ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Збірник наукових праць

Випуск 23 (100)
2025

Соціальна філософія та філософія історії
Філософська антропологія
Філософія культури
Історія філософії
Філософія освіти
Філософія економіки та управління
Філософія науки та техніки
Філософія спорту

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

HUMANITIES STUDIES: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 року.
Видання включено до Переліку фахових видань України: категорія «Б» з Філософії (наказ № 409 від 17.03.2020 року)

Редакційна рада:
Голова Міжнародної редакційної колегії: **Фролов Микола,** д-р іст. н., проф., Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя)
Заступник Голови Міжнародної редакційної колегії: **Васильчук Геннадій,** д-р іст. н., проф., Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя)
Головний редактор: **Воронкова Валентина,** д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Відповідальний редактор: **Андрюкайтієне Регіна,** д.соціальних н. (Ph.D), проф. (Литва, Каунас)

Редакційна колегія:
Білогур Влада, д-р філос. н., проф. (Україна, Ужгород)
Бех Юлія, д-р філос. н., проф. (Україна, Київ)
Бутченко Тарас, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Ввейнхардт Йоліта, д-р соціальних наук, проф. (Литва, Каунас)
Венажіндене Міліта, д-р соціальних наук, доцент (Литва, Каунас)
Глазунов Володимир, д-р філос. н., доц. (Україна, Запоріжжя)
Гряблікайте Йоліта, д-р соціальних наук, доц. (Литва, Каунас)
Данильян Олег, д-р філос. н., проф. (Україна, Харків)
Жєлєв Пакаль, доктор філософії (Болгарія, Софія)
Козловець Микола, д-р філос. н., проф. (Україна, Житомир)
Кивлюк Ольга, д-р філос. н., проф. (Україна, Київ)
Корнієнко Світлана, д-р філос. н., проф. (Україна, Харків)
Краснокутський Олександр, д.філос.н., доц. (Україна, Запоріжжя)
Лепський Максим, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Літвін Аурелія, д-р е. н., проф. (Республіка Молдова, Кишенів)
Метеленко Наталя, д-р е. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Нікітенко Віталіна, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Новікова Анастасія, д-р соціальних наук, доц. (Литва, Каунас)
Олексенко Роман, д-р філос. н., проф. (Україна, Кропивницький)
Палагута Вадим, д-р філос. н., проф. (Україна, Дніпро)
Пілелієне Ліна, д-р соціальних наук, проф. (Литва, Каунас)
Поліщук Олександр, д-р філос. наук, проф. (Україна, Хмельницький)
Пунченко Олег, д-р філос. наук, проф. (Україна, Одеса)
Рижова Ірина, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Скорус Яцек, доктор філософії (Польща, Катовіце)
Тамулене Вільма, д-р соціальних наук (економіка), доц. (Литва, Вільнюс)
Триняк Майя, д-р філос. н., проф. (Україна, Харків)
Утюж Ірина, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Хітов Мітко, доктор економіки (Болгарія, Софія)
Череп Алла, д-р е. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Ярошенко Алла, д-р філос. н., проф. (Україна, Київ)

Концепція збірника ґрунтується на глибокому міждисциплінарному аналізі актуальних філософських проблем сучасного світу, що зазнає динамічних змін у контексті глобалізації, цифрової трансформації та штучного інтелекту. Видання прагне сприяти розвитку критичного мислення, міжкультурного діалогу та інноваційного підходу до вирішення теоретичних і практичних викликів XXI століття. Основні рубрики охоплюють ключові напрями сучасної філософії: соціальна філософія та філософія історії – аналіз суспільних трансформацій, політичних і культурних змін у глобальному контексті; філософська антропологія – осмислення природи людини в епоху біотехнологій, цифрових аватарів та етичних дилем; філософія культури – дослідження тенденцій культурної динаміки, медіа та креативних індустрій; історія філософії – переосмислення класичних ідей у світлі сучасних викликів; філософія освіти – нові педагогічні парадигми, штучний інтелект у навчанні, lifelong learning; філософія економіки та управління – стійкий розвиток, етичні аспекти цифрової економіки, алгоритмічне управління; філософія науки і техніки – перспективи трансгуманізму, етика штучного інтелекту, філософія даних; філософія спорту – роль спорту в суспільстві, етичні аспекти змагань, вплив цифрових технологій на спортивні досягнення, тілесність і межі людських можливостей. Збірник орієнтований на науковців, викладачів, аналітиків, студентів і всіх, хто цікавиться сучасною філософською думкою та її впливом на світові процеси.

Друкується за рішенням:
Вченої ради Запорізького національного університету
(протокол № 11 від 27 травня 2025 року)

Humanities Studies : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Випуск 23 (100). 300 с.

© Редакційна колегія, 2025
© Автори статей, 2025
© Запорізький національний університет, 2025

ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Collection of Scientific Papers

Issue 23 (100)
2025

Social Philosophy and Philosophy of History
Philosophical Anthropology
Philosophy of Culture
The History of Philosophy
Philosophy of Education
Philosophy of Economics and Management
Philosophy of Science and Technique
Philosophy of sport

Publishing house
Helvetica
2025

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

Humanities studies : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS
Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2607 as of 29.08.2024.
The publication is included in the List of Professional Publications of Ukraine: category "B" in Philosophy (order № 409 dated March 17, 2020)

The Chairman of the International Editorial Board: **Frolov Mykola,** Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Vice-rector of the International Editorial Board: **Vasyl'chuk Gennadiy,** Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Chief Editor: **Voronkova Valentyna,** Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Responsible Editor: **Andriukaitienė Regina,** Doctor (Ph.D), Professor (Lithuania, Kaunas)

Foreign members of editorial board:
Bilohur, Vlada, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Uzhhorod)
Bekh, Yuliya, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kyiv)
Butchenko, Taras, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Vveinhardt, Jolita, Doctor of Social Sciences, Professor (Lithuania, Kaunas)
Vienažindienė, Milita, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania, Kaunas)
Glazunov, Vladimir, Doctor of Philosophic Scinces, Assistant Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Greblikaitė, Jolita, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania, Kaunas)
Danilyan, Oleg, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kharkiv)
Zhelev, Paskal, Doctor of Philosophy (D.Sc.), Associate Professor (Sofia, Bulgaria)
Kozlovets Mykola, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zhytomyr)
Kyvliuk, Olga, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kyiv)
Korniienko, Svitlana, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kharkiv)
Krasnokutskyi, Oleksandr, Doctor of Philosophic Scinces, Assistant Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Lepskyi, Maksim, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Litvin, Aurelia, Doctor of Sciences in Economics, Professor (Republic of Moldova, Chisinau)
Metelenko, Natalya, Doctor of Sciences in Economics, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Nikitenko, Vitalina, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Novikova, Anastasija, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania, Kaunas)
Oleksenko, Roman, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kropyvnytskyi)
Palahuta, Vadim, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Dnipro)
Pileliene, Lina, Ph.D in Social Sciences, Professor (Lithuania, Kaunas)
Polishchuk, Oleksandr, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Khmelnytsky)
Punchenko, Oleg, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Odesa)
Ryzhova, Irina, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Scorus, Jacek, Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor (Poland, Katowice)
Tamuliene, Vilma, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania, Vilnius)
Trynyak, Maya, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kharkiv)
Ytiuzh, Iryna, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Hitov, Mitko, Doctor of Economic Sciences (Bulgaria, Sofia)
Cherep, Alla, Doctor of Sciences in Economics, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Yaroshenko, Alla, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Kyiv)

The concept of the collection is based on a deep interdisciplinary analysis of the current philosophical problems of the modern world, which is undergoing dynamic changes in the context of globalization, digital transformation and artificial intelligence. The journal seeks to promote critical thinking, intercultural dialogue, and an innovative approach to addressing the theoretical and practical challenges of the 21st century. The main sections cover the key areas of contemporary philosophy: social philosophy and philosophy of history - analysis of social transformations, political and cultural changes in the global context; philosophical anthropology - understanding human nature in the era of biotechnology, digital avatars and ethical dilemmas; philosophy of culture - research of trends in cultural dynamics, media and creative industries; history of philosophy - rethinking classical ideas in the light of modern challenges; philosophy of education - new pedagogical paradigms, artificial intelligence in education, lifelong learning; philosophy of economics and management - sustainable development, ethical aspects of the digital economy, algorithmic management; philosophy of science and technology - prospects of transhumanism, ethics of artificial intelligence, philosophy of data; philosophy of sports - the role of sports in society, ethical aspects of competition, the impact of digital technologies on sports achievements, corporeality and the limits of human capabilities. The collection is aimed at scholars, teachers, analysts, students, and anyone interested in contemporary philosophical thought and its impact on world processes.

Published by the decision: Council of the Zaporizhzhia National University,
(Protocol 11, dated May 27, 2025)

Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2025. 23 (100). 300 p.

© Foreign Members of editorial board, 2025
© The authors of the articles, 2025
© Zaporizhzhia National University, 2025

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

1. БУТЧЕНКО, ТАРАС. ВІД УТОПІЙ ДО ЦИФРОВИХ МОДЕЛЕЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ 9

2. ВЕРСТИН, АНДРІЙ. ЕПОХА ПОСТПРАВДИ У ПРАЦЯХ ФІЛОСОФІВ XX–XXI СТОЛІТЬ: ТЕОРЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 17

3. ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ. БІОПОЛІТИКА І МЕДИЦИНА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ 26

4. ГРАМЧУК, МАРИНА. ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ «SMART CITY» ЯК ЧИННИК ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЕКОЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 35

5. КИВЛЮК, ОЛЬГА. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПОШУКУ МОРАЛЬНОГО ОРІЄНТИРА В УМОВАХ ГРАНИЧНИХ СИТУАЦІЙ 46

6. ЛАВРІВСЬКИЙ, ВАДИМ. НАУКОВІ РОЗВІДКИ ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ 53

7. МОРОЗОВА, ЛЮДМИЛА. ПРОЦЕС ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У СОЦІАЛЬНУ СИСТЕМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВИКЛИКІВ 59

8. НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА, ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА, КОЛОМОЄЦЬ, ТЕТЯНА, ВЕРЛОС, НАТАЛЯ. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ВИКЛИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЦИФРОВОЇ ДОБИ 68

9. ОСПІЩЕВ, ДМИТРО. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ 82

10. ПОЛІЩУК, ОЛЕКСАНДР, ПОЛІЩУК, ОЛЕНА. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ – ПРОСТІР ДЛЯ ШИЗОФРЕНІЇ 94

11. РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ. ФЕНОМЕН ЖАХЛИВОГО У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 101

12. РИЖОВА, ІРИНА. ФІЛОСОФІЯ ДИЗАЙНУ ЯК ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО СВІТУ 108

13. СЛЮСАРЬ, МИКИТА. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНА МЕРЕЖЕВИХ ПЛАТФОРМ ЯК КАТАЛІЗАТОРІВ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО КАПІТАЛІЗМУ 124

14. СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА. ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 134

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ

15. БІЛОГУР, ВЛАДА, СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ, СИВОХОП, ЕДУАРД. ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО ТА ФІЗИЧНОГО САМОРОЗВИТКУ ЛЮДИНИ 140

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

16. ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА, ГАРБАР, ГАЛИНА, АРАБАДЖИЄВ, ДМИТРО. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛІЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ЕКОНОМІКИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 153

17. ГРИЦЕНКО, МАРИНА, ГРИЦЕНКО, СЕРГІЙ. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ОСВІТІ 166

18. ДРОБОТЕНКО, МАРЯНА. ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ: ФОРМУВАННЯ ТЕХНОМОРАЛЬНИХ ЧЕСНОТ 175

19. NIKITENKO, VÌTALINA, HRYSHA, SERHII, BOBRAKOV, VOLODYMYR. DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION: A PRACTICE-ORIENTED APPROACH WITHIN HIGHER ECONOMIC EDUCATION.....181

20. ПУНЧЕНКО, ОЛЕГ, ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА, ПУНЧЕНКО, НАТАЛІЯ. НООСФЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВА ПАРАДИГМА ОСВІТИ ЯК СИНТЕЗ ТРАДИЦІЙ ЯКОСТІ ТА ДИНАМІКИ ІННОВАЦІЙ.....188

21. САМЧУК, ЗОРЕСЛАВ. ФІЛОСОФІЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: МІЖКУЛЬТУРНА МОБІЛЬНІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЦИФРОВА ЕТИКА.....199

22. ТРИНЯК, МАЙЯ. ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В ОСВІТІ ЯК ПРОСТІР ДОБРОЧЕСНОСТІ: ПОТЕНЦІАЛ ДИЗАЙНУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У СПРИЯННІ ЕТИЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ.....206

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

23. PERKUMIENĖ, DALIA, ROKSİTA, REKLAİTYTĖ, VIOLETA, NAUJOKIENĖ. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF BENEFITS AND GUARANTEES PROVIDED FOR IN THE LITHUANIAN LABOR CODE TO EMPLOYEES RAISING CHILDREN.....212

24. DALIA, PERKUMIENĖ, JURGİTA, SAVİCKĖ. CHALLENGES OF REST TIME LEGAL REGULATION CASE OF LITHUANIA.....219

25. DALIA, PERKUMIENĖ, RYTĖ, SAMSANAVIČIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. CHALLENGES AND PROBLEMS OF HUNTİNG LEGAL REGULATİON: THE CASE OF LİTHUANİA.....227

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

26. ELIGIJUS, ZGIRSKAS, REGINA, ANDRIUKAITIENE. THE ROLE OF THE MANAGER IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN SPORTS ORGANIZATION.....234

27. ANDŽELIKA, LABUTIENĖ, REGINA, ANDRIUKAITIENĖ. TOURISM SERVICES FOR PEOPLE WITH DISSABILITIES FROM THE PERSPECTIVE OF THE SERVICE PROVIDER.....239

28. МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ, ВЕНГЕР, ОЛЬГА. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДИСЦИПЛІНИ «УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ» У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТА КАТЕГОРІЇ.....245

29. МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ, СВІНЦОВА, НАДІЯ, НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА. ЦИФРОВІЗАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....256

30. ANASTASIJA, SUČKOVA, REGINA, ANDRIUKAITIENE. DETERMINANTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN ACCOMMODATION COMPANIES IN TIMES OF CRISIS.....267

31. SHAVKUN, IRYNA, DYBCHYNSKA, YANA. ETHICAL PROJECT MANAGEMENT: CHALLENGES AND PROSPECTS.....273

РЕЦЕНЗІЇ

32. РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА АНДРУЩЕНКА «ПРОСВІТНИЦЬКА ОДІССЕЯ РОЗУМУ». КИЇВ : ЗНАННЯ УКРАЇНИ. 2025. 524 С. 281

НАШІ АВТОРИ.....284

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ.....295

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

1. TARAS, BUTCHENKO. FROM UTOPIAS TO DIGITAL MODELS: THE EVOLUTION OF THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL DESIGN....9

2. ANDRIY, VERSTYN. THE ERA OF POST-TRUTH IN THE WORKS OF PHILOSOPHERS OF THE XX–XXI CENTURIES: A THEORETICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS....17

3. VIKTORIIA, DENYSENKO. BIOPOLITICS AND MEDICINE: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECT....26

4. MARINA, GRAMCHUK. INTEGRATED MODEL OF «SMART CITY» AS A FACTOR OF DIGITALISATION AND ECOLOGICALLY BALANCED DEVELOPMENT: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS....35

5. OLGA, KYVLIUK. CRITICAL THINKING AS A MECHANISM FOR SEARCHING FOR A MORAL COMPASS IN EXTREME SITUATIONS....46

6. VADIM, LAVRIVSKY. SCIENTIFIC RESEARCH INTO ETHICAL PROBLEMS AND LAWYER ETHICS IN MODERN PHILOSOPHICAL THOUGHT....53

7. LUDMYLA, MOROZOVA. THE PROCESS OF INTEGRATION OF UKRAINIAN YOUTH INTO THE SOCIAL SYSTEM OF MODERN SOCIETY IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES....59

8. VÌTALINA, NIKITENKO, VALENTYNA, VORONKOVA, TETIANA, KOLOMOETS, NATALIA, VERLOS. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AS A CHALLENGE FOR THE TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM IN THE TURBULENT DIGITAL AGE....68

9. DMYTRO, OSPISHCHEV. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF CHANGE MANAGEMENT IN ORGANIZATIONS UNDER THE INFLUENCE OF MILITARY CIRCUMSTANCES....82

10. OLEKSANDR, POLISHCHUK, OLENA, POLISHCHUK. DIGITALIZATION OF SOCIAL LIFE – AN AREA FOR SCHIZOPHRENIA....94

11. NATALIIA, RADIONOVA. THE PHENOMENON OF THE HORRIFIC IN THE LIFE-CREATING ACTIVITY OF M. GOGOL: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS....101

12. IRYNA, RYZHOVA. DESIGN PHILOSOPHY AS HARMONIZATION OF THE OBJECT WORLD....108

13. SLYUSAR, MYKYTA. NETWORK PLATFORMS AS CATALYSTS OF COGNITIVE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIGITAL CAPITALISM: A SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCUSSION....124

14. OLEKSANDRA, SOROKINA. TRANSFORMATION OF THE SYMBOLIC SPACE OF ART IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE INVASION....134

PHILOSOPHY OF SPORT

15. VLADA, BILOHUR, NATALIA, SEMAL, EDUARD, SIVOHOP. PHILOSOPHY OF SPORT AND HEALTHY LIFESTYLE AS A FACTOR OF HUMAN SPIRITUAL AND PHYSICAL SELF-DEVELOPMENT....140

PHILOSOPHY OF EDUCATION

16. VALENTYNA, VORONKOVA, HALINA, HARBAR, DMYTRO, ARABADZHYIEV. METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF MANAGEMENT AND ECONOMICS: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS....153

17. MARYNA, HRYTSENKO, SERHII, HRYTSENKO. ACADEMIC INTEGRITY AS A VALUE OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS....166

18. MARIANA, DROBOTENKO. VIRTUE IN THE AGE OF DIGITAL EDUCATION: FORMING TECHNOMORAL VIRTUES.....175

19. ВІТАЛІНА, НІКІТЕНКО, СЕРГІЙ, ГРИША, ВОЛОДИМИР, БОБРАКОВ. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ: ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ВИЩІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ.....181

20. OLEG, PUNCHENKO, VALENTYNA, VORONKOVA, NATALIA, PUNCHENKO. NOOSPHERIC-INFORMATIONAL-DIGITAL PARADIGM OF EDUCATION AS A SYNTHESIS OF TRADITIONS OF QUALITY AND DYNAMICS OF INNOVATION.....188

21. ZORESLAV, SAMCHUK. PHILOSOPHY OF LANGUAGE TEACHER TRAINING IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL AREA: INTERCULTURAL MOBILITY, IDENTITY AND DIGITAL ETHICS.....199

22. MAYA, TRYNYAK. INTERCULTURAL COMMUNICATION IN EDUCATION AS A SPACE OF INTEGRITY: THE POTENTIAL OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT DESIGN IN PROMOTING ETHICAL INTERACTION.....206

PHILOSOPHY OF LAW

23. PERKUMIENĖ, DALIA, ROKSİTA, REKLAİTYTĖ, VIOLETA, NAUJOKIENĖ. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF BENEFITS AND GUARANTEES PROVIDED FOR IN THE LITHUANIAN LABOR CODE TO EMPLOYEES RAISING CHILDREN.....212

24. DALIA, PERKUMIENĖ, JURGİTA, SAVİCKĖ. CHALLENGES OF REST TIME LEGAL REGULATION CASE OF LITHUANIA.....219

25. DALIA, PERKUMIENĖ, RYTĖ, SAMSANAVIČIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. CHALLENGES AND PROBLEMS OF HUNTİNG LEGAL REGULATİON: THE CASE OF LİTHUANİA.....227

PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

26. ELIGIJUS, ZGIRSKAS, REGINA, ANDRIUKAITIENE. THE ROLE OF THE MANAGER IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN SPORTS ORGANIZATION.....234

27. ANDŽELIKA, LABUTIENĖ, REGINA, ANDRIUKAITIENĖ. TOURISM SERVICES FOR PEOPLE WITH DISSABILITIES FROM THE PERSPECTIVE OF THE SERVICE PROVIDER.....239

28. NATALYA, METELENKO, OLGA, VENGER. CONCEPTUALISATION OF THE DISCIPLINE «OF PROJECT MANAGEMENT» IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE : KEY CONCEPTS AND CATEGORIES.....245

29. NATALYA, METELENKO, NADIIA, SVINTSOVA, VÌTALINA, NIKITENKO. DIGITALIZATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AS A TOOL FOR IMPLEMENTING GREEN TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....256

30. ANASTASIJA, SUČKOVA, REGINA, ANDRIUKAITIENE. DETERMINANTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN ACCOMMODATION COMPANIES IN TIMES OF CRISIS.....267

31. SHAVKUN, IRYNA·DYBCHYNSKA, YANA· ETHICAL PROJECT MANAGEMENT: CHALLENGES AND PROSPECTS.....273

REVIEWS

32. RADIONOVA, NATALIIA. REVIEW OF VIKTOR PETROVYCH ANDRUSHCHENKO'S MONOGRAPH "THE EDUCATIONAL ODYSSEY OF MIND". KYIV: ZNANNIA UKRAINY. 2025. 524 P. 281

LIST OF AUTHORS.....284

REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES.....295

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ
SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

УДК 316.42:005.8]:004
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-01

ВІД УТОПІЙ ДО ЦИФРОВИХ МОДЕЛЕЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ

БУТЧЕНКО, ТАРАС[1]

Анотація

У статті проаналізована еволюція філософсько-методологічних засад соціального проєктування – від утопічних підходів античності та Відродження до розробки сучасних соціально-проєктних моделей на базі цифрових технологій. Метою статті є розкриття дороговказів трансформації філософсько-методологічних засад соціального проєктування у сучасному інформаційному суспільстві. Завдання статті: 1) експлікувати класичну філософсько-методологічну парадигму соціального проєктування; 2) проаналізувати внутрішні обмеження класичної парадигми соціального проєктування, зокрема в контексті викликів, пов'язаних із цифровими технологіями та автоматизованим управлінням; 3) визначити основні некласичні філософсько-методологічні орієнтири соціального проєктування; 4) установити передумови реалізації некласичних філософсько-методологічних засад соціально-проєктної діяльності в сучасному інформаційному суспільстві. У статті використовується історико-логічний підхід, який дозволяє виявити внутрішній логічний зв'язок між різними етапами еволюції соціального проєктування як діяльності із конструювання нових форм суспільних відносин. Застосовується критико-рефлексивна методологія, орієнтована на виявлення прихованих допущень, нормативних установок і трансформаційних імплікацій, які супроводжують соціально-проєктні практики у цифрову добу. Розкриті основні характеристики класичної парадигми, яка орієнтує на конструювання суспільного порядку на основі пізнання закономірностей соціального буття і, разом із тим, приділяє менше уваги врахуванню смислового обміну, культурної множинності, внутрішнього людського виміру соціальної дії. Показано, що інструменталізм класичної парадигми посилює алгоритмічна логіка сучасних цифрових технологій, в якій на перший план виходить не інтерпретація соціальних смислів, а передбачення соціальної поведінки на основі масивів стандартизованих даних. Як альтернатива, запропоновано некласичну методологічну парадигму, в основі якої – інтерсуб'єктивний діалог, повага до відмінності, інклюзія, відкритість до множинності світоглядів і життєвих шляхів. Перспективи подальших досліджень пов'язано з розвитком цифрової гуманітаристики як середовища для реалізації нових підходів до соціального проєктування. Розвиток цифрової гуманітаристики складає перспективу для виходу за межі технократичного інструменталізму та відкриває горизонт смислового, етично залученого, персоналізованого соціального проєктування.

Ключові слова: соціальне проєктування, проєктна раціональність, інструменталізм, цифрова гуманітаристика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інформаційно-технічне моделювання майбутнього, зокрема на базі цифрових платформ і систем штучного інтелекту, поступово перетворюється на загальновизнану практику соціального проєктування. Водночас інтенсивне розгортання прикладних цифрових методик поєднується з дефіцитом фундаментального осмислення філософсько-методологічних підстав такої діяльності – її цілей, ціннісних орієнтирів, розуміння природи інформаційно-суспільних процесів і знань, на яких вона ґрунтується. Все це загострює ризики технократичної редукції соціального проєктування, втрати цією діяльністю своєї смислової, етичної та культурно-рефлексивної глибини, а відтак – **зниження її здатності давати відповіді на складні цивілізаційні виклики, формулювати альтернативні візії майбутнього та підтримувати розвиток людини як автономного й відповідального суб'єкта соціальної дії**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Відзначимо критичне осмислення методологічних засад соціального проєктування, виконане Дж. Скотом,

[1] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0671-1500

який розкрив обмеженість так званого «високомодерністського» підходу до проєктування соціальних реформ. Зокрема, в ході аналізу спроб цілераціонального впорядкування реальності в таких сферах, як містобудування, лісове господарство, аграрна політика та публічне управління, цей автор продемонстрував як прагнення проєктантів забезпечити якнайширше суспільне благо для якнайбільшої кількості людей на практиці призводить до протилежних результатів: створення штучних нежиттєздатних систем, в яких не забезпечені базові потреби людини та суспільства (Scott, 1998).

Наведена критична позиція резонує з висновками сучасних дослідників, у працях яких описуються схожі загрози у зв'язку з розвитком технологій штучного інтелекту та автоматизованого управління. Насамперед, варто згадати Кай-Фу Лі, який вказує на нерівномірний доступ до даних, зміцнення монополії цифрових корпорацій, а також посилення алгоритмічних упереджень (Kai-Fu, Chen, 2021). Аналогічні питання порушує також К. О'Ніл, яка вказує на небезпеку втрати прозорості й підзвітності в ухваленні рішень, делегованих цифровим системам (O'Neil, 2016). Тобто автоматизована соціально-проєктна діяльність постає не як нейтральний технічний інструмент, а як інституційно та етично навантажений процес.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на численні дослідження феномена соціального проєктування, спроби рефлексії світоглядних і методологічних засад цієї діяльності у довготривалій історичній перспективі мають поодинокий характер. Потребує поглиблення розгляд відношення між класичними формами проєктного мислення (такими як утопізм, контрактуалізм, соціальна інженерія та ін.) і сучасними підходами, що базуються на цифрових технологіях, великих даних й алгоритмічному прогнозуванні.

Методологія дослідження. У цій статті використовується історико-логічний підхід, який дозволяє виявити внутрішній логічний зв'язок між різними етапами еволюції соціального проєктування як діяльності із конструювання нових форм суспільних відносин. Цей підхід дає змогу розглянути становлення проєктного мислення як послідовний процес концептуального розгортання і трансформації ключових ідей щодо соціальної дії, проєктної раціональності та людської суб'єктності. Крім того, застосовується критико-рефлексивна методологія, орієнтована на виявлення прихованих допущень, нормативних установок і трансформаційних імплікацій, які супроводжують соціально-проєктні практики у цифрову добу.

Об'єкт дослідження – світоглядно-методологічні засади соціального проєктування як специфічної форми цілеспрямованої діяльності з конструювання суспільних перетворень.

Предмет дослідження – еволюція філософсько-методологічних засад соціального проєктування – від утопічних підходів античності та Відродження до розробки сучасних соціально-проєктних моделей на базі цифрових технологій.

Метою статті є розкриття дороговказів трансформації філософсько-методологічних засад соціального проєктування у сучасному інформаційному суспільстві.

Завдання статті:

– експлікувати класичну філософсько-методологічну парадигму соціального проєктування;

– проаналізувати внутрішні обмеження класичної парадигми соціального проєктування, зокрема в контексті викликів, пов'язаних із цифровими технологіями та автоматизованим управлінням;

– визначити основні некласичні філософсько-методологічні орієнтири соціального проєктування;

– установити передумови реалізації некласичних філософсько-методологічних засад соціально-проєктної діяльності в сучасному інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У витоків соціального проєктування – утопічна думка античності. Згадаємо Платона, вчення якого наповнене вірою у можливість та необхідність планомірних зусиль людини з гармонізації її суспільного життя. У платонівському діалозі «Держава» ідеальна модель суспільного устрою виводиться з раціонального осягнення ідеї блага, а її реалізація розглядається як завдання філософа-законодавця (Платон, 2024). Проєктність у цьому підході має нормативний характер: вона не емпірично-конструктивна, а дедуктивна – виведена з філософського бачення належного.

Цей підхід отримав подальший розвиток в утопічних проектах епохи Відродження та раннього Нового часу – у працях Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Бекона. Соціальне майбутнє в них моделю-

© Тарас, Бутченко, 2025

валося як ідеальна структура, яку можна побудувати шляхом наукового управління, освіченого правління та морального виховання (**Мор; Кампанелла, 2025;** Bronwen, 2002). Віра у всемогутність людського розуму – одна з головних світоглядних засад цієї методологічної парадигми. Характерною рисою такого підходу є абстрактний універсалізм: ідеальні моделі суспільного ладу мисляться поза конкретним історичним і культурним контекстом.

У XVII–XVIII століттях пошук нових форм суспільної організації відбувався в межах концепцій природного права та суспільного договору. Соціальне проєктування у цьому контексті базувалося переважно на філософсько-етичних і правових уявленнях про належне – про те, якою має бути справедлива державна влада, які межі легітимних повноважень її представників, як узгодити індивідуальну свободу з потребою в політичному порядку та ін. В центрі такого підходу перебував автономний індивід як вихідна, самодостатня одиниця суспільного життя, що на підставі розуму, морального переконання або власної вигоди укладає соціальний контракт про заснування певного суспільно-державного ладу. Проєктування майбутнього тут постає як раціональна реконструкція «справедливого порядку», що відповідає універсальним моральним принципам (Butchenko, Unikaite-Jakuntaviciene, 2021).

У XIX ст. формується нова методологічна настанова: нормативні моделі суспільних відносин мають виводитися з наукового знання законів розвитку соціальних систем. Зокрема, А. Сен-Симон обґрунтовував необхідність створення «соціальної фізики» – науки про суспільство, покликаної виявляти його закономірності та ставати основою управління суспільними процесами. Продовженням цієї настанови стало вчення О. Конта про соціологію як «науку наук», покликану завершити інтелектуальну еволюцію людства та створити наукову основу для раціоналізації суспільного життя (Hayek, 2010, p. 201–206).

Таким чином, до середини XIX століття сформувалася класична методологічна парадигма соціального проєктування, якій притаманні такі основні риси:

1) іманентна нормативність – переконання в існуванні природної, закономірної гармонії у відносинах між людиною, суспільством і природою, що підлягає раціональному осягненню та втіленню у тій або іншій формі соціального порядку;

2) раціоналізм – орієнтація на логічне мислення та теоретичне узагальнення як основу проєктного бачення соціальної реальності;

3) загальносвітоглядний універсалізм – прагнення формувати універсальні моделі соціального устрою на основі загальних принципів людської природи, моральності та розуму;

4) епістемологічний легітимізм – уявлення про те, що володіння науковим знанням надає моральне та юридичне право здійснювати суспільні перетворення або реформи.

Відзначимо, що незважаючи на відмінності у ціннісних орієнтаціях та аналітичних моделях, провідні інтелектуальні напрями – від марксистської традиції до структурного функціоналізму та системного аналізу – поділяли базову настанову класичної парадигми: соціальне проєктування розглядалося як конструювання суспільного порядку на основі пізнання закономірностей соціального буття. Тобто основне фундаментальне припущення – у самій структурі відносин між людиною та суспільством закладено закономірний порядок, який підлягає виявленню й реалізації через науково обґрунтовану соціально-проєктну діяльність.

На цьому ґрунті у XX ст. виникає та поширюється уявлення про соціальне проєктування як спеціалізовану прикладну діяльність, що ґрунтується на певних теоретичних засадах, має визначений набір інструментів, методів і критеріїв ефективності. Об’єкт цієї діяльності, як правило, окреслюється у формалізовано-операційному вигляді, придатному до кількісного вимірювання. Водночас сам спосіб визначення об’єкта значною мірою залежить від вихідних теоретико-методологічних засад проєктантів.

У межах функціоналістських і системних підходів суспільство розглядається як комплекс взаємопов’язаних підсистем, стабільність і функціонування яких забезпечуються через підтримку певної внутрішньої рівноваги (Парсонс, 2011; Luhmann, 1995). У такому контексті соціальне проєктування орієнтується на реорганізацію інституційних структур або процедур з метою збереження системної цілісності.

У біхевіористських моделях акцент зміщується на регуляцію індивідуальної, групової та масової поведінки (Skinner, 2005). З цих теоретико-методологічних позицій проєктування – форма конструювання умов, за яких цільова поведінка стає найбільш імовірною – шляхом зовнішніх стимулів, санкцій або інформаційного впливу.

Людина в такій логіці постає не як носій смислів, а як об'єкт, поведінка якого підлягає модифікації у відповідності до заданих параметрів.

На нашу думку, вищезазначені теоретико-методологічні підходи зберігають генетичний зв'язок із класичною методологічною парадигмою соціального проєктування. Останнє трактується як інструмент **раціонального впорядкування суспільних процесів,** що ґрунтується на уявленні про передбачуваність соціальної дії та можливість її програмування через зовнішні інституційні або поведінкові параметри. Незважаючи на відмінності у фокусі – орієнтації на оптимізацію соціальної структури або регуляцію соціальної поведінки людини – вказані вище теоретичні моделі **об'єднує переконання в** можливості проєктування соціальних змін, не звертаючись до глибинного смислового чи екзистенційного виміру буття людини.

Зворотній бік цієї настанови – зменшення уваги до смислового обміну, культурної множинності, внутрішнього людського виміру соціальної дії. Тим самим тут відтворюється логіка цільового інструменталізму, а соціально-проєктна діяльність редукується до нейтрального засобу досягнення наперед заданих результатів.

В умовах цифровізації сучасного суспільства зазначена тенденція посилюється. Цифрові технології – зокрема, алгоритми та системи штучного інтелекту – використовуються як універсальні інструменти для підвищення ефективності, контролю та прогнозованості соціальних процесів. Їхнє застосування ґрунтується на уявленні, що технічно правильно налаштовані системи здатні самі собою забезпечити раціональні рішення – без потреби в глибокій суспільній дискусії або врахуванні ціннісного контексту. Домінує алгоритмічна логіка, в якій на перший план виходить не інтерпретація соціальних смислів, а передбачення соціальної поведінки на основі масивів стандартизованих даних. Тим самим стверджується предиктивно-аналітичний тип соціально-проєктної раціональності, що фокусується не на людині як суб'єкті сенсу, а на її поведінкових патернах як об'єкті прогнозу.

Сучасні інформаційно-аналітичні системи, зокрема, побудовані на основі штучного інтелекту, працюють переважно з редукованими, стандартизованими даними, які піддаються алгоритмічній обробці. Внаслідок цього вони схильні ігнорувати соціокультурну складність і багатоманітність ціннісних орієнтацій, що не піддаються формалізації або не представлені у заданих вибірках. На думку дослідників штучного інтелекту, такі системи успадковують соціальні упередження своїх розробників і джерел даних, оскільки алгоритми навчаються не на реальності як такій, а на її цифровому представленні, вже відфільтрованому через певні культурні, соціальні чи економічні рамки (Kai-Fu, 2021). Іншими словами, штучний інтелект посилює наявні стереотипи й не враховує маргіналізовані або нетипові форми досвіду, що можуть насправді мати ключове значення для осягнення внутрішньої складності соціального життя. Врешті-решт, зростає ризик звуження трансцендентального та смислового горизонту соціального проєктування: воно зосереджується на обслуговуванні короткотермінових поточних інтересів, втрачаючи здатність виходити за межі наявного соціального порядку й формувати альтернативні стратегічні візії майбутнього.

Разом із тим закріплюється цифрова форма соціальної нерівності, коли значна частина суспільства виявляється виключеною з процесу формування цілей і впливу на логіку ухвалення рішень, які реалізуються в межах непрозорих експертно-технічних платформ. **Тобто формується технократична модель управління, в якій експерти виступають головними суб'єктами проєктної діяльності, наділеними монопольним правом формулювати цілі і визначати засоби їх досягнення.**

Прикладом можуть служити проєкти «розумних міст» у тих випадках, коли рішення щодо просторового планування, транспортної логістики чи безпеки ухвалюються на основі прогнозних даних, зібраних і оброблених технічними провайдерами – без активної участі міських громад (Goodman, Powles, 2019). **Подібний підхід застосовується і в соціальній політиці: наприклад, під час алгоритмічного розподілу соціальної допомоги (як у випадку алгоритму** SyRI**, за яким рішення генеруються на підставі обробки великих масивів даних, але залишаються непрозорими для самих громадян** (Appelman, Fathaigh, Hoboken, 2021).

Паралельно з формуванням класичної, раціоналістсько-технократичної парадигми впродовж XX–XXI ст. в еволюції соціального проєктування окреслюється альтернативний некласичний вектор. В основі відповідного розвороту – усвідомлення складності буття людини як носія унікального досвіду, внутрішнього світу, власного екзистенційного проєкту, який не може бути

© Тарас, Бутченко, 2025

зведений до стандартних соціальних ролей чи статистичних патернів поведінки. Зазначений напрям розвитку соціального проєктування спирається на традиції герменевтики, екзистенціалізму, феноменології, персоналізму та комунікативної філософії. Йдеться про експлікацію принципу відкритості до Іншого як автономного джерела смислу. Замість уніфікованих моделей соціального порядку тут на перший план виходять інтерсуб'єктивний діалог, повага до відмінності, інклюзія, відкритість до множинності світоглядів і життєвих шляхів. Тут відбувається перехід від епістемологічного легітимізму до визнання смислового співтворення: знання вже не гарантує морального права на проєктування майбутнього, натомість ключовим стає етичне залучення, відкритість до контексту, спільне формулювання інтегративних смислів на основі партисипації та ін.

Тим не менше некласична парадигма соціального проєктування не заперечує технологічного виміру сучасності, а навпаки – прагне реалізувати можливості цифрового суспільства, здатні підтримати її ціннісні орієнтири. Вважається, що розвиток інформаційно-аналітичних систем, штучного інтелекту, адаптивних цифрових середовищ відкриває простір для персоналізованих рішень, які враховують індивідуальні особливості, потреби й цінності окремих людей.

Можливість використання цифрових технологій для досягнення соціогуманітарних цілей ґрунтується на переосмисленні самої природи інформації. У межах некласичної парадигми інформація перестає розумітися як нейтральний потік даних, що існує незалежно від того, хто й як її сприймає. Натомість вона постає як особливий тип відносин між людиною, суспільством і природою, у яких людина відіграє активну роль: здійснює вибір, інтерпретує, надає смисл, відкриває себе у відносинах з Іншим. Тобто експлікація сутнісного підґрунтя інформації як інтерсуб'єктивного процесу смислотворення долає її класичне ототожнення з абстрактною, відчуженою «технічною» формою репрезентації реальності. Людина в цьому процесі постає не лише як користувач даних, а як етичний і пізнавальний співтворець комунікації, здатний відповідати на інші голоси, враховувати різноманітні контексти та осягати інші способи буття. Відповідно, цифрові технології можуть бути не лише знаряддям стандартизації та контролю, а й посередником у розкритті суб'єктивної унікальності, умовою для усвідомленої зустрічі різних людей, для яких інформація стає підґрунтям спільної присутності, взаємного впізнавання та довіри. У такому філософському горизонті інформаційне суспільство перестає бути механізмом обробки даних і стає простором екзистенційної події, де технологічна форма наповнюється гуманітарним змістом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Реалізація окресленого соціально-проєктного потенціалу інформаційного суспільства потребує глибокої трансформації світоглядно-методологічних засад розробки цифрових технологічних моделей, які історично сформувалися в рамках технократичної, інструментальної раціональності. Подолання алгоритмічного інструменталізму – тобто уявлення про інформаційно-аналітичні системи як механізми обчислювального прогнозування та поведінкової оптимізації – можливе лише за умови зміни онтології взаємодії між людиною та інформаційною технологією. Йдеться не про зовнішнє «етичне» регулювання вже створених систем, а про перепроєктування самих основ цифрового середовища – з урахуванням смислової відкритості, діалогічності та відповідальності перед унікальністю кожного користувача.

По-перше, для цього потрібний перехід від логіки передбачення до логіки інтерпретації. Замість того, щоб будувати інформаційно-суспільні системи на базі масових патернів минулого, нове покоління технологій має враховувати контекстуальну специфіку, культурні коди, а також непередбачуваність і свободу індивідуального вибору. Такі системи мають не нав'язувати оптимальні варіанти, а створювати соціальний простір для усвідомленого смислового вибору, підтримувати множинність відповідей і сценаріїв.

По-друге, потрібна архітектурна інверсія інтерфейсу – від контролюючого до діалогічного. Цифрові середовища можуть бути спроєктовані не лише як функціональні засоби, а як етичні простори взаємності, в яких користувач має змогу поставити під сумнів алгоритмічну рекомендацію, зупинитися, побачити альтернативу, виявити себе не як об'єкт впливу, а як відповідальний суб'єкт зустрічі.

По-третє, важливим стає партисипативне проєктування, що передбачає активну участь користувачів, спільнот, представників соціально вразливих груп у створенні технологій. Це дозволяє впроваджувати у цифрове середовище неалгоритмізовані голоси, розширюючи межі того, що

вважається релевантним, значущим, гідним урахування. І, нарешті, така трансформація можлива лише за умови перетину технологічної раціональності з гуманітарною культурою. Саме філософія, етика, герменевтика, екзистенціальна думка здатні забезпечити той горизонт рефлексії, який дозволяє уникнути редукції інформації до даних, людини – до поведінкового агента, а майбутнього – до оптимізованої проєкції минулого.

У цьому сенсі справжнє соціальне проєктування у цифрову добу – це не технічне моделювання бажаного стану, а творення простору співбуття, в якому технологія сприяє не оптимізації, а розкриттю, не уніфікації, а розумінню іншості, не контролю, а зростанню відповідальності й довіри. Відтак виникає потреба у синтезі інформаційно-технологічних і гуманістичних компонентів соціально-проєктної діяльності.

Сьогодні це завдання вирішується у процесі становлення цифрової гуманітаристики – міждисциплінарного напряму, що поєднує цифрові інструменти аналізу з гуманітарною традицією інтерпретації, культурного тлумачення й етичного розпізнавання. Цей напрям передбачає насамперед переосмислення самого поняття «дані»: замість того, щоб розуміти їх як нейтральну й об'єктивну основу для прийняття рішень, цифрова гуманітаристика трактує дані як смислово навантажені, історично й соціально зумовлені конструкції, які потребують інтерпретації, критичного аналізу та усвідомлення витоків структурних упереджень.

У такий спосіб відкривається можливість використання цифрових методів не для стандартизації поведінки, а для виявлення прихованих практик повсякденності та приглушених голосів учасників суспільної взаємодії. Як наслідок, створюються умови для формування і нового типу суб'єкта соціального проєктування – не інженера-оптимізатора, а інтерпретатора-співучасника, здатного поєднувати алгоритмічну компетентність з герменевтичною етикою. Такий проєктант усвідомлює межі знання, визнає відмінність Іншої людини і здатний знаходити соціально-проєктні рішення не у вимірі «відповіді системи», а у вимірі гарантування відповідальності у просторі співбуття. Тобто розвиток цифрової гуманітаристики складає перспективу для виходу за межі технократичного інструменталізму та відкриває горизонт смислового, етично залученого, персоналізованого соціального проєктування.

Список використаних джерел

Мор Т; Кампанелла Т. *Утопія. Місто Сонця* / пер. з лат. Йосип Кобів, Юрій Цимбалюк. Київ: Фоліо. 2025. 224 с.

Парсонс Т. *Соціальна структура і особистість* / пер. з англ. Володимир Верлок, Вахтанґ Кебуладзе. Київ : Дух і Літера, 2011. 338 с.

Платон *Держава* / пер. Олена Стрельбицька. Київ: Фоліо, 2024. 384 с.

Appelman N., Fathaigh R. O., Hoboken van J. Social Welfare, Risk Profiling and Fundamental Rights: The Case of SyRI in the Netherlands.*Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law (JIPITEC) 12 (4) 2021.* Retrieved from website: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3984935

Butchenko T., Unikaite-Jakuntaviciene I. Philosophical and Ethical Controversies of Contractualism // *Схід: аналітично-інформаційний журнал*. 2021. № 1 (2021): Філософські науки. С. 5-10.

Francis Bacon's New Atlantis: New Interdisciplinary Essays. edited by Bronwen Price. Manchester: Manchester University Press / New York: Palgrave. 2002. 222 с. Retrieved from website: https://library.oapen.org/bitstream/id/d63002f0-30cc-480d-94ba-1aebca5c1ac3/Francis

Goodman, E. P., Powles, J. Urbanism under Google: Lessons from Sidewalk Toronto // *Fordham Law Review*, 88(2). 2019. p. 457–498. Retrieved from Fordham Law Review website: https://fordhamlawreview.org/wp-content/uploads/2019/11/Goodman-Powles_November_S_4.pdf?utm_source=chatgpt.com

Hayek F. A. *Studies on the Abuse and Decline of Reason: Text and Documents*. Edited by Bruce Caldwell. University of Chicago Press. 344 с.

Kai-Fu Lee *AI Superpowers:* China, Silicon Valley, and the New World Order. Boston, New York: *Houghton Mifflin Harcourt,* 2018. 254 p.

Kai-Fu Lee, Chen Qiufan. *AI 2041: Ten Visions for Our Future*. New York: Currency, 2021. 426 p.

O'Neil C. *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. New York: Crown. 2016. 272 p.

Luhmann N. *Social Systems*. Translated by John Bednarz Jr. and Dirk Baecker. Foreword by Eva M. Knodt. Stanford, CA: Stanford University Press. 1995. 627 p.

© Тарас, Бутченко, 2025

Skinner B. F. *Walden Two* / Burrhus Frederic Skinner; [with a new preface by the author]. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2005. 302 p.

Scott J. C. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* Yale University Press. 1998. 464 c.

References

Parsons, Talcott (2011). *Sotsialna struktura i osobystist'* [Social Structure and Personality]. Translated from English by Volodymyr Verlok and Vakhtang Kebuladze. Kyiv: Dukh i Litera. 338 p.

Platon (2024). *Derzhava* [The Republic]. Translated from Ancient Greek by Olena Strelbytska. Kyiv: Folio. 384.

More, Thomas; Campanella, Tommaso (2025). *Utopiia. Misto Sontsia* [Utopia. The City of the Sun]. Translated from Latin by Yosyp Kobiv and Yurii Tsymbaliuk. Kyiv: Folio. 224.

Appelman, N., Fathaigh, R. O., Hoboken, van J. Social Welfare (2021). Risk Profiling and Fundamental Rights: The Case of SyRI in the Netherlands (2021). *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law (JIPITEC) 12 (4).* Retrieved from website: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3984935

Butchenko, T., Unikaite-Jakuntaviciene, I. (2021) Philosophical and Ethical Controversies of Contractualism // *Skhid: analitychno-informatsiinyi zhurnal*. No. 1 *Filosofski nauky.* 5–10.

Francis Bacon's New Atlantis: New Interdisciplinary Essays. edited by Bronwen Price (2002). Manchester: Manchester University Press / New York: Palgrave. 222 c. Retrieved from website: https://library.oapen.org/bitstream/id/d63002f0-30cc-480d-94ba-1aebca5c1ac3/Francis

Goodman, E. P., Powles, J. (2019) Urbanism under Google: Lessons from Sidewalk Toronto // *Fordham Law Review*, 88(2). 457–498. Retrieved from Fordham Law Review website: https://fordhamlawreview.org/wp-content/uploads/2019/11/Goodman-Powles_November_S_4.pdf?utm_source=chatgpt.com

Hayek, F. A. (2010) *Studies on the Abuse and Decline of Reason: Text and Documents*. Edited by Bruce Caldwell. University of Chicago Press. 344.

Kai-Fu, Lee, Qiufan, Chen (2021). *AI 2041: Ten Visions for Our Future*. New York: Currency. 426.

O'Neil, C. (2016) *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. New York: Crown. 272.

Luhmann, N. (1995) *Social Systems*. Translated by John Bednarz Jr. and Dirk Baecker. Foreword by Eva M. Knodt. Stanford, CA: Stanford University Press. 627.

Skinner, B. F. (2005) *Walden Two* / Burrhus Frederic Skinner; [with a new preface by the author]. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc. 302.

Scott, J. C. (1998) *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* Yale University Press. 464.

TARAS, BUTCHENKO – Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Philosophy, Public Administration and Social Work Department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0671-1500

FROM UTOPIAS TO DIGITAL MODELS: THE EVOLUTION OF THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL DESIGN

Abstract

The article analyzes the evolution of the philosophical and methodological foundations of social design – from the utopian approaches of Antiquity and the Renaissance to the development of contemporary social design models based on digital technologies. The purpose of the article is to reveal the guidelines for the transformation of the philosophical and methodological principles of social design in the modern information society. The objectives of the article are: 1) to explicate the classical philosophical and methodological paradigm of social design; 2) to analyze the internal limitations of the classical paradigm of social design, in particular in the context of challenges associated with digital technologies and automated management; 3) to identify the main non-classical philosophical and methodological guidelines of social design; 4) to establish the prerequisites for the implementation of non-classical philosophical and methodological principles of social design activity in the modern information society. The article uses a historical-logical approach, which allows us to identify the internal logical connection between the various stages of the evolution of social design as an activity to construct new forms of social relations. A critical-reflective methodology is applied, focused on identifying hidden assumptions, normative attitudes, and transformational implications that accompany social-design practices in

the digital age. The main characteristics of the classical paradigm are revealed, which focuses on constructing social order through understanding the regularities of social being, while paying less attention to meaning exchange, cultural pluralism, and the inner human dimension of social action. It is shown that the instrumentalism of the classical paradigm is reinforced by the algorithmic logic of modern digital technologies, where the emphasis shifts from interpreting social meanings to predicting social behavior based on large sets of standardized data. As an alternative, a non-classical methodological paradigm is proposed, grounded in intersubjective dialogue, respect for difference, inclusion, and openness to a plurality of worldviews and life paths. The prospects for further research are linked to the development of digital humanities as an environment for implementing new approaches to social design. The development of digital humanities offers a prospect for moving beyond technocratic instrumentalism and opens the horizon of meaningful, ethically engaged, personalized social design.

Key words: social design, project rationality, instrumentalism, digital humanities.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 05.05.2025

How to cite: Бутченко, Тарас. Від утопій до цифрових моделей: еволюція філософсько-методологічних засад соціального проєктування. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 9–16.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-01

© Тарас, Бутченко, 2025

УДК [32:316.77]:1«19/20»
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-02

ЕПОХА ПОСТПРАВДИ У ПРАЦЯХ ФІЛОСОФІВ XX–XXI СТОЛІТЬ: ТЕОРЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ВЕРСТИН, АНДРІЙ[1]

Анотація

Стаття присвячена комплексному філософському аналізу феномену постправди крізь призму праць провідних філософів XX–XXI століть. Актуальність дослідження зумовлена зростаючим впливом постправди на суспільну свідомість, демократичні інститути та комунікативні процеси, особливо в умовах сучасних інформаційних воєн, як-от російсько-українська. Метою статті є здійснення комплексного філософського аналізу феномену постправди на основі праць провідних філософів XX–XXI століть, виявлення її сутності, генезису та наслідків для сучасного суспільства.У роботі здійснюється огляд та критичний аналіз концепцій Лі Макінтайра, Жана Бодріяра, Зигмунта Баумана, Мішеля Фуко, Юргена Габермаса, Жана-Франсуа Ліотара, Річарда Рорті та інших, чиї ідеї формують теоретичне підґрунтя для розуміння генезису та сутності постправди. Досліджується взаємозв'язок між філософією постмодернізму та виникненням постфактичного світогляду, а також роль сучасних медіа та технологій у поширенні дезінформації. Окрему увагу приділено специфіці прояву постправди в українському контексті, що розглядається як інструмент гібридної агресії. Наголошується на тому, що постправда – це не просто поширення неправдивої інформації, а якісно новий етап, де емоції та суб'єктивні переконання домінують над об'єктивними фактами, ставлячи під загрозу раціональний дискурс та суспільну довіру. Визначаються невирішені аспекти проблеми та окреслюються філософські засади для розробки стратегій протидії цьому явищу, підкреслюючи важливість критичного мислення та медіаграмотності. Дослідження феномену постправди має не лише теоретичну, а й значну практичну цінність. З філософської точки зору, воно дозволяє поглибити розуміння таких фундаментальних категорій, як істина, знання, довіра, реальність та їхньої динаміки в умовах постмодерного суспільства. Аналіз показав, що постправда не є принципово новим феноменом у сенсі існування брехні чи маніпуляції, проте вона якісно відрізняється від попередніх форм неправди своїм системним характером та пріоритетом емоцій і суб'єктивних переконань над об'єктивними фактами. Це відмежування є принциповим: якщо традиційна брехня намагається приховати істину, а пропаганда – спотворити її, то постправда нівелює саму цінність істини як такої, роблячи її вторинною по відношенню до «емоційної правди» або «правди спільноти».

Ключові слова: постправда, філософія XX–XXI століть, постмодернізм, дезінформація, симулякр, істина, раціональність, критичне мислення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному глобалізованому світі, де інформація є одним з найважливіших ресурсів та інструментів впливу, феномен постправди набуває критичного значення для осмислення динаміки суспільних процесів. Епоха постправди, що характеризується домінуванням емоцій, особистих переконань та суб'єктивних інтерпретацій над об'єктивними фактами та раціональною аргументацією, становить серйозний виклик для демократичних інститутів, системи освіти, медіапростору та, що найважливіше, для самої природи людського пізнання та комунікації. Це явище не є простою формою маніпуляції чи брехні, а радше системним зсувом в епістемологічному ландшафті, що вимагає глибокого філософського осмислення його витоків, сутності та наслідків. Актуальність дослідження посилюється в контексті сучасних геополітичних конфліктів, зокрема російсько-української війни, де постправда виступає як потужний інструмент гібридної агресії, дезінформації та руйнування суспільної згуртованості.

Дослідження феномену постправди має не лише теоретичну, а й значну практичну цінність. З філософської точки зору, воно дозволяє поглибити розуміння таких фундаментальних категорій, як істина, знання, довіра, реальність та їхньої динаміки в умовах постмодерного суспільства. Воно спонукає до переосмислення класичних епістемологічних парадигм та розробки нових концептуальних рамок для аналізу інформаційних процесів. Практичне значення полягає в розробці ефективних механізмів протидії дезінформації, підвищенні медіаграмотності населення, формуванні критичного мислення та зміцненні демократичних засад функціонування суспіль-

[1] Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
E-mail: andriiverstyn8@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-6958-852X

ства. Зокрема, для України, яка перебуває у стані інформаційної війни, розуміння та нейтралізація впливу постправди є завданням національної безпеки та консолідації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Феномен постправди, хоча й набув особливої популярності в останні роки, має глибокі корені у філософській думці XX століття, що знайшло своє відображення у працях численних дослідників. Фундаментальним для розуміння природи постправди є доробок Лі Макінтайра («Постправда»), який системно аналізує її сутність та роль соціальних мереж у її поширенні, а також встановлює зв'язок з постмодерністським релятивізмом. Концепції Жана Бодріяра («Симулякри та симуляція») про симуляцію та гіперреальність є незамінними для пояснення того, як образи та їхні інтерпретації можуть заміщувати реальність, що є серцевиною постправди. Зигмунт Бауман («Liquid Modernity») через призму «плинної модерності» описує нестабільність сучасного суспільства, що робить його вразливим до мінливих наративів постправди.

Важливим для розкриття філософських витоків є також аналіз праць Мішеля Фуко («Влада / знання») щодо взаємозв'язку влади та знання, де істина розглядається як сконструйована, а не об'єктивна категорія. Роботи Юргена Габермаса («Філософський дискурс модерності») та його теорія комунікативної дії пропонують критичну перспективу щодо руйнування раціонального дискурсу в епоху постправди. Жан-Франсуа Ліотар («Постмодерний стан») з його концепцією «метанаративів» та перформативності знання дозволяє зрозуміти, як істина замінюється прагматичною ефективністю. Річард Рорті («Випадковість, іронія та солідарність»), зі своїм неопрагматизмом та акцентом на випадковості та іронії щодо істини, також проливає світло на епістемологічні передумови постправди.

Серед вітчизняних дослідників, які активно вивчають феномен постправди, особливо у контексті російсько-української війни, слід виділити роботи М. Требіна та Т. Чернишової («Боротьба за свідомість людей в епоху пост-правди»), які акцентують на її ролі у пропаганді. Дослідження Кирила Мєлєкєсцева («Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди») та Т.Г. Шоріної («Пост-правда як реальність знеціненої культури в епоху сучасної кризи демократії») надають цінні філософські та соціокультурні осмислення явища. Праці Філіпа де Лара («Дезінформація і пропаганда за часів постправди») та Віталія Крикуна («Постправда: сутність та перспективи») розширюють розуміння проявів постправди у політичних комунікаціях та шляхів протидії їй.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених феномену постправди, залишається низка питань, які потребують поглибленого філософського аналізу та систематизації.

1. Концептуальні межі та диференціація постправди. Незважаючи на численні визначення, існує потреба у чіткому розмежуванні постправди від інших форм неправди (брехня, фейки, пропаганда), а також у детальнішому з'ясуванні її епістемологічного статусу як такого, що не просто спотворює істину, а нівелює її об'єктивне значення.

2. Філософські парадигми як передумови постправди. Необхідним є більш глибокий аналіз того, як ідеї постмодернізму, постструктуралізму, герменевтики та прагматизму, попри їхню первісну інтенцію, могли несвідомо створити теоретичне підґрунтя для релятивізму, що згодом був експлуатований феноменом постправди.

3. Вплив постправди на формування суб'єктивності та ідентичності. Потребує детальнішого вивчення питання про те, як постійна взаємодія з потоками постправди впливає на формування індивідуальної та колективної суб'єктивності, довіри до інститутів та здатності до критичної рефлексії.

4. Етичні виміри постправди. Необхідно поглибити етичний аналіз наслідків функціонування постправди для суспільної моралі, відповідальності за інформацію та формування суспільного консенсусу.

Ця стаття зосередиться на тому, щоб розширити розуміння філософських витоків постправди, показати її багатовимірність як соціокультурного та політичного феномену, а також окреслити необхідність вироблення інтегрованих філософсько-практичних стратегій протидії цьому явищу, особливо в умовах інформаційних загроз, з якими стикається Україна.

Методологія дослідження. Дослідження феномену постправди у працях філософів XX–XXI століть спирається на комплексний методологічний підхід, що поєднує принципи та методи

© Андрій, Верстин, 2025

різних філософських напрямів. Це дозволяє забезпечити багатовимірний аналіз проблеми, враховуючи її епістемологічні, онтологічні, соціально-філософські та етичні виміри.

Об'єктом дослідження є феномен постправди як соціокультурне, епістемологічне та комунікативне явище у контексті сучасного суспільства.

Предметом дослідження є філософські осмислення та інтерпретації феномену постправди у працях філософів XX–XXI століть, а також їхній вплив на формування теоретичних засад для розуміння та протидії цьому явищу.

Метою статті є здійснення комплексного філософського аналізу феномену постправди на основі праць провідних філософів XX–XXI століть, виявлення її сутності, генезису та наслідків для сучасного суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Проаналізувати ключові філософські концепції XX–XXI століть, які прямо чи опосередковано створюють теоретичні рамки для осмислення феномену постправди (зокрема, концепції симуляції, ризикованого суспільства, влади/знання, комунікативної дії, метанаративів, неопрагматизму).

2. Виявити та систематизувати основні філософські підходи до визначення постправди, її характерних ознак та відмінностей від традиційних форм неправди.

3. Окреслити взаємозв'язок між філософією постмодернізму та виникненням феномену постправди, проаналізувавши вплив епістемологічного релятивізму на формування постфактичного світогляду.

4. Дослідити роль сучасних технологій та медіа, зокрема соціальних мереж, у поширенні постправди та їхній вплив на трансформацію суспільної комунікації.

5. Проаналізувати особливості прояву феномену постправди в українському контексті, зокрема в умовах російсько-української війни, та висвітлити його вплив на суспільну свідомість.

6. Сформулювати філософські засади для розробки стратегій протидії постправді, акцентуючи на важливості критичного мислення, медіаграмотності та відновленні довіри до раціонального дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Феномен постправди, що став одним із ключових термінів сучасної соціально-філософської рефлексії, набув особливої актуальності протягом останніх десятиліть, демонструючи значний вплив на суспільне життя та комунікативні процеси. Його вивчення вимагає глибокого міждисциплінарного підходу, проте особливої ваги набуває саме філософське осмислення, адже постправда зачіпає фундаментальні питання епістемології, онтології, етики та соціальної філософії.

Однією з найбільш репрезентативних праць, що безпосередньо звертається до проблематики постправди, є монографія Лі Макінтайра «Постправда». Автор системно розглядає сутність цього феномену, визначаючи його як процес, що максимально спотворює реальність, підважуючи достовірність значної кількості фактів. Макінтайр акцентує увагу на деструктивній ролі соціальних мереж у поширенні постправди, підкреслюючи їхню здатність створювати замкнені інформаційні бульбашки, де емоції та суб'єктивні переконання переважають над об'єктивними даними. Особливо значущим є його аналіз зв'язку між постмодернізмом та постправдою. Макінтайр вважає постмодернізм однією з причин формування цього явища, насамперед через відмову від об'єктивної істини та гіпертрофований плюралізм поглядів, що призводить до негативних наслідків надмірного релятивізму. У філософському вимірі це піднімає питання про межі епістемологічного релятивізму та його потенційну загрозу для раціонального пізнання світу. Автор також пропонує шляхи протидії постправді, акцентуючи на необхідності дотримання правдивих фактів, розвитку критичного мислення та викриття маніпуляцій (Mcintyre, 2018).

Доповнює цей аналіз праця Дженніфера Кавана та Майкла Д. Річа «Розпад правди». Досліджуючи американське суспільство, автори прагнуть вказати, якими є основні фактори, що вплинули на занепад правди, те, що такий занепад спричинив, а також запропонувати способи подолання таких тенденцій. Центральним аспектом їхнього дослідження є розмивання меж між думкою та фактами в епоху постправди. Це явище створює загрозу для суспільної довіри до об'єктивних джерел інформації, оскільки постійне змішування правдивої та вигаданої інформації дезорієнтує громадян. На філософському рівні це актуалізує проблему диференціації між суб'єктивною думкою (doxa) та об'єктивним знанням (episteme), що має глибокі корені в античній філософії. Автори наголошують на необхідності консолідованих зусиль для відновлення правди як еталону інформаційного обміну (Kavanagh, 2018).

Том Ніколс у своїй праці «Смерть експертності» висвітлює ще один важливий аспект епохи постправди – зростаючу недовіру до експертів та їхніх оцінок. Він пов'язує це явище з посиленням антиінтелектуальних настроїв у суспільстві та впливом соціальних медіа, які сприяють знеціненню якісної інформації та праці кваліфікованих фахівців. З філософської точки зору, це порушує питання про роль авторитету та експертного знання в сучасному епістемологічному ландшафті, а також про механізми формування довіри в інформаційному суспільстві. Ніколс, як і попередні автори, пропонує шляхи подолання цього феномену, акцентуючи на розширенні комунікації експертів з громадськістю та формуванні критичного мислення, що дозволить громадянам розрізняти достовірну інформацію від маніпуляцій (Nickols, 2017).

Переходячи до глибших філософських витоків, слід звернутися до праць мислителів, чиї концепції, хоча й не були безпосередньо спрямовані на аналіз постправди, створюють теоретичну рамку для її осмислення.

Жан Бодріяр у своїй фундаментальній праці «Симулякри та симуляція» пропонує концепцію симулякра – копії, що втратила зв'язок з оригіналом, імітації, яка передує реальності. Бодріяр стверджує, що симулякри проходять у різноманітні суспільні сфери, стираючи межі між тим, що є правдивим та неправдивим, роблячи все для того, аби реальність та вигадка були надзвичайно схожими між собою. З перспективи постправди, концепція симулякра є надзвичайно релевантною, оскільки вона пояснює, як у сучасному світі відбувається формування «гіперреальності», де образи та їхні інтерпретації стають більш реальними, ніж сама дійсність, що є серцевиною постправди (Baudrillard, 1979).

Зигмунт Бауман у праці «Liquid Modernity» (Рідинна модерність) окреслює сучасне суспільство як «рідинне», характеризуючи його нестабільність, мінливість настроїв та думок, що формуються під впливом глобалізації, технологічного прогресу та надмірного індивідуалізму. Хоча Бауман не присвячує окремого розділу постправді, її феномен пронизує його аналіз «рідинного суспільства», якому притаманне нівелювання об'єктивності та фактів, надання більшої ваги тому, як подати інформацію та які емоції використати під час цього процесу. Ця концепція дозволяє зрозуміти, чому в умовах постійних змін та відсутності стійких орієнтирів суспільство стає більш вразливим до маніпуляцій та емоційно забарвлених наративів, що є ознаками постправди (Bauman, 2000).

Девід Гарві у «Умовах постмодерності» окреслює характеристики постмодерного суспільства та чинники його формування. Він не виділяє постправду в окремий розділ, але її опис простежується в його аналізі політичних, економічних та соціальних процесів, що відбуваються у постмодерному світі. Гарві визначає постправду як ситуацію, коли об'єктивність та правда поступаються не мають такого значення, яке отримують будь-які види ідеологій чи способи подання інформації. А це має вплив на різноманітні сфери діяльності: політику, культуру, економіку та соціальні мережі. Це демонструє, як філософія постмодернізму, критикуючи універсальні істини, одночасно створює підґрунтя для релятивізму, який може бути використаний для поширення постправди (Harvey, 1989).

Колективна праця «Глобальна політика в епоху постправди», яку упорядкували Стівен Макглінкі, Лео Лін, Зейнеп Селін Белк та Патрік Вернон, зосереджується на зв'язку між правдою та політикою у сучасну епоху. Автори зазначають, що хоча термін «постправда» є відносно новим, притаманні йому властивості спостерігалися й раніше, проте не в таких масштабах. Особлива увага приділяється впливу мови на політику, підкреслюючи, що в епоху постправди мова перетворюється на потужну зброю для маніпуляції суспільною свідомістю з політичною метою. Це співвідноситься з філософськими роздумами про роль мови у конструюванні реальності, зокрема у працях постструктуралістів (Mcglinchey, 2022).

Стаття Чі Чен Ванга «Фейкові новини та суміжні поняття: Визначення та останні наукові розробки» безпосередньо розглядає фейкові новини як вагому складову постправди, надаючи визначення обох понять. Це важливий аспект, оскільки саме поширення фейкових новин стало одним із найбільш очевидних проявів феномену постправди (Wang, 2020).

Праця Мішеля Фуко «Влада / знання» є ключовою для розуміння того, як влада може мати вплив на процес утворення концепції істини серед населення. Фуко демонструє, що істина не є нейтральною або об'єктивною, а завжди знаходиться у співвідношенні з владними структурами. Формування вигідних ідей, що нав'язуються суспільству, є характерною ознакою постправди, що

© Андрій, Верстин, 2025

знаходить своє пояснення у фукодівському аналізі дискурсу та влади (Foucault, 1980).

Юрген Габермас у «Філософському дискурсі модерності» аналізує тенденції модерних суспільств, зокрема опис поняття «постправди». Він вказує, що зараз піддаються сумніву традиційні ідеали розуму, раціональної комунікації та істини. Габермас яскраво демонструє конфлікт між прагненням до істини, що ґрунтується на раціональності, та проявами постправди, яка зводить хисткі конструкції з недостовірної інформації. Цей антагонізм підкреслює значимість його теорії комунікативної дії. Вона пропонує шлях до досягнення взаєморозуміння через обґрунтоване обговорення, що є прямою протилежністю маніпулятивним практикам, характерним для постправди (Jürgen, 1987).

У праці «Ідея постмодернізму» Ганс Бертенс також аналізує епоху постправди. Він описує її як період, коли традиційні уявлення про істину розмиваються, а культура починає надавати перевагу суб'єктивним наративам та інтерпретаціям над об'єктивними фактами. Бертенс акцентує увагу на домінуванні емоцій та особистих трактувань над виваженими, раціональними даними. Це дослідження допомагає зрозуміти, як постмодерний контекст, із його наголосом на деконструкції наративів та суб'єктивізації знання, сприяє поширенню постправди (Hans, 1995).

У праці «Постмодернізм, або Культурна логіка пізнього капіталізму» Фредерік Джеймсон аналізує взаємозв'язок між суспільством, економікою та культурою. Він демонструє, як стрімке поширення мас-медіа та домінування споживацької культури поступово призводять до розмивання чітких меж між істиною та вигадкою, що й становить сутність феномену постправди (Fredric, 1984).

У праці «Постмодерний стан: Доповіді про знання» Жан-Франсуа Ліотар аналізує виклики, що постають перед сутністю знання в постмодерну епоху. Ліотар стверджує, що метанаративи втрачають свою значущість та достовірність, часто деформуючись через індивідуальні спотворення інформації. Це є одним з понять постправди, висвітлених у його дослідженні. Інший важливий термін – перформативність, що вказує на визначення цінності знань через їхню користь, а не те, наскільки вони правдиві. Саме цей акцент на прагматичному вимірі знання, а не на його істинності, є однією з фундаментальних характеристик постправди (Lyotard, 1979).

У збірці есеїв «Випадковість, іронія та солідарність» Річард Рорті викладає поняття, що допомагають осмислити постправду. Він підкреслює «випадковість» наших цінностей і переконань, сформована під впливом історичних та культурних обставин. «Іронія» дозволяє нам усвідомити обмеженість власних поглядів, а «солідарність» ґрунтується на спільному індивідуальному досвіді, а не на універсальних принципах. З цих ідей випливає розуміння, що істина в епоху постправди не є об'єктивною чи абсолютною, а часто формується під впливом індивідуальних перекручень фактів. Рортіанський неопрагматизм, що відмовляється від пошуку абсолютних істин, може бути інтерпретований як підґрунтя для релятивістських тенденцій постправди (Rorty, 1989).

Наукова стаття М. Требіна та Т. Чернишової «Боротьба за свідомість людей в епоху постправди» визначає постправду як комунікативну ситуацію, що сприяє поширенню пропаганди/контрпропаганди, створюючи широкий спектр трактування реальності. Стаття висвітлює чинники постправди у контексті російсько-української війни, аналізуючи пропаганду та наративи, що використовуються Росією. Це є цінним прикладом конкретизації феномену постправди за допомогою реальних фактів сучасності (Требіна, 2021).

Ярослав Коркос у статті «Епоха постправди в сучасному світі: Витоки та причини» розглядає феномен постправди, підкреслюючи, що в ній об'єктивні факти мають менший вплив, ніж емоційні заклики та особисті переконання. Автор виявляє основні чинники виникнення цього явища та наводить приклади засобів, що використовуються для досягнення бажаного результату в епоху постправди (Коркос, 2023).

У статті «Дезінформація і пропаганда за часів постправди» Філіп де Лар аналізує ці феномени в епоху постправди, підкреслюючи, що вона ґрунтується на суб'єктивному сприйнятті та емоціях, а не на фактах. Автор досліджує прояви постправди в медіа та владних структурах, наводячи численні приклади фейкових подій, які набули широкого розповсюдження. Він також відзначає тісний зв'язок цього явища з сучасними філософськими течіями та вказує на Росію, особливо за правління В. Путіна, як на державу, що яскраво втілює ідеали суспільства постправди. Де Лар згадує вплив Радянського Союзу на формування подібних тенденцій і наголошує, що західні демократії також не застраховані від таких впливів (Лара, 2018).

Стаття «Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною в епоху постправди» детально аналізує маніпуляцію як ключовий елемент постправди. Вона показує, що популістські гасла широко використовуються в політичних програмах та ідеологіях. Автори стверджують: маніпуляція є вагомою характеристикою постправди, адже за її допомогою легко скерувати суспільну думку в потрібному напрямку. У статті також розглядається феномен популізму як різновид прийомів для здобуття масової підтримки, хоча згодом популістські обіцянки часто втрачають свою ефективність. Це підкреслює, як популізм і маніпуляція взаємодіють з постправдою, надаючи перевагу емоціям над раціональними аргументами (Була, 2021).

Стаття Віри Дем'яненко «Інформаційна гігієна в епоху «пост-правди»» розкриває важливість інформаційної гігієни як засобу протидії постправді. У ній розглядаються як глобальні виклики, пов'язані з розвитком сучасних технологій, так і специфічні проблеми, спричинені масмедіа, зокрема Інтернетом та соціальними мережами. Попри численні переваги, технології часто сприяють нівелюванню достовірної інформації. Автор підкреслює необхідність володіння інформаційною гігієною, яка передбачає перевірку джерел, зосередження на суті питання, застосування наукових методів та формування логічних висновків. Ця праця пропонує практичний підхід до подолання негативних наслідків постправди (Дем’яненко, 2017).

Наукова стаття «Теорія «постправди» та її критика» досліджує саме поняття постправди, її виникнення та основні ознаки. У ній цікаво аналізується різниця між брехнею та постправдою: якщо брехня здебільшого є індивідуальною, то постправда – це колективна інформація, у яку люди часто вірять, попри її недостовірність або пряме протиріччя реальним фактам. Стаття також порушує дискусійне питання щодо існування «епохи постправди» як такої, адже протягом попередніх століть також спостерігалися спроби маніпуляції інформаційним полем. Це спонукає до глибших роздумів про континуум між історичними формами маніпуляції та сучасним феноменом постправди (Осадчук, 2020).

Окрім зазначених робіт, варто згадати ще дві, що розширюють розуміння феномену постправди. Книга Кена Вілбера «Трамп і епоха постправди» описує обрання Дональда Трампа Президентом США, аналізуючи чинники, що сприяли цьому, зокрема з огляду на його концепцію інтегрального розвитку особистості та суспільства. Вілбер присвячує значне місце опису принципів, що характеризують явище постправди (Вілбер, 2019).

Ювал Ной Харарі у третій частині своєї трилогії «21 урок для XXI століття» безпосередньо стосується епохи постправди у 17-му розділі. Він ілюструє дію постправди на прикладі сучасних та давніх подій, що дозволяє усвідомити її універсальність та історичну тяглість. Харарі, як історик та філософ, розглядає постправду в ширшому контексті еволюції людських наративів та впливу технологій на формування колективного розуміння реальності (Харарі, 2021).

Висновки з дослідження і перспек-тиви подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене філософське дослідження феномену постправди крізь призму праць провідних мислителів XX–XXI століть дозволило сформулювати низку ключових висновків, що поглиблюють розуміння цього багатовимірного явища.

По-перше, аналіз показав, що постправда не є принципово новим феноменом у сенсі існування брехні чи маніпуляції, проте вона якісно відрізняється від попередніх форм неправди своїм системним характером та пріоритетом емоцій і суб'єктивних переконань над об'єктивними фактами. Це відмежування є принциповим: якщо традиційна брехня намагається приховати істину, а пропаганда – спотворити її, то постправда нівелює саму цінність істини як такої, роблячи її вторинною по відношенню до «емоційної правди» або «правди спільноти».

По-друге, дослідження підтвердило глибокий взаємозв'язок постправди з філософськими течіями XX століття, зокрема з постмодернізмом, постструктуралізмом та неопрагматизмом. Концепції Жана Бодріяра про симулякри, Мішеля Фуко про взаємозв'язок влади та знання, Жана-Франсуа Ліотара про крах метанаративів та перформативність знання, а також Річарда Рорті про контингентність істини – всі вони, хоча й не ставили за мету описати феномен постправди, створили епістемологічне підґрунтя для її виникнення. Саме відмова від універсальних істин, акцент на дискурсивності знання та суб'єктивності інтерпретацій, що були прогресивними для свого часу у подоланні догматизму, в умовах сучасної інформаційної культури призвели до непередбачених наслідків у вигляді релятивізму, який може бути експлуатований для поширення будь-яких, навіть найабсурдніших, тверджень.

© Андрій, Верстин, 2025

По-третє, було встановлено, що ключову роль у поширенні постправди відіграють сучасні інформаційні технології та соціальні медіа. Вони не лише прискорюють розповсюдження інформації, але й сприяють формуванню «ехо-камер» та «фільтрувальних бульбашок», де користувачі споживають лише ту інформацію, яка підтверджує їхні вже існуючі переконання. Це створює замкнуті інформаційні простори, де об'єктивні факти стають нерелевантними, а емоційно забарвлені наративи набувають статусу «істини». Том Ніколс у своїй праці «Смерть експертності» слушно вказує на девальвацію авторитету експертів у цьому контексті, що є прямим наслідком панування суб'єктивного над об'єктивним.

По-четверте, етичні та соціальні наслідки постправди є вкрай загрозливими. Вона підриває довіру до інститутів, посилює суспільну поляризацію, деформує раціональний дискурс та робить неможливим досягнення консенсусу на основі спільних фактів. Як зазначав Юрген Габермас, раціональна комунікація є основою демократичного суспільства, і її підрив прямо веде до деградації демократії.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виходячи з отриманих результатів, подальші дослідження феномену постправди у філософському вимірі можуть бути сфокусовані на таких ключових напрямах. Необхідно детальніше дослідити механізми, за яких суб'єктивні переконання починають цінуватися вище за об'єктивні факти. Це може включати вивчення психологічних, когнітивних та соціальних передумов такої "відмови", а також її філософсько-антропологічних наслідків.

Сучасна філософія має внести свій вклад у розробку концептуальних основ медіаграмотності, яка виходить за рамки простої перевірки фактів і включає розуміння дискурсивних стратегій, маніпулятивних прийомів та формування критичної свідомості. Важливо дослідити, як змінюється природа суспільної та індивідуальної довіри в умовах, коли об'єктивні джерела інформації піддаються сумніву, а довіра переорієнтовується на емоційні зв'язки або належність до певної групи.

Було б цікаво дослідити, як феномен постправди проявляється в різних культурних контекстах – у західних демократіях, авторитарних режимах, суспільствах з сильними традиційними цінностями – і як це впливає на їхню стійкість до дезінформації. Подальші дослідження повинні зосередитися на впливі штучного інтелекту, глибоких фейків (deepfakes) та інших передових технологій на поширення постправди, а також на етичних викликах, що постають у зв'язку з їхнім розвитком.

Таким чином, епоха постправди вимагає від філософії не лише діагностики проблеми, але й активної участі у пошуку шляхів її подолання, що робить цей напрям дослідження одним із найбільш актуальних та перспективних у сучасній гуманітаристиці.

Список використаних джерел

Була, С.П., Свідерська О.І. Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною в епоху постправди. *Регіональні студії*, 2021. № 24. С. 18–23.

Вілбер, К. Трамп і епоха постправди. пер. з англ. Микола Климчук. Львів: Terra Incognita. 2019. 136 с.

Дем'яненко, В.М. Інформаційна гігієна в епоху «пост-правди». *Молодий вчений*. 2017. – № 9.1. С. 46–50.

Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі: Тези X Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 26–28 листопада 2020 року. – К.: Кафедра етики та естетики НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. Осадчук, Т.В. Теорія «постправди» та її критика. С. 214–216.

Коркос, Я. Епоха постправди в сучасному світі: Витоки та причини. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*, вип. 1, 2023. С. 23–31.

Лара, де Ф.. Дезінформація і пропаганда за часів постправди. *Філософська думка*, 2018. №5. С. 36–44.

Требіна, М.П., Чернишова Т.О. Боротьба за свідомість людей в епоху пост-правди. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2021. № 3 (50).* С. 153–171.

Харарі, Ю. Н. 21 урок для XXI століття. Київ: Bookcef. 2021. С. 288–305.

Baudrillard, J. Simulacra and Simulation. Galilee, 1981. 158 p.

Bauman, Z. Liquid Modernity. Polity, 2000. 232 p.

Foster, H. The Anti-Aesthetic: essays on postmodern culture. Bay press: Port Townsend, Washington. 1983. 173 p.

Foucault, M. Power/knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. Pantheon Books, New York. 1980. 282 p.

Fredric, J. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. 1984. P. 53–92.

Hans, B. The Idea of the Postmodern. Routledge: London. 1995. 289 p.

Harvey, D. The Condition of Postmodernity. Blackwell, 1989. 379 p.
Jürgen, H. The Philosophical Discourse of Modernity. Polity press. 1987. 430 p.
Kavanagh, J., Rich, M.D.. Truth Decay. Santa Monica: RAND Corporation, 2018, 326 p.
Lyotard, J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Theory and History of Literature, Volume 10. Manchester University Press. 1979. 135 p.
Mcglinchey, S., Lin, L.S.F., Balci, Z.S., Vernon, P.. Global Politics in a Post-Truth Age. Bristol: E-International Relations, 2022. 176 p.
Mcintyre, L. Post-truth. London: The MIT Press, 2018. 240 p.
Nickols, T. The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters. New York: Oxford University Press, 2017. 270 p.
Rorty, R. Contingency, Irony, and Solidarity. Cambridgc University Press 1989. 211 p.
Wang, C.-C. Fake News and Related Concepts: Definitions and Recent Research Development. *Contemporary Management Research*, Vol. 16, No. 3. 2020. P. 145–174.

References

Bula, S.P., Sviderska, O.I. Populism as a strategy of political manipulation of the masses in the post-truth era. *Regional Studies*, 2021. № 24. P. 18–23.
Wilber, K. Trump and the Post-Truth Era. translated from English by Mykola Klymchuk. Lviv: Terra Incognita. 2019. 136 p.
Demianenko, V.M. Information hygiene in the era of "post-truth". *A young scientist*. 2017. – № 9.1. P. 46–50.
Ethical and aesthetic tradition in national culture: Abstracts of the X All-Ukrainian Student Scientific and Practical Conference, 26–28 November 2020 – Kyiv: Department of Ethics and Aesthetics of the Drahomanov National Pedagogical University, 2020. Osadchuk, T.V. Theory of "post-truth" and its criticism. P. 214–216.
Korkos, J. The era of post-truth in the modern world: Origins and causes. *Slobozhanskyi naukovyi vestnik. Series Psychology*, issue 1, 2023. P. 23–31.
Lara, de F.. Disinformation and Propaganda in the Post-Truth Era. Philosophical thought, 2018. №5. P. 36–44.
Trebina, M.P., Chernysheva, T.O. The struggle for the consciousness of people in the post-truth era. *Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University*. 2021. № 3 (50). P. 153–171.
Harari, Y. N. 21 Lessons for the 21st Century. Kyiv: Bookcef. 2021. P. 288–305.
Baudrillard, J. Simulacra and Simulation. Galilee, 1981. 158 p.
Bauman, Z. Liquid Modernity. Polity, 2000. 232 p.
Foster, H. The Anti-Aesthetic: essays on postmodern culture. Bay press: Port Townsend, Washington. 1983. 173 p.
Foucault, M. Power/knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972–1977. Pantheon Books, New York. 1980. 282 p.
Fredric, J. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. 1984 P. 53–92.
Hans, B. The Idea of the Postmodern. Routledge: London. 1995. 289 p.
Harvey, D. The Condition of Postmodernity. Blackwell, 1989. 379 p.
Jürgen, H. The Philosophical Discourse of Modernity. Polity press. 1987. 430 p.
Kavanagh, J., Rich, M.D.. Truth Decay. Santa Monica: RAND Corporation, 2018, 326 p.
Lyotard, J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Theory and History of Literature, Volume 10. Manchester University Press. 1979. 135 p.
Mcglinchey, S., Lin, L.S.F., Balci, Z.S., Vernon, P.. Global Politics in a Post-Truth Age. Bristol: E-International Relations, 2022. 176 p.
Mcintyre, L. Post-truth. London: The MIT Press, 2018. 240 p.
Nickols, T. The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters. New York: Oxford University Press, 2017. 270 p.
Rorty, R. Contingency, Irony, and Solidarity. Cambridgc University Press 1989. 211 p.
Wang, C.-C. Fake News and Related Concepts: Definitions and Recent Research Development. *Contemporary Management Research*, Vol. 16, No. 3. 2020. P. 145–174.

ANDRIY, VERSTYN – PhD candidate (Doctor of Philosophy), Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
E-mail: andriiverstyn8@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/

© Андрій, Верстин, 2025

THE ERA OF POST-TRUTH IN THE WORKS OF PHILOSOPHERS OF THE XX–XXI CENTURIES: A THEORETICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The article is devoted to a comprehensive philosophical analysis of the phenomenon of post-truth through the prism of the works of leading philosophers of the XX–XXI centuries. The relevance of the study is due to the growing influence of post-truth on public consciousness, democratic institutions and communication processes, especially in the context of modern information wars, such as the Russian-Ukrainian one. The purpose of the article is to conduct a comprehensive philosophical analysis of the phenomenon of post-truth based on the works of leading philosophers of the 20th–21st centuries, to identify its essence, genesis and consequences for modern society. The paper provides an overview and critical analysis of the concepts of Lee MacIntyre, Jean Baudrillard, Sigmund Bauman, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty and others whose ideas form the theoretical basis for understanding the genesis and essence of post-truth. The relationship between the philosophy of postmodernism and the emergence of a postfactual worldview, as well as the role of modern media and technologies in the spread of disinformation, is explored. Particular attention is paid to the specifics of post-truth in the Ukrainian context, which is seen as an instrument of hybrid aggression. It is emphasised that post-truth is not just the spread of false information, but a qualitatively new stage where emotions and subjective beliefs dominate over objective facts, threatening rational discourse and public trust. The article identifies unresolved aspects of the problem and outlines philosophical foundations for developing strategies to counteract this phenomenon, emphasising the importance of critical thinking and media literacy. The study of the phenomenon of post-truth has not only theoretical, but also significant practical value. From a philosophical point of view, it allows us to deepen our understanding of such fundamental categories as truth, knowledge, trust, reality and their dynamics in the conditions of postmodern society. The analysis showed that post-truth is not a fundamentally new phenomenon in the sense of the existence of lies or manipulation, but it qualitatively differs from previous forms of untruth in its systemic nature and the priority of emotions and subjective beliefs over objective facts. This distinction is fundamental: if traditional lies try to hide the truth, and propaganda tries to distort it, then post-truth nullifies the very value of truth as such, making it secondary to "emotional truth" or "truth of the community."

Key words: post-truth, philosophy of the XX–XXI centuries, postmodernism, disinformation, simulacrum, truth, rationality, critical thinking.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 09.03.2025
Accepted date 19.04.2025
ublished date 19.05.2025

How to cite: Верстин, Андрій. Епоха постправди у працях філософів XX–XXI століть: теоретико-філософський аналіз**.** HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 17–25.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-02

УДК 32:57]:61]-029:141.7
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-03

БІОПОЛІТИКА І МЕДИЦИНА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ[1]

Анотація

Актуальність концепції біополітики виходить за межі суто політології, впливає на всі аспекти суспільного життя. В статі розглядаються питання, пов'язані з формуванням і актуалізацією біополітичного дискурсу в умовах загострення демографічної ситуації, зміни підходів до визначення функцій держави на основі міждисциплінарного підходу в контексті філософії медицини. Різноманіття підходів демонструє, що представники різних наук (медицина, демографія, соціологія, політологія, природничі науки, філософія) вкладають власний сенс в біополітичний дискурс. Відтак, можемо констатувати, що на сьогодні в науці відсутнє системне визначення біополітики. Ця галузь знань потребує подальшого поглиблення, концептуалізації та визначення її місця в системі наукового знання. Біополітика представляє собою сферу міждисциплінарних досліджень, поєднує наукові розробки філософії, біології, медицини, соціології, демографії, політології, культурології з метою розуміння тенденцій розвитку сучасного світу. **Метою дослідження** є теоретико-світоглядне переосмислення і вивчення питань біополітики, біовлади із залученням даних і результатів досліджень з філософії, політології, соціології, гендерних досліджень, медицини. Розглянуто фактори, що обумовили нагальність цього концепту, та його філософські основи. Зроблено висновок про те, що в процесі концептуалізації предметної сфери дослідження сьогодні існують різні підходи залежно від сфери наукових інтересів, єдино визнана в науковій спільноті дефініція біополітики відсутня. Ми пропонуємо визначення біополітики в рамках міждисциплінарного зв'язку з філософією медицини та біоетикою як ухвалення політичних рішень, що стосуються фізичного (біологічного) життя людини (влада над тілесністю). Біополітичний науковий дискурс демонструє нову логіку взаємодії державної політики і людського життя; пояснює механізми, через які людське життя, наше біологічне існування структурується державною владою; сприяє новому розумінню закономірностей трансформації та напрямків розвитку сучасного суспільства і цивілізації.

Ключові слова: біополітика, біовлада, філософія медицини, соціальна філософія, політизація тілесності, біополітична влада.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Філософія медицини як міждисциплінарна галузь досліджує не лише онтологічні та епістемологічні основи медичної практики, а й її етичні, соціальні та політичні виміри. У сучасному світі, де медичні технології дедалі глибше проникають у людське життя, а межа між лікуванням та контролем над тілом розмивається, особливої актуальності набуває біополітичний підхід. Від часу концептуалізації Мішелем Фуко понять «біовлади» та «біополітики», дискусія про взаємозв'язок медицини, влади та тіла отримала значну увагу у філософських дослідженнях.

Біополітика як концепт охоплює механізми контролю за життям, регуляцію тіл, популяцій та процесів здоров'я і хвороби. Медична система в такому контексті постає не лише як сукупність знань і практик, спрямованих на зцілення, а й як інструмент нормалізації, стандартизації та дисциплінарного впливу. Таким чином, медицина стає частиною ширшого біополітичного механізму, який формує уявлення про «нормальне» і «патологічне», «життєздатне» і «зайве» життя.

Сучасна філософія актуалізувала питання термінологічного визначення понять «політичне», «політика» та їх межі. Соціо-політичні зміни останніх років (соціальні кризи, пандемія, війна) суттєво трансформували розуміння функцій держави, змісту державної політики та механізмів реалізації політичної влади, що спрямовані на контроль над поведінкою її суб'єктів, що дозволяє констатувати становлення біологічної функції держави.

Ми спостерігаємо розширення напрямків діяльності держави за рахунок збільшення контрольних повноважень щодо громадянського суспільства та приватного життя людини. Сьогодні ми можемо говорити про факт поширення регуляторних зусиль державної влади на ті сфери людського буття, які раніше були поза нормотворчих інтересів держави. Це стосується і біологічного існування людини, процесів і соціальних відно-

[1] Запорізький медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: den.vikta@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8019-9256

© Вікторія, Денисенко, 2025

син, пов'язаних з фізіологією, народжуваністю, смертністю тощо. В сферу державного нагляду і регулювання потрапили питання тілесності людини.

Порушення тілесної автономії, прагнення держави регламентувати процеси народження і смерті є безперечною ознакою тоталітарного режиму. Історія XX століття дала тому багато прикладів. Поява нових форм антропоцентричного авторитаризму в XXI ст. демонструє розширення змісту біополітичної функції держави. Натомість ліберальна демократія наголошувала на неприпустимості державного втручання в ці питання, презентуючи автономію громадянського суспільства і приватного життя як базову свою цінність.

Фактором, що посилює біополітичний нагляд, є розвиток інформаційних систем, засобів збору та обробки інформації, технологізація процесів аналізу даних. Ці тенденції суперечать загальним ідеалам свободи та гуманізації в сфері політики і права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичну основу концепції біополітики заклали наукові праці Мішеля Фуко («Народження біополітики» (1978–1979 рр.), «Наглядати й карати: народження в'язниці» (1975 р.), «Треба захищати суспільство» (1975–1976 р.), «Історія сексуальності» (1981 р.) (Foucault, 2008; Фуко, 2020).

В подальшому ідеї М. Фуко отримали розвиток в роботах Джорджо Аґамбена «Homo sacer: суверенна влада і голе життя» (Agamben, 1998), Мауріціо Лаццарато «Від біовлади до біополітики» (Lazzarato, 2002), Антоніо Негрі «Праця натовпу та тканина біополітики» (Negri, 2007), Акілле Мбембе «Некрополітика» (Mbembe, Corcoran, 2019), Роберто Еспозіто «Bios: біополітика та філософія» (Esposito, 2008), Юджина Такера, Ніколаса Роуза тощо.

Вони підняли питання управління життям та тілесністю, використання дисциплінарних практик та технологій контролю і нагляду в рамках різних політичних режимів, того, яким чином це перетинається із дискурсом турботи про безпеку і захисту прав і свобод людини.

Із цією сферою наукового пошуку тісно пов'язані питання антидискримінаційної біополітики, існування людини в рамках тотальних інститутів (клініка, тюрьма, інтернат, армія тощо), взаємозв'язку біополітики з антропоценом, релігією, біоетикою, біобезпекою, розвитком технологій тощо. За останні десятиліття біополітика стала базовою концепцією наукових дискурсів навколо питань управління безпекою (Rose, 2007; Dillon, 2015).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Останнім часом проблематика біополітики постала в наукових розробках вітчизняних вчених, переважно в контексті політичної науки (Кравець, 2016; Шевчук, 2010; Калюжна, 2023; Омельченко, 2019; Стегній, 2021; Костючков, 2014; Костючков, 2020; Шаповалова, 2021). Водночас, зв'язок цієї концепції з медициною в науковому дискурсі не представлений. На сьогодні предметна сфера біополітичних досліджень залишається неконцептуалізованою, єдино визнана дефініція біополітики в науці відсутня.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичне переосмислення і вивчення питань біополітики і біовлади на основі міждисциплінарного підходу із залученням даних і результатів досліджень з філософії, політології, соціології, гендерних досліджень, медицини. Завдання дослідження: 1) проаналізувати формування поняття «біополітика» як предмету соціальної філософії; 2) розкрити зміст біополітичної концепції Мішеля Фуко; 3) з'ясувати основні напрямки біополітичних досліджень на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Формування поняття «біополітика» як предмету соціальної філософії. Поняття «біополітика» корінням сягає в філософію Аристотеля і його «bios politikos» – «політичне життя». За Аристотелем, політичне життя є основною формою існування людини, відповідно людина визначається як політична істота, акцентується тісний зв'язок етики і політики. Проте сьогодні під сумнівом самі межі політичного.

Біополітика – відносно новий напрямок наукових досліджень, його становлення пов'язане з працями вчених XX ст., проте його теоретична основа спирається на наукові розробки попередньої доби. Підґрунтям концепції біополітики є органічна теорія Герберта Спенсера (вперше викладена у роботі «Соціальний організм», 1860 р.). В основі його теорії є ототожнення соціального організму біологічному. Головне тут сама ідея, що біологічні поняття і закони можуть застосовуватися для пояснення соціальних і політич-

них процесів, а суспільство як і живий організм існує за законом природного відбору. Подальший розвиток теорія Г. Спенсера отримала в біологічній концепції нації та держави (Х. Райтер), концепціях держави як живого організму, а не як машини, що підпадає під теорію органічного життя (В. Вільсон).

Коріння багатьох біополітичних практик ХХ ст. походить з євгенічних теорій. У 1883 році Франсіс Гальтон вперше запропонував для наукового обігу термін «євгеніка» (від грец. εὐγενής – хорошого роду, знатний), під якою розумів певні соціальні впливи, що можуть покращити чи погіршити фізичні та розумові здібності людини. Спочатку цей підхід сприймався позитивно, як методика удосконалення людської фізіології, боротьби із захворюваннями тощо. В ХХ ст. євгеніка стане основою тоталітарних практик генетичного удосконалення, «виведення» ідеальної людини, виключення «недосконалих» соціальних груп. Соціал-дарвінізм свого часу також багато в чому дискредитував євгеністичні ідеї.

Шведський соціолог і політолог Рудольф Челлен (1864–1922 рр.), автор поняття «геополітика» в своїй науковій праці «Держава як форма життя» (1916 р.) виводить п'ять видів державної політики і серед інших – демографічну політику. У 1920 р. Р. Челлен формулює термін «біополітика», визначає державу як «квазі-біологічний організм», а громадянську війну між соціальними групами досліджує з біологічної точки зору (Кравець, 2016, с. 91).

Певні положення (щодо факторів, які визначають поведінку індивіда) біополітика взяла з біхевіоризму, напрямку психології, що вивчає проблеми соціалізації, вплив зовнішнього середовища на соціальну поведінку індивіда.

60-ті роки ХХ ст. стали періодом введення дефініції «біополітика» до глосарію політичної науки.

У 1964 р. Л. Колдуелл опублікував наукову роботу («Biopolitics: Science, Ethics and Public Politics») з питань публічної політики, визначив біополітику як політичні зусилля, спрямовані на приведення соціальних і етичних цінностей у відповідність з біологічними (Кравець, 2016, с. 91). Ця праця заклала певну матрицю, що визначила подальші напрямки наукового дискурсу.

У 1967 р. Альберт Соміт на конференції з політичних наук виступив і доповіддю щодо біологічних передумов поведінки людини в політичній сфері. У 1968 р. він опублікував наукову працю «До більш біолого-орієнтованої політичної науки: етологія і психофармакологія», яка започаткувала біолого-орієнтовний дискурс для політичної науки (Somit, 1968). Він висловив припущення, спираючись на дані етології та психофармакології (міждисциплінарне дослідження, що вивчає вплив ліків на настрій, відчуття, мислення і поведінку індивіда), що певні, хоча і не всі, причини соціальної політичної поведінки можуть обумовлюватися біологічними факторами, «генетично запрограмованими схильностями», а політичну науку треба збагатити даними біології для дослідження тих політичних феноменів і форм соціальної та політичної поведінки, які не можуть бути пояснені суто на матеріалі суспільних наук, але потребують залучення біології та психофармакології (Somit, 1968, p. 550).

У 1970 р. Томас Торсон видає «Біополітику» (Thorson, 1970), де розвинув ідею використання методології природничих наук в соціально-політичних дослідженнях не тільки як аналогії, а як такої, що дозволить описати один процес з двох різних аспектів (Thorson, 1970, p. 91).

2. Біополітична концепція Мішеля Фуко як теорія управління населенням. Найбільшої популярності біополітика як оригінальний концепт влади набуває завдяки науковим роботам Мішеля Фуко. У 1975–1976 роках в коледжі де Франс він презентував курс лекцій «Треба захищати суспільство» (Foucault, 2004). Подальший концептуальний розвиток проблематика біополітики отримала в праці М. Фуко «Воля до знання. Історія сексуальності», а також в циклах лекцій «Безпека, територія, населення», «Народження біополітики», прочитаних в період з 1977 по 1979 роки (Foucault, 2008).

Державну владу М. Фуко розглядав як систему дисциплінарних і контролюючих структур. Він вводить в науковий дискурс поняття «дисциплінарне суспільство», суспільство, де влада має необмежені можливості та засоби нагляду, примусу, контролю, покарання щодо індивідів, використовує наратив «кризи», «безпеки», «війни», «порядку» для обґрунтування політичних рішень, що впливають на фізичне буття людини (Калюжна, 2023, с. 81). М. Фуко збагатив політико-філософську науку концептом, заснованим на «етатизації біологічного», державній владі над тілесністю. Він констатував появу нової парадигми влади: дисциплінарний принцип відносин держави та індивіда змінився владою над людиною як біологічною істотою, це і є «етатизація біологічного».

© Вікторія, Денисенко, 2025

М. Фуко говорить, що будь-якій державі властиве втручання в приватне життя, а відповідно тоталітарні тенденції. Сутність влади полягає у владі над тілом, якщо ви не можете контролювати тіло, ви не маєте влади. Прагнення влади до тотального контролю і управління – це невід'ємна ознака постаті суверена. Біополітка, згідно М. Фуко, – це управління і регулювання співвідношенням народжуваності і смертності, рівня відтворення тощо.

Ідея біополітики Мішеля Фуко заснована на подвійному ставленні держави і політики до життя: з одного боку людина, її життя, як соціальне, так і біологічне, є основним об'єктом управління, застосування державного контролю та примусу. З іншого боку, основним призначенням влади є піклування про людину і забезпечення її захисту, безпеки, прав і свобод (Foucault, 2004; Foucault, 2007).

М. Фуко визначає суверенно-правову владу як традиційне право суверена на вбивство, який з політичних мотивів без вагань і моральних докорів може пожертвувати життям людини. Ідея суверенної влади в розумінні М. Фуко походить з часів Стародавнього Риму і передбачає право суверена вбивати кожного, хто порушує його закони, або іншими словами, право вирішувати питання життя і смерті, позбавити життя, або дозволити жити. Сучасна людина – це тварина, чиє політичне життя ставить під питання її існування як живої істоти. Право на життя і смерть реалізується тільки у рівновазі і завжди з перевагою смерті. Право суверенної влади на життя починається з того моменту, коли у суверена з'являється право вбити. М. Фуко визначає це як «поріг біологічної сучасності» суспільства, де людина є засобом для досягнення стратегічної політичної мети. Лише від волі суверена залежить, яке право дарувати: на життя чи на смерть (Калюжна, 2023, с. 81–82).

На противагу суверенній владі, появу дисциплінарної влади М. Фуко відносить до кінця XVII ст. і пов'язує з філософським відкриттям людини як об'єкту пізнання, який можна спостерігати, вимірювати, впорядкувати, контролювати. Об'єктом дисциплінарного впливу держави стало людське тіло, яке підлягає систематичному тренуванню, маніпуляціям, контролю. Слухняність і підпорядкування як тип тілесності забезпечив дисциплінарний тип влади. Для цього влада використовує різні технології: ізоляція індивідів в рамках окремих розмежованих просторів, дисциплінарний нагляд і систематичне тренування з метою забезпечити корисність індивіда і формування абсолютної слухняності, тотальне спостереження і нагляд. Дисциплінарна влада прагне перетворити суспільство на слухняні тіла і змусити брати участь у суспільних процесах з метою отримання економічної вигоди.

М. Фуко розвиває ідеї І. Гоффмана (праця І. Гоффмана «Тотальні інститути», 1963 р.) щодо тотальних інститутів (Goffman, 1970) в концепції дисциплінарної влади, говорить про «анатомополітику людського тіла», коли окремі тіла тримаються під наглядом, навчанням та, якщо потрібно, покаранням в центрах ув'язнення та виправних установах. Цьому присвячено його концептуальну роботу «Наглядати і карати», у якій поняття біополітики розкривається стосовно суверенітету і дисципліни (Фуко, 2020). Дисциплінарний контроль суспільства і держави над людиною реалізується не лише через ідеологічні інструменти державної політики, яка формує певний світогляд і свідомість, але й через тіло.

У другій половині XIX ст. парадигма дисциплінарної влади змінилася. Влада тепер відносилася до людини не як до суб'єкта, що підпорядковується і дисциплінується, а як до живої істоти. Саме такий тип влади М. Фуко ототожнив з біополітикою.

У праці «Воля до істини: по той бік знання, влади і сексуальності» М. Фуко розглядає, як наукові відкриття в біології вплинули на політичний контроль впродовж XIX та XX ст. Він визначає владу як використання різноманітних методів для підпорядкування тіл і всебічного контролю за населенням. Біополітика відповідно є методикою влади, заходами, метою яких є контроль за механікою глобальних біологічних процесів життя: народжуваність, смертність, тривалість життя, рівень здоров'я, хвороби.

Біополітика має справу не з окремою людиною, а з суспільством взагалі, з «суспільним тілом», вона спрямована саме на популяцію.

Появу цього нового типу влади М. Фуко обумовлює розвитком капіталістичної економіки і необхідністю кореляції процесів, пов'язаних з населенням. Для М. Фуко біополітика пов'язана з «людським капіталом», метою її є мінімізувати біологічні ризики (наприклад, захворювання) і водночас оптимізувати економічну ефективність для держави від використання як населення в цілому, так і окремого індивіда. «Людський капітал» формують система освіти і виховання, сис-

тема охорони здоров'я, рівень медичного обслуговування, міграційні та демографічні процеси. Відповідно, це і є сфери біополітичного (Стегній, 2021, с. 182). «Контроль суспільства над індивідами здійснюється не тільки через свідомість або ідеологію, але й у тілі й разом із тілом. Для капіталістичного суспільства найважливіші біополітичний, біологічний, тілесний виміри. Тіло – біополітична реальність; медицина – біополітична стратегія» (цит. за: Стегній, 2021, с. 182).

Вчений виокремлює основні напрямки орієнтації біополітичного типу влади. По-перше, сфера відтворення населення: питання народжуваності і смерті, динаміка кількості населення, тривалості життя, захворювання, епідемії, доступність і поширення медичного забезпечення, розвиток гігієни.

Другим напрямком є ситуації припинення активної соціальної діяльності індивідів (досягнення похилого віку, каліцтво тощо). Урбаністичне капіталістичне суспільство призвело до руйнування соціальних зв'язків, атомізації індивіда. Раніше саме суспільство, громада вирішувала проблему. Капіталізм актуалізував систему страхування людини, індивідуальні грошові накопичення, а головне – створення державної системи соціального і пенсійного забезпечення (пенсії вперше були введені в Німеччині за ініціативи Бісмарка).

Нарешті, третя сфера біополітики – вплив навколишнього середовища, не тільки природного (як то клімат, географія), але і штучно створеного (місто).

На думку М. Фуко, біополітична влада, на відміну від дисциплінарної, має прогнозувати, аналізувати ці феномени і впливати на їх наслідки. Якщо дисциплінарна влада прагне створити слухняне тіло, то біополітична влада має розробити механізми регулювання, мета яких передбачити, мінімізувати ризики і компенсувати втрати, тобто створити умови для безпечного буття населення.

Проте і дисциплінарна, і біополітична влади, з точки зору М. Фуко, мають не суперечити, а доповнювати одна одну механізмами регулювання, як в місті поліцейський контроль доповнюється санітарними умовами та правилами економічної діяльності.

Загалом, біополітика держави спрямована на благо, забезпечення добробуту, процвітання населення. Проте вона може також виступати як фактор сегрегації та ієрархізації, забезпечуючи відносини панування та гегемонії, її єдиною метою є існування самої держави, а діяльність людей як живих істот оцінюється за їх здатністю забезпечувати процвітання держави (Foucault, 2008).

Основним у концепті біополітики М. Фуко є поняття «нормалізація». Норма застосовується і до тіла людини, і до населення загалом, дозволяє дисциплінувати тіло і регулювати населення. Державний примус і контроль повинні корелюватися із загальновизнаними соціальними нормами (звичай, моральні, релігійні, правові норми тощо), таким чином набувати властивості легітимності, визнаватися суспільством такими, що відповідають нормальному порядку речей. Водночас, саме суверен, влада, можуть розширити рамку «нормального», «ренормувати», радикально змінити онтологічний зміст «нормального».

3. Основні напрямки біополітичних досліджень на сучасному етапі. Протягом десятиліть після публікації праць М. Фуко біополітика отримала подальшу концептуалізацію в роботах Джорджо Аґамбена, Мауріціо Лаццарато, Антоніо Негрі, Акілле Мбембе, Роберто Еспозіто, Юджина Такера, Ніколаса Роуза тощо.

Наукова теорія розмежовує поняття «biopolicy» та «biopolitics». Перший термін переважно використовується стосовно політичної практики, другий – наукове вивчення різноманітних аспектів і проблем біополітики, як то філософських, соціальних, демографічних, медичних, біоетичних тощо.

В рамках біополітики досліджують:

– еволюційно-біологічне походження соціуму та його політичних систем;

– біологічний підхід (в тому числі, використання даних нейробіології) до вивчення соціалізації та політичних практик індивідів, вплив фізіологічних чинників, генетики на політичну і соціальну поведінку індивіда і їх співвідношення з умовами соціалізації (цікавими тут є дослідження близнюків); роль генетики в формуванні асоціальної поведінки;

– біологічні фактори, що можуть дестабілізувати політичну систему, демографічні (наприклад, статево-вікова структура населення) умови формування і еволюції політичних режимів;

– державну політику щодо регламентації біологічних функцій людини, народжуваності, смертності, боротьби з епідеміями; демографічну політику в її найширшому розумінні;

– державний контроль і дисциплінарну владу щодо людини із застосуванням біотехнологій і досягнень сучасного науково-технічного про-

© Вікторія, Денисенко, 2025

гресу; вирішення практичних політичних завдань на основі результатів біологічних досліджень;

– євгенічні практики;

– роль держави із забезпечення біорізноманіття та гармонійного розвитку навколишнього природного середовища; екологічну політику; з іншого боку, вплив умов навколишнього природного середовища на соціально-політичну поведінку людей;

– біоетичну проблематику, нормотворчу діяльність держави щодо новітніх біо-медичних технологій (генна модифікація організму, клонування, штучне запліднення, трансплантація тощо); юридичне закріплення прав «четвертого покоління»;

– зміну системи цінностей, етичної норми під впливом технологічного розвитку і вплив цього на соціально-політичну поведінку індивідів і суспільств;

– вирішення глобальних проблем людства, пов'язаних із депопуляцією та екологічними проблемами, роль біополітики для розширення стратегій забезпечення існування людського суспільства у майбутньому.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Біополітика – ухвалення політичних рішень, що стосуються фізичного (біологічного) життя людини (влада над тілесністю). В рамках цього наукового напрямку розглядаються також питання кореляції між демографічною ситуацією в суспільстві (статево-віковою пірамідою населення) та типом політичного режиму, залежність політичної поведінки індивідів від біологічних характеристик (стать, вік).

Різноманіття підходів демонструє, що представники різних наук (медицина, демографія, соціологія, політологія, природничі науки, філософія) вкладають власний сенс в біополітичний дискурс. Відтак, можемо констатувати, що на сьогодні в науці відсутнє системне визначення біополітики. Ця галузь знань потребує подальшого поглиблення, концептуалізації та визначення її місця в системі наукового знання. Біополітика представляє собою сферу міждисциплінарних досліджень, поєднує наукові розробки філософії, біології, медицини, соціології, демографії, політології, культурології з метою розуміння тенденцій розвитку сучасного світу і формування методичних підходів до вирішення глобальних проблем сучасності.

У XXI столітті, з розвитком біотехнологій, генної інженерії, цифрової медицини та систем громадського здоров'я, зростає актуальність філософського осмислення біополітичного потенціалу медицини. Пандемія COVID-19 стала глобальним тестом для сучасних біополітичних режимів: держави впроваджували карантинні заходи, обмеження свобод, масові вакцинації та цифрове стеження під гаслом збереження колективного здоров'я.

Демографічна політика як комплекс державних заходів, спрямованих на регулювання рівня народжуваності, в тій чи іншій формі властива будь-якій державі, демократії не є виключенням. Елементи біополітики є в усіх політичних режимах. Проте у XXI столітті відбуваються процеси, які змушують навіть країни «західної демократії» переглянути свої підходи до цього. Це очевидна на сьогодні тенденція до зменшення народжуваності (завершення демографічного переходу в розвинутих країнах та його початок в країнах, що розвиваються), що дозволяє багатьом вченим говорити про проблему депопуляції (Eberstadt, 2024).

Це, а також реакція влади на коронавірус по всьому світу, демонструє, що заперечення державного контролю і маніпулювання життям як об'єктом влади більше не відповідає сьогоденню. Біополітичний науковий дискурс демонструє нову логіку взаємодії державної політики і людського життя; пояснює механізми, через які людське життя, наше біологічне існування структурується державною владою; сприяє новому розумінню закономірностей трансформації та напрямків розвитку сучасного суспільства і цивілізації.

Список використаних джерел

Agamben G. Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life. Stanford: Stanford University Press, 1998. 199 p.

Dillon M. Biopolitics of Security: A Political Analytic of Finitude. Abingdon: Routledge, 2015.

Eberstadt N. Bonython John Lecture. The Coming Global Depopulation. 2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ahjdeDhP09o.

Esposito R. Bios: Biopolitics and Philosophy. London, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. 231 p.

Foucault M. Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977–1978. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 2007.

Foucault M. Society Must be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76, eds. M. Bertani and A. Fontana, trans. D. Macey, London, Penguin, 2004.

Foucault M. The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France 1978–1979. New York: Palgrave Macmillan, 2008. 346 p.

Goffman E. The Characteristics of Total Institutions / ed. by A. Etzioni. A Sociological Reader in Complex Organizations. L., 1970.

Lazzarato M. From Biopower to Biopolitics [Електронний ресурс]. 2002. URL: http://www.generation-online.org/c/fcbiopolitics.htm.

Mbembe A., Corcoran S. Necropolitics. Durham, NC: Duke University Press, 2019. 213 p.

Negri A., The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. History, Subjectivity, [online]. 2007. 23(2). URL: https://mediationsjournal.org/articles/the-labor-of-the-multitude-and-the-fabric-of-biopolitics.

Rose N. The Politics of Life Itself. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Somit A. Toward a More Biologically-Oriented Political Science: Ethology and Psychopharmacology // Midwest Journal of Political Science. 1968. Vol. 12. No. 4. P. 550–567. URL: https://www.jstor.org/stable/2110295.

Thorson T. Biopolitics. New York: Holt, Rinehart and Winston. 1970. 210 p. URL: https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/bc_Arendt_Thorson_Biopolitics.pdf

Калюжна Ю. І. Концепти «біополітика» і «некрополітика»: методологічні перспективи щодо сучасних соціально-політичних досліджень. *Сучасне суспільство.* 2023. Випуск 2 (27). С. 78–87.

Костючков С. К. Біологічне й соціальне розуміння природи людини: біополітичний аспект. *Грані.* 2014. № 9. С. 72–76.

Костючков С. К. Пандемія короновірусної хвороби-2020: біополітична інтерпретація. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 65. С. 117–124. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/e2b785ad-b5b1-46b7-aea4-59cc0610351f.

Кравець А. Ю. Біополітика як новий напрям наукових досліджень в межах сучасної політичної науки. Стихія політики: революція та еволюція: матеріали Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 18–19 берез. 2016 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 13–15.

Кравець А. Ю. Предметна сфера дослідження біополітики: витоки, проблеми, перспективи. European political and law discourse. 2016. Volume 3. Issue 3. С.89–93.

Омельченко Ю. Некрополітика як форма біополітики. Київські філософські студії-2019: Матеріали наукової конференції: тези доповідей. Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2019. С. 395–397.

Стегній О. Біополітика в період пандемії COVID-19: дилеми суспільної безпеки та свободи. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2021. № 2. С. 181–196.

Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці. Пер. П.Таращук. К.: Комубук, 2020. 452 с.

Шаповалова І. В. Біополітика і біовлада: сутність концептів в соціально-філософських вимірах. *Освітній дискурс: збірник наукових праць.* 2021. 31(2–3). С. 19–29. URL: https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-312-3/biopolityka-i-biovlada-sutnist-kontseptiv-v-sotsialno-filosofskykh-vymirakh

Шевчук Д. Біополітика як парадигма розуміння феномену політичного у сучасній філософії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філософія. 2010. Вип.7. С. 50–70.

References

Eberstadt, N. (2024). Bonython John Lecture. The Coming Global Depopulation. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ahjdeDhP09o.

Foucault, M. (2008). The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France 1978-1979. New York: Palgrave Macmillan, 346 p.

Foucault, M. (2020). To supervise and punish. The Birth of the Prison. Translated by P.Tarashchuk. K.: Komubuk, 452 c.

Agamben, G. (1998). Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life. Stanford: Stanford University Press, 199 p.

Lazzarato, M. (2002). From Biopower to Biopolitics [Electronic resource]. URL: http://www.generation-online.org/c/fcbiopolitics.htm.

Negri, A. (2007). The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. History, Subjectivity, [online]. 23(2). URL: https://mediationsjournal.org/articles/the-labor-of-the-multitude-and-the-fabric-of-biopolitics.

Mbembe, A., Corcoran S. (2019). Necropolitics. Durham, NC: Duke University Press, 213 p.

Esposito, R. (2008). Bios: Biopolitics and Philosophy. London, Minneapolis: University of Minnesota Press, 231 p.

Rose, N. (2007). The Politics of Life Itself. Princeton: Princeton University Press.

Dillon, M. (2015). Biopolitics of Security: A Political Analytic of Finitude. Abingdon: Routledge.

Kravets, A.Y. (2016). The subject of biopolitics: origins, problems, perspective. European political and law discourse. Volume 3. Issue 3. P.89–93.

© Вікторія, Денисенко, 2025

Kravets, A.Y. (2016). Biopolitics as a new area of research within modern political science. The Element of Politics: Revolution and Evolution: Proceedings of the Second South Ukrainian Convention of the International Association of Students of Political Science (Odesa, 18-19 March 2016) / edited by D. V. Yakovlev. Odesa: National University 'Odesa Law Academy' P. 13–15.

Shevchuk, D. (2010). Biopolitics as a Paradigm for Understanding the Phenomenon of the Political in Modern Philosophy. Scientific notes [of the National University of Ostroh Academy]. Ser: Philosophy. 2010. Vol. 7. P. 50–70.

Kaliuzhna, Y. I. (2023). The concepts of 'biopolitics' and 'necropolitics': methodological perspectives on modern socio-political research. Modern society. Vol. 2 (27). P. 78–87.

Omelchenko, Y. (2019). Necropolitics as a form of biopolitics. Kyiv Philosophical Studies-2019: Materials of the scientific conference: abstracts. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. P. 395–397.

Stegnii, O. (2021). Biopolitics during the COVID-19 pandemic: dilemmas of public safety and freedom. Sociology: theory, methods, marketing. 2021. № 2. P. 181–196.

Kostiuchkov, S. K. (2020). Coronoviral disease pandemic 2020: biopolitical interpretation. Current policy issues. Issue 65. P. 117–124. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/e2b785ad-b5b1-46b7-aea4-59cc0610351f.

Kostiuchkov, S. K. (2014). Biological and social understanding of human nature: biopolitical dimension. Grani. № 9. P. 72–76.

Shapovalova, I. V. (2021) Biopolitics and Biopower: the Essence of Concepts in Social and Philosophical Dimensions. Educational discourse: a collection of scientific papers. 31(2–3). P. 19–29. URL: https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-312-3/biopolityka-i-biovlada-sutnist-kontseptiv-v-sotsialno-filosofskykh-vymirakh

Somit, A. (1968). Toward a More Biologically-Oriented Political Science: Ethology and Psychopharmacology. Midwest Journal of Political Science. Vol. 12. No. 4. P. 550–567. URL: https://www.jstor.org/stable/2110295.

Thorson, T. (1970). Biopolitics. New York: Holt, Rinehart and Winston. 210 p. URL: https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/bc_Arendt_Thorson_Biopolitics.pdf

Foucault, M. (2004). Society Must be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76, eds. M. Bertani and A. Fontana, trans. D. Macey, London, Penguin.

Foucault, M. (2007). Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-1978. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.

Shapovalova I. V.(2021). Biopolityka i biovlada: sutnist′ kontseptiv v sotsial′no-filosofs′kykh vymirakh. Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats′. 31(2–3). 19–29. URL: https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-312-3/biopolityka-i-biovlada-sutnist-kontseptiv-v-sotsialno-filosofskykh-vymirakh

Shevchuk D. (2010). Biopolityka yak paradyhma rozuminnya fenomenu politychnoho u suchasniy filosofiyi. Naukovi zapysky Natsional′noho universytetu «Ostroz′ka akademiya». Ser.: Filosofiya. 7. 50–70.

VIKTORIIA, DENYSENKO – PhD in History, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Department of Social Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: den.vikta@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8019-9256

BIOPOLITICS AND MEDICINE: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECT

Abstract

The relevance of the concept of biopolitics goes beyond political science and affects all aspects of public life. The article deals with the issues related to the formation and actualization of biopolitical discourse in the context of aggravation of the demographic situation and changes in approaches to defining the state functions based on an interdisciplinary approach in the context of the philosophy of medicine. The diversity of approaches demonstrates that representatives of different sciences (medicine, demography, sociology, political science, natural sciences, philosophy) put their own meaning into the biopolitical discourse. Therefore, we can state that today there is no systematic definition of biopolitics in science. This field of knowledge requires further deepening, conceptualization and determination of its place in the system of scientific knowledge. Biopolitics is a field of interdisciplinary research that combines scientific developments in philosophy, biology, medicine, sociology, demography, political science, and cultural studies to understand the trends in the development of the modern world. According to the analysis, it can be assumed that the development of digital technologies and the digitalization of social life has an impact on the human psyche and is one of the causes of the mental illness of digital schizophrenia as a complex social phenomenon of our time. The study aims to theoretically and ideologically rethink and study the issues of biopolitics and biopower using data and research results from philosophy, political science, sociology, gender studies, and medicine. The factors that have led to the actualization of this concept and its philosophical foundations are considered. The author concludes that in the process of conceptualizing the subject area of research,

there are different approaches depending on the area of scientific interest, and there is no single definition of biopolitics in the scientific community. We propose a definition of biopolitics in the framework of interdisciplinary connection with the philosophy of medicine and bioethics as political decision-making concerning a person's physical (biological) life (power over corporeality). The biopolitical scientific discourse demonstrates a new logic of interaction between state policy and human life; explains the mechanisms through which human life, our biological existence, is structured by state power; promotes a new understanding of the patterns of transformation and directions of development of modern society and civilization.

Key words: biopolitics, biopower, philosophy of medicine, social philosophy, politicization of corporeality, biopolitical power.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 14.05.2025

How to cite: Денисенко, Вікторія. Біополітика і медицина: соціально-філософський аспект. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 26–34.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-03

© Вікторія, Денисенко, 2025

УДК 17.01:004.738(075)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-04

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ «SMART CITY» ЯК ЧИННИК ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЕКОЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ГРАМЧУК, МАРИНА[1]

Анотація
Актуальність цієї теми посилюється в умовах посилення глобальних екологічних криз, зростання урбанізації та необхідності декарбонізації економік. Мета дослідження: розробити та обґрунтувати інтегровану модель цифрового міста, що здатна забезпечити ефективну цифровізацію управлінських, соціально-економічних та екологічних процесів із врахуванням принципів сталого розвитку. Основні завдання методологічного підходу: 1) визначити ключові компоненти цифрового міста (інфраструктура, технології, управління, екологічні системи); 2) вивчити існуючі моделі цифрових міст у європейському та глобальному контексті; 3) виявити зв'язок між цифровізацією та екозбалансованим розвитком цифрового міста; 4) запропонувати інтегровану модель на основі отриманих результатів. Методологічна основа дослідження формування інтегрованої моделі цифрового міста як чинника цифровізації та екозбалансованого розвитку базується на міждисциплінарному підході, який поєднує елементи урбаністики, цифрових технологій, екології, економіки сталого розвитку та філософії цифрової культури. Розкрито компоненти цифрового міста як чинник цифровізації – це системна сукупність інфраструктурних, технологічних, управлінських, соціальних, економічних та екологічних елементів і процесів, які інтегруються й взаємодіють задля забезпечення ефективної цифрової трансформації міського простору. У статті досліджується концепція інтегрованої моделі цифрового міста як чинника цифровізації та екозбалансованого розвитку, що представляє стратегічний напрямок сталого розвитку в умовах урбанізації, цифровізації та кліматичних викликів. Розкрито філософські, соціальні, екологічні та технологічні засади формування екологічно збалансованого міського простору. Запропоновано модель, що поєднує екологічне планування, «зелену» інфраструктуру, цифрові рішення («smart city») та елемент громадської участі. Особлива увага приділяється екоетичному виміру та ціннісним орієнтирам цифрового гуманізму. Обґрунтовано необхідність міждисциплінарного підходу, синергії різних суб'єктів урбаністичного розвитку та впровадження інноваційних інструментів оцінки й управління міським середовищем.

Ключові слова: «smart city», цифровізація, екозбалансований розвиток, інгтегрована модель цифрового міста, управління міським середовищем.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасну епоху цифрових трансформацій та глобальних екологічних викликів виникає потреба в переосмисленні концептуальних основ розвитку міського середовища. Цифрове місто як складна соціотехнічна система постає не лише як інструмент удосконалення управління та інфраструктури, а й як філософська категорія, що відображає новий етап взаємодії людини, технологій і природи. Формування інтегрованої моделі цифрового міста передбачає гармонізацію цифровізації з принципами сталого, екозбалансованого розвитку. У цьому контексті актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку таких моделей урбаністики, що здатні інтегрувати інноваційні цифрові рішення, екологічну відповідальність та гуманістичні цінності.

Філософський вимір цифрового міста розкривається через осмислення змін у сприйнятті простору, часу, спільноти та влади під впливом інформаційних технологій. Цифрові інструменти створюють нові форми соціальної комунікації, інклюзивності, управління ресурсами, але водночас несуть ризики фрагментації, цифрової нерівності, втрати приватності та технологічної залежності. Отже, формування інтегрованої моделі цифрового міста потребує міждисциплінарного підходу, що охоплює філософію технологій, екологічну етику, теорії урбанізму та цифрового гуманізму.

Актуальність цієї теми посилюється в умовах посилення глобальних екологічних криз, зростання урбанізації та необхідності декарбонізації економік. Цифрові міста можуть виступати платформами сталого розвитку лише за умови, що технологічний прогрес буде інтегровано з етичними принципами збереження довкілля, соціальної справедливості та участі громадян. Таким чином, філософія цифрового міста повинна бути

[1] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: marinagramchuk@gmail.com
ORCID ID: http //orcid.org/ 0000-0001-6655-6114

спрямована на формування відповідальної цифрової культури, яка забезпечує не лише ефективність, а й гармонію між людиною, техносферою та природою.

У контексті глобальної цифрової трансформації та зростання урбанізації актуальним постає питання формування інтегрованої моделі цифрового міста, яка поєднує інноваційні цифрові технології з принципами екозбалансованого розвитку. Сучасні міста стикаються з численними викликами, зокрема: неефективним використанням ресурсів, перенавантаженістю інфраструктури, погіршенням екологічного стану довкілля та соціальною нерівністю. Водночас цифрові інструменти (Інтернет речей, штучний інтелект, великі дані, блокчейн тощо) відкривають нові можливості для оптимізації міського управління, сталого використання ресурсів, прозорості та підвищення якості життя мешканців. Наукова і практична значущість проблеми полягає у необхідності розробки цілісної, інтегрованої концепції цифрового міста, яка дозволить не лише ефективно управляти міськими процесами, але й забезпечить екологічну сталість, мінімізацію негативного впливу на довкілля, розвиток «зелених» технологій та залучення громадян до процесів прийняття рішень.

Таким чином, формування інтегрованої моделі цифрового міста постає як міждисциплінарне завдання, що потребує поєднання досягнень в галузях інформаційних технологій, урбаністики, екології, економіки, соціології та державного управління. У вирішенні цієї проблеми зацікавлені як науковці, так і практики - урбаністи, муніципальні управлінці, ІТ-спеціалісти та екологічні експерти. Це питання є надзвичайно актуальним також у контексті реалізації Цілей сталого розвитку ООН, Європейського зеленого курсу та стратегій цифрової трансформації міст, зокрема в країнах, що перебувають у фазі післявоєнного відновлення та модернізації, таких як Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасному науковому дискурсі активно досліджується проблема формування інтегрованої моделі цифрового міста як комплексного середовища, яке поєднує інновації цифрових технологій з екологічною, соціальною та економічною стійкістю. Концепція «цифрового міста» трансформувалась від суто технологічного підходу до мультидисциплінарного бачення, що включає екологічно орієнтовані стратегії сталого розвитку**.** Згідно з дослідженнями міжнародних експертів (Bibri & Krogstie, 2020; Kitchin, 2022), інтегровані моделі цифрових міст передбачають симбіоз технологічної інфраструктури (Інтернет речей, big data, хмарних сервісів) із зеленою політикою, енергоефективністю та участю громади в управлінських процесах. Сучасні підходи орієнтуються на реалізацію концепцій *eco-smart city*, *resilient city*, *sustainable digital urbanism*, які покликані забезпечити не лише зручне життя, а й довгострокове збереження природних ресурсів.

У європейському контексті приклади цифрової трансформації демонструють міста Барселона, Амстердам, Таллінн, де цифрові платформи використовуються для управління транспортом, енергетикою, поводженням із відходами, екологічним моніторингом. Європейський проєкт "European Smart Cities" пропонує структуровану методику оцінки цифрової зрілості міст, з урахуванням екологічних критеріїв (European Commission, 2022).

В українському науковому середовищі питання цифрової трансформації урбаністичних просторів розглядається у працях таких дослідників, як В. Ворокнової, В. Нікітенко, О. Кивлюк. Вони підкреслюють, що використання цифрових технологій у місті дозволяє інтегрувати екологічні ініціативи з цифровими платформами, зокрема в галузі «розумного» енергоспоживання, цифрового моніторингу повітря, розвитку безпаперових сервісів тощо.

Особливий інтерес становить українська ініціатива "Kyiv Smart City", що демонструє приклади застосування цифрових інструментів для управління транспортною інфраструктурою, енергоспоживанням та громадською безпекою. Однак науковці (зокрема, Коваленко І.О., 2023) вказують на проблеми фрагментарності, відсутності інтегрованої екосистеми даних, а також необхідність більшої уваги до екологічної складової цифровізації.

Крім того, вітчизняні дослідники (Лисенко М., Шевчук І., 2022) акцентують на важливості цифрової інклюзії та участі громадян у формуванні міської політики через електронне врядування та партисипативні платформи. Це дозволяє не лише підвищити прозорість управління, але й впроваджувати ефективні моделі сталого розвитку за участі місцевих громад.

Також актуальними є дослідження, що стосуються використання штучного інтелекту та ана-

© Марина, Грамчук, 2025

літики великих даних для прогнозування екологічних ризиків, управління трафіком, оптимізації споживання енергії тощо (Zubair et al., 2023; Zhang et al., 2024). Саме ці технології можуть стати основою інтегрованих цифрових екосистем**,** що забезпечують адаптивне та динамічне управління міським середовищем.

Отже, аналіз останніх досліджень свідчить про зростаючу потребу в системному, міждисциплінарному підході до формування цифрового міста**,** який має враховувати не лише інфраструктурні чи технологічні чинники, але й екологічну відповідальність, соціальну сталість і громадську участь. Успішність реалізації таких моделей залежить від рівня державної підтримки, наявності нормативної бази, рівня цифрової культури громадян та відкритості муніципалітетів до інновацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри численні дослідження у сфері цифровізації міського середовища та окремих аспектів сталого розвитку, відсутньою залишається цілісна інтегрована модель цифрового міста, яка б одночасно враховувала цифрові, екологічні, економічні та соціальні фактори у контексті екозбалансованого розвитку. Найменш дослідженими і недостатньо опрацьованими залишаються наступні аспекти загальної проблеми: 1) Інтеграція цифрових технологій в систему екологічного моніторингу міста, зокрема, як за допомогою IoT, ШІ та big data можна забезпечити ефективне управління природними ресурсами, контролем за викидами, споживанням енергії та станом повітря. 2) Розробка методології системної взаємодії "людина–технологія–довкілля", так як недостатньо сформовано філософсько-соціологічний та управлінський підхід до гармонізації технологічного розвитку з потребами людини та екосистем. 3) Визначення показників ефективності цифрового міста в контексті сталого розвитку, наразі бракує узгоджених критеріїв і метрик, які дозволили б об'єктивно оцінити рівень "екозбалансованості" цифрового міського простору. 4) Механізми адаптації цифрової інфраструктури до екологічних та соціальних ризиків – залишаються відкритими питання стійкості цифрових систем до кризових подій (наприклад, кліматичних катастроф, енергетичних збоїв, соціальних викликів). 5) Інклюзивність цифрової трансформації міста, націлена на те, як забезпечити рівний доступ до цифрових сервісів та активну участь громади у формуванні політик розумного міста, з урахуванням екологічної відповідальності. Дана стаття зосереджується на заповненні наявних науково-практичних прогалин шляхом пропозиції інтегрованої моделі цифрового міста, яка базується на взаємозв’язку між цифровізацією, сталим екологічним розвитком та інституційною інноваційністю в управлінні міськими системами.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження: розробити та обґрунтувати інтегровану модель цифрового міста, що здатна забезпечити ефективну цифровізацію управлінських, соціально-економічних та екологічних процесів із врахуванням принципів сталого розвитку.

Основні завдання методологічного підходу: 1) визначити ключові компоненти цифрового міста (інфраструктура, технології, управління, екологічні системи); 2) вивчити існуючі моделі цифрових міст у європейському та глобальному контексті; 3) виявити зв’язок між цифровізацією та екозбалансованим розвитком цифрового міста; 4) запропонувати інтегровану модель на основі отриманих результатів.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження формування інтегрованої моделі цифрового міста як чинника цифровізації та екозбалансованого розвитку базується на міждисциплінарному підході, який поєднує елементи урбаністики, цифрових технологій, екології, економіки сталого розвитку та філософії цифрової культури. Дослідження має комплексний характер і передбачає аналіз як теоретичних, так і прикладних аспектів цифрової трансформації міського середовища. Метод системного аналізу дозволяє розглядати цифрове місто як складну систему, що складається з багатьох взаємопов’язаних підсистем: технологічної (інфраструктура, платформи, сенсори), соціальної (громадяни, влада, бізнес), екологічної (зелені зони, моніторинг стану довкілля) та економічної (ресурси, інвестиції, економічні процеси). За допомогою системного аналізу визначаються ключові елементи, їхні взаємозв’язки, функціональні ролі та впливи між компонентами. Це дає змогу розробити цілісну модель, враховуючи динаміку розвитку і взаємодію між цифровими та екологічними процесами. 2) Порівняльно-аналітичний метод застосовується для вивчення та порівняння міжнародного досвіду у сфері цифрових міст та сталого розвитку. Аналізуються стратегічні документи, кейси успішних цифрових ініціатив у містах

Європи (Барселона, Амстердам, Таллінн), Азії (Сінгапур, Токіо) і США (Сан-Франциско, Нью-Йорк). Порівняльний аналіз дозволяє виділити найкращі практики, а також адаптувати їх до українських реалій, враховуючи національні особливості, інфраструктуру та рівень цифрової культури. 3) Метод моделювання використовується для створення інтегрованої концептуальної моделі цифрового міста, що охоплює технологічний, соціальний і екологічний аспекти. Моделювання може базуватися як на системній архітектурі, так і на математичних моделях динаміки розвитку (наприклад, агентне моделювання для імітації взаємодії різних суб'єктів міського середовища). За допомогою моделювання формується візуальна та функціональна структура майбутньої екосистеми цифрового міста. 4) Інтерпретативний підхід застосовується для аналізу соціокультурного контексту цифровізації, зокрема, як цифрові технології змінюють спосіб життя міського населення, впливають на громадську участь у прийнятті рішень, створення цифрової культури. Дослідження акцентує увагу на взаємодії людина – технологія – середовище, що є ключовим для розуміння філософських аспектів цифрового сталого розвитку.

Наукова новизна методологічного підходу. У межах дослідження пропонується інтегрувати цифрові технології не як самоціль, а як інструмент досягнення екозбалансованої урбаністичної трансформації, що передбачає партисипативне управління, цифрову інклюзію, екологічний моніторинг, стійку інфраструктуру та цифрову культуру громади.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Компоненти цифрового міста як чинник цифровізації

Концепція «smart city» означає створення інтелектуального, орієнтованого на мешканця міського середовища, де ключові інфраструктурні та сервісні процеси керуються за допомогою новітніх цифрових технологій. У такому місті кожна галузь – from транспортної системи до управління житлово-комунальним господарством – забезпечена сенсорами, інтернетом речей (IoT) та аналітичними платформами. Цифровізація в цьому контексті виступає не лише інструментарієм для автоматизації рутинних процесів, а й механізмом створення єдиного інформаційного простору, де дані в реальному часі дають змогу прогнозувати потреби громадян, оперативно реагувати на надзвичайні ситуації, оптимізувати споживання ресурсів і мінімізувати екологічні втрати.

Одним із головних викликів для цифрових міст є забезпечення екозбалансованого розвитку – тобто досягнення злагодженості між економічним зростанням, соціальним добробутом і збереженням навколишнього середовища. У smart city екозбаланс реалізується через: 1) впровадження «розумних» лічильників електроенергії та систем моніторингу споживання, що дозволяє знижувати енергетичні втрати та підвищувати частку відновлюваних джерел; 2) інтеграція електротранспорту, велоінфраструктури та систем загального використання (каршеринг, велосипеди напрокат) з єдиною платформою управління потоками, що зменшує викиди CO_2; 3) використання сенсорних контейнерів із автоматичним сповіщенням про наповнення та маршрутизацією сміттєвозів, що зменшує кількість непотрібних рейсів і забруднення повітря; 4) застосування датчиків вологості та систем «розумного» поливу, що оптимізують витрати води й піклуються про біорізноманіття.

Екозбалансований розвиток слугує не лише етичним пріоритетом, а й економічно ефективним підходом, адже інвестиції в «зелені» технології й «розумні» рішення швидко окупаються за рахунок зниження експлуатаційних витрат і підвищення привабливості міста для інвесторів та туристів.

Компоненти цифрового міста як чинник цифровізації – це системна сукупність інфраструктурних, технологічних, управлінських, соціальних, економічних та екологічних елементів і процесів, які інтегруються й взаємодіють задля забезпечення ефективної цифрової трансформації міського простору. Вони створюють умови для автоматизації, оптимізації та модернізації міських сервісів і послуг, підвищують якість життя населення, сприяють сталому розвитку та інтеграції міста у глобальний цифровий простір. Ці компоненти відіграють ключову роль у реалізації концепції «розумного міста» (smart city), забезпечуючи цифровізацію управління, інноваційні технології в інфраструктурі, прозорість і залучення громадян у процес прийняття рішень, а також екологічну безпеку та соціальну інклюзію.

Компоненти цифрового міста як чинник екозбалансованого розвитку. Цифрове місто є важливим чинником екозбалансованого розвитку, оскільки поєднує сучасні технології з принципами сталого використання ресурсів і охорони

© Марина, Грамчук, 2025

Таблиця 1

Компоненти цифрового міста як чинник цифровізації

Категорія чи поняття	Тлумачення змісту
Інфраструктура	Енергетична інфраструктура включає розподілені джерела енергії, smart-системи управління електропостачанням (Smart Grid), що дозволяють ефективно розподіляти і контролювати енергоспоживання, підтримувати баланс між попитом і пропозицією. Транспортна інфраструктура включає інтелектуальні транспортні системи (ITS), включно з автоматизованим управлінням рухом, системами паркування, електронним квитком, моніторингом трафіку в режимі реального часу. Цифрові платформи зв'язку забезпечують інтеграцію між різними системами міста, – від муніципальних служб до соціальних сервісів і бізнесу.
Технології	Аналітика в режимі реального часу, що включає використання даних зі сенсорів, камер, соціальних мереж для швидкого реагування на надзвичайні ситуації або зміни в міському середовищі. Доповнена (AR) і віртуальна реальність (VR) для навчання, туризму, планування міського простору, а також розвитку культурних ініціатив. Робототехніка та автоматизація, зокрема роботи для прибирання вулиць, доставки, патрулювання безпеки, підтримки інфраструктури.
Управління	Цифрова трансформація адміністративних послуг включає: Електронне врядування (e-government), де громадяни можуть отримувати послуги онлайн (оплата податків, оформлення документів, подача звернень). Управління кризовими ситуаціями з метою використання цифрових платформ і технологій для координації дій у випадках стихійних лих, надзвичайних ситуацій, пандемій. Прозорість і відкриті дані, що включають публікацію даних про роботу міських служб, бюджету, екологічного стану для залучення громадськості і підвищення довіри.
Екологічні системи зелені зони і екосистеми	Впровадження смарт-рішень для підтримки парків, зелених насаджень, міського фермерства з використанням датчиків вологості, автоматичного поливу. Системи адаптації до змін клімату. Включаючи планування міських територій з урахуванням ризиків повеней, спеки, забруднення, застосування стійких матеріалів і технологій. Екоосвітні платформи і кампанії, націлені на інформування мешканців про екологічну ситуацію, залучення до екологічно відповідальної поведінки через мобільні додатки і соціальні мережі.
Соціальні сервіси	Електронна охорона здоров'я (e-health) – телемедицина, електронні медичні картки, моніторинг здоров'я населення в реальному часі. Цифрова освіта – дистанційне навчання, інтерактивні освітні платформи, доступ до знань у будь-який час і місце. Соціальна підтримка – платформи для допомоги малозабезпеченим, літнім людям, людям з інвалідністю, зокрема через цифрові канали комунікації.
Економічні системи	Цифрова комерція – електронна торгівля, онлайн-платформи для бізнесу, цифрові платежі. Підтримка інновацій та стартапів – технопарки, акселератори, інкубатори з доступом до цифрових інструментів і ринків. Інтелектуальні логістичні системи – автоматизація доставки, оптимізація ланцюгів постачання, моніторинг руху товарів.
Культурні та дозвіллєві сервіси	Цифрові платформи культури – віртуальні музеї, онлайн-концерти, цифрові бібліотеки. Розумні парки і громадські простори – інтерактивні простори для дозвілля з підключенням до інтернету, AR/VR-додатками. Події та фестивалі – організація з використанням цифрових інструментів для залучення і комунікації з мешканцями.
Безпека та захист	Кібербезпека – захист міських IT-систем від кібератак і зловмисників. Відеоспостереження і аналітика – використання камер із ШІ для виявлення порушень, аварій, загроз безпеці. Системи екстреного реагування – автоматизовані платформи для швидкого виклику допомоги (поліція, пожежники, медики
Транспорт і мобільність	Інтелектуальний громадський транспорт – електронне планування маршрутів, адаптація до потреб користувачів. Мобільні застосунки для пересування – каршерінг, прокат велосипедів і самокатів, інтегровані мобільні квитки. Аналіз транспортних потоків – оптимізація трафіку, мінімізація заторів, покращення якості повітря.
Енергетична ефективність і сталий розвиток	Впровадження відновлюваних джерел енергії (сонячні панелі, вітряки, біогазові установки). Моніторинг і оптимізація споживання ресурсів (вода, електроенергія, газ). Інтелектуальні системи опалення і кондиціонування для зниження енергоспоживання.

Таблиця 1 (сформована на основі власних досліджень)

довкілля. Одним із ключових компонентів цифрового міста є інтелектуальна інфраструктура, яка включає розумні енергосистеми, що забезпечують ефективне управління споживанням електроенергії, активне впровадження відновлюваних джерел та мінімізацію втрат енергії. Розумні транспортні системи, такі як електротранспорт, каршерінг, інтелектуальні світлофори та оптимізація маршрутів, сприяють зниженню викидів шкідливих газів і поліпшенню екологічної ситуації в місті. Інтернет речей (IoT) використовується для встановлення датчиків контролю якості повітря, води та енергоспоживання, що дає змогу в режимі реального часу моніторити екологічний стан міського середовища.

Другим важливим компонентом є цифрові платформи управління ресурсами, які оптимізують використання водних ресурсів, виявляють витоки та контролюють їх з метою запобігання втратам. Системи управління відходами на основі цифрових технологій забезпечують ефективний збір, сортування та переробку сміття, що є невід'ємною складовою екологічної безпеки міста. Цифрові сервіси для громадян дозволяють зменшити паперовий обіг документів і послуг, що також позитивно впливає на екологічну ситуацію, сприяючи зниженню споживання ресурсів.

Третім компонентом є впровадження зелених технологій та розвиток міських екосистем, що передбачає озеленення міського простору за допомогою вертикальних садів, зелених дахів і парків, які покращують мікроклімат і зменшують рівень забруднення повітря. Системи моніторингу біорізноманіття допомагають відстежувати стан зелених зон та їх вплив на загальний екологічний баланс.

Не менш важливою є соціальна складова цифрового міста, що передбачає створення платформ для екологічної освіти і залучення громадян до вирішення екологічних проблем. Мобільні застосунки, інтерактивні карти та ігри стимулюють формування екологічної свідомості, а краудфандинг і громадські платформи підтримують ініціативи сталого розвитку. Активна участь мешканців у цифровому просторі сприяє підвищенню екологічної відповідальності та створенню сприятливих умов для сталого життя.

Важливим компонентом є аналітика і моделювання на основі великих даних та штучного інтелекту. Аналіз екологічних показників і прогнозування наслідків міських процесів дозволяють приймати більш збалансовані рішення. Використання цифрових двійників міста дає змогу моделювати різні сценарії розвитку, враховуючи екологічні, соціальні та економічні аспекти, що сприяє досягненню екозбалансованого розвитку.

Загалом цифрове місто створює умови для зниження викидів шкідливих речовин, раціонального використання природних ресурсів і підвищення якості життя населення. Активне залучення громадян через цифрові платформи формує екологічну культуру та сприяє більш свідомому ставленню до довкілля. Завдяки інноваційним технологіям і комплексному підходу цифрове місто стає ефективним інструментом для забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки.

Таким чином, поєднання «smart city», цифровізації, екозбалансованого розвитку та інтегрованої моделі цифрового міста створює синергетичний ефект, коли технології стають каталізатором стійкого розвитку. Лише за умови тісної взаємодії всіх компонентів – від аналітичних платформ до ініціатив громадян – місто здатне забезпечити високу якість життя, підтримати енергетичну та екологічну безпеку, а також стати конкурентоспроможним у глобальному контексті.

2. Існуючі моделі цифрових міст у європейському та глобальному контексті

Як свідчить аналіз, існуючі моделі цифрових міст у європейському та глобальному контексті представлені кількома основними підходами, які відображають різні стратегічні пріоритети та технологічні можливості. Найпоширенішою є модель «Smart City» або «Розумне місто», що базується на впровадженні інформаційних технологій і інтелектуальних систем для підвищення якості життя мешканців, ефективності управління міською інфраструктурою та забезпечення сталого розвитку. Ця модель включає використання інтелектуальних енергомереж (Smart Grids), систем моніторингу довкілля, розумного транспорту, електронних сервісів для громадян та аналізу великих даних (Big Data) для прийняття рішень. Європейськими прикладами успішної реалізації цієї моделі є Барселона, Амстердам та Копенгаген, а глобально – Сінгапур, Токіо та Сан-Франциско.

У відповідь на виклики екологічної кризи, поширена модель «Sustainable Smart City» - сталого розумного міста, яке інтегрує цифрові технології з принципами екологічної, соціальної та економічної стійкості. Ця модель передбачає енергоефективність, зменшення викидів парникових газів, впровадження зелених техноло-

© Марина, Грамчук, 2025

гій та соціальну інклюзію. У Європі прикладом такого підходу є місто Фрайбург у Німеччині, яке поєднує екологічну політику з цифровими рішеннями для досягнення сталого розвитку.

Ще одна важлива модель – «Human-Centric Smart City», яка акцентує увагу на потребах громадян і забезпеченні їх активної участі у міському управлінні через цифрові платформи. Вона орієнтується на підвищення прозорості управління, соціальну інклюзію та захист приватності. Цей підхід широко застосовується у скандинавських країнах, де цифрова демократія і громадянська участь є пріоритетними.

Модель «Data-Driven City», або місто, кероване даними, базується на використанні великих обсягів даних (Big Data), штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу і прийняття оперативних рішень щодо міських процесів. Вона включає інтеграцію сенсорних систем і моніторинг у реальному часі для прогнозування викликів і оптимізації роботи інфраструктури. Лондон є яскравим прикладом такого підходу з розвиненою системою управління міською інфраструктурою на основі аналізу даних.

Модель «Digital Twin City», або цифровий двійник міста, передбачає створення віртуальної копії міської території для симуляції, прогнозування та оптимізації міських процесів. Цей підхід застосовує 3D-моделювання, Інтернет речей (IoT), а також технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR). Сінгапур та Амстердам є лідерами у використанні цифрових двійників для планування міського розвитку та управління інфраструктурою.

Окремо виділяється модель «Platform City», яка розглядає місто як екосистему цифрових платформ, що об'єднують бізнес, уряд і громадян. Вона створює відкриті цифрові платформи для розвитку стартапів, інтеграції міських послуг і підтримки цифрової економіки. Таллінн в Естонії є прикладом успішної реалізації цієї моделі, завдяки своїй відомій системі електронних послуг і відкритих цифрових платформ.

У сучасних цифрових містах Європи і світу спостерігаються ключові тренди, які включають інтеграцію штучного інтелекту та Інтернету речей для автоматизації міських сервісів, акцент на сталий розвиток і екологічні технології, розвиток електронного уряду та цифрової демократії, посилення захисту персональних даних і кібербезпеки, а також підвищення цифрової грамотності населення. Ці моделі і тенденції формують майбутнє міського розвитку в умовах глобалізації та цифровізації, створюючи нові можливості для покращення якості життя та ефективного управління міськими ресурсами.

Отже, сучасні моделі цифрових міст у європейському та глобальному контексті демонструють різноманітність підходів, що поєднують інноваційні технології з принципами сталого розвитку, соціальної інклюзії та ефективного управління. Впровадження розумних систем, орієнтованих на потреби громадян, активне використання даних і цифрових платформ сприяють формуванню більш прозорих, екологічно відповідальних і комфортних для життя міст. Успішна реалізація таких моделей потребує інтеграції технологічних інновацій з людським фактором та екологічною свідомістю, що є ключем до сталого і збалансованого розвитку міських просторів у майбутньому.

3. Зв'язок між цифровізацією та екозбалансованим розвитком ифрового міста

Зв'язок між цифровізацією та екозбалансованим розвитком територіальних громад є надзвичайно важливим і багатовимірним, оскільки цифрові технології відкривають нові можливості для ефективного управління ресурсами, збереження довкілля та підвищення якості життя мешканців. По-перше, цифровізація сприяє впровадженню систем моніторингу і управління природними ресурсами в реальному часі – це можуть бути датчики якості повітря, води, рівня шуму, стану ґрунтів тощо. Завдяки таким системам громади отримують можливість своєчасно реагувати на екологічні загрози, мінімізувати забруднення та оптимізувати використання ресурсів. По-друге, цифрові платформи дозволяють підвищити прозорість і участь громадян у прийнятті рішень щодо екологічної політики, що сприяє формуванню екологічної свідомості і відповідальності серед населення. Відкрита інформація та електронне врядування забезпечують більш демократичний та ефективний контроль за дотриманням екологічних стандартів. По-третє, цифрові технології підтримують розвиток «розумної» інфраструктури, що спрямована на енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії, оптимізацію транспорту і зменшення викидів парникових газів. Це допомагає громадам рухатися в напрямку сталого розвитку, зберігаючи екологічний баланс і покращуючи умови життя.

Отже, цифровізація є важливим інструментом для досягнення екозбалансованого розвитку територіальних громад, оскільки дозволяє поєд-

нати технологічний прогрес із екологічною відповідальністю, забезпечуючи більш ефективне, прозоре та сталий розвиток на місцевому рівні.

Крім того, цифровізація сприяє створенню інноваційних моделей управління територіальними громадами, які базуються на аналізі великих обсягів даних (Big Data) та застосуванні штучного інтелекту для прогнозування та оптимізації використання природних ресурсів. Завдяки цьому можна ефективніше планувати розвиток інфраструктури, уникати надмірного навантаження на екосистеми та забезпечувати збалансований розподіл ресурсів. Важливою складовою є також впровадження цифрових платформ для екологічної освіти та інформування мешканців. Це підвищує рівень обізнаності населення щодо екологічних проблем та мотивує до відповідальної поведінки, зокрема щодо сортування відходів, збереження водних ресурсів та енергозбереження. Крім того, цифрові технології сприяють розвитку «зеленої» економіки на територіях громад – наприклад, шляхом підтримки стартапів у сфері екологічних технологій, розвитку локальних ініціатив з відновлювальної енергетики чи «розумного» сільського господарства, що зменшує негативний вплив на довкілля.

Таким чином, цифровізація не лише оптимізує управлінські процеси, але й створює сприятливі умови для сталого екологічного розвитку територіальних громад, інтегруючи технологічний прогрес із екологічною свідомістю й активною участю громадян. Це формує новий підхід до розвитку територій, в якому технології та екологія працюють у синергії задля забезпечення якості життя нинішніх і майбутніх поколінь**.** Цифровізація і екозбалансований розвиток територіальних громад є взаємопов'язаними процесами, які формують нову парадигму управління на місцевому рівні. Обґрунтування цієї взаємозалежності полягає у тому, що цифрові технології стають інструментом досягнення екологічної, економічної та соціальної рівноваги, яка є основою сталого розвитку.

Цифрові технології, зокрема, Інтернет речей (IoT), супутниковий моніторинг, системи екомоніторингу – дозволяють здійснювати точне та своєчасне відстеження стану довкілля, споживання енергоресурсів, води, повітря тощо. Це забезпечує ефективне управління природними ресурсами громади, сприяє зменшенню втрат, попередженню кризових ситуацій (наприклад, забруднення річок або виснаження ґрунтів), що напряму впливає на екологічну стійкість. Електронне урядування забезпечує прозорість прийняття екологічно важливих рішень, залучає громадян до обговорення і контролю екологічних проєктів. Онлайн-платформи для петицій, голосувань, подання скарг і пропозицій активізують участь мешканців у формуванні екологічної політики громади, що створює підґрунтя для більш відповідального використання місцевих ресурсів. Цифрові рішення в енергетиці – розумні лічильники, автоматизовані системи освітлення, клімат-контроль у громадських будівлях дозволяють скоротити споживання енергії, перейти на відновлювальні джерела, зменшити викиди CO_2. Впровадження систем «розумного транспорту» (наприклад, електротранспорту, мобільних додатків для оптимізації маршрутів) також сприяє екологічному балансу в містах та селах.

Цифрові інструменти використовуються для поширення екологічних знань: онлайн-курси, віртуальні екскурсії, мобільні додатки з моніторингу стану навколишнього середовища. Це сприяє формуванню екологічної культури громадян і підтримці локальних екологічних ініціатив. Цифровізація відкриває нові можливості для розвитку місцевих бізнесів у сфері «зеленої» економіки: цифрові аграрні технології, цифрові платформи для реалізації еко-продукції, підтримка еко-стартапів. Такі ініціативи дозволяють поєднати економічне зростання з екологічною відповідальністю.

Отже, цифровізація є стратегічною умовою екозбалансованого розвитку територіальних громад. Вона дозволяє не лише оптимізувати управлінські та екологічні процеси, а й створює передумови для формування сталого способу життя, розвитку «зеленої» економіки, підвищення екологічної свідомості населення. Завдяки цифровим інструментам громади здатні ефективніше використовувати свої ресурси, зберігати екологічну рівновагу і створювати комфортне, безпечне і здорове середовище для життя.

4. Інтегрована модель цифрового міста як чинник екозбалансованого розвитку

Інтегрована модель цифрового міста виступає основою сучасної урбаністичної трансформації, орієнтованої на гармонійне поєднання цифрових технологій і принципів сталого розвитку. Така модель передбачає створення цілісної системи, яка об'єднує цифрову інфраструктуру, екологічний моніторинг, ефективне управління ресурсами, соціальну інклюзію та інноваційні

© Марина, Грамчук, 2025

управлінські механізми. Вона базується на принципах системності, міждисциплінарності, екоорієнтованості та людиноцентричності, забезпечуючи ефективну цифровізацію міського простору з одночасним збереженням і поліпшенням навколишнього середовища.

Цифрова інфраструктура інтегрованої моделі включає інтернет речей, сенсорні мережі, хмарні обчислення та великі дані, що дозволяють у режимі реального часу здійснювати контроль за станом довкілля, транспортної системи, енергоспоживанням і водопостачанням. Екологічний модуль моделі включає системи моніторингу якості повітря, води, рівня шуму, а також упровадження «зелених» технологій, таких як енергоощадне освітлення, електротранспорт, системи утилізації відходів та зелені зони, спроєктовані з урахуванням біорізноманіття.

Управлінський аспект моделі ґрунтується на принципах електронного врядування, що сприяє прозорості прийняття рішень, ефективній взаємодії між громадянами та органами влади, розвитку сервісів електронної демократії, управління на основі даних і застосування прогнозної аналітики. Соціальна складова інтегрованої моделі передбачає створення інклюзивного цифрового середовища, доступ до цифрових послуг для всіх мешканців, розвиток цифрової грамотності та залучення громадськості до процесів управління розвитком міста.

Інтеграція всіх компонентів у єдину цифрову екосистему сприяє досягненню низки важливих результатів: підвищенню ефективності управлінських рішень, оптимізації використання природних ресурсів, зменшенню викидів шкідливих речовин, покращенню якості життя населення, розвитку міської економіки через цифрові інновації та створення нових робочих місць. Таким чином, інтегрована модель цифрового міста виступає потужним інструментом забезпечення збалансованого соціального, економічного та екологічного розвитку. Інтегрована модель цифрового міста – це не лише технічна концепція, а й філософія сталого урбаністичного розвитку, в якій цифровізація стає каталізатором екозбалансованих змін, орієнтованих на довготривалу якість життя, екологічну відповідальність і розвиток потенціалу громади в умовах глобальних цивілізаційних викликів.

Побудова інтегрованої моделі цифрового міста передбачає комплексний підхід, за якого всі ключові підсистеми (транспорт, енергетика, водопостачання, охорона здоров'я, освіта, безпека тощо) об'єднані єдиною IT-платформою та взаємодіють через стандартизовані інтерфейси обміну даними.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інтегрована модель екозбалансованого міста є стратегічною відповіддю на сучасні екологічні, соціальні та економічні виклики урбанізації. Вона передбачає гармонійне поєднання технологічного розвитку, сталого управління природними ресурсами, екологічної безпеки, соціальної справедливості та участі громадян у прийнятті рішень. Така модель базується на принципах «зеленого» урядування, циркулярної економіки, цифровізації міського середовища та розвитку екологічної культури населення.

Ключовими компонентами цієї моделі виступають: енергоефективна інфраструктура, цифрові платформи для моніторингу стану довкілля, системи управління відходами, розумне міське планування, транспортна мобільність на засадах екологічної доцільності, а також зелені зони як простори для екологічної регенерації й соціальної взаємодії. Інтеграція екологічних, економічних, технологічних і соціальних чинників у єдину систему дозволяє забезпечити баланс між потребами людини та можливостями природи, сприяє зменшенню екологічного сліду міст, підвищує якість життя громадян і формує передумови для сталого розвитку майбутніх поколінь.

Таким чином, екозбалансоване місто – це не лише екологічно чисте середовище, але й інноваційна платформа для розвитку людського потенціалу в умовах динамічної цифрової та екологічної трансформації. Концепція екозбалансованого міста є відповіддю на сучасні глобальні виклики, пов'язані зі зміною клімату, урбанізацією, деградацією довкілля та вичерпанням природних ресурсів. Вона ґрунтується на принципах сталого розвитку, екоінновацій, цифрової трансформації, участі громади та міждисциплінарного підходу.

Запропонована інтегрована модель поєднує кілька ключових компонентів: 1) екологічне планування простору (збереження природних ландшафтів, озеленення, екокоридори); 2) «зелена» інфраструктура (енергоефективні будівлі, екотранспорт, утилізація відходів); 3) цифрові технології (розумні системи моніторингу, «smart city» платформи, управління даними про стан довкілля); 4) соціально-культурний вимір (екопросвіта, екокультура мешканців, участь громадян у прийнятті рішень).

Філософське підґрунтя екозбалансованого міста пов'язане з цінностями екологічного гуманізму, біоцентризму, відповідальності за майбутнє покоління та переосмисленням взаємодії людини з природою в умовах цифрової доби. Реалізація інтегрованої моделі вимагає синергії зусиль місцевої влади, урядових структур, наукових інституцій, громадськості та бізнесу, а також впровадження нових освітніх та нормативно-правових підходів.

Перспективи подальших розвідок: 1) розробка індикаторів оцінки рівня екозбалансованості міських територій із використанням штучного інтелекту, GIS-технологій та аналітики великих даних (Big Data); 2) дослідження механізмів участі громадськості у процесі екопланування та управління міським середовищем із використанням цифрових платформ для співтворчості (co-creation) і партисипативного моделювання; 3) аналіз прикладів успішних практик екозбалансованих міст у Європі, Азії та Америці з метою адаптації їх до українського контексту; 4) інтеграція філософських концепцій сталого розвитку, цифрового гуманізму та екоетики у стратегічне планування урбаністичних політик.

Список використаних джерел

Anderson, S (2020). Letters from Bezos: 14 principles of business growth from Amazon, translated A. Kolodnytska, Kyiv: Bookchef : Fors Ukraina.

Aram, E, Baxter, R & Nutkevitch, A. (2019), Adaptation and Innovation, Taylor & Francis Group.

Barabási, A.-L 2023, The formula of maximum: Winning strategies to achieve goals, translated K. Derevianko, Kharkiv: Vivat.

Brynjolfsson, E. & McAfee, A. (2015). The Second Machine Age, The Washington Post, Retrieved July 8, 2015.

Voronkova, V., Nikitenko, V., Oleksenko, R., Andriukaitiene, R., Kharchenko, J. & Kliuienko, E. (2023). Digital technology evolution of the industrial revolution from 4G to 5G in the context of the challenges of digital globalization, TEM Journal. Vol. 12, Issue 2, 732–742.

McNamara, Robert, S. (1916-2009). In retrospect : the tragedy and lessons of Vietnam. 1995.

Nambisan, S, Zahra, SA & Luo, Y 2019, 'Global platforms and ecosystems: Implications for international business theories', Journal of International Business Studies, 50 (9), pp. 1464–1486. Available from : <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00262-4>. [4 January 2025].

Diamandis, P. & Kotler, S.(2021). Bold: How to Go Big, Create Wealth and Impact the World, Kyiv: Laboratory.

McAfee, A. & Brynjolfsson, E. 2019, Machine, platform, crowd. How to tame our digital future, Kyiv: Nash Format.

Robert, S. McNamara (2010), Papers. A Finding Aid to the Collection in the Library of Congress. Manuscript Division, Library of Congress Washington, D.C.

Russell, Stuart (2020), Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control, translated from English by V. Zengan, Kyiv: Force Ukraine.

MARINA, GRAMCHUK – postgraduate student at the Department of Philosophy, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: marinagramchuk@gmail.com
ORCID ID: http //orcid.org/ 0000-0001-6655-6114

INTEGRATED MODEL OF «SMART CITY» AS A FACTOR OF DIGITALISATION AND ECOLOGICALLY BALANCED DEVELOPMENT: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The relevance of this topic is increasing in the context of growing global environmental crises, increasing urbanisation and the need to decarbonise economies. The purpose of the study: to develop and substantiate an integrated model of a digital city that can ensure effective digitalisation of managerial, socio-economic and environmental processes, taking into account the principles of sustainable development. The main objectives of the methodological approach are: 1) to identify the key components of a digital city (infrastructure, technology, management, ecological systems); 2) to study existing models of digital cities in the European and global context; 3) to identify the relationship between digitalisation and the ecologically balanced development of a digital city; 4) to propose an integrated model based on the results obtained. The methodological basis for the study of the formation of an integrated model of a digital city as a factor of digitalisation and ecologically balanced development is based on an interdisciplinary approach that combines elements of urban studies, digital technologies, ecology, sustainable development economics and the philosophy of digital culture. The article reveals the components of a digital city as a factor of digitalisation – a systemic set of infrastructural,

© Марина, Грамчук, 2025

technological, managerial, social, economic and environmental elements and processes that integrate and interact to ensure effective digital transformation of urban space. The article explores the concept of an integrated model of a digital city as a factor of digitalisation and ecologically balanced development, which represents a strategic direction of sustainable development in the context of urbanisation, digitalisation and climate challenges. The philosophical, social, ecological and technological foundations of the formation of an ecologically balanced urban space are revealed. A model that combines environmental planning, green infrastructure, digital solutions ('smart city') and an element of public participation is proposed. Particular attention is paid to the eco-ethical dimension and value orientations of digital humanism. The author substantiates the need for an interdisciplinary approach, synergy of various subjects of urban development and introduction of innovative tools for assessing and managing the urban environment.

Key words: «smart city», digitalisation, ecologically balanced development, integrated model of a digital city, urban environment management.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 15.05.2025

How to cite: Грамчук, Марина. Інтегрована модель «SMART CITY» як чинник цифровізації та екозбалансованого розвитку: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 35–45.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-04

УДК 1:17:165.742:179.9
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-05

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПОШУКУ МОРАЛЬНОГО ОРІЄНТИРА В УМОВАХ ГРАНИЧНИХ СИТУАЦІЙ

КИВЛЮК, ОЛЬГА[1]

Анотація

У сучасному світі, що характеризується постійними змінами, конфліктами та кризами, питання морального вибору набуває особливої актуальності. Граничні ситуації – такі, що виходять за межі повсякденного досвіду, ставлять людину перед необхідністю брати на себе відповідальність за власний вибір в складних умовах загрози, ризику та моральної дилеми – вимагають не лише етичної чутливості, а й здатності до критичного мислення. У статті аналізуються моральні виклики інформаційного суспільства, воєнних конфліктів, пандемії, штучного інтелекту, роботизації, екологічних криз тощо, які потребують обґрунтованих рішень в умовах невизначеності та необхідності використання навичок критичного мислення як когнітивного та морального інструменту, опису механізмів усвідомлення етичних дилем, визначенню практичної стратегії формування критичного мислення в контексті морального самовизначення та належного функціоналу. Метою цієї статті є дослідити критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій з урахуванням історичного досвіду та сучасних етичних викликів, коли загально визначені норми втрачають однозначність. Історичний досвід та сучасні дослідження показують, що здатність аналізувати, оцінювати та переосмислювати етичні принципи дозволяє приймати обґрунтовані рішення навіть у найскладніших обставинах. Тобто розвиток критичного мислення сприяє формуванню автономної моральної поведінки особистості, здатної орієнтуватися в граничних ситуаціях не тільки на традиційні соціальні норми, а й на внутрішні етичні переконання. Поєднання раціонального аналізу з емоційною чутливістю створює основу для етичного вибору, що відповідає викликам сучасного світу. Практичне значення дослідження полягає у створенні етичного ресурсу, що сприятиме стійкості, усвідомленню та високій відповідальності особистості в умовах граничних ситуацій. Таким чином, критичне мислення є не лише інтелектуальною навичкою, а й моральною основою для пошуку та дотримання морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, що підтверджується як історичним досвідом, так і сучасними філософськими концепціями.

Ключові слова: критичне мислення, гранична ситуація, моральний вибір, аналіз, цифровізація суспільства.

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває у стані постійних змін і викликів. Соціальні трансформації стають наслідком передуючих їм феноменам, що створюють передумови для змін світогляду, переосмисленню цінностей, особистісних та колективних потреб, формують нові уявлення про моральні засади, визначають пріоритети у цивілізаційному розвитку, стимулюють появу нових форм взаємодії і т.д.

На початку XXI століття, не зважаючи на високий рівень науково-технічного прогресу, полікультурність суспільства, цифровізацію, відкритість та інші очевидні ознаки цивілізаційного розвитку, людство знову зіткнулося з усіма викликами та випробуваннями, що вимагають відповідальності, здатності мислити і мислити критично та приймати складні моральні рішення в умовах ситуації ризику, тиску чи невизначеності. Пандемії, воєнні конфлікти, екологічні кризи, технологічна трансформація, цифровізація суспільства, штучний інтелект ставлять людину перед граничними ситуаціями, у яких традиційні моральні орієнтири втрачають свою очевидність. У таких умовах критичне мислення стає не просто інструментом аналізу, а й засобом моральної навігації.

В умовах граничних ситуацій, коли людство стикається з глобальними загрозами, критичне мислення дозволяє не лише орієнтуватися в складному інформаційному середовищі, а й сформувати моральну позицію, що не базується на страху чи сліпому наслідуванні. Цей процес потребує постійної саморефлексії.

Суперечність між розумом та емоціями створює напругу між раціонально-логічним розумінням ситуації та емоційною реакцією, які провокують ускладнення пошуку моральних орієнтирів, що часто носить суб'єктивний характер в контексті культурно-історичного досвіду та універсального морального алгоритму. Крім того, граничні ситуації по своїй природі характеризуються ефектом несподіванки, браком часу та/або інформації,

[1] Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна)
E-mail: o.p.kyvliuk@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

© Ольга, Кивлюк, 2025

емоційно-психологічною нестабільністю особистості, тиском та створюють відповідні обмеження критичного мислення.

Також акцентом даної проблематики є потреба у збалансованості між власними моральними принципами, які, до речі, і формуються завдяки критичному мисленню та суспільно-визначеним моральним нормам саме в умовах граничних ситуацій, де практика реалізації критичного мислення і стикається з моральними дилемами.

Отже, проблематика даної тематики полягає у виявленні меж та можливостей критичного мислення як механізму пошуку морального вибору в умовах екстремальних викликів, у пошуку балансу між особистим і колективним, раціональним і емоційним, а також в адаптації цього процесу до історичного й культурного контексту.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Критичне мислення як ключовий інструмент самоаналізу, обґрунтованого прийняття рішень та розвитку особистісної автономії в сучасному науково-практичному вимірі досліджується в контексті необхідної соціальної навички та можливостей її формування та розвитку в роботах: Р. Енніса, П. Фасіоні, Л. Елдера і Р. Пола, Дж. Дьюї, Дж. Хейбера, Д. Халперна, Г. Арендт, О. Пометун, А. Конверського, В. Козира, С. Терно та багатьох інших вчених.

Моральні виклики в різних історико-культурних та соціальних контекстах які гіпотетично генерують майбутнє людства досліджувались у працях: Е.Левінаса, П. Сінгера, Ю. Н. Харарі, Н. Бростома, Р. М. Харе, Е. Левінас, П. Фут, П. У. Ханнерца, Д. Гарравей, М. Поповича, Т. Андрущенко та інших.

Гранична ситуація як філософська категорія у філософському дискурсі була введена К. Ясперсом та вивчалась в роботах: Ж. П. Сартра, М. Гайдеґґера, А. Камю, Ч. Тейлора, П. Тілліха, С. Жижека, Ж. Бодріяра та низки інших відомих філософів та науковців.

Мета дослідження – об'єктивувати філософські репрезентації критичного мислення як механізму пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій з урахуванням історичного досвіду та сучасних етичних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження актуальної проблематики об'єктивізації філософської репрезентації критичного мислення, як морального орієнтира в умовах граничних ситуацій та в межах реалізація поставлено мети, базувалося на комплексному аналізі та узагальненні філософських концепцій як в історично-культурному так і в сучасному контекстах: філософської категорії граничної ситуації, потенціалу критичного мислення як такого, моральних викликів цифрової ери, воєнних конфліктів, пандемії, екологічних та соціальних криз у наукових розвідках та з огляду на реальну практику, життєдіяльність сучасної людини, що стикається з багатогранними моральними дилемами та потребує оновлених підходів до формування моральних орієнтирів, аби забезпечити цілісність особистості та стабільність суспільства в умовах глобальних трансформацій.

Гранична ситуація як філософська категорія. Поняття граничної ситуації, як відомо, ввів у філософський дискурс К. Ясперс, вказуючи на обставини, коли людина стикається з межами свого існування – смертю, хворобами, стражданням, боротьбою, провиною. К. Ясперс зазначав: «У граничній ситуації я не можу змінити обставини, але я можу змінити себе» (Jaspers, 1971). Гранична ситуація відкриває простір для справжньої саморефлексії й трансцендентного розуміння буття. Вона вимагає морального вибору, який не може бути визначений лише зовнішніми нормами.

Інші не менш відомі філософи-екзистенціалісти також аналізували граничні ситуації як фундаментальні моменти людського існування, що спонукають до переосмислення моральних принципів та самовизначення особистості. Наприклад, Ж. П. Сартр розглядав граничні ситуації як прояв радикальної свободи людини, де моральний вибір стає актом самотворення через усвідомлення власної відповідальності за прийняті рішення чи вчинки Адже, на його думку, «обираючи себе, людина обирає всіх людей» (Сартр, 2022). А. Камю трактував граничні ситуації через концепцію абсурду, підкреслюючи потребу людини знайти сенс у світі. В контексті свободи та відповідальності людина є вільною істотою, але не звільненою від наслідків та відповідальності за власні вчинки (Камю, 2015). Ж. Бодріяр осмислював граничні ситуації через призму симулякрів та гіперреальності, зазначаючи, що граничні ситуації у постмодерні часто маскуються медіасимуляціями та втрачають свій екзистенціальний «шок», але при цьому радикально трансформують моральний досвід людини (Бодріяр, 2004).

Ф. Фут розглядає критичне мислення як процес, що допомагає зважити наслідки та прийняти

етичне рішення в умовах моральної дилеми, де вибір між двома негативними наслідками є неминучим (Foot, 1978). Граничні ситуації – це стани/обставини в межах певної контекстуальності, в яких загально визнаних моральних норм може виявитися недостатньо для прийняття рішення. У таких випадках критичне мислення стає необхідним механізмом для аналізу ситуації та формування морального орієнтира.

Отже, у працях цих мислителів граничні ситуації постають не лише як моменти кризи, а й як каталізатори морального вибору, переосмислення свободи, ідентичності та сенсу життя в сучасному та постсучасному світі.

Критичне мислення: структура і потенціал. Критичне мислення за загально прийнятим визначенням – це активний когнітивний процес, що генерує здатність самостійно, логічно й обґрунтовано оцінювати інформацію, формувати судження та приймати рішення. На нашу думку, «критичне мислення – це засіб мислення про будь-який об'єкт/предмет/явище, сутність або проблему в контексті інтелектуальних практик та екзистенціального виміру; це здатність мислити логічно та раціонально, розуміючи причинно-наслідковий зв'язок між ідеями. Критичне мислення можна охарактеризувати як здібність до рефлексивного та самостійного мислення» (Кивлюк, Воронкова, Нікітенко, 2023, с. 31).

Р. Еніс визначає його як «обґрунтоване і рефлексивне мислення, спрямоване на вирішення того, у що вірити чи що робити» (Ennis, 1991). У граничних ситуаціях критичне мислення дозволяє відмовитись від шаблонів, поставити під сумнів домінантні дискурси й шукати моральну правду через рефлексію, діалог і аналіз цінностей. Дж. Д'юї також зазначав, що мислити критично означає ставити під питання усталені переконання і шукати аргументовані відповіді (Dewey, 1933).

Критичне мислення складається з низки елементів та характеристичних процесів: аналізу, рефлексії, інтерпретації, оцінки, індукції, дедукції, контекстуальності, виявленню логічних помилок та причинно-наслідкових зв'язків, саморегуляції, самокорекції, відповідальності тощо. Людина яка володіє критичним мисленням володіє такими якостями: інтелектуальна чесність, відкритість до нового досвіду, наполегливість, уважність і т.д. та формується як особистість через освіту, досвід і міжособистісну взаємодію. У постмодерному світі, де об'єктивна істина ставиться під сумнів, критичне мислення – це не тільки механізм пошуку, а також інструмент моральної орієнтації, здатності до етичної розвідки реальності.

Моральні виклики інформаційного світу: цифрова етика та критичне мислення. Цифрова реальність породила нові моральні дилеми – від конфіденційності даних до штучного інтелекту, від інтернет-свободи до інтернет-нерівності, від інформаційної відкритості до маніпуляцій свідомістю користувачів. Людина опиняється в інформаційній «бульбашці», де істина підмінюється алгоритмічною доцільністю.

Як зауважив Ю. Н. Харарі: «Алгоритм, напевно, єдине найважливіше поняття нашого світу. Якщо хочемо зрозуміти наше життя і наше майбутнє, маємо докласти всіх зусиль, щоб зрозуміти, що таке алгоритми і як вони пов'язані з емоціями. Алгоритм – це методологічний набір кроків, які можна використати для обчислень, розв'язання задач і віднайдення рішень. Алгоритм – не конкретне обчислення, а метод, якому треба слідувати при обчисленнях» (Харарі, 2023, с. 106). Тобто виклики цифрової цивілізації вимагають не лише технічних рішень, а й розвитку критичного мислення, яке допоможе оцінювати інформацію, приймати зважені рішення та діяти відповідально у цифровому середовищі, де поєднання етики та критичного мислення є фундаментом для безпечної та гармонійної цифрової взаємодії.

Критичне мислення необхідне для протидії фейковим новинам, маніпуляціям і цифровому конформізму, збереженню автономіюї судження в умовах технологічного тиску тощо.

Цифрова етика сьогодні вимагає нового осмислення таких понять, як, свобода, відповідальність, конфіденційність, ризик. Наприклад, використання персональних даних технологічними корпораціями без згоди користувача – це нова форма етичної експлуатації; системи штучного інтелекту, або програми які приймають рішення на основі упереджених даних, можуть спричиняти дискримінацію; підвищення рівня кіберзлочинності та низький рівень розкриття цих правопорушень і т.д. Тому критичне мислення дозволяє не тільки ідентифікувати проблему, але й вимагати прозорості та підзвітності в алгоритмічних процесах.

Етика війни через призму критичного мислення. Воєнні конфлікти – це граничні ситуації, в яких моральні орієнтири стираються під тиском страху, агресії та інстинкту виживання. Проте саме в цих умовах критичне мислення дозволяє

© Ольга, Кивлюк, 2025

зберігати гуманність, усвідомлювати межі допустимого та переосмислювати самих себе.

У сучасній російсько-українській війні, моральний вибір – не лише в бою, а й у слові, в критичному аналізі пропаганди, в активній громадянській позиції, що, у свою чергу, формує колективну граничну ситуацію, так би мовити екзистенціальну солідарність, а подекуди і уможливлює екзистенціальну самотність.

Перед мільйонами людей постають питання етичного вибором: залишитися чи шукати порятунок у втечі? допомагати, активно приймати участь у захисті держави чи залишатися осторонь, спостерігати, очікувати? жорстокість/помста чи прощення та милосердя?

Воєнні конфлікти відкривають фундаментальні суперечності: між обов'язком і сумлінням, між наказом і особистими переконаннями, між гуманністю і необхідністю прийняття «жорстких» рішень, між збереженням власного життя і порятунком інших, між правдою і замовчуванням заради гіпотетичного блага тощо. Тобто опинившись в граничних ситуаціях «з яких неможливо вийти, які ми мусимо витримати» – смерть, страждання, відчай, провина, – за К. Ясперсом, з'являється потреба в етичному виборі, де людина змушена переосмислювати власні цінності, відповідальність перед собою, іншими, суспільством та перейти в «площину» сенсів та смислів (Jaspers, 1971). У таких умовах саме критичне мислення виступає як внутрішній компас, моральний орієнтир, інструмент етичного вибору, що допомагає не втратити людську гідність у нелюдських обставинах, уникати «моральної сліпоти» та знаходити оптимальні рішення.

В умовах воєнного конфлікту критичне мислення виконує ряд важливих функцій:

– захист від маніпуляцій та пропаганди, бо як відомо воєнні конфлікти завжди супроводжуються інформаційними війнами;

– етична навігація – вміння оцінити не лише ефективність, а й моральність рішення; орієнтуватися в класичних уявленнях про добро і зло та не піддаватися підміні понять («Поганий мир краще за найсправедливішу війну» – Цицерон, або «Немає такої гарної війни і немає такого поганого миру» – Б. Франклін);

– особистісна автономія – збереження здатності мислити незалежно, обдумано, раціонально, навіть під тиском обставин або наказів, та усвідомлюючи наслідки своїх дій у широкому суспільно-значимому контексті;

– адаптація до змін – здатність вчасно реагувати на нові ситуації, переосмислювати стратегії, корегувати переконання, не застрягати в застарілих традиційно-поведінкових моделях тощо.

Реалії війни в Україні демонструють, що критичне мислення нерозривно пов'язано з дією, а дія народжується з мислення та вимагає осмислення. Наприклад, волонтери – люди, які щодня ризикують життям, є носіями етичного вибору, що обирають дію, а не страх, чи то споглядання біди; бійці ЗСУ, які раніше не володіли «мистецтвом війни», сьогодні стали прикладом самопожертви, відповідальності та глибокого осмислення власної ролі у спільній боротьбі, а їхні дії – це не просто реакція на загрозу, а свідомий вибір стояти на захисті життя, гідності, свободи та чинити опір злу; або звичайні люди, які відмовляються співпрацювати з окупантами, виходять на протест та ризикують життям. Тобто і волонтери, і військові, і прості мешканці українських міст та селищ – це ті, хто щодня приймають етичні рішення роблячи свій вибір, це ті, хто доводить, що критичне мислення – не абстрактна теорія, а здатність бачити реальність без ілюзій і діяти, керуючись цінностями, а не страхом, це ті, хто не зраджує людяності навіть у нелюдських обставинах, хто зберігає гідність серед хаосу, і хто своїми щоденними вчинками формує нову моральну основу суспільства, де критичне мислення стає інструментом виживання і надії.

Пандемія і біоетичні виклики. COVID-19 поставив людство перед новими моральними дилемами: пріоритетність на життя у випадку нестачі апаратів ШВЛ/ліків; чи дозволити обмеження прав заради безпеки та виживання всього людства, балансування між свободою та колективною відповідальністю; чи безпечні трансгуманістичні ідеї та практики в контексті не рівних можливостей тощо. Критичне мислення стало ключовим у переоцінці ролі освіти та науки, влади, солідарності, толерантності, матеріальних благ та моральних цінностей. Здатність формулювати коректні та «правильні» запитання про межі контролю, про вартість людського життя, про рівність доступу до можливостей, дає змогу приймати обґрунтовані, відповідальні, етично виважені рішення.

Реакція суспільства на пандемію продемонструвала глибокі суперечності між науковими фактами, медіа-впливами і політичною риторикою. Наприклад, суперечки навколо обов'язкової вакцинації та/або індивідуальної ізоляції, вільного

пересування в деяких країнах супроводжувались масовими протестами. Критичне мислення тут дозволяє розділяти наукові факти від міфів, розуміти мотиви політичних рішень, зберігати повагу до іншої думки, не втрачаючи етичного бачення спільного блага. «Пандемія COVID-19 зруйнувала звичний для нас світ. Вона нагадала людям, що вони є смертними, а не всемогутніми істотами. Змусила їх замислитися над тим, що є справжньою цінністю людського життя та поставила на порядок денний необхідність прийняти рішення про те, якої форми набуде «нова нормальність» у постковідному світі» (Шніцер, 2022, с. 55).

Людина в епоху роботизації та штучного інтелекту. Автоматизація, роботизація, штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність – усе це створює нові граничні умови для людини. Хто відповідальний за дії машин? Чи може алгоритм замінити моральне судження? Що нам віщує постгуманізм? Чи не потрапимо ми у «полон» цифрової залежності? Питання цифрової етика майбутнього – це питання про збереження людського в людині, де критичне мислення потрібне для формування етичної парадигми, в якій людина не втрачає свою цінність і відповідальність.

Згідно з футурологами, впродовж найближчих десятиліть штучний інтелект перевершить людський у низці функцій. Але чи може він взяти на себе моральну відповідальність? Наприклад, Н. Бростом досліджує можливі сценарії майбутнього, де штучний інтелект перевищить людський інтелект, і попереджає, що без належного контролю це може призвести до глобальної катастрофи, а також займається питаннями трансгуманізму – можливості покращення людини через технології (Бостром, 2020).

У світі, де моральні орієнтири постійно змінюються, а виклики стають усе складнішими, критичне мислення виступає механізмом не лише розуміння, а й морального спротиву, моральної творчості. У граничних ситуаціях воно дозволяє людині залишатися суб'єктом, здатним на вибір, на рефлексію й на дію. Критичне мислення – це не лише інструмент пізнання, а й форма духовної гігієни. В умовах, коли світ потребує нових моральних угод, відповідальність кожної особистості за якість власного мислення є визначальною. Як писав Г. Арендт: «Здатність мислити – це здатність до судження, а отже, до морального буття» (Arendt, 1963), що звучить особливо актуально сьогодні, коли моральна байдужість – це вже не нейтралітет, а співучасть.

Крім того, сучасні дослідження які представлені у статі «Moral Decision-Making Under Uncertainty» Stanford Encyclopedia of Philosophy, розглядають, як невизначеність та ризик впливають на моральні рішення, підкреслюючи необхідність критичного аналізу можливих наслідків.

Моральна дилема в умовах екологічної кризи через призму критичного мислення. У XXI столітті екологічна криза постає не лише як наукова чи економічна проблема, а як фундаментальна моральна дилема, що кидає виклик нашій свідомості, відповідальності та людяності. Моральна дилема народжується там, де зіштовхуються особисті інтереси, суспільні потреби та глобальна відповідальність. Людина прагне комфорту, економічного зростання та технологічного прогресу, але поруч з цим ці прагнення нерідко вступають у конфлікт із потребами збереження природи, підтримки екологічної рівноваги та відповідального ставлення до майбутніх поколінь.

З одного боку, ми маємо свободу використовувати природні ресурси задля покращення якості життя, створювати нові технології, будувати інфраструктуру, яка служить людині. З іншого боку, ми стикаємося з наслідками своїх дій: вичерпанням ресурсів, зміною клімату, знищенням біорізноманіття та поглибленням глобальної несправедливості. У цьому контексті критичне мислення надає людині можливість не лише приймати моральні рішення на основі інтуїції чи звички, а й свідомо аналізувати власні дії, оцінювати аргументи «за» і «проти», віднаходити приховані суперечності у власних переконаннях. Критичне мислення дозволяє нам вийти за межі ресурсного ставлення до природи та усвідомити довгострокові наслідки власної діяльності, допоможе уникати моральної сліпоти й нав'язливих стереотипів, які заважають бачити справжню цінність довкілля та взаємозв'язок між людиною і природою.

Екологічна криза кидає нам виклик не лише на рівні ситуаційних вчинків, а й на рівні мислення. Вона змушує переглянути нашу уяву про людську винятковість, про наслідки безвідповідального панування над природою, про нашу моральну автономію, про потребу фундаментальної переоцінки нашої позиції у світі, про пошуки можливостей гармонійного співіснування з природою та іншими істотами. Про що стверджує Е. Левінас, який наполягав на пріоритеті етики відповідальності за Іншого, і цю відповідальність ми сьогодні повинні поширювати на природу (Левінас, 1999).

© Ольга, Кивлюк, 2025

Екологічна дилема – це дзеркало, в якому відображається наша здатність до морального вибору. І від цього вибору залежить не лише майбутнє природи, а й майбутнє самої людини.

Висновки. Отримані результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що критичне мислення виступає ключовим механізмом пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, а саме: критичне мислення сприяє розпізнаванню істини та хиби, маніпуляцій та пропаганди, помилкових суджень та вірогідних можливостей, що особливо актуально в кризових обставинах; допомагає особистості усвідомити власні моральні принципи, формуючи відповідальне ставлення до вибору; розвиток критичного мислення є важливим засобом подолання моральної дезорієнтації та запобігання аморальним вчинкам у стресових умовах.

Таким чином, критичне мислення є не лише інтелектуальною навичкою, а й моральною основою для пошуку та дотримання морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, що підтверджується як історичним досвідом, так і сучасними філософськими концепціями.

Список використаних джерел

Arendt H. Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. Penguin Publishing Group. 1963. 336 p.

Ennis R. Critical thinking: A streamlined conception (A revised version of 1991b, below)', In Davies, Martin and Ronald Barnett (eds.). A handbook of critical thinking in higher education, New York: Palgrave Macmillan, 2015. p. 31–47.

Foot P. Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. University of California Press. 1978. 207 p.

John Dewey. How We Think. D. C. Heath & Co., Publishers. 1933. 240 p.

Karl Jaspers. Philosophy of Existence. University of Pennsylvania Press. 1971. 128 p.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). *Moral Decision-Making Under Uncertainty*. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/moral-decision-uncertainty/

Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з франц. В. Ховхун. Київ: Основи, 2004. 230 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf

Бостром Нік. Суперінтелект. Стратегії і небезпеки розвитку розумних машин. Київ : Наш формат, 2020. 408 с.

Камю А. Міф про Сізіфа. LE MYTHE DE SISYPHE. Есе / Альбер Камю; [пер. з фр. Олег Жупанський]. «Портфель». 2015. 105 с.

Кивлюк О., Воронкова В., Нікітенко В. Критичне мислення у контексті постмодерністського дискурсу Жана Бодріяра. *Освітній дискурс : збірник наукових праць* / Гол.ред. О.П. Кивлюк. Київ : ТОВ«НІА «НТІ», 2023. Вип. 45 (7–9). С. 29–39.

https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-13.

Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки про іншого; пер. з фр. В. Куринський; ред. М. Погребинський [та ін] ; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Дух і Літера: Задруга, 1999. 291 с.

Сартр Ж. П. Екзистенціалізм – це гуманізмю Психологія і суспільство. Психологічні науки. 2022. № 2. С. 49–65. URL: https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049

Харарі Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього, пер. з англ. Дем'янчук, О, 4-те вид., Київ: Вид-во Букшеф, 2023. 512 с.

Шніцер М. Філософська рефлексія феномену пандемії COVID-19. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 2022. 25(2), 51–56. https://doi.org/10.15421/172223.

References

Arendt, H. (1963). 0Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. Penguin Publishing Group. 336.

Ennis R. (2015). Critical thinking: A streamlined conception (A revised version of 1991b, below)', In Davies, Martin and Ronald Barnett (eds.), A handbook of critical thinking in higher education, New York: Palgrave Macmillan. 31–47.

Foot, P. (1978). *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*. University of California Press. 207.

John Dewey (1933). How We Think. D. C. Heath & Co., Publishers. 240.

Karl Jaspers (1971). Philosophy of Existence. University of Pennsylvania Press. 128.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). *Moral Decision-Making Under Uncertainty*. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/moral-decision-uncertainty/

Bodriyar Z.H. (2004). Symulyakry i symulyatsiya. Per. z frants. V. Khovkhun. Kyyiv: Osnovy. 230. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf

Bostrom Nik (2020). Superintelekt. Stratehiyi i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn. Kyyiv : Nash format. 408.

Kamyu A. (2015). Mif pro Sizifa // Mif pro Sizifa. LE MYTHE DE SISYPHE. Ese / Al′ber Kamyu; [per. z fr. Oleh Zhupans′kyy]. «Portfel′». 105.

Kyvlyuk O., Voronkova V., Nikitenko V. (2023). Krytychne myslennya u konteksti postmodernist·s′koho dyskursu Zhana Bodriyara. *Osvitniy dyskurs : zbirnyk naukovykh prats'* / Hol.red. O.P. Kyvlyuk. Kyyiv : TOV«NIA «NTI». Vyp. 45 (7–9). 29–39.

https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-13.

Levinas E. (1999). Mizh namy. Doslidzhennya. Dumky pro inshoho; per. z fr. V. Kuryns′kyy; red. M. Pohrebyns′kyy [ta in] ; Natsional′nyy un-t «Kyyevo-Mohylyans′ka akademiya». K. : Dukh i Litera: Zadruha. 291.

Sartr ZH. P. Ekzystentsializm – tse humanizm // Psykholohiya i suspil′stvo. Psykholohichni nauky. 2022. № 2. S. 49–65. URL: https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049

Kharari YU.N 2023, Homo Deus. Za lashtunkamy maybutn′oho, per. z anhl. Dem'yanchuk, O, 4-te vyd., Kyyiv: Vyd-vo Bukshef, 512 c.

Shnitser, M. (2022). Filosofs′ka refleksiya fenomenu pandemiyi COVID-19. Naukovo-teoretychnyy al′manakh Hrani, 25(2), 51–56. https://doi.org/10.15421/172223

OLGA, KYVLIUK – Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine)

E-mail: panyolga@ukr.net

ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

CRITICAL THINKING AS A MECHANISM FOR SEARCHING FOR A MORAL COMPASS IN EXTREME SITUATIONS

Abstract

In today's world, marked by constant change, conflict, and crisis, the question of moral choice is gaining particular relevance. Extreme situations – those that go beyond everyday experience – confront individuals with the need to assume responsibility for their decisions in the face of threats, risks, and moral dilemmas. These circumstances demand not only ethical sensitivity but also the capacity for critical thinking. This article analyzes the moral challenges posed by the information society, armed conflicts, pandemics, artificial intelligence, automation, and ecological crises, which all require well-reasoned decisions under uncertainty. It emphasizes the importance of critical thinking as both a cognitive and moral tool, exploring mechanisms for comprehending ethical dilemmas and formulating a practical strategy for developing critical thinking in the context of moral self-determination and ethical functionality. The purpose of this article is to examine critical thinking as a mechanism for seeking moral orientation in extreme situations, taking into account historical experience and modern ethical challenges, especially when commonly accepted norms lose their clarity. Historical and contemporary research demonstrates that the ability to analyze, evaluate, and reinterpret ethical principles enables individuals to make well-informed decisions even under the most difficult circumstances. Thus, the development of critical thinking contributes to the formation of autonomous moral behavior, allowing individuals to navigate extreme situations guided not only by traditional social norms but also by internal ethical convictions. The synthesis of rational analysis with emotional sensitivity creates a foundation for ethical decision-making that meets the demands of the contemporary world. The practical significance of this research lies in establishing an ethical resource that promotes resilience, awareness, and a heightened sense of personal responsibility in extreme contexts. Thus, critical thinking is not only an intellectual skill, but also a moral basis for finding and adhering to a moral guide in borderline situations, which is confirmed by both historical experience and modern philosophical concepts.

Key words: critical thinking, extreme situation, moral choice, analysis, digitalization of society.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 08.04.2025
Published date 18.05.2025

How to cite: Кивлюк, Ольга. Критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 46–52.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-05

© Ольга, Кивлюк, 2025

УДК 172:17.026.2:17.036
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-06

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

ЛАВРІВСЬКИЙ, ВАДИМ[1]

Анотація

У статті досліджено зміст і спрямованість наукових розвідок основних сучасних світових фахівців з етичних проблем, моральної філософії (Д. Парфіт, П. Сінгер, З. Бауман, Л. Донскіс, М. Нусбаум, М. Сандел, А. Макінтайр, Ч. Тейлор). **Метою статті** є комплексне дослідження основних ідей сучасних наукових розвідок фахівців етичної проблематики. **Завдання дослідження:** проаналізувати тлумачення основними фахівцями сутності та соціокультурної детермінації феноменів етики, моралі. Проблеми етики торкаються різноманітних сторін буття людини в суспільстві і філософське дослідження змісту та спрямованості етичних досліджень сьогодення формує соціально-конструктивні світоглядні настанови людей. Все це спонукає звернутися до аналізу наукових етичних розробок сучасних мислителів. З'ясовано підходи сучасних дослідників до моральної характеристики сучасного соціуму, ними підкреслено його «плинний» в етичному відношенні характер, втрату людьми моральної чутливості в сучасному світі, розчарування в облаштуванні соціуму. Доведено, що аналіз етичних праць відомих світових дослідників свідчить про різноманіття їх підходів до тлумачення характерних рис та обумовленості моралі в сучасному суспільстві. Ними висуваються різні індекси, показники моральності суспільства, артикулюється зосередженість на раціональному, утилітарному обґрунтуванні моральних норм, на наявності загального та особливого в етичних настановах різних соціокультурних системах. Дослідниками висуваються різні індекси моральності суспільства, але майже всі дослідники підкреслюють важливу роль етики як ціннісно-нормативного регулятиву суспільних відносин в сучасному суспільстві. Отже, розглянувши наукові розвідки провідних світових фахівців з етичної проблематики, з'ясовано підходи сучасних дослідників до моральної характеристики сучасного соціуму, підкреслено його «плинний» в етичному відношенні характер, втрату людьми моральної чутливості в сучасному світі, розчарування в облаштуванні соціуму. Доведено, що аналіз етичних праць відомих світових дослідників свідчить про різноманіття їх підходів до тлумачення характерних рис та обумовленості моралі в сучасному суспільстві.

Ключові слова: філософія, суспільство, етика, моральна філософія, громадянське суспільство, людина.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Людина в сучасному суспільстві зіткнулася з етичним різноманіттям, відсутністю єдиних правил поводження, іноді з діаметрально протилежними етичними оцінками образу, життєдіяльності або дій той чи іншої особи. Також по мірі розвитку громадянського суспільства загострюються моральне осмислення людиною свого буття, людина прагне отримати відповідь на віковічні питання про добро і зло, справедливість та гідність людської екзистенції. В цьому ракурсі аналіз етичних робіт видатних іноземних дослідників буде сприяти розумінню етично-моральних викликів сучасності. Проблеми етики торкаються різноманітних сторін буття людини в суспільстві і філософське дослідження змісту та спрямованості етичних досліджень сьогодення формує соціально-конструктивні світоглядні настанови людей. Все це спонукає звернутися до аналізу наукових етичних розробок сучасних мислителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Початкова вимога до наукового дослідження – це здійснення ретельного аналізу здобутку попередників, що в тій чи іншій мірі торкалися досліджуваної проблеми. Аналітичні матеріали сучасних етичних досліджень нечисленні. Дослідники зазначають, що етика – це один із розділів філософії, який в історії філософської думки поступово виокремився в окрему галузь. І якщо історія етики в літературі висвітлена досить змістовно, то аналіз сучасного стану етичних розвідок залишається певною мірою на периферії наукового інтересу фахівців. Можна тільки виділити роботи з інтерпретації понять добра і зла в культурному просторі постмодерну (Братерська-Дронь М., 2008), розгляду етичної теорії А. Макінтайра (Мануйло, Ю. Є., 2024), з аналізу філософських дискусій щодо

[1] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: poradce.kv@seznam.cz
ORCID ID: http //orcid.org/ 0009-0001-6070-5948

з'ясування сучасних морально-етичних викликів (Петренко М. О., 2021).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зосередження авторів тільки на часткових етичних проблемах, відсутність узагальненних досліджень щодо проблематики та спрямованості сучасної закордонної етичної думки обумовили написання цієї статті.

Методологія дослідження. Сукупність загальнонаукових і філософських методів, що уможливили розкриття предмету дослідження і досягнення поставленої мети, систематизації основних ідей аналізованих мислителей про етичні проблеми сучасності; узагальнення – для формулювання висновків дослідження. Діалектичний метод дозволив осмислити предмет дослідження у сукупності взаємозв'язків, виявити концептуальні засади підходів аналізованих дослідників в їх розмислах про етику та мораль суспільства кінця 20 – початку 21 століть.

Об'єктом дослідження є етика як суспільне явище та форми її репрезентації.

Предметом дослідження є з'ясування тлумачення етики та моральних проблем сьогодення сучасними іноземними дослідниками.

Метою даного дослідження є виявлення змісту та спрямованості сучасних наукових розвідок етичної проблематики.

Завдання дослідження: проаналізувати тлумачення основними світовими фіхівцями сутності та соціокультурної детермінації феноменів етики, моралі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед сучасних іноземних дослідників етичної проблематики можна виокремити наступних авторів. Так, **Дерек Парфіт** (Derek Parfit) (1942–2017 рр.) – британський філософ, який у своїй роботі «Reasons and Persons» розглядає питання моралі, піддаючи сумніву традиційні концепції моральної теорії. Він вважає, що за обґрунтуванням моральних вчинків повині стояти пояснення теорій утилітаризму і деонтології (Parfit D., 2005). Всі моральні імперативи, на його думку, можуть бути аргументовані, зокрема, і через концепцію причинності. Людина має певну причину діяти в певний спосіб. Дерек Парфіт порушує питання моральних обов'язків людей перед майбутніми поколіннями. Мається на увазі етика довгострокових ефектів вчинків сучасних людей в плані забезпечення добра та добробуту для майбутніх поколінь. Цей автор також звертається до проблеми морального релятивізму та універсалізму, розглядаючи питання, чи можуть існувати універсальні моральні принципи, які застосовуються в будь-яких культурах чи ситуаціях. На це питання Д. Парфіт дає позитивну відповідь. Дерек Парфіт у своїй книзі "Reasons and Persons" вважає, що існують *універсальні моральні принципи,* які можуть застосовуватися в будь-яких культурах і ситуаціях. Це одна з ключових ідей, яку він досліджує в контексті своїх аргументів про моральний універсалізм. Парфіт вважає, що мораль не є повністю залежною від культури чи індивідуальних характеристик, а базується на раціональних міркуваннях, які можуть бути застосовані до всіх людей. Дерек Парфіт стверджує, що моральні принципи мають бути обґрунтовані *раціонально,* а не лише традиціями або культурними практиками соціальних суб'єктів. Будь-яке моральне рішення, на думку Д. Парфіту, має розумне, логічне обґрунтування. Цей автор вважає, що обов'язки щодо добробуту можуть бути універсальними, оскільки добробут має значення для всіх людей, незалежно від культурного контексту. Хоча дослідник визнає, що мораль може мати різні прояви в різних культурах, він виступає проти повного релятивізму, який стверджує, що мораль є абсолютно відносною до кожної культури або соціуму. Він вважає, що існують моральні принципи, які можуть бути застосовані всіма людьми, навіть якщо ці принципи проявляються по-різному в різних культурах. Отже, на думку Д. Парфіта, існують універсальні моральні принципи, хоча вони можуть мати різні прояви в різних соціокультурних системах. Головне, що ці принципи засновані на раціональних підходах людини до добробуту і моральних обов'язків. На думку Д. Парфіта, моральна теорія повинна узгоджувати етичні принципи з реаліями людського існування, зокрема з концепцією особистості, ідентичності та добробуту [Parfit D., 2005].

Наступний відомий представник теорії етики - це австралійський науковець **Пітер Сінгер** (Peter Singer). Він народився в 1946 році і є одним з найбільш впливових сучасних філософів в галузі етики та моральної філософії. Його роботи – "Animal Liberation" (Звільнення тварин) (Singer P., 1975), "The Life You Can Save" (Життя, яке ви можете врятувати). (Singer P., 2019) – містять розробки в галузі тваринної етики, глобальної справедливості та етики ефективності діяльності

© Вадим, Лаврівський, 2025

людини, спільноти, суспільства в цілому. Він вважає, що люди повинні однаково враховувати інтереси всіх живих істот, незалежно від їх виду. Пітер Сінґер є прихильником ефективного утилітаризму, етичної теорії, яка стверджує, що правильними є ті вчинки, які максимізують загальний добробут або щастя. Це означає, що наші моральні рішення мають враховувати не лише локальні або національні інтереси, але й інтереси людей та тварин в усьому світі. Сінґер також аналізує проблеми, які виникають у зв'язку з новими технологіями, штучним інтелектом, біоетикою та іншими досягненнями. Він розглядає моральні дилеми, які виникають з розвитком технологій, і намагається оцінити їх вплив на людське суспільство і навколишнє середовище.

Втрату людьми моральної чутливості в сучасному світі досліджують **Зигмунт Бауман** (1925–2017), польсько-британський філософ та **Леонідас Донскіс** (1962–2016), литовський філософ. В їх книгах “Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності" (Бауман З., Донскіс Л., 2014) та “Плинне зло. Життя без альтернатив” (Бауман З., Донскіс Л., 2017) вони описують сучасний світ як "плинний", де традиційні структури, цінності, моральні настанови розмиваються, а стабільність стає рідкістю. Це породжує у людей відчуття невизначеності та ізоляції. На їх думку, люди стають байдужими до страждань інших через атомізацію суспільства, фрагментацію зв'язків і зростання індивідуалізму. В суспільстві поширюються моральна сліпота. Ці науковці підкреслюють, що і споживацька культура сприяє втраті емпатії та зосередженню індивідів на власних потребах, ігноруючи соціальні та моральні обов'язки. Тому в сучасному суспільстві домінує, як підкреслюють ці науковці, відчуження та споживацтво. Також ці автори вважають, що політичні та соціальні системи сприяють моральній байдужості, зокрема через бюрократизацію та відсутність відповідальності, і це викликає кризу в політиці та етиці. Книги З. Баумана та Л. Донскіса закликають до переосмислення моральних цінностей та пошуку шляхів до відновлення чутливості в сучасному світі.

Етичним проблемам сучасності присвячені наукові розвідки **Марти Нуссбаум** (Martha Nussbaum). Вона народилася 6 травня 1947 року в Нью-Йорку. Американська філософиня в своїй праці "*Creating Capabilities: The Human Development Approach*" (Nussbaum M., 2011) розвиває та пояснює підхід можливостей (Capability Approach), який вона раніше розробила разом з економісткою Амартією Сеном. Так ось, Марта Нуссбаум в книзі “*Creating Capabilities: The Human Development Approach*” (Створення можливостей: підхід до людського розвитку) розглядає етичні проблеми через аналіз підходу можливостей, який розглядає як модель оцінки соціальної справедливості в суспільстві. Ця модель фокусується не на ресурсах чи результатах суспільного виробництва, а на реальних можливостях людини реалізувати свою життєву стратегію, жити гідним життям в цьому суспільстві. На думку автора, головне не те, що людина має (гроші, нерухомість, освіта), а те, чи мають люди можливості реалізувати свій потенціал саме у цьому суспільстві. Марта Нуссбаум виокремлює 10 ключових можливостей (capabilities) людини, які є необхідними для гідного життя. Це:

1. Взаємодія з іншими людьми – можливість брати участь у соціальному житті.
2. Гра – можливість відпочинку, розваг.
3. Емоції – можливість мати емоційні зв’язки, не боятися дискримінації.
4. Життя – можливість жити нормальним життям нормальної тривалості.
5. Контроль над своїм життям – політичні та матеріальні права (власність, участь у владі).
6. Практичний розум – свобода планувати власне життя.
7. Сенсорне, уявне та мисленнєве життя – право на освіту та самовираження.
8. Турбота про інші види – повага до тварин, природи.
9. Фізична недоторканність – захист від насильства, свобода пересування.
10. Фізичне здоров'я – доступ до їжі, води, медичного обслуговування (Nussbaum M., 2011).

Підхід можливостей, на думку автора, можна використовувати в політиці, освіті, медицині, соціальній сфері. Робота Марти Нуссбаум **"***Creating Capabilities: The Human Development Approach*"" – це намагання автора переосмислити соціальну справедливість не через економічні показники, а через *людські можливості та свободи*. М. Нуссбаум наполягає, що справедливе суспільство – це таке, де кожна людина може реалізувати свій потенціал, свою життєву стратегію і жити гідним, повноцінним життям.

Наступний, теоретик етики, **Майкл Сандел** (Michael Sandel), американський філософ, народився 5 березня 1953 року, в своїх працях досліджує питання справедливості, моральних меж

ринку, біоетики. Так, в роботі “Справедливість: що правильно робити?"("Justice: What’s the Right Thing to Do?") (Справедливість: що правильно робити?) (Sandel M., 2009) Майкл Сандел аналізує три підходи в історії філософії до розуміння справедливості та сутності етики та моральної філософії :

• *Утилітаризм* (Джеремі Бентам, Джон Стюарт Мілль). Для цього підходу характерна ідея максимізації загального блага. Але Майкл Сандел ставить запитання:чи правильно жертвувати інтересами меншості заради більшості?

• *Лібералізм* (Іммануїл Кант, Джон Ролз). Для цього підходу притаманна ідея, що справедливість базується на принципах свободи, рівності та автономії особистості.

• *Аристотелівський підхід.* В його рамках справедливість означає надання кожному того, що йому належить, залежно від його чеснот, позиції і ролі в суспільстві (Sandel M., 2009). М. Сандел робить висновок, що справедливість – це не просто питання індивідуального вибору чи загальної вигоди в суспільстві, а це питання моральних цінностей та громадянського дискурсу. В іншій своїй книзі “Що не можна купити за гроші: моральні обмеження ринків” ("What Money Can’t Buy: The Moral Limits of Markets") (Sandel M., 2012) М. Сандел критикує надмірну комерціалізацію життєдіяльності суспільства та піднімає питання: *чи має ринок свої моральні межі?* Автор вважає, що гроші в сучасному суспільстві змінюють значення речей – коли ставиться ціна на якусь послугу чи суспільне благо (наприклад, на освітянські послуги, охорону здоров’я чи права людини), це змінює їх цінність. М. Сандел наводить приклади того, як ринки вторгаються у сфери, де їм не місце. Наприклад, у продаж громадянства та візи за гроші; плата за права відвідування національних парків; купівля суспільством права на викиди CO_2; плата за наймання людей, які стоять у черзі за вас у черзі на квитки або у лікарню. М. Сандел стверджує, що не всі аспекти життя людини і життєдіяльності суспільства повинні підпорядковуватися ринковим відносинам і мораль, справедливість, довіру не можна виміряти грошима. І треба, на думку М. Сандела, критично осмислювати роль моралі в економіці, політиці та повсякденному житті людей (Sandel M., 2012)].

Один з відомих етиків сучасності **Аласдер Макінтайр** (Alasdair Macintyre), народився 12 січня 1929 року, шотландсько-американський філософ, прагнув відновити етичні концепції чеснот та моральної традиції. Його книга “Після чесноти: дослідження з теорії моралі”(*"After Virtue: A Study in Moral Theory")* (Макінтайр А., 2002*)* є однією з найвпливовіших праць у сучасній етиці. Вона критикує сучасну моральну філософію та пропонує повернення до аристотелівської етики чеснот. Автор звертає увагу, що немає спільної згоди щодо того, що є добром або справедливістю. Це обумовлює “моральний хаос” в сучасному суспільстві. А. Макінтайр стверджує, що сучасна етика є емотивістською – тобто моральні судження зводяться до особистих почуттів і емоцій, а не до об’єктивних принципів. А. Макінтайр пропонує повернутися до *аристотелівської етики чеснот,* де мораль базується на трьох елементах:

• *Практики (practices)* – діяльності, яка має суспільну цінність і вимагає від людини майстерності (наприклад, наука, мистецтво, медицина).

• *Телос (telos, мета людського життя***)** – мораль має бути спрямована на досягнення блага людини.

• *Чесноти (virtues)* – такі як мужність, справедливість, мудрість, які розвиваються в рамках спільноти.

А.Макінтайр порівнює сучасний світ із *занепадом Римської імперії.* Він каже, що ми стоїмо перед моральною кризою і потребуємо "нового святого Бенедикта" – людини чи руху, який відродить моральну традицію та чесноти. Філософ стверджує, що справжня мораль можлива тільки в *спільноті, що має спільні традиції.* Сучасне суспільство втратило відчуття спільної мети, тому люди не можуть дійти згоди в етичних питаннях. Макінтайр закликає відмовитися від ліберального індивідуалізму та емотивізму і повернутися до *моралі, заснованої на спільнотах, традиціях і чеснотах.* Це б дозволило визначити, що означає жити добрим життям (Макінтайр А., 2002).

Цікавими і дотичними до досліджуваної теми є міркування щодо сучасної моралі та етики канадського філософа **Чарльза Тейлора** (Charles Taylor), він народився 5 листопада 1931 року. Дослідник у своїй праці “*Sources of the Self" (*Джерела Я) аналізує проблеми етики через осмислення процесу формування сучасної ідентичності. Ч.Тейлор вважає, що підгрунтям сучасної ідентичності є моральні "гіперблага”, які і визначають життєві пріоритети та цінності людини (Taylor C., 1989). Філософ аналізує вплив грецької, юдео-християнської та просвітницької традицій на формування світоглядних наста-

© Вадим, Лаврівський, 2025

нов сучасної людини. Ч. Тейлор виступає проти редуктивного натуралізму, який зводить моральні цінності до утилітарних чи емоційних моментів. Мислитель підкреслює важливість повсякденного життя людини як джерела морального сенсу. В роботі "A Secular Age" (Світська епоха). філософ досліджує, як західне суспільство перейшло від епохи повсюдної віри в Бога до сучасності, де віра є лише одним із багатьох варіантів світоглядних настанов людини (Taylor C., 2007). Чарльз Тейлор виокремлює три аспекти секуляризації: (1) секуляризація публічного простору; (2) зниження релігійної практики; (3) культурні умови, де невіра в Бога стає можливою. Він заперечує думку, що секуляризація є прямим наслідком розвитку науки та раціональності. Дослідник характеризує сучасність як час, коли люди мають широкий спектр світоглядних варіантів, що обумовлюють зміст та цінності їхнього життя. Він аналізує, як середньовічна "зачарованість" світом поступилася місцем сучасному "розчаруванню" людиною навколишнім оточенням (Taylor C., 2007).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, розглянувши наукові розвідки провідних світових фахівців з етичної проблематики, констатуємо наступне. З'ясовано підходи сучасних дослідників до моральної характеристики сучасного соціуму, підкреслено його "плинний" в етичному відношенні характер, втрату людьми моральної чутливості в сучасному світі, розчарування в облаштуванні соціуму. Доведено, що аналіз етичних праць відомих світових дослідників свідчить про різноманіття їх підходів до тлумачення характерних рис та обумовленості моралі в сучасному суспільстві. Ними висуваються різні індекси, показники моральності суспільства, артикулюється зосередженість на раціональному, утилітарному обгрунтуванні моральних норм, на наявності загального та особливого в етичних настановах різних соціокультурних системах. Дослідниками висуваються різні індекси моральності суспільства, але майже всі дослідники підкреслюють важливу роль етики як ціннісно-нормативного регулятиву суспільних відносин в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Дух і літера, 2014. 280 с.

Бауман З., Донскіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Дух і літера, 2017. 216 с.

Братерська-Дронь, М. Інтерпретація понять добра і зла в культурному просторі постмодерну. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки.* 2008(1):199–204.

Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі / пер. з англ. за наук. ред. В. Малахова. Київ: Дух і літера, 2002. 436 с.

Мануйло, Ю. Є. Проблеми етики чеснот: Розгляд етичної теорії А. Макінтайра. *Актуальні проблеми філософії та соціології* (2024)(33): 51

Петренко, М. О. Сучасні морально-етичні виклики: соціокультурні засади та філософські дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології,* 2021. (33). 44–49.

Nussbaum M. Creating Capabilities: The Human Development Approach. USA, Harvard University Press, 2011. 256 p.

Parfit D. Reasons and Persons. Oxford University Press, USA, 2005. 543 p.

Sandel M. Justice: What's the Right Thing to Do? NY: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 308 p.

Sandel M. What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets. NY: Farrar, Straus and Giroux, 2012. 244 p.

Singer P. The Life You Can Save. USA, Random House, 2019. 291 p.

Singer P. Animal Liberation. USA, Random House, 1975. 400 p.

Taylor C. Sources of the Self. Harvard University Press, 1989. 624 p**.**

Taylor C. A Secular Age. Belknap Press of Harvard University, Press, 2007. 874 с.

References

Bauman, Z., Donskis, L. (2014). Moralna slipota. Vtrata chutlyvosti uplynnii suchasnosti. Kyiv: Dukh i litera, 2014. 280 s.

Bauman, Z., Donskis, L.(2017.) Plynne zlo. Zhyttia bez alternatyv. Kyiv: Dukh i litera, 2017. 216 s.

Braterska-Dron, M. (2008) Interpretatsiia poniat dobra i zla v kulturnomu prostori postmodernu. *Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvoznavchoi nauky*. 2008(1):199-204.

Makintair, A. (2002). Pislia chesnoty: doslidzhennia z teorii morali. Kyiv: Dukh i litera, 2002. 436 s.

Manuilo, Yu. Ye. (2024). Problemy etyky chesnot: Rozghliad etychnoi teorii A. Makintaira. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii* (2024)(33). 51

Petrenko, M. O. (2021). Suchasni moralno-etychni vyklyky: sotsiokulturni zasady ta filosofski dyskursy. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii,* (33). 44–49.

Nussbaum, M. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. USA, Harvard University Press, 2011. 256 p.

Parfit, D. (2005). Reasons and Persons.[Причини і особи]. Oxford University Press, USA, 2005. 543 p.

Sandel, M. (2009). Justice: What's the Right Thing to Do? NY: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 308 p.

Sandel, M. (2012). What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets. NY: Farrar, Straus and Giroux, 2012. 244 p.

Singer, P. (2019). The Life You Can Save. USA, Random House, 2019. 291 p.

Singer, P. (1975). Animal Liberation. USA, Random Hous, 1975. 400 p.

Taylor, C. (1989). *S*ources of the Self. Harvard University Press, 1989. 624 p.

Taylor, C. (2007). A Secular Age. Belknap Press of Harvard University, Press. 874 c.

VADIM, LAVRIVSKY – PhD student, Department of Philosophy, Public Administration and Social Work, Faculty of Sociology and Management, Zaporizhzhia National University, (Zaporizhzhia, Ukraine)
ORCID ID: http //orcid.org/ 0009-0001-6070-5948
mail: poradce.kv@seznam.cz

SCIENTIFIC RESEARCH INTO ETHICAL PROBLEMS AND LAWYER ETHICS IN MODERN PHILOSOPHICAL THOUGHT

Abstract

The article examines the content and orientation of scientific research of the main contemporary world experts on ethical issues and moral philosophy (D. Parfit, P. Singer, Z. Bauman, L. Donskis, M. Nusbaum, M. Sandel, A. MacIntyre, C. Taylor). The purpose of this article is to provide a comprehensive study of the main ideas of modern scientific research by ethical scholars. The task of the study is to analyze the interpretation of the essence and socio-cultural determination of the phenomena of ethics and morality by the main specialists. The problems of ethics affect various aspects of human existence in society, and the philosophical study of the content and direction of ethical research today forms the socially constructive worldview of people. All this prompts us to analyze the scientific ethical developments of modern thinkers. The author elucidates the approaches of modern researchers to the moral characterization of modern society, emphasizing its "fluid" ethical character, loss of moral sensitivity in the modern world, and disappointment in the arrangement of society. It is proved that the analysis of ethical works by world-renowned researchers shows the diversity of their approaches to the interpretation of the characteristics and conditionality of morality in modern society. They put forward various indices and indicators of society's morality, and articulate a focus on the rational, utilitarian justification of moral norms, on the existence of common and special in ethical guidelines of different socio-cultural systems. Researchers put forward various indices of society's morality, but almost all studies emphasize the important role of ethics as a value and normative regulator of social relations in modern society. Thus, having reviewed the scientific research of the world's leading experts on ethical issues, we state that the approaches of modern researchers to the moral characterization of modern society are clarified, its ethically "fluid" nature, the loss of moral sensitivity in the modern world, and disappointment in the arrangement of society are emphasized. It is proved that the analysis of ethical works of famous world researchers shows the diversity of their approaches to the interpretation of the characteristics and conditionality of morality in modern society.

Key words: philosophy, society, ethics, moral philosophy, civil society, man.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.03.2025
Accepted date 05.04.2025
Published date 14.05.2025

How to cite: Лаврівський, Вадим. Наукові розвідки етичної проблематики у сучасній світовій філософській думці. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 53–58.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-06

© Вадим, Лаврівський, 2025

УДК 316.346.32-053.6:316.4
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-07

ПРОЦЕС ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У СОЦІАЛЬНУ СИСТЕМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВИКЛИКІВ

МОРОЗОВА, ЛЮДМИЛА[1]

Анотація

У статті розглянуто процес інтеграції української молоді в соціальну систему в умовах сучасних суспільних трансформацій. Актуальність теми зумовлена впливом таких чинників, як війна, внутрішня міграція, економічна нестабільність та цифровізація. Проаналізовано соціальні механізми адаптації молоді, роль інституцій (освіти, культури, громадянського суспільства) у підтримці молодіжної інтеграції, а також бар'єри, що перешкоджають її повноцінному включенню в соціальні процеси. Важливу роль у забезпечені та підтримці стабільності відіграватиме сучасна молодь. Метою статті є виявлення та характеристика особливостей успішної соціалізації молоді, що дозволить налагодити її життєдіяльність в сучасних умовах. Завдання дослідження. Досягнення цієї мети вимагає вирішення таких завдань: визначити поняття процесу соціалізації молоді, визначити поняття соціального механізму, розкрити взаємозв'язок і взаємовплив соціальних механізмів і соціальних інститутів, що виконують організаційні, регулятивні та виховні функції в суспільстві; виявити сутнісні характеристики ціннісних орієнтацій молоді у сфері духовної культури в період соціальних трансформацій. Розглядаючи ціннісні аспекти соціалізації молоді, слід виділити, що в процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, уміння людини і вона стає дієздатним учасником суспільних відносин. Доведено, що життя людини неможливе поза соціальною діяльністю і спілкуванням. З'ясовано, що праця складає основу соціального буття людини, тому що в праці вона виражає себе як суспільний індивід. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства і пов'язана з її трудовою діяльністю. Проаналізовані процеси соціалізації української молоді. Визначено, що в результаті соціалізації люди накопичують соціальний досвід, ціннісні орієнтації необхідні їм для виконання соціальних ролей. У ході дослідження встановлено, що інтеграція української молоді в соціальну систему в умовах сучасних викликів є складним і багатогранним процесом, що потребує системного підходу та міжінституційної взаємодії. Молодь як активна соціальна група стикається з численними бар'єрами – соціальними, економічними, психологічними , які ускладнюють її повноцінну участь у суспільному житті. Особливого значення набувають роль інституційної підтримки, громадянської активності, доступу до якісної освіти й цифрових технологій.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, соціалізація молоді, інтеграція, , механізм соціалізації, соціальна адаптація, інтеріоризація, українська молодь, соціальна інтеграція, виклики, адаптація, інституційна підтримка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах глибокої кризи економіки, культури, ідеології, моралі, освіти і виховання наша молодь усе більше втрачає духовно-світоглядні орієнтири, не відчуває твердого ґрунту при формуванні життєвих планів, плутається в загальнолюдських цінностях. Бурхливий потік критично-негативної інформації, що доноситься зі сторінок газет і журналів, екрана телевізора і радіоприймача, жорстокі реалії навколишнього життя серйозно впливають на слабку свідомість юнаків та дівчат. Разом з викриттям фальшивих ідеалів розмиваються також і цінні життєві ідеали, що мають неперехідне значення. Погіршується матеріальне становище значних верств молоді, а це штовхає частину молоді на протиправні, злочинні дії. Неробство стає звичним способом життя частини молоді. Сьогодні спостерігається стрімке падіння загального рівня культури молоді, девальвація моральних цінностей. Значно зменшився потяг молодих до отримання знань, до науки. Це вже стає «не модно». Незважаючи на цілий ряд проблем, характерних для української молоді (зниження загального рівня освіченості та виховання, не сформованість або викривлення ціннісних орієнтацій, дороговартісна освіта, безробіття, труднощі у придбанні власного житла та ін.). Вважаємо за необхідне зазначити, що з боку держави сьогодні розроблено та введено в дію цілий ряд законодавчих та нормативно-правових документів, зокрема, Законів України («Про основні засади молодіжної політики» – 27 квітня 2021, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»), Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки та ін., спрямованих

[1] Вінницький кооперативний інститут (Україна, Вінниця)
E-mail: morozovaludmila9249@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8106-8264

на попередження та подолання негативних явищ. 06 січня 2025 року прийнято закон № 3703-IX, про місцеве самоврядування в Україні, який розширює можливості молоді у місцевому самоврядуванні (1; 2; 3).

Аналіз останніх досліджень. Наукове осмислення ціннісних проблем пройшло певні етапи становлення. Увага до аксіологічних проблем з боку філософських вчень активізувалась у кінці XIX століття. Поняття аксіологія було введено в науковий обіг лише на початку XIX століття французьким філософом П. Лапі та німецьким філософом М. Гартманом, які започаткували новий філософський напрямок. Але це не зменшило суперечностей відносно сутності поняття «цінність», а навпаки, набуло ще більшої різноплановості. Так, представники класичної теорії цінностей Р. Лотце та Ф. Брентано зробили значний внесок у психологічну інтерпретацію ціннісної свідомості. Усі психологічні феномени, за Брентано, інтекціональні, тобто завжди відносяться до чогось, спрямовані до реального чи уявного об'єкта. Психологічна інтерпретація ціннісних суджень, оцінок піддавалась уточненням у працях А. Мейнонга і К. Оренфельса, які були послідовниками ідей Р. Лотце і Ф. Брентано.

Вони прирівнювали цінність до інших психологічних явищ, що виникають у процесі ціннісного ставлення людини до навколишнього світу. Цінність розглядалась то як цінність конкретного об'єкта, яким суб'єкт прагне заволодіти, то як значення, яке мають для суб'єкта відчуття від спілкування з певним об'єктом. Найбільш закінченого вигляду вся інтерпретація набула в теорії американського філософа Р. Перрі, який визначав сутність цінності через «відповідний інтерес». Р. Перрі не тільки суб'єктував цінність, але й індивідуалізував її, звів до емоційно-вольової активності абстрактного індивіда.

У зарубіжній філософії виникає натуралістична концепція цінностей, активним представником якої був американський філософ Дж. Дьюї. Згідно з Дж. Дьюї, річ є цінністю тільки тоді, коли вона є засобом реалізації визначеної мети. Тобто Дж. Дьюї намагався психологічно довести суб'єктивний характер цінності. Цінність має інструментальну природу, служить цілям людини в її діяльності. Як ми бачимо, в зарубіжній філософії аксіологічні проблеми і поняття «цінність» розглядалися у різноманітних аспектах: натуралізм (А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї); психологізм (Дж. Александер, Т. Парсонс та ін.); трансценденталізм (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт); персоналістичний онтологізм (М. Шелер, М. Гартман та ін.); соціологізм (М. Вебер, Т. Парсонс, та ін.); історико-матеріалістичний (К. Маркс, Ф. Енгельс). До визначення різних аспектів соціалізації молоді неодноразово зверталися зарубіжні та українські вчені. Вимоги сучасної концепції соціалізації розглядалися в праці французького соціолога Г. Тарда, який поклав в основу людські взаємовідносини. Розгорнуту соціологічну теорію яка описує процеси загальноприйнятих норм інтеграції індивіда в соціальну систему засобом засвоєння загальноприйнятих норм в процесі спілкування, розробив американський соціолог Т. Парсонс. Українські вчені, філософи та соціологи В. Андрющенко, Л. Губерський, А. Ручко та інші, відмічали, що аналіз соціалізації людини дозволяє визначити не тільки формування особистості, але і те, що сприяє розкриттю факторів механізмів і результатів включення індивіда в суспільні процеси.

Методологія дослідження. Для дослідження процесів соціалізації молоді в сучасній Україні використовувались загалононаукові принципи структурного детермінізму, системної цілісності та історико-філософський метод.

Об'єкт дослідження – це процес інтеграції молоді у соціальну систему в умовах трансформації сучасного українського суспільства. **Предмет дослідження** – це особливості інтегації молоді як соціального механізму формування ціннісних орієнтацій та соціальної зрілості, що забезпечують активну участь у суспільному житті.

Метою статті є виявлення та характеристика особливостей успішної соціалізації молоді, що дозволить налагодити її життєдіяльність в сучасних умовах.

Завдання дослідження. Досягнення цієї мети вимагає вирішення таких завдань: визначити поняття процесу соціалізації молоді, визначити поняття соціального механізму, розкрити взаємозв'язок і взаємовплив соціальних механізмів і соціальних інститутів, що виконують організаційні, регулятивні та виховні функції в суспільстві; виявити сутнісні характеристики ціннісних орієнтацій молоді у сфері духовної культури в період соціальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація – це процес становдлення особистості в соціумі; засвоєння і активне відтворення людиною соціального досвіду у процесі її життєдіяльності; процес формування людської особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соці-

© Людмила, Морозова, 2025

альних ролей, громалського і власного досвіду, який перетворює людину на члена суспільства. Соціалізація – процес впливу соціальних умов на життєдіяльність індивіда з метою включення його як дієздатного суб'єкта в систему суспільних відносин. Основними факторами соціалізації особистості виступають: елементи соціального середовища, з якими взаємодіє людина. По-перше, сукупність ролей і статусів, які суспільство пропонує людині. По-друге, сукупність соціальних інститутів, громадських організацій, соціальних спільностей, в межах яких індивід реалізує визначені соціальні ролі і набуває бажаних соціальних статусів. По-третє, елементами соціального середовища, які визначають соціалізацію особистості, виступає сукупність цінностей, соціальних норм, знань, навичок, умінь, якостей, якими людина оволодіває, щоб згідно відповідності з потребами суспільства виконувати відповідні ролі і підтримувати набутий статус. По-четверте, соціальне середовище охоплює сукупність соціальних інститутів і соціальних технологій з виробництва, відтворення і передачі культурних зразків, цінностей, норм. По-п'яте, на формування ціннісних установок і поведінку індивіда в суспільстві значний вплив мають конкретні події.

Підкреслюємо, що особистість неможлива поза соціальною діяльністю і спілкуванням. Тільки включаючись в процес історичної практики, індивід проявляє соціальну сутність, формує свої соціальні якості, виробляє ціннісні орієнтації. Головна сфера становлення людини – його трудова діяльність. Праця складає основу соціального буття людини, тому що саме в праці вона в більшій мірі виражає себе як суспільний індивід. На формування особистості здійснюють вплив фактори трудової діяльності, суспільний характер праці, її предметний зміст, форма колективної організації, суспільна значимість результатів, технологічний процес праці, можливість для розгортання самостійності, ініціативи, творчості.

Розвиток ринкових відносин економіки і становлення плюралістичності в діяльності політичних сил в сучасній Україні обумовлює появу нових соціальних ролей і статусів, запропонованих суспільством індивіду, розширення спектру духовних цінностей, соціальних вимог виявлення людиною таких якостей, як ініціативність, підприємливість, самостійність. В сучасних умовах України велику роль в соціалізації людини відіграє сім'я, освіта, виховання, національні традиції, групи однолітків, виконання індивідом професійних ролей, протиріччя і труднощі соціальних перетворень. Велике спрощення трактувати соціалізацію як одномірний, однонаправлений процес дії соціальних факторів на конкретну людину, при якому індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу. До впливу соціального середовища людина відноситься відбірково, на основі сформованої в її свідомості системи цінностей. Звичайно, індивідуальність особистості, її потенційні можливості засвоювати культурний пласт суспільства, її потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності виступають важливими факторами соціалізації.

Процес з'єднання факторів, які характеризують умови соціального середовища з факторами особистості, представляє механізм соціалізації. Соціологи і спеціалісти виділяють дві моделі соціалізації – модель підпорядкування і модель інтересу, які характеризують різноманітні механізми включення людини в політичну, соціально-економічну сферу життя. Їх відмінність міститься в різному розумінні першоджерела соціалізації особистості, яким можуть виступати суспільна необхідність або інтереси конкретної особистості.

Утворення стійких переконань, позицій, світогляду є важливою складовою частиною процесу політичної соціалізації індивіда. Наявність розвинутої політичної свідомості служить гарантією стабільної участі, чіткої ідеологічної орієнтації, без яких не можлива політична людина. Але політична система зацікавлена в поповненні своїх рядів, підприємців, прибічників, в їх служінні не за страх, а за совість. Можливі різні стратегії досягнення мети, як і різні тактичні прийоми і методи. Нарешті суспільство здійснює контроль за виконанням людиною взятої на себе ролі в співвідношенні з визначеними рольовими нормами.

Модель інтересу характерна для ліберально-демократичних суспільств, виступає дзеркальним відображенням моделі підкорення, але протилежно. Тут функціонує механізм вибору особистістю соціальної ролі на основі наявності в ній потреб, інтересів, цінностей, інтелектуального поняття, фізіологічних і психічних можливостей, придбаних навичок і вмінь, механізм аналізу і соціальних вимог та активного аналізу оволодіння необхідними якостями; механізм самоконтролю–контролю індивідуума за особистою поведінкою з точки зору не тільки виконання соціальної ролі, але і особистих інтересів.

Складності переходу моделі підкорення до моделі інтересу пов'язані з небажанням елітних прошарків і державних структур відмовитися від тих широких можливостей, що вони мали раніше і соціального контролю, з неготовністю більшості людей до виявлення самостійності на основі одержаного інтересу. Однак, корінні зміни в Україні не можливі без зміни моделі соціалізації особистості, тому що вона суттєво впливає на відновлення суспільних структур і соціальних цінностей. В сучасних умовах в Україні ефективність включення людини в суспільні зв'язки залежить від доповнення і взаємовідношення імпульсів, що йдуть від різних факторів соціалізації особистості, відношення універсальних соціальних інститутів зі специфічними каналами і механізмами, що пристосовують індивіда до гуманістичної, демократичної культури. В сучасних умовах в Україні владні верхи намагаються нав'язати економічні і політичні реформи та зміни, не враховуючи сучасного менталітету українського народу, не враховуючи того, що процеси суверенізації, демократизації, формування ринкових відносин ще не стали всеукраїнською національною ідеєю.

Особистість поза суспільством сформуватись не може, а тому люди активно включаються в діяльність суспільства через різноманітні спільності людей, соціальні інститути. Під їх впливом проходять своєрідні «університети», соціальне навчання і виховання, соціалізуються в суспільстві, самі стають особистостями і складними соціальними системами.

В результаті соціалізації люди накопичують соціальний досвід, ціннісні орієнтації, необхідні для виконання соціальних ролей.

Соціалізація неможлива або буде неповною без наявності в суспільстві груп потрібних вимог, сподівань на зразкове виконання соціальних ролей і бажання людини відповідати цим вимогам, сподіванням, а також без реальних змін в соціальній поведінці, діяльності цієї людини. Психологічною основою соціалізації особистості виступають стандартизація, стереотипізація поведінки, наслідування зразка. Залежно від цього розрізняють дві фази соціалізації особистості: соціальну адаптацію; інтеріоризацію.

Адаптація означає пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, інститутів, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Соціальна адаптація – вид взаємодії особистості з соціальним середовищем, в ході якого проходить узгодження потреб, сподівань обох взаємодіючих сторін. В процесі адаптації індивід узгоджує самооцінку зі своїми можливостями і реальностями соціального середовища. Особливо важко адаптація здійснюється в перехідні періоди суспільного розвитку, коли у людей середнього і старшого віку, що становлять основну масу населення будь-якої країни, бажання залишаються орієнтованими на систему ролей і статусів. В силу інерційності цінностей, орієнтації особистості людей старшого віку проходять важче, ніж молоді, вписатися їм в новий соціальний механізм теж важко.

Поняття адаптації (від лат. adapto – пристосування) виникло в біології для визначення пристосування функцій організму до умов існування. Адаптація – обов'язковий етап включення людини в систему суспільних відносин. Інтеріоризація (від лат. intezioz – внутрішній). Поняття інтеріоризація введено психологами Полем Жане, Жаком Піаже.

Інтеріоризація – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей і інших компонентів соціального середовища внаслідок соціальної діяльності. Результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості, неповторність її духовного світу, специфіка соціальної активності, вроджених особливостей темпераменту, інтелекту і соціальних умов. На основі взаємопереходів біогенних і соціальних якостей формуються внутрішньоособисті утворення, в яких виявляються зрощені генетичні, своєрідні і соціальні якості особистості.

Звичайно, якщо в першій фазі соціалізації особистості, тобто в процесі адаптації проходить пристосування індивіда до соціального середовища, то в другій фазі інтеріоризації впливу соціальної системи, проходячи через внутрішнє «Я» людини, проявляється у зміні його поведінки. Інновація поведінки починається з порушення рівноваги адаптації особистості і завершується стабілізацією, але вже на новому рівні.

В історії соціології виділяється два підходи до трактування соціальної адаптації. Одні соціологи пояснювали адаптацію як пасивний процес пристосування суб'єкта до вимог суспільства, в тому числі ціною жертв зі сторони особистості. В концепціях швейцарського психолога Жака Таже, англійського соціолога Роберта Мертона соціальна адаптація розуміється як двосторонній процес і результат зустрічної активності суб'єкта і соціальної сфери. Другий підхід є більш адек-

© Людмила, Морозова, 2025

ватним реальним соціальним процесом і більш цілеспрямованим з точки зору пояснення процесів соціальної особистості.

Якщо в ході адаптації людина виступає активним суб'єктом, то виникає запитання, в чому ж сутність свободи соціальної активності особистості і які її межі? Включаючись в суспільне життя, особистість зберігає свободу вибору – вибору соціальних ролей, соціальних суспільностей, цінностей, форм і видів діяльності. Людина вибирає своє майбутнє, свої варіанти виконання ролей у відповідності зі своїми життєвими цілями і амбіціями. Звичайно в межах пропонованих суспільством обставин особистість має можливість творити свою долю і сприяти суспільно значущим перетворенням внаслідок трудової діяльності. Іншими словами особистість пристосовується до соціальної сфери, одночасно змінюючи її. Однак, свобода соціальної активності людини небезмежна. Суспільство обмежує свободу вибору особистості. Свобода особистості не розповсюджується на загальнолюдські, загальногромадські ролеві приписи. Щоб включитися в соціальні зв'язки, людина повинна хоча б елементарно володіти правилами людського спілкування, знати мову, культуру суспільства. Суспільство обмежує свободу діяльності людини об'єктивними можливостями досягнення поставленої мети: матеріально-технічними ресурсами, накопиченнями духовно-наукового потенціалу. Тоталітарний режим звужує межі свободи індивіда. Але навіть в них людина може проявляти варіантність своєї активності з точки зору виконання соціальних норм і з позиції протистояння існуючій системі в практично-політичному і духовно-ідеологічному змісті.

Зрозуміло, людина пристосовується до соціальних умов, активізуючи діяльність з вивчення культурних зразків, соціального досвіду і проявлення соціальної творчості. Але оскільки суспільство зацікавлене в збереженні своєї цілісності, то воно створює механізм цілеспрямованого впливу на соціальну активність людини, на її ціннісні орієнтації, тому що вони є основою вільної людини, її вільного вибору в житті.

Виховання, виступаючи однією із цілеспрямованих форм соціалізації, здійснюється суспільством з метою забезпечення надійності, гарантованості процесу, включення особистості в соціальні зв'язки. В процесі виховання суспільство вирішує ціль: формування особистості, застосовуючи засоби і методи, які можуть забезпечити ефективність виховної дії. При формуванні цілей і задач виховання, пошуків засобів і методів їх реалізації враховуються стихійні непередбачені фактори соціалізації особистості. Їх облік дозволяє зробити виховний процес більш ефективним.

В сучасному цивілізованому суспільстві виховання набуває постійного характеру і здійснюється шляхом діяльності ряду соціальних інститутів: сім'ї, освіти, засобів масової інформації. Важливу роль у формуванні культури нових поколінь відіграє сімейне виховання. Саме в сім'ї закладається фундамент тих почуттів, цінних орієнтацій, уявлень, які потім починають виконувати функції критерію відбору інформації і її оцінки. Перевага одних форм поведінки над іншими, а саме сімейне виховання має широкий діапазон. Воно здійснюється через психологічну атмосферу сімейного життя і через організацію діяльності членів сім'ї словесним переконанням і особистим прикладом, посередником оцінки реальної поведінки, нагороди і покарання. Для виявлення ступеня ефективності виховної дії і факторів її складових в сучасному суспільстві широко використовуються соціологічні дослідження проблем соціалізації особистості (Просандєєва, 2020).

З великого числа різноманітних особливостей індивіда, досліджуючи процес соціалізації, соціологія вивчає лише ті з них, які можуть характеризувати значну кількість людей і бути об'єднаними у визначені соціальні спільноти. Іншими словами, особистість постає як суб'єкт соціальної діяльності і системи міжособових відносин. Вивчаючи процеси соціалізації особистості, соціологія широко використовує соціально-психологічні методи: соціометрію, референтометрію, прийоми керуючої поведінки і метод типізації. Метод типізації передбачає здіснення процедури абстрагування, тобто виділення рис, сторін особистості, на основі яких будуються в подальшому типи. Абстрагування буває двох видів: приватне абстрагування, коли в процесі дослідження виробляються окремі здібності особистості; суттєве абстрагування являє виділення суттєвих систем, утворюючих ознаки особистості.

Двом видам абстрагування відповідають два способи конструювання типів особистості (Дембицька, 2020).

Перший тип – логічний, полягає у визначенні здібностей, якостей особистості, які мають велике значення для дослідження. Формуються різні їх комбінації, кожна з яких являє окремий тип жит-

тєвих позицій особистості. Так, на основі індикаторів рівня належності особистості в соціальне середовище, рівня особистого контролю над життєвими обставинами і спільної направленості мотивів життєдіяльності і ціннісних орієнтацій виділено 4 типи життєвих позиції особистості: гармонійну, технологократичну, традиційну, неадаптовану. Другий спосіб – емпіричний, засновується на виділенні типів особистості за допомогою статистичних методів. Спосіб передбачає, що на основі аналізу отриманих емпіричних даних застосовують їх логічний аналіз з метою систематизації виділених якостей особистості.

Збіг логічного і емпіричного способів конструювання типів особистості в конкретному соціологічному дослідженні складає основу надійності і достовірності результатів, що особливо важливі для підвищення ефективності діяльності соціальних інститутів, які безпосередньо забезпечують соціалізацію людини. Важливу роль в соціалізації особистості відіграє система освіти (Штомпка, 2020).

Зміни суспільного життя обумовлюють і зміни соціальних вимог до особистих якостей людини, характеризуючи ступінь, форми, направленості її включення в систему суспільних відносин, педагога і студента. Пояснюється це тим, що молода людина ще не може раціонально зрозуміти, що їй необхідно знати і уміти. Щоб молодь активно і зацікавлено включилась в оволодіння знаннями, необхідно цілеспрямовано задіяти її раціональні елементи її свідомості, вселити віру в авторитет педагога і авторитет наукових знань. Від того, яку роль в спілкуванні з учнями вибере вчитель – проповідника або співрозмовника, залежить формування особистості.

Сучасне суспільство зацікавлене в активній молоді, соціально зрілій, яка бере участь у вирішенні всіх питань сучасності. Говорячи про соціальну зрілість людини, можна лише констатувати відносну завершеність процесу. Набуття соціальної зрілості – не деякий підсумок, а лише досягнення певного рівня соціальної підготовки людини. Соціальна зрілість здійснює вплив на всі сторони духовного світу молодої людини, проявляючись в усіх видах соціальної активності. Соціальна зрілість – якісний показник розвиненості життєрозуміння молодої людини. Соціально зрілу людину відрізняє високий рівень мислення, обдуманість прийнятих рішень, висока соціальна активність, спрямована на вдосконалення, оновлення та зміну існуючих відносин.

Соціальна зрілість не виникає раптом, на порожньому місці, а є результатом однієї сторони, цілеспрямованого формування людини суспільством, характерних йому суспільних відносин (економічних, політичних, правових і т.д.), духовної культури, а з іншої, – результатом її власної самоосвіти. Соціально зрілу людину, яка активно бере участь в оновленні суспільства, важко уявити без глибоких соціальних знань життя. Соціальна зрілість – це, перш за все, широкі соціальні знання економічної структури суспільства і його політичної системи, знання природи, влади і політики, принципів, норм, ідей, які лежать в основі управління соціальними процесами, знання форм і способів участі громадян в реалізації соціальних питань, в самоуправлінському процесі, знання конкретних прав, свобод і обов'язків громадянина. Соціальна зрілість означає не тільки наявність у людини широких знань, необхідних їй для здійснення своїх соціальних форм, прав і обов'язків, але і глибоке розуміння соціальних цінностей, виробітку стійких мотивів перевірки.

В сучасних умовах реформування політичного, економічного, соціального і духовного життя України більшість молодих людей активно включились в подолання труднощів і перешкод, які виникли в суспільстві. Не у всіх вистачає мужності стати на шлях оновлення суспільства і вже тим довести почату справу до кінця. Необхідний певний час, щоб людина призвичаїлась в нових умовах, породжених необхідністю переходу до ринку, придбала самостійність, відповідальність, перестала боятись страху, навчилась виражати власну думку, відчула себе дійсно вільною в реалізації суспільних справ. А ще потрібно, щоб у кожного сформувався широкий кругозір, нове мислення і психологія активного учасника оновлення суспільства (Пачковський, 2023).

Соціальна зрілість передбачає властивість дати активну оцінку всіх суспільних явищ, вміння бачити цілісну картину світу, визначаючи тенденції його розвитку. А основний показник соціальної зрілості людини – її соціальна активність і судити про соціальну зрілість молодої людини тільки по наявності у неї широких знань не можна. Не по словах, а по справах можна вірно судити про рівень соціальної підготовленості людини, її соціальної зрілості і активності. Саме в практичній діяльності, активній участі в оновленні суспільства – зміст і головний критерій соціальної зрілості людей, в тому числі і молоді. Досягнення людиною соціальної зрілості відображається на її

© Людмила, Морозова, 2025

життєвому шляху зовсім не віком, а певним якісним станом її свідомості, системи переконань.

Дослідження процесу інтеграції української молоді в соціальну систему в умовах сучасних викликів має значне практичне значення для формування ефективної державної молодіжної політики та механізмів соціальної адаптації. Результати дослідження можуть бути використані: 1) Органами державної влади та місцевого самоврядування для розробки цільових програм підтримки молоді, зокрема внутрішньо переміщених осіб, молоді з малозабезпечених сімей та з постраждалих регіонів. 2) Освітніми закладами для впровадження інтеграційних практик, спрямованих на розвиток громадянської активності, соціальної відповідальності та міжкультурного діалогу серед молоді. 3) Громадськими організаціями для створення адаптаційних програм, волонтерських проєктів та платформ молодіжної взаємодії. 4) Соціальними службами та психологами для підтримки молоді у процесах соціалізації, подолання психологічних бар'єрів і зміцнення соціальних зв'язків. 5) Дослідниками та аналітиками як емпірична база для подальших наукових розвідок у галузі соціології, політології та менеджменту молодіжної політики.

Висновок. Історичний підхід до аналізу проблем молоді передбачає розгляд феномена молоді з урахуванням факторів його розвитку в конкретно-історичний період. Не всі особливі риси молоді варто аналізувати як щось споконвічне і «безгрішне». Серед них чимало негативних, котрі зберігаються і одержують подальший розвиток. Важливо враховувати також і ту обставину, що життєве середовище зовсім по-різному визначає й обумовлює процес соціалізації різних соціальних груп, у тому числі і молодь. Якщо старше покоління в системі суспільних відносин почуває себе більш-менш комфортно, то про молодь цього сказати не можна в силу того, що вона не має відповідного виробничого і соціального досвіду. Це нерідко є причиною того, що молодіжний романтизм, гарячність, критицизм стають основою для спекуляції окремих політичних сил і особистостей.

Для розуміння суті тих явищ, що мають місце в молодіжному середовищі сьогодні, важливо враховувати загальний спектр проблем молоді у світі взагалі. Так, є всі підстави вважати, що в світовому молодіжному русі сьогодення дійсно існують глобальні зміни. З одного боку, істотно розширилися можливості для практичної реалізації прав і свобод людини, особливо молоді, а з іншого боку – молодь була й залишається до сьогоднішнього дня найуразливішою, соціально незахищеною частиною населення. Україна не є виключенням.

До сучасних проблем молоді можна віднести наступні: не тільки економічну, але в багатьох країнах і сексуальну експлуатацію, особливо жіночої половини населення; маніпулювання молоддю в досягненні політичних, економічних, комерційних і інших цілей, а також використання її як засобу в роздуванні націоналізму і національного сепаратизму; загравання з молоддю з боку тих, хто експлуатує такий розповсюджений засіб завойовування влади, як відкритий популізм.

Молодь у порівнянні з іншими соціальними групами суспільства має найбільшу соціальну і професійну, а в цілому і життєву перспективу. У силу своїх особливостей вона швидше інших соціальних груп суспільства опановує нові знання, професії і спеціальності, необхідні в умовах перебудови економіки країни. Молодь – не тільки суб'єкт – спадкоємець матеріальних і духовних багатств, але і творець нових, більш прогресивних і демократичних суспільних відносин.

Щоб піти далі своїх попередників (старшого покоління), молодь повинна бути готова до відтворення, розвитку не просто матеріальних, але і духовних багатств, культури своєї нації, народу. Вона багато в чому схожа на старше покоління і одночасно відрізняється від нього. Саме ці відмінності, насамперед позитивного характеру, є запорукою прогресивного розвитку людства. Практична реалізація отриманих результатів сприятиме стабільності, згуртованості та сталому розвитку українського суспільства в умовах трансформаційного періоду. В умовах війни, внутрішньої міграції та соціальних трансформацій надзвичайно важливо створювати умови для соціальної адаптації та самореалізації молоді, формування почуття належності до суспільства. Результати дослідження можуть стати основою для формування державної молодіжної політики, розробки соціальних програм, а також для впровадження практичних заходів із підвищення соціальної згуртованості.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі включають: 1) поглиблене вивчення впливу війни та поствоєнного відновлення, аналіз того, як бойові дії, евакуація та втрати впливають на соціальну ідентичність та інтеграцію молоді; 2) моніторинг ефективності державної

молодіжної політики та оцінка дієвості існуючих програм, зокрема регіональних ініціатив щодо соціальної адаптації та працевлаштування; 3) дослідження цифрової соціалізації молоді та аналіз впливу соціальних мереж, онлайн-освіти та віртуальних спільнот на формування громадянської активності й соціальних зв'язків; 4) порівняльний аналіз досвіду інших країн, що включає вивчення моделей інтеграції молоді в країнах, які проходили через подібні соціальні виклики (післявоєнна Європа, Балкани тощо); 5) формування моделей інтеграційної підтримки для вразливих категорій молоді та розробка цільових підходів до підтримки молодих ВПО, людей з інвалідністю, осіб без громадянства, етнічних меншин тощо.

Список використаних джерел

Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квіт. 2021р. № 1414-XI. URL: zakon.rada.gov.uac (дата звернення: 30.05.2024)

Закон про місцеве самоврядування в Україні від 6 січ. 2025. № 3703-IX. URL: https://stud-point.com/blog/news-for-students/molod-v-orhanakh-mistsevoho-samovryaduvannya-novyy-zakon (дата звернення: 30.05.2024)

Державна цільова соціальна програма «Молодь України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2024 р. URL: zakon.rada. gov.ua (дата звернення 30.05.2024)

Просандєєва Л.Є. та ін. Соціально-психологічні аспекти професійної діяльності фахівця соціокультурної сфери : монографія. Київ: КНУКІМ, 2020. С. 130–150.

Дембицька Н. М. Психологія економічної соціалізації школярів: Монографія. Київ. Видавець Позднишев, 2020. С. 385.

Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. С. 800.

Пачковський Ю. Ф. Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 2023. С. 760.

References

Pro osnovni zasady molodizhnoyi polityky: Zakon Ukrayiny vid 27 kvit. 2021 r. №1414-KHI. URL: zakon.rada.gov.uac (data zvernennya: 30.05.2024)

Zakon pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini vid 6 sich. 2025. № 3703-IKH. URL: https://stud-point.com/blog/news-for-students/molod-v-orhanakh-mistsevoho-samovryaduvannya-novyy-zakon (data zvernennya: 30.05.2024)

Derzhavna tsil′ova sotsial′na prohrama «Molod′ Ukrayiny»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 02 cherv. 2024r. URL: zakon.rada. gov.ua (data zvernennya 30.05.2024)

Prosandyeyeva, L.YE. ta in. (2020). Sotsial′no-psykholohichni aspekty profesiynoyi diyal′nosti fakhivtsya sotsiokul′turnoyi sfery : monohrafiya. Kyyiv: KNUKIM. 130–150.

Dembyts′ka, N. M. (2020). Psykholohiya ekonomichnoyi sotsializatsiyi shkolyariv: Monohrafiya. Kyyiv. Vydavets′ Pozdnyshev.385.

Shtompka, P. (2023). Sotsiolohiya. Analiz suspil′stva. L′viv: Kolir PRO, 2020. S. 800. Pachkovs′kyy YU. F. Sotsiolohiya i psykholohiya: navch. posibnyk. Kyyiv: «Karavela». 760.

LUDMYLA, MOROZOVA – Doctor of Philosophy, professor, Professor of the Department of Humanities, economic and financial accounting disciplines, Vinnytsia Cooperative Institute (Vinnytsia, Ukraine)
E-mail: morozovaludmila9249@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8106-8264

THE PROCESS OF INTEGRATION OF UKRAINIAN YOUTH INTO THE SOCIAL SYSTEM OF MODERN SOCIETY IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES

Abstract

The article examines the process of integration of Ukrainian youth into the social system in the context of modern social transformations. The relevance of the topic is due to the influence of such factors as war, internal migration, economic instability, and digitalization. The article analyzes the social mechanisms of youth adaptation, the role of institutions (education, culture, civil society) in supporting youth integration, as well as the barriers that prevent their full inclusion in social processes. Modern youth will play an important role in ensuring and maintaining stability. The purpose of the article is to identify and characterize the features of successful socialization of young people, which will allow them to establish their life in modern conditions. Objectives of the study. Achieving this goal requires solving the following tasks: to define the concept of the process of youth socialization, to define the concept of social mechanism, to reveal the relationship and mutual influence of social mechanisms and social institutions that perform organizational, regulatory and educational

© Людмила, Морозова, 2025

functions in society; to identify the essential characteristics of youth value orientations in the field of spiritual culture in the period of social transformations. Considering the value aspects of youth socialization, it should be emphasized that in the process of socialization, social qualities, values, knowledge, and skills are formed and a person becomes a capable participant in social relations. It is proved that human life is impossible without social activity and communication. It is found that labor is the basis of a person's social existence, because in labor he or she expresses himself or herself as a social individual. Socialization is a process of personality formation, gradual assimilation of the requirements of society and is associated with labor activity. The processes of socialization of Ukrainian youth are analyzed. It is determined that as a result of socialization, people accumulate social experience and value orientations necessary for them to fulfill social roles. The study found that the integration of Ukrainian youth into the social system in the context of modern challenges is a complex and multifaceted process that requires a systematic approach and inter-institutional interaction. As an active social group, young people face numerous barriers – social, economic, and psychological – that make it difficult for them to participate fully in public life. The role of institutional support, civic engagement, access to quality education, and digital technologies is of particular importance.

Key words: value, value orientations, socialization of youth, integration, socialization mechanism, social adaptation, internalization, Ukrainian youth, social integration, challenges, adaptation, institutional support.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 18.03.2025
Accepted date 18.04.2025
Published date 18.05.2025

How to cite: Морозова, Людмила. Процес інтеграції української молоді у соціальну систему сучасного суспільства в умовах викликів. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 59–67.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-07

УДК 340.12:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-08

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ВИКЛИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЦИФРОВОЇ ДОБИ

НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА[1]
ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА[2]
КОЛОМОЄЦЬ, ТЕТЯНА[3]
ВЕРЛОС, НАТАЛЯ[4]

Анотація

У статті досліджуються філософсько-правові аспекти цифрової трансформації правової системи та її вплив на стан і механізми захисту прав і свобод людини в умовах цифрової турбулентності. Мета дослідження полягає в аналізі процесів цифрової трансформації правової системи з позицій філософії та етики, виявленні основних викликів і ризиків, що виникають у сфері захисту прав і свобод людини в умовах турбулентності цифрової доби. Завдання дослідження: 1) з'ясувати термінологічне уточнення ключових понять цифрової трансформації правової системи як філософський виклик захисту прав і свобод людини; 2) розкрити феномен захисту персональних даних та цифрової ідентичності особи у добу цифрової турбулентності; 3) проаналізувати феномен адвокатської етики та етичних вимог у контексті цифрової доби; 4) окреслити філософсько-правові засади захисту цифрових прав людини в умовах зростаючої турбулентності цифрової доби та проаналізувати виклики, що виникають у процесі трансформації правової системи. Проаналізовано зміст понять «цифрова трансформація», «цифрова турбулентність», «цифровий гуманізм», а також етичні виміри адвокатської діяльності в нових реаліях. Особливу увагу приділено проблематиці цифрових прав, захисту персональних даних, цифрової ідентичності та викликам, що виникають у сфері адвокатської етики. Обґрунтовано необхідність оновлення філософсько-правових підходів до правозахисної діяльності та посилення етичної відповідальності правничої спільноти в умовах глобальної цифровізації. Визначено, що цифровий гуманізм має стати концептуальною основою правової політики майбутнього, зорієнтованої на людину, її гідність і свободи. Таким чином, аналіз динаміки турбулентності цифрової доби і філософсько-правових викликів захисту цифрових прав людини є надзвичайно важливим для розуміння сучасних тенденцій розвитку правової системи та формування ефективних стратегій адаптації правозахисної практики до вимог цифрової епохи. Таким чином, цифрові права, цифровий гуманізм і адвокатська етика взаємодіють як складові єдиного комплексу, що забезпечує не лише юридичну, а й філософську та етичну базу для захисту людини в умовах цифрової турбулентності. Це відкриває нові перспективи для розвитку правової системи, орієнтованої на людину як центральну цінність цифрової епохи.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифрова правова система, захист прав і свобод, цифровий гуманізм, адвокатська етика, адвокатська служба, цифрова ідентичність, захист персональних даних, етичні орієнтири, цифрові права людини, цифрове правосуддя, цифрова справедливість, доба цифрової турбулентності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасну епоху цифрових трансформацій правова система стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з впровадженням інформаційних технологій, штучного інтелекту, автоматизованих систем ухвалення рішень та електронного документообігу. Цифровізація значно змінює як форми правозастосування, так і зміст механізмів захисту прав і свобод людини, що вимагає переосмислення усталених етичних і правових орієнтирів. З одного боку, новітні технології створюють додаткові можливості для доступу до правосуддя, підвищення прозорості судових процесів і забезпечення юридичної допомоги. З іншого боку – зростають ризики порушення прав людини, зокрема права на приватність, безпеку персональних даних, недоторканність інформаційного простору, а також правової визначеності у взаємодії з державними інституціями. Особливої актуальності набуває етичний вимір правничої діяльності в умовах цифрової трансформації: виникають

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546
[3] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: T_deputy@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1101-8073
[4] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: verlosznu@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3598-2721

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

нові етичні дилеми, пов'язані з використанням штучного інтелекту в юридичній практиці, дистанційною взаємодією з клієнтами, збереженням конфіденційності та дотриманням професійної поведінки в онлайн-середовищі. У цьому контексті надзвичайно важливо дослідити, яким чином цифровізація змінює баланс між ефективністю правозастосування та етичністю його реалізації, і які правові та моральні механізми здатні гарантувати реальний захист прав і свобод людини у цифрову епоху. Таким чином, тема дослідження є надзвичайно актуальною як на теоретичному, так і на практичному рівнях, і відповідає ключовим викликам сучасного правового розвитку (Європейська декларація про цифрові права та принципи цифрового десятиліття, 2022). Європейська декларація про цифрові права та принципи цифрового десятиліття – це документ, ухвалений у грудні 2022 року Європейським Союзом і державами-членами, який закріплює основні цифрові права громадян та принципи розвитку цифрового суспільства Європи на найближче десятиліття (2020–2030 роки). Декларація була офіційно підписана 7 грудня 2022 року. Документ визначає 10 основних цифрових прав і принципів, які мають забезпечити безпеку, рівність і можливості для всіх громадян у цифрову епоху. Ці права і принципи базуються на цінностях ЄС – повазі до гідності людини, свободі, демократії, рівності, верховенстві права та правам людини. Основні положення декларації включають: 1. Цифрові права як невід'ємна частина основних прав людини, гарантія того, що цифрові технології підтримують і не порушують права людини. 2. Рівний доступ до цифрових технологій та послуг, забезпечення, щоб всі люди, незалежно від місця проживання, соціального статусу чи віку, мали доступ до швидкого інтернету та цифрових сервісів. 3. Безпека в цифровому середовищі, в основі якої захист персональних даних, кібербезпека, боротьба з дезінформацією. 4. Прозорість та контроль над особистими даними, де відмічається, що люди мають право знати, як використовуються їхні дані, і контролювати це. 5. Цифрова інклюзія, в основі якої запобігання цифровому розриву між різними групами населення. 6. Підтримка навичок для цифрової епохи, розвиток цифрової освіти і навчання, щоб кожен міг ефективно користуватися цифровими інструментами. 7. Захист від дискримінації і захист прав у цифровому просторі. 8. Відповідальне використання штучного інтелекту та технологій. 9. Підтримка сталого цифрового розвитку. 10. Сприяння інноваціям з урахуванням етичних стандартів. Ця декларація встановлює фундамент для цифрової трансформації Європи з акцентом на права і свободи громадян, ставлячи людину в центр цифрових змін. Вона підтримує реалізацію Європейського цифрового десятиліття – стратегії ЄС на 2021–2030 роки, що спрямована на побудову цифрового суспільства, яке є інклюзивним, безпечним і інноваційним (Європейська декларація про цифрові права та принципи цифрового десятиліття, 2022).

У контексті цифрової трансформації суспільства правова система переживає глибокі структурні та змістовні зміни, які впливають не лише на механізми реалізації правосуддя, але й на саму природу взаємодії людини з правом. Тема охоплює широке коло питань, пов'язаних із викликами, що виникають при впровадженні цифрових технологій у правове поле, зокрема: автоматизація правових процесів, електронне правосуддя, цифрова ідентифікація особистості, використання великих даних, штучного інтелекту, та кібербезпеки. У цих умовах особливої ваги набуває захист основоположних прав людини – права на приватність, свободу слова, доступ до правосуддя, безпеку персональних даних тощо. Цифрове середовище потребує переосмислення етичних стандартів та розробки нових підходів до юридичної відповідальності, правової поведінки й професійної етики. Етичні орієнтири правників, суддів, законодавців та адвокатів відіграють ключову роль у запобіганні зловживанням та у збереженні балансу між технологічним прогресом і правовим гуманізмом. Дана тема має міждисциплінарний характер і перебуває на перетині права, етики, технологій та філософії права. Її вивчення дозволяє не лише ідентифікувати потенційні загрози правам людини в цифрову епоху, але й виробити етичні та правові засади для формування більш справедливого й безпечного цифрового суспільства (Размєтаєва, 2020, с. 18–23).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній науковій думці активно осмислюється взаємозв'язок між цифровою трансформацією правової системи та викликами, які постають перед захистом прав і свобод людини. Значна частина наукових джерел концентрується на правових, етичних та філософських аспектах цієї трансформації. Згідно з працями таких дослідників, як (Л. Флоріді) цифро-

візація створює нові форми владних структур, у яких особистість втрачає контроль над власними даними, а традиційні інститути права не встигають адаптуватися до викликів алгоритмізації, автоматизації та штучного інтелекту. Л. Флоріді (Floridi, 2014) висвітлює феномен так званої «інфосфери», у межах якої порушується класичне розуміння автономії, свободи волі та приватності (Л. Флоріді (Floridi), 2014).

Український дискурс також поступово осмислює ці процеси. Ми орієнтуємось на авторські публікації цифрових прав в умовах розвитку штучного інтелекту та глобалізації, серед яких обота Т. Коломоєць, Н. Верлос, В.Нікітенко, В. Воронкова (Коломоєць, Верлос, Нікітенко, Воронкова, 2024, с. 207–217), які акцентують увагу на питаннях цифрового гуманізму, цифрових прав людини і громадянина, захисту персональних даних та цифрової ідентичності у контексті вітчизняного і міжнародного дискурсу. У працях Т. Коломоєць, Н. Верлос, В. Воронкової, В. Нікітенко розглядаються питання адаптації вітчизняного права до стандартів цифрової демократії, впровадження е-послуг, цифрової ідентичності та дотримання принципу верховенства права в кіберпросторі (Коломоєць, Верлос, Нікітенко, Воронкова, 2024, с. 207–217). Н. Бочарова, О. Биков О. аналізують праволюдинний зміст сучасної цифрової стратегії Європейського Союзу (Бочарова, Биков, 2022, с. 34–42). О. Братасюк, Н. Ментух Н. розглядають поняття та класифікацію цифрових прав в Україні (Братасюк, Ментух, 2021, с. 58–61. Н. Верлос розглядає конституціоналізацію цифрових прав людини у контексті вітчизняної практики та зарубіжного досвіду (Верлос, 2020, с. 129–133). Орієнтиром для нашого дослідження слугувала робота О.Кивлюк, В.Воронкової, В.Нікітенко «Цифрові права людини як вираження цифрових атрибутів: соціально-філософське обґрунтування» (Кивлюк, Воронкова, Нікітенко, 2023, с. 7–22). Велику роль відіграла Міжнародна науково-практична конференція, проведена ІННІ імені Ю.М.Потебні ЗНУ «Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду 21–22 листопада 2024 року, та виданий збірник матеріалів конференції за ред. д.ф.н., проф. Воронкової (2024. 634 с.). Дана тема виявилася основою розробки проєкту в рамках МОНЕ, яка розроблялася на стику міждисциплінарного проєкту філософів і юристів (науковий керівник д.ф.н., проф. В. Нікітенко, 2025). Філософські праці аналізують глибокі онтологічні й аксіологічні зміни, які відбуваються у сфері права, яке перестає бути виключно інструментом, а натомість воно трансформується в елемент цифрового середовища, де моральні дилеми часто вирішуються машинами. Правознавчі дослідження (С. Сасса, Н. Нікса) вказують на кризу традиційних механізмів правового регулювання в умовах цифрової епохи. Автори звертають увагу на виклики електронного правосуддя, етики цифрових доказів, кібербезпеки та захисту персональних даних як нові форми реалізації (або загрози) прав і свобод.

Разом із тим, варто зазначити, що більшість праць зосереджується переважно на техніко-юридичних або етичних аспектах цифровізації, тоді як філософський вимір, зокрема, концептуальне осмислення змін у природі прав людини, меж свободи, автономії та гідності в цифрову добу залишається недостатньо дослідженим. Це відкриває простір для подальшого міждисциплінарного аналізу.

Підкреслюється, що цифровізація відкриває нові можливості для реалізації прав людини, однак водночас створює суттєві ризики порушення приватності через недостатню правову регламентацію та технічні уразливості. Пропонується комплексний підхід, який поєднує нормативно-правові акти, технічні інновації та етичні стандарти для захисту персональних даних у цифровому середовищі. Автори підкреслюють, що сучасна епоха цифрової доби турбулентності вимагає не лише трансформації правової системи, а й формування нових етичних орієнтирів, що будуть забезпечувати баланс між ефективністю правового захисту і гарантуванням основних прав і свобод людини (Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021). Трансформація правової системи в умовах цифрової доби – це не просто технічна модернізація, а глибокий філософський виклик, що змушує переосмислити самі засади прав і свобод людини. Від успішності цього переосмислення залежить здатність суспільства зберегти людську гідність, свободу і справедливість у мінливому цифровому світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Ми акцентуємо увагу на недостатньому висвітленню філософського осмислення впливу цифро-

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

вих технологій на концепцію прав і свобод людини у добу цифрової турбулентності. Більшість досліджень зосереджені на технічних, правових або етичних аспектах цифровізації, однак мало уваги приділяється глибокому філософському переосмисленню сутності прав людини, залишається відкритим питання, як цифрова трансформація змінює фундаментальні поняття свободи, автономії та гідності. У той же час має місце відсутність цілісного філософського підходу до співвідношення цифрової трансформації та традиційних правових інститутів, включаючи етику адвокатської служби. Сучасні правові системи часто не встигають адаптуватися до стрімких змін цифрової доби, що породжує нормативну невизначеність і суперечності між класичними правовими нормами і новими цифровими практиками. Цей розрив потребує системного філософського дослідження. Неопрацьованими залишаються етичні орієнтири у сфері цифрового правосуддя та захисту персональних даних, так як електронне правосуддя та цифрові платформи збирають величезні обсяги персональної інформації, відсутність чітких філософських та етичних критеріїв захисту даних породжує ризики порушення приватності і прав людини. Вплив алгоритмізації та штучного інтелекту на забезпечення прав і свобод ще не отримав належного наукового осмислення. Алгоритми прийняття рішень у правовій системі ставлять під сумнів традиційні поняття відповідальності, справедливості та прозорості, що вимагає нових концептуальних підходів і нормативних моделей. Попри наявність численних законодавчих ініціатив у сфері цифровізації, філософський аналіз їхньої ефективності та впливу на права людини залишається на низькому рівні, що потребує подальших міждисциплінарних досліджень.

Процеси цифровізації правової системи відкривають нові можливості для забезпечення прав і свобод людини, але водночас породжують низку невирішених або слабо досліджених проблем, які потребують глибокого етичного та правового аналізу. Серед них можна виділити наступні проблеми:

1. Цифрова трансформація державних і правових інституцій, у контексті якої недостатньо вивчено, яким чином автоматизація управлінських і судових процесів впливає на дотримання прав людини та принципів правової держави.

2. Ризики порушення приватності в умовах масової цифровізації, в основі яких використання штучного інтелекту, великих даних (Big Data), біометричних систем і технологій відеоспостереження, що створює нові загрози для права на приватність, контроль над якими залишається фрагментарним.

3. Цифровий слід та право на забуття, так як юридичний статус цифрових даних, що залишаються в інформаційних системах, і механізми реалізації права на видалення інформації про себе ще не мають узгодженої правової практики.

4. Автоматизоване прийняття рішень і право на апеляцію, так як багато електронних адміністративних процедур (наприклад, у сфері соціального забезпечення, податків, надання публічних послуг) реалізуються через алгоритми, але процедура оскарження рішень таких систем залишається неврегульованою.

Таким чином, проблема захисту прав і свобод людини в епоху турбулентності цифрової доби має багатовимірний і комплексний характер, а низка її аспектів потребує концептуального переосмислення у контексті філософського дискурсу. Саме цим проблемам і викликам присвячена дана стаття.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання).

Мета дослідження полягає в аналізі процесів цифрової трансформації правової системи з позицій філософії та етики, виявленні основних викликів і ризиків, що виникають у сфері захисту прав і свобод людини в умовах турбулентності цифрової доби. Дослідження спрямоване на формування концептуальних орієнтирів, які б дозволили адаптувати правові та етичні підходи до сучасних реалій цифрового гуманізму, збереження гуманістичних цінностей і посилення ефективності правозахисних механізмів. Завдання дослідження: 1) з'ясувати термінологічне уточнення ключових понять цифрової трансформації правової системи як філософський виклик захисту прав і свобод людини; 2) розкрити феномен захисту персональних даних та цифрової ідентичності особи у добу цифрової турбулентності; 3) проаналізувати феномен адвокатської етики та етичних вимог у контексті цифрової доби; 4) окреслити філософсько-правові засади захисту цифрових прав людини в умовах зростаючої турбулентності цифрової доби та проаналізувати виклики, що виникають у процесі трансформації правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1.**Термінологічне уточнення ключових понять цифрової трансформації правової системи як філософський виклик захисту прав і свобод людини**

В умовах стрімкої цифровізації суспільства та правової системи виникає необхідність чіткого та однозначного розуміння базових термінів, що використовуються у дослідженні цифрової трансформації як складного і багатовимірного явища. Термінологічне уточнення ключових понять є фундаментальним етапом, який дозволяє з'ясувати природу, межі та сутність цифрових змін, що відбуваються у сфері права, а також окреслити філософські виклики, пов'язані із захистом прав і свобод людини у цифрову епоху. Цифрова трансформація правової системи охоплює широкий спектр процесів і явищ – від автоматизації судочинства та впровадження електронного правосуддя до нових форм взаємодії громадян із правовими інституціями у цифровому просторі. Водночас, захист прав і свобод людини в умовах цифрової доби набуває нових смислів, викликаних як технічними, так і етичними аспектами розвитку цифрових технологій. Узгоджене розуміння таких ключових понять, як «цифрова трансформація», «правова система», «філософський виклик», «захист прав і свобод людини», «цифрові права», «цифровий гуманізм», а також «турбулентність цифрової доби», створює основу для подальшого глибинного аналізу і формування адекватних правових та етичних стратегій, що відповідають викликам часу. Таким чином, мета цього розділу – забезпечити концептуальну ясність і методологічну точність у визначенні та інтерпретації основних термінів, що слугують каркасом для дослідження цифрової трансформації правової системи як філософського виклику захисту прав і свобод людини (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади термінологічного уточнення ключових понять

Ключове слово	Зміст та уточнення
Цифрова трансформація	Цифрова трансформація – це комплексний процес інтеграції цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, зокрема у правову систему, що призводить до радикальних змін у структурі, функціях та механізмах її функціонування. Вона охоплює не лише технічне оновлення інформаційних систем, автоматизацію процесів, впровадження електронного правосуддя та цифрових сервісів, а й глибинну переосмислену організаційну, соціальну і культурну трансформацію, що змінює способи взаємодії держави, громадян і бізнесу.
Турбулентність цифрової доби	Це характеристика сучасного інформаційного суспільства, що відображає високий рівень нестабільності, швидких і непередбачуваних змін у технологічній, соціальній, економічній та правовій сферах. Ця турбулентність пов'язана з постійним оновленням цифрових технологій, складністю їх впливу на традиційні інститути, зокрема правову систему, і необхідністю швидкої адаптації до нових викликів. В умовах такої турбулентності зростає ризик виникнення інформаційних загроз, порушень цифрових прав людини, а також етичних дилем, що потребують адекватної реакції як з боку державних структур, так і правозахисних організацій. Турбулентність цифрової доби ставить на порядок денний питання формування стійких, гнучких і відповідальних систем управління цифровими процесами.
Цифровий гуманізм	Це філософська концепція, що прагне поєднати розвиток цифрових технологій з гуманістичними цінностями, спрямованими на збереження гідності, свободи, автономії та прав людини у цифровому просторі. Він підкреслює необхідність людського центру у всіх процесах цифровізації, наголошує на етичних засадах впровадження інновацій і спрямований на створення таких технологічних і правових умов, які б забезпечували розвиток людини як особистості в умовах цифрової епохи. Цифровий гуманізм виступає противагою надмірній автоматизації, деформуванню особистісних свобод і вторгненню у приватність, акцентуючи увагу на відповідальності розробників, правозахисників і суспільства загалом за підтримку балансу між технологічним прогресом і фундаментальними цінностями людини.
Захист прав та свобод людини	Це система державних, правових, міжнародних та інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення дотримання, реалізації та відновлення основних прав і свобод особистості, гарантованих конституцією, законами та міжнародними договорами. У цифрову епоху цей захист охоплює нові сфери – від безпеки в Інтернеті до недопущення дискримінації при автоматизованій обробці даних.

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

Продовження таблиці 1

Цифровізація	Процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, включаючи державне управління, правосуддя, освіту та соціальні послуги. У сфері права цифровізація змінює способи створення, зберігання та застосування правових норм, веде до появи електронного документообігу, онлайн-судів, юридичних чат-ботів, що вимагає оновлення правових норм і етичних стандартів.
Правова система	Це структурована сукупність правових норм, інституцій, процедур, принципів і джерел права, які регулюють суспільні відносини. У цифрову епоху правова система адаптується до нових викликів, таких як правове регулювання штучного інтелекту, кібербезпеки, цифрових послуг, вимагаючи балансу між інноваціями та правовою стабільністю.
Цифрові права людини	Це розширення традиційних прав людини у цифровий простір, яке включає право на приватність в Інтернеті, захист персональних даних, доступ до цифрової інформації, свободу онлайн-вираження, право бути забутим, право на безпечну цифрову ідентичність. Ці права є основою для забезпечення людської гідності в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій.
Штучний інтелект у праві	Штучний інтелект (ШІ) у сфері юриспруденції – це використання алгоритмів машинного навчання, експертних систем і автоматизованих аналітичних інструментів для оптимізації юридичних процесів. Він застосовується для прогнозування судових рішень, аналізу справ, створення контрактів. Разом із перевагами ШІ несе ризики – упередженість алгоритмів, непрозорість рішень, загрози автономії суддів, конфіденційності та правової відповідальності.
Електронне правосуддя (e-justice)	Це застосування цифрових технологій у сфері судочинства з метою підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя. Включає електронні судові документи, онлайн-засідання, електронну подачу позовів і скарг, автоматизовану обробку справ. Успішна реалізація електронного правосуддя вимагає захисту прав на справедливий суд, процесуальні гарантії та цифрову рівність усіх учасників.
Адвокатська етика	Це сукупність морально-етичних норм і професійних стандартів, якими повинна керуватися особа, що здійснює адвокатську діяльність. Вона охоплює принципи чесності, незалежності, конфіденційності, лояльності до клієнта, а також обов'язки перед судом, державою й суспільством. В умовах цифровізації адвокатська етика включає додаткові вимоги: безпечне зберігання електронної інформації, обережність у цифровій комунікації, протидію маніпуляціям в Інтернеті.
Правила етики	Це формалізовані нормативні акти або кодекси, що визначають стандарти поведінки юриста в професійній сфері. Вони регулюють взаємини адвоката з клієнтом, колегами, судом, громадськістю. У цифровому середовищі такі правила включають аспекти роботи з електронними базами даних, соціальними мережами, професійну поведінку онлайн, зокрема недопущення публічного розголошення конфіденційної інформації.
Захист персональних даних	Це система правових, технічних і організаційних заходів, що забезпечує недоторканність приватної інформації особи, яка обробляється в електронному вигляді. До персональних даних належать ідентифікаційна, біометрична, контактна інформація. Порушення прав у цій сфері веде до втрати контролю над особистим цифровим простором, тому регулювання ґрунтується на таких принципах, як інформована згода, цільове використання даних, право на виправлення чи видалення.
Цифрова ідентичність	Це електронна репрезентація особи в цифровому середовищі, яка підтверджується через технології – електронний підпис, біометричні дані, ID-карти, банківські або урядові системи авторизації. Вона стає інструментом доступу до публічних послуг, участі в правових процесах, отримання медичних, соціальних чи фінансових ресурсів. У цифрову епоху цифрова ідентичність потребує правового захисту від викрадення, підміни чи втручання з боку третіх осіб.

Таблиця 1 (сформована авторами)

Отже, аналіз понять і категорій даної теми засвідчив, що цифрова трансформація правової системи є не просто технічним процесом впровадження нових технологій, а глибоким філософським викликом, що ставить під питання традиційні підходи до захисту прав і свобод людини. В умовах турбулентності цифрової доби, яка характеризується швидкими, непередбачуваними змінами та складністю нових цифрових реалій, особливо гостро постає потреба у переосмисленні понять цифрових прав, а також у формуванні адекватних правових і етичних орієнтирів.

Концепція цифрового гуманізму акцентує увагу на збереженні людської гідності, автономії та свободи у цифровому просторі, що має стати основою для розвитку сучасної правової системи,що відмічається у статті «Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку сучасних гуманітарних наук» (Нікітенко, Воронкова, Кивлюк, 2025, с. 81–90).

Таким чином, інтеграція цифрового гуманізму та адвокатської етики у процеси цифрової трансформації створює надійний фундамент для ефективного і гуманного захисту прав і свобод людини в епоху цифрових викликів. Проблеми еволюції від активного відповідального громадянства до цифрового та формування відповідального цифрового громадянства в епоху виявилися головними чинниками формування цифрового гуманізму та цифрових прав людини і громадянина (Воронкова, Кивлюк, Андрюкайтене, 2023, с. 23–34); (Воронкова, Кивлюк, 2022, с. 226–249).

Феномен захисту персональних даних та цифрової ідентичності особи у добу цифрової турбулентності

Феномен захисту персональних даних – це комплекс правових, технічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки, конфіденційності та контролю за обробкою будь-якої інформації, що прямо або опосередковано ідентифікує фізичну особу. Ця інформація може включати ім'я, адресу, дату народження, контактні дані, біометричні ознаки, фінансові відомості, медичні дані, IP-адресу тощо. У сучасних цифрових умовах, коли величезні обсяги персональних даних збираються, зберігаються та обробляються у хмарних сервісах, соціальних мережах, державних реєстрах, банках і медичних установах, захист персональних даних набуває особливої важливості. Відсутність ефективного захисту може призвести до несанкціонованого доступу, витоку інформації, шахрайства, маніпуляцій, порушення приватності людини та її прав. Правові норми захисту персональних даних передбачають такі ключові принципи, як інформована згода власника даних на їх обробку, мінімізація збору інформації, прозорість процесів обробки, обмеження доступу тільки для визначених цілей, право особи на доступ, виправлення, блокування або видалення своїх даних. Технічні заходи включають шифрування, аутентифікацію, системи захисту від кіберзагроз, аудит безпеки (Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення, 2024).

Ефективний захист персональних даних є запорукою збереження прав на приватність і гідність особистості в цифровому просторі, а також базовою складовою правової безпеки держави та суспільства загалом.

У сучасних умовах цифровізації формується цифрова ідентичність. Цифрова ідентичність – це сукупність електронних атрибутів, даних та механізмів, які дозволяють ідентифікувати конкретну фізичну або юридичну особу в цифровому середовищі. Вона включає, зокрема, унікальні цифрові ідентифікатори, такі як логіни, паролі, електронні підписи, біометричні дані (відбитки пальців, сканування обличчя), а також профілі користувача в онлайн-сервісах і системах. Цифрова ідентичність є фундаментальною для функціонування сучасних електронних послуг, електронного урядування, банківських операцій, медичних інформаційних систем, освітніх платформ, а також для участі в електронному правосудді. Вона дозволяє підтвердити особу, забезпечити доступ до ресурсів, реалізувати право власності, укладати угоди та здійснювати інші юридично значущі дії у віртуальному просторі. Водночас цифрова ідентичність є вразливою щодо шахрайства, викрадення даних, підміни особи (ідентифікаційне шахрайство), що створює ризики для безпеки користувачів і підриває довіру до цифрових сервісів. Тому її правовий захист передбачає встановлення чітких стандартів автентифікації, захисту конфіденційності, контролю над поширенням і використанням ідентифікаційних даних. Забезпечення надійної цифрової ідентичності є не лише технічним завданням, а й ключовим елементом гарантування прав людини в цифровому суспільстві, сприяючи балансу між безпекою, доступністю та захистом приватності. У добу цифрової турбулентності захист персональних даних та цифрова ідентичність особи набувають особливої значущості як ключові елементи забезпечення прав і свобод людини у цифровому просторі. Швидкий розвиток інформаційних технологій, зростання обсягів обробки даних та поширення цифрових сервісів створюють нові виклики, що пов'язані з ризиками втручання в приватність, несанкціонованим доступом до персональної інформації та маніпуляцією цифровою ідентичністю. Відповідь на ці виклики потребує комплексного підходу, який поєднує ефективні технічні засоби, адекватне законодавче регулювання і високі етичні стандарти, орієнтовані на захист гідності й автономії особи. Лише так можливо забезпечити стійкість

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

правової системи в умовах турбулентності цифрової доби та гарантувати безпечне функціонування цифрової ідентичності в інтересах кожного громадянина, формуючи освіту для цифрової трансформації суспільства (Освіта для цифрової трансформації суспільства, 2024).

3. Феномен адвокатської етики та її етичних вимог у контексті цифрової доби

Адвокатська етика – це система морально-етичних норм, принципів і професійних стандартів, що регламентують поведінку адвоката в процесі виконання ним своїх професійних обов'язків. Вона включає засади чесності, незалежності, конфіденційності, професійної відповідальності, поваги до прав людини та гідності клієнта, суду і опонентів. Етичні вимоги до адвоката визначаються не лише внутрішніми нормами адвокатської спільноти (наприклад, кодексами етики), а й філософським розумінням права як сфери служіння справедливості. У цифрову епоху адвокатська етика набуває нових змістових акцентів, пов'язаних із захистом персональних даних, етикою електронної комунікації, забезпеченням цифрової конфіденційності та реагуванням на загрози цифрової маніпуляції. Вона виступає гарантією довіри суспільства до адвокатури та важливим елементом правового механізму забезпечення прав і свобод людини, що досліджено І.Ліпінською у статті «Етика адвоката та його репутація: межа співвідношення» (Ліпінська, 2019).

Адвокатська етика – це система професійних етичних норм і правил поведінки, яких має дотримуватися адвокат у своїй діяльності з метою забезпечення законності, сумлінності, гідності та незалежності в процесі надання правової допомоги. Вона регламентує взаємовідносини адвоката з клієнтом, судом, іншими адвокатами, а також визначає моральні орієнтири поведінки в професійному та суспільному середовищі. Основу адвокатської етики складають принципи незалежності, конфіденційності, чесності, недопущення конфлікту інтересів та дотримання адвокатської таємниці. Особливе значення має дотримання адвокатом професійної відповідальності та норм поведінки, які забезпечують довіру до адвокатури як інституту громадянського суспільства. Етичні вимоги поширюються не лише на зміст адвокатської діяльності, а й на її форму, стиль спілкування, комунікацію в цифровому середовищі та поведінку поза межами професійної практики. В Україні джерелами адвокатської етики є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики (чинна редакція від 2017 року), а також міжнародні стандарти. Дотримання етичних норм є не лише обов'язком, а й запорукою збереження честі, гідності, професіоналізму та репутації адвоката, що, у свою чергу, зміцнює авторитет правової системи в суспільстві та сприяє ефективному захисту прав і свобод людини (Святоцька, 2016. с. 174–177).

У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства та права, адвокатська служба постає не лише як інституція правозахисту, а й як морально-етичний орієнтир у складному й нестабільному цифровому середовищі. Адвокатська етика, заснована на принципах чесності, незалежності, конфіденційності, поваги до прав людини та гідності особи, набуває нового значення в епоху цифрової турбулентності, коли порушення приватності, маніпуляції даними й технологічний тиск на особистість стають системними викликами. Професійна етика адвоката в цифрову добу потребує не лише дотримання традиційних норм, а й глибшого усвідомлення цифрових ризиків, відповідальності за дії у віртуальному просторі, а також здатності працювати в умовах правової невизначеності та швидкої зміни технологічного ландшафту. Адвокатська спільнота має відігравати провідну роль у формуванні філософії цифрового гуманізму, де пріоритетом стає захист людської гідності, справедливості й прав особистості у цифровому правовому середовищі.

Цифрове правосуддя є сучасним інструментом трансформації судової системи, що базується на застосуванні передових цифрових технологій для підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя. Воно включає в себе електронне судочинство, відеоконференції, автоматизацію процесів та цифрові архіви, що дозволяють учасникам судового процесу взаємодіяти у нових цифрових форматах. Однак ця трансформація несе із собою не лише технічні, а й глибокі філософсько-правові виклики, пов'язані з гарантіями захисту прав людини, забезпеченням конфіденційності та справедливості у цифровому середовищі (Metelenko, Vasyl'chuk, Kaganov, Nikitenko, Voronkova, 2023, с. 33–43).

Важливою складовою цифрового правосуддя є адвокатська етика, що визначає морально-правові стандарти поведінки адвокатів у цифровій добі. Умови цифрової турбулентності, що характеризуються швидкими технологічними змінами, загрозами кібербезпеки, а також складністю захисту цифрової ідентичності та персональних

даних, висувають нові вимоги до професійної етики адвокатів. Вони зобов'язані не лише захищати права клієнтів у звичних процесуальних рамках, але й усвідомлювати особливості цифрового середовища, відповідально ставитися до обробки та захисту цифрової інформації, дотримуватися принципів конфіденційності, недоторканності приватного життя та інформаційної безпеки.

Поєднання цифрового правосуддя та адвокатської етики формує фундамент для розвитку цифрового гуманізму у правовій сфері – підходу, який ставить людину, її права, гідність та свободи в центр цифрових трансформацій. Цифровий гуманізм вимагає від правничої спільноти, особливо адвокатів, дотримуватися високих етичних стандартів і водночас використовувати цифрові інструменти з метою максимально ефективного і справедливого захисту прав людини в умовах невизначеності і турбулентності цифрової доби.

Таким чином, цифрове правосуддя в тандемі з адвокатською етикою виступають не лише технічними або адміністративними новаціями, а й символами нового етапу філософсько-правового осмислення правосуддя, де пріоритетом є баланс між інноваціями, правами особи і моральною відповідальністю учасників правового процесу.

Основою цифрового правосуддя є електронне судочинство, яке передбачає використання онлайн-платформ для подання позовів, скарг та інших процесуальних документів без необхідності особистої присутності у суді. Це суттєво полегшує доступ до правосуддя, особливо для мешканців віддалених регіонів, а також підвищує швидкість розгляду справ. Крім того, цифрове правосуддя передбачає застосування відеоконференцзв'язку для проведення судових засідань у віддаленому режимі, що особливо актуально у періоди надзвичайних ситуацій, таких як пандемія чи військові конфлікти. Автоматизація судових процесів за допомогою спеціалізованих програмних продуктів дозволяє оптимізувати роботу суддів і працівників апарату суду, зменшуючи бюрократичне навантаження та мінімізуючи ризик людських помилок. Впровадження електронних архівів і баз даних створює можливості для швидкого доступу до попередніх рішень, доказів та іншої інформації, що підвищує якість судового аналізу та ухвалення обґрунтованих рішень в умовах цифрового суспільства (Воронкова, Нікітенко, 2022).

Однак цифрове правосуддя водночас ставить низку складних етичних, правових та технологічних викликів. Зокрема, важливим аспектом є забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних учасників процесу, оскільки електронні системи можуть стати об'єктом кіберзагроз. Також актуальними є питання справедливості застосування алгоритмів штучного інтелекту у процесі аналізу інформації та ухвалення рішень, адже існує ризик алгоритмічної упередженості або дискримінації.

Таким чином, цифрове правосуддя не лише модернізує судову систему, а й вимагає філософського переосмислення сутності справедливості, ролі людини у правосудді та балансу між технічними можливостями і правовими гарантіями. Впровадження цифрового правосуддя має відбуватися з урахуванням принципів цифрового гуманізму, що ставить у центр уваги людину, її права, свободи та гідність, забезпечуючи їй рівний доступ до правосуддя у цифрову епоху.

4. Динаміка турбулентності цифрової доби і філософсько-правові виклики захисту цифрових прав людини

У сучасному світі цифрова доба характеризується надзвичайною динамікою змін та глибинною турбулентністю, що відображається у постійному оновленні технологій, розширенні цифрових просторів та трансформації соціальних, економічних і правових відносин. Ця турбулентність створює нові виклики для правової системи, яка повинна адаптуватися до швидкоплинних умов і водночас забезпечувати ефективний захист фундаментальних прав і свобод людини у цифровому середовищі. Динаміка турбулентності цифрової доби обумовлена необхідністю осмислення глибинних філософських і правових змін, які відбуваються під впливом цифрових технологій. Зокрема, виникають питання, пов'язані з охороною цифрових прав – права на приватність, інформаційну безпеку, свободу висловлювання в інтернеті, доступ до інформації та недоторканність особистих даних. Водночас з'являються складнощі, що пов'язані з регулюванням нових форм комунікації та взаємодії, а також з етичними дилемами, які породжує швидкий технологічний прогрес. Філософсько-правові виклики полягають у тому, що традиційні правові підходи та етичні норми не завжди можуть адекватно відповісти на нові реалії цифрової епохи. Тому виникає потреба у формуванні оновлених концепцій, які враховують як динамічність цифрових процесів, так і необ-

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

хідність збереження людської гідності, свободи та автономії у цифровому просторі. Цифровий гуманізм як філософська основа та адвокатська етика як практичний інструмент захисту прав людини стають ключовими факторами у цій трансформації (Нікітенко, Воронкова, Тупахіна, Сорокіна, 2024. с. 52–64).

Доба цифрової турбулентності, яка характеризується стрімкими технологічними змінами, зростанням інформаційної складності, нестабільністю правових норм і появою нових форм взаємодії в цифровому середовищі, створює безпрецедентні виклики для забезпечення прав і свобод людини. У цих умовах цифрова трансформація не тільки відкриває нові можливості, а й загострює етичні, правові й філософські питання, зокрема, щодо захисту персональних даних, цифрової ідентичності, свободи слова, доступу до правосуддя та рівності в цифровому просторі. Турбулентність цифрової доби вимагає переосмислення традиційних правових механізмів і ціннісних орієнтирів. Це особливо актуально у контексті формування концепції цифрового гуманізму, яка закликає до збереження людської гідності, автономії та відповідальності у віртуальному середовищі. У поєднанні з високими стандартами професійної етики (зокрема адвокатської), така філософія може стати підґрунтям для побудови більш стійкої, справедливої та гуманної цифрової правової системи.

Таким чином, динаміка турбулентності цифрової доби зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, штучного інтелекту та алгоритмічного управління, радикально змінює простір правового регулювання і трансформує саму природу прав людини. У таких умовах виникають нові, ще не до кінця визначені категорії – цифрові права, цифрова автономія, кібербезпека особистості, які потребують переосмислення не лише в юридичному, а й у філософсько-етичному вимірі.

Цифрова турбулентність виявляється у високій швидкості змін, правовій невизначеності, фрагментарності нормативного середовища та зростанні ризиків цифрового контролю, що ставить під загрозу приватність, гідність і свободу особи. У зв'язку з цим особливого значення набуває концепт цифрового гуманізму, який пропонує людиноцентричну модель розвитку технологій, орієнтовану на збереження фундаментальних прав.

Захист цифрових прав потребує не лише інституційної модернізації, але й етичної рефлексії, зокрема в контексті адвокатської діяльності, яка дедалі більше зіштовхується з викликами конфіденційності, професійної відповідальності та етичного вибору в цифровому просторі.

Отже, у сучасному цифровому світі ефективна стратегія захисту прав людини має бути міждисциплінарною, поєднувати юридичні, філософські й етичні підходи, ґрунтуючись на засадах цифрового гуманізму як нового орієнтира правової культури XXI століття (Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду, 2024).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

У сучасних умовах цифрової трансформації правової системи все більшої актуальності набуває концепція **цифрових прав** – сукупності прав і свобод людини, реалізація яких відбувається в цифровому просторі. Захист цифрових прав потребує нового гуманістичного підходу, який розвиває ідеї класичного гуманізму з урахуванням особливостей цифрової доби. Саме **цифровий гуманізм** стає філософською основою для формування таких підходів, адже він спрямований на збереження і посилення людської гідності, автономії, свободи вибору та приватності в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій. У цьому контексті **адвокатська етика** виконує ключову роль як гарант захисту цифрових прав. Юристи і адвокати мають дотримуватися високих стандартів професійної етики, що передбачають не лише традиційні принципи конфіденційності та чесності, а й відповідальне ставлення до нових викликів цифрової епохи. Це включає захист персональних даних клієнтів у цифровому середовищі, прозорість у використанні цифрових інструментів, а також активну участь у формуванні правового поля, яке забезпечує дотримання цифрових прав і свобод. Таким чином, цифрові права, цифровий гуманізм і адвокатська етика взаємодіють як складові єдиного комплексу, що забезпечує не лише юридичну, а й філософську та етичну базу для захисту людини в умовах цифрової турбулентності. Це відкриває нові перспективи для розвитку правової системи, орієнтованої на людину як центральну цінність цифрової епохи (Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади, 2024).

Як приклад, була підписана Digital Trade Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Ukraine. Це

двостороння Цифрова торговельна угода між Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії та Україною, яка має на меті створити сприятливі умови для цифрової торгівлі між двома країнами. Вона регулює правила та стандарти, які дозволяють ефективно і безпечно обмінюватися цифровими товарами, послугами та інформацією, сприяючи розвитку електронної комерції, цифрових технологій та інновацій. Основні цілі угоди: 1) Полегшення цифрової торгівлі, в основі якої створення прозорих правил для електронної комерції, цифрових послуг та обміну даними. 2) Захист даних та конфіденційність, націлене на встановлення стандартів безпеки і захисту персональних даних відповідно до міжнародних норм. 3) Спрощення митних процедур і регуляторного середовища для цифрових продуктів і послуг. 4) Підтримка розвитку цифрових технологій і сприяння інноваціям у сфері ІТ. 5) Взаємне визнання електронних підписів та цифрових ідентифікаторів, що спрощує взаємодію бізнесу. 6) Протидія цифровому захисту – запобігання необґрунтованому блокуванню або обмеженню цифрових продуктів і послуг. 7) Сприяння інклюзивному і сталому цифровому розвитку. Цей документ є важливим для України, тому що він покращує можливості українських компаній працювати на британському цифровому ринку; підвищує довіру до українських цифрових продуктів і послуг; сприяє інтеграції України у глобальну цифрову економіку; підтримує розвиток інноваційного бізнесу та залучення інвестицій; допомагає зменшити бюрократичні перепони та бар'єри для експорту цифрових товарів та послуг (Digital Trade Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Ukraine, 2023).

Для цього необхїідно: **1.** Розробити нормативно-правову базу цифрових прав людини, для чого чітко визначити поняття цифрових прав (право на цифрову ідентичність, на забуття, на захист персональних даних тощо) в національному законодавстві та узгодити їх з міжнародними стандартами у сфері прав людини. **2.** Впровадити принципи цифрового гуманізму у державну політику, для чого формувати державну цифрову політику на основі людиноцентризму, яка гарантуватиме пріоритет прав і свобод людини над технократичними чи ринковими інтересами. **3.** Розвивати цифрову правову освіту, у контекстиі якої запровадити в юридичну освіту курси з філософії цифрових прав, етики в цифровому середовищі, кіберправа, щоб підготувати фахівців до роботи з етичними викликами цифровізації. **4.** Удосконалити етичні кодекси адвокатської діяльності, в умовах цифровізації правосуддя оновити професійні стандарти адвокатської етики з урахуванням викликів конфіденційності, штучного інтелекту, цифрового спостереження та алгоритмічної дискримінації, подолати корупціюу цій сфері. **5.** Розширити цифрові омбудсманські функції існуючих правозахисних інституцій, що дозволить ефективніше реагувати на порушення цифрових прав громадян. **6.** Стимулювати міждисциплінарні дослідження, що поєднують філософію, юриспруденцію, етику, ІТ-технології та соціальні науки з метою формування нової концепції цифрового правопорядку. цифрового гуманізму, цифрової юриспруденції.

Список використаних джерел

Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення: Збірник матеріалів ІІІ-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А. Є. Київ: Компанія "ВАІТЕ", 2024. 422 с.

Бочарова Н. В., Биков О. М. Праволюдинний зміст сучасної цифрової стратегії Європейського Союзу. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2022. № 1 (4). С. 34–42. https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-3

Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 58–61. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12

Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 129–133. https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21

Воронкова В. Г., Нікітенко В. О**.** Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика**:** монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС.Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia : Publishinghouse"Helvetica", 2023. 14 (91). P.23–34. doi: https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-03

Воронкова В. Г., Кивлюк О. П. Відповідальне цифрове громадянство в епоху цифрових техноло-

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

гій. Modern scientific strategies of development : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. С. 226–249 DOI: 10.51587/9781-7364-13395-2022-008-226-249

Коломоєць Т., Верлос Н., Нікітенко В., Воронкова В. Цифрові права в умовах розвитку штучного інтелекту та глобалізації: виклики та можливості. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2024. 20 (97). P. 207–217.doi: https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-24

Кивлюк О. П., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Цифрові права людини як вираження цифрових атрибутів: соціально-філософське обґрунтування. Освітній дискурс: збірник наукових праць / голов. ред. О.П.Кивлюк. Київ : ТОВ « Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». 2023. Випуск 44 (4-6). С. 7–22. DOI 10.33930/ed.2019.5007.44(4-6)-1

Ліпінська І. В. Етика адвоката та його репутація: межа співвідношення. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 421–423.

Нікітенко В., Воронкова В., Тупахіна О.Ю., Сорокіна О. Європейські практики цифрового гуманізму у контексті глобальних викликів. Humanities studies: Collec. tion of Scientific Papers. Zaporizhzhia : Publishinghouse “Helvetica”, 2024. Вип. 18 (95). С. 52–64. DOI https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-06

Ніктенко В., Воронкова В., Кивлюк О. Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку сучасних гуманітарних наук. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025.22 (99). P. 81–90.doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09

Metelenko,N., Vasyl’chuk G., Kaganov Y., Nikitenko V., Voronkova V.. Digital cultural development under new threats and challenges. Цифровий культурний розвиток в умовах нових загроз і викликів. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023. 15 (92). P. 33–43. http://humstudies.com.ua/article/view/284985

Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society : монографія. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук’янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 526 с.

Размєтаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. Право та державне управління. 2020. № 4. С. 18–23. https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2

Святоцька В. О. Етичні (деонтологічні) засади професійної діяльності адвокатів в Україні та країнах. ЄС. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 3. С. 174–177.

Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text

Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади : збірник мат. Міжнародної науково-практичної конф., присвяч. 70-річчю проф. В. П. Сергієнка. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 485 с.

European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade (2022). URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/9437011.

Digital Trade Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Ukraine (2023). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/646356fc94f6df000cf5eaf4/CS_Ukraine_2.2023_UK_Ukraine_Digital_Trade_Agreement.pdf1

Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідаль ного цифрового громадянина у контексті європейського досвіду : збірник тез допо- відей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2024 року / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкова. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 634 с.

References

Business and human rights in Ukraine: problems and solutions during the war and post-war recovery (2024): Collection of materials of the III All-Ukrainian competition of scientific works. Under the general editorship of Ustymenko V. A.; ed. Sanchenko A. E. Kyiv: VAITE Company. 422.

Bocharova, N. V., Bykov, O. M. (2022). The prerevolutionary content of the modern digital strategy of the European Union. Bulletin of the Alfred Nobel University. Series ‘Law’. № 1 (4). С. 34-42. https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-3

Bratasiuk, O. B., Mentukh, N. F. (2021). Concept and Classification of Digital Rights in Ukraine. Legal scientific electronic journal. № 10. С. 58–61. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12

Verlos, N. V. (2020). Constitutionalisation of digital human rights: domestic practice and foreign experience. Journal of Kyiv University of Law. 2. 129–133. https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21

Voronkova, V. G., Nikitenko,V. O. (2022). Philosophy of the Digital Human and Digital Society: Theory and Practice: A Monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres. 460.

Evolution from Active Responsible Citizenship to Digital Citizenship in the Context of Critical Thinking (2023): The Experience of EU Countries: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishinghouse 'Helvetica'.14 (91). 23–34

Voronkova, V. G., Kivliuk, O. P. (2022). Responsible digital citizenship in the era of digital technologies. Modern scientific strategies of development: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California: GS Publishing Services. 226–249. DOI: 10.51587/9781-7364-13395-2022-008-226-249

Kolomoyets, T., Verlos, N., Nikitenko, V., Voronkova, V. (2024). Digital rights in the context of artificial intelligence and globalisation: challenges and opportunities. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house 'Helvetica'. 20 (97). 207–217. doi: https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-24

Kivliuk, O. P,, Voronkova, V. G, Nikitenko, V. O. (2023). Digital human rights as an expression of digital attributes: socio-philosophical substantiation. Educational discourse: a collection of scientific papers / edited by O.P. Kivliuk. Kyiv: Scientific and Information Agency 'Science-Technology-Information' LLC. 44 (4–6). 7–22. DOI 10.33930/ed.2019.5007.44(4-6)-1

Lipinska, I. V. (2019). Ethics of a lawyer and his/her reputation: the limit of correlation. Comparative and Analytical Law. 5. 421–423.

Nikitenko, V., Voronkova, V., Tupakhina, O., Sorokina, O. (2024). European practices of digital humanism in the context of global challenges. Humanities studies: Collec. tion of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishinghouse 'Helvetica'. 18 (95). 52–64. DOI https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-06

Niktenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O. (2025). Digital humanism as a new paradigm for the development of modern humanities. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house 'Helvetica'. 22 (99). 81–90. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09

Metelenko, N., Vasyl'chuk, G., Kaganov, Y., Nikitenko, V., Voronkova, V. (2023). Digital cultural development under new threats and challenges. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica".15 (92). 33–43. http://humstudies.com.ua/article/view/284985

Education for digital transformation of society: a monograph.(2024). In 2 vols. Vol. 1 ; edited by V. Kremen, N. Nychkalo, L. Lukianova, N. Lazarenko. Kyiv : Yurka Lyubchenko LLC. 526.

Digital human rights and the problems of extraterritoriality in their protection (2020). Law and Public Administration. 4. 18–23. https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2

Sviatotska, V. O. (2016). Ethical (deontological) principles of professional activity of lawyers in Ukraine and countries. EU. Legal scientific electronic journal. 3. 174–177.

On the National Human Rights Strategy (2021): Decree of the President of Ukraine of 24.03.2021 No. 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text

Digital transformation of education: theoretical and methodological foundations: collection of materials (2024). International scientific and practical conf. dedicated to the 70th anniversary of prof. 70th anniversary of Prof. V. P. Sergienko. Kyiv : Mykhailo Drahomanov National University of Kyiv. 485.

European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade (2022) URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/9437011.

Digital Trade Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Ukraine (2023). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/646356fc94f6df000cf5eaf4/CS_Ukraine_2.2023_UK_Ukraine_Digital_Trade_Agreement.pdf1

Formuvannya kontseptsiyi tsyfrovoyi transformatsiyi osvity ta sotsial′no-vidpovidal′ noho tsyfrovoho hromadyanyna u konteksti yevropeys′koho dosvidu (2024):. zbirnyk tez dopo- videy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 21–22 lystopada 2024 roku / red.-uporyadnyk: d. filosof. n., prof. V. H. Voronkova. L′viv – Torun′ : Liha-Pres. 2024. 634.

VÌTALINA, NIKITENKO – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net

VALENTYNA, VORONKOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546

© Віталіна, Нікітенко, Валентина, Воронкова, Тетяна, Коломоєць, Наталя, Верлос, 2025

TETIANA, KOLOMOETS – Doctor of Laws, Professor, Dean of the Faculty of Law, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Lawyer of Ukraine, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: T_deputy@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1101-8073

NATALIA, VERLOS – Doctor of Laws, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: verlos79@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3598-2721

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AS A CHALLENGE FOR THE TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM IN THE TURBULENT DIGITAL AGE

Abstract

The article examines the philosophical and legal aspects of the digital transformation of the legal system and its impact on the status and mechanisms of protection of human rights and freedoms in the context of digital turbulence. The purpose of the study is to analyse the processes of digital transformation of the legal system from the standpoint of philosophy and ethics, and to identify the main challenges and risks arising in the field of protection of human rights and freedoms in the context of digital turbulence. Objectives of the study: 1) to clarify the terminological clarification of the key concepts of digital transformation of the legal system as a philosophical challenge to the protection of human rights and freedoms; 2) to reveal the phenomenon of protection of personal data and digital identity of a person in the age of digital turbulence; 3) to analyse the phenomenon of attorneys-at-law ethics and ethical requirements in the context of the digital age; 4) to outline the philosophical and legal framework for the protection of digital human rights in the context of the growing turbulence of the digital age and to analyse the challenges arising in the process of transformation of the legal system. The author analyses the content of the concepts of 'digital transformation', 'digital turbulence', 'digital humanism', as well as the ethical dimensions of advocacy in the new realities. Particular attention is paid to the issues of digital rights, personal data protection, digital identity and challenges arising in the field of attorneys' ethics. The author substantiates the need to update the philosophical and legal approaches to human rights protection and to strengthen the ethical responsibility of the legal community in the context of global digitalisation. It is determined that digital humanism should become the conceptual basis of the legal policy of the future, focused on human beings, their dignity and freedoms. Thus, the analysis of the dynamics of turbulence in the digital age and the philosophical and legal challenges to the protection of digital human rights is extremely important for understanding current trends in the development of the legal system and for formulating effective strategies for adapting human rights practice to the requirements of the digital age. Thus, digital rights, digital humanism and legal ethics interact as components of a single complex that provides not only a legal but also a philosophical and ethical basis for protecting people in the face of digital turbulence. This opens up new perspectives for the development of a legal system focused on human beings as the central value of the digital age.

Key words: digital transformation, digital legal system, protection of rights and freedoms, digital humanism, legal ethics, legal service, digital identity, personal data protection, ethical guidelines, digital human rights, digital justice, digital fairness, digital turbulence.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 18.04.2025
Published date 18.05.2025

How to cite: Нікітенко, Віталіна, Воронкова, Валентина, Коломоєць, Тетяна, Верлос, Наталя. Захист прав і свобод людини як виклик трансформації правової системи в умовах турбулентності цифрової доби. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 68–81.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-08

УДК 005.334:005.96:159.9:355.02
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-09

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

ОСПІЩЕВ, ДМИТРО[1]

Анотація

Актуальність теми також зумовлена необхідністю розробки інноваційних підходів до формування психологічної стійкості колективів, підтримки працівників у посттравматичних умовах, а також адаптації управлінських стратегій до нової реальності, що включає високий рівень невизначеності, загрози життю, зміну трудових відносин і трансформацію організаційної культури. Мета статті полягає у філософсько-психологічному аналізі та концептуалізації психологічних аспектів управління змінами в організаціях в умовах воєнного стану. Для досягнення цієї мети в статті поставлено такі завдання: 1) здійснити дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни; 2) проаналізувати наукові підходи до проблеми психологічного супроводу управління змінами в кризових ситуаціях, умовах війни та повоєнного відновлення; 3) визначити ключові психологічні чинники, які впливають на реалізацію змін працівниками організацій під впливом стресогенних факторів війни. 4) виявити ефективні практики управління психоемоційними ризиками в організаціях та надати рекомендації щодо посилення психологічної стійкості колективу.У статті досліджено психологічні аспекти управління змінами в організаціях, що функціонують в умовах воєнних викликів та повоєнного відновлення. Акцентовано увагу на ключових психоемоційних чинниках, які впливають на готовність працівників до змін, їх адаптацію до нових умов праці та загальну організаційну стійкість. Проаналізовано ефективні практики подолання опору змінам, стресу та професійного вигорання в колективах. Визначено роль лідерства, комунікації, соціальної підтримки й інституційного супроводу в управлінні трансформаційними процесами. Запропоновано рекомендації щодо підвищення психологічної резильєнтності персоналу, формування довіри та підтримки в організаційній культурі, що є критично важливими для ефективного функціонування організацій у кризових обставинах. Посилення психологічної стійкості колективу вимагає системного і комплексного підходу, що поєднує професійний психологічний супровід, ефективну комунікацію, підтримку лідерів і розвиток внутрішніх ресурсів працівників. Впровадження таких практик підвищує не лише стійкість організації до зовнішніх потрясінь, а й сприяє формуванню здорової, продуктивної та мотивованої робочої спільноти.

Ключові слова: психологічні аспекти, управління змінами, організація, керівник, війна, післявоєнні умови. управління практиками, психоемоційні ризики, стресогенні чинники.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні, зростаючих глобальних загроз та нестабільності соціально-економічного середовища, організації змушені оперативно адаптуватися до нових викликів. Війна як надпотужний стресогенний чинник радикально змінює звичні моделі управління, структуру праці, мотивацію персоналу, безпекові пріоритети та культурні орієнтири колективів. У цих умовах управління організаційними змінами набуває не лише стратегічного, а й глибоко психологічного виміру, адже успішність трансформацій безпосередньо залежить від психоемоційного стану працівників, рівня їхньої стресостійкості, здатності до адаптації та взаємної підтримки. Питання психологічного супроводу управлінських змін в умовах війни та повоєнної реконструкції виходить за межі класичного менеджменту і потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Необхідність переосмислення ролі керівництва, комунікації, довіри, соціальної згуртованості й ментального здоров'я працівників вимагає нового бачення організаційних процесів. З огляду на це, дослідження психологічних аспектів управління змінами в кризових ситуаціях є надзвичайно актуальним як для наукової спільноти, так і для практиків управління, HR-фахівців, психологів та керівників підприємств.

Таким чином, дана тематика відображає ключові виклики сьогодення та спрямована на розробку науково обґрунтованих рішень щодо ефективного управління змінами через призму психоемоційних чинників в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій.Сучасна організаційна реальність, зумовлена війною, характери-

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М.Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: ospdimon@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0005-4911-1830

© Дмитро, Оспіщев, 2025

зується високим ступенем турбулентності, нестабільності, загроз та необхідністю оперативного ухвалення рішень у критичних умовах. У таких обставинах питання ефективного управління змінами набуває особливої актуальності, оскільки організації змушені не лише адаптуватися до зовнішніх викликів, а й забезпечити збереження працездатності, згуртованості та психоемоційного благополуччя персоналу. Проблема полягає в тому, що більшість традиційних моделей управління змінами не враховують достатньою мірою глибинні психологічні процеси, які супроводжують трансформації в умовах екстремального стресу, втрати безпеки, загрози життю та постійної невизначеності. Це створює прогалину між раціонально-структурним управлінським підходом і реальним психоемоційним станом працівників, що істотно впливає на ефективність впровадження змін. Наукова проблема зосереджується на необхідності переосмислення психологічних детермінант управлінських процесів у кризовий період. Це включає вивчення факторів психологічної резильєнтності, стресостійкості, мотивації, згуртованості колективу, механізмів подолання тривоги та страху, а також лідерських стратегій підтримки персоналу. Практичне завдання полягає у впровадженні таких управлінських підходів, які дозволять не лише впоратися з наслідками воєнної кризи, а й сформувати умови для посткризового відновлення організаційного середовища. Таким чином, дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни є відповіддю на нагальні виклики сучасності, пов'язані з забезпеченням сталості, ефективності й людяності в управлінських практиках у критичних ситуаціях. Це питання має як глибоке теоретичне значення, так і безпосередню прикладну цінність для державних, бізнесових і громадських організацій, які функціонують в умовах воєнної небезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Останні десятиліття в науковому дискурсі спостерігається зростання інтересу до досліджень, присвячених психологічним аспектам управління змінами, особливо в умовах кризових ситуацій. У контексті воєнних обставин ця тема набула особливої гостроти, зважаючи на глибокі трансформації, які переживають організації, колективи та окремі працівники. Одним із теоретичних підґрунтів для осмислення цієї проблеми є концепція **організаційної резильєнтності** (C.S. Holling, B. Walker, A. Wildavsky), яка акцентує на здатності систем адаптуватися до стресів і трансформацій, зберігаючи функціональність. Ці ідеї активно розвивалися в працях західних дослідників, зокрема **D. Chandler** та **K. Weick**, які підкреслювали значення довіри, комунікації та лідерства під час змін. У сфері **психології кризових станів** вагомий внесок зробили дослідники **V. Frankl, R. Janoff-Bulman, G. Bonanno**, які вивчали вплив травматичних подій на особистість і механізми подолання екзистенційних загроз. Їхні підходи є важливими для розуміння психологічного стану працівників організацій у період війни. В українському науковому просторі проблема психологічного забезпечення управління в умовах війни набуває дедалі більшого значення. У працях В.Воронкової, В.Нікітенко, О.Кивлюк, Р.Олексенко досліджуються питання психологічної підтримки, професійного вигорання, стресостійкості та мотивації персоналу в умовах війни та повоєнного відновлення. Зокрема, увага зосереджується на адаптації систем управління до умов бойових дій, внутрішнього переміщення персоналу, руйнування логістичних і соціальних зв'язків. У межах міждисциплінарного підходу важливою є також концепція **трансформаційного лідерства** (B. Bass, J. Burns), яка поєднує психологічний вплив лідера з умінням надихати команду в умовах невизначеності. Дослідники зазначають, що саме емоційна підтримка, емпатія та здатність до ведення за собою стають критично важливими в умовах воєнного часу. У міжнародних публікаціях після 2022 року з'явилося багато прикладних досліджень щодо управління змінами в умовах війни, зокрема на прикладі України (див. звіти **UNDP, ILO, OECD, McKinsey Ukraine**, тощо), де окрему увагу приділено саме психоемоційному стану працівників і викликам у сфері управління персоналом. Таким чином, автор спирається на широкий спектр досліджень – як класичних, так і сучасних, що дозволяють поєднати теоретичні основи психології, менеджменту, кризового лідерства та соціальної адаптації для комплексного осмислення проблеми управління змінами в умовах воєнної дестабілізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Попри наявність значного масиву наукових досліджень, присвячених управлінню змінами, кризовій психології, лідерству та адаптації в умо-

вах невизначеності, низка ключових аспектів залишається недостатньо дослідженою, особливо в контексті затяжного збройного конфлікту, який має системний вплив на всі рівні організаційного функціонування. Саме цим аспектам присвячується дана стаття. Зокрема, недостатньо опрацьованими залишаються такі питання: 1) Комплексна інтеграція психологічних чинників в управлінські стратегії змін у контексті воєнної кризи. Більшість моделей управління змінами орієнтовані на економічні, структурні чи технологічні аспекти, тоді як психоемоційний стан персоналу часто розглядається фрагментарно або другорядно. 2) Специфіка впливу воєнної травми, постійної загрози та відчуття небезпеки на сприйняття змін і здатність до адаптації в організаційних умовах. Психологічні реакції працівників на війну значно відрізняються від звичних кризових ситуацій – мають глибший емоційний резонанс, триваліший вплив і менш передбачувану динаміку. 3) Дефіцит досліджень, що фокусуються на мікрорівні організаційної взаємодії в умовах війни, зокрема, на щоденних психологічних практиках лідерів, стратегічній комунікації, управлінні страхом, моральною втомою, емоційним виснаженням персоналу. 4) Недостатня розробка адаптивних моделей управлінського лідерства в умовах війни, які б базувалися на емпатії, емоційному інтелекті, підтримці довіри, здатності формувати згуртовану та стійку до стресу команду. 5) Брак емпіричних досліджень українського контексту, тобто конкретного вивчення управлінських практик у державних, освітніх, медичних чи бізнес-організаціях України, які функціонують в умовах воєнного стану та щоденних викликів. 6) Недостатнє осмислення психологічного ресурсу як фактора посткризового відновлення організацій. Йдеться про використання досвіду війни як джерела нових стратегій, внутрішньої мобілізації, трансформації колективної ідентичності та зростання організаційної культури. Таким чином, стаття спрямована на заповнення виявлених прогалин у науковому знанні, з метою не лише поглибити теоретичне розуміння психологічних аспектів управління змінами в умовах війни, а й надати практичні орієнтири для керівників, що стикаються з унікальними викликами війни у своїй щоденній управлінській діяльності.

Мета статті полягає у філософсько-психологічному аналізі та концептуалізації психологічних аспектів управління змінами в організаціях в умовах воєнного стану, з метою виявлення чинників психоемоційної підтримки, формування стресостійкості та організаційної резильєнтності, що забезпечують ефективну адаптацію до кризових трансформацій.

Для досягнення цієї мети в статті поставлено такі завдання: 1) здійснити дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни; 2) проаналізувати наукові підходи до проблеми психологічного супроводу управління змінами в кризових ситуаціях, умовах війни та повоєнного відновлення; 3) визначити ключові психологічні чинники, які впливають на реалізацію змін працівниками організацій під впливом стресогенних факторів війни. 4) Виявити ефективні практики управління психоемоційними ризиками в організаціях та надати рекомендації щодо посилення психологічної стійкості колективу.

Таким чином, стаття спрямована на осмислення глибинних психологічних основ управління змінами в умовах війни та вироблення на цій основі нових теоретико-практичних орієнтирів для керівників, фахівців з HR та організаційних психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. Дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни

У сучасних умовах війна стала не лише фактором деструкції, а й каталізатором кардинальних трансформацій в усіх сферах суспільного життя, включаючи управління організаціями. Воєнні обставини призводять до різких змін в економіці, соціальній структурі, логістиці, комунікації, а головне – створюють потужне психологічне навантаження на персонал організацій. У таких умовах управління змінами набуває не тільки стратегічного, а й психолого-адаптаційного виміру. Зміни, зумовлені війною, часто є неочікуваними, критичними та такими, що потребують негайного реагування. Водночас психологічний стан працівників – тривожність, невизначеність, емоційне вигорання, посттравматичний стресовий синдром – істотно впливає на ефективність організаційних процесів, адаптивність до нових умов та здатність впроваджувати зміни. Тому психоемоційна підтримка персоналу, розвиток внутрішньоорганізаційної стійкості та формування довіри в команді стають невід'ємними чинниками ефективного управління змінами в умовах воєнної нестабільності (Garg, Burgess, 2023).

© Дмитро, Оспіщев, 2025

Крім того, війна актуалізує потребу в гнучких лідерських практиках, емпатійному стилі керівництва, кризовій комунікації та системному врахуванні психологічних особливостей прийняття рішень в екстремальних умовах. Таким чином, дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни є вкрай актуальним з огляду на необхідність формування адаптивного, стійкого й емоційно компетентного управлінського середовища. Такий підхід дозволяє забезпечити не лише виживання, а й розвиток організацій у кризових і посткризових умовах, сприяючи загальному процесу національного відновлення. У сучасних умовах війна стала не лише фактором деструкції, а й каталізатором кардинальних трансформацій в усіх сферах суспільного життя, включаючи управління організаціями. Воєнні обставини призводять до різких змін в економіці, соціальній структурі, логістиці, комунікації, а головне – створюють потужне психологічне навантаження на персонал організацій. У таких умовах управління змінами набуває не тільки стратегічного, а й психолого-адаптаційного виміру.

Зміни, зумовлені війною, часто є неочікуваними, критичними та такими, що потребують негайного реагування. Водночас психологічний стан працівників – тривожність, невизначеність, емоційне вигорання, посттравматичний стресовий синдром – істотно впливає на ефективність організаційних процесів, адаптивність до нових умов та здатність впроваджувати зміни. Тому психоемоційна підтримка персоналу, розвиток внутрішньоорганізаційної стійкості та формування довіри в команді стають невід'ємними чинниками ефективного управління змінами в умовах воєнної нестабільності.

Крім того, війна актуалізує потребу в гнучких лідерських практиках, емпатійному стилі керівництва, кризовій комунікації та системному врахуванні психологічних особливостей прийняття рішень в екстремальних умовах. Управлінці мають не лише трансформувати структури і процеси, а й ураховувати ментальне здоров'я колективу як ресурс стійкості та інноваційності. Таким чином, дослідження психологічних аспектів управління змінами в умовах війни є вкрай актуальним з огляду на необхідність формування адаптивного, стійкого й емоційно компетентного управлінського середовища. Такий підхід дозволяє забезпечити не лише виживання, а й розвиток організацій у кризових і посткризових умовах, сприяючи загальному процесу національного відновлення (Grant, Wallace, Spurgeon, 2013, p. 527–546).

У контексті воєнної кризи ефективне подолання організаційної нестабільності можливе лише за умов комплексного підходу, який враховує психологічні чинники. Вихід з кризи передбачає не лише структурні чи стратегічні управлінські дії, а й глибоке розуміння психоемоційного стану персоналу та його впливу на процес змін. Серед ключових психологічних механізмів подолання кризи можна виокремити такі:

1) Формування організаційної резильєнтності, що включає розвиток здатності організації та її працівників адаптуватися до змін, відновлювати внутрішню рівновагу й функціональність після психологічних потрясінь.

2) Забезпечення психологічної підтримки персоналу, в основі якої впровадження програм емоційного супроводу, кризового консультування, колективної терапії або менторства для зниження рівня тривожності та емоційного вигорання.

3) Посилення комунікативної відкритості, що включає прозоре й чітке інформування працівників про зміни, рішення та ризики; створення атмосфери довіри, у якій кожен може висловити свою думку та переживання.

4) Розвиток емоційного лідерства, так як керівники мають проявляти емпатію, уважність до психоемоційного стану команди, здатність приймати рішення в умовах невизначеності, мотивувати, підтримувати та об'єднувати людей навколо спільної мети.

5) Залучення персоналу до процесу змін, так як працівники, які активно долучаються до планування й реалізації трансформацій, відчувають більшу значущість, відповідальність та контроль, що знижує опір змінам.

6) Психологічна діагностика і моніторинг, націлена на системне вивчення рівня стресу, задоволеності працею, згуртованості колективу та інших психосоціальних показників для своєчасного реагування на критичні сигнали (Vasyl'yeva, Sokolov, Hil, 2023, с. 22–36).

Аналіз свідчить, що вихід з кризи в умовах війни вимагає інтеграції психологічного ресурсу в управлінські рішення, де людський фактор виступає не як перешкода, а як основний капітал відновлення, адаптації та інноваційного розвитку організації.

Психологічні аспекти управління змінами в організаціях під впливом воєнних обставин – це сукупність психоемоційних, мотиваційних, пове-

дінкових та комунікативних чинників, що впливають на ефективність реалізації організаційних трансформацій в умовах екстремального зовнішнього середовища, зумовленого війною. Це поняття охоплює особливості сприйняття змін персоналом, адаптаційні механізми, рівень психологічної стійкості, лідерські підходи до підтримки колективу, управління стресом, тривожністю, страхами, а також розвиток довіри, згуртованості та внутрішньої мотивації працівників у ситуації високої невизначеності та ризику (Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика, 2017).

Ці аспекти є критично важливими для забезпечення ефективної трансформації організацій, збереження їхньої функціональності та підтримки ментального здоров'я працівників у період воєнної нестабільності. Узагальнюючи результати аналізу, можна стверджувати, що психологічні аспекти управління змінами в умовах воєнних обставин відіграють вирішальну роль у збереженні життєздатності, стійкості та розвитку організацій. Війна створює надзвичайно складний психосоціальний контекст, у якому традиційні управлінські моделі виявляються недостатніми без урахування емоційного, мотиваційного та поведінкового стану працівників (Особистість в екстремальних умовах, 2024).

Управління змінами в такому середовищі вимагає від керівників високої психологічної компетентності, здатності працювати в умовах невизначеності, емоційного напруження й постійних викликів. Ключовими чинниками успішної адаптації організацій до змін є розвиток організаційної резильєнтності, психологічної безпеки, довіри, відкритої комунікації, емоційно-інтелігентного лідерства та участі працівників у процесах трансформації. Особливу значущість набуває створення таких внутрішньоорганізаційних умов, у яких працівники мають змогу не лише адаптуватися до нових реалій, а й зберігати гідність, моральну цілісність, внутрішню мотивацію та відчуття причетності до спільної справи.

Психологічне благополуччя персоналу в умовах кризи стає стратегічним ресурсом стабільності й інноваційного потенціалу організації. Таким чином, успішне управління змінами в умовах воєнних обставин є неможливим без урахування глибоких психологічних процесів, що відбуваються в колективах. Інтеграція психологічного підходу в управлінську практику дозволяє не лише пом'якшити наслідки деструктивних подій, а й створити підґрунтя для стійкого відновлення, розвитку людського капіталу та формування організацій нового типу – гнучких, гуманних і стійких до криз (Оспіщев, Воронкова, 2024, с. 253–258).

2. Наукові підходи до проблеми психологічного супроводу управління змінами в кризових ситуаціях, умовах війни та повоєнного відновлення

У науковій літературі питання психологічного супроводу змін в організаціях розглядається в міждисциплінарному полі, що поєднує психологію, менеджмент, соціологію, кризові студії, нейропсихологію, а в умовах війни також військову психологію та психологію травми. Виділимо ключові наукові підходи, які окреслюють сучасне бачення проблеми психологічного супроводу управління змінами в кризових ситуаціях, умовах війни та повоєнного відновлення (Sharma, 2024) (табл. 1).

Психологічний супровід управління змінами в умовах війни та повоєнного відновлення вимагає інтеграції кількох підходів: когнітивного, емоційного, екзистенційного та соціально-комунікативного. Зміни більше не можуть здійснюватися виключно через адміністративні рішення – вони повинні враховувати внутрішній стан людини, її травму, потребу в сенсі, безпеці, участі та надії. Тільки тоді організація зможе не просто вижити, а стати сильнішою після кризи. Управління організаційними змінами в умовах війни та повоєнного відновлення потребує переосмислення традиційних управлінських стратегій із урахуванням глибоких психологічних чинників, що визначають поведінку, мотивацію та емоційний стан персоналу (Оспіщев, 2025, с. 130–131).

Війна як надзвичайна криза порушує звичну структуру безпеки, довіри, стабільності, а отже радикально змінює психоемоційний ландшафт усієї організації. В цьому контексті управлінські підходи мають доповнюватися емпатійним лідерством, гуманістичними практиками та стратегіями психологічної підтримки. На основі аналізу сучасних наукових підходів – від когнітивної та кризової психології до теорії організаційної резильєнтності та екзистенційного бачення особистості – можна дійти висновку, що саме психологічна готовність до змін, внутрішня стійкість та сенсотворення стають ключовими чинниками ефективного подолання викликів війни. Особливої ваги набуває створення довірливого організаційного середовища, де кожен працівник має змогу бути почутим, підтриманим і залуче-

© Дмитро, Оспіщев, 2025

Таблиця 1

Наукові підходи до проблеми психологічного супроводу управління змінами в кризових ситуаціях, умовах війни та повоєнного відновлення

Підхід	Зміст підходу	Автори та їх ідеї
Когнітивно-поведінковий підхід	Цей підхід акцентує на тому, як індивіди сприймають зміни, які мисленнєві схеми активуються в умовах загрози та як вони впливають на поведінку. У контексті війни працівники часто перебувають у стані тривожності, дезорієнтації або когнітивної "застиглості", що блокує готовність до змін.	Альберт Елліс, Аарон Бек: роль ірраціональних переконань і катастрофізації у сприйнятті змін. Застосовується техніка когнітивної реструктуризації в управлінських інтервенціях.
Теорія організаційної резильєнтності (resilience theory)	Розглядає організацію як живу систему, здатну до адаптації, відновлення й трансформації після кризових потрясінь.	C.S. Holling, B. Walker, K. Sutcliffe наголошують на важливості готовності до невизначеності, швидкої реакції та психологічної гнучкості. В умовах війни резильєнтність доповнюється поняттями колективної витривалості та соціальної згуртованості.
Психодинамічний підхід	Цей підхід звертає увагу на несвідомі реакції людей на стрес та зміну, включаючи страх, втрату контролю, регресивну поведінку, проєкцію провини на керівництво тощо.	Фрейдівська та постфрейдівська традиція (Мелані Кляйн, Дональд Віннікот) дає змогу розкрити внутрішні конфлікти працівників у кризовому середовищі. Підходить для глибокого аналізу саботажу змін, пасивної опозиції або «емоційного вигорання».
Теорія емоційного інтелекту та емпатійного лідерства	У кризових умовах особливого значення набуває здатність керівника до розуміння та регулювання емоцій = як власних, так і колективних.	Деніел Ґоулман сформулював модель, у якій емоційна саморегуляція, мотивація, співпереживання та соціальні навички є основою ефективного лідерства. В умовах війни лідер стає носієм наративу надії та безпеки, здатним створювати психологічно безпечне середовище.
Кризова психологія та психологія травми	Цей підхід особливо важливий у воєнних і поствоєнних реаліях. Він фокусується на:розпізнаванні симптомів ПТСР, хронічної тривоги, депресії, вигорання; наданні психологічної першої допомоги (Psychological First Aid); встановленні довіри в колективі як базової умови для впровадження змін.	Дослідження G. Bonanno, J. Herman, R. Tedeschi показують, що кризові події можуть стати тригером посттравматичного зростання, якщо змінні супроводжуються емпатією, підтримкою та сенсотворенням.
Гуманістичний та екзистенційний підхід	Війна ставить питання не лише адаптації, а й переосмислення життєвої мети. Умови змін повинні враховувати ціннісні основи колективу, його екзистенційний біль і пошук смислу в новій реальності.	Психологи К. Роджерс, В. Франкл, І. Ялом наголошували на потребі у сенсі, цінностях, автентичності та гідності особистості в кризових умовах.
Соціально-конструктивістський підхід	Розглядає управління змінами як процес конструювання спільного наративу, сенсу і колективної ідентичності.	К. Віткінс, П. Сенге, М. Вагнер доводять, що у кризовий період важливо не лише реорганізовувати структури, а й переозначувати реальність через комунікацію. У поствоєнному відновленні актуальним стає поняття організаційного наративу зцілення.
Позитивна психологія та психологія посткризового зростання	Цей підхід фокусується на відновленні внутрішніх ресурсів, розвитку сили характеру, надії, оптимізму, довіри.	М. Селігман, К. Райфф, Ф. Лалібертe-Лапойнт вказують на роль позитивного менеджменту, що допомагає долати наслідки деструктивних змін і бачити в них можливості для розвитку.

Таблиця 1 (сформована автором)

ним до процесів трансформації. Таким чином, психологічний супровід змін в умовах війни — це не лише про кризову інтервенцію, а про довготривалу стратегію відновлення, яка спирається на людський капітал, культуру взаємопідтримки, ціннісну згуртованість і колективну адаптивність. Успішні організації в повоєнний час будуть не ті, що уникнули змін, а ті, які змогли пережити кризу з гідністю, зберегти внутрішню цілісність і трансформувати травматичний досвід у ресурс розвитку (Brennan, 2008).

3. Ключові психологічні чинники, які впливають на реалізацію змін працівниками організацій під впливом стресогенних чинників війни.

Психологічні чинники, що впливають на реалізацію змін працівниками організацій під впливом стресогенних факторів війни, є ключовими для розуміння механізмів адаптації та ефективного управління в кризових умовах. В умовах воєнних дій фундаментальним є забезпечення психологічної безпеки, оскільки відчуття загрози життю та невизначеності значно знижує здатність працівників сприймати і приймати трансформації. Недостатність психологічної безпеки призводить до підвищеного рівня тривоги, страху та опору, що унеможливлює конструктивну поведінку в процесі змін. Важливим чинником виступає емоційна стабільність та стресостійкість, адже війна супроводжується посиленими психоемоційними навантаженнями, які здатні викликати хронічний стрес і вигорання. Здатність працівника регулювати власні емоції і підтримувати психологічну рівновагу стає передумовою збереження продуктивності та адаптивності до нових умов. Поряд із цим, мотивація і сенсотворення набувають особливої ваги, оскільки зміни, що не співвідносяться із ціннісними орієнтирами індивіда, часто ігноруються або викликають негативну реакцію. У кризових обставинах потреба у розумінні сенсу власної праці та її внеску у загальну справу стає визначальним чинником для підтримки активності та залученості (Cohen, Janicki-Deverts, Doyle, Miller, Frank, Rabin, Turner, 2012).

Ключовою також є довіра до керівництва та ефективна комунікація. Відкритий і прозорий діалог формує атмосферу довіри, необхідну для подолання страху і невпевненості. Натомість відсутність таких комунікаційних практик сприяє посиленню дезінформації та паніки, що негативно відображається на готовності працівників приймати зміни. Відчуття контролю над ситуацією та можливість брати участь у процесах прийняття рішень значно зменшують психологічний опір і підвищують відповідальність за реалізацію змін, оскільки індивіди відчувають себе співтворцями трансформацій, а не лише їхніми об'єктами. Значну роль відіграє соціальна підтримка та згуртованість колективу. В умовах війни потреба у взаємодопомозі, солідарності та спільному подоланні труднощів сприяє формуванню колективної стійкості, що посилює психологічний ресурс організації в цілому. Одночасно, здатність працівників психологічно адаптуватися до травматичних переживань, пов'язаних з втратою, травмою або зміненими життєвими обставинами, безпосередньо впливає на їхню функціональність і готовність до нововведень.

Не менш важливим є рівень емоційного вигорання, який у період військових конфліктів суттєво зростає через перевантаження і хронічний стрес, що суттєво знижує мотивацію, креативність і здатність до адаптації. Позитивним ресурсом для подолання цих викликів виступають особистісні психологічні ресурси, або так званий психологічний капітал, який включає в себе оптимізм, впевненість у собі, надію та гнучкість. Саме ці якості сприяють підвищенню резильєнтності індивіда в умовах нестабільності (Cohen, Janicki-Deverts, Miller, 2007).

Зрештою, культурні цінності та колективні переконання організації трансформуються під впливом війни, формуючи нові моделі поведінки і ставлення до змін. Відчуття національної солідарності, патріотизму та відповідальності виступають як потужні мобілізуючі чинники, що сприяють консолідації колективу і підтримці ініціатив, спрямованих на адаптацію та відновлення. Отже, комплексний вплив зазначених психологічних чинників формує середовище, в якому відбувається реалізація змін у воєнних умовах. Усвідомлення і цілеспрямована робота з ними є необхідною умовою для ефективного управління трансформаціями та забезпечення стійкості організацій у надзвичайних ситуаціях (Оспіщев, 2024, с. 300–301).

Отже, психологічні чинники відіграють визначальну роль у процесі управління змінами в організаціях під впливом стресогенних факторів війни. Забезпечення психологічної безпеки, підтримка емоційної стабільності, формування мотивації через сенсотворення, а також розвиток довіри до керівництва й активна комунікація є фундаментальними умовами успішної адаптації працівників до трансформацій. Соціальна

© Дмитро, Оспіщев, 2025

підтримка, згуртованість колективу та здатність до психологічної адаптації до травматичних подій суттєво підвищують організаційну резильєнтність і сприяють подоланню опору змінам. Водночас важливим ресурсом виступають особистісні якості працівників – оптимізм, гнучкість, впевненість у собі, які допомагають зберігати внутрішню стійкість у кризових умовах. Таким чином, системний підхід до врахування цих психологічних аспектів є запорукою ефективного управління змінами та забезпечення сталого розвитку організацій у воєнний та повоєнний періоди (O'Connor, Thayer, Vedhara, 2021).

4. Управління психоемоційними ризиками в організаціях в умовах воєнних або інших кризових обставин

Управління психоемоційними ризиками в організаціях, особливо в умовах воєнних або інших кризових обставин, є важливим напрямом забезпечення стабільної роботи та збереження людського капіталу. Для цього застосовуються різноманітні практики, що сприяють зниженню стресу, запобіганню вигоранню і підтримці психологічного здоров'я працівників. Ефективні практики управління психоемоційними ризиками (Hiver, 2016) (табл. 2).

Загалом, посилення психологічної стійкості колективу вимагає системного і комплексного підходу, що поєднує професійний психологічний супровід, ефективну комунікацію, підтримку лідерів і розвиток внутрішніх ресурсів працівників. Впровадження таких практик підвищує не лише стійкість організації до зовнішніх потрясінь, а й сприяє формуванню здорової, продуктивної та мотивованої робочої спільноти. Швидке реагування на критичні події, проведення спеціалізованих сесій для зниження гострого стресу

Таблиця 2

Ефективні практики управління психоемоційними ризиками

Практики	Характеристкиа ефективних практик
Проведення регулярного психологічного моніторингу	Впровадження системи оцінки рівня стресу, тривожності та інших емоційних станів працівників дозволяє своєчасно виявляти зони ризику та розробляти індивідуальні або групові інтервенції.
Підтримка відкритої та прозорої комунікації	Чітка, регулярна і прозора інформація про ситуацію в організації знижує рівень невизначеності, розвиває довіру і формує відчуття контролю серед співробітників.
Розвиток лідерства, орієнтованого на емпатію та підтримку	Керівники, які демонструють розуміння, підтримку і готовність допомогти, сприяють формуванню психологічно безпечного середовища.
Запровадження програм психологічної підтримки і консультацій	Організація доступу до професійної психологічної допомоги (онлайн чи офлайн), груп підтримки, тренінгів з управління стресом, технік релаксації.
Створення умов для соціальної взаємодії та згуртування колективу	Ініціативи, спрямовані на розвиток командного духу, обмін досвідом та взаємопідтримку, допомагають підвищити колективну стійкість.
Підтримка балансу між роботою та відпочинком	Заохочення регулярних перерв, гнучких графіків роботи, а також заходів, що сприяють відновленню енергії (спорт, творчість, mindfulness).
Навчання навичкам психологічної саморегуляції	Тренінги з емоційної компетентності, усвідомленості (майндфулнес), технік зняття напруги і управління конфліктами.
Розвиток програм менторства та коучингу	Індивідуальна підтримка, наставництво і професійний коучинг допомагають працівникам опановувати навички подолання стресу, підвищувати адаптивність і підсилювати внутрішні ресурси.
Інтеграція фізичної активності та здорового способу життя у корпоративні програми	Регулярні заняття спортом, рухова активність та навчання принципам здорового харчування позитивно впливають на психоемоційний стан та підвищують загальну стійкість організму до стресу.
Використання цифрових платформ для підтримки психологічного здоров'я	Мобільні додатки, онлайн-тренінги, віртуальні групи підтримки та консультації психологів через інтернет роблять допомогу більш доступною та оперативною.
Залучення зовнішніх експертів для проведення аудиту психологічного клімату	Професійний аналіз дозволяє об'єктивно оцінити рівень психоемоційних ризиків і розробити рекомендації з урахуванням специфіки організації.

Таблиця 2 (сформована автором)

і допомога у перших фазах травматизації сприяють запобіганню довгостроковим психоемоційним порушенням (Maddi, 2020).

Рекомендації щодо посилення психологічної стійкості колективу:

• Інтегрувати психологічний супровід як частину корпоративної культури, де увага до психоемоційного здоров'я є пріоритетом на всіх рівнях управління.

• Розвивати програми лідерства, що акцентують увагу на емоційній інтелігентності та підтримці працівників, щоб керівники могли ефективно реагувати на потреби команди.

• Підвищувати рівень психологічної освіти серед співробітників через регулярні семінари, тренінги та інформаційні кампанії, що формують усвідомлене ставлення до стресу і травми.

• Формувати умови для активного залучення працівників до прийняття рішень та процесу змін, що підвищує відчуття контролю і відповідальності.

• Заохочувати ініціативи внутрішньої взаємопідтримки, створення груп самодопомоги, які сприяють зниженню ізоляції та покращенню морального клімату.

• Регулярно оцінювати ефективність застосованих практик і гнучко коригувати стратегії управління психоемоційними ризиками залежно від змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі організації (Оспіщев, Воронкова, 2024, с. 282–287).

Включення цих практик і рекомендацій дозволить організаціям більш комплексно і гнучко підходити до управління психоемоційними ризиками, створюючи середовище, яке не лише підтримує співробітників у складних умовах, але й сприяє їхньому особистісному зростанню і професійному розвитку. Такий підхід значно підвищить загальну психологічну стійкість колективу та сприятиме сталому функціонуванню організації в умовах воєнних викликів (Nishizaka, 2002).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Управління змінами в організаціях, що функціонують в умовах воєнних дій або переживають наслідки військової агресії, потребує глибокого урахування психологічного виміру людського чинника. Результати дослідження підтверджують, що саме психоемоційна стійкість, адаптивність працівників, рівень довіри до керівництва та ефективна внутрішня комунікація є критично важливими передумовами успішної реалізації змін у кризовий період. Значний вплив на ефективність трансформацій мають стресогенні фактори, пов'язані з війною: тривожність, нестабільність, загроза безпеці, втрата близьких, переїзд, соціальна ізоляція. У таких умовах особливої ваги набувають підходи, що передбачають психологічний супровід змін: створення підтримувального середовища, організація психоосвітніх заходів, розвиток лідерства співпереживання, формування культури відкритої комунікації.

Ключові психологічні чинники, що сприяють або, навпаки, гальмують процес змін: рівень мотивації, ступінь ідентифікації з цінностями організації, наявність почуття контролю над ситуацією, підтримка з боку колег і керівництва, внутрішні ресурси особистості. Успішне подолання опору змінам і формування психологічної резильєнтності є можливим лише за умови інтеграції психологічних інструментів у загальні управлінські стратегії.

Таким чином, результати дослідження не лише розширюють теоретичне розуміння психологічного супроводу змін в умовах війни, але й мають практичну цінність для підвищення адаптивного потенціалу організацій у складних соціально-політичних контекстах.

Список використаних джерел

Оспіщев Д. С., Воронкова В. Г. Інноваційні підходи до забезпечення психологічної реабілітації в умовах війни та поствоєнного відродження. Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті євро-пейського досвіду» Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2024 року / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкова. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 253–258.

Оспіщев Д. С., Воронкова В.Г. Вплив керівника на вирішення екологічних проблем та розвиток зеленого менеджменту Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції за участю молодих учених та здобувачів вищої освіти «Актуальні питання суспільства у сферах екологічної та цивільної безпеки, енергозбереження, менеджменту та економіки». Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2024. С. 282–287. https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/2024/aktualni-pytannya/zbirnyk_24.pd

Оспіщев Д.С. Особливості управлінської діяльності керівника в умовах війни та поствоєнний період. Сучасні перспективи розвитку обліку, фінансів, економіки, управління, права та інженерії : матеріали Міжнародної

© Дмитро, Оспіщев, 2025

науково-практичної конференції (5-6 грудня 2024 р., м. Запоріжжя) / за ред. Макаренка А. П., Меліхової Т. О. Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С. 300–301. https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/sprofeupi25/zbirnyk.pdf

Оспіщев Дмитро. Психологія управлінської діяльності в умовах війни і поствоєнний період. . Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2025»: у 5 т. / Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. Т. 5. С. 131–132. https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2025/tom_5.pdf

Особистість в екстремальних умовах: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 травня 2024 р., м. Львів). Львів, 2024. 244 с.

Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.

Vasyl'yeva O., Sokolov A., Hil L. Human capital in the modern paradigm of the knowledge economy. Management and Business. 2023. Vol. 1(1). P. 22–36.

Grant C. A., Wallace L. M., Spurgeon P. C. An exploration of the psychological factors affecting remote e-worker's job effectiveness, well-being and work-life balance. Employee Relations. 2013. Vol. 35(5). P. 527–546. DOI: https://doi.org/10.1108/ER-08-2012-0059.

Garg N., Van der Walt F., Burgess J. Editorial: The psychological challenges of remote working. Frontiers in Psychology. 2023. Vol. 14. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1190064.

Sharma N. Remote work and psychological well-being: exploring the impact on employee well-being, job satisfaction, and work-life balance. International Journal of Social Science and Economic Research. 2024. Vol. 9(1). P. 165–172. DOI: https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i01.011

Brennan M. A. Conceptualizing Resiliency: AnInteractional Perspective for Community and Youth Development. Child Carein Practice. 2008. Vol. 14, no. 1. P. 55–64. URL: https://doi.org/10.1080/135752707017337322

Cohen S., Janicki-Deverts D., Doyle W.J., Miller G.E., Frank E., Rabin B.S., Turner R.B. Chronic stress, glucocorticoid receptor resistance, inflammation, and disease risk. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2012. № 109 (16). P. 5995–5999. URL : https://doi.org/10.1073/pn as.1118355109

Cohen S., Janicki-Deverts D., Miller G.E. Psychological Stress and Disease. JAMA. 2007. Oct 10. № 298 (14). P. 1685. URL : https://doi.org/10. 1001/jama.298.14.1685

O'Connor D.B., Thayer J.F., Vedhara K. Stress and Health: A Review of Psychobiological Processes. Annual Review of Psychology. 2021. Jan 4. № 72 (1). P. 663–688. URL : https://doi.org/10.1146/an-nurev-psych-062520-122331

Hiver P. The Triumph Over Experience: Hope and Hardiness in Novice L2 Teachers. Positive psychology in SLA. 2016. Vol. 97. P. 168–192.

Maddi S. The Story of Hardiness: Twenty Years of Theorizing, Research, and Practice. Consulting Psychology Journal: Pracice and Research. 2002. Vol. 54. No 3. P. 173–185.

Nishizaka S. Kindergarten teachers'mental health: Stress, Preschool teacher efficacy and hardiness. The Japanese Journal of Educational Psychology. 2002. Vol. 3. P. 283–290.

References

Ospishchev D. S., Voronkova V. H. (2024) Innovatsiyni pidkhody do zabezpechennya psykholohichnoyi reabilitatsiyi v umovakh viyny ta postvoyennoho vidrodzhennya. Formuvannya kontseptsiyi tsyfrovoyi transformatsiyi osvity ta sotsial′no-vidpovidal′noho tsyfrovoho hromadyanyna u konteksti yevro-peys′koho dosvidu» Zbirnyk tez dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 21–22 lystopada 2024 roku / red.-uporyadnyk: d. filosof. n., prof. V. H. Voronkova. L′viv – Torun′ : Liha-Pres. S. 253–258.

Ospishchev D. S., Voronkova V.H. (2024). Vplyv kerivnyka na vyrishennya ekolohichnykh problem ta rozvytok zelenoho menedzhmentu Materialy I Vseukrayins′koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi za uchastyu molodykh uchenykh ta zdobuvachiv vyshchoyi osvity «Aktual′ni pytannya suspil′stva u sferakh ekolohichnoyi ta tsyvil′noyi bezpeky, enerhozberezhennya, menedzhmentu ta ekonomiky». Zaporiz′kyy natsional′nyy universytet. Zaporizhzhya : ZNU. 282–287. https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/2024/aktualni-pytannya/zbirnyk_24.pd

Ospishchev D.S. (2024). Osoblyvosti upravlins′koyi diyal′nosti kerivnyka v umovakh viyny ta postvoyennyy period. Suchasni perspektyvy rozvytku obliku, finansiv, ekonomiky, upravlinnya, prava ta inzheneriyi : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (5-6 hrudnya 2024 r., m. Zaporizhzhya) / za red. Makarenka A. P., Melikhovoyi T. O. Zaporiz′kyy natsional′nyy universytet. Zaporizhzhya : ZNU.300–301.

Ospishchev D. (2025). Psykholohiya upravlins′koyi diyal′nosti v umovakh viyny i postvoyennyy period. . Zbirnyk naukovykh prats′ studentiv, aspirantiv, doktorantiv i molodykh vchenykh «Moloda nauka-2025»: u 5 t. / Zaporiz′kyy natsional′nyy universytet. Zaporizhzhya : ZNU. T. 5. 131–132. https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2025/tom_5.pdf

Osobystist′ v ekstremal′nykh umovakh: materialy KHI Vseukrayins′koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (24 travnya 2024 r., m. L′viv). L′viv, 2024. 244 s.

Osobystist′ yak sub″yekt podolannya kryzovykh sytuatsiy: psykholohichna teoriya i praktyka (2027) : monohrafiya / za red. S. D. Maksymenka, S. B. Kuzikovoyi, V. L. Zlyvkova. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka. 540.

Vasyl'yeva O., Sokolov A., Hil L. (2023). Human capital in the modern paradigm of the knowledge economy. *Management and Business*. 1(1). 22–36.

Grant C. A., Wallace L. M., Spurgeon P. C. (2013). An exploration of the psychological factors affecting remote e-worker's job effectiveness, well-being and work-life balance. Employee Relations. 35(5). 527–546. DOI: https://doi.org/10.1108/ER-08-2012-0059.

Garg N., Van der Walt F., Burgess J. (2023). Editorial: The psychological challenges of remote working. Frontiers in Psychology. 14. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1190064.

Sharma N. (2024). Remote work and psychological well-being: exploring the impact on employee well-being, job satisfaction, and work-life balance. International Journal of Social Science and Economic Research. 9(1). 165–172. DOI: https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i01.011

Brennan M. A. Conceptualizing Resiliency: AnInteractional Perspective for Community and Youth Development. Child Carein Practice. 2008. Vol. 14, no.1. P. 55–64. URL: https://doi.org/10.1080/135752707017337322

Cohen S., Janicki-Deverts D., Doyle W.J., Miller G.E., Frank E., Rabin B.S., Turner R.B. (2012). Chronic stress, glucocorticoid receptor resistance, inflammation, and disease risk. Proceedings of the National Academy of Sciences. 109 (16). 5995–5999. URL : https://doi.org/10.1073/pn as.1118355109

Cohen S., Janicki-Deverts D., Miller G.E. (2007). Psychological Stress and Disease. JAMA. Oct 10. 298 (14). 1685. URL : https://doi.org/10. 1001/jama.298.14.1685

O'Connor D.B., Thayer J.F., Vedhara K. (2021). Stress and Health: A Review of Psychobiological Processes. Annual Review of Psychology. Jan 4. 72 (1). 663–688. URL : https://doi.org/10.1146/an-nurev-psych-062520-122331

Hiver P. (2016). The Triumph Over Experience: Hope and Hardiness in Novice L2 Teachers. Positive psychology in SLA. 97. 168–192.

Maddi S. (2002). The Story of Hardiness: Twenty Years of Theorizing, Research, and Practice. Consulting Psychology Journal: Pracice and Research. 54. 3. 173–185.

Nishizaka S. (2002). Kindergarten teachers'mental health: Stress, Preschool teacher efficacy and hardiness. The Japanese Journal of Educational Psychology. Vol. 3. 283–290.

DMYTRO, OSPISHCHEV – PhD student of specialty 073 «Philosophy», Department of Management and Administration,Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ospdimon@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0005-4911-1830

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF CHANGE MANAGEMENT IN ORGANIZATIONS UNDER THE INFLUENCE OF MILITARY CIRCUMSTANCES

Abstract

The relevance of the topic is also due to the need to develop innovative approaches to the formation of psychological resilience of teams, support for employees in post-traumatic conditions, as well as adaptation of management strategies to the new reality, which includes a high level of uncertainty, threats to life, changes in labor relations and transformation of organizational culture. The purpose of the article is to philosophically and psychologically analyze and conceptualize the psychological aspects of change management in organizations under martial law. To achieve this goal, the article sets the following tasks: 1) to conduct research on the psychological aspects of change management in wartime; 2) to analyze scientific approaches to the problem of psychological support for change management in crisis situations, war conditions and post-war recovery; 3) to identify key psychological factors that influence the implementation of changes by employees of organizations under the influence of stress factors of war. 4) To identify effective practices for managing psycho-emotional risks in organizations and provide recommendations for strengthening the psychological resilience of the team. The article examines the psychological aspects of change management in organizations operating in conditions of war challenges and post-war recovery. The focus is on key psycho-emotional factors that influence employees' readiness for change, their adaptation to new working conditions and overall organizational resilience. Effective practices for overcoming resistance to change, stress and professional burnout in teams are analyzed. The role of leadership, communication, social support and institutional support in managing transformational processes is determined. Recommendations are offered for increasing the psychological resilience of personnel, building trust and support in organizational culture, which are critically important for the effective functioning of organizations in crisis situations. The results obtained may be useful for managers, HR specialists, crisis managers and organizational psychologists. Strengthening the psychological resilience

© Дмитро, Оспіщев, 2025

of the team requires a systematic and comprehensive approach that combines professional psychological support, effective communication, leadership support and development of internal resources of employees. The implementation of such practices not only increases the organization's resilience to external shocks, but also contributes to the formation of a healthy, productive and motivated working community.

Key words: psychological aspects, change management, organization, leader, war, post-war conditions.

How to cite: Оспіщев, Дмитро. Психологічні аспекти управління змінами в організаціях в умовах війни і повоєнного відновлення. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 83–93.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-09

УДК 316.6/77:159.923.434.2
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-10

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ – ПРОСТІР ДЛЯ ШИЗОФРЕНІЇ

ПОЛІЩУК, ОЛЕКСАНДР[1]
ПОЛІЩУК, ОЛЕНА[2]

Анотація

У статті звернуто увагу на розвиток цифрових технологій та їх вплив на людину. Встановлено, що діджиталізація суспільного буття, за певних умов, викликає занепокоєння у процесі становлення Я – зокрема появою цифрової шизофренії. **Мета статті:** дослідити появу такого феномену як шизофренія у діджиталізованому просторі. **Завдання дослідження:** 1) розглянути особливості діджиталізації; 2) дослідити шизофренію в умовах діджиталізації. Методи дослідження: феноменологічний дозволив виокремити такий вид шизофренії як цифрова; використання методів спостереження і аналізу сприяло встановленню впливу розвитку комунікаційних технологій на людину, її життя та формування; метод психоаналізу спрямований на встановлення формування реального «Я» у віртуальному просторі та невідповідності реального «Я» зі створеними різнойменними (множинними) віртуальними «Я». У цьому контексті, варто звернути увагу, що шизофренія у цифровому просторі має декілька особливостей: 1) це системний пошук, бажання отримувати якомога новіші цифрові засоби (ґаджети) для комунікації; 2) прагнення бути активним учасником соціальних мереж і 3) постійно підтримувати свою участь у соціальних мережах шляхом різних дописів, популяризації власних селфі тощо. Доведено, що шизофренія в умовах діджиталізованого суспільства набуває нових, раніше не досліджених аспектів. Адже сучасні цифрові технології, що використовуються суспільством, змінюють не лише спілкування, а й утворюють нові форми взаємодії. Зважаючи на це, обґрунтовано, що сучасні цифрові середовища, зокрема соціальні мережі, постійний потік інформації, здійснюють вплив на стан психіки людини, особливо у тих, хто вже має схильність до психічних розладів. Доведено, що діджиталізація суспільства створює як нові виклики, так і нові можливості. Важливим у цьому контексті є те, щоб технології використовувалися з обережністю. Як свідчить проведений аналіз, можна припустити, що розвиток цифрових технологій та діджиталізація суспільного буття має вплив на психіку людини і є однією із причин психічного захворювання – цифрової шизофренії як складного соціального феномена сучасності.

Ключові слова: особистість, діджиталізація, цифрова шизофренія, соціальні мережі, віртуальний простір, віртуальний світ, комунікація, технології, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. XXI ст. стало тим періодом життя суспільства, який насичений різними як соціальними, так і політичними, науковими змінами та революціями тощо. Це закономірні процеси, особливо, коли йдеться про розвиток. Найбільшого сплеску у цьому контексті зазнала інформаційно-комунікативна революція, що знайшла своє відображення у процесах діджиталізації та, відповідно, цифровізації індивідуального простору особистості, набула іншої форми. Звертаємо увагу на те, що цей процес виник не у XXI ст., а розпочався він у 60–70 роках XX ст. із винаходом мережі Інтернет. Саме цей технологічний феномен заклав основи цифрової епохи і створення «третього світу» буття людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання діджиталізації суспільного буття мають міждисциплінарний характер, адже особливістю людини цифрової доби є зміни сфери її зайнятості та соціальної структури. Дослідження пов'язані з процесами цифровізації людського буття не можна осмислити без філософського аналізу. У зв'язку з цим під час нашого дослідження актуальними стали напрацювання В. Воронкової та В. Нікітенко, які у своїй монографії розглянули теоретико-методологічні, концептуальні та праксеологічні засада становлення і розвитку цифрової людини та цифрового суспільства, а також запропонували понятійно-категоріальний апарат, методологію аналізу філософії взаємозв'язку цифрової людини і цифрового суспільства. (Воронкова, Нікітенко, 2022). Дослідники О. Котуха, О. Фонарюк, Ю. Коцан-Олинець у статті «Діджиталізація вищої освіти: пріоритети, виклики завдання» розглядають процес діджиталізації вищої освіти. В ході проведеного аналізу роблять висновки,

[1] Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна)
E-mail: Prokurator2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9838-7105
[2] Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна)
E-mail: Elen_5@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3826-5085

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2025

що поява Інтернету і мобільних пристроїв, можливість постійної комунікації членів суспільства один з одним визначають розвиток діджиталізації суспільства загалом. Діджиталізація також виступає складовою частиною сучасного антропологічного простору. (Котуха, Фонарюк, Коцан-Олинець, 2022). Досліджуючи діджиталізацію суспільного буття, О. Дзьобань зазначає, що особистість постмодерної епохи загубилася у незлічених потоках інформації та комунікації, не має певної системи цінностей та уявлень про права, обов'язки та відповідальність за вчинки, а тому втрачає будь-який сенс. (Дзьобань, 2021). Питання інформаційної свободи у своїй публікації порушують О. Данильян і О. Дзьобань (Данильян, Дзьобань, 2017). Не менш цікавими для нашого дослідження є напрацювання у сфері психології. Дослідники психологи говорять про те, що віртуальний світ є сприятливим середовищем для людей, які страждають на шизофренію, оскільки у цьому світі вони себе шукають, творять і відтворюють, відходячи від реального світу. Зокрема таку думку висловила П. Хубер-Віллано (Huber-Villano, 2020)

Мета та формування цілей статті (постановка завдання).

Мета статті: дослідити появу такого феномену як шизофренія у діджиталізованому просторі. Завдання дослідження: 1) розглянути особливості діджиталізації; 2) дослідити шизофренію в умовах діджиталізації.

Методи дослідження: феноменологічний дозволив виокремити такий вид шизофренії як цифрова; використання методів спостереження і аналізу сприяло встановленню впливу розвитку комунікаційних технологій на людину, її життя та формування; метод психоаналізу спрямований на встановлення формування реального «Я» у віртуальному просторі та невідповідності реального «Я» зі створеними різнойменними (множинними) віртуальними «Я».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Звертаючись до історії, можна помітити боротьбу за першість у формуванні цифрового простору яку ведуть прихильники двох технологічно високорозвинених країн – США і Японії. Ми не ставимо за мету досліджувати історію цього феномену, але змушені звернутися до деяких аспектів, щоб зрозуміти як відбувається полонізація цифровими технологіями буття людини і перенесення її у віртуальний простір. Отож, перший сервер було встановлено 1 вересня 1969 року у Каліфорнійському університеті, а 22 жовтня було встановлено з'єднання і передано дані між Каліфорнійським університетом та Стенфордом. Це і стало початком розвитку комунікативних технологій, що призвели до діджиталізації більшості процесів XXI ст. У цей вплив став однією з причин зміни соціальних структур, формування нового типу людини. Тобто мова іде про нову епоху становлення людства – цифрову, інформаційну. Цифровою її називають тому, що буття людини з кожним роком, днем, секундою насичується різними цифровими технологіями, що здійснюють вплив на людину та її середовище. А інформаційною – «… виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства» (Masuda, 1983). На це звертають увагу у своєму дослідженні «Концепція інформаційного суспільства: філософсько-антропологічний аналіз» І. Чайка, Р. Вишневецький, В. Павловський (Чайка, Вишневецький, Павловський, 2024). Варто віддати належне, що провівши відповідний аналіз, автори прийшли до одного із висновків: «феномен інформаційного суспільства описується за аналогією з попередніми історичними типами суспільства: доіндустріальним та індустріальним. Особливості людини інформаційної доби змальовуються лише в контексті зміни сфери її зайнятості і зміни структури споживання, частиною якого стає інформаційний продукт (Чайка, Вишневецький, Павловський, 2024).

У сучасному науковому світі феномен діджиталізації набирає особливої актуальності – це зумовлено рядом факторів серед яких можна виокремити швидкий розвиток технологій, зміни в економіці та бізнес-процес, інтеграція у повсякденне життя, глобалізація та конкуренція, пандемія та дистанційна робота, автоматизація процесів із застосуванням штучного інтелекту, зміни в освіті та підготовці кадрів. Визначені причини спровокували утворення різних концепцій цього феномена. Наприклад, одні дослідники вважають інформаційну епоху новою соціальною реальністю. Таке світосприйняття є виправданим, адже суспільство цифрової епохи характеризується як особлива система, що існує завдяки розвинутим комп'ютерним технологіям, дає можливість звільнити працівників від важкої праці, розширює можливості споживання цифрової, інформаційної продукції. Є інша точка зору: завдяки комп'ютерним технологіям відбулася трансфор-

мація традиційної капіталістичної економіки у концепцію інформаційного суспільства, що стало причиною соціально-економічних трансформацій, які ми сьогодні спостерігаємо. Інколи нам важко їх сприймати, але варто відмітити, що вони є і це демонструють ряд провідних компаній світу, які в гонитві за економічним зростанням все більше і більше у виробництві використовують комп'ютерну техніку, штучний інтелект. Це дає можливість нарощувати потужності виробництва, щоб забезпечити ринок попиту, який у силу процесів глобалізації, інтеграції все більше розширюється. І сьогодні, подекуди вже важко говорити про якийсь конкретний ринок – він є глобалізованим, а застосування до нього географічних ідентифікаторів, у більшості випадків, має формальний характер, який у короткий проміжок часу зникає.

Як бачимо в одному і другому наведених прикладах, а їх можна наводити чимало, важливу роль відіграє процес комп'ютеризації та інформатизації соціально-економічного життя. Завдяки цим двом ресурсам сучасний світ дуже швидко змінюється і змінюють його не що інше як винайдені людиною технології за які сьогодні ведеться боротьба. Адже відомо, що на вершині ринкової економічної архітектури, і не лише, знаходиться той, хто володіє технологіями. Що дає підстави звернутися до думки М.Шилера, який писав: «Здавна переважаючі імперативи ринкової економіки так само залишаються визначальними в перетвореннях, що відбуваються в технологічних і інформаційних сферах» (Webster, 2006).

Чому ми на це звертаємо увагу? Та тому, що розвиток комунікаційних, комп'ютерних технологій змінює життя людини – трансформується сфера комунікації, управління, надання послуг тощо. Практично, можемо сказати, що сучасні інтенсивні процеси діджиталізації людського буття є одним із критеріїв цивілізованості суспільства, держави, оскільки ці процеси є властивими для цивілізованих країн і виступають одним із їхніх критеріїв, а інформація, технології виступають товаром цивілізованого суспільства, які є предметом купівлі-продажу. Саме завдяки цьому процесу у діджиталізованому суспільстві зростає обсяг інформації, яка, як зазначають І.Чайка, Р.Вишневецький та В.Павловський, циркулює (Чайка, Вишневецький, Павловський, 2024), має властивість змінюватися, поширювати, а подекуди набувати іншого змісту, використовуючи ключові слова, тези тощо. Саме останнє і є: 1) причиною поширення маніпулятивної інформації, 2) та впливає на свідомість людини.

Крім цього, ще однією особливістю діджиталізованого суспільства є утворення соціальних мереж у віртуальному просторі. Таке нове інформаційно-комунікативне досягнення стало підґрунтям утворення ще одного світу – віртуального, який має свої особливості і створює нові для людини можливості, які дозволяють переступити межу соціально-етичного сприйняття світу, у якому, можна припустити – світ належить людині.

Мова йде про те, що в реальному світі, людина розглядається його частиною, вона користується первинною матерією. Вдосконалюючи світ, своє буття, вдаючись до творчості, людина створює продукти в основі яких закладена первинна матерія, яка не є пасивною, а надаючи їй нового змісту – створює різні форми. Саме у такий спосіб і утворився віртуальний світ – основу якого становить цифра. Сучасний віртуальний світ складається із різноманітних соціальних мереж, найпопулярнішими серед яких, за даними, що знаходяться у соціальних мережах, є: Facebook, YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp, TikTok, Linkedin, Telegram, Pinterest, Reddit («UASpectr», 2021). І це ще не вичерпний перелік соціальних мереж, що заповнюють віртуальний світ. Але навіть таке різноманіття віртуального світу створює людині умови свободи вибору само презентації. Створене віртуальне диво дає необмежені можливості користувачу для створення власної особистості. Спостерігаючи за деякими учасниками віртуального світу, ми можемо помітити, як вони реєструють себе під різними ніками, інколи є анонімними тощо. Все це свідчить про те, що у віртуальному світі людина веде гру з власною ідентичністю – змінює вік, стать, соціальний статус, національність тощо. Такі ігри призводять до так званої цифрової шизофренії, що виникає у віртуальному світі. Це досить серйозне психологічне захворювання, що виникає завдяки неусвідомленому використанню віртуального простору.

Опираючись на дослідження 2013 року Є. Єфімова, в одній із своїх праць у 2017 році А. Кургузов підтвердив побоювання з якими зустрічається суспільство у процесі діджиталізації соціального буття. Він звертає увагу на прагнення молодих людей не описувати свою реальну особистість в Мережі, а створювати віртуальну, яка часто не має нічого спільного зі своїм творцем. Швидке зростання кількості подібних вір-

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2025

туальних особистостей не може не викликати серйозного занепокоєння у психологів. Помічено, що люди, котрі нехтували своїм реальним «Я» заради створеної ними віртуальної особистості, часто готові нехтувати в реальності і своїм особистим часом, своїм зовнішнім виглядом, харчуванням і сном. Навіть відриваючись від віртуального світу, в реальному житті вони продовжують переживати і говорити про події, які з ними там відбувалися, наділяючи їх однаковою значимістю з тими подіями, які відбулися в дійсності, або навіть більшою (Кургузов, 2017).

Сьогодні вже 2025 рік, пройшло 12 років – ситуація, яку описували дослідники віртуального простору, не спростувалася, вона лише ускладнилася і почала набирати глобального масштабу. Адже молоде, підростаюче покоління, в силу розвитку цифрових технологій, цифрової трансформації та суцільної діджиталізації все більше і більше надає перевагу віртуальному світу. Соціальна комунікація, діалог переходять з реального світу у віртуальний. У такий спосіб реальне «Я», яке властиве природньому світу не завжди відповідає віртуальному «Я» віртуального світу, адже як і віртуальний світ, так і віртуальне «Я» є штучно створеними і не завжди їх можна ототожнювати, виходячи із їхньої сутності. Віртуальне «Я» у більшості випадків є штучно утвореним реальним суб'єктом реального світу, який не реалізувавши себе у реальному світі переноситься у віртуальний, і там в силу технічних можливостей, власної творчості конструює віртуальне «Я».

Але у цьому випадку, звертаємо увагу на те, що людина у цифровому просторі віртуального світу одночасно може перебувати у декількох соціальних мережах віртуального світу, у кожній з яких вона може відповідати реальному «Я» або ні. І у випадку коли вона не відповідає реальному «Я», для задоволення своїх потреб вона реєструється під різними іменами, у більшості випадків – це нашвидкуруч придумані імена, які не мають нічого спільного з тим, з чим можна було б ідентифікувати того чи іншого користувача соціальних мереж. Створення n кількості віртуальних «Я» поглиблює питання шизофренії людини зумовленої процесами діджиталізації.

Відомо, що шизофренія – це серйозний психічний розлад, що супроводжується маренням, галюцинаціями, втратою контакту з реальністю, недоречним афектом, дезорганізованою мовою, соціальним відстороненням та погіршенням адаптивної поведінки. Частина із наведених ознак шизофренії властива людям, які надають перевагу віртуальним соціальним мережам, у яких створене віртуальне «Я» у більшості випадків відповідає підсвідомим інтересам реального «Я». Про це свідчать дослідження О. Поліщука й О. Поліщук, які зазначають, що у більшості випадків активними користувачами діджиталізованого цифрового простору є молоде покоління, яке зростає разом з розвитком цих технологій (Поліщук, Поліщук, 2024). У таких людей не сформована психіка, відсутнє критичне мислення та не сформована цифрова грамотність – тобто вони найбільше наражаються на цифрову шизофренію. Намагаючись втекти від реального світу, від тих викликів, що несе наша реальність – молодь стає активним учасником діджиталізованого віртуального простору і намагається віднайти себе у соціальних мережах, у яких вона зареєстрована або створює віртуальне «Я». У цьому процесі важливим є те, що людина, яка значну частину проводить у штучно створеному віртуальному просторі, в реальному світі не контролює час, інколи неадекватно оцінює реальні ситуації, марить цінностями та дотримуються правил віртуального життя, інколи неадекватно сприймає реальний світ, норми, традиції тощо

Отже, як свідчить проведений аналіз, можна припустити, що розвиток цифрових технологій та діджиталізація суспільного буття має вплив на психіку людини і є однією із причин психічного захворювання – цифрової шизофренії. Саме на цьому у своєму дослідженні наголошує група психологів К. Сміт, Е. Харді, А. Віннікова, Ш. Бліз, Л. Мілліган, Д. Ідеального-Маццеї, С. Ламбе, Л. Марцано, П. Ульхаас, Е. Остінеллі, Ж. Анмелла, К. Зангані, Р. Ароніка, Б. Дваєр, Дж. Торус, А. Сіпріані (Smith, Hardy, Vinnikova et al., 2024).

У цьому контексті, варто звернути увагу, що шизофренія у цифровому просторі має декілька особливостей: 1) це системний пошук, бажання отримувати якомога новіші цифрові засоби (ґаджети) для комунікації; 2) прагнення бути активним учасником соціальних мереж і 3) постійно підтримувати свою участь у соціальних мережах шляхом різних дописів, популяризації власних селфі тощо. Останнє не завжди відповідає реальному «Я», адже такі дії спрямовані на залучення якомога більше «фанатів», «шанувальників». У цьому випадку реальне «Я» відходить від традиційних правил, норм. Тобто можна помітити, що активність у соціальних мережах

шляхом дописів і популяризації власних селфі не завжди відповідають реальному «Я». Крім цього, вони можуть мати не системний характер, а лише коли цього потребує підсвідомість людини і та соціальна спільнота до якої доєднане «Я» у віртуальному просторі. Мова йде про людей, які в силу тих чи інших обставин, не можуть задовільнити свої потреби у природньому світі – вони переходять у цифровий віртуальний простір. Простір, який станом на сьогодні, не обмежує свободу й прагнення людини і має свої особливості. Досліджуючи прояви свободи у віртуальному просторі, О. Данильян та Ю.Калиновський зазначають, що вони мають як позитивні, так і негативні наслідки (Данильян, Калиновський, 2020). До негативних факторів науковці відносять: вільний доступ до різноманітної інформації, що поширюється інтернет-простором і яка інколи є сурогатною та фейковою; сурогатне спілкування, відмова від реального спілкування з близькими людьми – надають перевагу віртуальному спілкуванню. Результатом цього є формування в активних учасників залежності від ґаджетів, віртуального світу тощо. Тобто такий спосіб життя людини в інформаційному просторі віртуального світу має негативний вплив на психіку цієї ж людини, адже перебуваючи у віртуальному світі, реальне «Я» має необмежені можливості для конструювання свого власного віртуального «Я» (Данильян, Дзьобань, 2019).

Звертаємо увагу, що в сучасному віртуальному світі діє чимало різноманітних соціальних груп чи блогів, які, поширюючи ту чи іншу інформацію (чи то у вигляді коротких текстів, чи фото), намагаються якомога більше притягти учасників. Особливої уваги у цьому випадку привертає інформація, яка подекуди може бути фейковою і не відповідати реальності. Але учасник такої мережі її споживає, відповідно несе певне психологічне навантаження, що дає можливість ним управляти і виводити за межі реальної соціальності. Такі дії зумовлені тим, що ми не готові сьогодні дати відповідь на питання: «Який вплив здійснює діджиталізація на психіку людини? Чому реальне «Я» не завжди відповідає віртуальним «Я»?» Все те, що ми сьогодні спостерігаємо і у чому є учасниками, виступає матеріалом глибокого як філософського, так і психологічного та соціального дослідження. Адже постійне блукання віртуальними соціальними мережами, гонитва за новими ґаджетами та можливостями, що забезпечують вони реальному «Я» у віртуальному просторі, сприяє поступовій втраті реальності, що у подальшому матиме негативні наслідки для суспільства і людини як виду Homo Sapiens. Звичайно такі застереження є можливими за відсутності критичного підходу до самого процесу діджиталізації суспільного буття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вищеописане дослідження та спостереження дають підстави стверджувати, що діджиталізація суспільного буття стала простором у якому людина може задовільнити свої потреби, що є недопустимими чи неетичними у реальному світі. Не обтяжуючи себе ніякими зобов'язаннями у віртуальному світі, маючи безмежну свободу, людина конструює свою власну віртуальну особистість, яка, як показують спостереження, не завжди відповідає реальному «Я», що є ознакою цифрової шизофренії. У соціальних мережах віртуального світу людина презентує себе, уникаючи будь-яких реальних соціальних обмежень, інколи декларуючи підсвідомі бажання.

Список використаних джерел

Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 460 с.

Данильян О., Дзьобань О. Діалектична єдність інформаційних прав та інформаційної свободи: до усвідомлення проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2017. 1 (32). С. 5–15.

Данильян О., Дзьобань О. Людина в інформаційному суспільстві: проблеми моральної ідентифікації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2019. №1 (40). С. 9–20. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155746.

Данильян О., Калиновський Ю. Контраверсійний характер свободи в інтернет-просторі: безпековий та державотворчий контекст. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 8–9 квіт. 2020 р. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2020. С. 289–294.

Дзьобань О. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право.* 2021. № 2 (37). С. 9–19. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238330.

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2025

Котуха О., Фонарюк О., Коцан-Олинець Ю. Діджиталізація вищої освіти: пріоритети, виклики, завдання. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2022. № 6. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-02.

Кургузов А.О. Соціальні мережі як сучасний інструмент процесу соціокультурної самоідентифікації особи. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2017. Випуск 70. С. 54–61.

Найпопулярніші соціальні мережі в Україні та країнах світу у 2020 році. *UASpectr («Український спектр»)*. Вебсайт. URL: https://uaspectr.com/2020/06/23/ najpopulyarnishi-sotsialni-merezhi-v-ukrayini-ta-krayinah-svitu-2020/ (дата звернення: 25.01.2025).

Поліщук О. Поліщук О. Освіта в умовах діджиталізації та глобалізації. *Humanities Studies* 2024. № 20. С. 186–192. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-21.

Чайка Ірина, Вишневецький Руслан, Павловський Валерій. Концепція інформаційного суспільства: філософсько-антропологічний аналіз. *Humanities Studies.* 2024. Випуск 18 (95). С. 79–87. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08.

Huber-Villano Patricia A. Virtual Reality for People With Schizophrenia By. *Social Work Today.* Vol. 23. № 4. P. 20.

Masuda, Y. The Information Society as Post-industrial Society. Washington: World Future Soc. 1983, 320 p.

Smith, K. A., Hardy, A., Vinnikova, A., Blease, C., Milligan, L., Hidalgo-Mazzei, D., Lambe, S., Marzano, L., Uhlhaas, P. J., Ostinelli, E. G., Anmella, G., Zangani, C., Aronica, R., Dwyer, B., Torous, J., & Cipriani, A. Digital Mental Health for Schizophrenia and Other Severe Mental Illnesses: An International Consensus on Current Challenges and Potential Solutions. *JMIR Mental Health.* 2024. 11. Article e57155. DOI: https://doi.org/10.2196/57155.

Webster, F. Theories of the Information Society. London: Routledge. 2006. 312 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203962824.

References

Voronkova V. H., Nikitenko V. O. (2022). Philosophy of the digital human and digital society: theory and practice. Zaporizhzhia: Publishing House «Helvetica». 460.

Danilyan O., Dzoban O. (2017). Dialectical unity of informational rights and informational freedom: to realization of problem. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University Series Philosophy Philosophies of Law Political Science Sociology*, 1 (32). 5–15.

Danilyan O., Dzoban O. (2019). A man is in informative society: problem of moral authentication. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University Series Philosophy Philosophies of Law Political Science Sociology*, 1(40). 9–20. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155746.

Danilyan O., Kalynovskyi Yu. (2020). The controversial nature of freedom in the Internet space: security and state-building contexts. *Ukraine and the world: theoretical and practical aspects of activity in the field of international relations:* materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 8–9 kvit. 2020 r. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, 285–290.

Dzoban O. (2021). Digital person as a philosophical problem. *Information and law,* 2 (37). 9-19. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238330.

Kotukha O. C., Fonaryuk O. Ю., Kotsan-Olynets Ю. Я. (2022). Digitalization of Higher Education: Priorities, Challenges, Tasks. *Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, 6. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-02.

Kurguzov A.O. (2017). Social networks as a modern tool of the process of socio-cultural selfidentification of an individual. *Humanities bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 70. 54–61.

The most popular social networks in Ukraine and the world in 2020. *UASpectr* (2020). Available at: https://uaspectr.com/2020/06/23/ najpopulyarnishi-sotsialni-merezhi-v-ukrayini-ta-krayinah-svitu-2020/ (accessed: 25.01.2025).

Polishchuk Oleksandr, Polishchuk Olena (2024). Education in the context of digitalization and globalization. *Humanities Studies,* 20. 186–192. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-21.

Chaika Iryna, Vyshnevetskyi Ruslan, Pavlovskyi Valerii (2024). Information society concepts: philosophical and anthropological analysis. *Humanities Studies,* 18. 79–87. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08.

Huber-Villano Patricia A. Virtual Reality for People With Schizophrenia By. *Social Work Today.* Vol. 23. № 4. P. 20.

Masuda, Y. The Information Society as Post-industrial Society. Washington: World Future Soc. 1983, 320 p.

Smith, K. A., Hardy, A., Vinnikova, A., Blease, C., Milligan, L., Hidalgo-Mazzei, D., Lambe, S., Marzano, L., Uhlhaas, P. J., Ostinelli, E. G., Anmella, G., Zangani, C., Aronica, R., Dwyer, B., Torous, J., & Cipriani, A. Digital Mental Health for Schizophrenia and Other Severe Mental Illnesses: An International Consensus on Current Challenges and Potential Solutions. *JMIR Mental Health.* 2024. 11. Article e57155. DOI: https://doi.org/10.2196/57155.

Webster, F. Theories of the Information Society. London: Routledge. 2006. 312 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203962824.

OLEKSANDR, POLISHCHUK – Dr. of Philosophical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work of Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine)
E-mail: prokurator2007@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9838-7105

OLENA, POLISHCHUK – PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of the Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi,Ukraine).
E-mail: Elen_5@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3826-5085

DIGITALIZATION OF SOCIAL LIFE – AN AREA FOR SCHIZOPHRENIA

Abstract

The article focuses on the development of digital technologies and their impact on a person. The purpose of the article is to study the emergence of such a phenomenon as schizophrenia in the digitalized space. Objectives of the study: 1) to consider the features of digitalization; 2) to study schizophrenia in the context of digitalization. Research methods: the phenomenological method allowed us to distinguish such a type of schizophrenia as digital schizophrenia; the use of observation and analysis methods helped to establish the impact of the development of communication technologies on a person, his or her life and formation; the method of psychoanalysis is aimed at establishing the formation of the real "I" in the virtual space and the discrepancy between the real 'I' and the created differently named (multiple) virtual "I". In this context, it is worth noting that schizophrenia in digital space has several features: 1) a systematic search, a desire to obtain the latest digital tools (gadgets) for communication; 2) a desire to be an active participant in social networks; and 3) to constantly maintain one's participation in social networks through various posts, popularization of one's own selfies, etc. It is established that under certain conditions the digitalization of social life causes concern in the process of the formation of the Self, in particular, the emergence of digital schizophrenia. It is proved that schizophrenia in a digitalized society acquires new, previously not studied aspects. As modern digital technologies used by society are changing not only communication but also creating new forms of interaction. In view of this, it is substantiated that modern digital environments, social media, in particular, and the constant flow of information, have an impact on the psychological state of people, especially those who already have a tendency to mental disorders. It is proved that the digitalization of society creates both new challenges and new opportunities. In this context it is important to use technologies with caution. According to the analysis, it can be assumed that the development of digital technologies and the digitalization of social life has an impact on the human psyche and is one of the causes of the mental illness of digital schizophrenia as a complex social phenomenon of our time.

Key words: a personality, digitalization, digital schizophrenia, social networks, virtual space, virtual world, communication, technology, information society.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 03.03.2025
Accepted date 13.04.2025
Published date 21.04.2025

How to cite: Поліщук, Олександр, Поліщук, Олена. Діджиталізація суспільного буття – простір для шизофренії. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 94–100.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-10

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2025

УДК 130.2:141.7(821.161.1.09)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11

ФЕНОМЕН ЖАХЛИВОГО У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ[1]

Анотація

Статтю присвячено дослідженню культурно-антропологічних аспектів структурування життєвого світу людини з акцентом на ролі жахливого у буттєвих структурах особистості. Особливий фокус здійснено на суспільних модифікаціях феномену жахливого в історичній ретроспективі та рамкових умовах сьогодення українського народу, коли жахливе набуває онтологічного статусу у моделях життєтворчості у воєнну добу. Дослідження феномену жахливого, здійсненого у ландшафтах життєтворчості українського екзистенційно-антропологічного філософа, подолання у суспільній свідомості українців догматичного розуміння якого як російського письменника, відбулося вже за часів незалежності. Внутрішня драма М. Гоголя, яка оберталася мукою пошуків власної ідентичності, сьогодні ініційована військовою агресією російської федерації, направленої проти державності, свободи, незалежності та права на вільний вибір України, що має всі ознаки неприхованого ресентименту. Гоголівська опозиція живого/мертвого, прекрасного/жахливого посилює свою актуальність у практиках сьогодення, як протистояння українського живого світу мертвому російському. Феномен жахливого осмислюється і інтерпретується М. Гоголем як складне соціокультурне утворення, що має вкорінену в глибинних пластах етнонаціонального буття специфіку переживання досвіду жахливого. Філософія жаху М. Гоголя має декілька інваріантів: жах як естетичний ефект страх «прозріння» Іншого в собі або набуття «забороненого знання»; жах як трансгресія межі між живим/мертвим, тілесним/сакральним; страх як осереддя людського досвіду; страх як механізм маргіналізації тощо. Феномен жахливого автор намагаються осягнути на декількох рівнях – містичному («Вій»), соціальному («Ревізор»), екзистенційному («Шинель»); метафізичному («Мертві душі»). Жахливе постає не тільки у літературній творчості, але й у життєвому проекті митця, свідченням чого є його епістолярна спадщина, релігійні пошуки та життєві кризи і спроби самотворення збережені в духовній біографії та автобіографічних текстах. З'ясовано, що діалектика прекрасного і жахливого в творчості М. Гоголя представлена як співбуття світу «живих» і «мертвих» душ у онтологічній перспективі постколоніальної піднесеності українського світу і особистісно-екзистенційних пошуків власної ідентичності. Осягнення жахливого для Гоголя є способом не тільки філософсько-літературного пізнання дійсності, але й підсумком особистої екзистенційної роботи у практиках власної життєтворчості.

Ключові слова: людина, культура, життєтворчість, соціальна реальність, війна, страх, жахливе, агресія, етнос, нація, філософія спротиву, М. Гоголь.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Війна завжди була і залишиться найбільшої і найскладнішою соціальною травмою, яку вимушене переживати людство, бо війна є джерелом породження колективного страху, агресії, відчаю, зневіри. В реаліях війни, коли страх за власне життя та життя близьких перестає бути лише емоційною реакцією на жахіття війни, а вкорінюється у всі буттєві структури індивіда, стає невід'ємною складової повсякденної реальності українського соціуму, поняття жахливого у своїй сумарності набуло смислового відтінку у модусі від руйнівних до терапевтичних глибоко екзистенційних інтерпретацій. Етична вимога толерантності, метафорика оновлення, конструювання образу Іншого, культура миру і філософія ненасильницького спротиву не тільки визначили концептуальні засади української Формули миру, але й викликали суспільний інтерес до рефлексій жахливого у просторі сучасного кіномистецтва, філософської прози, поезії, візуальних мистецтв. В цьому аспекті варто відзначити, що передумови суспільного подолання та засудження агресії як ідеології і практики руйнування людського буття закладені у глибинних пластах колективної свідомості. Мова йде про досвід переосмислення природи зла, страху, відчаю та зневіри у багатовимірності інтерпретацій феномену жахливого як у світові так і вітчизняній філософській, літературній та мистецькій традиції. У життєтворчості М. Гоголя феномен жахливого осмислюється як досвід складних переживань «вселенського жаху» та спроба зрозуміти межу між живим/мертвим, надлюдським – людським – нелюдським у викликах нескінченно досконалого і гармонійно вла-

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-7624-5539

штованого біблійного світу. Безперечно, Гоголь був не єдиним, хто помітив дисбаланс теологічної логіки добра і зла у реальному світі. Філософські рефлексії амбівалентності прекрасного/жахливого наявні у Е. Берка, І. Канта, Е. К'єркегора, З. Фройда, Ж. Лакана та ін. Яскраві літературні інтерпретації жахливого здійснені Г. Лавкрафтом, Е. По, Мері Шеллі та ін.

Діалектика прекрасного і жахливого в творчості М. Гоголя представлена як співбуття світу «живих» і «мертвих» душ у онтологічній перспективі постколоніальної піднесеності українського світу і особистісно-екзистенційних пошуків власної ідентичності, а також варто відзначити, що осягнення жахливого для Гоголя є способом не тільки філософсько-літературного пізнання дійсності, але й підсумком особистої екзистенційної роботи у практиках власної життєтворчості.

Дослідження феномену жахливого у сучасному українському науковому дискурсі здійснені в літературознавчих студіях з оптикою на міфологію, фольклор та етнографію, а також у культурологічних розвідках та культурно-антропологічних, як естетичні та екзистенційні інтерпретації способів людського буття. В контексті даного дослідження феномена жахливого у творчості М. Гоголя заслуговують на увагу праці таких українських дослідників як В. Агеєва, Ю. Барабаш, О. Забужко, С. Крилової, І. Лисого, Т. Лютий, Н. Хамітова та ін.

Методологія дослідження. У статті з метою виявлення специфіки творчого осмислення феномену жахливого як унікальної форми пізнання досвіду загальнолюдського та особистісно-екзистенційного буття в координатах християнської віри та філософії зневіри і самотності у моделях життєтворчості М. Гоголя, застосовано комплексу методологічну програму, яка дозволяє поєднати феноменологічний, герменевтичний, культурологічний та естетичний аналіз з нарратологічним, символічно-міфологічним та постколоніальним підходами із залученням психоаналітичного методу та процедур антропологічної редукції та інтерпретації.

Об'єкт дослідження. Форми репрезентації жахливого у людському бутті

Предмет дослідження. Культурно-антропологічні, психологічні та релігійно-містичні коди інтерпретації жахливого у житті й творчості М. Гоголя.

Метою даного дослідження є філософсько-антропологічний аналіз феномену жахливого, як своєрідної культурно-антропологічної і етичної рефлексії людського буття як інтерпретації межового досвіду зустрічі з Іншим у життєтворчості М. Гоголя.

Завдання дослідження: проаналізувати в культурно-антропологічній перспективі гоголівську концепцію «вселенського жаху», як найсильнішого виду страху перед невідомим у життєвих практиках М. Гоголя, що дозволить уникнути редукції смислів цього концепту виключно до суб'єктно-психологічного рівня та розглянути його на більш глибшому – екзистенційно-антропологічному, з урахуванням специфіки етнокультурного досвіду українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

В найбільш очевидному сенсі переживання психосоціальних наслідків війни є рухом вперед, але щоб не наражаться на пастки (психологічні, ідеологічні, політичні тощо) потрібна свобода духу, що перевершує людські сили. Як слушно зауважує Ю. Крістева «справжньої причиною страху називають звірства війни, але її насильницька квазімістична постійність піднімає його з рівня політичної чи навіть соціальної випадковості (де він був би наслідком гноблення) на інший рівень; страх стає знаком людяності, тобто закликом до любові» (Kristeva, 1982, c. 142).

Проте, людині щоб відчути силу духу, потрібно здійснити емоційно-вольовий акт повернення в дійсність, в якій комплекс екзистенційних категорій (страждання, відчай, страх скінченність тощо) дає поштовх нескінченності руху. Наскільки би парадоксальним це не було, війна стає джерелом оновлення, онтологічно визначений у загальновідомому вислові: війна – батько всього,… вона робить одних рабами, а других – вільними людьми, який вірогідно належить Гераклітові. Навіть в жахливому сьогоденні, коли війна сприймається виключно як катастрофа, для розуміння культурної і соціальної динаміки варто враховувати і цей гераклітівський ракурс. Війна (фізична, інтелектуальна, культурна, соціальна тощо) виявляє межі людського страху, а також відкриває нові горизонти для мужності Бути.

Доля української культури і української людини є такою, що вона не народжується і не зростає у спокої, а гартується у боротьбі. Не останню роль в формуванні автентичного ціннісно-смислового Універсуму української культури відіграв М. Гоголь, але визнання його українства відбулося лише в останні роки. Змістовний

© Наталія, Радіонова, 2025

фокус «гоголівського питання» в просторі української культури підсилюється наступним уточненням І. Лисого: «тяглість культурних процесів недержавної нації ускладнюється незахищеністю її культури, набуваючи «пунктирної» реалізації» (Лисий, 2004, с. 221). Хоча полеміка с приводу того, яка у Гоголя душа – «хохляцька» чи «москальська» велася ще за його життя (П. Куліш, Т. Шевченко, В. Бєлінський), крок «у напрямку до Гоголя», як поетично резюмував Ю. Барабаш, був зроблений Д. Мережковським, Д. Чижевським, Г. Грабовичем, К. Мочульським, Є. Маланюком, М. Шлемкевичем. Саме ці дослідники в творчому доробку М. Гоголя починають відкривати «нескінченого», «невидимого» і «невідомого» екзистенційно-релігійного філософа (Култаєва, Радіонова, 2023, с. 32–35). Переосмислення творчості М. Гоголя як унікального літературного явища української культури, що остаточно відмежовує його від жанру соціальної сатири, куди його спрямувала ідеологічно заангажована радянська критика, відбулося у дослідницькій перспективі літературної антропології. Такий підхід на думку О. Галети, – «уможливлює розгляд художньої літератури як особливої культурної дії, спрямованої до колективної та особистої ідентифікації» (Галета, 2023, с. 11).

Зауважу, що для української бароковій літературній традиції, філософську обрамку якої здійснив Г. Сковорода, визначивши специфіку культурного профілю української філософічної прози доби модерну (Радіонова, 2025), а також для німецького романтизму характерним є спосіб артикуляції ідентичності шляхом використання філософсько-естетичного прийому поєднання бінарних пар, які формують діалектичну або символічну єдність, а також засвідчують неможливість однозначного буття. Дар духовного зору властивий М. Гоголю дозволив йому відчути напружену єдність антиномічної структури світу, побудувавши таким чином не лише центральну поетику своїх творів, але й визначив власну життєву стратегію як шлях до Абсолюту через суперечність. Безперечно, у гоголівських образах Панночки-відьми, Вія, Чорта простежується магічний ідеалізм Новаліса, романтична гуманістична містика Гете і Гофмана, суть естетичної програми яких полягає не у створенні, а прозрінні Іншого (Шалагінов, 2013, с. 329). Філософія жаху М. Гоголя має декілька інваріантів: жах як естетичний ефект страх «прозріння» Іншого в собі, на кшталт магічного ідеалізму Новаліса або «забороненого знання» у М. Фуко; жах як трансгресія межі між живим/мертвим, тілесним/сакральним у стилі філософії еротизму Ж. Батая; страх як осереддя людського досвіду та ефект присутності (Гуссерль, Мерло-Понті). У відповідності до поставленої мети найбільш герменевтично наближене розуміння суті жахливого у життєтворчості М. Гоголя дає певна кореляція його літературних образів з розумінням смерті як екзистенційної події (К'єркегор), а також жаху як механізму маргіналізації Іншого (Ю. Крістєва). У цій оптиці логічно постає основна мета М. Гоголя відкрити горизонти нескінченого «живої душі» української нації, яку автор реалізує у своєрідній літературно-філософській манері поєднання світла і темряви, прекрасного і жахливого, земного і небесного, ірраціонального і раціонального.

Не випадково, що Гоголівська поетика слова виявилася для тогочасної російської свідомості за межею сприйняття смислу. Навіть такий прискіпливий російський критик як В. Бєлінський не зміг побачити, що Гоголь у фіналі «Тараса Бульби», зауважує В. Агеєва: «говорить не про край чи народність, тим більше не про «плем'я», а таки про націю» (Агеєва, 2025, с. 86). Можливо, мовна двоїстість М. Гоголя, яка сприймалася у російських літературних колах як малоросійський діалект російської, заважала В. Бєлінському розгледіти у гоголівській магії мови ретельно прихований за міфологічними образами та етноантропологічними розмислами дух спротиву українського народу, а скоріш за все – нарратологічність мислення колонізатора. Крім того, як пише Ю. Барабаш: «для Гоголя аж ніяк не було секретом принизливе, упосліджене становище української мови, української культури в імперії. Ішов фронтальний наступ самодержавної влади на українську школу, українську книгу, українську мову» (Барабаш, 2015, с. 3–46). Гоголь тонко відчував, що чарівний, розкішний, сонячний літній день рідної Малоросії поглинається жахливою тишею колоніального існування. Відчуття космічного жаху за долю рідного краю, що посилювалося внутрішнім жахом смерті, який переслідував Гоголя з самого дитинства, визначає опозицію живого/мертвого, автентичного/неавтентичного буття в творчості й у життєвих практиках письменника. Можливо, саме страх й виступає рушійною силою, яка визначає духовну відданість Гоголя пошукам «живої душі». Як зазначає Е. Северино: «відданість універсальному та об'єктивному є найрадикальнішою фор-

мою екзистенційної та суб'єктивної відданості» (Северино, 2023, с. 322). За переконанням Гоголя призначення людини полягає в тому, щоб наповнювати життя духовним світлом краси і добра. Саме тому, Гоголь сконцентрував свою увагу на виявленні «вульгарності вульгарної людини», «банальності банальної людини», пошуку «живої» душі у мертвенності знелюднення крізь призму категорії жаху як фундаментального стану людини перед абсурдом і духовною порожнечею тогочасного російського суспільства («Шинель», «Мертві душі», «Вибрані місця із листування з друзями»). Як не парадоксально «Вибрані місця із листування з друзями», виявилися найбільш цензурованою книгою Гоголя (було викинуто п'ять найважливіших листів, які повинні були скласти життєво важливу структуру книги, а всі інші, які були присвячені жахам миколаївської реальності були значно скорочені). Одним із вердиктів винесених з боку офіційних органів, Гоголь помилився, коли виніс на загальний огляд різні соціальні, економічні та моральні проблеми Росії. Дух офіційної народності вимагав, щоб Росію вихваляли такою, якою вона є, а не такою, якою вона може чи повинна бути. Один з вилучених творів мав заголовок «Жахи і жахи Росії» (Bojanowska, 2002, с. 344).

Отже викриваючи жахливе становище тогочасної людини, Гоголь артикулює тотальний страх як інструмент політики і психологічної війни царського уряду проти «живих» душ, як механізм маргіналізації Іншого. Якщо образ паночки-відьми («Вій») можна розглядати як симптоматику несвідомого Реального, яке прориває крізь символічне, то у «Вибраних місцях..» жах можна визначити як зустріч з реальним, що не піддається символізації, бо «бреше повсякчас, цей Невський проспект…» (Гоголь, 2009, с. 36). «На щастя», – пише К'єркегор, – «існування є найбільш милосердним і вірним, ніж стверджують мудреці, бо воно нікого не виключає, навіть незначних людей, воно нікого не обманює, бо у світі духу обманюється лише той, хто обманює себе сам» (К'єркегор, 2025, с. 145). Росія як простір страху, абсурду і деградації викликає у Гоголя екзистенційний жах порушення космічного порядку. Він пише: «сам демон засвічує лампи для того тільки, щоб показати все в несправжньому вигляді» (Гоголь, 2009, с. 36). Культурний камуфляж корупції, брехні, страху який є не тільки спокусою, але й нормою існування «мертвого» світу, на думку М. Гоголя, потребує найшвидшого лікування. Його терапевтичні прописи ґрунтуються на філософсько-антропологічному аналізі поняття дія, адже є дії, котрі приводять до спасіння і дії результатом яких є неминуча загибель. Зокрема, автор висвітлює, на прикладі моделі мікро імперії («Ревізор»), дію, яка приводять до духовного занепаду, змальовуючи абсурдний простір безнадії і зневіри через метафору «мертвих» душ («Мертві душі»).

Жахливе у творчості М. Гоголя, повторюючись у різних словесних формах, репрезентує себе у життєвих практиках автора, стверджуючи себе шляхом певної смислової ревізії категорії прекрасне в фокусі від «моральної краси» до «духовної насолоди». Варто зазначити, що глибинна екзистенційна тривога від пошуку Божої присутності в власному житті набуває у життєтворчості М. Гоголя («Записки божевільного», «Роздумування про Божественну Літургію») онтологічної самотності у її крайньому психологічно-містичному прояві. Тонка організація психіки М. Гоголя визначає специфіку творчих прозрінь, а також пояснює його схильність до меланхолії та депресії з самого дитинства. Варто зазначити, що в історії роду М. Гоголя генетично було закладено три основних лінії як можливих інваріантів у напрямку до самопізнання. Перша лінія була по роду батька – священицька; друга – визначала приналежність до козацького роду; третя – визначала схильність до мистецтва, як по материнському так і по батьківському роду (Михет О., Михед П., 2024, С. 308–309). Крім того, на генетичному рівні для роду Гоголів характерна було двомовність, що й не давало Гоголю остаточно визначиться з тим яка його душа навіть й тоді, коли він відмовився від польської частини свого прізвища.

Варто наголосити, що кожна стратегія життєтворчості утворює внутрішню вертикаль ступенів погодження загального/особистого, з якої й починається сходження до бажаної моделі життя.

У хворобливій уяві М. Гоголя вимальовується місіонерське завдання вказати шлях людству до справжнього життя через «споглядання самого себе в середині себе», як найбільш продуктивного засобу інобуття з Богом. Він пише: «Є голос, який наказує нам, голос, що перед ним нікчемний наш мізерний ум» (Гоголь, 2010, с. 54). Як слушно зауважує С. Бенвенуто: «Велика кількість спокус полягає у спонуканні до надмірного релігійного завзяття» (Бенвенуто, 2021, с. 25).

Підсумовуючу відповідь на творчі одкровення у саморефлексії істинності віри, які мають

© Наталія, Радіонова, 2025

силу вирішального акорду у життєтворчості М. Гоголя, можна збагнути через його сучасника С. К'єркегора: «Віра – це найвища пристрасть у людині. У кожному поколінні, мабуть, є багато тих, хто взагалі не приходить до неї, але ніхто не йде далі. Я не беруся вирішувати, чи є в наш час багато тих, хто не відкриває її для себе. Я можу посилатися лише на себе, і не можу приховувати того, що мені ще багато належить зробити, однак я не бажаю обманювати ні себе, ні велич, звівши його до чогось незначного, до певної дитячої хвороби, якої треба бажати якнайшвидше позбутися. Але життя має достатньо завдань і для того, хто не прийшов довіри, і якщо він щиро любить її, то його життя не буде змарнованим, навіть якщо він ніколи не стане таким, як той, хто відчув і збагнув найвище» (К'єркегор, 2025, с. 170).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, жахливе у життєвій моделі та у творчості М. Гоголя не зводиться до зовнішніх страхів, а цілком в дусі романтичного розуміння, є формою відкриття реальності, що приходить з середини та є проявом внутрішньої порожнечі «мертвої» душі, часто набуваючи апокаліпсичного характеру. Жахливе у моделях життєтворчості митця розуміється як екзистенційний досвід пробудження від зіткнення з абсурдністю реального світу, а також глибинний механізм наближення до пізнання Бога. Не випадково Гоголь застосовує філософський режим розрізнення дихотомії і трансцендентального. Внутрішня діалектика жахливого/прекрасного у ландшафтах життєтворчості українського екзистенційно-антропологічного філософа дозволяє осмислити межу між реальністю та ілюзією російської імперії, яка обернулася трагедією та відчуженням людини. Досвід переживання жахливого становища українського світу в реаліях «мертвенності» тогочасної російської буденності Гоголь передає через суб'єктність образу автора, що визначає етичну спрямованість до духовної реконструкції на засадах благ небесних. Подальше дослідження творчості М. Гоголя в оптиці подолання у суспільній свідомості українців догматичного розуміння його як російського письменника, є важливим завданням відродження національного культурного спадку. Гоголівська опозиція живого/мертвого, прекрасного/жахливого посилює свою актуальність у практиках сьогодення, як протистояння українського живого світу мертвому російському.

Список використаних джерел

Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Вид. 2-ге, виправлене, Київ : Віхола, 2025. 371 с.

Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла. Пер. з фр. В. Артюха та А. Рєпи – 2-ге вид., змін. Київ: Комубук, 2019. 216 с.

Барабаш Ю. У напрямку до Гоголя. Київ.: Темпора, 2015. 468 с.

Бенвенуто С. Зневіра. Муки байдужості. Пер. з італ. Л. Котляр, Н. Суполкіной, Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2021. 200 с.

Галета О. Нова словесність: українська література в антропологічній перспективі: наукове видання. Львів: Видавництво Українського католицького Університету, 2023. 248 с.

Гаттон Р. Відьомство: Історія страху з давніх часів і дотепер. Пер. з англ. К. Диса, Київ: Стилет і Стилос, 2023. 472 с.

Гоголь М. Зібрання творів у 7 т. [редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін.] : упоряд. П.В. Михед ; Національна академія наук України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 2008–2012. Т. 4 : Духовна проза, 2009. 232 с.

Гоголь М. Зібрання творів у 7 т. [редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін.] : упоряд. П.В. Михед; Національна академія наук України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 2008–2012. Т. 6 : Духовна проза, 2010. 352 с.

К'єркегор С. Страх і трепет. Діалектична лірика. Львів: Вид-во «Апріорі», 2025. 184 с.

Култаєва М., Радіонова Н. Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки), монографія за наук. ред. Н. Радіонової. Київ : Вид-во «Людмила», 2023. 226 с.

Лисий І. Філософська і мистецька культура. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 368 с.

Михед О., Михед П. Живі. Зрозуміти українську літературу. Львів : Видавництво Старого лева, 2023. 384 с.

Радіонова Н. Піл знаком Г. Сковороди: культурний профіль і дизайн доби модерну Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Літературознавство. Збірник наукових праць. 2025. Випуск 1(105). С. 22–39.

Северино Е. Сутність негілізму. Київ: Темпора, 2023. 688 с.

Шалагінов Б. Б. Класики і романтики: Штудії з історії німецької літератури ХУІІІ–ХІХ століть. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 440 с.

Bojanowska E. Nikolai Gogol Between Ukrainian and Russian NationalismHarvard University Press Cambridge, Massachusetts London, 2007. 448 c.

Kristeva, J. Powers of horror. An Essay on Abjection. Translated by LEON S. ROUDIEZ, COLUMBIA UNIVERSITY PRESS New York, 1982. 219 c.

References

Ageieva V. (2025). *Za lashtunkamy imperii. Esei pro ukrainsko-rosiiski kulturni vidnosyny*. 2-he vyd., vypravlene. Kyiv: Vikhola, 371 s.

Badiou A. (2019). *Etyka. Narys pro rozuminnia zla*. Per. z fr. V. Artiukha ta A. Repy. 2-he vyd., zmin. Kyiv: Komubuk, 216 s.

Barabash Yu. (2015). *U napriamku do Hoholia*. Kyiv: Tempora, 468 s.

Benvenuto S. (2021). *Znevira. Muky baiduzhosti*. Per. z ital. L. Kotliar, N. Supolkina. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko; Kyiv: Nika-Tsentr, 200 s.

Haleta O. (2023). *Nova slovesnist: ukrainska literatura v antropologichnii perspektyvi: naukove vydannia*. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho Universytetu, 248 s.

Hatton R. (2024). *Vidmovstvo: Istoriia strakhu z davnikh chasiv i doteper*. Per. z anhl. K. Dysa. Kyiv: Stilet i Stylos, 472 s.

Hohol M. (2009). *Zibrannia tvoriv u 7 t.* [redkol. M.H. Zhulynskyi (holova) ta in.]: upor. P.V. Mykhed; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy Instytut literatury im. T. H. Shevchenka. Kyiv: Naukova dumka, 2008–2012. T. 4: Dukhovna proza, 232 s.

Hohol M .(2010). *Zibrannia tvoriv u 7 t.* [redkol. M.H. Zhulynskyi (holova) ta in.]: upor. P.V. Mykhed; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy Instytut literatury im. T. H. Shevchenka. Kyiv: Naukova dumka, 2008–2012. T. 6: Dukhovna proza, 352 s.

Kierkegaard S. (2025). *Strakh i trepet. Dialektychna liryka*. Lviv: Vyd-vo “A priori”, 184 s.

Kultaieva M., Radionova N. (2023). *Prosvitnytska mobilnist i romantychne pryskorennia: H. Skovoroda ta M. Hohol (filosofsko-osvitni ta kulturno-antropolohichni rozvidky), monohrafiia za nauk. red. N. Radionovoi*. Kyiv: Vyd-vo “Liudmyla”, 226 s.

Lysyi I. (2004). *Filosofska i mystetska kultura*. Kyiv: Vyd. dim “KM Akademiia”, 368 s.

Mykhed O., Mykhed P. (2024). *Zhyvi. Zrozumity ukrainsku literaturu*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho leva, 384 s.

Radionova N. (2025). *Pil znakom H. Skovorody: kulturnyi profil i dyzain doby modernu*. Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Literaturoznavstvo (2023). Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 1(105), s. 22–39.

Severino E., 2023. *Sutnist nihilizmu*. Kyiv: Tempora, 688 s.

Shalahinov B. B. (2013). *Klassyky i romantyky: Shtudii z istorii nimetskoi literatury XVIII–XIX stolitt*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 440 s.

Bojanowska E. (2007). *Nikolai Gogol Between Ukrainian and Russian Nationalism*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 448 p.

Kristeva J. (1982). *Powers of Horror. An Essay on Abjection*. Translated by Leon S. Roudiez, Columbia University Press, New York, 219 p.

NATALIIA, RADIONOVA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7624-5539

THE PHENOMENON OF THE HORRIFIC IN THE LIFE-CREATING ACTIVITY OF M. GOGOL: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

The article is devoted to the investigation of the cultural-anthropological aspects of structuring the human lifeworld, with a particular focus on the role of the horrific in the ontological structures of the personality. Special emphasis is placed on the social modifications of the phenomenon of the horrific in historical retrospect and in the framework conditions of contemporary Ukrainian society, where the horrific acquires an ontological status in models of life-creating activity during the wartime period. The study of the phenomenon of the horrific, carried out within the landscapes of the life-

© Наталія, Радіонова, 2025

creating activity of a Ukrainian existential-anthropological philosopher, and the overcoming in the public consciousness of Ukrainians of the dogmatic understanding of Gogol exclusively as a Russian writer, occurred only during the era of independence. The inner drama of M. Gogol, which revolved around the torment of searching for his own identity, is today actualized by the military aggression of the Russian Federation, directed against the statehood, freedom, independence, and the right to free choice of Ukraine, which displays all the characteristics of overt ressentiment. Gogol's opposition of the living/the dead, the beautiful/the horrific, becomes ever more relevant in present-day practices, as a confrontation of the Ukrainian living world against the Russian dead world. The phenomenon of the horrific is comprehended and interpreted by M. Gogol as a complex sociocultural formation, rooted in the deep layers of ethno-national being and possessing a specific way of experiencing the horrific. Gogol's philosophy of horror presents several invariants: horror as an aesthetic effect – the fear of the "revelation" of the Other within oneself or the acquisition of "forbidden knowledge"; horror as a transgression of the boundary between the living/the dead, the corporeal/the sacred; fear as the core of human experience; fear as a mechanism of marginalization, etc. The phenomenon of the horrific is explored by the author on several levels – the mystical ("Viy"), the social ("The Government Inspector"), the existential ("The Overcoat"), and the metaphysical ("Dead Souls"). The horrific appears not only in literary creativity but also in the artist's life project, as evidenced by his epistolary legacy, religious quests, and life crises, as well as attempts at self-creation, preserved in his spiritual biography and autobiographical texts. It is established that the dialectic of the beautiful and the horrific in Gogol's works is presented as the coexistence of the world of "living" and "dead" souls within the ontological perspective of the postcolonial elevation of the Ukrainian world and the personal-existential search for one's own identity. For Gogol, the comprehension of the horrific is not only a means of philosophical and literary cognition of reality but also the result of personal existential work within the practices of his own life-creation.

Key words: human, culture, life-creation, social reality, war, fear, the horrific, aggression, ethnos, nation, philosophy of resistance, M. Gogol.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 12.03.2025
Accepted date 11.04.2025
Published date 12. 05.2025

How to cite: Радіонова, Наталія. Феномен жахливого у життєтворчості М. Гоголя: філософсько-антропологічний аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 101–107.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11

УДК 122:7.012
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-12

ФІЛОСОФІЯ ДИЗАЙНУ ЯК ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО СВІТУ

РИЖОВА, ІРИНА[1]

Анотація

Феномен дизайну намагалася осмислити кожна історична епоха. Сьогодні дизайн проникає у усі сфери життя, стає неодмінним компонентом культури суспільства. Соціально-філософське дослідження «аналітики присутності» людини у світі як основи дизайнерського облаштування буття передбачає осмислення дизайну у якості каталізатора творення гармонічного предметного простору, що є умовою формування творчої особистості та її мета-потреб як вищих цінностей буття. **Мета дослідження** Основна мета статті полягає у визначенні напрямів і закономірностей формування філософії дизайну як гармонізації предметного світу взаємозв'язків між людиною, середовищем та іншими структурно-функціональними компонентами дизайну. **Методи дослідження.** Методологічними основами дослідження дизайну як фактора гармонізації предметного світу є наступні методи: синергетичний; феноменологічний; системно-структурний; системно-синергетичний підхід до дизайнерської творчості. Першочерговими завданнями дизайнера у філософському смислі є творення краси людського середовища без шкоди для довкілля. **Доведено,** що розвиток дизайну пов'язаний із розвитком специфічної людської активності, яка якісно змінює буття людини у світі, ускладнює і стрімко розширює дизайнерську діяльність. Комплекс істотних для розуміння дизайну соціальних сил формується різноманітними факторами, як матеріальними, так і духовними. Дизайн розвивається в адитивності таких наук, як філософська антропологія, соціологія, культурологія, мистецтвознавство, технічна естетика, етнокультура, філософія історії, тобто розглядається багатьма науками, оскільки прогрес зачіпає майже всі науки. Саме тому адекватний аналіз дизайну і виявлення всіх його продуктивних сторін, може стати ключем до вирішення гострих теоретичних і практичних проблем усієї соціогуманітарної сфери: прогресивним змінам в соціальному бутті, самоутвердженню людини в творчій цілепокладаючій діяльності, стати засадничою основою утвердженню гуманітарної парадигми. **Висновок.** Сучасна філософія дизайну повинна стати філософією виживання в новому духовно-практичному просторі. В глобалізованому світі дизайн виконує функцію моніторингу за відповідністю засад людської діяльності реаліям життя тому дизайн повинен розвиватися у відповідності із змінами, що відбуваються в світі. самореалізації людини в дизайнерській творчості відбувається шляхом знаходження індивідом власної унікальності в духовній сутності. Технократичний дизайн розвивається в контексті соціального простору, що являє собою фундаментальну форму існування людей і включає всі умови й ресурси їхньої соціально-культурної діяльності.

Ключеві слова: філософія дизайну, гармонізація, предметний світ, творчість, постіндустріальне суспільство, самореалізація особистості в дизайнерській предметній діяльності, духовність дизайнерської діяльності, технократичний дизайн, цифрові трансформації, соціальний простір.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Постановка проблеми зумовлена завданнями соціокультурного реформування українського суспільства, що має своїм безпосереднім витоком процес національного відродження України, в основі якого розвиток дизайну постає як фактор гармонізації предметного світу. Феномен дизайну намагалася осмислити кожна історична епоха. Сьогодні дизайн проникає у усі сфери життя, стає неодмінним компонентом культури суспільства. Як універсальне явище, що поступово поширюється на всі сфери людської діяльності, дизайн в сучасних умовах потребує системного дослідження. Тим більше, що на початку третього тисячоліття загострилися проблеми, пов'язані із артикуляцією дискурсу про дизайн як опредмечення соціокультурних вимірів особистості. Сучасна людина все глибше усвідомлює проблему власній вкоріненості у світі, а тому приділяє все більшу увагу улаштовуванню свого буття, в якому тільки й може відбутися здійснення «сутнісних сил» людини. Соціально-філософське дослідження «аналітики присутності» людини у світі як основи дизайнерського облаштування буття передбачає осмислення дизайну у якості каталізатора творення гармонічного предметного простору, що є умовою формування творчої особистості та її мета-потреб як вищих цінностей буття. Крім того, необхідність аналізу феномена дизайну зумовлена суттєвою трансформацією предметного світу людини. Дизайн як прототип цивілізації базується на принципах поліфонії, мультилінійності, універсальності культур; кожна

[1] Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)
E-mail: 17design2017@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/ 0000-0002-9562-200X

© Ірина, Рижова, 2025

модель дизайну – унікальне явище, що виявляє вселюдські цінності. З одного боку, дизайн означає сукупність штучно створених людиною предметів, з іншого – рівень розвитку самої людини, її знань, умінь, здібностей, культурних зразків, що утворюють «другу природу». Якщо технологія – це матеріально-технічна сторона реалізації взаємодії людини і природи, то дизайн – духовно-практична сторона взаємодії людини і суспільства, що становить постійну змину культурно-історичних моделей та типів, а самобутність дизайнерських форм є однією з рушійних сил, що забезпечує саморозвиток суспільства і особистості. Дизайн як явище культури породжує необхідність активного впливу на людину за допомогою дизайнерських продуктів, маючи на меті виклик позитивних емоцій, сприяння її розвитку та гармонії зі світом, формування екологічного стилю споживання. Складна екологічна ситуація, що склалась сьогодні у світі, ставить перед дизайном якісно нові в порівнянні з попередніми етапами його розвитку завдання. Саме екологічний дизайн, надає змогу широко розглядати проблеми взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Умови глобалізації, до яких має адаптуватися сучасна людина, передбачають формування нового дискурсу про дизайн, набуває певне когнітивне і практичне значення. Комплексний характер вивчення феномена дизайну у соціально-філософській думці потребує формування цілісної концепції досліджуваної проблематики в умовах еволюції соціальної філософії від класики до модерну і постмодерну. Глобалізаційні процеси, що відбуваються в сфері економіки, політики, культури, вимагають вироблення відповідної ґрунтовної концепції, що забезпечила б оптимальні умови входження України у світовий цивілізаційний простір, сприймаючи самозбереження народу у річищі національно-самобутнього розвитку народу, поясненні його способів мислення та дій.

Мета дослідження. Основна мета статті полягає у визначенні напрямів і закономірностей формування філософії дизайну як гармонізації предметного світу взаємозв'язків між людиною, середовищем та іншими структурно-функціональними компонентами дизайну.

Методи дослідження. Методологічними основами дослідження дизайну як фактора гармонізації предметного світу є наступні методи: синергетичний, що використовується для аналізу дизайну як нелінійної системи у нелінійному суспільстві; феноменологічний, що дозволяє осягнути сутність феномена дизайну як складного загально цивілізаційного явища та виявити його глибинний зв'язок з духовною енергетикою життя людини; системно-структурний, що сприяє саморозвитку суспільства і особистості; діалектичний, що дає можливість розглянути розвиток дизайну у взаємодії з оточуючим світом та особистістю; системно-синергетичний підхід до дизайнерської творчості дозволяє розглядати її як найвищу самоактивність людини у її людському прояві; метаморфічний підхід до аналізу технократичного суспільства полягає в розумінні суспільства як тотальності. Першочерговими завданнями дизайнера у філософському смислі є творення краси людського середовища без шкоди для довкілля. Методологічні основи підготовки дизайнера повинні базуватися на загальнолюдських цінностях і філософських передумовах, перевірених часом (Рижова, 2016).

Філософські категорії дизайну охоплюють соціально-історичний контекст, будучи узагальненням не тільки індивідуального, а й суспільного досвіду. Категорії дизайну виступають одночасно своєрідними щаблями «згустками», смисловими вузлами і усталеними логічними схемами. При дослідженні феномена дизайну здійснюється аналіз не тільки його функціонування, а й подальший розвиток його категоріального апарату (Рижова, 2006).

В основі філософського обґрунтування неперервної підготовки майбутнього дизайнера лежить органічна єдність трьох складових: а) філософія природи (збереження та підтримки природи) б) філософія мистецтва; в) філософія техніки (виробництво). На їх основі філософія дизайну формується та трансформується в освітню сферу. Філософія природи аналізує взаємозв'язок людини і природи, сучасну екологічну ситуацію і шляхи виходу з екологічної кризи. «Вчитися у природи» – це найпоширеніший мотив повчань і застережень мудреців усіх часів і народів. Саме філософія здатна сприяти вирішенню екологічних проблем в умовах формування нової суспільної свідомості, подолання обмеженості окремих наукових позицій, однобічності духовно-практичних орієнтацій людини у її стосунках з природою. Філософія мистецтва у творчій діяльності людини закладено критерії, обумовлені закономірностями і нормами природного середовища, яке освоюється людьми. Критерієм для естетичної цінності результатів творчої діяльності людини виступають зако-

номірності природи, що є основою її краси. Філософія мистецтва зумовлює такі філософські передумови формування неперервної підготовки майбутнього дизайнера: чуттєвість, доцільність, вічність прекрасного, бажання зберегти Всесвіт. Філософія техніки проблема взаємозв'язку між пізнавальними та перетворюючими елементами у діяльності людини, по суті, є фундаментальною для філософії. Філософія техніки зумовлює такі філософські передумови формування неперервної підготовки майбутнього дизайнера: технологічність, системність та наступність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Становлення і розвиток теорії і практики дизайну базуються на тому, що розвиток дизайну пов'язаний із розвитком специфічної людської активності, яка якісно змінює буття людини у світі, ускладнює і стрімко розширює дизайнерську діяльність. Комплекс істотних для розуміння дизайну соціальних сил формується різноманітними факторами, як матеріальними, так і духовними. Дизайн розвивається в адитивності таких наук, як філософська антропологія, соціологія, культурологія, мистецтвознавство, технічна естетика, етнокультура, філософія історії, тобто розглядається багатьма науками, оскільки прогрес зачіпає майже всі науки. Саме тому адекватний аналіз дизайну і виявлення всіх його продуктивних сторін, може стати ключем до вирішення гострих теоретичних і практичних проблем усієї соціогуманітарної сфери: прогресивним змінам в соціальному бутті, самоутвердженню людини в творчій цілепокладаючій діяльності, стати засадничою основою утвердженню гуманітарної парадигми.

Певний внесок в актуалізацію та розробку соціокультурних засад дизайну зробили українські та інші зарубіжні школи дизайну. Серед українських шкіл дизайну виокремлюються Харківська, Київська, Львівська та ін. школи. Розробці проблематики дизайну присвячені роботи В. Даниленко, Ю. Легенького, В. Прусака, І. Рижової, О. Хмельовського. Заслуговує на увагу і творчий доробок з проблем дизайну таких українських науковців, як Ю. Дяченко, Д. Кравич, О. Орлова, В. Косів, П. Татіївський та ін. Серед зарубіжних шкіл теорії дизайну можна виділити Європейську, Американську та деякі інший. Найбільш відомими є праці та концепції таких дослідників дизайну, як Т. Мальдонадо, Г. Рід, Дж. Глоак, В. Гропіус, Ф.Ч. Ешфорд, Дж. Нельсон, Ж.А. Агостон, Ле Корбюзьє, Є. Т'ялве та ін. Історія дизайну США аналізується в роботах А. Пулоса (Pulos A.), Р. Каплана (Caplan R.), В. Рутманіса. Проблемам дизайн-освіти в Україні та за кордоном присвячені роботи С.Мигаля, В.Прусока, І. Рижової, та ін. Ці дослідники розглядають дизайн в межах не лише його внутрішніх закономірностей і властивостей, а в широкому діяльнісно-культурному контексті як вияв проектної культури в цілому. Вони стверджують думку, що дизайн є не тільки утилітарно-технічною, а й одухотворено-художньою діяльністю і його слід розглядати як архітектонічне мистецтво, здатне об`єднувати всі види мистецтв і ремесел.

В контексті дослідження дизайн-діяльності творчість є найбільш продуктивною, адже творчість – це діяльність людини, що створює нові дизайн-об'єкти, схеми поведінки і спілкування, нові зразки і знання. Соціально-філософський аналіз творчості в дизайні виокремлює категорію «дизайнерської творчості», яка набуває особливого змісту у зв'язку з тим, що дизайнерська творчість має справу з морфосвітом, упорядкованим в просторі і часі, насиченим речовиною і енергією. Всі особливості людини – від праці до мови і мислення – мають своїми засадами творчість, саме тому творчість є однією з істотних рис людини. Творчість «вписується» в основи процесу антропогенезу, що проявляється в особливостях людського мозку – його рухомості і пластиці, а не привнесенні ззовні. Адже саме суспільство (соціальність) є продуктом соціальної активності людей (суб'єктів творчості). Як зазначає В.Прусак «Концепція дизайнерської в системі відношень «людина-суспільство» акцентує увагу на концепції дизайнерської діяльності як суб'єкт – об'єктного відношення в системі «людина-суспільство», де суб'єкт виступає як вільна творча активність у порівнянні з об'єктом дизайну (Прусак, 2019, с. 48). Саме тому соціальна активність розглядається як така соціодіяльність, що являє собою креативно-епістемологічну активність людини в соціоконтинуумах. *Творчість* – це властива лише людині здатність створювати нові дизайнерські цінності, які є засобом самовираження людини і можливі лише за умови цілепокладаючої активності свідомості та запитів суспільно-історичної практики, які залежать від онтологічно-соціальної активності індивідів в соціумі, від креативних актів соціально-культурного порядку Як зазначає Ліпін М.

© Ірина, Рижова, 2025

«У творчості відбувається перетворення не тільки зовнішнього світу, а і самого суб'єкта творчої діяльності» (Ліпін, 2019)

В різні епохи на перший план виходили різні аспекти творчості: об'єктний, інформаційний, комунікаційний, особистісний. В контексті соціально-філософського підходу творчість спрямована на аналіз психологічних і психічних чинників суб'єктивної реальності, людини як суб'єкта родового життя, на пошуки можливостей і шляхів її саморозвитку, що пов'язане з переходом суб'єкта з модусу споглядання до модусу діяльності. Як зазначає В. Прусак «У дизайнерській творчості зливаються воєдино техніко-конструктивний та художньо-образний способи освоєння світу» (Прусак, 2019, с. 45).

Складність феномена дизайну, багатоманітність його дефініцій зумовлюють необхідність скористатись поняттям самоорганізації. Розкриваючи універсальні закономірності розвитку складних систем, це поняття дає можливість з'ясувати сутність дизайну, його призначення у системі соціального буття. Визначення дизайну через самоорганізацію дає змогу пов'язати його з важливими чинниками розвитку сутнісних сил людини, їх родової сутності. Інформаційна надмірність людини виявляє недостатність біологічних способів регулювання життя і потребує якісно відмінних механізмів його організації. Ґенеза соціальності зумовлена розвитком дизайну як способу самоорганізації людського буття. Активізуючи мисленнєві процеси, дизайн ініціює розвиток засад соціальності людської свідомості та діяльності і продовжує, тим самим процеси природної самоорганізації. Дизайн як процес виступає фундаментальним негентропійним чинником людського життя, здійснює генерацію сенсового змісту соціального буття через індивідуальний розвиток, сприяє творчій реалізації людини в межах соціуму. На цій підставі дизайн можна визначити як духовно-практичний спосіб самоорганізації людського життя, спрямований на осмислення, збереження й розвиток людини й суспільства, і виражений в результатах дизайнерської діяльності, що перетворює людину і суспільство. Відбиваючи сутність дизайну у цілісному сенсі, поняття самоорганізації передбачає визначення дизайну також через інші категорії – свободи, творчості, мотивації, діяльності, самореалізації, що сприяє виявленню таких аспектів дизайну, як діяльнісний, ціннісний, мотиваційний, розвиваючи особистий сенс соціального буття культури. Коли дизайн виявляється іманентним способом буття людини, в ньому створюються умови для власного індивідуального і неповторного розвитку, що виявляє екзистенціальну сутність людського буття, яка зумовлює антропогенний характер дизайну і плюральність співбуття її унікальних форм.

Матеріально-предметне наповнення індивідуального і соціального буття дизайнерськими «цивіліософіями» сприяло тому, що з другої половини XIX ст. термін «дизайн» (як і термін «цивілізація») став наріжним поняттям ряду концепцій некласичної соціальної філософії (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі). В контексті цих концепцій соціальний процес розглядається як поліцентричний нелінійний рух набагато складнішої конфігурації, завдяки чому суттєво змінюються умови осмислення соціальної суті дизайнерської діяльності. В контексті цивілізаційного підходу «дизайн» сприймається як такий, що сприяє самовизначенню і самореалізації людини, яка відкриває для себе світ і збагачує його своїми смислами, тільки їй притаманним екзистенційним досвідом. Завдяки своїй творчій природі дизайнерська форма може з високою ефективністю залучати людину і суспільство як до утвердження соціального добра, так і до усунення соціального зла. Тому гуманізація дизайнерської діяльності може послабити деструктивність недовершеної людської природи і захистити людину і суспільство від деструктивного начала, втіленого в тому числі і в здегуманізованих дизайн-продуктах. Ці суперечності класифікуються за чотирма групами якісно-кількісних ознак сучасності: між ідеалом розвиненого суспільства та його поточними інтересами і потребами; між корпоративними інтересами та потребами й ідеалами більшості суспільства; між першочерговими та другорядними інтересами і потребами; між ініціативою, енергійністю та амбіційністю окремих соціальних груп.

Умови постіндустріального суспільства глибоко змінюють сутність і природу дизайну, розширюючи його можливості від формування одиничних предметів до створення організованої масовості, комплексності, системності. Сучасний дизайн стає дизайном середовища, людського досвіду, соціального контексту, в якому живе і діє індивід як «соціальний атом». Предмет дизайну розширяється до проектування соціальної надії, конструювання індивідуального стилю і образу світу, синтезу нових культурних та соціальних

цінностей в проекціях світу, соціуму, людської екзистенції. Саме тому теоретико-пізнавальні функції дизайну виступають все більш домінуючими, а філософська методологія дизайну стає необхідною теоретичною основою дизайн-діяльності, що дозволяє адекватно осмислити наукові, культурологічні, мистецтвознавські та інші практичні проблеми дизайн-продуктів і дизайн-артефактів, з іншої – здійснити філософський аналіз онтологічних, аксіологічних, феноменологічних, герменевтичних засад дизайнерської діяльності, що дозволяє істотно оптимізувати соціальні функції дизайну.

Перехід суспільства у постмодерну фазу свого розвитку суттєво модифікував дизайнерські практики. Сутнісні характеристики постмодерного суспільства та його соціокультурних практик досліджували Ж. Дельоз, Р. Інглхарт. Ж. Дерріда, Ж.Ф. Ліотар та ін. Дизайн як універсальне явище поширюється на всі види людської діяльності, які характеризується пластичною соціальною оболонкою, мають своїм безпосереднім наслідком відповідні трансформації, що обумовлюють конкретно-історичне розуміння дизайну та особливості його суспільного функціонування на даному історичному відрізку часу. В пошуках самого себе, смислу життя, досягнення своєї самореалізаційної сутності люди, оточуючи себе красивими речами, що мають високі естетичні властивості, досягають стабільності соціуму особливо в контексті культурно-історичного становлення європейської раціональності. Як Зазначає Сергеєва Н. «Естетичне, що, як відомо, може формуватися лише в суб'єкт-об'єктних відносинах, поширюється на будь-які об'єкти, ситуації та види людської діяльності, де дизайн також не є винятком. Так, за сутністю змісту загальноприйнятого визначення дизайну, він є специфічною, утилітарно спрямованою художньо-проєктною діяльністю» (Сергеєва, 2023, с. 11).

Варіанти різноманітних теоретичних моделей дизайну, що включають в себе глибокий інтелектуальний і евристичний потенціал, сприяють оптимізації дизайн-діяльності як інтелектуальної і творчої сили, здатної перетворювати світ згідно з законами краси. Соціально-філософська теорія дизайну спрямована на розвиток дизайнерської культури, що проявляється в художніх, естетичних, виробничих об'єктах дизайн-творчості, яка звеличує «творців-майстрів», і протидіє бездарності, дилетантизму, «сірій масі», посередності; протистоїть байдужості, вузькопрагматичному емпіризму, грубій утилітарності, самообмеженню, голому споживацтву, деструкційності. Філософська рефлексія сучасного дизайну спрямована на підняття соціального статусу і престижу дизайнерської діяльності, спрямованої на досягнення духовного багатства – поряд з матеріальним. Гуманістична сутність дизайну націлена на подолання конфлікту між людиною і деструктивністю технічного і технологічного потенціалу суспільства, між людиною і природою, споживацтвом і духовністю Як зазначає Чупріна Н. В. «Гуманізація виробництва – це складна наукова і практична багатогранна проблема. її розв'язання передбачає оптимальне використання матеріально-технічних, організаційно-економічних та соціально орієнтованих факторів на основі зміни змісту та умов праці за рахунок удосконалення техніки і технології проектування та виробництва. Разом з виробничою, людині притаманна й духовна життєдіяльність. Тому на розвиток людини впливає не лише удосконалення техніки і технології, хоч вони є визначальними, а й інтелектуалізація праці, що ґрунтується на використанні естетично-проектних методів» (Чупріна, 2017, с. 7).

Розвиток дизайну забезпечується не лише соціокультурними і техніко-економічними умовами, наявними в суспільстві, але і його внутрішнім механізмом, що приводиться в дію необхідністю осягнення розумом законів, на основі яких функціонує і розвивається людина як об'єкт соціально-філософської рефлексії. Тому сучасний вітчизняний дизайн має стати не лише засобом формування товарного асортименту якісної продукції, але і способом формування широкого вибору стилів життя, форм соціальної творчості, створення культурних форм, що відображають символічні, екзистенційні, семіотичні, антропологічні особливості української нації.

Розвиток дизайну як соціального, культурного і загальноцивілізаційного явища є прикладом того, як розвиток цивілізації, науково-технічного прогресу приводять суспільство і особу до потреби в розвитку духовної культури і до того, щоб у трудовій діяльності її духовний компонент ставав пріоритетним серед умов руху суспільства до соціально-цивілізованого стану, що вимагає від теоретиків переоцінки, уточнення, конкретизації фундаментальних цінностей дизайну. Відповідно до принципу історизму, жоден концепт дизайну не може бути створеним на всі часи, образ бажаного ідеалу дизайну (дизайнерської діяльності, дизай-

© Ірина, Рижова, 2025

нерської творчості) є невід'ємною приналежністю людини, якій в кожну епоху її історії потрібна опора на духовно-екзистенційні цінності, що робить важливим розгляд дизайну під кутом зору темпоральності, – у взаємозв'язку минулого, теперішнього і майбутнього. Соціальна історія перетворюється в глобальну історію, в контексті якої відбувається еволюція від індустріального (промислового) до глобального дизайну. Багато в чому завдяки в тому числі й філософам, дизайн стає планетарним соціокультурним явищем людини, здатним до самоздійснення, до воління жити творчою працею і реалізуватися в дизайні і через дизайн, до зусилля волі задля власного і суспільного добробуту, щоб сформувати буття як дизайн.

Дизайн як складна динамічна система являє собою дворівневу модель, самоорганізація та еволюція якої визначається двома групами факторів: внутрішніми, генетично обумовленими, і зовнішніми впливами середовища. Іманентні фактори, що відповідають рівню моделювання, забезпечують стійкість системи. Подальший стійкий розвиток суспільства можливий лише на основі соціокультурного коригування техніко-економічних принципів і способів розв'язання проблем. Проникнення дизайну в усі сфери функціонування суспільства, в індивідуальну і суспільну свідомість обумовлює принципову зміну самого механізму не лише індивідуального, а й суспільного світосприйняття.

Специфіка соціального буття дизайну зумовлена його сутністю як способу буття людини, що є продовженням процесів природної самоорганізації на соціальному рівні, і виявляє іманентний зв'язок між дизайном та людською сутністю, культурогенний і ціннісно-екзистенційний характер людського буття. В соціальному бутті дизайну імпліцитно присутні умови творчої реалізації індивіда та розвитку соціуму. Поняття «дизайн» наділене полісемантичним змістом, який в різних теоретичних контекстах визначається як: етап, стадія, цикл, віха, рівень розвитку історії чи суспільства; якісний перехід від «передісторії» (варварства і дикості) до історії; локальний різновид національного дизайну чи локально-історичний тип; у співставленні з культурою – як тотожність, феноменологія культури; практично втілена культура; якісна спрямованість соціального буття; етикет поведінки з акцентом на самозбереження соціуму; спілкування як найвища цінність буття, завдяки якому конкретно-історичні особливості культури дизайну, її національно-етнічна і стратифікаційна специфічність «транслюються» у способи людського впливу на навколишній світ.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результаті

1. Самореалізація особистості як модус дизайнерській діяльності у проекції розвитку дизайнерської культури XX–XXI століття

Самореалізація особистості в дизайнерській предметній діяльності складає стрижневий компонент дизайнерської творчості, що проявляється в усіх сферах суспільного та індивідуального буття і має великий рівень динамізму. Сучасні реалії активізують проблему формування суб'єкта, готовності його до адаптації трансформаційних умов життєдіяльності, щоб виступити активною перетворюючою силою. Трансформація українського суспільства є нездійсненою без оновлення самої людини, що можливе тільки через розвинуту здібність самої людини до усвідомленого саморозвитку та саморозгортання в дизайнерській творчості. Проблема самореалізації особистості особливо гостро постає в контексті сучасної дизайнерської діяльності, що ефективно визначається її людиновимірним характером, в контексті якої людина поглинається як об'єкт своєї діяльності. Саме тому самовизначення особистості в дизайнерській предметній діяльності – це результат вибору особистістю свого життєвого шляху, долі, позиції, цілей і засобів самореалізації у життєвих обставинах; це основний механізм набуття і прояву людиною своєї свободи, збереження самості при змінених формах існування.

З трансформацією соціуму людина виходить на новий рівень досконалості, потрапляє в нову площину існування, яка починає домінувати над світом природи, використовувати в повній мірі її енергетичні джерела та сировинну базу. Людина, завжди творячи за вимірами власної почуттєвості, сприяє формуванню такої дизайнерської форми, яка є процесом кодування пізнаних суттєвостей оточуючого світу із виміру предметного буття. Творення дизайнерської форми у цьому процесі є матеріальним виявом перетворення природного світу на світ людини і культури. Стосунки людини з оточуючим світом діалектичні: людина формує дизайнерський простір, а він, у свою чергу, змінює і перебудовує людину. Стурбованість людини світом, небайдужість до нього виступає витоком власне людських взаємин з ним. Саме така постійна зацікавленість людини світом виступає

одним із чинників дизайнерської предметної творчості, що завжди спрямована на встановлення відповідності, гармонії між постійно обновлюваним світом людської самості та предметністю, в якій вона реалізується як особистість. Дизайнерська творчість постає як внутрішній вектор одвічної людської інтенції дизайнерського формоутворення та чинний компонент дизайнерського середовища облаштування у світі сталого розвитку. Як зазначає Мигаль С.П. «Середовище вже розглядається і досліджується як цілісна структура внутрішнього і зовнішнього природно-архітектурного простору, сукупності природних ресурсів і комплексів природно-антропогенного соціосистемного середовища у широкому соціокультурному контексті. У дизайнерську проектно-художню діяльність впроваджуються концепції параметризму та цифрові технології, нові технології моделювання і формотворення, засади інвайронменталістики у контексті ідей сталого розвитку, екологічної доцільності та ергономічного забезпечення проектування» (Мигаль, 2011, с. 14).

Основними засадами самореалізації людини є творча індивідуальність та її смисложиттєві орієнтири, що є субстанційним принципом дизайнерського творчого процесу, який являє собою смислотверджуючий сенс дизайнерської творчості. Однією з категорій самореалізації людини в дизайнерській творчості є усвідомлений саморозвиток особистості як одна із форм руху матерії, що реалізується в активності суб'єкта, яка націлена на розв'язання внутрішніх протиріч його існування в довколишньому світі (природному і соціальному середовищі). В умовах дизайнерської діяльності саморозвиток стає не тільки необхідним, а й незмінним суб'єктивним фактором її становлення та розвитку соціалізації й індивідуалізації. Саме тому саморозвиток особистості направлений на облаштування сущого, що являє собою гайдеггерівське «вміння бути у світі», вміння зберігати у сущому відблиск трансцендентного та буттєвого. Опрацьоване дизайном суще узгоджується з антропним принципом, утворюючи життєвий простір, в якому оформлюються та розташовуються речі. Аристотелів аналіз унаявлення буття, тобто оформлення матерії як результату взаємодії потенційності та енергії, не тільки легалізує саме поняття потенційності, але й надає йому філософського сенсу. Дизайнерська творчість є кінцевим підсумком активності цілісної людської істоти, переробки енергії та інформації шляхом діяльнісно-ессенціального досягнення предметних результатів і завдяки активізації духовних процесів звернення до зовнішніх шарів духовності (трансцендування), а також мобілізації внутрішніх духовних ресурсів суб'єкта (віртуалізація) (2020). Це і є ті духовні рівні прояву творчого потенціалу людини, які забезпечують виникнення нового в його інформаційно-ідеальній та діяльнісно-результативній дизайнерській формах. Самореалізація дизайнера у творчості пов'язана з буттєвісним укоріненням людини в дизайнерській діяльності, що є виявом її творчої активності. «Укорінення» як проблема і поняття було введене у соціально-філософський дискурс Сімоною Вейль. «Укорінення» як «буття-для-себе» і «культура себе» – це актуалізація і реалізація всіх сутнісних сил людини, її можливостей, здібностей, смислів культури, цілей та цінностей, горизонт для вияву екзистенціалів духовності – творчості, свободи, суверенності і відповідальності людини в контексті «укорінення» в природі являє екзистенціал як пошуки внутрішнього духовного стрижня та особистісного самовизначення у творчій діяльності, що сприяє гуманізації людського буття та його культуризації. В цьому плані категорія «культура себе» (М.Фуко) відіграє провідну роль в обґрунтуванні ідеї соціокультурної форми укорінення людини у бутті дизайну як практики творення себе у єдності зі світом, культурою, історією. Саме тому дизайнерська предметна творчість – це продуктивна самореалізація людини завдяки зміні природи та вторгненню в природне середовище.

Саме з «буттєвим укоріненням» людини мислиться розвиток людини в дизайні і через дизайн, що слугує укоріненню людини у реальності власного життєвого світу відповідно до особистих потреб та інтересів. Індивідуальність особистості виступає субстанційним принципом вказаного процесу, а самореалізація особистості проявляється як діяльнісно-процесуальний принцип становлення особистості – дизайнера, а сенс життя репрезентує його вкоріненість у дизайнерському бутті як творчості. Дизайн як поле людських смислів виступає умовою життєдіяльності особистості та її наслідком, це поле становлення особистості. *Дизайн* – це механізм «спільної спадковості», який проявляється завдяки діалектиці опредмечення і розпредмечення, це універсальний чинник особистого становлення особистості – дизайнера. Це означає, що індивідуальність особистості, її самореалізація та пошуки нею сенсу життя, сприяють укоріненості в дизайнерському бутті.

© Ірина, Рижова, 2025

Становлення особистості – дизайнера – це вузловий елемент універсальності його розвитку, це діалектична взаємодія буття і нічого, коли ніщо переходить в буття дизайнерського продукту (виробу), або навпаки, буття переходить в ніщо. Самореалізація сама по собі не може бути однобічним процесом, вона є єдністю, моменти якої – буття і ніщо, на думку Гегеля, – дані як нероздільні, в той же час відмінною від них самих і, таким чином, є стосовно них чимось третім, яке в своїй найхарактернішій дизайнерській предметній формі є становленням як особистості, так і соціуму. З цього випливає, що будь-яке становлення пов'язане із зміною якості; нова якість в цьому процесі починає своє існування у реальній можливості перетворення в дійсність.

Самореалізація особистості в творчій дизайнерській діяльності через дизайн в контексті самореалізації людини є одним із шляхів освоєння внутрішнього духовного світу людини, об'єктивного у його суб'єктивності та індивідуальності. Дизайнерські вироби, створені людиною, включаючись в загальну логіку внутрішніх сил суспільного розвитку, виступають в якості об'єктивації, яка репрезентує духовний світ особистості дизайнера, без якого вона не може існувати. Взаємовідносини духовного світу людини і дизайнерського світу уречевлення відтворюються в діалектиці природного і штучного, біосфери та історії і не зводяться тільки до однобічного урегулювання. Дихотомія «бути чи мати?», яку поставив Е.Фромм, зорієнтована в сторону бути людиною з багатим внутрішнім світом, розвиненою свідомістю і самосвідомістю. Процес об'єктивізації (урегулювання, екстеріоризація) включає: 1) свідомість є властивістю людини як високоорганізованої істоти; 2) об'єктивація продуктів духовного світу здійснюється тільки в процесі матеріально-предметної діяльності; 3) саме ця діяльність проходить в рамках об'єктивної реальності. Носіями об'єктивації дизайнерської діяльності є людина як суб'єкт – носій реальної специфіки, що пов'язано з реальним зростанням ролі суб'єктивного фактора як в історичному процесі, так і в дизайнерській діяльності.

Дизайн як духовно-практичний феномен є діалектичним поєднанням загально-абстрактного (смислу) і конкретноперсонального (значень), що відображає бінарне вираження його структури і джерело ціннісних відносин людини. *Духовність дизайнерської діяльності* – це не лише певна ціннісна характеристика буття, а й механізм буття людини, який реалізується через самовизначення людини, що здійснюється через піднесення до всезагальної духовної субстанції. В той же час, визначення матеріальності дизайнерського буття з необхідністю тягне за собою таке розуміння самореалізації людини як духовної життєдіяльності, здатної репрезентувати у формах суб'єктивної діяльності всезагальні властивості та зв'язки об'єктивних реальностей. Дизайнерське буття, «осмислене» в такий спосіб, це не тільки і не стільки свідома активність суб'єкта, зумовлена системою певних цінностей, а цілісний процес життєдіяльності людини, пов'язаний із самоідентифікацією, самовизначенням, самоздійсненням, самоактуалізацією, життєствердженням особистості в бутті.

Духовність в дизайні – це самопоринений стан людини в дизайнерський світ, що веде до внутрішньої єдності людини з людиною, людини зі світом, людини з історією, людини з нацією-етносом. Навпаки, бездуховність – це відрив душі від тіла, замикання здібностей душі на діяльності із обслуговування тільки своєї тілесності задля збереження досягнутих життєвих форм. Бездуховність може бути кваліфікована нерозвиненістю душі, відсутністю бажання об'єктивізації духовності, превалюванні для людини «мати» а не «бути», стомленістю людини долати інерцію екзистенції.

Дизайнерські цінності як субстанційна основа самореалізації в дизайнерській творчості – це смислові засоби виживання людства, зафіксовані переживаннями краси, наслідування добру, культурним ідеалам, це значущість смислових факторів дизайнерського буття для особистості. Саме духовні цінності, що превалюють в дизайнерській діяльності, виконують роль аксіологічного ґрунту вибору потреб, інтересів, переживань, цілей, способів самореалізації. Постійна внутрішня активність людської психіки призводить до того, що виникає потреба мріяти, винаходити, творити, моделювати. Духовний потенціал особистості надає смисл дизайнерському буттю, укоріненому в індивідуалізації, що є буттєвою і виступає елементом дизайнерського процесу. Сутнісний зв'язок духовності особистості з її дизайнерським світом виступає опосередковуючим началом між інтелектом та інстинктом, переживанням людиною свого ставлення до світу речей, що її оточують, і намаганням зробити свою домівку естетично красивою, відходячи від фальшивої реальності і нагромадження роз-

коші. Духовність приводить в кінцевому рахунку до смислової гармонії буття, поєднуючи образи світу з естетико-моральними імперативами особистості. *Духовність і гармонія дизайнерського світу речей* – це завжди повнота буття, що являє собою «першожиття», в якому злиті матеріальне і духовне начала людини. Саме тому для дизайнерської творчості характерно розуміння особистості як духовно-трансцендентної нескінченності людського буття, що виводить свої сутнісні сили на недосяжні межі людської реалізації. В процесі еволюції природи, соціуму і людини та її ставлення до дизайну сформувалися деякі вихідні, універсальні за своїм змістом, базисні «скріпи» буття, які набули загальнолюдського, абсолютного характеру виявлення і визначення людством як аксіоми (принципи) родової сутності людини. Людина створює не тільки засоби свого існування (створюючи штучно-природні процеси – дизайн), але і природні умови, тим самим покладаючи на себе більш високий ступінь відповідальності за таку дизайнерську діяльність. Природні аналоги були в народній української архітектури, дизайні також зразком для формування споруд (приклади архітектури гірських районів України – Гуцульщини і Бойківщини) (Мигаль, 2014). Становлення автономного суспільства безпосередньо пов'язано із утвердженням творчого способу екзистенціальної взаємодії людини з оточуючим середовищем, що сприяє більш повному і всебічному розкриттю творчого потенціалу особистості, яке реалізується в процесі її дизайнерської творчості.

Дизайн, особливо в епоху постмодерну, впливає на трансформацію свідомості особистості, формує зовсім іншу систему цінностей, завдяки якій людина може відчути сенс буття у теперішньому, повсякденному, що присутнє в кожній миті теперішнього й знаходиться в самій людині. Дизайн є ефективним фактором адаптації, оскільки пронизує повсякденне життя людини, культивує цивілізований спосіб життя, руйнуючи межі колись віднайдених та освоєних дизайнерських форм, розвиває емоційну сферу, дає відчуття безмежності оточуючого світу, розуміння важливості безмежного удосконалення себе – і тим самим формує тип людини, яка живе у гармонії з ним, адекватна за розвитком своєму часові й тому адаптивна. Так людина стає володарем цінності переживання, до неї повертаються кольори світу, людина вчиться будувати не абстрактні конструкції, а сприймати світ таким, який даний їй в почуттях. Світ постійно рухається у нескінченній кількості варіантів, які неможливо описати, тому що перебування у художньо-організованому дизайнерському просторі формує розуміння естетичних основ буття, міфопоетичну картину світу, сприяє саморефлексії, формує суб'єктивність людини, створює простір, в якому вона могла б по-іншому осягнути свої зв'язки зі світом, саму себе. Саме дизайн здатний створити такий предметний світ, який побудований за естетичними законами, головною властивістю якого є співзвучність людини і природи.

Уточнюючи зміст цілого, з яким співвідноситься мислення дизайнера початку XXI ст., слід відзначити, що поряд із тенденцією універсалізації в останні десятиріччя інтенсивно зростає тенденція до індивідуалізації. Дизайнеру, який спеціалізується в будь-який своїй професії, має бути властиве: образне мислення; системне мислення; інноваційне мислення. Ці види мислення необхідні в будь-який формі самореалізації особистості, чи то архітектура, графіка, живопис, скульптура, монументальне чи прикладне мистецтво. Дизайн – проектна практика, що вимагає професійного мислення, органічного суміщення образного і системного начал і вносить в цю реальність нові соціокультурні смисли в процесі самореалізації особистості.

Самореалізація особистості в дизайнерській творчості – це принципово нова сфера предметної творчості. Дизайн від самого початку свого існування ставить перед собою задачу – зв'язати в єдине ціле красу і доцільність, технічне і естетичне начало, створення нових видів і типів виробів, організацію цілісного предметного світу, що відповідає рівню розвитку матеріальної і духовної культури сучасного суспільства. Дизайнеру необхідно володіти сучасним розвиненим художнім мисленням, властивим представникам сфери мистецтва, і раціональним проектним мисленням, вивчивши закономірності предметного формоутворення, сфери інженерної і конструктивної діяльності, тому діяльність дизайнера слід співставити з роботою інженерів і конструкторів, які винаходять нові матеріали і конструкції та значно впливають на сферу предметного світу. Вихідними у творчості дизайнера є специфіка матеріалів і закономірностей формоутворення, які підпорядковуються суворим законам природи (законам механіки, оптики, кольорознавству). В українській традиції дизайну середовища Контраст кольорів був використаний з метою привернення

© Ірина, Рижова, 2025

уваги до найважливішого будинку садиби або до найважливішої за функцією частини будинку. Найчастіше це був білий колір, який контрастно виділявся з оточення у будь-яку пору року і доби. Ним покривали стіни хати – місця перебування господаря, тобто найважливішої людини у господарстві (Мігаль, 2014, с. 37)

Кожна суспільна система детермінується відповідними особливостями. Українське суспільство, що перебуває у процесі трансформації, дедалі більше набирає рис соціально-ринкового, що з необхідністю вимагає автономної суверенної, незалежної, соціально активної, здатної до постійного саморозвитку особистості. Світовий досвід свідчить, що вихід на високі рубежі цивілізаційного розвитку пов'язаний зі створенням умов для самореалізації людини у дизайнерській творчості, реалізації інтелектуального потенціалу та творчих здібностей людини. Дизайн-активність та дизайн-творчість постають як внутрішній виток одвічної людської інтенції дизайнерського формоутворення цивілізаційних компонентів облаштування світу. Предметність виступає однією з форм буття речей, в якій вони являються «для-нас» через пізнавально-практичну дизайнерську діяльність.

2. Еволюція дизайну від технократичної до антропологічної сутності

У розвитку науково-філософської методології вивчення дизайнерських практик у країнах Західної Європи і США виокремлюються три етапи становлення сучасних концепцій технократичного дизайну. *Перший етап* характеризується розвитком методів, націлених на адекватне осягнення найбільшої ефективності інженерно-технічної, конструктивної та естетичної сторін дизайнерської діяльності, орієнтованої на підвищення якості кінцевого продукту, підвищення ефективності впливу дизайну на різноманітні життєві ситуації людини. *Другий етап* характерний дослідженням методів, націлених на більш глибоке переосмислення сутності та взаємозв'язку соціального функціонування технічних і естетичних сторін об'єктів дизайну. *На третьому етапі* увага акцентується на соціальних і антропологічних проблемах, на засобах стимулювання широкої співучасті громадськості у проектах типу «зроби сам»: дизайн для непрофесіоналів, методи «коаліційних команд»; «підтримки і накопичення» і т. ін.

За всієї багатоманітності форм і методів дослідження технократичного дизайну слід визнати відсутність цілісного підходу до вивчення його конкретних практик, втілених у національних моделях дизайну. Тому доцільно осмислити найважливіші тенденції розвитку теоретичної дизайнерської думки, яка розвивається в надрах професійної дизайнерської методології, та тих фундаментальних світоглядно-антропологічних ініціатив, що ретранслюються в дизайн-діяльність з філософії, філософської антропології, естетики та інших соціогуманітарних наук:

1. Концептуалізація дизайну як інтегральної частини науково-технічного прогресу, націленого на прогнозування наслідків хвилі технологічних інновацій, усвідомлення необхідності проектування засобів соціального та індивідуального захисту споживачів від новинок індустріального виробництва, що стає першочерговим завданням, коли безпрецедентна багатоманітність товарів, інформації та її носіїв стає фактором ризику в справі здійснення позитивного вибору.

2. Осмислення дизайну як комплексної проблеми, яка має бути сформульована і вирішена як унікальна, з урахуванням усієї багатоманітності негативної і позитивної інформації про людину і суспільство. Неминучим висновком такої постановки проблеми є положення про глибинну деструктивність соціального функціонування продуктів дизайну і таку ж політичну заангажованість, відкритість чи камуфльованість всього процесу дизайнерського проектування.

3. Уявлення про дизайн як один з найважливіший факторів суттєвих змін у соціальному та індивідуальному житті людей, «силу, що несе зміни», «посередника» чи «носія» змін. В цьому контексті дизайн як соціальне і культурне явище вважається таким, що вбирає в себе не тільки вплив ринкової кон'юнктури, але й природних умов існування етносів, особливостей національного менталітету, національної культури, суспільної психології, ідеології та політики.

4. Пов'язане з т.зв. концепцією партисипативного управління «партисипативне» розуміння дизайну, коли він розглядається як продукт колективної співтворчості професіоналів і непрофесіоналів (замовника, персоналу, клієнтури і ін.), кожен з яких суттєво впливає на прийняття дизайнерських рішень та їхньої реалізації.

Враховуючи сказане, можна стверджувати, що на сьогодні сформувався більш-менш цілісний образ дизайну епохи науково-технічної революції (НТР). Епоха технократичного дизайну породжує нову професію – дизайнера, що презентує собою домінування фахівців-«технократів», та забез-

печує ідейно-теоретичне обґрунтування цього домінування. Ідея особливого значення в житті суспільства технічної еліти була виразно сформульована ще А.Сен-Сімоном; вона знайшла ґрунтовну розробку в контексті індустріалізації суспільства у зв'язку з проблемою раціоналізації соціуму (М. Вебер). У працях американського соціолога Т. Веблена, зокрема «Інженери і система цін» (1921), обґрунтовується центральна теза технократичної доктрини – розвиток економіки та технології, що має випереджати еволюцію нинішніх соціальних інститутів. У технократичну епоху дизайнери (як і всі фахівці науково-технічного прогресу) перетворюються на авангардну суспільну верству, носіїв загальносуспільного прогресу. Важливе місце в концепції технократичного дизайну посідає ідея влади, заснованої на знаннях, компетентності та професіоналізмі. На думку ідеологів індустріального та постіндустріального суспільства (А. Бела, Дж. Гелбрейт, Р. Мілза, У. Ростоу, О. Тоффлер, А. Фріша), до влади повинні прийти технократи (а отже і дизайнери-технократи), які за своєю суттю є рушійною силою сучасного індустріального суспільства. На думку представників технократизму та неотехнократизму, «дизайнерський інтелект», уособлений в досягненнях НТП, здатний розв'язати всі нагальні суспільні проблеми, здійснити гуманізовану експертизу рішень та їх соціальних наслідків. Оскільки, починаючи з 80-х рр., технічний прогрес знаменував собою активізацію технократичних ідей у зв'язку з появою нової комп'ютерної техніки, це сприяло виникненню концепцій техногенного і інформаційного суспільства. «Технократизація» дизайну спирається на віру у безумовну добродійність дизайнерів, розширення сфери їхнього впливу на соціальне життя, на визнання: приватної власності як основи економічного зростання, особистої свободи і захисту соціального порядку; бізнес як двигун соціального прогресу; менеджеризм як форму управління; корпоративізм як наднаціональну форму існування суспільства; наукову організацію праці; багатство і вкладення значних інвестицій у розвиток суспільного виробництва.

Сучасна методологія аналізу технократичного дизайну має бути спрямована на осмислення проблем людини і суспільства в епоху постіндустріального та інформаційного суспільства, базуватися на діалектичній ідеї коеволюційності, використовувати міждисциплінарні підходи та ресурси культурології, психології, філософії, соціології, історії та ін. Динамізм сучасного життя дозволяє говорити про соціально-антропологічну швидкоплинність суспільних процесів, яка включає в себе наступні виміри: швидкоплинність, що виявляє себе в характері стрімко виникаючих і зникаючих речей; швидкоплинність, що виявляється в ефективності ефемерних соціальних структур; швидкоплинність, що виявляється в контексті соціальної ефективності ефемерної інформації. Тому швидкоплинність – це новий вимір часу в технократичному дизайні, що потребує модернізації об'єкт-предметного світу, що оточує людину в технократичному світі, трансформації діалогічності міжособистісних зв'язків; заплановане, часто неочікуване старіння індустріальної продукції; одноразові речі, що швидко приходять до непридатності; мобільна і модульна архітектура; орендовані споживацькі товари і ефемерні об'єкти в якості товару, що споживаються, економічна модернізація дизайну, що часто має здатність підвищити стиль і якість життя індивідів.

Нині головною вимогою до дизайнера, крім художнього смаку і генерації творчих ідей, є здатність аналізувати естетичні, художньо-образні та комунікативні проблеми, прогнозувати розвиток графіки за певними технологічними напрямами або стилістичними тенденціями (загальними – щодо розвитку або появи нового стилю, та вузькими, наприклад, щодо можливої стилістики в рекламі, упаковці, вебдизайні, виставковому середовищі), надавати пропозиції, робити висновки щодо запровадження та ефективності проведених рекламних кампаній і презентацій, ребрендингу торгових марок або підприємств, інтегрувати дизайн-маркетинг і креативні рекламні технології образотворення, знаходитися на перехресті культурної ідентичності та інноватівності (Бондар, 2022, с. 249).

Діалектична концепція естетичного в контексті технократичного дизайну дозволяє осмислити неоднозначність сучасних соціальних і науково-технічних процесів, розкрити незвичайні можливості мистецтва дизайну в соціальному і науково-технічному просторі, глибоко проаналізувати корені соціального зла в соціальних структурах, в індивідуальному менталітеті. Соціальна естетична форма вступає в конфлікт з кон'юнктурністю функцій і змісту, що часто виливається в щось цілісне і виконує деструктивні функції. Культ машини, перетворення всіх сфер життя, включаючи не тільки виробничу діяль-

© Ірина, Рижова, 2025

ність, але і споживання, комунікацію, в тотальний технологічний комплекс, а також відповідна цьому культу «машинна» філософія, були піддані глибокій гуманітарній критиці (XIX–-XX ст.), яка протиставила «маринізму» проблему реабілітації самореалізації людини в діяльності. Розпочавши з констатації феномена «вкраденої особистості» і підмінивши її технократичними (індустріальними) ознаками історії, поставивши питання про суверенітет людини, екзистенціалізм (Ф. Кафка, А. Камю, Г. Марсель, К. Ясперс) представили два варіанти оптимістичного розуміння технократичного дизайну (техніки) в проектній культурі: дизайн є (не добрий і не злий) засіб; все залежить від людини, адже техніка байдужа до того, будуть її використовувати чи ні (К.Ясперс). Звідси проблема людського, культуродоцільного цілепокладання, що переводиться в іншу площину – гуманітарно-духовну, по відношенню до якої світ технічних можливостей дизайнерського проектування виконує тільки інструменталістську роль. М. Гайдеггер своєю концепцією техніки створив передумови повороту розгляду проблеми дизайнерської культури в «третю» площину по відношенню до технократизму і гуманітарного критицизму. М. Гайдеггер відроджує давньогрецьке поняття «техне», що означає одночасно і технічну майстерність, і мистецтво художника. Техніка, згідно з М. Гайдеггером, генетично пов'язана зі сферою істини, має онтологічне обґрунтування. Тому мета і цілі дизайнерської діяльності полягають у тому, щоб не тільки здобути владу над технікою, але й виявити істинне через естетичне. Осягнення сили дизайну, виявлення її онтологічного й аксіологічного смислу сприяє виявленню його естетичного смислу, тому що техніка – це мова, якою слід оволодіти художньо-естетично, по-дизайнерськи оцінюючи цей світ. Тому спосіб використання мови техніки і дизайну – це показник того, знаходиться культура в розквіті чи занепаді, в глибокій кризі чи на високому підйомі. Якщо ми використовуємо дизайн як міру панування над технікою (технократичний дизайн), то ми переходимо від техніцистського до істинного (культурно-духовного) буття індустріальної цивілізації, яка слугує людині, до цивілізації, яка художньо осягнута, і яка оволоділа дискурсом техніки і дизайну в красі. Дизайн в технократичному суспільстві активно асимілює і втілює в естетизованій формі всі різновиди репресивної, деструктивної реальності, формуючи тим самим соціальну й індивідуальну одномірність. Дизайн стає місцем і джерелом всіх естетик, акумулятором життєвого досвіду, альтернативних екзистенційних універсумів, існуючих коеволюційно-особистісних і соціальних сингулярностей (як особливих матриць).

В епоху цифрових трансформацій, підвищуються вимоги до людських ресурсів в аспекті їх рівня освіти, володіння сучасними технологіями, здатністю до впровадження інновацій тощо. Наразі в Україні та світі спостерігається бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних та інноваційних технологій.

Сталий розвиток промислових підприємств потребує інновацій та інвестицій у сучасні цифрові технології та нематеріальні активи. Однак на вільному світовому фінансовому ринку глобальні інвестори вкладають кошти насамперед в економіку тих країн, в яких є високий потенціал зростання. В цьому сенсі доцільно розглянути світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності IMD (World Digital Competitiveness Ranking), за яким щорічно досліджуються країни з усього світу на предмет цифрової забезпеченості технологіями, людським капіталом та готовністю до майбутніх інновацій. Цей рейтинг є відображенням того, як країна здатна вивчати і впроваджувати новітні цифрові технології (Воронкова, 2023, с. 600).

Інновації виступають основою економічного розвитку і можуть бути як технологічними, так і соціальними. Важливо розглядати обидва види в контексті розумної економіки та визначити інноваційний цикл, що представляє процес від ідеї до її реалізації на ринку та як інновації можуть сприяти економічному розвитку. Це включає в себе етапи розробки, впровадження та комерціалізації інноваційних рішень. У той же час цифрові технології відкривають нові можливості для підприємців, роблячи бізнес-процеси більш ефективними та дозволяючи створювати нові моделі бізнесу (Арабаджиєв, 2024, с. 10).

Моделі технократичного дизайну були великим прогресом у формуванні і розвитку науково-технічної і соціально-філософської теорії. Дизайнерські вироби охоплюють багатоманітні, орієнтовані на потреби, штучні предметні утворення (артефакти), що називаються в технократичній дизайнерській моделі операндами. Перетворення здійснюється завдяки тому, що різні дизайнери впливають на операнди. Вони розподіляються на три класи і в той же час являють собою систему. Це – людина, дизайнер-

ська система і діюче оточення. Існують висхідні величини системи дизайнерів, які впливають на систему трансформацій об'єкта і призводять до зміни операндів (об'єкт трансформації). Як правило, перетворення не здійснюється миттєво, а у відповідності із багатьма частковими операціями, завдяки операціям і вибудовується структура дизайнерської системи (моделі). Так, вхідні і вихідні змінні в перетворюючій системі називаються операндами, а в технічній – функцією, хоча для них необхідні речовина інформації, енергія. Висхідним моментом побудови дизайнерської системи є ситуація людських потреб, оскільки окремі люди, соціальні групи мають потребу в такому стані довкілля, яке ще не існує. Відповідно до цього визначаються мета і цілі в якості умов перетворення цього стану, щоб трансформувати обставини у можливий майбутній стан. Задля цього необхідно подолати відмінність між існуючим дійсним станом і мисленнєво цільовим перетворюючим станом навколишньої дійсності. Абстрактно-умоглядна система дизайнерської діяльності внутрішньо ідентична системі перетворення. Людина створює як техніку, так і дизайнерські вироби, як продукти власного творчого духу, що постають як результати «прориву духу в природу та втілення розуму в стихійні процеси». Проте, як продукт творчого духу техніка «повстає проти людини»; людина неспроможна оволодіти створеною технікою, вона вивертається з під її влади й «хоче, щоб та набула її образу та подоби». Техніка загрожує передусім душі людини; серце ледве виносить дотик холодного металу, воно не може жити в металевому середовищі, однак людина не може відмовитися від машини й змушена співіснувати з нею, оскільки шлях до її звільнення лежить через розкріпачення духу і втілення духовності в створений нею світ.

Технократичний дизайн певною мірою можна вважати похідною науково-технічної діяльності, науково-технічного прогресу, індустріальної цивілізації. При дослідженні дизайну технократичної епохи, яка демонструє високий рівень промислового виробництва, заснованого на НТР, що приводить до послідовних дизайнерських нововведень у виробництві, побуті, до зміни самого виробництва і до дизайнерських модернізацій у всьому суспільному житті, позаяк основою товарного виробництва є капітал і праця: домінуюче положення займають фінансово-підприємницькі верстви (бізнесмени, підприємці).

Еволюція промислового виробництва INDUSTRY 5.0 ставить нові завдання, переваги змін яких набагато переважають випробувані наслідки. Інноваційні компанії, які будують заводи завтрашнього дня, не лише відзначають підвищення продуктивності праці співробітників та окупності інвестицій, а й визнають, що технології є каталізатором зростання. Щоб модернізувати виробництво та стимулювати зростання, промислові компанії мають вирішити проблеми з ресурсами та підвищувати свої конкурентні переваги за рахунок покращення управління матеріалами та більш досконалих виробничих процесів. Процеси та машини повинні покращуватися, промислові компанії повинні захищати нові платформи і впроваджувати кібербезпеку в продукти, які вони встановлюють. Роботодавці повинні навчати працівників за допомогою прогресивних програм цифрового навчання (Воронкова, 2023, с. 10).

Технічні, технологічні, організаційні, екологічні інновації використано для створення проєктних моделей, спрямованих на появу динамічних художніх образів із інтегрованими об’єктами предметно-просторового середовища, природними явищами та процесами, живими організмами та людиною. Процеси диференціації культури, мистецтва та дизайну початку XXI ст. спричиняють посилення інтеграції всіх сфер життєдіяльності людини. В контексті технократичного дизайну домінуюче місце займають промислово-фінансові корпорації; приватна власність стає основою економічного зростання, особистої свободи; розвивається технічний, економічний, дизайнерський раціоналізм; міста перетворюються на центри економічних відносин, ремісничого виробництва, торгово-фінансових операцій; товарно-грошові відносини і ринок стимулюють розвиток приватного підприємництва, розширення торгової, виробничої, дизайнерської діяльності; дизайнерські інновації сприяють раціоналізації виробничої діяльності, поглибленню розподілу праці, спеціалізації працівників; споживацтво стає культом масової свідомості і формується те, що називається «духом капіталізму». В технократичному суспільстві дизайн перетворюється на частину буття, людина виявилася затребуваною дизайном; раціональність як доля цивілізації і істотна риса дизайнерської культури стає соціокультурною проблемою; цілі визначаються потребами і системою цінностей технократичної цивілі-

© Ірина, Рижова, 2025

зації, що залежать від науково-технічних, соціально-економічних, політичних умов.

Отже, дизайн сприймається як втілення і квінтесенція раціональності; машинна індустрія сприймається як знаходження людиною царства розуму. Різновидом технократичного дизайну є промисловий дизайн, який включає в себе ті взаємозв'язки і взаємозалежності, що існують між людиною і природою. Це означає, що предметом промислового дизайну є не взаємодія речей з речами, а виключно зв'язки людини з речами. В усі часи людина прагнула до того, щоб речі довкола неї були красивими, відповідали смакам свого часу.

Висновки. Таким чином, сучасна філософія дизайну повинна стати філософією виживання в новому духовно-практичному просторі. В глобалізованому світі дизайн виконує функцію моніторингу за відповідністю засад людської діяльності реаліям життя тому дизайн повинен розвиватися у відповідності із змінами, що відбуваються в світі. Її задачі – пошук цінностей, граничних засад буття, що забезпечують виживання людства; вироблення цінностей, що забезпечують зближення позицій Сходу і Заходу; вироблення норм, що будуть прийняті різними культурами.

Самореалізації людини в дизайнерській творчості відбувається шляхом знаходження індивідом власної унікальності в духовній сутності. Самовизначення (саморозвиток, самотворення) людини є домінантною сутністю смисложиттєвого підходу до дизайнерської реальності. В світі ціннісного буття (дизайні) людська духовність включає об'єктивно детермінований смисл, що перетворюється в суб'єктивно значимі інгредієнти. Освоєння «осмисленої матерії» дизайну, яким людина оточує себе, сприяє тому, що людина має співучасливе ставлення до свого буття, в якому вона виступає об'єктом і суб'єктом свого буття. Багатомірність духовного світу людини визначає багатомірність дизайнерської творчості. Разом з тим дизайнерська творчість має природну основу; джерелом творчої активності людини є інформаційно-енергетичний обмін, що здійснюється за рахунок тілесного, психологічного, інтелектуального, побуджувально-мотиваційного потенціалів людини. Прагматична філософія дизайну повинна ідентифікувати і визначити практичні тенденції у різних сферах соціо-дизайнерського розвитку, забезпечити тотальне розуміння дизайну, включаючи історичні тенденції і культурні традиції.

Технократичний дизайн розвивається в контексті соціального простору, що являє собою фундаментальну форму існування людей і включає всі умови й ресурси їхньої соціально-культурної діяльності. Соціальний простір охоплює три сфери життєдіяльності. Перша пов'язана з природними умовами здійснення життєдіяльності (географічні, кліматичні та інші фактори); друга сфера визначається штучно створеними умовами життєдіяльності (рівень життя, розвиток технічних засобів у виробничій сфері, розвиток побутових технічних засобів); третя сфера – це суспільні умови і насамперед міжсуб'єктні, соціальні зв'язки. Соціальний простір – це те середовище, де функціонують дизайнерські системи, в контексті яких відбувається взаємодія професіоналів-дизайнерів з метою впливу дизайну на природне і соціальне середовище, де виникають різноманітні моделі дизайнерської культури.

Список використаних джерел

Рижова І. С Методи, принципи, підходи аналізу дизайнерської культури у гармонізації відносин людини, природи і суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [Зб. наук. пр.]*. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2016. Вип. 66. С. 192–206.

Рижова І. С. Філософія дизайну: теоретико – методологічні засади [Монографія] / Ірина Станіславівна Рижова. Запоріжжя: *ЗНТ*У, 2006. 540 с.

Прусак В. Ф. Неперервна екологічна підготовка фахівців з дизайну: теорія і практика: [Монографія]. Львів: *ТзОВ «Простір-М»,* 2019. 568 с.

Ліпін М. Творчість та креативність: способи людського існування. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету: [Зб. наук. пр.]. Київ: *КНТЕУ*, 2019. № 1 (123). С. 79–92.

Сергеєва Н. Естетика в структурі сутності дизайн. *ХУДПРОМ: Український журнал з мистецтва і дизайну* / за ред. Є. Котляра. Харків: ХДАДМ,. 2023. Том XXV. Вип. 1. 232 с. С. 10–16.

Чупріна Н. В**.,** Струмінська Т. В. Сучасні технології дизайн-діяльності : навч. посіб. Київ: *КНУТД,* 2017. 416 с.

Мигаль С. П. Дизайн просторово-предметного середовища в контексті нових технологій і вимог сталого розвитку. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв [Текст]: зб. наук. пр. / за ред. В.Я. Даниленка. Харків : *ХДАД*М, 2011. № 5. С. 64–67).

Проблема людини в українських реаліях: есенційні та екзистенційні виміри. Монографія. К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2020. 268 с.

Мигаль С. П. Біоніка в дизайні просторово-предметного середовища: навч. посібник. Львів: *Видавництво Львівської політехніки,* 2014. 228 с.

Бондар І.С. Інноваційні тренди дизайну у формуванні міського середовища. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну, 2022.* Т. 5(1). С. 49–66.

Цифрова трансформація промислового менеджменту: теорія і практика : монографія за ред. д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкової, д. е. н., проф. Н. Г. Метеленко. *Львів – Торунь : Liha-Pre*s, 2023. 816 с.

Арабаджиєв Д., Олексенко Р., Гарбар Г., Андрюкайтене Р. (2024) Філософія розумної економіки: інтеграція творчості, креативності та інновацій у глобалізованому цифровому світі. Humanities studies: Collection of Scientific Papers.. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”. 2024. Вип.20 (97). С. 9–21.

References

Ryzhova I. S. (2016). Methods, principles, approaches to the analysis of design culture in the harmonization of human, nature and society relations. Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy: [Collection of scientific works]. Zaporizhzhia: Publishing House of ZDIA. 66. 192–206.

Ryzhova I. S. (2006). Philosophy of design: theoretical and methodological foundations [Monograph]. Zaporizhzhia: ZNTU. 540.

Prusak V. F. (2019). Continuous ecological training of design specialists: theory and practice: [Monograph]. Lviv: LLC "Prostir-M". 568.

Lipin M. (2019). Creativity and creativity: ways of human existence // Bulletin of the Kyiv National Trade and Economic University: [Collection of scientific works]. Kyiv: KNTEU. No. 1 (123) 79–92.

Sergeyeva N. (2023). Aesthetics in the structure of the essence of design. HUDPROM: Ukrainian journal of art and design / edited by E. Kotlyar. Kharkiv: KhDADM. Vol. XXV. 1. 10–16.

Chuprina N. V., Struminska T. V. (2017). Modern technologies of design activity: a textbook. Kyiv: KNUTD. 416.

Mygal S. P. (2011). Design of spatial and object environment in the context of new technologies and requirements of sustainable development. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts [Text]: collection of scientific works / ed. V.Ya. Danylenko. Kharkiv: KhDADM. 5. 64–67.

The human problem in Ukrainian realities: essential and existential dimensions (2020). Monograph. Kyiv: G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. 268 p.

Mygal S. P. (2014). Bionics in the design of spatial and object environment: a textbook. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 228.

Bondar I.S. (2022). Innovative design trends in the formation of the urban environment. Demiurge: ideas, technologies, design prospects. 5(1). 49–66.

Digital transformation of industrial management: theory and practice: monograph (2023) edited by Dr. Philosoph. S., Prof. V. G. Voronkova, Dr. E. S., Prof. N. G. Metelenko. Lviv – Toruń: Liha-Pres. 816.

Arabadzhiev D., Oleksenko R., Garbar G., Andryukaytene R. (2024). Philosophy of smart economy: integration of creativity, creativity and innovation in the globalized digital world. Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishing house “Helvetica”. 20 (97). 9–21.

IRYNA, RYZHOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Head of the Department of Design of the National University, Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: 17design2017@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/ 0000-0002-9562-200X

DESIGN PHILOSOPHY AS HARMONIZATION OF THE OBJECT WORLD

Abstract

Every historical era has tried to comprehend the phenomenon of design. Today, design penetrates all spheres of life, becoming an indispensable component of the culture of society. The socio-philosophical study of the "analytics of the presence" of a person in the world as the basis of the design arrangement of existence involves the comprehension of design as a catalyst for the creation of a harmonious object space, which is a condition for the formation of a creative personality and its meta-needs as the highest values of existence. Purpose of the study The main purpose of the article is to determine the directions and patterns of the formation of the philosophy of design as the harmonization of the object world of relationships between a person, the environment and other structural and functional components of design. Research methods. The methodological foundations of the study of design as a factor in harmonizing the objective world are

© Ірина, Рижова, 2025

the following methods: synergetic; phenomenological; system-structural; system-synergetic approach to design creativity. The primary tasks of a designer in the philosophical sense are to create the beauty of the human environment without harming the environment. It has been proven that the development of design is associated with the development of specific human activity, which qualitatively changes the existence of a person in the world, complicates and rapidly expands design activity. The complex of social forces essential for understanding design is formed by various factors, both material and spiritual. Design develops in the additivity of such sciences as philosophical anthropology, sociology, cultural studies, art history, technical aesthetics, ethnoculture, philosophy of history, i.e. it is considered by many sciences, since progress affects almost all sciences. That is why an adequate analysis of design and the identification of all its productive aspects can be the key to solving acute theoretical and practical problems of the entire socio-humanitarian sphere: progressive changes in social life, human self-affirmation in creative goal-setting activities, and become the fundamental basis for the establishment of the humanitarian paradigm. Conclusion Modern design philosophy should become a philosophy of survival in a new spiritual and practical space. In the globalised world, design performs the function of monitoring the compliance of the principles of human activity with the realities of life, so design should develop in accordance with the changes taking place in the world. human self-realisation in design creativity occurs through the individual's finding his or her own uniqueness in the spiritual essence. Technocratic design develops in the context of social space, which is a fundamental form of human existence and includes all the conditions and resources of their socio-cultural activities.

Key words: philosophy of design, harmonisation, object world, creativity, post-industrial society, self-realisation of the individual in design subject activity, spirituality of design activity, technocratic design, digital transformations, social space.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 03.03.2025
Accepted date 13.04.2025
Published date 03.05.2025

How to cite: Рижова, Ірина. Філософія дизайну як гармонізація предметного світу**.** HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 108–123.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-12

УДК 316.77(075.8):303.71)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-13

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНА МЕРЕЖЕВИХ ПЛАТФОРМ ЯК КАТАЛІЗАТОРІВ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО КАПІТАЛІЗМУ

СЛЮСАРЬ, МИКИТА[1]

Анотація

У статті здійснено філософсько-соціологічний аналіз феномену когнітаріату як нового класу, що формується в умовах цифрової епохи. Метою дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу мережевих платформ як ключових чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму, зокрема виявлення механізмів їх впливу на пізнавальні процеси, формування нових форм суб'єктності, структурування соціальної взаємодії та трансформацію сучасного знання. Когнітаріат розглядається як якісно новий соціальний суб'єкт, що виникає внаслідок переходу від індустріальної до постіндустріальної та цифрової економіки, де провідну роль відіграє знання, інтелектуальна та нематеріальна праця. Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу спирається на концепцію «мережевого суспільства» Мануеля Кастельса (The Rise of the Network Society, 1996–2010), де підкреслюється значення інформаційних потоків, мережевих структур і цифрових комунікацій у формуванні нових соціальних реальностей. На відміну від класичного пролетаріату, когнітаріат об'єднує працівників творчих, інформаційних і цифрових галузей, які продукують додану вартість за рахунок обробки інформації, інновацій, програмного забезпечення, медіа і комунікацій. Автори дослідження (М. Хардт, А. Негрі, М. Лаццарато, Ю. Мульє-Бутанг, П. Вірно та інші) акцентують увагу на зміні характеру праці, форм власності, соціальних відносин та ролі інтелектуальної діяльності в новому типі капіталізму – когнітивному. У праці досліджено, яким чином когнітаріат впливає на глобальні соціальні трансформації, зокрема: деконструкцію класичних форм експлуатації, зміну моделей політичної мобілізації, виникнення «економіки платформи» та нових форм нерівності. У висновках статті підкреслюється, що усвідомлення сутності когнітаріату має практичне значення для формування освітніх політик, інноваційного управління, культурної стратегії, а також для адаптації суспільства до викликів автоматизації, діджиталізації та штучного інтелекту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом взаємозв'язку між когнітаріатом, цифровою демократією та сталим розвитком.

Ключові слова: когнітаріат. цифрова праця, когнітивний капіталізм, інформаційне суспільство, економіка знань, постіндустріальне суспільство, штучний інтелект, цифрова трансформація, мережеві платформи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасну епоху цифрової трансформації мережеві платформи – такі як Google, Meta (Facebook), Amazon, X (Twitter), TikTok тощо – стали не лише технологічними інструментами комунікації, торгівлі чи розваг, але й потужними соціальними інституціями, що формують нову когнітивну реальність. Вони відіграють вирішальну роль у процесах виробництва, циркуляції та споживання інформації, змінюючи способи мислення, прийняття рішень та формування соціальної поведінки. Саме через це зростає необхідність глибокого філософського осмислення їхнього впливу на розвиток цифрового капіталізму. Актуальність дослідження обумовлена низкою ключових чинників: 1. Відбувається формування нової когнітивної парадигми, у результаті чого мережеві платформи не просто поширюють знання, а й структурують спосіб його сприйняття, маніпулюючи інформаційними потоками, алгоритмізуючи увагу та формуючи "платформену раціональність". 2. Відбувається формування цифрового капіталізму як нової економічної формації, який заснований не стільки на матеріальному виробництві, скільки на експлуатації даних, когнітивної праці та емоційного залучення користувачів, що відкриває нові виміри для філософського аналізу соціальних відносин. 3. Соціальні та етичні виклики, у результаті активності яких платформізація життя породжує проблеми цифрової нерівності, контролю над особистими даними, підміни автономного мислення інформаційною гетерономією, що викликає потребу у філософській критичній рефлексії. 4. Зміна природи влади та суб'єктності, так як мережеві платформи концентрують не лише економічні ресурси, а й когнітивну владу – владу над свідомістю, ідентичністю, емоціями, що вимагає нових підходів до осмислення суб'єкта в цифрову

[1] Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhia, Ukraine)
E-mail: Slusarnikita18@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-6423-9155

© Микита, Слюсарь, 2025

епоху. 5. Вплив на освіту, культуру, демократію, у результаті чого цифрові екосистеми платформ формують нові практики навчання, публічного дискурсу, політичної участі, зумовлюючи зміну соціального середовища в цілому. У зв'язку з цим соціально-філософський аналіз мережевих платформ як чинників когнітивного розвитку цифрового капіталізму є необхідним для розуміння не лише економічної та технологічної, а й онтологічної, епістемологічної та етичної трансформації сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика когнітивного виміру цифрового капіталізму, а також роль мережевих платформ як його інфраструктурного та смислового ядра, стала предметом активного міждисциплінарного дослідження у філософії, соціології, політекономії, культурології та інформаційних науках. Сучасна наукова література демонструє зростання зацікавленості до процесів перетворення знання, когнітивної праці й людського досвіду в основу цифрової доданої вартості.

Однією з фундаментальних робіт, що започаткувала сучасне осмислення цифрової економіки, є монографія Ніка Срнічака Platform Capitalism (2017), у якій автор вводить поняття «платформеного капіталізму» як нової фази в еволюції економічних систем. Srnicek аналізує, яким чином цифрові платформи – Google, Facebook, Amazon тощо стають системоутворюючими агентами, що забезпечують не лише акумуляцію даних, але й контроль за когнітивною працею та інформаційною поведінкою користувачів. Дослідження Шошани Зубофф The Age of Surveillance Capitalism (2019) значною мірою доповнює цю перспективу, пропонуючи критичний аналіз процесу перетворення людського досвіду на товар через цифрове спостереження. Зубофф розглядає цифрові платформи як інструменти когнітивної експлуатації, що підривають традиційні форми автономії, приватності та суб'єктності. Вагомий внесок у дослідження когнітивного капіталізму зробили також Ян Мульє-Бутанг (Cognitive Capitalism, 2011), Антоніо Негрі та Майкл Хардт (Empire, Multitude), які розглядають когнітивну працю як основний ресурс створення вартості у постіндустріальному світі. У контексті їхньої теорії мережеві платформи виступають інструментами експлуатації «загального інтелекту» – колективної продуктивності суб'єктів цифрової епохи.

Теоретико-соціологічне підґрунтя аналізу також спирається на концепцію «мережевого суспільства» Мануеля Кастельса (The Rise of the Network Society, 1996–2010), де підкреслюється значення інформаційних потоків, мережевих структур і цифрових комунікацій у формуванні нових соціальних реальностей. Зазначені джерела становлять методологічну основу для осмислення мережевих платформ як чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму та дозволяють здійснити їх соціально-філософську рефлексію у контексті глобальних трансформацій сучасності.

В українському гуманітарному просторі спостерігається активізація інтересу до цифрової трансформації суспільства, зокрема у працях Р. Олексенко, Н. Метеленко, О. Кивлюк досліджуються питання цифрової ідентичності, кіберпростору як філософської проблеми та зміни структури суб'єкта. У вітчизняному контексті варто відзначити праці таких дослідників, як Т. Бутченко, В. Воронкова, О. Кивлюк, В. Нікітенко, О. Поліщук, О. Поліщук, О. Сорокіна, І. Чайка, які розглядали феномени техносфери, інформаційної цивілізації та антропологічних змін, які супроводжують цифрову трансформацію. Їхні роботи формують філософське підґрунтя для осмислення когнітивних змін у суб'єкті, детермінованих цифровим середовищем.

Таким чином, у межах даного дослідження автор спирається на: концептуальні засади платформеного та когнітивного капіталізму (N. Srnicek, Y. Moulier-Boutang); критичну теорію цифрового контролю та спостереження (S. Zuboff); філософію мережевого суспільства (M. Castells); вітчизняні філософські підходи до цифрових трансформацій (В. Воронкова, В. Нікітенко, Р. Олексенко, Н. Метеленко, С. Пролєєв та ін.), де представлено український контекст філософії цифрового буття. Вивчення когнітивного капіталізму потребує міждисциплінарного підходу, що об'єднує економіку, соціологію, філософію, культурологію та інформатику, з метою пошуку відповідей на головне питання сучасності: якою повинна бути роль людини в умовах, коли знання, свідомість і творчість стають об'єктом капіталу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри зростаючий науковий інтерес до феномену цифрового капіталізму та платформенізації економіки, низка важливих аспектів залишається недостатньо опрацьованою

в соціально-філософському дискурсі. Зокрема, йдеться про глибший аналіз взаємозв'язку між когнітивною працею, цифровими інфраструктурами мережевих платформ та формуванням нових типів суб'єктності у цифрову епоху.

По-перше, ще не сформовано цілісної концептуалізації когнітивного виміру платформ як соціотехнічних систем, що не лише акумулюють дані, але й активно конструюють когнітивні режими – алгоритмічні структури мислення, сприйняття, пізнання. Сучасні дослідження, переважно, зосереджуються на економічному та правовому аспектах діяльності платформ, залишаючи поза увагою їх вплив на гносеологічні параметри буття суб'єкта.

По-друге, в науковому полі ще недостатньо проаналізовано, яким чином мережеві платформи моделюють соціальну реальність через когнітивне програмування користувачів – вплив через алгоритмічну селекцію інформації, персоналізацію контенту, емоційний капітал і впровадження стандартів поведінки.

По-третє, бракує філософського осмислення процесів когнітивної експлуатації у контексті нової форми цифрової праці, яка не є явною або оплачуваною, але водночас продукує значну додану вартість у вигляді даних, уваги, реакцій. Це відкриває потребу у філософській ревізії понять праці, часу, продуктивності, суб'єкта в умовах цифрового капіталізму.

Таким чином, дана стаття зосереджується на: концептуалізації мережевих платформ як когнітивно-організуючих систем; аналізі механізмів когнітивного впливу та управління поведінкою користувачів; виявленні філософських наслідків когнітивної експлуатації в умовах цифрової економіки; вивченні нових форм суб'єктності в контексті алгоритмізованого соціального простору. Розробка цих аспектів сприятиме глибшому розумінню соціально-філософських викликів цифрового капіталізму та формуванню підходів до його критичної рефлексії.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання).

Метою дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу мережевих платформ як ключових чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму, зокрема виявлення механізмів їх впливу на пізнавальні процеси, формування нових форм суб'єктності, структурування соціальної взаємодії та трансформацію сучасного знання.

Завдання дослідження є: 1) з'ясування теоретико-методологічних засад поняття «когнітивного капіталізму»; 2) виявити ключові характеристики когнітивного капіталізму як парадигми розвитку мережевого суспільства; 3) проаналізувати етапи становлення когнітивного капіталізму як глибокої зміни парадигм функціонування суспільства; 4) розкрити умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму. Реалізація цієї мети дозволить не лише поглибити філософське розуміння трансформацій у цифрову епоху, а й сформувати аналітичну рамку для критичного осмислення майбутніх тенденцій у взаємодії технологій, свідомості та соціуму.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує соціальну філософію, філософію технологій, теорію комунікації, когнітивні науки та елементи критичної теорії цифрового капіталізму. Такий підхід дозволяє комплексно дослідити мережеві платформи як складні соціотехнічні системи, що впливають на когнітивні процеси, формування суб'єктності та трансформацію суспільства. У дослідженні використано такі основні методи: 1) герменевтичний метод – для інтерпретації цифрових смислів, кодів, культурних патернів, які формуються у цифровому середовищі; 2) критичний аналіз дискурсу – для вивчення способів, у які платформенні технології структурують знання, владу та ідентичність у цифрову добу; 3) феноменологічний метод – для осмислення досвіду суб'єкта у взаємодії з цифровими платформами, а також впливу медіа середовища на свідомість; 4) системний підхід – для вивчення мережевих платформ як систем, що функціонують у межах цифрового капіталізму та виконують когнітивні, економічні й соціальні функції; 5) соціокогнітивний аналіз – для виявлення способів, у які цифрові платформи формують когнітивні установки, поведінкові моделі та структури мислення в умовах інформаційного впливу; 6) аналіз платформенного контролю – для вивчення механізмів алгоритмічного управління поведінкою користувачів, регуляції доступу до знань та комерціалізації взаємодії. Особлива увага приділяється аналізу взаємозв'язку між алгоритмами, когнітивною архітектурою платформ та соціальними трансформаціями, що відбуваються у глобалізованому цифровому середовищі. Ця методологічна рамка дає змогу не лише дослідити механізми когнітивного впливу платформ, а й осмислити соціокультурні та онто-

© Микита, Слюсарь, 2025

логічні наслідки їх домінування в епоху цифрової модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. Теоретико-методологічні засади поняття «когнітивного капіталізму»

Даний етап дослідження передбачає глибокий аналіз філософських, соціологічних, економічних та культурологічних підходів до осмислення феномену когнітивного капіталізму як нової фази розвитку постіндустріального суспільства. Теоретико-методологічне з'ясування включає: аналіз трансформацій класичних понять капіталу в умовах цифровізації та інтелектуалізації економіки; дослідження основних концепцій когнітивного капіталізму, представлених у працях таких теоретиків, як Карло Вераро, Ян Мул'є, Моріс Лазарато, Тоні Негрі та Крістіан Марцал; визначення ключових ознак когнітивного капіталізму, зокрема ролі знань, інформації, творчості, емоційної праці та інтелекту як головних виробничих ресурсів; осмислення зміни парадигми праці, де інтелектуальна діяльність, комунікація та когнітивні процеси стають основою створення доданої вартості; уточнення методологічних підходів до дослідження когнітивного капіталізму (структурно-функціональний, критичний, системно-синергетичний, постмодерністський та інші); аналіз взаємозв'язку когнітивного капіталізму з глобальними процесами, такими як діджиталізація, розвиток мережевих технологій, автоматизація, платформизація та штучний інтелект. У цьому контексті важливо також з'ясувати, яким чином когнітивний капіталізм впливає на сучасну соціальну стратифікацію, зміну форм експлуатації, автономію працівника в умовах цифрової економіки, а також виклики для освіти, політики, культури та сталого розвитку. Термін "когнітивний капіталізм" з'явився наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років у працях таких авторів, як Карло Верчелло (Carlo Vercellone), Ян Мул'є (Yann Moulier-Boutang), Тоні Негрі, Мауріціо Лаццерато та інших представників неомарксистської та постопераїстської традицій. Ключові ідеї когнітивного капіталізму: 1) Виробництво знань, інформації та афектів (емоцій) стає головним джерелом прибутку. 2) Інтелектуальна та комунікативна праця набуває стратегічного значення. 3) Економічна діяльність усе більше базується на нематеріальних активах: ідеях, інноваціях, цифрових продуктах. 4) Когнітивний капіталізм формує новий тип відчуження — інтелектуального, творчого потенціалу людини.

Поняття когнітивного капіталізму. Когнітивний капіталізм – це сучасна фаза розвитку капіталістичної економіки, в якій вирішальним фактором виробництва, накопичення вартості та соціального контролю стають нематеріальні ресурси: знання, інформація, комунікація, творчість, емоційний і когнітивний потенціал людини. У цій системі основним джерелом прибутку виступає не стільки фізична праця чи матеріальні ресурси, скільки здатність індивіда до інтелектуальної діяльності, інновацій, генерації нових ідей та смислів. На відміну від індустріального капіталізму, що ґрунтувався на експлуатації ручної праці та масового виробництва товарів, когнітивний капіталізм функціонує в умовах діджиталізованого середовища, де цінність створюється через обробку даних, культурне виробництво, цифрові платформи, соціальні мережі, а також через здатність людей до співпраці, креативності та ментальної участі. Ця модель характеризується: пріоритетом нематеріального капіталу (знань, навичок, соціальних зв'язків, довіри, інноваційної діяльності); експлуатацією когнітивної праці, тобто ментальної, емоційної, комунікативної та креативної активності; залежністю від інформаційних технологій і цифрових інфраструктур, які не лише забезпечують нові форми виробництва, але й здійснюють контроль та моделювання поведінки; новими формами нерівності, що базуються на асиметрії доступу до знань, технологій та інтелектуального капіталу; переходом від фабрики до мережі як основної організаційної форми економіки; уніфікацією праці та життя, коли інтелектуальна активність людини експлуатується навіть поза межами формального робочого часу (у сфері споживання, комунікації, розваг, соціальних мереж). Когнітивний капіталізм є не лише економічною, але й соціокультурною та філософською категорією, яка відкриває нові горизонти для розуміння влади, свободи, суб'єктивності, праці та капіталу в умовах цифрової епохи. Надамо порівняльну таблицю, яка систематизує ключові характеристики когнітивного капіталізму у порівнянні з індустріальним та фінансовим капіталізмом (табл. 1).

2. Ключові характеристики когнітивного капіталізму як парадигми розвитку мережевого суспільства

Когнітивний капіталізм є новим етапом розвитку капіталістичних відносин, де головну роль

Таблиця 1

Ключові характеристики когнітивного капіталізму у порівнянні з індустріальним та фінансовим

Критерій	Індустріальний капіталізм	Фінансовий капіталізм	Когнітивний капіталізм
Період домінування	XIX – середина XX ст.	XX ст. (особливо з 1970-х років)	Кінець XX – початок XXI ст.
Основний ресурс	Матеріальні ресурси, фізична праця	Капітал, фінансові інструменти	Знання, інформація, інтелектуальна праця
Джерело прибутку	Виробництво товарів	Фінансові операції, спекуляції	Інтелектуальна власність, цифровий контент, дані
Тип праці	Фізична, механізована	Управлінсько-аналітична, біржова	Когнітивна, креативна, емоційна, комунікативна
Період домінування	XIX – середина XX ст.	XX ст. (особливо з 1970-х років)	Кінець XX – початок XXI ст.
Основний ресурс	Матеріальні ресурси, фізична праця	Капітал, фінансові інструменти	Знання, інформація, інтелектуальна праця
Джерело прибутку	Виробництво товарів	Фінансові операції, спекуляції	Інтелектуальна власність, цифровий контент, дані
Тип праці	Фізична, механізована	Управлінсько-аналітична, біржова	Когнітивна, креативна, емоційна, комунікативна
Форма власності	Промислові засоби виробництва	Фінансові активи, банки	Інтелектуальна власність, цифрові платформи
Технологічна база	Машини, фабрики	Комп'ютерні системи, біржеві технології	Інтернет, ШІ, цифрові платформи, big data
Тип економічної організації	Фабрика, завод	Корпорація, фінансовий холдинг	Мережа, платформа, стартап
Методи контролю	Дисципліна, часова регламентація	Фінансові стимули, боргова залежність	Алгоритмічний контроль, цифровий моніторинг
Соціальні виклики	Експлуатація фізичної праці	Соціальна нерівність, боргова кабала	Цифрова нерівність, експлуатація ментальної сфери
Основна форма цінності	Матеріальний товар	Фінансовий прибуток	Інформація, знання, символічна цінність

Таблиця 1 (сформована автором)

відіграють знання, інформація та творчість. Його теоретико-методологічне осмислення ґрунтується на синтезі марксистської критики, аналізу інформаційного суспільства, постструктуралізму і сучасних досліджень цифрової економіки. Цей концепт дає змогу критично осмислити трансформації праці, власності, цінності та контролю у цифрову епоху. Надамо характеристику когнітивного капіталізму (табл. 2).

Когнітивний капіталізм – це не просто економічна модель, а всеохопна парадигма розвитку, що охоплює соціальні, культурні, політичні й філософські сфери. Він ставить перед людством виклик – або підкоритися логіці комерціалізації знання, або знайти нові моделі спільного розвитку, засновані на відкритості, етичності та гуманному підході до цифрового майбутнього. Таким чином, когнітивний капіталізм репрезентує якісно новий етап у розвитку капіталістичної системи, в якому провідним фактором виробництва стає не фізична праця чи матеріальні ресурси, а знання, інформація, інтелектуальні та комунікаційні здібності індивідів. Він перетворює людину на джерело та об'єкт капіталізації, формуючи нові механізми експлуатації та контролю через цифрові платформи, алгоритми, штучний інтелект і великі дані. Ключовими викликами когнітивного капіталізму є: 1) поглиблення соціальної нерівності між тими, хто володіє інтелектуальними ресурсами, і тими, хто виключений з цифрової економіки;

© Микита, Слюсарь, 2025

Таблиця 2

Характеристика когнітивного капіталізму

Характеристика	Опис
Пріоритет знань над матеріалом	Інтелектуальний капітал – головна цінність
Нематеріальність праці	Праця полягає у створенні смислів, знаків, ідей
Розмивання меж робочого часу	Робота може здійснюватися у будь-який час і будь-де
Цифровізація та платформи	Експлуатація когнітивної праці через алгоритми і дані
Монетизація творчості та знань	Через авторські права, патенти, ліцензії, NFT, цифровий контент

Таблиця 2 (сформована автором)

2) руйнування меж між працею та особистим життям, що створює нові форми стресу та «цифрового вигорання»; 3) монополізація знання та обмеження доступу до нього через механізми інтелектуальної власності; 4) створення глобальних структур влади, заснованих не на суверенітеті держав, а на контролі над інформаційними потоками й цифровими інфраструктурами. Водночас когнітивний капіталізм відкриває перспективи для формування економіки спільного користування, розвитку відкритої науки, альтернативних форм творчості та кооперації, що виходять за межі товарно-грошових відносин. Теоретико-методологічне осмислення цих процесів дозволяє не лише зрозуміти логіку сучасного глобального розвитку, а й сформулювати гуманістичні, етичні та соціально орієнтовані вектори трансформації суспільства. Критика та обмеження концептуходяться до того, що важко відмежувати когнітивний капіталізм від інших форм (фінансовий, цифровий тощо): не вся когнітивна праця є емансипативною; зростає розрив між тими, хто має доступ до знань і технологій, і тими, хто не має.

3. Етапи становлення когнітивного капіталізму як глибока зміна парадигм функціонування суспільства

Когнітивний капіталізм не виник спонтанно, а є результатом еволюції капіталістичних відносин, в яких ключовим чинником стала трансформація праці, знання та технологій. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводжувався посиленням ролі інформаційного та когнітивного компонента в економічному зростанні.

Таблиця 3

Етапи становлення когнітивного капіталізму в його історичній ретроспективі

Етап	Характеристика періоду	Ключові особливості	Домінуючі теоретики / концепції
Фордістський капіталізм (1920–1970-ті рр.)	Період масового виробництва й споживання, бюрократизації праці	Раціоналізація праці (тейлоризм) Знання використовується для стандартизації процесів Суспільство масового споживання	А. Грамші, Дж. Гелбрейт, М. Вебер (раціоналізація)
Постфордізм / інформаційний капіталізм (1970–1990-ті рр.)	Криза фордизму, перехід до гнучких форм організації праці, інформаційного виробництва	Центр продуктивності – інформація Децентралізація виробництва Роль IT-комунікацій зростає	М. Кастельс (інформаційне суспільство), Ж. Делез і Ф. Ґваттарі
Ранній когнітивний капіталізм (1990-ті – 2000-ні рр.)	Формується новий тип капіталізму, де знання стає ключовим ресурсом і товаром	Знання – основний капітал Людський інтелект і креативність – джерело доданої вартості Початок цифровізації праці	К. Вірно, М. Лаццарато, А. Негрі, П. Вірно (когнітаріат)
Зрілий когнітивний капіталізм / Платформений капіталізм (2010-ті – сьогодні)	Цифрова ера, платформи та ШІ як домінуючі механізми привласнення когнітивної праці	Дані та алгоритми – нова «нафта» Монополія платформ (GAFA) Автоматизація та алгоритмізація свідомості	Шошана Зубофф (наглядовий капіталізм), Нік Срнічек (платформений капіталізм), Е. Мороні, Л. Пассера

Талиця 3 (проаналізована автором на основі власних досліджень)

Для аналізу етапів еволюції когнітивного капіталізму виділимо наступні критерії: 1) переходи між етапами; 2) структурну трансформацію вартості; 3) розвиток цифрової праці і когнітаріату. Перехід від індустріального до фордизму відбувався на фоні масової урбанізації, формування держави добробуту, інституціоналізації праці. Криза фордизму призвела до децентралізації та глобалізації виробництва, що сприяло розвитку інформаційних технологій. Кінець XX ст. ознаменував перехід до економіки знання, де головним стало не лише виробництво товарів, а створення смислів, контенту, креативу. У когнітивному капіталізмі вартість створюється не лише в межах робочого часу, а поза його межами, через комунікацію, соціальні взаємодії, мережеву активність. Інновація, креативність, залученість і репутація стають новими формами "капіталу". Формується новий клас – когнітаріат: висококваліфіковані знаннєво-креативні працівники, що водночас є об'єктом експлуатації через діджиталізацію праці. Праця в когнітивному капіталізмі часто невидима, нефіксована, не оплачена (користувачі соціальних мереж, фрілансери, творці контенту). Становлення когнітивного капіталізму – це не лише еволюція техніко-економічних форм, а глибока зміна парадигм функціонування суспільства, в якому знання, інтелект і творчість стають не просто ресурсом, а об'єктом капіталізації, контролю та нерівності. Його етапи свідчать про поступову втрату автономії суб'єкта у цифровому світі та актуалізують потребу в нових філософських і політичних підходах до осмислення ролі людини у світі платформ, алгоритмів і даних.

4. Умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму

Когнітаріат (від лат. *cognitio* – знання + *пролетаріат*) – це соціальний клас, що формується в умовах когнітивного капіталізму і представлений працівниками, чия основна діяльність пов'язана з виробництвом, обробкою, циркуляцією та комунікацією знань, інформації, ідей, емоцій, творчості. Цей клас є аналогом пролетаріату індустріальної епохи, однак замість фізичної праці він здійснює інтелектуальну, комунікативну та креативну працю, яка часто має мережевий, цифровий або нематеріальний характер. Теоретики поняття: 1) Мауріціо Лаццарато – запропонував термін когнітивна праця. 2) Тоні Негрі і Майкл Хардт – описали нові форми праці як біополітичні (що охоплюють все життя людини). 3) Карло Вірно – підкреслював амбівалентність когнітаріату: він водночас і вільний, і експлуатований. Надамо основні характеристики когнітаріату (табл. 4).

Карло Вірно відмічав, що когнітаріат – це ті, хто виробляє цінність у формі знання, мови, креативності, комунікації. Вони працюють не лише за комп'ютером, але і в полі стосунків, символів та афектів. Їх праця не обмежена офісом чи робочим днем вона охоплює все життя. Когнітаріат (*cognitariat*) – це новий клас працівників, чия діяльність зосереджена на виробництві, обробці та комунікації знань, інформації, символів і афектів, що формує основу доданої вартості в умовах когнітивного капіталізму. Цей клас є ключовим агентом інтелектуальної, емоційної та комунікативної праці, переважно у сфері цифрових технологій, мережевої економіки та творчих індустрій. Автор поняття *Карло Вірно* (Carlo Virno) конкретизував, що когнітаріат- це виробник мови, знання, комунікації. Це клас, праця якого полягає у використанні інтелектуальних, емоційних і соціальних здібностей, що не обмежуються офісом чи робочим часом, а охоплюють усе життя (*Карло Вірно*, *Grammar of the Multitude,* 2004). Сформуємо порівняльну таблицю «Пролетаріат

Таблиця 4

Основні характеристики когнітаріату як суб'єкта і об'єкта когнітивного капіталізму

Ознака	Пояснення
Тип праці	Інтелектуальна, креативна, комунікативна, інформаційна
Місце праці	Онлайн-платформи, фріланс, коворкінги, творчі індустрії, дистанційна праця
Інструмент праці	Знання, мова, емоції, цифрові технології, культурний контент
Форма експлуатації	Нематеріальна праця, що часто не має чіткої межі між роботою і особистим життям; монетизація активності користувача
Соціальні ризики	Прекаризація, нестабільна зайнятість, відсутність гарантій, залежність від цифрових платформ
Приклади	Програмісти, дизайнери, маркетологи, контент-креатори, дослідники, викладачі, SMM-спеціалісти, блогери

Таблиця 4 (сформована автором на основі власних досліджень)

© Микита, Слюсарь, 2025

Таблиця 5

Порівняльна таблиця «Пролетаріат vs Когнітаріат»

Критерій	Пролетаріат	Когнітаріат
Визначення	Клас найманих робітників, що продають свою фізичну працю	Клас працівників, що продають свою інтелектуальну, знаннєву працю
Основний ресурс	Фізична праця, робоча сила	Інтелект, знання, творчість, аналітика
Тип праці	Ручна, фізична	Інтелектуальна, креативна, інформаційна
Роль у виробництві	Виконавці, що виконують фізичні завдання	Створюють і керують знаннями, технологіями
Мета праці	Виконання конкретної фізичної роботи	Розробка і впровадження нових ідей, інновацій
Освіта	Часто базова або професійно-технічна	Вища освіта, постійне навчання, підвищення кваліфікації
Тип зайнятості	Промислові підприємства, сільське господарство	IT-сектор, освіта, наука, творчі професії
Соціальна роль	Виконавці, робітники	Управлінці знаннями, творці цінностей і технологій
Відношення до капіталу	Продають робочу силу, не володіють засобами виробництва	Часто володіють інтелектуальною власністю, впливають на розвиток капіталу
Політична активність	Традиційно – профспілкова боротьба за права робітників	Нові форми політичної та соціальної активності, пов'язані з інтелектуальною працею
Приклади	Фабричні робітники, шахтарі, будівельники	Програмісти, науковці, дизайнери, менеджери проектів

Таблиця 5 (сформована автором на основі власних досліджень)

vs Когнітаріат», яка висвітлює основні характеристики цих двох соціальних категорій (табл. 5).

Отже, зробимо висновок з проведеного дослідження порівняльної ролі пролетаріату і когнітаріату, які представляють два різні соціальні класи, відображають зміни в структурі сучасного суспільства та економіки. Якщо пролетаріат традиційно асоціюється з фізичною працею та виконанням ручних завдань, то когнітаріат базується на інтелектуальній, творчій і знаннєвій праці, що є рушієм сучасної цифрової та інформаційної економіки. Перехід від пролетаріату до когнітаріату відображає зміну у способах виробництва, де головним ресурсом стають знання, інновації та технології. Це спричиняє трансформацію не лише економічної сфери, а й соціальних відносин, освіти та культурних цінностей. Таким чином, розвиток когнітаріату є ключовим фактором для майбутнього сталого розвитку суспільства, де знання і творчість набувають першочергового значення. Загалом розуміння відмінностей між пролетаріатом і когнітаріатом допомагає більш ефективно формувати стратегії розвитку суспільства в умовах цифрової економіки та глобалізації.

Отже, когнітаріат – це комплексна і багатогранна категорія, що торкається соціології, економіки, філософії праці та теорії капіталізму. Когнітаріат – соціальний клас, який формується в рамках когнітивного капіталізму і складається з працівників, основним ресурсом і продуктом праці яких є знання, інформація, інтелектуальна діяльність та когнітивні здібності. Цей клас відрізняється від традиційного робітничого класу тим, що не виробляє фізичні матеріальні блага, а створює інтелектуальний продукт, знання, ідеї, програмне забезпечення, творчий контент, інновації. Когнітивний капіталізм – це нова форма капіталізму, в якій основним джерелом вартості є знання, інформація, інтелектуальна праця; відбувається перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки; зростає роль освіти, технологій, цифрових платформ, інновацій; праця стає більш гнучкою, мобільною, інтелектуальною, менш прив'язаною до фізичного простору.

Умови формування когнітаріату: 1. Технологічна база, в основі якої розвиток цифрових технологій, інтернету, платформ, штучного інтелекту; автоматизація та роботизація фізичної праці, що змушує акцентуватися на інтелектуальних навичках; розширення сфер діяльності, пов'язаних з обробкою, аналізом, створенням інформації. 2. Економічні умови, що включають зростання ролі інтелектуальної власності, патентів, авторських прав як основних засобів капіталізації; висока конкуренція на ринку інновацій, стартапів, високотехнологічних послуг; перехід від традиційних робочих місць до проектної, гіг-

економіки, фрилансу. 3. Соціокультурні умови, націлені на підвищення рівня освіти, поширення вищої освіти, зростання потреби у безперервному навчанні, що ведуть до зміни у культурі праці – акцент на креативність, автономність, самовираження; формуються нові ові цінності – знання, інформація, інновації як соціальний капітал. Умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму пов'язані з технологічними змінами (цифровізація, автоматизація), економічними трансформаціями (зростання ролі інтелектуальної власності), соціокультурними зрушеннями (поширення освіти, нові цінності праці) і політико-правовими факторами (глобалізація, слабка соціальна підтримка). Ці умови створюють особливий клас працівників, для яких основним ресурсом є знання і когнітивні навички, але які стикаються з новими соціальними викликами (Dyer-Witheford, N. (2015).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Пролетаріат і когнітаріат представляють два різні типи робочих сил, які відображають еволюцію суспільства від індустріальної до інформаційної доби. Пролетаріат – це клас найманих працівників, основний ресурс яких фізична праця, тоді як когнітаріат базується на інтелектуальній діяльності, знаннях і креативності. У сучасних умовах цифрової трансформації роль когнітаріату зростає, що свідчить про зміщення акценту на інновації, технології та управління знаннями. Ця трансформація впливає на структуру зайнятості, освіту, соціальні відносини і культурні цінності. Порівняння пролетаріату та когнітаріату показало, що сучасна економічна та соціальна структура зазнає глибоких трансформацій під впливом цифровізації та інформаційних технологій.

Когнітаріат виступає новим класом, основою якого є знання, інтелектуальна праця та креативність, що суттєво відрізняється від традиційного пролетаріату, орієнтованого на фізичну працю. Виявлено, що зростання ролі когнітаріату сприяє переходу до економіки знань і відкриває нові можливості для інноваційного розвитку. Разом із тим, цей процес породжує виклики, пов'язані з переформатуванням ринку праці, необхідністю перепідготовки кадрів та забезпеченням соціальної адаптації.

Перспективи подальших розвідок: 1. Дослідження моделей освіти для підготовки когнітаріату з урахуванням швидких технологічних змін і розвитку штучного інтелекту. 2. Аналіз впливу цифрової трансформації на соціальну мобільність і нерівність у доступі до знань та ресурсів. 3. Вивчення нових форм зайнятості і організації праці в когнітаріаті, зокрема гнучких моделей і дистанційної роботи. 4. Дослідження соціально-психологічних аспектів адаптації працівників традиційного пролетаріату до умов інтелектуальної економіки. Ці напрями є ключовими для глибшого розуміння процесів соціально-економічної трансформації та формування ефективних моделей розвитку суспільства в епоху цифрової економіки.

References

Hardt, M., & Negri, A. (2004). Empire. USA: Cambridge, Harvard University Press, 478 s.

Hardt, M., & Negri, A. (2004). Multitude: War and Democracy in the Age of Empire. USA: New York, Penguin Press. 427 s.

Lazzarato, M. (1996). Immaterial Labor. In: Virno, P. & Hardt, M. (Eds.). Radical Thought in Italy: A Potential Politics. USA: Minneapolis, University of Minnesota Press. 133–147.

Negri, A. (1989). The Politics of Subversion: A Manifesto for the Twenty-First Century. UK: Polity Press. 312 s.

Virno, P. A (2004). Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life. USA: New York, Semiotext(e). 117 s.

Boutang, Y. M. (2011). Cognitive Capitalism. UK: Polity Press. 248 s.

Fumagalli, A., & Lucarelli, S. (2007). A Model of Cognitive Capitalism: A Preliminary Analysis. In: European Journal of Economic and Social Systems. 20(1). 117–133.

Vercellone, C. (2007). From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism. In: Historical Materialism. 15(1). 13–36.

Negri, A. (2007). Goodbye Mr. Socialism. France: Paris, Seuil. 176 s.

Dyer-Witheford, N. (2015). Cyber-Proletariat: Global Labour in the Digital Vortex. Canada: Toronto, Between the Lines. 280 s.

© Микита, Слюсарь, 2025

SLYUSAR, MYKYTA – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration,Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Slusarnikita18@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-6423-9155

NETWORK PLATFORMS AS CATALYSTS OF COGNITIVE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIGITAL CAPITALISM: A SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCUSSION

Abstract
The article presents a philosophical discourse on the phenomenon of cognitivists as a new class emerging in the digital age. The purpose of the study is to carry out a socio-philosophical analysis of network platforms as key factors of cognitive development in the context of digital capitalism. They are based on identifying the mechanisms of their influence on cognitive processes, formation of new forms of subjectivity, structuring of social interaction and transformation of modern knowledge. The cognitariat is seen as a qualitatively new social entity that emerges as a result of the transition from an industrial to a post-industrial and digital economy, where knowledge, intellectual and intangible labour play a leading role**.** The theoretical and methodological basis of the analysis is based on Manuel Castells' concept of the 'network society' (The Rise of the Network Society, 1996–2010), which emphasises the importance of information flows, network structures and digital communications in shaping new social realities. In contrast to the classical proletariat, the cognitariat unites workers in the creative, information and digital industries who produce added value through information processing, innovation, software, media and communications. The authors of the study (M. Hardt, A. Negri, M. Lazzarato, Y. Moulier-Butang, P. Virno and others) focus on the changing nature of work, forms of ownership, social relations and the role of intellectual activity in a new type of capitalism – cognitive capitalism. The paper explores how the cognitariat affects global social transformations, in particular: the deconstruction of classical forms of exploitation, changing models of political mobilisation, the emergence of a 'platform economy' and new forms of inequality. The article concludes by emphasising that understanding the essence of the cognitariat is of practical importance for the formation of educational policies, innovation management, cultural strategy, as well as for the adaptation of society to the challenges of automation, digitalisation and artificial intelligence. Prospects for further research are related to the analysis of the relationship between cognitivism, digital democracy and sustainable development.

Key words: cognitariat. digital labour, cognitive capitalism, information society, knowledge economy, post-industrial society, artificial intelligence, digital transformation, network platforms.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 15.05.2025

How to cite: Слюсарь, Микита. Мережеві платформи як чинники когнітивного розвитку цифрового капіталізму: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025. 23 (100). P. 124–133.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-13

УДК 130.2:[316.74:7-044.922(477)]"364"
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-14

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА[1]

Анотація

В статті розглянуто зміни символічного простору мистецтва в Україні, які відбулись внаслідок повномасштабного вторгнення. Метою статті є виявлення напрямів трансформації символічного простору мистецтва в Україні під час повномасштабного вторгнення. Виділено теоретичне підґрунтя роботи, представлене працями Ч. Пірса (аналіз символічного простору через тріаду об'єкта, знака та інтерпретатора), Ю. Лотмана (символічний простір у населених пунктах), П. Бурд'є (простір мистецтва як поле боротьби за визнання, престиж та авторитет), У. Еко (структурування світу людини через знаки та символи), А. Шопенгауера та Ж. Дейла (визначення суб'єктності/об'єктності людини в процесі спостереження творів мистецтва), Е. Кассирера (у його розгляді людини як animal symbolicum). Виявлено, що воєнні події в Україні відновили алюзії, пов'язані з історичним досвідом переосмислення воєн та наслідків диктаторських режимів, які мали місце протягом XX століття (зокрема під час II Світової війни), вплив яких вийшов за межі культурного мистецького простору та вплинув на політичні процеси в інших країнах. Виділені функції символічного простору мистецтва: формування соціальної пам'яті, пов'язаної з подіями в країні; укріплення національної ідентичності та популяризація національної культури; переосмислення подій війни; віддзеркалення страждань та втрат; самотерапія як здатність покращувати суб'єктивні стани осіб, які мають травмуючий досвід. Визначено, що трансформаційними процесами, які мають місце в просторі українського мистецтва, наразі є розрив та заперечення подій минулого (виражений у процесі декомунізації), змістовного збагачення (за рахунок появи нових символів, пов'язаних з військовими подіями), діджиталізації (поширення зображень у мережі інтернет), інтернаціоналізації (як представленості українських творів в інших країнах, так і появі творів іноземних митців, присвячених подіям в Україні). Оскільки війна є соціальним феноменом, пов'язаним зі стражданням та втратами, мистецтво набуває функції самотерапії – долучення до культурного простору дозволяє переосмислити особистий травмуючий досвід у безпечному середовищі та усвідомити не тільки особисті страждання, але й страждання інших людей, які зазнали таких самих втрат. Їх символічний вимір спонукає до етичного дослідження наслідків війни, переосмислення її подій та пошуків подолання її наслідків.

Ключові слова: символ, символічний простір, знак, мистецтво, повномасштабне вторгнення.

Актуальність та постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливим науковими і практичними завданнями. Війна та воєнні конфлікти супроводжують людство протягом його історії. Так, за даними Wesleyan College (США) за останні 4 тисячі років відбулось більш, ніж 10 тис. воєнних конфліктів та воєн. Згідно з інформацією Інституту дослідження проблем миру в Осло (PRIO), у 2023 році у світі тривало близько двохсот воєнних конфліктів, у 2024-му їх кількість скоротилась до п'ятдесяти-шістдесяти (Herre, Rodés-Guirao, Roser, 2024; Schinas, 2024; Global Conflict Tracker, 2025). Війна як найвища форма загострення протиріч має наслідком не тільки фізичні втрати, але й супроводжується глибинними трансформаціями усіх сфер суспільного життя.

Одним із наслідків воєнного конфлікту, зокрема для України це повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, є світоглядна трансформація, яка відобразилась у всіх сферах соціального життя. Інструментом, який дозволяє сприймати емоційний аспект війни, зберігаючи сталість особистості, є процеси створення та долучення до мистецьких творів, зокрема їх символічної складової, яка відображає колективні цінності та створює простір співпереживання та співвідчуття, який несе у собі об'єднуючу функцію. Отримання символічного значення у мистецькому просторі для подій, пов'язаних з війною, дозволяє зберегти їх у соціальній пам'яті та зробити складовою культурної трансмісії, створивши спільний простір подій та вражень для представників всіх поколінь в суспільстві. У філософському аспекті мистецтво та війна є відображенням взаємозалежних стосунків, де твори мистецтва одночасно і відображають, і критикують події, пов'язані з війною. Їх символічний вимір спонукає до етичного дослідження наслідків війни, переосмислення її подій та пошуків подолання її наслідків.

[1] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: sorokina.soc@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-0058-1848

© Олександра, Сорокіна, 2025

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми. Феномен відображення у символічному просторі мистецтва воєнних подій не є новим в історії людства. До загальновизнаних творів можна віднести офорти Ф. Гойі циклу «Лихоліття війни», які зображають сцени катувань, розстрілів, жорстокості солдатів, а також страждання жінок і дітей. Скульптурна група О. Родена «Громадяни Кале» показує добровільну жертву життям заради рятування міста від загарбників та їх дій. «Герніка» П. Пікассо зображає хаос та біль війни через демонстрацію руйнувань, страждань людей та тварин, при цьому не демонструючи напряму сцени насилля.

У філософських дослідженнях зв'язок між мистецтвом і війною зберігає свою актуальність. Дж. Мітчелл у праці «Миротворчість через образотворче мистецтво» («Peacebuilding Through the Visual Arts») підкреслює, що мистецтво, яке відображає воєнні події, слугує гуманітарним цілям через зображення та переосмислення його наслідків: демонстрацію спустошень, спричинених війною, та здатністю викликати сильні емоції, розширюючи моральну уяву особи та спонукаючи її до рефлексії та переосмислення (Mitchell, 2020).

Дж. Малрін у роботі «Війна, література та мистецтво в Європі шістнадцятого століття» («War, Literature and the Arts in Sixteenth-Century Europe») досліджує механізми впливу воєнних конфліктів на художні зображення в епоху Відродження. На його думку, оскільки війна була центральним елементом суспільного життя, то різні форми мистецтва, включаючи образотворче мистецтво та музику, використовувалися для передачі переживань та емоцій людей, пов'язаних з військовими конфліктами цього періоду. Так, аналіз поетичних та літературних творів, присвячений війні, свідчить про незмінну увагу авторів до складнощів війни та роздуми над ними (Mulryne, 1989).

К. Грей в роботі «Постмодерністська війна: нова політика конфлікту» («Postmodern War: The New Politics of Conflict») досліджує взаємозв'язок між технологічним прогресом, війною та риторикою навколо неї, зазначаючи, що сучасні війни ведуться переважно між нерівними за силою суб'єктами з опорою, окрім зброї, на страх та деструктивні відчуття, пов'язані з війною. Сам воєнний конфлікт супроводжується просуванням альтернативних наративів, які ускладнюють або унеможливлюють пошуки їх розв'язання (Gray, 1998).

Ж. Дейл у роботі «Шопенгауер, філософія та мистецтво» («Schopenhauer, philosophy, and the arts») вказує на зв'язок між естетичною філософією та людським досвідом, особливо в контексті страждань та трагедій, припускаючи, що мистецтво може пропонувати засіб уникнення або розуміння екзистенційної боротьби, яку спричиняють життєві кризи, включаючи війну (Dale, 1996). Сам А. Шопенгауер вбачав призначення мистецтва у звільненні від страждань, які дозволяють людині тимчасово піднятись над волею, звільнившись від егоїстичних пристрастей. Особливістю його бачення виступає розгляд глядача мистецького твору як пасивного суб'єкта, який позбавляється від зовнішніх емоцій, але не задля того, щоб трансформувати себе та пережити екзистенційну кризу, а задля досягнення стану байдужості та внутрішнього спокою.

Мета статті. Метою статті є виявлення напрямів трансформації символічного простору мистецтва в Україні під час повномасштабного вторгнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Поняття символічного простору, зокрема простору мистецтва, є пов'язаним з роботами у галузі семіотики, об'єктом дослідження яких виступають знакові системи та закладені у них сенси і значення, не тотожні їх фізичному втіленню. Розрив між матеріальною формою та ідеєю створює простір інтерпретацій та значень для кожного окремого спостерігача.

Е. Кассирер у концепції символічного простору через свою теорію символічних форм розглядав людину як animal symbolicum, тобто істоту, яка живе і мислить не лише у фізичному світі, але й у світі символів, які виступають інструментом їх взаємодії завдяки свідомості людини. У «Філософії символічних форм» Е. Кассирер розглядає мистецтво як один зі символічних просторів поруч з мовою, музикою, релігією. Функція такого простору полягає в осмисленні світу, його структуруванні та активному формуванні досвіду людини. На відміну від А. Шопенгауера, спостерігач мистецьких творів у Е. Кассирера зберігає свою суб'єктність та проходить через внутрішню трансформацію, яка його змінює, а не залишає у попередньому стані (Cassirer, 2020; Xhignesse, 2023).

Ю. Лотман розглядав символічний простір у його зв'язку з культурою, літературою та комунікацією. Культура та зокрема твори мистецтва, на його думку, містять знаки, символи та коди, які формують культурну пам'ять та ідентичність. Особливу цікавість представляє його визначення міського простору як символічного поля, де його елементи (пам'ятники, споруди тощо) як носії закладених кодів та сенсів, сприяють формуванню колективної пам'яті та обумовлюють сприйняття історії (Константинов, 2016). Наразі перетворення інструментів війни на складові символічного простору (наприклад, танки країни-агресора у Києві; елементи руйнувань від бомбардувань на будівлях, які свідомо зберігаються), зберігають зв'язок з нею, але отримують нові значення, пов'язані з захистом, збереженням держави та національної ідентичності.

Мистецтво для П. Бурд'є виступає одним з форм простору, де вирішальне значення мають культурний та символічний капітали. Він визначає мистецтво як простір боротьби за визнання, престиж та авторитет, які надають можливість впливати на широкі кола населення та впливати на суспільну думку, норми і цінності. Сфера мистецтва у П. Бурд'є володіє певною автономією по відношенню до інших сфер суспільства що дозволяє їй, на його думку, зберігати автономність та незалежність (Bourdieu, 1986). Ідея П. Бурд'є щодо простору мистецтва як поля боротьби набуває особливого значення в українській дійсності завдяки боротьбі українське мистецтво vs радянський спадок, яка продовжується у країні як процес декомунізації та популяризації національної культури.

Для У. Еко символічний простір є замкненим культурним та семіотичним простором, який несе в собі символи і коди, які формують сенси і структурують світ людини. Символічний простір у нього не є прив'язаним до простору фізичного, що надає йому характеристики метафоричності та можливості множинних інтерпретацій. Саме ці складові спонукають свідомість людини до пошуку, боротьби зі страхами і досягнення свободи через усвідомлення. Тобто мистецькі твори як елемент семіотичного простору культури, виконують спонукальну функцію, пов'язану з осмисленням та переосмисленням фізичної реальності та подій, при цьому не будучи автентичними у своєму фізичному втіленні подіям, яким вони присвячені (Eco, 1979).

В есе «Ur-Fascism» У. Еко зазначає, що переосмислення подій, пов'язаних з воєнними конфліктами та збереження їх у соціальній пам'яті має виступати запобіжним засобом повторення даних подій (Eco, 1995). Хоча й з огляду на статистику щодо військових конфліктів у сучасному світі стає наявним, що запобіжна функція не виконується в тому обсязі, як це бачив У. Еко, в той же час переосмислення війни та воєнних подій через твори мистецтва дозволяє суспільству пережити нанесені травми та сформувати власне відношення до цих подій.

Р. Шехнер, розглядаючи мистецтво, зокрема культурний перформанс, дійшов висновку, що він включає в себе символічні елементи, які розповсюджуються також і на події, пов'язані з війною. Так, у мистецьких творах та масовій культурі представлені елементи ритуалу і театральності – мобілізація, демонстрація сили, символічні жести (паради, військові церемонії), які створюють певний символічний простір і впливають на суспільну свідомість. Сама війна за Р. Шехнером, супроводжується ритуалізованими діями, які надають їй символічного значення, допомагають структурувати хаос і підтримувати соціальну організацію. Військові акції, виступи лідерів, пропагандистські формують суспільну підтримку війни, створюють образ ворога і героїв війни. У соціальних відносинах це проявляється в створенні тимчасових спільнот, об'єднаних спільним переживанням – солдатів, цивільних, ветеранів, які через спільний досвід створюють особливий символічний простір. Розгляд війни у Р. Шехнера як поєднання символічних, театральних та ритуальних елементів дозволяє говорити про утворення особливого типу простору, який виникає з її розгортанням. При цьому слід відзначити, що даний простір є диференційованим внаслідок відмінностей у досвіді різних соціальних груп (Schechner, 1988).

Ч. Пірс визначав символічний простір через призму знаків і процесів їх взаємодії. В його баченні знак є посередником між об'єктом і його інтерпретатором. В якості складових знаків він виділяв об'єкт як явище дійсності, яке потребує означення, знак – матеріальний або ідеальний носій, що заміщує об'єкт та інтерпретатор, здатного зрозуміти закладений у ньому сенс (Шепетяк, 2014). Саме символічний простір мистецтва чітко співпадає з зазначеною Ч. Пірсом тріадою: об'єкт як явище дійсності, зокрема пов'язане з війною, знак як твір мистецтва, який відображає певні події та інтерпретатор як особа, яка є глядачем. Ще однією важливою складовою

© Олександра, Сорокіна, 2025

виступає така характеристика символічного простору як динамічність, яка позначає його відкритість та взаємодію зі світом, знаками та іншими інтерпретаторами. Значення мистецького твору формується динамічно у процесі інтерпретації, який є відкритим і багатозначним. Кожен глядач чи читач твору виступає як інтерпретатор, що створює власний сенс, базуючись на особистому досвіді і культурному контексті.

Звертаючись до символічної складової українського мистецтва до повномасштабного вторгнення, можна помітити, що більшість знаків була певним чином традиційною та пов'язаною з культурною спадщиною (скіфські прикраси, козаки, зброя), символами державності (булава, герб, гімн) та побутової обрядовості (вишиванка, орнаменталістика, верба, мак, верба). Однак з початком повномасштабного вторгнення до традиційні культурні знаки починають поєднуватись зі знаками війни та воєнних подій, доданим елементом яких є ціннісна складова.

Оскільки війна є соціальним феноменом, пов'язаним зі стражданням та втратами, мистецтво набуває функції самотерапії – долучення до культурного простору дозволяє переосмислити особистий травмуючий досвід у безпечному середовищі та усвідомити не тільки особисті страждання, але й страждання інших людей, які зазнали таких самих втрат.

З 2022 року набула особливої популярності така форма мистецького твору як створення тематичних муралів, які завдяки своїм розмірам дозволяють вписати їх міський простір та повсякденні практики мешканців населених пунктів, а їх споглядання не потребує окремих дій (як-то відвідування спеціальних місць, купівлі квитків тощо). До цієї ж групи можна віднести графіті та символічні об'єкти, які виконують функції збереження пам'яті щодо подій, пов'язаних з війною. Особливістю воєнного часу є диверсифікація зображень, які включають не тільки військових, але й мирних осіб у просторі війни – медиків, волонтерів, звичайних людей, які постраждали від неї. Також зустрічається традиційний рослинний орнамент, типовий для української культури (мальви, соняшники, маки).

Окремим напрямом йде процес розмежування «українська культура/мистецтво» та «російська культура/мистецтво». Якщо росія та її культурні діячі намагаються просувати ідею їх близькості та спорідненості, заснованої на наративі «братських народів», то Україна відстоює протилежну позицію, наголошуючи на власній самобутності. Це проявляється і в офіційному просторі як визнання митців та їх робіт українськими (а не радянськими чи російськими), так і у підкресленні національної самобутності у мистецьких творах (це часто проявляється в жовто-блакитній стилістиці та використанні інших визнаних символів).

Символами, пов'язаними з війною, які з'являються у мистецтві з 2022 року, можна зазначити: «привид Києва», образ якого не прив'язаний до конкретної людини, але виступає уособленням особи, яка захищає українське небо та мирних жителів від обстрілів; кольори українського прапору як символу свободи та боротьби проти агресії; символи опору, пов'язані з конкретними ситуаціями, але які частково мають гумористичну складову (український трактор та танк; банка з консервацією, яка влучила у дрон та ін.). До цієї з групи можна віднести марки Укрпошти, зокрема з виразами, присвяченими побажанню ворогу піти з української землі (які містять обсценну лексику). Декотрі символічні елементи увійшли до військових емблем (зокрема релігійна символіка різних конфесій, які проживають в Україні, зображення зброї, конотопських відьом, стилізовані зображення герба). Представленими є образи війни, пов'язані з традиційними ґендерними ролями: чоловіка як захисника та воїна, жінки як матері та берегині. В якості прикладів можна навести скульптуру «Зерно» О. Золотаря та В. Грубляка (Луцьк), яка символізує початок і відродження; скульптуру «Вінок» В. Псоткової (Прага), присвячену українським матерям, які постраждали від війни, символізуючу жіночу силу та жертву; скульптуру «Крилата ракета» І. Чорномаза (Харків), яка символізує руйнування війни.

Окремо можна відзначити зображення символічних та ритуальних дій, пов'язаних з вшануванням пам'яті (зображення меморіалів та «місць пам'яті», церемонії вшанування). Символи війни у мистецтві відіграють провідну роль у трансляції емоцій, ідей і наративів, пов'язаних зі стражданнями, героїзмом і національною ідентичністю, формуючи особливий символічний простір, у якому війна осмислюється і трансформується через художні образи. Вагомою складовою виступають символи, пов'язані з країною-агресором та її воєнними силами: використання символів диктатури з алюзіями ІІ Світової війни та диктатур початку ХХ століття, смерті диктатора, хижацької

поведінки (вкрадена побутова техніка та електроніка тощо). Наприклад – скульптура «путін на танку» Дж. Коломіни (Франція), яка символізує руйнівний вплив війни, зокрема на дітей.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Простір мистецтва виступає як один з символічних просторів, який у знаковій формі відображає події та містить у собі закладені сенси, допускаючи множинність інтерпретацій. Війна та воєнні події є одним з напрямів мистецької діяльності, викликаними потребою у переосмисленні збройних конфліктів, а також страждань та втрат, викликаних ними. Мистецтво як знакова система та мистецькі твори зокрема містять коди та сенси, які несуть ціннісну складову, та, відображаючи руйнівні події, через зображення страждань та болю несуть ідею миру як цінності. Ідея символічного простору мистецтва як засобу метафоричного відображення реальних подій через символи, коди та тексти закладена у роботах Ч. Пірса (як тріада об'єкт-знак-інтерпретатор), Ю. Лотмана (як способу організації простору), У. Еко (як засобу переосмислення подій), П. Бурд'є (як інструменту боротьби за цінності).

Символічний простір мистецтва в Україні під час повномасштабного вторгнення відображає суспільні процеси, пов’язані зі запереченням радянського спадку, що виражається у процесах декомунізації; укріпленням національної ідентичності; вшануванням жертв війни; героїзацією образів захисників країни. Символічний простір війни та воєнних подій, відображений у мистецтві, наразі виходить за межі академічних форм та є представленим у формі інсталяцій, муралів, графічних форм, електронних зображень в інтернет-просторі, які завдяки своїй доступності набувають поширеності та впливають на широкий загал. Повномасштабне вторгнення спричинило розширення символічного простору за рахунок залучення нових елементів, пов'язаних з подіями війни та міжнародну включеність завдяки їх представленню в інших європейських країнах та творах іноземних митців, присвячених російсько-українській війні.

Список використаних джерел

Herre B., Rodés-Guirao L., Roser M. War and Peace. Our World in Data. Retrieved from: https://ourworldindata.org/war-and-peace

Schinas J. 2023: The year with the most armed conflicts since World War II. Retrieved from: https://lab.imedd.org/en/2023-the-year-with-the-most-armed-conflicts-since-world-war-ii/

Global Conflict Tracker. Retrieved from: https://www.cfr.org/global-conflict-tracker

Mitchell J. Peacebuilding Through the Visual Arts. Peacebuilding and the Arts. Rethinking Peace and Conflict Studies / Mitchell J., Vincett G., Hawksley T., Culbertson H. (eds). Palgrave Macmillan, Cham. 2020. Pp. 35–70.

Mulryne J. R. War, literature, and the arts in sixteenth-century Europe. New York : St. Martin's Press, 1989. 230 p.

Gray Ch. H. Postmodern War. The New Politics of Conflict. New York, London, the Guilford Press, 1998. 328 p.

Dale J. Schopenhauer, philosophy, and the arts. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1996. 309 p.

Cassirer E. The Philosophy of Symbolic Forms. Abingdon, Routledge, 2020. 1412 p.

Xhignesse M-A. Schopenhauer’s Aesthetic Ideology. *The Schopenhauerian Mind*. New York: Routledge, 2023. Pp. 1270140.

Константинов М. В. Особливості структурно-семіотичного підходу Ю. Лотмана до візуальних мистецтв. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2016. № 6(15). С. 80–88.

Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press, 1986. Pp. 241–258.

Eco U. A Theory of Semiotics. Indiana University Press, Bloomington, 1979. 350 p.

Eco U. Ur-Fascism. The New Your Review. Retrieved from: https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism/

Schechner R. Performance theory. New York : Routledge, 1988. 304 p.

Шепетяк О. Класифікація знаків у семіотиці Чальза Пірса. *Університетська кафедра*. 2014. № 3. С. 129–136.

References

Herre, B., Rodés-Guirao, L., Roser, M. (2024). War and Peace Our World in Data. Retrieved from: https://ourworldindata.org/war-and-peace

Schinas, J. 2023: The year with the most armed conflicts since World War II. (2024) Retrieved from: https://lab.imedd.org/en/2023-the-year-with-the-most-armed-conflicts-since-world-war-ii/

Global Conflict Tracker. (2025). Retrieved from: https://www.cfr.org/global-conflict-tracker

Mitchell, J. (2020). Peacebuilding Through the Visual Arts. Peacebuilding and the Arts. Rethinking Peace and Conflict Studies / Mitchell, J., Vincett, G., Hawksley, T., Culbertson, H. (eds). Palgrave Macmillan, Cham.

© Олександра, Сорокіна, 2025

Mulryne, J. R. (1989). War, literature, and the arts in sixteenth-century Europe. New York : St. Martin's Press.
Gray, Ch. H. (1998). Postmodern War. The New Politics of Conflict. New York, London, the Guilford Press.
Dale, J. (1996). Schopenhauer, philosophy, and the arts. Cambridge ; New York : Cambridge University Press.
Cassirer, E. (2020). The Philosophy of Symbolic Forms. Abingdon, Routledge.
Xhignesse, M-A. (2023). Schopenhauer's Aesthetic Ideology. *The Schopenhauerian Mind*. New York: Routledge.
Konstantinov, M. V. (2016). Peculiarities of Y. Lotman's Structural-Semiotic Approach to the Visual Arts. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*. Iss. 6 (15).
Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press.
Eco, U. (1979). A Theory of Semiotics. Indiana University Press, Bloomington.
Eco, U. (1995). Ur-Fascism. The New Your Review. Retrieved from: https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism/
Schechner, R. (1988). Performance theory. New York : Routledge.
Shepetyak, O. (2014). Classification of Signs in the Semiotics of Charles Peirce. *University Department*. Iss. 3.

Oleksandra, Sorokina – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Sociology Department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: sorokina.soc@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0058-1848

TRANSFORMATION OF THE SYMBOLIC SPACE OF ART IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE INVASION

Abstract
The article examines the changes in the symbolic space of art in Ukraine that occurred as a result of the full-scale invasion. The aim of the article is to identify the directions of transformation of the symbolic space of art in Ukraine during the full-scale invasion. The theoretical basis of the work is highlighted, represented by the works of C. Peirce (analysis of symbolic space through the triad of object, sign and interpreter), J. Lotman (symbolic space in settlements), P. Bourdieu (art space as a field of struggle for recognition, prestige and authority), U. Eco (structuring of the human world through signs and symbols), A. Schopenhauer and J. Dale (determination of human subjectivity/objectivity in the process of observing works of art), E. Cassirer (in his consideration of man as animal symbolicum). It is revealed that the military events in Ukraine have renewed allusions related to the historical experience of rethinking wars and the consequences of dictatorial regimes that took place during the twentieth century (in particular, during the Second World War), the impact of which went beyond the cultural art space and influenced political processes in other countries. The functions of the symbolic space of art are highlighted: the formation of social memory related to the events in the country; strengthening of national identity and promotion of national culture; rethinking the events of the war; reflection of suffering and loss; self-therapy as an ability to improve the subjective states of people with traumatic experiences. It is determined that the transformational processes taking place in the space of Ukrainian art are currently the rupture and denial of past events (expressed in the process of decommunisation), substantive enrichment (through the emergence of new symbols related to military events), digitalisation (distribution of images on the Internet), internationalisation (both the representation of Ukrainian works in other countries and the emergence of works by foreign artists dedicated to events in Ukraine). Since war is a social phenomenon associated with suffering and loss, art acquires the function of self-therapy – access to cultural space allows one to rethink personal traumatic experiences in a safe environment and to realise not only personal suffering but also the suffering of other people who have suffered the same losses. Their symbolic dimension encourages an ethical study of the consequences of war, rethinking its events and searching for ways to overcome its consequences.
Key words: symbol, symbolic space, sign, art, full-scale invasion.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 05.05.2025

How to cite: Сорокіна, Олександра. Трансформація символічного простору мистецтва в Україні під час повномасштабного вторгнення. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 134–139.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-14

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ
PHILOSOPHY OF SPORT

УДК 141.7:796
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-15

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО ТА ФІЗИЧНОГО САМОРОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

БІЛОГУР, ВЛАДА[1]
СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ[2]
СИВОХОП, ЕДУАРД[3]

Анотація

Дослідження присвячене аналізу впливу цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя з урахуванням духовного та фізичного саморозвитку особистості. Метою даної статті є філософське осмислення спорту і здорового способу життя як чинників духовного та фізичного саморозвитку особистості, аналіз малодосліджених аспектів у контексті сучасних соціокультурних трансформацій. Завдання дослідження: 1) з'ясувати суть і зміст філософії спорту і здорового способу життя як дисципліни і міждисциплінарної галузі знань; 2) розробити понятєво-категоріальний апарат дисципліни філософії спорту та здорового образу життя: 3) виявити цифровізацію філософії спорту та здорового способу життя у контексті можливостей та перспектив розвитку; 4) розкрити вплив цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя у контексті духовного та фізичного саморозвитку особистості. У роботі використано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософський, соціологічний, психологічний та технологічний аналіз сучасних цифрових інструментів у спортивній та оздоровчій сферах. Інноваційність сучасного підходу полягає у поєднанні філософських, педагогічних, біоетичних та технологічних перспектив у розгляді здорового способу життя як інструменту сталого розвитку людини. Здоров'я більше не трактується виключно як відсутність хвороб, а розглядається як інтегральний стан гармонії з собою, соціумом і природою, як етична позиція та форма екологічної свідомості. Такий підхід дає змогу концептуалізувати нову модель людини цифрової епохи, яка здатна протистояти спокусам деструктивного споживання, екзистенційної апатії та тілесної пасивності через усвідомлений вибір здорового життя як духовного шляху. Встановлено, що цифровізація відкриває нові можливості для індивідуалізації тренувальних програм, моніторингу здоров'я та мотивації до активного способу життя, але водночас породжує етичні виклики, пов'язані з автономією, приватністю і внутрішньою мотивацією. Результати дослідження підкреслюють важливість інтеграції традиційних цінностей спорту і здоров'я з інноваційними технологіями задля забезпечення гармонійного фізичного і духовного розвитку особистості. Отримані висновки та рекомендації можуть бути використані у наукових дослідженнях, освітній діяльності та практичній реалізації програм цифрового оздоровлення і спорту. Дослідження відкриває перспективи створення цілісних моделей саморозвитку, які поєднують фізичне, психічне і духовне здоров'я як основу гармонійного існування людини в сучасному світі.

Ключові слова: філософія спорту, філософія цифрового спорту, цифрові технології, спорт, здоровий спосіб життя, фізичний розвиток, духовний саморозвиток, цифровізація спорту, перспективи розвитку, міждисциплінарний підхід, етичні аспекти спортивної діяльності, філософія спорту як життєва парадигма.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі, що характеризується високим рівнем стресу, гіподинамією, цифровою залежністю та зниженням рівня особистої відповідальності за власне здоров'я, особливої важливості набуває осмислення спорту і здорового способу життя не лише як фізичної активності, але як філософської основи буття. Спорт і здоровий спосіб життя формують культуру тіла, волі, дисципліни, гармонії між тілесним і духовним. Вони сприяють самопізнанню, подоланню внутрішніх меж, розвитку ціннісного ставлення до життя, свого здоров'я та навколишнього

[1] Corresponding authors: bilogurvlada@gmail.com
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID iD: http//orcid.org/0000-0003-1053-2716
[2] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1998-3460
[3] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: http//orcid.org/0000-0001-8939-8446

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

світу. Актуальність дослідження посилюється соціокультурними і технологічними змінами, що відбуваються в Україні та світі, і які вимагають нових підходів до формування здорової, духовно багатої особистості. Новизна роботи полягає у комплексному філософському осмисленні спорту і здорового способу життя, що інтегрує традиційні гуманістичні цінності з викликами цифрової цивілізації, глобалізації та постмодерного суспільства. Це відкриває перспективи для створення цілісних моделей саморозвитку, які поєднують фізичне, психічне і духовне здоров'я як основу повноцінного життя і гармонійного існування людини в сучасному світі.

У філософському вимірі спорт розглядається як шлях самовдосконалення, джерело внутрішньої сили, духовної рівноваги та цілісності особистості. Здоровий спосіб життя стає не лише медичним або соціальним поняттям, а й етичним вибором, способом існування людини в гармонії з собою, суспільством і природою. Саме тому актуальним є дослідження філософських засад спорту та здорового способу життя як складових духовного й фізичного саморозвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів.

У сучасному глобалізованому та цифровізованому світі, де домінують інформаційні технології, штучний інтелект та нові віртуальні реальності, спостерігається стрімке зміщення акцентів у розумінні людської тілесності, цілісності буття та самоусвідомлення. У цьому контексті філософія спорту і здорового способу життя постає не лише як набір фізичних чи поведінкових практик, а як складна аксіологічна система, що формує світоглядну позицію особистості. Спорт стає простором екзистенційної самореалізації, а здоровий спосіб життя відповіддю на виклики відчуження, стресогенності та втрати сенсу в умовах постмодерної культури.

Поглиблене філософське осмислення спорту як антропологічного, культурного та етичного феномена відкриває нові горизонти у формуванні концепції людини як гармонійної єдності фізичного і духовного. У цьому вимірі фізична активність стає формою практичного самопізнання, подолання тілесних і психологічних меж, шляхом до автентичності. Спорт не лише вдосконалює тіло, а й дисциплінує волю, розвиває моральні чесноти, формує цілісну особистість, здатну до відповідального вибору, дії, співпереживання.

Інноваційність сучасного підходу полягає у поєднанні філософських, педагогічних, біоетичних та технологічних перспектив у розгляді здорового способу життя як інструменту сталого розвитку людини. Здоров'я більше не трактується виключно як відсутність хвороб, а розглядається як інтегральний стан гармонії з собою, соціумом і природою, як етична позиція та форма екологічної свідомості. Такий підхід дає змогу концептуалізувати нову модель людини цифрової епохи, яка здатна протистояти спокусам деструктивного споживання, екзистенційної апатії та тілесної пасивності через усвідомлений вибір здорового життя як духовного шляху.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю філософського осмислення спорту і здорового способу життя як джерела духовної сили, внутрішньої свободи та цілісного саморозвитку людини в умовах складних трансформацій сучасності. Вона орієнтована на пошук нових парадигм гуманістичного самоствердження особистості, де фізичне і духовне невід'ємні, а тілесність стає формою вираження глибинного смислу людського існування.

Усвідомлення спорту і здорового способу життя як чинників цілісного саморозвитку відкриває нові горизонти для формування інтегрованих підходів у вихованні, освіті та соціальній політиці. Особливо це важливо в Україні, де тривають соціальні, культурні й технологічні трансформації, що вимагають пошуку нових моделей здоров'я і духовності. Новизна дослідження полягає у комплексному філософському аналізі спорту і здорового способу життя, що поєднує традиційні гуманістичні цінності із сучасними викликами цифрової цивілізації та глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У своєму дослідженні ми спираємось на ряд авторських публікацій, в яких була закладена концепція та методологія дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Попри значну кількість досліджень, присвячених фізичній культурі, здоровому способу життя та їхньому впливу на людину, низка важливих аспектів залишається недостатньо вивченою. Зокрема, малодослідженими залишаються наступні проблемні поля (табл. 1).

Таким чином, означена стаття має на меті не лише виявити «білі плями» в науковому дискурсі, але й запропонувати цілісне філософське осмис-

Таблиця 1

Малодосліджені проблемні поля дослідження філософії спорту та здорового образу життя

Проблемне поле дослідження	Тлумачення
Інтеграція філософських засад спорту із концепцією духовного саморозвитку особистості	Більшість досліджень фокусуються на фізичному чи соціальному аспектах спорту, залишаючи поза увагою його потенціал як філософсько-екзистенційної практики формування цілісної особистості.
Духовні виміри здорового способу життя як світоглядного вибору	Недостатньо висвітлено, як саме практика здорового способу життя сприяє розвитку внутрішньої дисципліни, моральної стійкості, етичної відповідальності та сенсоутворення.
Філософський аналіз спорту як засобу подолання екзистенційної кризи особистості у світі цифрових викликів	. У контексті сучасної гіперцифрової реальності спорт і здоровий спосіб життя можуть розглядатися не лише як фізичні практики, а як способи віднайдення балансу між тілом і духом, матеріальним і духовним.
Проблема гармонізації тілесного та духовного у межах особистісного розвитку.	У науковій літературі часто розглядаються ці аспекти окремо, натомість необхідне цілісне філософське бачення їхнього взаємозв'язку у процесі саморозвитку людини
Відсутність концептуального підходу до спорту як форми філософської практики.	Сучасна філософія спорту поки що не виробила стійких методологічних засад, які б дозволили аналізувати спорт не лише як суспільне явище, але і як феномен формування сенсу буття
Спорт як чинник формування ціннісної ідентичності особистості.	Потребує осмислення те, як через спортивну діяльність індивід формує власну систему цінностей, зокрема такі як чесність, відповідальність, витривалість, повага до супротивника, самоповага та гідність. Спорт стає не лише практикою змагання, а й морального вибору, що сприяє становленню зрілої особистості.
Роль здорового способу життя у контексті сучасних філософських підходів до тілесності.	У постмодерній філософії тіло часто осмислюється як текст, як об'єкт маніпуляцій або технологічної обробки. Проте здоровий спосіб життя може бути протиставленням цим тенденціям – як етична практика відповідального ставлення до власного тіла, вкорінена у традиції цілісного буття.
Філософія спорту в умовах цифрової трансформації соціуму.	Виникає потреба в осмисленні впливу цифрових технологій (віртуального спорту, цифрового фітнесу, медіа-культури тіла) на автентичне переживання спорту як безпосередньої фізичної і духовної практики. Яким чином цифровізація змінює сенси та цінності, пов'язані з тілесним досвідом?
Психофізіологічний та духовний баланс як мета гармонійного саморозвитку.	У більшості досліджень здоровий спосіб життя розглядається переважно як набір правил харчування, сну чи фізичної активності. Натомість важливо показати його як шлях до внутрішньої рівноваги, розвитку волі, медитативної зосередженості, що забезпечує єдність тіла, духу і розуму.
Необхідність створення міждисциплінарної парадигми дослідження філософії спорту	Сучасна наука ще не виробила узагальненого підходу, що поєднував би філософію, педагогіку, психологію, медицину та культурологію для глибшого розуміння ролі спорту й здоров'я у формуванні людини нової доби.

Таблиця 1 (сформована авторами на основі власних досліджень)

лення спорту і здорового способу життя як фундаментальних чинників гармонійного розвитку особистості, її духовної зрілості та екзистенційної самореалізації в сучасному світі. У контексті вищезазначеного дана стаття зосереджується на дослідженні спорту і здорового способу життя як філософських практик самопізнання, морального вдосконалення і формування гармонійної, вільної та відповідальної особистості.

Метою даної статті є філософське осмислення спорту і здорового способу життя як чинників духовного та фізичного саморозвитку особистості, аналіз малодосліджених аспектів у контексті сучасних соціокультурних трансформацій. Завдання дослідження: 1) з'ясувати суть і зміст філософії спорту і здорового способу життя як дисципліни і міждисциплінарної галузі знань; 2) розробити понятєво-категоріальний апарат дисципліни філософії спорту та здорового образу життя: 3) виявити цифровізацію філософії спорту та здорового способу життя у контексті можливостей та перспектив розвитку; 4) розкрити вплив цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя у контексті духовного та фізичного саморозвитку особистості.

Методологія дослідження. Дослідження впливу цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя в контексті духовного та фізичного саморозвитку особистості базується на комплексному міждисциплінарному підході, що поєднує

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

філософський, соціологічний, психологічний та технологічний аналіз. Теоретичний аналіз включає проведення систематичного огляду наукової літератури, філософських концепцій спорту і здорового способу життя, а також сучасних досліджень у сфері цифрових технологій і їх застосування в спортивній діяльності та оздоровленні. Це дозволяє визначити ключові поняття, ціннісні орієнтації та виклики, пов'язані з цифровізацією у даній сфері. Кейс-стаді (аналіз практичних прикладів) – це вивчення конкретних прикладів впровадження цифрових технологій (носимі пристрої, мобільні додатки, платформи для онлайн-тренувань, штучний інтелект) у спортивних і оздоровчих практиках з метою виявлення їх впливу на фізичний стан, мотивацію та духовний розвиток користувачів. Соціологічні методи – опитування, інтерв'ю та фокус-групи з представниками різних вікових, соціальних і професійних груп, що дозволяють зрозуміти ставлення до цифрових технологій у спорті і здоровому способі життя, а також відчути їхній вплив на внутрішній світ і поведінкові моделі. Психологічний аналіз – дослідження впливу цифрових технологій на емоційний стан, мотивацію, саморегуляцію і духовний розвиток особистості, що здійснюється через опитування, психологічне тестування та спостереження. Етичний аналіз – розгляд основних етичних питань і філософських проблем, які виникають у зв'язку з використанням цифрових технологій у спорті, зокрема питання автономії, приватності, залежності, а також взаємозв'язку між технічним прогресом і духовністю. Інтегративний підхід – узагальнення отриманих даних і формулювання комплексних висновків, що поєднують як об'єктивні технологічні можливості, так і суб'єктивний досвід особистості у процесі саморозвитку.

Методологія дослідження впливу цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя у контексті духовного та фізичного саморозвитку особистості ґрунтується на комплексному міждисциплінарному підході. Поєднання теоретичного аналізу, практичних кейсів, соціологічних та психологічних методів дозволяє всебічно вивчити як технологічні можливості, так і людський досвід використання цифрових інструментів у спортивній та оздоровчій діяльності. Особлива увага приділяється етичним і філософським аспектам, що забезпечує глибоке розуміння балансу між інноваціями і збереженням духовності, автономії та внутрішньої мотивації людини. Такий цілісний підхід створює надійну основу для формування рекомендацій щодо раціонального і відповідального використання цифрових технологій у сфері спорту та здоров'я з метою підтримки гармонійного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Філософія спорту і здорового способу життя як дисципліна і міждисциплінарна галузь знань.

Філософія спорту і здорового способу життя як дисципліна є міждисциплінарною галуззю знань, яка досліджує фундаментальні питання, пов'язані з природою спорту, тілесністю, здоров'ям, моральністю та духовним розвитком людини. Вона поєднує у собі елементи етики, антропології, психології, соціології та культурології, що дозволяє комплексно розглядати спорт і здоровий спосіб життя не лише як фізичну активність, а як важливий чинник формування цілісної особистості.

Як академічна дисципліна філософія спорту аналізує смислові і культурні виміри спортивної діяльності, її роль у розвитку волі, характеру, відповідальності та самодисципліни. Вона розкриває значення спорту як форми людської творчості, спосіб самовираження і пошуку життєвих цінностей. Окрему увагу приділяє вивченню етичних аспектів спортивної діяльності, таких як справедливість, чесність, моральна відповідальність та проблеми допінгу і маніпуляцій.

Дисципліна «Філософія спорту і здорового способу життя» також розглядає здоровий спосіб життя як філософську категорію, яка включає усвідомлене ставлення до свого тіла, психічного стану та навколишнього середовища. Здоровий спосіб життя в цьому контексті розглядається як форма гармонійного співіснування людини з собою і світом, що передбачає баланс фізичних, психологічних і духовних складових. Філософія здорового способу життя досліджує культурні, соціальні та екологічні чинники, які впливають на формування таких моделей поведінки.

Завдяки такому підходу філософія спорту і здорового способу життя сприяє розвитку цілісного погляду на людину, її потреби і потенціал, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах інтенсивних соціальних і технологічних змін. Вона закладає теоретичні основи для створення ефективних освітніх, виховних і оздоровчих програм, що стимулюють фізичний і духовний роз-

виток особистості, підтримують гармонію між тілом і духом, формують відповідальне ставлення до власного здоров'я і життя загалом.

Філософія спорту і здорового способу життя як чинник духовного та фізичного саморозвитку людини є важливою міждисциплінарною сферою, що охоплює глибинні аспекти тілесності, духовності, моральності та особистісної гармонії. У сучасному світі, який характеризується стрімкими технологічними змінами, глобалізацією та цифровою трансформацією, проблема цілісного саморозвитку людини набуває особливої актуальності. Спорт і здоровий спосіб життя розглядаються не лише як засоби підтримки фізичного здоров'я, а й як складові духовної гармонії, формування моральних якостей, внутрішньої рівноваги та сенсового наповнення життя. Сучасні дослідження недостатньо повно охоплюють духовний вимір спорту, зокрема механізми взаємодії фізичного і духовного розвитку, що забезпечують цілісність особистості. Важливим є розуміння спорту як форми самовираження і самопізнання, що сприяє усвідомленню власної ідентичності, формуванню життєвих цінностей та світогляду.

У контексті цифрової епохи спорт і здоровий спосіб життя стикаються з новими викликами, пов'язаними з віртуалізацією досвіду, розмиванням тілесності та впливом технологій, що ставить під питання збереження традиційних гуманістичних цінностей. Соціокультурні трансформації, глобалізація, масова культура і комерціалізація спорту змінюють його роль у житті суспільства, акцентуючи увагу на формуванні здорової нації та соціально відповідальних цінностей. Особлива увага приділяється етичним аспектам спортивної діяльності, зокрема проблемам допінгу, гендерної рівності, прагненню до досконалості, що потребує формування нових моральних стандартів та нормативів.

Здоровий спосіб життя розглядається як усвідомлена життєва філософія, що виходить за межі біологічних потреб і стає формою екзистенційного вибору. Сучасна людина, яка прагне цілісності й гармонії, шукає моделі життя, що поєднують фізичне здоров'я, психічний комфорт і духовний розвиток. Практичне застосування філософських засад спорту і здорового способу життя знаходить втілення у програмах фізичного виховання, психофізіологічної реабілітації, профілактики стресу та психологічної підтримки.

Філософія спорту і здорового способу життя як дисципліна є міждисциплінарною галуззю знань, яка досліджує фундаментальні питання, пов'язані з природою спорту, тілесністю, здоров'ям, моральністю та духовним розвитком людини. Вона поєднує у собі елементи етики, антропології, психології, соціології та культурології, що дозволяє комплексно розглядати спорт і здоровий спосіб життя не лише як фізичну активність, а як важливий чинник формування цілісної особистості.

Як академічна дисципліна філософія спорту аналізує смислові і культурні виміри спортивної діяльності, її роль у розвитку волі, характеру, відповідальності та самодисципліни. Вона розкриває значення спорту як форми людської творчості, спосіб самовираження і пошуку життєвих цінностей. Окрему увагу приділяє вивченню етичних аспектів спортивної діяльності, таких як справедливість, чесність, моральна відповідальність та проблеми допінгу і маніпуляцій.

Філософія спорту також розглядає здоровий спосіб життя як філософську категорію, яка включає усвідомлене ставлення до свого тіла, психічного стану та навколишнього середовища. Здоровий спосіб життя в цьому контексті розглядається як форма гармонійного співіснування людини з собою і світом, що передбачає баланс фізичних, психологічних і духовних складових. Філософія здорового способу життя досліджує культурні, соціальні та екологічні чинники, які впливають на формування таких моделей поведінки.

Завдяки такому підходу філософія спорту і здорового способу життя сприяє розвитку цілісного погляду на людину, її потреби і потенціал, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах інтенсивних соціальних і технологічних змін. Вона закладає теоретичні основи для створення ефективних освітніх, виховних і оздоровчих програм, що стимулюють фізичний і духовний розвиток особистості, підтримують гармонію між тілом і духом, формують відповідальне ставлення до власного здоров'я і життя загалом.

2. Понятєво-категоріальний апарат дисципліни філософії спорту та здорового образу життя

Для поглиблення змісту і напрямку розвитку філософії спорту та здорового образу життя проаналізуємо поняттєво-категоріальний апарат дисципліни філософії спорту та здорового образу життя (табл. 2).

Цей базовий набір понять і категорій створює філософський фундамент для комплексного

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

Таблиця 2

Понятєво-катеоріальний апарат дисципліни філософії спорту та здорового образу життя

Поняття, категорія	Зміст і характеристика
Спорт	Комплексна культурно-соціальна діяльність, що передбачає систематичні фізичні вправи, змагання, розвиток фізичних і моральних якостей людини, спрямованих на самовдосконалення, підтримку здоров'я та досягнення високих результатів. У філософському вимірі спорт розглядається як форма самовираження, самодисципліни, а також як чинник духовного розвитку і формування особистісних цінностей.
Здоровий спосіб життя	Свідомо обрана людиною система поведінки, яка сприяє підтриманню фізичного, психічного і соціального благополуччя. Він включає режим харчування, фізичну активність, відмову від шкідливих звичок, емоційний баланс і екологічну свідомість. У філософському контексті – це концепція гармонійного існування, де здоров'я розглядається як цінність і життєвий ідеал.
Духовний розвиток	Процес формування в людині внутрішніх моральних, етичних і екзистенційних цінностей, усвідомлення сенсу життя, самопізнання та пошуку гармонії з навколишнім світом. У спорті і здоровому способі життя духовний розвиток відображає здатність долати труднощі, виховувати силу волі, відповідальність і цілеспрямованість.
Фізичний розвиток	Процес удосконалення фізичних властивостей організму: сили, витривалості, гнучкості, координації та здоров'я. Він є основою для підтримання життєздатності, працездатності і активного способу життя.
Саморозвиток	Цілеспрямований і усвідомлений процес вдосконалення власних фізичних, психічних і духовних якостей. Саморозвиток включає рефлексію, самодисципліну, мотивацію до змін і формування цілісної особистості.
Тілесність	Філософська категорія, що позначає фізичне тіло людини як інструмент і вираження її буття. У спорті тілесність розглядається як простір взаємодії фізичного і духовного початків, де проявляються воля, емоції, дух.
Гармонія	Стан рівноваги і цілісності, до якого прагне людина у фізичному, психічному та духовному вимірах. У контексті здорового способу життя і спорту гармонія відображає баланс між тілом і духом, активністю і відпочинком, індивідуальним і соціальним.
Етика спорту	Сукупність моральних принципів і норм, які регулюють поведінку учасників спортивної діяльності. Вона охоплює питання чесної гри, справедливості, поваги до суперника, а також проблеми допінгу і маніпуляцій.
Самодисципліна	Здатність людини контролювати власні дії, емоції і мотивації для досягнення поставлених цілей. У спорті і здоровому способі життя самодисципліна є необхідною умовою регулярної практики та збереження здоров'я.
Психофізіологічна взаємодія	Взаємозв'язок між психічними процесами і фізичними функціями організму, що лежить в основі ефективності спортивної діяльності і здорового способу життя.

Таблиця 2 (сформована авторами на основі власних досліджень)

дослідження спорту і здорового способу життя як чинників цілісного саморозвитку людини. Вони допомагають осмислити багатовимірність цієї дисципліни і сприяють формуванню інтегрованих підходів у практиці та науковому аналізі.

Сформулюємо інноваційні категорії і поняття філософії цифрового спорту і здорового способу життя, що допоможуть нам розширити предметне поле даної дисципліни (табл. 3).

Ці категорії відображають сучасний інноваційний контекст філософії спорту і здорового способу життя, поєднуючи традиційні цінності з новітніми технологіями та соціальними тенденціями. Вони відкривають нові горизонти для наукових досліджень, освітніх програм та практичних застосувань у галузі здоров'я і спорту.

3. Цифровізація філософії спорту та здорового способу життя у контексті можливостей та перспектив розвитку

Цифровізація спорту – це інтеграція цифрових технологій у всі сфери спортивної діяльності: від тренувального процесу та підготовки спортсменів до організації змагань, аналітики результатів, взаємодії з вболівальниками та комерціалізації спортивних подій. Цей процес трансформує традиційний спорт, роблячи його більш технологічно підкованим, доступним і ефективним.

Отже, цифровізація спорту – це невідворотній процес, що змінює як сам спорт, так і всю його інфраструктуру. Використання інноваційних технологій відкриває нові горизонти для спортсменів, тренерів, вболівальників і бізнесу, створю-

Таблиця 3

Інноваційні категорії і поняття дисципліни філософії цифрового спорту і здорового способу життя

Поняття, категорія	Зміст і характеристика філософії цифрового спорту
Цифровізація спорту	Це комплексний процес інтеграції цифрових технологій у всі аспекти спортивної діяльності, спрямований на підвищення ефективності тренувань, покращення здоров'я спортсменів, оптимізацію спортивних змагань і розвиток інноваційних форм взаємодії між спортсменами, тренерами, вболівальниками та медичними спеціалістами. Інтеграція цифрових технологій (смарт-пристроїв, фітнес-трекерів, застосунків для моніторингу здоров'я) у процес тренувань, контролю фізичного стану, аналізу результатів та мотивації.
Цей процес охоплює використання різноманітних цифрових пристроїв і платформ, таких як:	Фітнес-трекери та смарт-годинники, які в режимі реального часу збирають дані про пульс, рівень активності, якість сну та інші фізіологічні параметри, що дозволяє адаптувати тренувальні програми під індивідуальні потреби спортсмена; Мобільні застосунки для моніторингу здоров'я, планування харчування, контролю за відновленням, що дають змогу підтримувати здоровий спосіб життя поза спортзалом; Платформи аналізу великих даних (Big Data), які обробляють інформацію з різних джерел, створюючи прогнози, аналізуючи результати змагань і тренувань, що допомагає приймати стратегічні рішення у спортивній підготовці; Інтернет речей (IoT) у спорті, що об'єднує різні пристрої в єдину мережу для комплексного моніторингу та управління фізичною активністю; Віртуальна і доповнена реальність (VR/AR), які використовуються для симуляції умов змагань, навчання техніці та психологічної підготовки, а також реабілітації після травм.
Цифровізація спорту також створює нові соціальні і культурні моделі взаємодії	Розвиток онлайн-спільнот спортсменів і фанатів, кіберспорт як новий вид спортивної діяльності, а також формування «розумних» спортивних міст із цифровою інфраструктурою; цифровізація сприяє не лише поліпшенню спортивних результатів, а й формуванню сталого здорового способу життя, що включає гармонійний розвиток фізичних, психологічних і соціальних аспектів людини.
Віртуальна реальність у спорті	Використання VR/AR-технологій для створення інтерактивних тренувальних програм, імітації змагань та реабілітації.
Персоналізація здорового способу життя	Адаптація рекомендацій щодо харчування, фізичної активності і відпочинку з урахуванням індивідуальних особливостей, генетики, біометрики та психоемоційного стану.
Біохакінг	Сукупність методів і технологій для оптимізації фізичного і психічного здоров'я, підвищення продуктивності та якості життя за допомогою біологічного самоконтролю і втручань.
Кіберспорт як нова форма спортивної діяльності	Визнання кіберспорту як офіційного виду спорту, що поєднує технологічні інновації та розвиток когнітивних і командних навичок.
Технології відновлення та реабілітації	Інноваційні методи, такі як екзоскелети, електростимуляція, кріотерапія, що сприяють ефективному відновленню після травм і навантажень.
Інтелектуальний спорт	Концепція, яка поєднує фізичну активність із розвитком когнітивних функцій, стратегічного мислення та психологічної стійкості.
Інтернет речей (IoT) у спорті і здоров'ї	Мережа підключених пристроїв, що збирають, обробляють і аналізують дані про фізичний стан користувача у реальному часі.
Екологічна свідомість у спорті і здоровому способі життя	Інтеграція принципів сталого розвитку, збереження природи і відповідального споживання у спорті та повсякденних практиках.
Соціальна інтеграція через спорт	Використання спортивної діяльності як інструменту соціальної згуртованості, інклюзії, подолання дискримінації та підтримки ментального здоров'я.
Гейміфікація здорового способу життя	Впровадження ігрових елементів, систем мотивації та винагород у програми фізичної активності і здоров'я для підвищення їх ефективності.
Нейронаука спорту	Дослідження взаємодії нервової системи і фізичної активності, а також розробка методик для покращення спортивної продуктивності через тренування мозку.
Трансгуманізм у спорті	Філософський і технологічний напрямок, що досліджує можливості покращення людських фізичних і когнітивних здібностей за допомогою біоінженерії, імплантатів та штучного інтелекту.

Таблиця 3 (сформована авторами на основі власних досліджень)

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

Таблиця 4

Інноваційні категорії і поняття філософії цифрового спорту і здорового способу життя

Основні напрямки, переваги	Опис понять цифрових технологій філософії спорту
Основні напрямки цифрових технологій	**Аналітика даних і біометрія** Використання датчиків, трекерів, камер для збору інформації про фізичні показники спортсменів: пульс, швидкість, витрати енергії, кут руху суглобів тощо. Аналіз цих даних за допомогою штучного інтелекту (ШІ) для покращення техніки, профілактики травм і планування індивідуальних тренувань. **Віртуальна та доповнена реальність (VR/AR)** Застосування VR/AR для імітації ігрових ситуацій, тренування тактики та стратегії. Створення інтерактивного досвіду для вболівальників – наприклад, віртуальні тури стадіонами або перегляд матчів з різних ракурсів. **Цифрові платформи і сервіси** Онлайн-тренування, платформи для комунікації спортсменів, тренерів та фанів. Мобільні додатки для моніторингу прогресу, мотивації та планування спортивних програм. **Автоматизація суддівства та VAR** Використання камер і сенсорів для точного визначення правил гри, допомога суддям у прийнятті рішень (VAR — відеоасистент судді). **Соціальні мережі та цифровий маркетинг** Активне просування спортсменів, команд і спортивних заходів через соцмережі, що збільшує популярність і комерційний потенціал спорту.
Переваги цифровізації спорту	**Підвищення результативності** Точніші тренувальні програми, краще відновлення, мінімізація травм. **Залучення нових аудиторій** Онлайн-трансляції, інтерактивність і гейміфікація дозволяють залучати молодь та глобальну аудиторію. **Прозорість і чесність** Автоматизовані системи суддівства зменшують кількість помилок і конфліктних ситуацій. **Розвиток індустрії** Цифрові технології створюють нові можливості для спонсорства, реклами, продажу квитків і мерчендайзу.
Виклики та ризики цифровізації спорту	**Конфіденційність даних** Захист персональних біометричних даних спортсменів. **Технічні збої** Залежність від технологій під час змагань може стати причиною помилок або затримок. **Цифровий розрив** Не всі спортивні організації і регіони мають однаковий рівень доступу до новітніх технологій. Перевантаження інформацією Необхідність ефективного відбору та інтерпретації даних, щоб не створювати зайвий інформаційний шум.
Перспективи розвитку	**Штучний інтелект і машинне навчання** Розробка систем, що автоматично коригують тренування, аналізують суперників і прогнозують результати. Інтернет речей (IoT) Все більш широке впровадження «розумних» спортивних пристроїв для моніторингу в реальному часі. Блокчейн Забезпечення прозорості трансферів, прав інтелектуальної власності, організації голосувань і опитувань серед фанів. Еспорт і цифрові змагання Визнання кіберспорту як частини спортивної індустрії, що привносить нові формати і аудиторії.

Таблиця 4 (сформована авторами на основі власних досліджень)

ючи більш ефективну, доступну та захоплюючу спортивну культуру.

4. Вплив цифрових технологій на спорт і здоровий спосіб життя у контексті духовного та фізичного саморозвитку особистості

У XXI столітті цифрові технології радикально змінюють уявлення про спорт і здоровий спосіб життя, відкриваючи нові можливості для самопізнання і самовдосконалення. Водночас вони ставлять нові філософські питання про співвідношення людини і машини, свободу волі і контроль, а також про баланс між зовнішнім втручанням і внутрішнім розвитком. Філософія спорту і здорового способу життя виступає фундаментальним чинником всебічного розвитку людини, об'єднуючи фізичний, духовний і соціальний аспекти. Спорт формує не лише тіло, а й характер, волю, моральні цінності, сприяючи гармонії між тілом і духом. Здоровий спосіб життя забезпечує довголіття, енергію та психологічне благополуччя, що є необхідною базою для самореалізації. Сучасна цифрова епоха відкриває нові горизонти для саморозвитку через інноваційні технології, які допомагають глибше пізнати себе, підвищити ефективність тренувань та підтримувати здоров'я. Однак активне впровадження цифрових інструментів ставить перед людиною важливі філософські та етичні виклики, пов'язані з балансом між технічним контролем і внутрішньою свободою, між автоматизацією та самосвідомістю. Тільки гармонійне поєднання традиційних цінностей спорту і здоров'я з можливостями цифрової трансформації дозволить людині не втратити своє «я», зберегти автономію і продовжити свій духовний та фізичний розвиток у світі майбутнього. Такий підхід сприятиме формуванню здорового, відповідального і гармонійного суспільства. Цифрова революція як новий етап розвитку спорту і здоров'я (табл. 5).

Отже, цифрові технології стають потужним інструментом у філософії спорту і здорового способу життя, надаючи нові можливості для фізичного і духовного саморозвитку. Водночас вони ставлять складні виклики, що вимагають усвідомленого і етичного підходу до їхнього використання. Лише інтеграція технологій із традиційними цінностями та внутрішніми практиками може забезпечити гармонійний розвиток людини в цифрову епоху.

Філософія спорту і здорового способу життя виступає фундаментальним чинником всебічного розвитку людини, об'єднуючи фізичний, духовний і соціальний аспекти. Спорт формує не лише тіло, а й характер, волю, моральні цінності, сприяючи гармонії між тілом і духом. Здоровий спосіб життя забезпечує довголіття, енергію та психологічне благополуччя, що є необхідною базою для самореалізації.

Сучасна цифрова епоха відкриває нові горизонти для саморозвитку через інноваційні технології, які допомагають глибше пізнати себе, підвищити ефективність тренувань та підтримувати здоров'я. Однак активне впровадження цифрових інструментів ставить перед людиною важливі філософські та етичні виклики, пов'язані з балансом між технічним контролем і внутрішньою свободою, між автоматизацією та самосвідомістю.

Тільки гармонійне поєднання традиційних цінностей спорту і здоров'я з можливостями цифрової трансформації дозволить людині не втратити своє «я», зберегти автономію і продовжити свій духовний та фізичний розвиток у світі майбутнього. Такий підхід сприятиме формуванню здорового, відповідального і гармонійного суспільства. Філософія спорту та здорового способу життя є ключовим чинником цілісного розвитку людини, що охоплює фізичний, духовний та соціальний виміри її буття. Спорт не лише сприяє зміцненню здоров'я і фізичної сили, а й формує моральні якості, силу волі, відповідальність і внутрішню гармонію, що є основою для особистісного зростання і духовного самовдосконалення. Здоровий спосіб життя забезпечує не тільки довголіття, але й психологічний комфорт, емоційну стабільність і баланс, необхідні для повноцінної самореалізації. У сучасному цифровому світі технології відкривають нові перспективи для контролю стану здоров'я, індивідуалізації тренувальних програм і мотивації до активного способу життя. Водночас цифровізація спорту несе із собою філософські та етичні виклики, серед яких – збереження автономії людини, баланс між технологічним втручанням і внутрішнім самоконтролем, а також відповідальне ставлення до персональних даних.

Цифрові інструменти, такі як носимі пристрої, додатки, штучний інтелект і віртуальні платформи, є потужними засобами розвитку, але вони повинні слугувати підтримкою, а не заміною внутрішнього духовного потенціалу. Лише інтеграція традиційних цінностей спорту і здоров'я з новітніми технологіями дозволить людині зберегти цілісність, гармонію і свободу вибору у світі, що стрімко змінюється. Отже, філософія спорту

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

Таблиця 5

Цифрова революція як новий етап розвитку спорту і здоров'я

Основні напрямки, переваги	Опис напрямків цифрових технологій філософії спорту
Цифрові технології як інструмент самопізнання і вдосконалення	Персоналізовані трекери і застосунки Сучасні фітнес-трекери, смарт-годинники, додатки для моніторингу сну, активності і харчування дають змогу людині глибше усвідомлювати свій стан і прогрес, що стимулює усвідомлений підхід до здоров'я. Віртуальні тренування і коучинг Онлайн-платформи дозволяють отримувати професійні рекомендації і підтримку незалежно від місця проживання, розширюючи доступ до знань і мотивації. Штучний інтелект і аналітика AI допомагає аналізувати великі масиви даних, створювати індивідуальні тренувальні програми, прогнозувати ризики травм і підтримувати оптимальний режим фізичної активності.
Духовний виклик цифровізації спорту і здоров'я	Ризик втрати «людського чинника». Занадто велика залежність від технологій може призвести до зниження внутрішньої мотивації, самостійності, здатності приймати рішення, що є фундаментальними для духовного розвитку. Баланс між технологією і самосвідомістю Цифрові інструменти мають слугувати допоміжним засобом, а не заміною внутрішнього контролю і самопізнання. Філософія спорту підкреслює важливість інтеграції зовнішніх технологій із внутрішніми практиками медитації, рефлексії і самодисципліни. Етичні аспекти збору і використання даних Зростає потреба у відповідальному ставленні до приватності та захисту персональних біометричних даних, що пов'язано з поняттями автономії і свободи людини.
Цифрова культура здорового способу життя	Глобальна спільнота і підтримка Соціальні мережі, форуми, онлайн-групи об'єднують людей зі спільними інтересами, створюючи підтримку і мотивацію, що є важливим чинником духовного зростання через відчуття приналежності. Інноваційні підходи до освіти і просвіти Цифрові платформи поширюють знання про здоров'я, спорт, ментальне благополуччя, що сприяє формуванню свідомого суспільства, відкритого до самовдосконалення.
Майбутнє спорту і здоров'я в цифрову епоху	Інтеграція біо- і нейротехнологій Перспектива прямого впливу на фізіологію і мозок через імпланти, нейроінтерфейси відкриває нові горизонти, але одночасно вимагає переосмислення меж людського «я» і автономії. Розвиток цифрового гуманізму Важливо, щоб цифрові інновації служили розвитку людини як цілісної особистості, а не зводили її до набору параметрів і показників.

Таблиця 5 (сформована авторами на основі власних досліджень)

і здорового способу життя в цифрову епоху – це не просто про тренування і фізичну активність, а про глибинний процес розвитку людини як гармонійної, відповідальної і свідомої особистості, здатної адаптуватися і зростати у складних умовах сучасності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Спорт і здоровий спосіб життя є фундаментальними чинниками цілісного розвитку особистості, що об'єднує фізичний, духовний та соціальний виміри людського буття. Вони формують не лише тіло, а й моральні цінності, волю, самодисципліну і внутрішню гармонію. Цифрові технології відкривають нові можливості для підтримки та вдосконалення здоров'я і фізичної активності через персоналізований моніторинг, аналіз даних і мотиваційні платформи. Це сприяє підвищенню якості життя та розширенню доступу до спортивних і оздоровчих ресурсів. Водночас цифровізація спорту та здорового способу життя ставить низку філософських, етичних та соціальних викликів, зокрема щодо збереження автономії особистості, захисту приватності, ризику технологічної залежності та втрати внутрішньої мотивації. Для гармонійного розвитку людини у цифрову епоху важливо збалансувати використання технологій із традиційними цінностями самопізнання і духовного розвитку, інтегрувати зовнішні цифрові інструменти з внутрішніми практиками рефлексії і самодисципліни.

Перспективи подальших розвідок у цьому плані можуть включати: 1) Дослідження впливу нейротехнологій і біоімплантів на фізичний і духовний розвиток людини в контексті спорту і здорового способу життя, а також етичних аспектів їх застосування. 2) Розробка методологій інтеграції цифрових технологій із психологічними і філософськими практиками саморозвитку, які допомагали б зберігати внутрішню автономію і мотивацію. 3) Вивчення впливу цифрової культури на формування суспільних цінностей здорового способу життя та моделювання ефективних комунікаційних стратегій у спортивній та оздоровчій сферах. 4) Аналіз ризиків і можливостей використання штучного інтелекту для персоналізації тренувальних програм і медичних рекомендацій із урахуванням етичних норм і стандартів захисту даних. 5) Розробка освітніх програм і платформ, що поєднують філософію спорту, етику цифрових технологій і практики здорового способу життя, спрямованих на формування відповідального і свідомого суспільства.

Список використаних джерел

Andriukaitiene, R., Voronkova V.., Kyvliuk O.P., Nikitenko V.. Formation and development of smart society as high-minded, high-tech and high-intelligent community. *Humanities Bulletin of Zaporizhzhe State Engineering Academy.* 2017. Вип. 71. С. 17–25.

Bilohur, Vlada, Syvohop, Eduard, Karabanov, Yevhen. A new paradigm for the development of the sports industry in digitalization conditions (based on the experience of highly developed countries in the world)**.** *Humanities studies: Collection of Scientific Paper*s / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023. 16 (93). С. 84–94.

Bilohur V., Skrypchenko I., Nepsha O. The influence of globalization and digitalization on the establishment and conceptual digital sports development in China. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023a. 14 (91). С. 83–92.

Bilohur V., Andriukaitiene R. & Makieshyna Y. Educational policy in the field of sport. during the COVID-19 pandemic: challenges, threats, development trends. *Humanities studies.* Запоріжжя : ЗНУ, 2021. Вип. 7(84). С. 65–74.

Bilohur, V., Syvohop, E., Oleksenko, R., Kotova, E. Philosophical reflection of sports philosophшcal evolution as a science in its foreign views, concepts, and dimensions. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023b. 15 (92). P. 64072.

Bilohur, V. Формування концепції спортивного менеджменту у контексті викликів пандемії COVID-19. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2021. 9 (86). P. 71–70.

Voronkova V., Cherep A., Nikitenko V., Andriukaitiene R. Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochaic insurance: nonlinear methodology. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers Zaporozhzhia: Publishing house “Helvetica*”, 2019. 2 (79). P. 182–195.

Voronkova V., Nikitenko V., Bilohur V., Oleksenko R., Butchenko T. The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century. *Cuestiones Políticas,* Volumen 40, Número 73, julio-diciembre de 2022. Pp. 527–538.

Максименюк М. Ю., Нікітенко В. О. Формування парадигми інформаційно-комунікативного суспільства як різновиду складної соціальної системи і взаємодії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 66. С. 266–278.

Nikitenko V.O Modern geokultura as a geokulturnij phenomenon. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy. Zaporizhzhia State Engineering Academy.* Zaporizhzhia. 2013a. Вип. 53. С. 2610270.

Nikitenko V. O. Human values as geocìnnostì global scale: the anthropological dimension. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*. Zaporizhzhia : publishing ZDIA. 2013b. Вип. 55. С. 139–146.

Nikitenko V., Voronkova V., Andriukaitiene R., Oleksenko R. The crisis of the metaphysical foundations of human existence as a global problem of post-modernityand the ways of managerial solutions. *Propósitos y representaciones.* 2021. Том 9. Випуск 1. С. 96.

References

Andriukaitiene, Regina, Voronkova V. H., Kyvliuk O. P., Nikitenko V. O. (2017). Formation and development of smart society as high-minded, high-tech and high-intelligent community. *Humanities Bulletin of Zaporizhzhe State Engineering Academy.* 71. 17–25.

Bilohur, Vlada, Syvohop, Eduard, & Karabanov, Yevhen (2023). A new paradigm for the development of the sports industry in digitalization conditions (based on the experience of highly developed countries in the world). *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”. 16 (93). 84–94.

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

Bilohur, Vlada, Skrypchenko, Iryna, Nepsha, Olexandr (2023a). The influence of globalization and digitalization on the establishment and conceptual digital sports development in China. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia : Publishing house “Helvetica”. 14 (91). 83–92.

Bilohur, Vlada, Andriukaitiene, Regina & Makieshyna, Yuliia (2021). Educational policy in the field of sport. during the COVID-19 pandemic: challenges, threats, development trends. *Humanities studies.* Запоріжжя : *ЗНУ.* 7(84). 65–74.

Bilohur, Vlada, Syvohop, Eduard, Oleksenko, Roman, Kotova, Elena (2023). Philosophical reflection of sports philosophшcal evolution as a science in its foreign views, concepts, and dimensions. *Humanities studies: Collection of Scientific Paper*s. Zaporizhzhia: Publishing house “Helvetica”. 15 (92). 64–72.

Bilohur, Vlada (2021). Формування концепції спортивного менеджменту у контексті викликів пандемії COVID-19. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”. 9 (86). 71–70.

Voronkova, Valentina, Cherep, Alla, Nikitenko, Vìtalina, Andriukaitiene, Regina (2019). Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochaic insurance: nonlinear methodology. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers Zaporozhzhia: Publishing house “Helvetica”.* 2 (79). 182–195.

Voronkova, Valentyna, Nikitenko, Vitalina, Bilohur, Vlada, Oleksenko, Roman, Butchenko, Taras (2022). The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century. *Cuestiones Políticas.*40. 73. 527–538

Maksymeniuk, M., Nikitenko, V. (2016). Formation of the paradigm of information and communication society as a kind of complex social system and interaction. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy. 266–278.

Nikitenko, V. O (2013). Modern geokultura as a geokulturnij phenomenon. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy.* Zaporizhzhia State Engineering Academy. Zaporizhzhia, Вип. 53. 261–270.

Nikitenko, V. O. (2013). Human values as geocìnnostì global scale: the anthropological dimension *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. Zaporizhzhia: publishing ZDIA. 55. 139–146.

Nikitenko, Vitalina, Voronkova, Valentyna, Andriukaitiene, Regina, Oleksenko, Roman (2021). The crisis of the metaphysical foundations of human existence as a global problem of post-modernityand the ways of managerial solutions. *Propósitos y representaciones*. 9. 1. 96.

Oleksenko, R. I. (2015). Some approaches to man as an object of complex research in philosophy. *International scientific and practical conference: "Human dimension of harmonization of the cultural and educational space of future teachers: scientific achievements and prospects",* MDPU named after B. Khmelnytskyi, Melitopol, June 11–12. 2015. 52–55.

VLADA, BILOHUR – Doctor of Philosophy, professor Departments of physical education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID ID: http//orcid.org/0000-0003-1053-2716

NATALIA, SEMAL – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua

EDUARD, SIVOHOP – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of physical education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: http//orcid.org/0000-0001-8939-8446

PHILOSOPHY OF SPORT AND HEALTHY LIFESTYLE AS A FACTOR OF HUMAN SPIRITUAL AND PHYSICAL SELF-DEVELOPMENT

Abstract

The research is devoted to the analysis of the digital technological influence on sport and a healthy lifestyle, taking into account the spiritual and physical self-development of an individual. The purpose of this article is the philosophical understanding in sport and a healthy lifestyle as spiritual and physical self-development factors of an individual, the understudied aspect analysis in the modern socio-cultural transformation context. The objectives of the research: 1 to clarify the essence and content of the philosophy of sport and a healthy lifestyle as a discipline and interdisciplinary field of knowledge; 2) to develop a conceptual and categorical apparatus for the ones discipline; 3) to identify the ones

digitalization in the context of opportunities and prospects for development; 4) to reveal the influence of digital technologies on sport and a healthy lifestyle in the context of the spiritual and physical self-development of an individual. The work uses an interdisciplinary approach that combines philosophical, sociological, psychological and technological analysis of modern digital tools in the sport and health sectors. The innovation of the modern approach lies on the combination among philosophical, pedagogical, bioethical and technological perspectives in considering a healthy lifestyle as a tool for sustainable human development. Health is no longer interpreted exclusively as the absence of diseases, but is considered as an integral harmony state with oneself, society and nature, as an ethical position and a form of ecological consciousness. This approach makes it possible to conceptualize a new model of a person in the digital age, who is able to resist the temptations of destructive consumption, existential apathy and bodily passivity through a conscious choice of a healthy life as a spiritual path. It has been established that digitalization opens up new opportunities for individualization of training programs, health monitoring and motivation for an active lifestyle, but at the same time gives rise to ethical challenges related to autonomy, privacy and intrinsic motivation. The results of the research emphasize the importance of integrating traditional sport and health values with innovative technologies to ensure harmonious physical and spiritual development of an individual. The conclusions and recommendations obtained may be used in scientific research, educational activities and practical implementation of digital healthy and sport programs. The research opens up prospects for creating holistic self-development models that combine physical, mental and spiritual health as the harmonious basis with human existence in the modern world.

Key words: philosophy of sport, philosophy of digital sport, digital technologies, sport, healthy lifestyle, physical development, spiritual self- development, digitalization of sport, development prospects, interdisciplinary approach, ethical aspects of sport activities, philosophy of sport as a life paradigm.

© The Authors(s) 2025© The Authors(s) 2025
This is an open access article under© The Authors(s) 2025
The Creative Commons CC BY license© The Authors(s) 2025

Received date 09.04.2025
Accepted date 19.04.2025
Published date 19.05.2025

How to cite: Білогур, Влада, Семаль, Наталія, Сивохоп, Едуард. Філософія спорту і здорового способу життя як чинник духовного та фізичного саморозвитку людини. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house “Helvetica”, 2025. 23 (100). P. 140–152.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-15

© Влада, Білогур, Наталія, Семаль, Едуард, Сивохоп, 2025

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
PHILOSOPHY OF EDUCATION

УДК 005:001.891:1
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-16

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛІЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ЕКОНОМІКИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА[1]
ГАРБАР, ГАЛИНА[2]
АРАБАДЖИЄВ, ДМИТРО[3]

Анотація

У статті досліджується методологія наукових досліджень у сфері менеджменту з позицій соціально-філософського аналізу. **Метою даного дослідження** є обґрунтування необхідності та розробка концептуального підходу до методології наукових досліджень у сфері менеджменту на основі соціально-філософського аналізу, з урахуванням сучасних викликів і потреб гуманітаризації управлінської науки. Завдання дослідження: 1) Дослідити філософські засади наукового пізнання, які можуть бути застосовані в управлінських дослідженнях; 2) визначити специфіку соціально-філософського підходу до осмислення управлінської діяльності; 3) виокремити невирішені аспекти методологічної культури в менеджменті та окреслити шляхи їх розв'язання; 4) запропонувати міждисциплінарну модель методології досліджень, яка поєднує філософські і практичні аспекти менеджменту; 5) розкрити потенціал соціально-філософського підходу для формування критичного мислення, етичної відповідальності та стратегічного бачення у сучасних управлінців. Акцентовано увагу на необхідності інтеграції філософського осмислення управлінської діяльності в процес наукового пізнання. Зазначено, що традиційні технократичні підходи до управління не забезпечують повного розуміння складних соціокультурних процесів, які лежать в основі сучасного менеджменту. Визначено ключові аспекти соціально-філософського підходу, його значення для формування етичної відповідальності, стратегічного мислення та міждисциплінарної методологічної культури. Розроблено концептуальні засади оновленої методології наукових досліджень у менеджменті, що враховує соціальні, культурні та моральні чинники в управлінських процесах. Практичне значення дослідження полягає у розробці та обґрунтуванні міждисциплінарної методологічної моделі, що поєднує філософські й практичні підходи до менеджменту. Запропоновані концептуальні рішення сприяють підвищенню ефективності управлінських рішень, розвитку системного та критичного мислення у менеджерів, а також формуванню етичної культури управління. Отримані результати можуть бути використані в освітніх програмах, корпоративному навчанні, а також при розробці управлінських стратегій і політик у різних організаціях, що забезпечить більш адаптивне і відповідальне управління в умовах сучасних викликів цифрової епохи.

Ключові слова: менеджмент, методологія наукових досліджень, соціальна філософія, управлоіння та адміністрування, етика, управління, міждисциплінарний підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах динамічного розвитку суспільства та економіки управління як наука та практика потребує все більш глибокого осмислення методів наукового пізнання. Актуальність дослідження методології в менеджменті з соціально-філософських позицій зумовлена низкою чинників, що включають глобальні цифрові трансформації. Глобальні трансформації у світі (технологічні, соціальні, екологічні) вимагають нових підходів до управління організаціями, які повинні враховувати не лише економічні, а й етичні, культурні, екзистенційні аспекти. У той же час посилення міждисциплінарності в науці сприяє інтеграції філософських підходів у дослідження управлінських процесів.

Це дозволяє глибше зрозуміти сутність прийняття рішень, мотиваційні механізми, проблеми влади й відповідальності. Велику роль відіграє

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546
[2] Миколаївський національний аграрний університет (Миколаїв, Україна)
E-mal: garbargalina12@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4750-3361
[3] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: dimariy026@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4772-081X

формування критичного мислення у підготовці сучасних менеджерів, що включає філософське осмислення цілей, цінностей і засобів управлінської діяльності. Крім того, методологічна культура дослідника в менеджменті потребує розвитку, оскільки поверхневе використання інструментів без філософського осмислення може призвести до хибних висновків та управлінських рішень. Соціальна відповідальність бізнесу та орієнтація на сталий розвиток вимагають розгляду менеджменту як соціального явища, а не лише як технократичної функції.

Менеджмент вже давно перестав бути лише прикладною дисципліною. Він все більше розглядається як комплексне соціальне явище, яке потребує глибокого осмислення. Соціально-філософський підхід дозволяє зрозуміти логіку розвитку управлінської думки, зміну парадигм, трансформацію управлінських концепцій у контексті історичних, культурних і цивілізаційних зрушень. Сучасний менеджмент перебуває у фазі переосмислення власної ролі. Соціально-філософський аналіз дозволяє поставити питання не лише "як управляти?", а й "заради чого ми управляємо?", що особливо важливо у світлі нових викликів, таких як кліматичні кризи, соціальна нерівність, цифровізація тощо. Соціально-філософський аналіз допомагає сформувати етичну рефлексію в дослідниках і практиках управління.

В умовах, коли управлінські рішення мають глибокі соціальні наслідки, важливо вміти критично оцінювати власну діяльність з позицій моралі, суспільного блага і гуманізму. Для формування нової генерації управлінців недостатньо лише технічних знань. Філософське осмислення методології наукових досліджень сприяє розвитку стратегічного мислення, здатності до самоаналізу, комунікативних навичок, критичного підходу до інформації – ключових компетентностей XXI століття.

Актуальність теми полягає в необхідності інтеграції філософського мислення в методологію менеджменту, що дозволяє створити більш відповідальну, етичну, глибоко осмислену систему управлінських знань і практик. Таким чином, соціально-філософський аналіз методології наукових досліджень у менеджменті дозволяє не лише підвищити науковий рівень досліджень, а й сприяє формуванню гуманістичних підходів до управління.

У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та швидких соціальних змін менеджмент перестає бути виключно прикладною дисципліною і дедалі частіше розглядається як складне соціальне явище, яке потребує філософського осмислення. При цьому постає проблема адекватного методологічного забезпечення наукових досліджень у сфері управління, яке враховувало б не лише технократичні підходи, а й гуманітарні аспекти.

На сьогоднішній день у науковій спільноті спостерігається нестача комплексного підходу до аналізу методології досліджень у менеджменті з позицій соціальної філософії. Це зумовлює обмежене розуміння глибини управлінських процесів, їхньої етичної та соціальної складової, що в свою чергу впливає на якість рішень, прийнятих як у науковій, так і в практичній управлінській діяльності. Таким чином, проблема полягає в необхідності формування такої методології досліджень у сфері менеджменту, яка б базувалася на міждисциплінарному підході – зокрема, із залученням соціально-філософських методів і концепцій. Це дозволить не лише поглибити наукове розуміння управлінських процесів, а й підвищити ефективність управління в реальному соціальному контексті. З огляду на це, актуальним науковим завданням є: аналіз сучасного стану методології наукових досліджень у менеджменті; виявлення філософських засад і принципів, що можуть бути інтегровані у цю методологію; розробка концептуальної основи для застосування соціально-філософського підходу в управлінських дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У контексті теми «Методологія наукових досліджень у менеджменті: соціально-філософський аналіз» важливо звернути увагу на низку сучасних наукових праць, які заклали підґрунтя для подальшого дослідження цієї проблематики.

В. Білогур, В. Воронкова, Р. Олексенко відмічають, що сучасні підходи, інструменти та перспективи викладання» автори акцентують на необхідності міждисциплінарного підходу в менеджменті, інтеграції етичних та безпекових аспектів, а також впровадженні інноваційних технологій у процес навчання та дослідження (В. Білогур, В. Воронкова, Р. Олексенко, 2025).

І. Шавкун, Я. Дибчинська у статті «Дослідження в менеджменті: міждисциплінарний вимір» відмічають, що актуальність вивчення проблем міждисциплінарності в наукових дослі-

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

дженнях визначається кількома важливими факторами. По-перше, в умовах стрімкого розвитку науки і техніки виникає потреба в інтеграції знань з різних галузей для вирішення складних і багатогранних проблем, які не можуть бути повністю висвітлені в межах однієї дисципліни.

Міждисциплінарні підходи дозволяють поєднувати теоретичні та методологічні підходи з різних наук, що сприяє ґрунтовному аналізу явищ. По-друге, такі глобальні виклики, як зміна клімату, сталий розвиток, глобалізація та цифровізація, вимагають комплексного підходу із залученням спеціалістів із різних галузей. Ці проблеми вимагають нових форм співпраці між науковцями, здатними поєднувати різні наукові традиції та методи для пошуку ефективних рішень. По-третє, міждисциплінарність сприяє розвитку нових наукових напрямів і підходів, а також стимулює інновації, оскільки сприяє обміну ідеями та концепціями між різними науковими школами. У зв'язку з цим актуальним є дослідження теоретичних і практичних аспектів міждисциплінарності, а також розгляд механізмів її реалізації в різних сферах наукової та професійної діяльност (І. Шавкун, Я. Дибчинська, 2025).

У навчальному посібнику В. Воронкової, В. Нікітенко, О. Фурсіна відмічається, що «Методологія та організація наукових досліджень» розглядаються сучасні методологічні підходи до дослідження соціально-економічних систем, що є актуальним для розуміння менеджменту як соціального явища (В. Воронкова, В. Нікітенко, О. Фурсін, 2025)

У підручнику Данильян О.Г., Дзьобаня О.П. «Методологія наукових досліджень» розкриваються основи наукової методології, які можуть бути адаптовані для досліджень у сфері менеджменту з філософським підходом (Данильян О.Г., Дзьобань О.П., 2023).

Цікавим дослідженням з точки зору методології аналізу менеджменту як складного соціального феномена та міждисциплінарного явища є роботи І. Шавкун та Я. Дибчинської (Шавкун І., Дибчинська Я., 2025),

Аналіз зазначених джерел свідчить про зростаючу потребу в інтеграції соціально-філософського підходу до методології наукових досліджень у менеджменті. Це дозволяє глибше осмислити управлінські процеси, враховуючи не лише економічні, але й соціальні, етичні та культурні аспекти, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних глобальних викликів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Незважаючи на наявність численних праць, присвячених методології наукових досліджень у сфері менеджменту, а також соціально-філософському осмисленню управлінських процесів, низка важливих аспектів залишається недостатньо розробленою. Про це свідчить І. Шавкун та Я. Дибчинська (Шавкун, Дибчинська, 2025).

Передусім, у сучасній науковій літературі спостерігається дефіцит комплексного міждисциплінарного підходу, який би інтегрував методологію наукового пізнання з філософськими основами управління як соціокультурного явища. Існуючі дослідження здебільшого фрагментарні та не охоплюють глибинних філософських засад прийняття управлінських рішень, природи лідерства, соціальної відповідальності, а також моральних імперативів, що лежать в основі управлінської діяльності.

Крім того, залишається нерозкритим питання трансформації методології досліджень у менеджменті в умовах цифровізації та глобальних соціальних змін. Зокрема, йдеться про необхідність переосмислення ролі менеджера як носія гуманістичних цінностей і суб'єкта соціальної дії. Також недостатньо висвітлено: як саме філософські категорії (буття, свобода, відповідальність, влада) можуть впливати на структуру наукового пізнання у сфері менеджменту; яким чином етика та філософія можуть стати методологічним інструментом дослідника у процесі аналізу управлінських систем. Таким чином, дана стаття спрямована на заповнення виявлених прогалин шляхом формування цілісної методологічної концепції, яка ґрунтується на соціально-філософському підході до досліджень у сфері менеджменту.

Методологічні підходи:

У дослідженні використано наступні методи та підходи. Системний метод розглядає методологію наукових досліджень як цілісну систему, що складається з взаємозалежних частин (підсистем): виробничої, фінансової, соціальної, інформаційної тощо. Управління при цьому розглядається як координація цих підсистем задля досягнення загальних цілей. Основна ідея – жодна управлінська дія не може розглядатись ізольовано, бо вона впливає на всю систему. Важливими є також зв'язки із зовнішнім середовищем – ринком, конкурентами, клієнтами, державою. 2. Функціональний підхід, який

зосереджується на ключових функціях управління, які залишаються сталими незалежно від типу організації, який є корисним для побудови логічної та послідовної управлінської системи. 3. Процесний підхід розглядає управління як безперервний процес, де всі функції управління пов'язані між собою та реалізуються в динаміці. Увага приділяється не стільки елементам, скільки їхній взаємодії та постійному вдосконаленню. Цей підхід ефективний у складних та динамічних організаціях, де необхідна постійна адаптація та реагування на зміни. 4. Ситуаційний підхід базується на тому, що немає універсальних рішень – кожна управлінська ситуація унікальна. Ефективність управління залежить від конкретних умов (ресурси, структура, культура), Менеджери мають гнучко підходити до прийняття рішень, використовуючи аналітичні інструменти для оцінки ситуацій та прогнозування наслідків. Ці підходи не суперечать один одному – найкращі результати досягаються при їхньому комплексному застосуванні. Теоретичні методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, моделювання. Емпіричні методи: спостереження, опитування, анкетування, інтерв'ювання, експертні оцінки. Кількісні методи: економіко-статистичні методи, факторний аналіз, SWOT-аналіз, методи оптимізації. Якісні методи: кейс-метод, порівняльний аналіз, системний підхід.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності та розробка концептуального підходу до методології наукових досліджень у сфері менеджменту на основі соціально-філософського аналізу, з урахуванням сучасних викликів і потреб гуманітаризації управлінської науки.

Завдання дослідження: 1) дослідити філософські засади наукового пізнання, які можуть бути застосовані в управлінських дослідженнях; 2) визначити специфіку соціально-філософського підходу до осмислення управлінської діяльності; 3) виокремити невирішені аспекти методологічної культури в менеджменті та окреслити шляхи їх розв'язання; 4) запропонувати міждисциплінарну модель методології досліджень, яка поєднує філософські і практичні аспекти менеджменту;

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Філософські засади наукового пізнання у галузу менеджменту

Менеджмент як складне соціальне явище виходить за межі суто технічних і економічних дисциплін. Він охоплює процеси ухвалення рішень, міжособистісної взаємодії, лідерства, етики, культури та соціальної відповідальності. У такому контексті філософські засади наукового пізнання набувають особливої актуальності, зокрема необхідним є синергетичний підхід, який досліджено у статті В. Воронкової, О. Бурашнікової (Воронкова, Бурашнікова, 2024, с. 60–66).

Сучасне суспільство переживає глибокі трансформації цифрові, екологічні, моральні. Менеджер як суб'єкт управління має не тільки володіти інструментами ефективного управління, а й нести моральну відповідальність за свої дії. Філософські підходи дозволяють формувати ціннісні орієнтири, критичне мислення, здатність до рефлексії та морального вибору. Філософія допомагає глибше зрозуміти сутність таких явищ, як влада, свобода, відповідальність, мотивація, авторитет, що є центральними категоріями менеджменту. Відсутність такого осмислення призводить до спрощеного, інструментального бачення управлінських процесів. Філософія формує фундамент для наукового мислення: визначення об'єкта і предмета дослідження, постановки проблеми, вибору методів пізнання. Вона забезпечує когнітивну і логічну послідовність досліджень, допомагає уникати поверхневості в аналізі. Сучасні глобальні кризи – війна, екологічні ризики і катастрофи, нестабільність вимагають від менеджерів уміння мислити системно, етично і стратегічно.

Саме філософія забезпечує інструментарій для переосмислення цілей управління в умовах нестабільності. Філософські засади наукового пізнання не є абстрактним доповненням до менеджменту, а становлять його глибокий методологічний і ціннісний фундамент, що визначає якість і глибину управлінських рішень, досліджень та освітніх програм. Управлінська наука постійно стикається з невизначеністю, складністю соціальних систем та множинністю перспектив. Філософія, зокрема епістемологія (теорія пізнання), дозволяє розмежувати об'єктивне знання, припущення, переконання та ідеології.

Це критично важливо в умовах інформаційної перенасиченості, де менеджер має відрізняти достовірну інформацію від маніпуляцій. У глобалізованому світі управління здійснюється в умовах багатокультурності, що потребує розуміння різних світоглядних систем. Філософія забезпечує теоретичний інструментарій для діалогу цінностей, що важливо для міжнародного бізнесу,

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

соціального підприємництва та інклюзивного лідерства.

Філософське мислення – це не лише про традиції, а й про генерацію нових ідей. Багато управлінських інновацій (наприклад, концепції сталого розвитку, "м'якого" лідерства, етичного маркетингу) мають філософське коріння. Тому філософія сприяє формуванню інноваційного мислення, яке є необхідним у XXI столітті. Філософія як основа гуманістичного знання допомагає усвідомити вплив управлінських рішень на суспільство, людину і природу. Це особливо актуально в контексті ESG (екологія, соціальність, управління) – ключового тренду сучасного корпоративного управління. Філософські засади забезпечують глибину, етичність і цілісність управлінського знання. Вони сприяють не лише розвитку наукової методології, а й формують нового типу управлінця – відповідального, культурно свідомого, стратегічно мислячого, а також нову парадигму мислення 2.0 (Voronkova, Kaganov, Nikitenko, Vasyl'chuk, 2022). Методологія наукових досліджень у менеджменті потребує серйозного переосмислення в контексті сучасних соціокультурних викликів цифрової гуманітаристики 2.0. Традиційно технократичні підходи до управління виявляються недостатніми для повноцінного аналізу й вирішення складних управлінських проблем, що мають етичний, соціальний і філософський вимір.

Соціально-філософський підхід до методології наукового пізнання у сфері менеджменту відкриває нові горизонти для формування більш глибокої та гуманістично орієнтованої управлінської науки. Він дозволяє осмислити менеджмент як складне соціокультурне явище; підкреслити роль цінностей, етики, свободи й відповідальності у процесі прийняття управлінських рішень; сформувати новий тип управлінця – мислячого, морально відповідального та здатного до критичного аналізу.

Запропонований підхід також має практичне значення, так як він створює передумови для розробки нових освітніх програм, розвитку управлінських компетентностей і побудови організаційної культури, зорієнтованої на сталий розвиток і соціальну відповідальність. Отже, інтеграція філософських засад у методологію досліджень у менеджменті є не лише актуальним, а й необхідним кроком для формування ефективної, цілісної та соціально орієнтованої науки управління, у контексті якої мають бути проаналізовані аксіологічні, антропологічні, етичні аспекти та охоплені найсучасніші теми – від концепції трансгуманізму до впливу ШІ на людину, її свідомість, культуру (Воронкова, Нікітенко, 2023, с. 9–17).

2. Специфіка соціально-філософського підходу до осмислення управлінської діяльності

Соціально-філософський підхід до осмислення управлінської діяльності відрізняється від традиційних прикладних чи суто економічних методів тим, що ставить у центр уваги людину як соціальну істоту, а управління розглядає як комплексний ціннісний, культурний і моральний процес. Цей підхід передбачає глибоке філософське осмислення сутності влади, відповідальності, свободи, мотивації та колективної дії. Визначимо ключові риси соціально-філософського підходу (табл. 1).

Соціально-філософський підхід дозволяє вийти за межі формального управління та усвідомити його як глибокий соціальний процес, що формує цінності, культури й майбутнє людських спільнот. Соціально-філософський підхід до управління дозволяє не лише глибше осмислити сутність управлінської діяльності, а й адаптувати її до нових соціальних і технологічних умов. У сучасному цифровому світі зростає потреба не лише в ефективності, а й у гуманізації управління, тобто в управлінні, що ґрунтується на етичних, культурних та філософських принципах. У сучасну цифрову епоху філософія відіграє ключову роль у формуванні управлінських парадигм, які виходять за межі технократичного підходу. Вона забезпечує глибоке осмислення ціннісних, етичних і смислових вимірів управління, які стають особливо актуальними на тлі стрімкого технологічного прогресу, – відмічається у монографії. «Менеджмент міжнародного бізнесу в умовах індустрії 4.0».

Філософія сприяє розвитку стратегічного мислення, здатного не лише адаптуватися до цифрових викликів, а й передбачати довгострокові наслідки впровадження нових технологій. Через філософське осмислення цифрових процесів керівники отримують можливість формувати управлінські рішення, які ґрунтуються не лише на ефективності, а й на етичній відповідальності та суспільній користі. У цьому контексті філософія допомагає відповісти на фундаментальні запити про призначення лідерства, сенс цифрової трансформації та баланс між інновацією й гуманістичними цінностями. Таким чином, вона стає невід'ємною складовою формування нових

Таблиця 1

Ключові риси соціально-філософського підходу

Ключові риси	Їх характеристика та напрями використання
Антропоцентризм	Управління розглядається не як система технічних процедур, а як взаємодія між людьми, яка включає особистісні, етичні та світоглядні аспекти.
Ціннісно-нормативний аналіз	В управлінській діяльності важливими є не лише ефективність і результативність, а й цінності, які стоять за прийнятими рішеннями. Філософія допомагає розрізняти, що є «правильним», а що — «ефективним», і не ототожнювати ці поняття бездумно.
Критичне мислення	Філософський підхід стимулює сумнів, аналіз і переосмислення звичних управлінських практик. Це дозволяє уникати догматизму, відкриває шлях до інновацій.
Контекстуальність	Соціально-філософський підхід враховує історичний, культурний, політичний контекст, у якому здійснюється управління. Він дозволяє адаптувати управлінські моделі до конкретного суспільного середовища.
Герменевтичний вимір	Управлінська діяльність трактується як інтерпретація соціальної реальності, де управлінець виступає не лише як виконавець рішень, а й як їхній смислотворець.
Увага до соціальної відповідальності	Управління в цьому контексті розглядається як служіння суспільству, що вимагає моральної рефлексії та етичного усвідомлення наслідків власних дій.
Пошук гармонії між індивідуальним і колективним	Соціально-філософський підхід прагне узгодити інтереси особистості, організації та суспільства, розглядаючи управління як процес побудови співжиття, а не просто досягнення цілей.
Критичне мислення як філософський інструмент управління	Соціально-філософський підхід стимулює розвиток критичного мислення = здатності ставити під сумнів стереотипи, аналізувати неочевидні аспекти, протистояти маніпуляціям. У контексті управління це означає не лише аналіз ефективності, а й рефлексію щодо етичності, соціальних наслідків та довготривалих ефектів управлінських рішень.
Цифровий гуманізм	У епоху штучного інтелекту, автоматизації та великих даних виникає потреба зберегти людину в центрі управлінського процесу. Цифровий гуманізм — це підхід, що поєднує технологічні досягнення з гуманістичними цінностями. Соціально-філософський аналіз дає змогу осмислити, як зберегти людяність у цифровому менеджменті, уникнути дегуманізації праці та управління.
Цифрова гуманітаристика як новий інструмент	Цифрова гуманітаристика (digital humanities) об'єднує методи цифрового аналізу з гуманітарним знанням. У сфері менеджменту це може означати: використання цифрових платформ для аналізу соціальних процесів в організаціях; вивчення цифрових слідів культури управління; моделювання соціальних систем із урахуванням етичних змінних.
Етичний аналіз цифрових практик	Соціально-філософський підхід дозволяє оцінити не лише технічну ефективність цифрових рішень, але й їх моральну виправданість, вплив на права людини, свободу вибору, приватність, гідність працівників.

Таблиця 1 (сформована автором)

управлінських підходів, які інтегрують технології у контексті людяності, справедливості та сталого розвитку.

Саме філософія здатна задати запитання: Куди ми рухаємось як управлінці у цифрову добу? Саме філософія дає рамки для довгострокового бачення, вкоріненого не лише в технологіях, а й у цінностях. Поєднання соціально-філософського підходу з цифровим гуманізмом і критичним мисленням формує нову якість управлінського знання – таку, що не просто управляє процесами, а осмислює, переосмислює і спрямовує розвиток людини та суспільства у цифрову епоху.

3. Шляхи розв'язання проблем методологічної культури у менеджменті

Шляхи розв'язання проблем методологічної культури в менеджменті – це система практичних, організаційних, освітніх і технологічних заходів, спрямованих на подолання ключових методологічних труднощів, удосконалення управлінського мислення, забезпечення єдності підходів і підвищення ефективності управлінських рішень в умовах сучасних викликів, зокрема цифровізації та глобалізації. Це – конкретні дії та підходи, які дозволяють подолати слабкі місця методології управління і зробити менеджмент

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

більш цілісним, сучасним, етичним і міждисциплінарним. До таких шляхів належать: розвиток міждисциплінарних підходів; створення єдиних стандартів та критеріїв; цифровізація управлінської діяльності; оновлення освітніх програм; впровадження етичної складової в управлінську практику (табл. 2).

Відмітимо, що проблеми методологічної культури в менеджменті, такі як фрагментарність знань, відсутність єдиних стандартів, слабка міждисциплінарність, недостатня цифровізація, прорахунки в освіті та нехтування етичним виміром, суттєво впливають на якість управлінських рішень і ефективність функціонування організацій. Їх розв'язання потребує системного та багатовекторного підходу. Ключовими шляхами підвищення методологічної культури є: інтеграція міждисциплінарних знань і практик; створення

Таблиця 2

Шляхи розв'язання проблем методологічної культури в менеджменті

Проблема	Її сутність	Шляхи вирішення
Розвиток міждисциплінарного підходу	Впровадження інтегративних навчальних програм і практик, які поєднують знання менеджменту, психології, IT, економіки тощо, для більш комплексного розуміння управлінських процесів.	Створення навчальних курсів, які поєднують менеджмент, психологію, соціологію, IT, економіку, що дозволить менеджерам бачити систему комплексно. Наприклад, впровадження програм з управління цифровими трансформаціями, які враховують і людський фактор, і технології.
Систематизація методологічних знань у практиці	Створення методичних посібників, стандартів і чек-листів для менеджерів, які допоможуть ефективно поєднувати різні інструменти і прийоми в управлінській діяльності.	Розробка єдиного набору методичних матеріалів, чек-листів, шаблонів, які допомагають поєднувати різні методи управління. Організації можуть впроваджувати стандарти внутрішньої методологічної культури, що забезпечить єдність підходів.
Впровадження стандартів методологічної культури	Розробка та прийняття на рівні організацій і галузей єдиних стандартів, індикаторів та критеріїв оцінки методологічної культури.	На рівні галузей або держави необхідно розробити стандарти методологічної культури, які будуть основою для сертифікації менеджерів і оцінки ефективності управління.
Активне використання цифрових технологій	Інтеграція сучасних IT-рішень у методологічний арсенал менеджерів (аналітичні платформи, штучний інтелект, системи підтримки прийняття рішень), що підвищить якість і швидкість управлінських процесів.	Навчання менеджерів роботі з великими даними, аналітичними системами, штучним інтелектом і впровадження цих інструментів у повсякденну практику управління. Наприклад, застосування AI для прогнозування ризиків і оптимізації ресурсів.
Посилення освіти і підвищення кваліфікації	Реформа освітніх програм у сфері менеджменту з акцентом на методологічну культуру, впровадження курсів із практичним застосуванням методології, регулярні тренінги та сертифікація управлінців.	Організації повинні інвестувати в постійне підвищення кваліфікації працівників із акцентом на методологічні навички. Проведення регулярних тренінгів, семінарів, майстер-класів із застосуванням сучасних кейсів.
Включення етичного виміру в методологічну культуру	Формування етичних кодексів і стандартів поведінки, які враховують методологічні аспекти прийняття рішень і взаємодії у колективі.	Розробка і впровадження етичних кодексів для менеджерів, що враховують методологічні аспекти прийняття рішень, прозорості і відповідальності. Формування культури відкритості і довіри.
Недостатня інтеграція міждисциплінарних підходів	Менеджмент як наука і практика все ще часто розглядається в ізоляції від інших дисциплін. Відсутність комплексного підходу призводить до недостатнього врахування соціально-психологічних, технологічних і економічних чинників у прийнятті рішень. Наприклад, менеджер може не врахувати вплив цифрової трансформації або культурних особливостей команди, що знижує ефективність управління.	Розробка міждисциплінарних програм у сфері менеджменту, що поєднують знання з IT, психології, соціології, екології, права тощо. Створення міждисциплінарних команд у проєктному менеджменті для комплексного підходу до вирішення завдань. Підтримка колаборації між наукою та бізнесом, обмін практиками між галузями.

Продовження таблиці 2

Фрагментарність методологічних знань	Часто в практиці менеджменту застосовують окремі інструменти (SWOT-аналіз, KPI, Agile), але без системного розуміння їх взаємодії. Це веде до непослідовності у стратегічному управлінні і може спричиняти суперечливі або неузгоджені дії.	Систематизація методологічної бази менеджменту у вигляді навчальних курсів, практичних посібників, інтерактивних платформ. Впровадження модульного навчання, яке охоплює повний цикл управлінського мислення: аналіз, прогнозування, планування, реалізація, оцінка. Розробка корпоративних стандартів використання методів менеджменту, що базуються на узгодженій логіці.
Відсутність єдиних стандартів і критеріїв	У різних організаціях і навіть галузях різняться підходи до методологічної культури, відсутні уніфіковані стандарти, що ускладнює порівняння, оцінку та розвиток цієї культури. Це призводить до розриву між теорією і практикою.	Розробка національних та міжнародних стандартів методологічної культури управління (наприклад, як ISO для якості). Впровадження систем сертифікації менеджерів за критеріями методологічної компетентності. Створення системи моніторингу та оцінки ефективності застосування методологій в управлінській практиці.
Слабка адаптація до цифрової епохи	Багато менеджерів недостатньо володіють методами роботи з даними, цифровими інструментами та не знають, як інтегрувати штучний інтелект у процеси управління. В результаті вони втрачають конкурентні переваги.	Оновлення навчальних програм із включенням цифрових навичок, аналітики даних, штучного інтелекту, кібербезпеки. Інтеграція цифрових інструментів у менеджмент: CRM, ERP, BI-систем, платформ управління знаннями. Підвищення цифрової грамотності керівного складу через тренінги та коучинг.
Проблеми в освітньому процесі	В університетах і на тренінгах часто бракує фокусу на формування методологічної культури як системного підходу, а не просто набору окремих навичок. Менеджери після навчання не завжди можуть ефективно застосувати методологію на практиці.	Модернізація вищої освіти в менеджменті з фокусом на практико-орієнтоване навчання і кейс-метод. Поглиблення співпраці між університетами та бізнесом для формування реальних навичок. Інтеграція навчання протягом життя (lifelong learning) у кар'єрні стратегії менеджерів.
Недооцінка етичного виміру	Менеджери не завжди розглядають методологічні аспекти з огляду на етику, що може призводити до конфліктів, маніпуляцій і втрати довіри всередині організації та з боку зовнішніх стейкхолдерів.	Впровадження курсів з етики в управлінні у навчальні плани бізнес-шкіл та корпоративного навчання. Створення та впровадження етичних кодексів організацій і професійних спільнот. Розвиток культури прозорості та підзвітності, у тому числі через механізми внутрішнього аудиту та зворотного зв’язку.

Таблиця 2 (сформована автором)

уніфікованих методологічних стандартів; активне впровадження цифрових технологій у сферу управління; оновлення освітніх програм на засадах практико-орієнтованого та етичного підходів; формування сталих етичних принципів у менеджменті. Узгоджене впровадження цих заходів сприятиме формуванню нової якості управлінської діяльності, що відповідає викликам сучасності й забезпечує сталий розвиток організацій в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

Відмітимо, що в Запорізькому національному університеті впроваджується програма розвитку методологічної культури, що включає: міждисциплінарні навчання (менеджмент + цифрові технології + цифрова гуманітаристика+ цифровий гуманізм+ цифрові компетентності+філософські основи наукового пізнання); впровадження єдиного методичного підходу до оцінки проєктів (спільні KPI, ризик-менеджмент); використання аналітичної платформи з AI для прийняття

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

рішень; регулярні тренінги з етики управління (Метеленко та ін., 2023).

4. Міждисциплінарна модель методології наукових досліджень у галузі менеджменту

Міждисциплінарна методологічна модель – це структурований підхід до організації і проведення наукових досліджень та практичної діяльності, який ґрунтується на інтеграції теоретичних основ, методів і інструментів з різних наукових дисциплін з метою формування цілісного, системного і багатовимірного розуміння складних явищ і процесів. У контексті менеджменту така модель поєднує: 1) філософські аспекти (онтологію – природу управління і організаційних систем; гносеологію – пізнавальні можливості управлінських методів; аксіологію – цінності та етичні виміри в управлінні); 2) практичні інструменти (методи стратегічного планування, аналітики, прийняття рішень, управління персоналом, цифрові технології тощо); 3) знання з суміжних дисциплін, таких як психологія, соціологія, економіка, інформаційні технології, правознавство. Ця модель спрямована на подолання вузькоспеціалізованих, фрагментарних підходів до менеджменту, що часто призводять до обмеженого розуміння і неефективних управлінських рішень. Вона забезпечує: системний аналіз проблем, врахування різних рівнів і аспектів управлінської діяльності; гнучкість у виборі методів залежно від специфіки завдань і контексту; узгодженість теоретичних основ з практичними потребами організацій; розвиток критичного і креативного мислення у менеджерів.

Таким чином, міждисциплінарна методологічна модель виступає як концептуальний каркас, що поєднує глибоке теоретичне осмислення та практичну дієвість управлінської діяльності в умовах складних і динамічних соціально-економічних систем. У контексті сучасних глобалізаційних, техно-економічних і соціокультурних змін зростає потреба у формуванні нової методологічної культури управління, здатної адекватно реагувати на виклики цифрової епохи. Традиційні методологічні підходи, переважно орієнтовані на прикладні технології менеджменту, часто виявляються фрагментарними та недостатньо гнучкими для розв'язання комплексних управлінських проблем. Саме тому виникає потреба у формуванні міждисциплінарної моделі методології досліджень, яка інтегрує філософські (онтологічні, гносеологічні, аксіологічні) засади з практичними інструментами управлінської діяльності. Актуальність такого підходу зумовлюється кількома чинниками: по-перше, необхідністю критичного осмислення управлінських практик у контексті соціальних та етичних змін; по-друге, зростаючою роллю цифрових технологій, які змінюють саму природу управління; по-третє, потребою в розвитку крос-дисциплінарних компетентностей управлінців нового покоління, – відмічають . В. Ніктенко, В.Воронкова, О. Кивлюк у статті «Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку сучасних гуманітарних наук» (Нікітенко, Ворокнова, Кивлюк, 2025).

У сучасних умовах глобалізації, цифрової трансформації та зростаючої складності соціально-економічних процесів, традиційні підходи до управлінських досліджень виявляються недостатніми для повноцінного аналізу і вирішення складних управлінських проблем. Це зумовлює потребу у формуванні міждисциплінарної моделі методології досліджень, яка синтезує філософські засади (онтологічні, гносеологічні, аксіологічні) з практичними управлінськими інструментами (стратегічне планування, аналіз ринку, управління ризиками, цифрові технології). Поєднання філософської рефлексії з практичними методами дозволяє: глибше осмислити природу управлінської діяльності; забезпечити критичне мислення й етичну відповідальність управлінців; формувати цілісне бачення взаємозв'язку людини, організації та суспільства; адаптувати управлінські підходи до динаміки сучасного середовища. Міждисциплінарна модель є актуальною також у контексті трансформації сучасної освіти, яка вимагає розвитку системного, креативного та ціннісно-орієнтованого мислення в менеджерах нового покоління. Вона сприяє формуванню нової якості управлінської культури, де методологія постає не лише як набір інструментів, а як глибока концептуальна основа управлінського мислення. Міждисциплінарна методологічна модель дозволяє подолати обмеженість вузькоспеціалізованих підходів, забезпечує системне бачення управлінських процесів та сприяє формуванню більш цілісної, гнучкої і гуманістично орієнтованої управлінської парадигми. Таким чином, дослідження проблем і перспектив інтеграції філософських і практичних аспектів у методологію менеджменту є не лише науково значущим, а й суспільно необхідним.

5. Методологія наукових досліджень у галузі економіки

Методологія наукових досліджень у галузі економіки є основоположною складовою наукової діяльності, яка визначає логіку, структуру, засоби та інструменти пізнання економічної реальності. У сучасних умовах, коли економіка стикається з безпрецедентними викликами – такими як війни, економічна турбулентність, кліматичні зміни, цифрова трансформація та глобальні технологічні зрушення, – потреба в науково обґрунтованих економічних дослідженнях зростає як на мікро-, так і на макрорівні. Актуальність методологічних аспектів економічної науки зумовлена необхідністю оновлення наукового інструментарію відповідно до змін економічного середовища. Зокрема, нові виклики вимагають включення до методологічного арсеналу інструментів цифрової економіки, математичного та імітаційного моделювання, аналізу великих даних, когнітивної економіки, поведінкової економіки тощо. Забезпечення міждисциплінарного підходу націлене на вивчення економічних процесів, які тісно пов'язані з соціальними, політичними, технологічними та екологічними чинниками, тому сучасна методологія досліджень вимагає інтеграції знань із суміжних наук – соціології, психології, політології, екології, ІТ. Сучасна економічна наука рухається від класичних детерміністичних моделей до системного, адаптивного та мережевого бачення економічних процесів. У цьому контексті методологія стає не лише інструментом дослідження, а й способом формування нової економічної свідомості. Методологія не є абстрактною теорією, вона має безпосередній вплив на якість практичних результатів досліджень. Її значення полягає у здатності формувати дієві економічні політики. На основі науково обґрунтованих досліджень приймаються стратегічні рішення щодо податкової, бюджетної, монетарної, інноваційної, соціальної та екологічної політики. Методологічно коректне дослідження дозволяє точно діагностувати проблеми, оцінити ризики та запропонувати раціональні сценарії розвитку. Глибоке методологічне підґрунтя досліджень є основою формування критичного мислення у студентів, аспірантів, дослідників, що сприяє підготовці висококваліфікованих економістів нового покоління. Методологія, що інтегрує принципи сталості, інклюзивності та соціальної відповідальності, дозволяє створювати науково обґрунтовані підходи до розв'язання проблем зайнятості, енергетичної безпеки, економічної рівності, цифрової та екологічної трансформації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що методологія досліджень в галузі менеджменту та економіки виконує стратегічну функцію у формуванні наукового пізнання економічних процесів. Її розвиток є відповіддю на динамічні зміни в глобальній економіці, викликані як зовнішніми (політичними, екологічними, технологічними), так і внутрішніми (структурними, інституційними) чинниками. Розуміння та вдосконалення методології економічного аналізу є запорукою ефективного впровадження інновацій, прийняття науково обґрунтованих рішень, а також формування нових моделей розвитку, орієнтованих на довгострокову стійкість та конкурентоспроможність як окремих суб'єктів господарювання, так і національної економіки в цілому. Проведене дослідження підтвердило високий потенціал міждисциплінарної методологічної моделі для підвищення якості управлінської діяльності та наукових досліджень у сфері менеджменту. Інтеграція філософських і практичних аспектів дозволяє сформувати більш глибоке і цілісне розуміння управлінських процесів, що сприяє підвищенню ефективності прийняття рішень та адаптивності організацій в умовах сучасних соціоекономічних викликів. Впровадження міждисциплінарного підходу сприяє подоланню фрагментарності методологічних знань, розвитку системного мислення, а також формуванню етичних стандартів управління, що є надзвичайно актуальним у цифрову епоху.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають зосереджуватися на: розробці конкретних інструментів та методик для інтеграції міждисциплінарних знань у практику менеджменту; аналізі впливу цифрових технологій на трансформацію методологічних моделей управління; вивченні ролі етичних та культурних вимірів у формуванні сучасної управлінської культури; оцінці ефективності впровадження міждисциплінарних методологій в різних галузях та типах організацій; формуванні освітніх програм, що забезпечують розвиток міждисциплінарної компетентності менеджерів нового покоління. Розширення теоретичних та практичних знань у цій сфері сприятиме не лише підвищенню якості управлінської діяльності, а й розвитку наукової методології менеджменту як цілісної і адаптивної системи.

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

Список використаних джерел:

Воронкова В.Г., Бурашнікова О.С. Синергетична методологія дослідження цифрових інструментів ефективного функціонування податкової системи. Цифрова економіка та економічна безпека. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2024. Вип. 1(10) С. 60–66. DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-6 http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/301/287

Voronkova V., Kaganov, Y., Nikitenko V., Vasyl'chuk G. Digital humanity paradigm 2.0. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house "Helvetica", 2022. 13 (90). P. 15–26. doi: https://doi.org/10.26661/hst-2022-13-90-02 http://humstudies.com.ua/article/view/272502/268046

Воронкова В., Нікітенеко В. Проблема трансформації людини у концепції трансгуманізму: методологія цифрової антропології. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2023. 16 (93). P. 9–17. http://humstudies.com.ua/article/view/288975

Менеджмент міжнародного бізнесу в умовах індустрії 4. 0. : колективна монографія / за заг. ред. Д. Т. Бікулова, О. М. Олійника. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С. 341–385.

Метеленко Н., Васильчук Г., Каганов Ю., Нікітенко В., Воронкова В. Формування цифрових компетентностей в контексті викладання «цифрової гуманітаристики». Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 17 (94). P. 116–126. doi: https://doi.org/10.32782/hst-2023-17-94-12

Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. І. С. Добронравової (ч. 1). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.

Кивлюк О., Воронкова В., Нікітенко В. Критичне мислення у контексті постмодерністського дискурсу Жана Бодрійяра. Освітній дискурс: збірник наукових праць / голов. ред. О.П.Кивлюк. Київ : ТОВ « Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». 2023. Випуск С. 29–39. https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43330

Ніктенко В., Воронкова В., Кивлюк О. Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку сучасних гуманітарних наук. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025.22 (99). P. 81–90. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09 http://humstudies.com.ua/article/view/325089/315040

Шавкун І. Г., Дибчинська Я. С. Методологія наукових досліджень у галузі менеджменту : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Менеджмент» освітньо-професійних програм «Менеджмент організацій і адміністрування», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Бізнес-адміністрування», «Логістика». Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 151 с.

Shavkun Iryna, Dybchynska Yana. Management research: an interdisciplinary dimension. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025.22 (99). P. 274–281. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-30

References

Bilohur V. YE., Voronkova V. H. Oleksenko R. I. Formuvannya profesiynykh kompetentnostey u protsesi vyvchennya dystsypliny «Filosofiya nauky i metody naukovykh doslidzhen′». 2025. № 53. http://apfs.nuoua.od.ua/52-2025

Danyl′yan O.H., Dz′oban′ O.P. Metodolohiya naukovykh doslidzhen′ : pidruchnyk . Kyyiv : Pravo, 2023. 368 s.

Voronkova V., Nikiteneko V. Problema transformatsiyi lyudyny u kontseptsiyi trans·humanizmu: metodolohiya tsyfrovoyi antropolohiyi. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2023. 16 (93). P. 9–17.

Menedzhment mizhnarodnoho biznesu v umovakh industriyi 4.0. : kolektyvna monohrafiya / za zah. red. D. T. Bikulova, O. M. Oliynyka. Zaporizhzhya : ZNU, 2024. S. 341–385.

Metelenko N., Vasylchuk G., Kaganov Yu., Nikitenko V., Voronkova V. Formation of digital competences in the context of teaching "digital humanitarianism". Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2023. 17 (94). P. 116–126. doi: https://doi.org/10.32782/hst-2023-17-94-12

Methodology and organization of scientific research: teaching. manual / edited by AND. WITH. Dobronravova (part 1). Kyiv: VOC "Kyiv University", 2018. 607 p.

Kyvlyuk O., Voronkova V., Nikitenko V. Critical thinking in the context of the postmodern discourse of Jean Baudrillard. Educational discourse: collection of scientific papers / chief editor O.P. Kyvlyuk. Kyiv: LLC "Science-technology-information" Scientific and information agency. 2023. Issue P. 29–39. https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43330

Niktenko V., Voronkova V., Kyvlyuk O. Digital humanism as a new paradigm for the development of modern humanities. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025.22 (99). P. 81–90.doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09. http://humstudies.com.ua/article/view/325089/315040

Shavkun I. G., Dybchynska Ya. S. Methodology of scientific research in the field of management: a textbook for applicants for a master's degree in the specialty "Management" of educational and professional programs "Management of organizations and administration", "Management of foreign economic activity", "Business administration", "Logistics". Zaporizhzhia: ZNU, 2024. 151 p.

Shavkun Iryna, Dybchynska Yana. Management research: an interdisciplinary dimension. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025.22 (99). P. 274–281. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-30

VALENTYNA, VORONKOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546

HALINA, HARBAR – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business and Business Organization,
Mykolaiv National Agrarian University (Mykolaiv, Ukraine)
E-mal: garbargalina12@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4750-3361

DMYTRO, ARABADZHYIEV – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Research Department, Professor of the Department of Business Administration and Management of Foreign Economic Activity of the Zaporizhzhia National University
E-mail: dimariy026@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4772-081X

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF MANAGEMENT AND ECONOMICS: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The article examines the methodology of scientific research in the field of management from the standpoint of socio-philosophical analysis. The purpose of this study is to substantiate the need for and develop a conceptual approach to the methodology of scientific research in the field of management based on socio-philosophical analysis, taking into account the current challenges and needs of the humanization of management science. Objectives of the study: 1) To study the philosophical foundations of scientific knowledge that can be applied in management research; 2) to define the specifics of the socio-philosophical approach to understanding management activities; 3) to highlight the unresolved aspects of methodological culture in management and outline the ways to address them; 4) to propose an interdisciplinary model of research methodology that combines philosophical and practical aspects of management; 5) to reveal the potential of the socio-philosophical approach for the formation of critical thinking, ethical responsibility and strategic vision in modern managers. The author emphasizes the need to integrate the philosophical understanding of management activities into the process of scientific cognition. It is noted that traditional technocratic approaches to management do not provide a complete understanding of the complex socio-cultural processes that underlie modern management. The key aspects of the socio-philosophical approach, its importance for the formation of ethical responsibility, strategic thinking and interdisciplinary methodological culture are determined. The conceptual foundations of an updated methodology of scientific research in management, which takes into account social, cultural and moral factors in management processes, are developed. The practical significance of the study is to develop and substantiate an interdisciplinary methodological model that combines philosophical and practical approaches to management. The proposed conceptual solutions contribute to increasing the efficiency of management decisions, developing systemic and critical thinking among managers, as well as forming an ethical management culture. The results obtained can be used in educational programs, corporate training, as well as in the development of management strategies and policies in various organizations, which will ensure more adaptive and responsible management in the face of the current challenges of the digital age.

Key words: management, research methodology, social philosophy, management and administration, ethics, governance, interdisciplinary approach.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 13.04.2025
Accepted date 13.04.2025
Published date 12.05.2025

© Валентина, Воронкова, Галина, Гарбар, Дмитро Арабаджиєв, 2025

How to cite: Воронкова, Валентина, Гарбар, Галина, Арабаджиєв, Дмитро. Методологія наукових досліджень у галузі менеджменту та економіки: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 153–165.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-16

УДК 378.013.2:179.9
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-17

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ОСВІТІ

ГРИЦЕНКО, МАРИНА[1]
ГРИЦЕНКО, СЕРГІЙ[2]

Анотація

У статті розглянуто академічну доброчесність як ключову цінність у процесі трансформації сучасної освітньої системи. Мета статті – обґрунтувати фундаментальну цінність академічної доброчесності у сучасних трансформаціях в освіті. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань: проаналізувати ключові принципи, на яких ґрунтується академічна доброчесність (чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність, мужність); дослідити основні виклики і форми порушення академічної доброчесності у вітчизняній освіті; визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники, що сприяють проявам академічної недоброчесності; узагальнити кращі практики впровадження академічної доброчесності в Україні та за кордоном; обґрунтувати необхідність системного впровадження принципів академічної доброчесності на індивідуальному, інституційному, системному та колегіальному рівнях; окреслити напрями подальшої профілактики академічної недоброчесності через освітні програми, політики, практики та просвітницьку роботу. Досліджено сутність академічної доброчесності не лише як формальну вимогу, а як фундаментальну складову якості освіти, що інтегрується у всі рівні освітньої діяльності – від шкільної освіти до закладів вищої освіти і наукових установ. Проаналізовано основні принципи академічної доброчесності – чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність і мужність – та підкреслено їхнє значення для побудови етичного освітнього середовища. Обґрунтовано необхідність системного підходу до формування доброчесного академічного середовища на індивідуальному, інституційному, державному, системному та колегіальному рівнях. Охарактеризовано поширені прояви академічної недоброчесності, зокрема плагіат, хабарництво, протекціонізм тощо. Визначено причини виникнення цих явищ, які умовно поділяються на об'єктивні, суб'єктивні та об'єктивно-суб'єктивні. Особливу увагу приділено аналізу ролі освітніх інституцій, нормативного середовища, а також індивідуальної етики викладачів і студентів у процесі утвердження академічної доброчесності. Встановлено, що для здійснення якісних трансформацій у системі вітчизняної освіти з дотриманням принципу академічної доброчесності необхідно нівелювати об'єктивні та суб'єктивні причини існування академічної недоброчесності. З'ясовано, що впровадження норм академічної доброчесності повинно ґрунтуватись на комплексних, а не ситуативних заходах й розгортатись на всіх рівнях освітньої системи, доповнюючись посиленням ролі моральних цінностей у суспільстві загалом. Узагальнено, що трансформаційні процеси у сучасній освіті засновані на нормах та принципах академічної доброчесності об'єктивно сприятимуть прирощенню знань як суспільного капіталу, підвищенню рівня духовності суспільства та прискоренню позитивної динаміки соціальних перетворень.

Ключові слова: вища освіта, академічна доброчесність, освітні трансформації, академічна культура, плагіат, етика, новітні технології, якість освіти.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Академічна доброчесність є наріжним каменем трансформацій у сучасному освітньому просторі, у вітчизняному зокрема. Без реального впровадження цієї цінності належна якість освіти є сумнівною. Вдосконалюючи освітні технології, дбаючи про якісний викладацький склад, впроваджуючи новітні інформаційно-комунікаційні технології, ми маємо зберігати та поглиблювати різноманітні аспекти академічної доброчесності як ціннісного підґрунтя демократичної системи освіти.

Проблема академічної доброчесності є полівимірною й потребує подальшого розгляду як у теоретичній, так і у практичній площині. В сучасній Україні на формальному та змістовному рівнях академічна доброчесність набула конкретного втілення, але при цьому є низка невирішених питань, що потребують ґрунтовного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Для нашого наукового дослідження було використано низку робіт, що розкривають сутність

[1] Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: m.v.hrytsenko@udu.edu.ua
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0004-2820-3093
[2] Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: s.m.hrytsenko@udu.edu.ua
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0006-0223-2309

© Марина, Гриценко, Сергій, Гриценко, 2025

трансформацій у освіті з урахуванням норм академічної доброчесності. Так, автори дослідження під назвою «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» (Фінікова, Артюхова, 2016) всебічно аналізують феномен академічної доброчесності та особливості його реалізації на рівні ВНЗ. В. Сацик розкриває сутність цінностей покладених в основу академічної доброчесності, а саме – чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність, мужність (Сацик, 2017). Дослідники Ю. Гаруст та Б. Павленко досліджують більш широке поняття «академічна культура», яке вбирає в себе й принципи академічної доброчесності (Гаруст, Павленко, 2017).

Низка наукових праць, що використовувались в якості теоретичного підґрунтя нашої роботи, присвячені аналізу різновидів порушення норм академічної доброчесності й шляхів їх подолання. Зокрема мова йде про науковий доробок В. Усика, Ю. Схулухія (Усик, Схулухія, 2017), М. Бойченка (Бойченко, 2019), Л. Мірошніченко (Мірошніченко, 2020), О. Нестерова (Нестерова, 2020), О. Башкір (Башкір, 2021), Г. Полякова, Ю. Лола, О. Почуєва (Полякова, Лола, Почуєва, 2019), М. Рябенка (Рябенко, 2020) та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених академічним цінностям, академічній доброчесності, у науковому середовищі досі немає єдиної позиції щодо конкретних механізмів і чинників профілактики академічної недоброчесності, яка має бути системною, а не фрагментарною. Залишається недостатньо вивченим питання аксіологічного потенціалу цієї цінності у правовому, моральному й духовно-культурному вимірах, що потребує подальшого теоретичного обґрунтування. Мало дослідженим є суспільне неприйняття порушень академічної доброчесності, що має формуватися через освітню та просвітницьку діяльність, але наразі ще недостатньо опрацьований у науковій літературі. Інноваційним підходом у межах даного дослідження є виокремлення та систематизація об'єктивних, суб'єктивних та об'єктивно-суб'єктивних чинників академічної недоброчесності. Новим методологічним підходом є розгляд академічної доброчесності на чотирьох рівнях – індивідуальному, інституційному, системному та колегіальному.

Методи дослідження. Базовою методологією дослідження є системний підхід – аналіз академічної доброчесності як комплексного феномену, що функціонує на різних рівнях: індивідуальному, інституційному, системному та колегіальному. Також в роботі застосовано наступні підходи та методи: загальнонауковий – здійснено огляд і узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів щодо академічної доброчесності, її принципів, викликів і шляхів подолання порушень; порівняльний аналіз для співставлення практик реалізації академічної доброчесності в Україні та за кордоном (зокрема, в США); аксіологічний підхід – для дослідження академічної доброчесності як цінності в контексті сучасних освітніх трансформацій; каузальний аналіз – для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, тенденцій академічної недоброчесності; критичний аналіз – розгляд причин порушень доброчесності та проблем впровадження відповідних механізмів у реальному освітньому середовищі.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання).

Мета статті – обґрунтувати фундаментальну цінність академічної доброчесності у сучасних трансформаціях в освіті. Досягнення мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

1) проаналізувати ключові принципи, на яких ґрунтується академічна доброчесність (чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність, мужність);

2) дослідити основні виклики і форми порушення академічної доброчесності у вітчизняній освіті;

3) визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники, що сприяють проявам академічної недоброчесності;

4) узагальнити кращі практики впровадження академічної доброчесності в Україні та за кордоном;

5) обґрунтувати необхідність системного впровадження принципів академічної доброчесності на індивідуальному, інституційному, системному та колегіальному рівнях;

6) окреслити напрями подальшої профілактики академічної недоброчесності через освітні програми, політики, практики та просвітницьку роботу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Академічна доброчесність є базовою цінністю сучасного освітнього простору, який постійно змінюється як за формою, так і за змістом. Академічна

доброчесність корелюється з іншими цінностями демократичних освітніх систем, а саме такими як академічна свобода, академічна відповідальність, автономія закладів вищої освіти тощо.

З точки зору вітчизняних науковців, академічна доброчесність – є комплексним поняттям, яке у загальному вигляді можна трактувати як своєрідну угоду в межах академічною спільноти, яку підтримують своїми діями студенти, викладачі та менеджмент навчального закладу. Підвалини академічної доброчесності закладаються у шкільних колективах, але саме у вищих навчальних закладах ця цінність потребує максимального втілення, оскільки в них відбувається підготовка людини до самостійного, відповідального та морального життя у суспільстві. Вміння чесно працювати, відповідально ставитись до своєї справи, дбати про розвиток критичного мислення, бути толерантним та дотримуватись моральних норм у суспільному житті – саме такі якості громадянина формуються шляхом втілення академічної доброчесності у освітньому процесі (Фінікова, Артюхова, 2016).

На переконання В. Сацика, фундаментальними цінностями академічної доброчесності є такі:

1) чесність – академічні колективи реалізуючи принципи доброчесності, відтворюють їх у науково-інтелектуальній діяльності, навчальному процесі прозоро, відкрито, якісно з врахуванням наявної критики на їх адресу, яка апріорі визнається як нормальне явище;

2) довіра – академічні колективи утверджують та розвивають атмосферу взаємної поваги й довіри. Довірчі відносини сприяють прогресу освітнього закладу як простору для вільного обміну ідеями, інноваціями, що у підсумку створює підґрунтя для максимальної самореалізації всіх учасників цього процесу;

3) справедливість – академічні колективи прагнуть встановити прозорі й зрозумілі стандарти й правила взаємодії, які визнаються учасниками таких спільнот як оптимальні (справедливі) та раціоналізують взаємовідносини між студентами, викладацьким складом та адміністрацією навчального закладу;

4) повага – у академічних спільнотах плекається гуманістична атмосфера, що базується на цінності прав людини, захисту її гідності та честі, що робить навчання інтерактивним, кооперативним та партисипативним. Учасники таких спільнот поважають та втілюють принцип плюралістичності думок та ідей;

5) відповідальність – особиста відповідальність є основою академічних доброчесних спільнот, що проявляється у готовності окремих осіб та груп бути прикладом відповідальної діяльності. Відповідальність підтримується узгодженими у спільноті стандартами, а також належними заходами щодо їх реалізації;

6) «мужність – для розбудови й підтримання академічних спільнот доброчесності потрібно більше, ніж лише вірити у фундаментальні цінності. Трансформація цінностей від розмов про них до відповідних дій, їхнє відстоювання в умовах тиску і труднощів потребує рішучості, цілеспрямованості і мужності» (Сацик, 2017).

Трансформації у сучасній освіті не є самоціллю, вони мають сприяти формуванню академічної культури, яка зокрема ґрунтується й на академічній доброчесності та є важливим символічно-інтелектуальним здобутком будь-якого освітнього закладу. Академічна культура знаходить відображення у формальних та неформальних правилах й нормах, які визнає університетська спільнота «не стільки з огляду на букву законодавства, скільки на дух і етос навчального закладу. Вона охоплює широкий спектр явищ, які регулюють і визначають внутрішнє життя установи на основі сформованого консенсусу, традиції, академічних звичаїв» (Гаруст, Павленко, 2017, с. 90).

Трансформуючи освіту, варто посилювати аксіологічний потенціал академічної доброчесності у правовому, моральному та духовно-культурному аспектах.

Зокрема, мова йде про подальші кроки щодо подолання корупції в освіті як найбільш ганебної форми порушення норм академічної доброчесності. На думку В. Усика та Ю. Схулухії, найбільш розповсюдженими різновидами корупції у вітчизняному освітньому просторі протягом всього періоду його існування, починаючи з 1991 року, є такі:

– хабарництво та «благодійні внески» під час вступу до ВНЗ;

– різноманітні форми так званої «подяки» за поселення у гуртожиток та отримання більш комфортних умов проживання у ньому;

– неправомірна вигода задля позитивного складання сесії;

– хабарництво та протекціонізм під час призначення на професорсько-викладацькі або адміністративні посади;

– продаж різноманітних дипломів у сфері освіти або їх одержання під час дистанційного та заочного навчання;

© Марина, Гриценко, Сергій, Гриценко, 2025

– неправомірне визнання освітніх документів міжнародного зразка;

– «плагіат чи псевдоавторство;

– маніпулювання даними при розподілі місць державного замовлення» (Усик, Схулухія, 2017, с. 66).

Разом з тим, необхідно зауважити, що існуючі корупційні ризики у сфері освіти поступово долаються, зокрема шляхом застосування незалежних форм оцінювання знань під час вступу у ВНЗ, як-то ЗНО, НМТ та інші, які значно зменшують суб'єктивний фактор та зміцнюють підвалини академічної доброчесності.

У процесі трансформацій в освіті важливим завданням є формування суспільного неприйняття порушень норм академічної доброчесності. Які б суворі правові санкції не застосовувались проти порушників академічної доброчесності, важливою складовою її дотримання є особиста позиція суб'єкта освітнього простору.

У цьому контексті слушною є думка М. Бойченка про те, що академічна доброчесність не може існувати без принципового самовизначення особистості, що задіяна у академічній сфері, її безкомпромісної позиції бути доброчесною. При цьому, лише окремі учасники академічної спільноти не можуть змінити систему. Можна скільки завгодно звертатися до судів, розгортати різноманітні публічні викривально-агітаційні кампанії, запроваджувати економічні санкції у вигляді штрафів, пониження статусу, звільнення з роботи, здійснювати моральний осуд порушників академічної доброчесності, але єдиним надійним шляхом утвердження цієї академічної цінності, на переконання М. Бойченка, є повнокровне функціонування академічних інституцій: академій, університетів, науково-дослідних установ. «Підготовку до слідування академічним цінностям варто починати якомога раніше – починаючи із середньої школи, щонайменше із спеціалізованих її закладів, таких як ліцеї та гімназії, а краще з перших років навчання прищеплювати дітям смак до самостійних досліджень і гордість за здобуття власного досвіду як основи для особистих суджень» (Бойченко, 2019, с. 103).

Утвердження норм академічної доброчесності не може мати ситуативний характер й повинно розгортатись на всіх рівнях освітньої системи, доповнюючись посиленням ролі моральних цінностей у суспільстві загалом.

Продовжуючи вищеозначену логіку, Л. Мірошніченко підкреслює, що впровадження академічної доброчесності необхідно починати з власної світоглядної позиції в межах якої немає місця недоброчесним проявам у освітній діяльності. Освітяни та науковці мають з повагою ставитись до інтелектуальних здобутків колег та коректно використовувати результати наукових досліджень, постійно слідкувати за науковими новаціями, обговорювати їх, довести до автоматизму здійснення посилань на авторські розробки як на рівні цитат, так і на рівні ідей. Л. Мірошніченко констатує, що цінності поваги, чесності, справедливості, об'єктивності мають бути беззаперечними складниками діяльності науково-освітянських спільнот. Серед молодих вчених має проводитись просвітницька робота з метою усвідомлення ними правової та моральної відповідальності за порушення норм академічної доброчесності, оскільки вітчизняні молоді науковці становлять майбутнє української освітньої системи. При цьому низка вимог щодо академічної доброчесності висувається і до здобувачів вищої освіти. Дослідниця робить невтішний висновок, що у сучасному соціумі спостерігається зменшення попиту на отримання знань високої якості. Загалом, «нездатність і небажання слідувати кращим світовим практикам в освітньо-науковій діяльності веде до порушень у виконанні професійних обов'язків. Все це шкодить освітньому процесу, погіршує відносини між членами університетської спільноти, підриває довіру до якості освіти і здійснюваних науковцями досліджень, їх авторитетності, призводить до марної витрати зайвих ресурсів і може завдати втрати іміджу університету» (Мірошніченко, 2020, с. 96).

Отже, трансформації в освіті з дотриманням норм академічної доброчесності потребують участі всіх суб'єктів освітнього поля у цьому процесі, оскільки кожна ланка та кожен рівень мають значення для цілісного існування системи.

З практичної точки зору в Україні та у зарубіжних демократичних країнах здійснюється системна робота щодо впровадження й дотримання необхідного рівня академічної доброчесності. Так, в нашій державі у ЗВО запроваджені обов'язкові навчальні курси для студентів під такими назвами: «Академічна доброчесність», «Академічна культура вищої школи», «Етика у вищій освіті» тощо.

Для прикладу, в університетах США проводиться широка інформаційна кампанія щодо популяризації норм академічної доброчесності та роз'яснюються наслідки їх недотри-

мання. Зокрема, видаються відповідні посібники та інформаційні матеріали для здобувачів освіти, які забезпечують студентів перевіреною та актуальною інформацією. Такі ресурсні бази переважно містять інформацію практичного спрямування, у якій деталізується специфіка реалізації норм академічної доброчесності у відповідному закладі освіти. Такі джерела можна розподілити на два основні типи:

1) посібники загального спрямування, що надають інформацію здобувачам освіти про академічну доброчесність у цілому. Вони розкривають проблему сутності академічної доброчесності та специфічність поведінки студентів в залежності від закладу освіти. Особлива увага приділяється відповідальності студентів, науково-педагогічних працівників та адміністративних працівників освітнього закладу у контексті особливостей навчально-освітнього процесу та конкретної ситуації. Чітко класифікуються дії здобувачів освіти, які можна означити як доброчесні або недоброчесні у навчальній діяльності, самостійній роботі, науково-дослідницьких формах активності (у тих випадках, коли участь студентів у наукових проєктах передбачена програмою навчання);

2) посібники, в яких розкриваються виключно питання відповідальності здобувачів освіти за порушення принципів академічної доброчесності. Такі видання характеризуються більшим ступенем конкретизації і присвячуються як правило безпосередньому розкриттю видів відповідальності. Вони містять окремі підрозділи, які на прикладах висвітлюють відповідальні та безвідповідальні вчинки та стилі поведінки здобувачів освіти. «Також подібні джерела можуть торкатися безпосередньо певних видів навчальної діяльності (наприклад, написання есе та коротких досліджень – із поясненням проблеми плагіату, визначенням і характеристикою його різновидів, а також питаннями уникнення плагіату відповідно до найпоширеніших причин, що спричиняють це явище в студентських роботах)» (Нестерова, 2020, с. 340).

Трансформуючи освіту, важливо вдосконалювати не тільки норми академічної доброчесності, але й процедури їх реалізації, розбираючи з учасниками освітнього процесу конкретні кейси з метою профілактики майбутніх правопорушень у цій царині.

Як зауважує О. Башкір, найдієвішим засобом боротьби з академічною недоброчесністю є її профілактика. Для реалізації цієї мети принципово важливо впроваджувати у наукову спільноту розуміння того, що значним чинником престижності ВНЗ є рівень дотримання академічної доброчесності всіма учасниками освітнього процесу. На цій цінності ґрунтуються довірчі відносини між колегами, стейкхолдерами, грантодавцями, спонсорами, партнерськими структурами ВНЗ від яких у сукупності залежить процвітання навчального закладу, його ресурсне забезпечення та матеріально-технічна база. «Наявність ресурсів дає змогу залучати кращих студентів, викладачів і науковців, які формують репутацію закладу вищої освіти, до участі в цікавих і престижних освітніх, наукових та інших проєктах, отримувати важливі для науки та практики результати досліджень, а також підвищує зацікавленість донорів у підтримці закладу, його співробітників та здобувачів освіти. У такий спосіб формується стійкий розвиток і конкурентоспроможність закладу вищої освіти» (Башкір, 2021, с. 81–82).

Вочевидь, дотримання норм академічної доброчесності у ВНЗ має багато переваг не тільки морального, але й матеріального характеру для всіх суб'єктів освітнього простору та країни у цілому, яка у підсумку отримує кваліфікованих спеціалістів здатних розвивати державу у майбутньому.

Також, реалізація академічної доброчесності сприяє посиленню довіри суспільства до якості сучасних наукових досліджень на всіх етапах їх здійснення: процес дослідження як такий, отримання та верифікація результатів. На думку фахівців, «порушення академічної доброчесності – це некоректні дії з боку будь-якого учасника освітнього процесу» (Дорожко, 2021, с. 205), які призводять до зниження авторитету та престижу окремих наукових установ й дослідників.

Трансформації у вітчизняній освіті щодо впровадження академічної доброчесності напряму пов'язані з реалізацією у ВНЗ на системній основі таких заходів, що посилюють боротьбу з академічною недоброчесністю:

1) розробка, впровадження та дотримання Кодексу академічної доброчесності усіма суб'єктами вітчизняного освітнього простору;

2) в рамках системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників проходження ними відповідних тренінгів, семінарів, стажувань з актуальних проблем академічної культур;

3) запровадження у навчальні програми ВНЗ навчальних курсів з академічної доброчесності для здобувачів вищої освіти всіх рівнів;

© Марина, Гриценко, Сергій, Гриценко, 2025

4) створення ознайомчо-факультативних програм та курсів з основ академічного письма та науково-дослідницької діяльності;

5) проведення регулярних тренінгів у ВНЗ для всіх учасників навчального процесу щодо актуалізації впровадження академічної доброчесності, діючого законодавства у цій сфері;

6) створення та постійне інформативне наповнення веб-сторінки у ВНЗ з загальним доступом, на якій будуть розміщені рекомендації з академічної доброчесності, якісних показників з академічного письма, інформація про актуальні стандарти цитування, надані приклади виявлених випадків порушення академічної доброчесності;

7) обговорення у студентських колективах прикладів академічної доброчесності та недоброчесності;

8) надання студентам ВНЗ типових прикладів якісних наукових та кваліфікаційних робіт;

9) «розроблення нестандартних, творчих, проблемних завдань, чітке пояснення вимог до їхнього виконання та оцінювання;

10) налагодження технології перевірки робіт здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних робітників на наявність плагіату» (Полякова, Лола, Почуєва, 2019, с. 150–152).

Для здійснення якісних трансформацій у системі вітчизняної освіти з дотриманням принципу (цінності) академічної доброчесності ми маємо усвідомлювати об'єктивні та суб'єктивні причини існування академічної недоброчесності. Запровадженні зміни в українському освітньому просторі, мають сприяти викоріненню глибинних причин порушення академічної доброчесності.

З точки зору М. Рябенка, об'єктивними факторами, що спричиняють порушення норм академічної доброчесності є такі: чинники, що не залежать від конкретного суб'єкта освітньої діяльності – соціально-економічне становище педагогів та науковців, низький рівень матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності, конфлікти у колективі спричинені несправедливим перерозподілом навантаження з боку керівництва ВНЗ тощо. До суб'єктивних обставини та факторів вищеозначений фахівець відносить: духовні та моральні якості учасників освітньої діяльності, мотивація вчинків конкретного суб'єкта освітнього простору, небажання розвивати власний інтелектуальний та методичний потенціал, недостатній рівень загальної та академічної культури педагога, нерозвинені навички здійснення наукових досліджень тощо. Також, варто виокремити об'єктивно-суб'єктивні чинники, які лише частково залежать від волі, бажань та мотивів учасників освітнього простору: «внутрішня дисципліна, відсутність належного відбору на посади наукових та науково-педагогічних працівників, зокрема щодо етичного рівня, недостатня поінформованість учасників освітнього процесу щодо вимог норм чинного законодавства, щодо стандартів академічної доброчесності, неналежний контроль керівництва відповідних підрозділів та органів управління закладом вищої освіти, вимоги щодо формальних кількісних показників (публікацій, методичного забезпечення тощо)» (Рябенко, 2020, с. 113).

У кожному конкретному випадку порушення норм академічної доброчесності варто окремо з'ясовувати впливовість та «ваговий коефіцієнт» наведених причин прояву даного деструктивного явища.

Загалом, одним з важливих результатів трансформацій у освіті має бути системне втілення академічної доброчесності на таких чотирьох рівнях:

– індивідуальний, рівень конкретного здобувача освіти, викладача, науковця, освітнього менеджера; у цьому варіанті центральною є особиста та професійна етика людини, аксіологічні пріоритети, додержання моральних норм й кодексу професійної етики, турбота про імідж й повагу у академічній спільноті;

– інституційний, підтримка або спротив втіленню принципів академічної доброчесності у окремому закладі вищої освіти або науковій установі, утворення необхідних нормативних рамок для розвитку академічної доброчесності, впровадженні таких принципів у навчальний процес тощо;

– системний, реалізація норм академічної доброчесності у освітньому просторі країни загалом, зокрема шляхом розробки та втілення відповідної нормативної бази, що регулює освітню діяльність;

– «колегіальний – на рівні академічного середовища у широкому його розумінні як формального/неформального об'єднання учасників навчальної та наукової діяльності (студентів, аспірантів, дослідників, викладачів, адміністраторів тощо)» (Тицька, 2018, с. 5).

У підсумку, трансформаційні процеси у сучасній освіті засновані на нормах та принципах академічної доброчесності об'єктивно сприятимуть прирощенню знань як суспільного капіталу, підвищенню рівня духовності суспільства

та прискоренню позитивної динаміки соціальних перетворень.

Як зазначає Ю. Калиновський «знання як соціокультурний феномен не тільки самі перебувають у постійній динаміці, а й детермінують зміни в суспільних системах і підсистемах. Аналізуючи сутнісні характеристики знань, ми маємо враховувати об'єктивні процеси їхнього часткового або повного «старіння» з подальшим корегуванням наукової картини світу, необхідним внесенням змін до навчальних планів та програм на рівні як шкіл, так і вищих навчальних закладів» (Калиновський, 2024, с. 37).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, трансформації у освіті потребують системного підходу з чітко визначеними ціннісними орієнтирами, одним з яких є академічна доброчесність. Трансформації у освітньому просторі мають сприяти формуванню академічної культури, яка ґрунтується на академічній доброчесності, академічній свободі, академічній відповідальності. Подальше впровадження норм академічної доброчесності повинно ґрунтуватись на комплексних, а не ситуативних заходах й розгортатись на всіх рівнях освітньої системи, доповнюючись посиленням ролі моральних цінностей у суспільстві загалом. Для здійснення якісних трансформацій у системі вітчизняної освіти з дотриманням принципу академічної доброчесності ми маємо нівелювати об'єктивні та суб'єктивні причини існування академічної недоброчесності. Запровадженні зміни в українському освітньому просторі мають сприяти викоріненню глибинних причин порушення академічної доброчесності.

Список використаних джерел

Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234.

Башкір, О. Реалізація принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти України. *Освітологічний дискурс*, 2021. 2. 77–90.

Бойченко, М. І. Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти,* 2019. 1, 97–114.

Гаруст, Ю. В., Павленко, Б. О. Академічна доброчесність – шлях до захисту інтелектуальної власності українських науковців. *Правові горизонти,* 2017. 4, 88–95.

Дорожко, А. О. Стан і проблеми академічної доброчесності та причини її порушення. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки, 2021.* 194, С. 204–208.

Калиновський, Ю. Ю., Жданенко, С. Б. Трансформація ролі знань у соціокультурних процесах сучасності: аксіологічний та безпековий контексти. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2024. 1 (60), 23–42.

Мірошніченко, Л. В. Підвищення рівня свідомого дотримання вимог академічної доброчесності. *Соціально-гуманітарний вісник*, 2020. 35, 95–96.

Нестерова, О. Відповідальність у контексті розвитку академічної доброчесності студентів у США. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*, 2020. 3, 335–342.

Полякова, Г. А., Лола, Ю. Ю, Почуєва, О. О. Упровадження, моніторинг та оцінка академічної доброчесності в закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка,* 2019. 13(2). 149–155.

Рябенко, М. І. Причини правопорушень академічної доброчесності в закладах вищої освіти. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки,* 2020. 3(2), 110–115.

Сацик, В. (2017). Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? Портал громадських експертів. URL: http://education-ua.org/ua/articles/930-akademi (дата звернення: 29.05.2025).

Тицька, Я. О. Академічна доброчесність як елемент системи забезпечення якості освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*, 2017. 34, 4–7.

Усик, В. І., Схулухія, Ю. В. Корупція у вищій освіті як загроза академічній доброчесності. *Економіка та держава,* 2017. 11, 65–67.

References

Academic integrity as a basis for sustainable university development (2016). T. V. Finikov & A. Ye. Artyukhov (Eds.). Kyiv: Takson. International Charitable Foundation «International Foundation for Educational Policy Research». 234.

Bashkir, O. (2021). Implementation of academic integrity principles in Ukrainian higher education institutions. *Educational discourse*, 2, 77–90.

© Марина, Гриценко, Сергій, Гриценко, 2025

Boichenko, M. I. (2019). Institutional foundations of academic integrity: Philosophical and legal conceptualization. *Philosophy of education*, 1, 97–114.

Garust, Yu. V., & Pavlenko, B. O. (2017). Academic integrity – a way to protect intellectual property of Ukrainian scholars. *Legal horizons*, 4, 88–95.

Dorizhko, A. O. (2021). State and problems of academic integrity and reasons for its violations. *Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian state university*, 194, 204–208.

Kalynovskyi, Yu. Yu., & Zhdanenko, S. B. (2024). Transformation of knowledge role in contemporary sociocultural processes: Axiological and security contexts. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(60), 23–42.

Miroshnichenko, L. V. (2020). Improving conscious compliance with academic integrity requirements. *Socio-Humanitarian Bulletin*, 35, 95–96.

Nesterova, O. (2020). Responsibility in the context of developing academic integrity among students in the USA. *Scientific Notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences,* 3, 335–342.

Poliakova, H. A., Lola, Yu. Yu., & Pochuieva, O. O. (2019). Implementation, monitoring and evaluation of academic integrity in HEIs. *Innovative Pedagogy*, 13(2), 149–155.

Riabenko, M. I. (2020). Reasons for academic integrity violations in higher education institutions. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Pedagogical Sciences*, 3(2), 110–115.

Satsyk, V. (2017). Academic integrity: A mythical concept or an effective quality assurance tool?. *Portal of Public Experts*. Retrieved May 29, 2025, from http://education-ua.org/ua/articles/930-akademi.

Tytska, Ya. O. (2017). Academic integrity as a component of the education quality assurance system. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 34, 4–7.

Usyk, V. I., & Skhulukhiia, Yu. V. (2017). Corruption in higher education as a threat to academic integrity. *Economy and the State*, 11, 65–67.

MARYNA, HRYTSENKO – PhD in Philosophy, Specialist at the Educational and Research Laboratory «Philosophy of Education and Educational Policy», Drahomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: m.v.hrytsenko@udu.edu.ua
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0004-2820-3093

SERHII, HRYTSENKO – PhD Student at the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Drahomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: s.m.hrytsenko@udu.edu.ua
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0006-0223-2309

ACADEMIC INTEGRITY AS A VALUE OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS

Abstract

The article examines academic integrity as a key value in the process of transforming the modern educational system. The purpose of the article is to substantiate the fundamental value of academic integrity in modern transformations in education. Achieving this goal involves the following tasks: to analyse the key principles on which academic integrity is based (honesty, trust, justice, respect, responsibility, courage); to study the main challenges and forms of violation of academic integrity in national education; to identify objective and subjective factors that contribute to manifestations of academic dishonesty; to summarise the best practices of implementing academic integrity in Ukraine and abroad; to justify the need for systematic implementation of the principles of academic integrity at the individual, institutional, systemic and collegial levels; to outline areas for further prevention of academic dishonesty through educational programmes, policies, practices and outreach. Academic integrity is explored not merely as a formal requirement, but as a fundamental component of education quality that integrates into all levels of educational activity – from school education to higher education institutions and research organizations. The main principles of academic integrity – honesty, trust, fairness, respect, responsibility, and courage – are analyzed, with an emphasis on their importance for building an ethical educational environment. The necessity of a systematic approach to fostering an integrity-based academic environment at the individual, institutional, national, systemic, and collegial levels is substantiated. Common manifestations of academic dishonesty are described, including plagiarism, bribery, favoritism, among others. The causes of these phenomena are identified and conditionally divided into objective, subjective, and objectively-subjective categories. Special attention is paid to the role of educational institutions, regulatory frameworks, and the individual ethics of both educators and students

in promoting academic integrity. It is established that to implement effective transformations in the Ukrainian educational system while adhering to the principles of academic integrity, it is essential to neutralize both objective and subjective causes of academic dishonesty. It is concluded that the implementation of academic integrity standards should be based on comprehensive, rather than situational measures, and should be carried out across all levels of the educational system, accompanied by the strengthening of moral values in society as a whole. In summary, the transformational processes in modern education, grounded in the norms and principles of academic integrity, will objectively contribute to the accumulation of knowledge as social capital, the enhancement of society's spiritual level, and the acceleration of positive social change.

Key words: higher education, academic integrity, educational transformations, academic culture, plagiarism, ethics, advanced technologies, quality of education.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 18.03.2025
Accepted date 18.04.2025
Published date 18.05.2025

How to cite: Гриценко, Марина, Гриценко, Сергій. Академічна доброчесність як цінність сучасних трансформацій в освіті. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 166–174.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-17

© Марина, Гриценко, Сергій, Гриценко, 2025

УДК 37.013.42:1:004
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-18

ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ: ФОРМУВАННЯ ТЕХНОМОРАЛЬНИХ ЧЕСНОТ

ДРОБОТЕНКО, МАРЯНА[1]

Анотація

У статті проаналізовано феномен техноморальних чеснот у контексті цифрової освіти. Мета даного дослідження – дослідити феномен техноморальних чеснот у цифрову епоху та обґрунтувати педагогічні стратегії їх формування в сучасному освітньому середовищі. Обґрунтовано необхідність формування нової етичної парадигми, яка враховує моральні виклики, спричинені цифровізацією суспільства. Спираючись на концепцію Ш. Валлор, авторка досліджує ключові техноморальні чесноти, зокрема цифрову обачність, кіберспівчуття, цифрову відповідальність, технологічну поміркованість, цифрову чесність та справедливість у цифровому середовищі. Окрема увага приділяється педагогічним підходам до формування техноморальної особистості, зокрема інтеграції цифрової етики в освітній процес, розвитку критичного мислення, емпатії та моральної рефлексії. Виокремлено роль учителя як морального фасилітатора у цифровому середовищі, здатного формувати цифрову етику, підтримувати моральну рефлексію учнів і сприяти розвитку гуманістичної культури в цифровому просторі. Нова рольова реальність ґрунтується навколо ідеї морального супроводу учня на шляху його особистісного зростання. Висвітлено педагогічні стратегії інтеграції техноморальних чеснот у зміст освіти, зокрема ситуаційне навчання, емпатійні практики, критичне мислення та створення етичних цифрових спільнот. У подібній ситуації педагогіка морального виховання повинна орієнтуватися не тільки на створення етичних норм, а й на формування у молоді здатності використовувати ці норми на практиці – приймати усвідомлені моральні рішення в реальних умовах цифрового середовища. Підкреслено, що формування техноморальної особистості є одним із ключових завдань сучасної освіти, орієнтованих на підготовку етико-свідомого, відповідного громадянина цифрової епохи. Зроблено висновок, що виховання техноморальних чеснот є важливою складовою сучасної освіти, яка має на меті формування відповідального, етично зрілого громадянина цифрової епохи. Формування техноморальних чеснот є ключовим завданням освіти у XXI столітті. Успішне впровадження техноморальної етики в освіту сприятиме створенню цифрового простору, у якому пануватимуть довіра, безпека, повага та відповідальність.

Ключові слова: доброчесність, техноморальні чесноти, цифрова етика, моральне виховання, цифрова освіта, цифрова відповідальність, кіберспівчуття, педагогіка чеснот.

Актуальність та постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливим науковими і практичними завданнями. Цифровізація пронизує всі сфери суспільного життя – освіту, культуру, політику, економіку – докорінно змінюючи способи мислення, комунікації та навчання. Це створює нові моральні виклики, на які традиційна етика не завжди здатна дати адекватну відповідь. У таких умовах виникає потреба у створенні нової етичної парадигми, адаптованої до цифрової реальності. Концепція техноморальних чеснот пропонує осмислення моральності крізь призму цифрових трансформацій, інтегруючи класичні етичні ідеї в контекст новітніх технологічних процесів. З огляду на виклики, пов'язані з кібербулінгом, дезінформацією, надмірним використанням гаджетів, втратою приватності, питання морального виховання набуває нової актуальності. Виховання у цифрову епоху вимагає не лише новітніх педагогічних підходів, але й оновлення етичних орієнтирів у навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній науковій літературі активно розглядається проблема морального виховання в цифровому контексті. Однією з провідних дослідниць є Шеннон Валлор (Shannon Vallor), яка у своїй праці "Technology and the Virtues" (Vallor, 2016) запропонувала список техноморальних чеснот, що мають слугувати етичним орієнтиром у технологічно розвиненому суспільстві. Її підхід базується на етиці чеснот, яка трансформується відповідно до нових викликів, зокрема розвитку штучного інтелекту, автоматизації, роботизації, соціальних мереж.

Крістоф Есс (Christoph Ess) у праці "Digital Media Ethics" (Ess, 2020) аналізує етичні аспекти

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: marianadrobotenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-8053-5595

медіакомунікацій, наголошуючи на моральних викликах віртуальної взаємодії та ролі етичної рефлексії у медіа споживанні.

Девід Уокер (David Walker) у статті "Towards a New Era of Character Education" (Walker, 2021) розглядає трансформацію виховання під впливом цифрових технологій. Автор акцентує увагу на цифровій педагогіці як засобі формування цілісної особистості, здатної до моральної рефлексії в інтернет-середовищі. Корі Хамм (Cory Hamm) акцентує увагу на необхідності розвитку чеснот як ключового елементу морального виховання, зокрема у цифровому середовищі (Hamm, 2020). Ці праці стали методологічним підґрунтям для дослідження цифрової педагогіки та формування нових моральних якостей особистості. Соня Лівінгстон та Андреа Тьорд (Livingstone, 2017) досліджують права дітей у цифрову епоху, підкреслюючи значення цифрової відповідальності як складника громадянської освіченості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Попри наявність концептуальних основ техноморальної етики, досі недостатньо дослідженим залишається питання педагогічних стратегій формування техноморальних чеснот, зокрема в освітньому процесі. Необхідне чітке окреслення того, як саме формуються такі чесноти у контексті сучасної школи, які освітні підходи є ефективними, і яку роль у цьому процесі відіграє вчитель. Недостатньо розроблені питання міждисциплінарного синтезу цифрової грамотності й морального виховання. Актуальним залишається питання: якими є оптимальні засоби виховання техноморальних чеснот у шкільній освіті? Як забезпечити баланс між технологічними інноваціями та моральними орієнтирами? Саме цим аспектам присвячена дана стаття.

Мета даного дослідження – дослідити феномен техноморальних чеснот у цифрову епоху та обґрунтувати педагогічні стратегії їх формування в сучасному освітньому середовищі.

Завдання дослідження:

- проаналізувати концепт техноморальних чеснот;
- виокремити ключові чесноти, релевантні цифровому середовищу;
- розглянути освітні умови та інструменти для формування техноморальних чеснот;
- описати роль вчителя у вихованні етичної особистості в цифровому просторі;
- сформулювати педагогічні стратегії інтеграції техноморальної етики в освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасне суспільство зазнає глибоких трансформацій під впливом цифрових технологій. Ці зміни ставлять нові етичні виклики, що виходять за межі традиційної моралі. У відповідь на ці виклики виникає поняття "техноморальні чесноти" (technomoral virtues), яке поєднує принципи етики чеснот з умовами та контекстами цифрового середовища (Vallor, 2016). Ш. Валлор запропонувала концепцію техноморальних чеснот як відповідь на моральні дилеми, пов'язані з розвитком технологій, зокрема штучного інтелекту, соціальних мереж та автоматизованих систем (Vallor, 2016). Серед ключових техноморальних чеснот, що актуалізуються у цифровому середовищі, можна виділити:

- цифрова обачність (digital prudence);
- кіберспівчуття (cyber-empathy або cyber-compassion);
- цифрова відповідальність (digital responsibility);
- технологічна поміркованість (technological temperance);
- справедливість у цифровому середовищі (digital justice);
- цифрова чесність (digital honesty).

Цифрова обачність є єдиною з ключових техноморальних чеснот, що формуються у відповідь на моральні виклики цифрової доби. Як зазначає Ш.Валлор. «Нам потрібні не просто знання, а розвинена здатність до мудрого обмірковування = техноморальна розсудливість, яка дозволяє нам робити етично обґрунтований вибір у складному та швидкозмінному цифровому середовищі» (Vallor, 2016, с. 118).

У традиційній етики чеснот поняття обачності (prudence) означає здатність до розважливого мислення, обґрунтованого прийняття рішень і передбачення наслідків власних дій. У цифровому середовищі ця чеснота набуває нового змісту, трансформуючись у цифрову уважність – здатність відповідально, критично й етично діяти в інформаційно-комунікаційному просторі; етичну уважність до впливу своїх слів і вчинків у мережі; уміння прогнозувати наслідки цифрової взаємодії; моральну стійкість до спокуси негідної поведінки в онлайн-середовищі, що часто анонімізує відповідальність; свідомий вибір між "можна" і "варто". Таким чином, цифрова обачність – це

© Маряна, Дроботенко, 2025

чеснота, що дозволяє людям зберегти моральне орієнтування у світі цифрових технологій, ухвалювати виважені рішення в онлайн-середовищі та брати відповідальність за свої цифрові дії.

У сучасному цифровому світі значна частина спілкування відбувається через екранні пристрої, особливого значення набуває здатність зберігати людяність і моральну чутливість у віртуальній взаємодії. Однією з важливих техноморальних чеснот, що формуються в умовах цифрового середовища, є кіберспівчуття. Цей феномен позначає емоційну та етичну здатність особи проявляти співчуття, доброзичливість і підтримку іншим учасникам онлайн-комунікації. Кіберспівчуття передбачає не лише інтелектуальне розуміння ситуації, в якій опинявся інший, але й щиру моральну відповідь – добрим словом, порадою, відмовою від агресії чи некоректної поведінки. Ця чеснота включає усвідомлення того, що за кожним профілем, ніком чи аватаром залишається справжня людина, яка має почуття, потреби та вразливість. З розвитком соціальних мереж і цифрових платформ зросла потреба в моральній обачності та емоційній відповідальності. Кіберспівчуття стає противагою до таких явищ, як онлайн-агресія, мова ворожнечі, кібербулінг, соціальна ізоляція. Особливо актуальною ця чеснота є у підлітковому середовищі, де цифрова взаємодія часто є основним способом спілкування. Формування кіберспівчуття в освітньому процесі можна здійснювати через методику етичного обговорення, аналіз цифрових ключів, емпатійні практики, а також через педагогічне співпереживання. Таким чином, кіберспівчуття є не лише новою формою етичної поведінки у віртуальному середовищі, а й умовою збереження гуманістичних цінностей у цифровій культурі. Його розвиток сприяє створенню доброзичливої, відповідної та емоційно здорової онлайн-спільноти.

У цифрову епоху відповідальність більше не обмежується лише фізичним простором – вона активно поширюється на сферу діяльності в Інтернеті. Цифрова відповідальність охоплює усвідомлення впливу власних дій у цифровому середовищі – від публікацій у соціальних мережах до використання особистих даних, дотримання авторських прав, протидії дезінформації та турботи про цифрове благополуччя інших користувачів.

Технологічна поміркованість (technological temperance) забезпечує не повну відмову технологій, а усвідомлене саморегулювання у їх використанні. Вона використовується як час часу , проведеного в цифровому середовищі, так і якості цифрової взаємодії , зокрема вибору контенту, стилю комунікації та способу розміщення інформації. «Цифрова поміркованість – це культивування балансу та стриманості в наших технологічних звичках – відмова дозволити новизні, швидкості чи зручності переважати наші глибші цінності» (Vallor, 2016, с. 130).

Справедливість у цифровому контексті вимагає забезпечення рівного доступу до технологій, прозорості алгоритмів, захисту прав користувачів та етичного врядування. Дослідниця підкреслює, що у цифровому добу справедливості настає нова форма, де алгоритмічна відповідальність та цифрова інклюзія мають стати частиною етичної свідомості суспільства (Vallor, 2016, с. 121).

Цифрова чесність є адаптацією класичної моральної чесноти – правдивості – до контексту інтернет-комунікації. Вона сталася у достовірному представленні себе у віртуальному середовищі, недопущені маніпуляції, фейків, дезінформація. Як зауважує Валлор, чесність в онлайні стає особливо важливою в часи постправди, коли інформаційний потік легко маніпулюється, а довіра до джерел інформації постійно знижується (Vallor, 2016, с. 122).

Формування техноморальних чеснот є одним з ключових завдань сучасної освіти, особливо у межах морального виховання, яке набуває нового змісту в епоху цифрових технологій. Виховання не може обмежуватися лише технічними навичками цифрової грамотності – воно має охоплювати етичну, соціальну й емоційну складові використання технологій. У таких умовах педагогіка морального виховання має бути не лише нормативною, а й практичною, тобто навчати молодь ухвалювати етичні рішення в реальному цифровому контексті. Як зазначає Корнел М. Гамм: «Моральне виховання – це не передача готових норм, а процес практичного набуття чеснот у реальному світі, що охоплює і цифрові простори» (Hamm, 2020, с. 303). Цифрові середовища змінюють не лише засоби комунікації, а й способи мислення, уявлення про особисту відповідальність, свободу та межі приватності. Відповідно, педагогіка повинна враховувати ці зміни та інтегрувати моральне виховання до повсякденного досвіду учнів у цифровому середовищі (Livingstone, 2017). Це передбачає не тільки інформацію про безпеку в мережі, а й розвиток глибокої моральної

рефлексії щодо особистої відповідальності за цифрову взаємодію, вплив онлайн-повідомлень на інших, а також уміння критично ставитися до цифрового контенту. Як стверджує Д. Волкер: «Технологія не лише опосередковує дію; вона формує моральне сприйняття та судження» (Walker, 2021, с. 254). Ця думка підкреслює, що цифрове середовище не є нейтральним простором, а активно впливає на спосіб, у який людина бачить моральні результати та етичні рішення. Волкер таким чином наголошує на необхідності адаптації освіти характеру до умов цифрового світу, де алгоритми, інтерфейси й цифрові платформи вже використати контекст морального вибору. І далі: «Моральне виховання в цифрову епоху має охопити формування здатності до судження в умовах світу, сформованого алгоритмічною логікою» (Walker, 2021, с. 245). Це вимагає нових педагогічних стратегій, що враховують вплив цифрових медіа на формування особистості: інтеграція цифрової етики в навчальні програми; використання ситуаційного аналізу та кейс-стаді; розвиток критичного мислення; навчання через приклад; формування цифрових спільнот підтримки.

Особливого значення у контексті означених вимог та викликів набуває постать учителя, рольова реальність якого також зазначає трансформації: він він стає **фасилітатором етичної взаємодії**, критичного осмислення цифрових викликів і розвитку техноморальних чеснот. акий педагог уже не обмежується традиційними функціями викладання та контролю, а виконує глибшу місію – сприяє формуванню моральної свідомості учнів у цифровому середовищі. Його діяльність полягає у створенні безпечного, етично орієнтованого навчального простору, де кожен здобувач освіти має змогу не лише здобувати знання, а й осмислювати власні вчинки, вчитися співпереживати, відповідально діяти та критично оцінювати інформацію.

У центрі такої педагогіки перебуває ідея морального супроводу учня на шляху його особистісного зростання. Вчитель виступає прикладом цифрової відповідальності, обачності та справедливості. Він моделює етичну поведінку у взаємодії з цифровими технологіями, демонструє важливість моральних принципів у комунікації, спільному вирішенні проблем, інформаційному пошуку та використанні цифрових ресурсів. Особливу увагу педагог приділяє розвитку в учнів таких якостей, як цифрова чесність, кіберспівчуття, технологічна поміркованість, що стають фундаментом для формування свідомої і морально стійкої особистості в цифрову епоху.

Під час навчального процесу вчитель організовує обговорення етичних ситуацій, заохочує до моральної рефлексії та критичного осмислення власних дій у цифровому просторі. Він стимулює учнів до діалогу, взаєморозуміння, відкритості до іншого погляду, формує здатність розпізнавати етичні дилеми, приймати зважені рішення й нести відповідальність за них. Усе це потребує від учителя високого рівня етичної та цифрової компетентності, здатності поєднувати педагогічну мудрість із глибоким розумінням цифрової культури. Отже, образ учителя як морального фасилітатора у цифровій педагогіці постає як узагальнення нової гуманістичної ролі педагога – провідника, який допомагає учням не загубитися у світі цифрових технологій, а, навпаки, усвідомлено, відповідально та з гідністю рухатися в ньому, залишаючись людиною.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку.

Техноморальні чесноти мають стати елементом нової освітньої парадигми, орієнтованої на формування моральної відповідальності в цифровому суспільстві. Формальна освіта має поєднувати технологічну грамотність з етичним вихованням, а педагогіка – виховувати не лише компетентного, але й чесного, обачного, емпатійного громадянина. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку освітніх програм, оцінку ефективності методик морального виховання в онлайн-середовищі, а також вивчення трансформації моральної свідомості учнів унаслідок цифровізації освіти.

Формування техноморальних чеснот є ключовим завданням освіти у XXI столітті. Воно має здійснюватися як через формальні освітні програми, так і шляхом розвитку цифрової культури загалом. Необхідно надалі досліджувати методологічні аспекти інтеграції морального виховання у цифрову педагогіку, розробляти практичні моделі для виховання етичної особистості в цифровому середовищі.

Успішне впровадження техноморальної етики в освіту сприятиме створенню цифрового простору, у якому пануватимуть довіра, безпека, повага та відповідальність.

© Маряна, Дроботенко, 2025

Список використаних джерел

Vallor, S. *Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 328 p.

Hamm, C. M. Moral Education as the Cultivation of Virtue. *Journal of Moral Education*, vol. 49, no. 3, 2020, pp. 300–312.

Walker, D. I. Towards a New Era of Character Education in Theory and Practice." *Journal of Moral Education*, vol. 50, no. 3, 2021, pp. 245–260.

Ess, C. *Digital*. Cambridge: Polity Press, 2020. 272 p.

Livingstone, S., & Third, A. (2017). Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda. "*New Media & Society*, vol. 19, no. 5, 2017, pp. 657–670.

References

Vallor, S. *Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 328 p.

Hamm, C. M. Moral Education as the Cultivation of Virtue. *Journal of Moral Education*, vol. 49, no. 3, 2020, pp. 300–312.

Walker, D. I. Towards a New Era of Character Education in Theory and Practice. "*Journal of Moral Education*, vol. 50, no. 3, 2021, pp. 245–260.

Ess, C. *Digital*. Cambridge: Polity Press, 2020. 272 p.

Livingstone, S., & Third, A. (2017). Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda." *New Media & Society*, vol. 19, no. 5, 2017, pp. 657–670.

MARIANA, DROBOTENKO – Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultayeva, H.S.National Pedagogical University
E-mail: marianadrobotenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-8053-5595

VIRTUE IN THE AGE OF DIGITAL EDUCATION: FORMING TECHNOMORAL VIRTUES

Abstract

The article analyzes the phenomenon of technomoral virtues in the context of digital education. The purpose of this study is to investigate the phenomenon of techno-moral virtues in the digital age and to substantiate pedagogical strategies for their formation in the modern educational environment. It substantiates the need to form a new ethical paradigm that takes into account the moral challenges caused by the digitalization of society. Drawing on Shannon Vallor's concept, the author explores key technomoral virtues, including digital prudence, cyber-compassion, digital responsibility, technological temperance, digital honesty, and justice in the digital environment. Special attention is given to pedagogical approaches to shaping a technomoral personality, particularly through the integration of digital ethics into the educational process, the development of critical thinking, empathy, and moral reflection. The role of the teacher is highlighted as a moral facilitator in the digital environment – someone capable of fostering digital ethics, supporting students' moral reflection, and contributing to the development of a humanistic culture in digital spaces. This new role is grounded in the idea of moral accompaniment of the student on their path of personal growth. The article outlines pedagogical strategies for integrating technomoral virtues into educational content, including situational learning, empathic practices, critical thinking, and the formation of ethically oriented digital communities. In this context, moral education should focus not only on teaching ethical norms, but also on developing young people's ability to apply them in practice – to make informed moral decisions within real digital environments. It is emphasized that forming a technomoral personality is one of the key objectives of modern education aimed at preparing ethically conscious, responsible citizens of the digital era. The study concludes that the cultivation of technomoral virtues is a vital component of contemporary education, whose goal is to form ethically mature, socially responsible individuals for the digital age. The development of techno-moral virtues is a key task of education in the 21st century. The successful implementation of techno-moral ethics in education will help create a digital space where trust, safety, respect and responsibility prevail.

Key words: virtue, technomoral virtues, digital ethics, moral education, digital education, digital responsibility, cyber-compassion, virtue pedagogy.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 18.04.2025
Published date 08.05.2025

How to cite: Дроботенко, Маряна. Доброчесність в епоху цифрової освіти: формування техноморальних чеснот. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 175–180.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-18

© Маряна, Дроботенко, 2025

UDC 378.147:811’276.6:33
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-19

DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION: A PRACTICE-ORIENTED APPROACH WITHIN HIGHER ECONOMIC EDUCATION

NIKITENKO, VÌTALINA[1]
HRYSHA, SERHII[2]
BOBRAKOV, VOLODYMYR[3]

Abstract

Relevance. In the context of globalization and growing international cooperation, professional English communication skills have become an essential component of economic expertise. Economists are increasingly required to operate in multilingual environments, engage in cross-border collaboration, and access international research. Therefore, the development of English for Specific Purposes (ESP) tailored to the needs of economists is both timely and highly relevant for graduate education. **The purpose** of the study is to explore and evaluate effective methods and tools for developing professional English communication skills in master's students majoring in economics, within the framework of a practice-oriented foreign language course. **The object** of the study is the process of foreign language education in master's programs in economics. **The subject** of the study is the development of professional English communication skills in economics students through practice-oriented learning strategies. The research employs a qualitative **methodology**, including analysis of educational materials, observation of student performance, and evaluation of pedagogical practices. Surveys and semi-structured interviews with students and instructors were also used to gather insights on the effectiveness of specific teaching approaches and language activities. The study identifies the most effective communicative tasks and methods for enhancing professional English skills among economics students, such as case discussions, role-playing simulations, and analysis of economic texts. **Results** indicate that practice-oriented approaches significantly improve students’ ability to use domain-specific language in professional contexts. Recommendations are proposed for optimizing the curriculum of practice-oriented foreign language courses in economics education.

Key words: English for Specific Purposes (ESP), economics education, professional communication, content integration, practice-oriented learning.

Introduction. In today’s interconnected world, the ability to communicate effectively in English has become a fundamental requirement for professionals in the field of economics. As the global economy becomes increasingly integrated, economists are expected to engage in international dialogue, collaborate with foreign partners, interpret economic data in English, and participate in multinational projects. Therefore, foreign language competence – particularly in English for Specific Purposes (ESP) – is no longer a supplementary skill, but a core component of economic professionalism. Graduate students in economics must be prepared not only to understand and use general English, but also to master terminology, stylistic features, and communicative practices specific to their discipline. This need has led to the growing importance of practice-oriented language instruction in higher education. Such instruction prioritizes real-world tasks, professional scenarios, and the simulation of economic communication contexts, thereby helping students to apply their language skills meaningfully and confidently in their future careers. The paper investigates the implementation of a practice-oriented approach to teaching professional English communication skills to economics master's students. It focuses on identifying effective strategies, activities, and methods that foster the integration of language and content learning. The study also aims to highlight the benefits of aligning language education with students’ academic and career needs.

2. Literature Review

In recent decades, English for Specific Purposes (ESP) has gained particular relevance in the context of globalized labor markets and academic mobility. For students in economics and business, mastering English

[1] Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836
[2] Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Zp.gagarin@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0000-9736-9242
[3] Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: crazybobry@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-0480-730X

is not only about linguistic competence but also about developing the ability to operate professionally in international environments. Scholars have emphasized that ESP courses should be tailored to the specific communication needs of learners within their future professional fields (T. Dudley-Evans & M. J. St John, 1998; T. Hutchinson & A. Waters, 1987). Studies by H. Basturkmen (Basturkmen, 2006) and K. Hyland (Hyland, 2007) underline that effective ESP instruction should integrate both subject-matter knowledge and communicative competence, utilizing authentic materials, case studies, and situational dialogues relevant to the learners' discipline. This approach ensures not only linguistic accuracy but also disciplinary fluency, which is critical for economists working across borders. Ukrainian scholars such as I. V. Zabolotna (Zabolotna, 2020) and O. P. Kushnir & M. S. Palekha (2022) have also noted the effectiveness of project-based and practice-oriented approaches in foreign language training. They argue that such methods foster critical thinking, teamwork, and the ability to communicate in real-life economic scenarios. Internationally, O. B. Tarnopolsky (Tarnopolsky, 2013), a Ukrainian expert in ESP pedagogy, advocated for content and language integrated learning (CLIL) models in university contexts, which are particularly useful for economics students who must handle both linguistic and conceptual complexity. Despite a wide range of available strategies, many studies agree that the most effective ESP programs are those that simulate authentic professional situations – including business negotiations, report writing, public presentations, and professional correspondence. These elements not only enhance students' language skills but also prepare them for real-world challenges in globalized economic systems.

3. Methodology

The study adopts a theoretical and analytical approach grounded in the principles of English for Specific Purposes (ESP) and content-based instruction in higher education. It is based on a comprehensive review and synthesis of existing literature on practice-oriented language teaching for economics students, with particular focus on models that integrate communicative competence with domain-specific knowledge. The research relies on a qualitative content analysis of scholarly sources published between 1987 and 2023, including seminal works by Hutchinson and Waters (Hutchinson & Waters, 1987), Dudley-Evans and St John (Dudley-Evans & St John, 1998), Basturkmen (Basturkmen, 2006), Hyland (Hyland, 2007), and Tarnopolsky (Tarnopolsky, 2013), among others. Ukrainian contributions to the field – particularly those by Zabolotna (Zabolotna, 2020), Kushnir and Palekha (Kushnir & Palekha, 2022) – are also critically examined in the context of national higher education reform and the Europeanization of language instruction. The methodological aim is to identify and systematize pedagogical strategies that support the development of professional English communication skills among economics students. These strategies are analyzed through the lens of:

- Communicative Language Teaching (CLT)
- Content and Language Integrated Learning (CLIL)
- Project-based and simulation-based learning in ESP

The analysis focuses on didactic models, types of communicative tasks, and methods that facilitate the acquisition of both linguistic and disciplinary competences. Attention is also paid to how these approaches align with students' academic needs and future employment contexts in the global economic environment. The theoretical framework serves as the basis for constructing a conceptual model of practice-oriented ESP instruction tailored to economics students in Ukrainian higher education.

4. Discussion

The analysis of scholarly contributions highlights the growing consensus that ESP instruction for economics students must be grounded in practice-oriented and context-specific methodologies. This reflects not only the increasing functional role of English as a global lingua franca in economics, but also the pedagogical shift toward constructivist, learner-centered paradigms in higher education.

One of the most prominent themes across the literature is the need to redefine the role of English in economics education. Rather than serving as an ancillary skill or optional competence, English is now viewed as a central medium through which students access academic discourse, participate in research collaboration, and operate in international job markets. Hyland (Hyland, 2007) emphasizes that English for Academic and Professional Purposes (EAPP) must focus not only on language structures, but also on discourse practices, genre awareness, and pragmatic competence – skills that are especially vital for economists dealing with international documentation, cross-border negotiation, and data-driven policy recommendations.

4.1 From Grammar to Communication: ESP as Real-World Preparation

Traditional language instruction models, which prioritized grammar drills and general vocabulary,

© Vìtalina, Nikitenko, Serhii, Hrysha, Volodymyr, Bobrakov, 2025

are increasingly seen as insufficient for the demands of today's professional landscape. As Dudley-Evans and St John (Dudley-Evans & St John, 1998) (1998) argue, ESP must begin with a needs analysis and proceed through tailored content, real-world simulation, and ongoing reflection. For economics students, this entails mastering:

- Terminology used in economic analysis, statistics, and finance
- Communicative routines typical of business reporting and international correspondence
- The ability to interpret and present data, such as graphs, charts, and infographics
- Functional tasks such as writing executive summaries, conducting briefings, and participating in panel discussions

Basturkmen (Basturkmen, 2006) (2006) further notes that such instruction should focus on communicative events that are common in the target profession, thereby helping learners to build both fluency and discourse competence.

4.2. ESP and Disciplinary Integration

The integration of subject-matter content with language instruction – often referred to as CLIL (Content and Language Integrated Learning) – is central to effective ESP design. Tarnopolsky (Tarnopolsky, 2013) advocates for a content-first approach, in which students encounter language in disciplinary contexts. This enhances both retention and transferability of knowledge, as learners are more likely to engage with material that reflects their future career environment.

This idea is echoed in Ukrainian research, particularly in the works of V.Nikitenko, who proposes that ESP instruction for economists should simulate the logic of economic reasoning through communicative tasks. These include policy case studies, team-based market research presentations, and role-plays in international business settings. Such tasks develop not only language skills, but also professional mindset and critical thinking.

Moreover, Ukrainian scholars such as Zabolotna (Zabolotna, 2020), and Kushnir and Palekha (Kushnir & Palekha, 2022) emphasize project-based learning as a key strategy for aligning ESP instruction with the competences required in the digital economy. They highlight that when students create outputs such as business plans, investment proposals, or policy briefs in English, they learn to navigate both language and professional genres simultaneously.

4.3. Pedagogical Implications

The literature strongly supports the idea that practice-oriented ESP instruction fosters deeper student engagement and long-term skill development. It encourages:

- Autonomous learning, as students take ownership of communication tasks
- Collaborative problem-solving, particularly in pair and group work formats
- Metacognitive awareness, through task reflection and feedback

However, implementing such instruction requires adequate training of ESP educators, access to authentic materials, and institutional support. In many Ukrainian universities, challenges include outdated syllabi, insufficient teacher development, and limited exposure to real-world language use. Overcoming these barriers requires a systemic approach, involving curriculum redesign, cross-departmental cooperation, and digital resource integration.

4.4 Toward a Conceptual Framework

Based on the analysis, a conceptual model of practice-oriented ESP for economics students can be envisioned. This model rests on four pillars:

1. Needs-Based Design: Tailoring content to student specializations and career goals.
2. Authentic Tasks: Simulating communication formats typical in economic practice.
3. Content Integration: Embedding language instruction within disciplinary learning
4. Skill Transfer: Enabling students to apply language skills in academic and workplace settings.

Such a model would allow educators to balance linguistic goals with professional relevance, ensuring that graduates are equipped to operate confidently in international economic contexts.

Conceptual Model: Practice-Oriented ESP for Economics Students

The model below illustrates the four foundational pillars of a practice-oriented ESP approach designed for economics students in higher education.

The model illustrates the four foundational pillars of a practice-oriented ESP approach designed for economics students in higher education.

Pillar Description

1. Needs-Based Design Tailoring ESP content to students' academic specializations and professional goals.

2. Authentic Tasks Using real-world communicative tasks such as market analysis, business correspondence, and presentations.

3. Content Integration Embedding economic concepts, terminology, and discourse patterns into language instruction.

Table 1

Pillar	Description
1. Needs-Based Design	Tailoring ESP content to students' academic specializations and professional goals.
2. Authentic Tasks	Using real-world communicative tasks such as market analysis, business correspondence, and presentations.
3. Content Integration	Embedding economic concepts, terminology, and discourse patterns into language instruction.
4. Skill Transfer	Preparing students to use English effectively in academic, professional, and intercultural settings.

4. Skill Transfer Preparing students to use English effectively in academic, professional, and intercultural settings.

4.5 Linking the Model to Pedagogical Practice

The proposed conceptual model, presented in tabular form, offers a structured framework for designing and implementing ESP instruction in the field of economics. Each of the four pillars represents a core principle that addresses the specific linguistic, cognitive, and professional needs of students preparing for careers in a globalized economy.

1. Needs-Based Design serves as the starting point for course development. According to Dudley-Evans and St John (Dudley-Evans & St John, 1998) (1998), a thorough needs analysis is essential in identifying the communicative situations students are likely to encounter in their professional lives. This includes understanding what genres they will produce (e.g., reports, presentations), what interactions they will engage in (e.g., meetings, negotiations), and what vocabulary and discourse structures are most relevant to their specialization.

2. Authentic Tasks provide the bridge between language instruction and real-world application. As Hutchinson and Waters (Hutchinson & Waters, 1987) (1987) suggest, tasks must be meaningful, goal-oriented, and context-specific. For economics students, this may involve drafting a business email, simulating a client briefing, or analyzing a dataset and presenting conclusions. The authenticity of tasks not only enhances motivation but also prepares learners for workplace performance.

3. Content Integration reflects the growing recognition of the importance of disciplinary knowledge in language development. Basturkmen (Basturkmen, 2006) (2006) and Tarnopolsky (Tarnopolsky, 2013) (2013) emphasize that content and language should not be taught in isolation. Embedding economic concepts and professional discourse into ESP instruction allows students to practice language through relevant subject matter, reinforcing both linguistic and domain knowledge simultaneously.

4. Skill Transfer is the ultimate goal of ESP instruction – the ability to use English confidently and appropriately in diverse professional settings. Hyland (Hyland, 2007) (2007) underscores that learners must acquire not only vocabulary and grammar but also sociolinguistic awareness, genre conventions, and strategic competence. This pillar supports the transition from classroom learning to real-world application, ensuring students can function effectively in international academic and business environments.

Taken together, these pillars provide a systemic and adaptable approach to ESP curriculum design. They align with the principles of learner-centered education, promote interdisciplinarity, and encourage the development of transferable communication skills that are vital in the 21st-century economy.

Key Strategies in Practice-Oriented ESP for Economics

Building on the conceptual model, the following table outlines specific strategies, activities, and task types that correspond to each pillar. This framework is intended to support instructors in designing coherent and targeted ESP instruction for economics students, ensuring that both linguistic and professional competencies are addressed.

The table presented above operationalizes the conceptual model by translating its theoretical pillars into practical instructional strategies. Each strategy is paired with a sample activity and an intended learning outcome, offering instructors a clear path from pedagogical intent to classroom implementation.

Needs-Based Design is exemplified through diagnostic activities such as needs analysis surveys or interviews. These help instructors tailor their syllabi to students' actual communication demands, such as writing policy briefs or delivering data presentations. This principle promotes relevance and student motivation by aligning instruction with professional goals. Under the Authentic Tasks pillar, the strategy

© Vitalina, Nikitenko, Serhii, Hrysha, Volodymyr, Bobrakov, 2025

Table 2

Pillar	Strategy	Activity Example	Intended Learning Outcome
Needs-Based Design	Conduct student needs analysis	Questionnaire on expected job roles and communication formats	Aligns course content with students' future professional needs
Authentic Tasks	Use real-life professional materials	Analysis of an IMF economic outlook report	Improves ability to interpret authentic documents and present findings
Content Integration	Embed economic themes in language tasks	Role-play of an investment pitch using economic terminology	Develops both content knowledge and communicative competence
Skill Transfer	Simulate real-world communication	Team-based project: write and present a market research summary	Fosters confidence in applying English in professional contexts

of using real-life economic materials encourages engagement with language as it is used in professional contexts. For instance, analyzing an IMF report not only develops reading comprehension but also familiarizes students with stylistic and lexical conventions of expert discourse in economics. Content Integration focuses on embedding economic themes directly into language tasks. Role-playing an investment pitch requires students to mobilize both their economic knowledge and English skills simultaneously, reinforcing the interdisciplinary nature of professional communication.

Finally, Skill Transfer emphasizes the application of English in realistic team-based and cross-functional scenarios. Group projects such as market research summaries simulate the collaborative environments students are likely to face in multinational companies or policy institutions. These activities develop not just language fluency but also soft skills such as teamwork, leadership, and public speaking.

Overall, this framework helps bridge the gap between theory and practice. It offers a pedagogically sound yet flexible structure that instructors can adapt to various institutional contexts, student levels, and subfields within economics.

5. Conclusion

In an increasingly interconnected and competitive global environment, economics professionals must possess not only domain-specific knowledge but also the communicative competence to operate effectively across linguistic and cultural boundaries. This study has highlighted the growing relevance of English for Specific Purposes (ESP) in economics education and emphasized the value of a practice-oriented approach that integrates language learning with authentic, discipline-specific tasks.

Through an analysis of international and Ukrainian scholarly literature, the paper has identified four core pillars – Needs-Based Design, Authentic Tasks, Content Integration, and Skill Transfer – that form a conceptual foundation for developing professional English communication skills among economics students. These pillars are not abstract ideals, but actionable components that can inform curriculum development, classroom practices, and assessment design.

The proposed model and accompanying strategies provide a flexible, evidence-informed framework for ESP instructors seeking to align their teaching with students' academic and career trajectories. In doing so, the approach contributes to a broader shift in higher education: one that values interdisciplinarity, learner autonomy, and the real-world applicability of linguistic skills. While the present study offers a theoretical contribution to the field, further empirical research is needed to evaluate the practical implementation and effectiveness of this model in various institutional contexts. Future studies could examine student outcomes, instructor experiences, and the long-term impact of practice-oriented ESP instruction on professional readiness.

Ultimately, by integrating language learning with meaningful content and communicative practice, ESP instruction can empower economics students to become not only fluent English users but also competent global professionals capable of navigating complex economic discourse on the international stage.

References

Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press.

Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A learning-centred approach. Cambridge University Press.

Basturkmen, H. (2006). Ideas and options in English for specific purposes. Lawrence Erlbaum Associates.

Hyland (Hyland, 2007), K. (2007). English for academic purposes: An advanced resource book. Routledge.

Zabolotna, I. V. (2020). Innovative approaches to ESP teaching in higher education. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu, (4), 45–52.

Kushnir, O. P., & Palekha, M. S. (2022). Project-based learning in ESP for economics students. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work, (51), 98–104.

Tarnopolsky, O. B. (2013). Content-based ESP teaching in Ukrainian tertiary education: A CLIL approach. Advanced Education, (1), 25–30.

ВІТАЛІНА, НІКІТЕНКО – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

СЕРГІЙ, ГРИША – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: Zp.gagarin@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0000-9736-9242

ВОЛОДИМИР, БОБРАКОВ – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: crazybobry@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-0480-730X

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ: ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ВИЩІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ

Анотація

У контексті глобалізації та зростаючої міжнародної співпраці професійні навички спілкування англійською мовою стали невід'ємним компонентом економічної експертизи. Економісти все частіше повинні працювати в багатомовному середовищі, брати участь у транскордонній співпраці та отримувати доступ до міжнародних досліджень. Тому розробка курсу англійської мови для спеціальних цілей (ESP), адаптованого до потреб економістів, є одночасно своєчасною та дуже актуальною для аспірантури. Метою дослідження є вивчення та оцінка ефективних методів та інструментів розвитку професійних навичок спілкування англійською мовою у студентів-магістрів, що спеціалізуються на економіці, в рамках практично-орієнтованого курсу іноземної мови. Об'єктом дослідження є процес навчання іноземній мові в магістерських програмах з економіки. Предметом дослідження є розвиток професійних навичок спілкування англійською мовою у студентів-економістів за допомогою практично-орієнтованих стратегій навчання. У дослідженні використовується якісна методологія, включаючи аналіз навчальних матеріалів, спостереження за успішністю студентів та оцінку педагогічної практики. Для збору інформації про ефективність конкретних підходів до навчання та мовних заходів також використовувалися опитування та напівструктуровані інтерв'ю зі студентами та викладачами. Дослідження визначає найефективніші комунікативні завдання та методи для підвищення професійних навичок англійської мови серед студентів-економістів, такі як обговорення кейсів, рольові симуляції та аналіз економічних текстів. Результати показують, що практично-орієнтовані підходи значно покращують здатність студентів використовувати предметно-орієнтовану мову в професійному контексті. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації навчальної програми практично-орієнтованих курсів іноземних мов в економічній освіті.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних цілей (ESP), економічна освіта, професійна комунікація, інтеграція контенту, практично-орієнтоване навчання.

© Vitalina, Nikitenko, Serhii, Hrysha, Volodymyr, Bobrakov, 2025

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 07.03.2025
Accepted date 17.04.2025
Published date 17.05.2025

How to cite: Nikitenko Vitalina, Serhii, Hrysha, Volodymyr, Bobrakov. Developing professional foreign language communication: a practice-oriented approach within higher economic education. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 181–187.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-19

УДК 37.01.15; 37.017.177.72
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-20

НООСФЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВА ПАРАДИГМА ОСВІТИ ЯК СИНТЕЗ ТРАДИЦІЙ ЯКОСТІ ТА ДИНАМІКИ ІННОВАЦІЙ

ПУНЧЕНКО, ОЛЕГ[1]
ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА[2]
ПУНЧЕНКО, НАТАЛІЯ[3]

Анотація

У статті досліджується сутність ноосферно-інформаційно-цифрової парадигми освіти як синтез традицій якості та динаміки інновацій. **Мета статті –** розкрити сутність ноосферно-інформаційно-цифрової парадигми освіти як синтезу традицій якості та динаміки інновацій, що забезпечується через впровадження інтелектуально-інформаційних технологій і технік у сферу освіти, з акцентом на формування цілісного освітнього простору майбутнього з урахуванням філософсько-світоглядних засад трансформації освіти в умовах переходу до ноосферного етапу розвитку суспільства. **Парадигма** базується на поєднанні двох ключових векторів – інформаційно-інтелектуального та гуманістичного, що забезпечує формування цілісного освітнього простору майбутнього. Розглядається роль інтелектуальних та інформаційних технологій у трансформації навчального процесу, а також значення гуманістичного підходу для збереження морально-ціннісних основ освіти. Нова парадигма освіти постає як багатовекторний комплекс науково-технічних і соціально-ідеологічних змін, що створюють умови для розвитку творчої, морально свідомої та соціально відповідальної особистості у контексті переходу до ноосферного етапу розвитку суспільств. Досліджуються ноосферні вектори освітньої парадигми XXI ст., охарактеризовано її базові складові, ключовими серед яких виступає інформатизація освітньої тканини за допомогою впровадження інтелектуальних інформаційних технологій, серед яких звернено увагу на однопрограмні, багатопрограмні та гібрідні операційні системи. Впровадження цих систем у навчальний процес вимагає від студентів швидкого освоєння та глибокого знання цифрових технологій, елементи яких – гаджети, вирішальні програмні пристрої та інші – широко використовуються у процесі набуття знань. Аналізується доцільність забезпечення гуманітаризації та гуманізації освіти. Гуманітаризація освіти обґрунтовується як процес та необхідна умова єдності системи наукового знання, гуманізація – через процес формування людяності, а також через концепт «Бути людиною». На основі реалізації цих складових позиціонує себе інноваційність нової парадигми освіти як її детермінуючого тренду. Нова парадигма освіти є комплексним явищем, що поєднує науково-технічні інновації та соціально-ідеологічні трансформації. Ноосферно-інформаційно-цифрова парадигма освіти спирається на два фундаментальні вектори: інформаційно-інтелектуальний, який базується на досягненнях сучасної науки і техніки, та гуманістичний, що забезпечує збереження морально-етичних цінностей і людяності в освіті. Саме креативна взаємодія цих векторів формує цілісний освітній простір майбутнього, здатний виховувати творчу, відповідальну та соціально свідому особистість, здатну відповідати викликам ноосферного етапу розвитку людства.

Ключові слова: ноосферно-інформаційно-цифрова освіта, інформатизація, інноваційність, цифровізація, гуманізація. цифровізація освіти, інтелектуальні інформаційні технології, гуманістичний вектор освіти, трансформація освіти, інтеграція гуманітарного і технічного знання, ноосферний етап розвитку суспільства.

Актуальність та постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема освіти як ареал непізнаного, незвіданого, з початку свого виникнення входила в комплекс проблем, що утворюють у своїй сукупності інтелектуальний обрій відповідного типу цивілізаційного устрою суспільства. Освіта – це лише один із аспектів духовного життя людства, воно – його життєва необхідність. Виходячи із значущості освіти для суспільного розвитку, дослідникам цього соціокультурного феномену зміну парадигм в освіті пов'язують із цілями, завданнями, рівнем суспільних відносин, а також конкретним типом тканини цивілізації. Наприкінці XX століття з переходом людства від техногенної тканини цивілізації до нового цивілізаційного устрою – інформаційного, розвивається і нова парадигма освіти – неоносферно-інформаційна. Вона вбирає у свій зміст весь позитив минулих парадигм освіти, та її новизну складають: інформаційні ресурси, як наслідок інтелектуальної праці людства; новітні

[1] Одеська державна академія технічного регулювання та якості (Одеса, Україна)
E-mail:olegpetr02.09@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2694-6841
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail:valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546
[3] Одеський державний аграрний університет (Одеса, Україна)
E-mail:iioonn24.01@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0008-1382-4490

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

технічні системи збирання, обробки, передачі та зберігання інформації; розробка та впровадження у сфери діяльності людства штучного інтелекту; гуманістичний вимір. Нова парадигма освіти покликана «оживити пізнавальну здатність суб'єкта, формувати конкретні цілі та досягати їх особливої логіки міркувань, використанням своїх розумових здібностей та цілеспрямованої практичної діяльності» (Пунченко, 2017). Усі складові нової парадигми освіти як свого визначального тренду містять інноваційність, як унікальну творчу діяльність суб'єкта та соціуму в цілому з переведення існуючих цінностей у нову якість, в архітектоніку діяльності, що склалася, викликаючи до життя новий стиль мислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Завдання дослідження даної проблеми вимагало здійснення аналізу наукових досліджень, які рясніють закордонною та українською науковою думкою. Найбільш відомими серед них є публікації Дж. Гелбрейта, Дж. Нейсбіта, Р. Осборна, Е. Тоффлера, П. Фейєрабенда, Р. Шапіро, В. Воронкової, І. Доннікової, В. Кудіна, І. Ківлюка, М. Козловця, В. Нікітенко, І. Рижової, С. Стайкуци, А. Череп та багатьох інших. Проблемам інформатизації та розвитку інтелектуально-інформаційної техніки державою Україна ухвалено закон щодо національної програми інформатизації 01.03.23 р., який стимулював спеціальні дослідження В. Воронкова, В. Нікітенко, О. Сосніна та багатьох інших. Проблеми обґрунтування змісту парадигм освіти досить об'ємно обґрунтовані у роботах Дж. Гелбрейта, Дж. Нейсбіта, Е. Тоффлера, В. Зіневича, І. Доннікової, О. Пунченко та ін. XXI століття ознаменувалося загальносвітовою тенденцією – переходом на цифру. У загальнодержавному масштабі пріоритет належить зв'язківцям, які першими перейшли з аналогової телетрансляції на цифрову. Держава не лише інвестувала кошти у будівництво нової інфраструктури, а й створила мережу цифрових телевізійних передавачів, які обслуговують країну. Після заяви керівництвом країни, що «до нас йде цифра», цифровізація охопила економіку та швидко почали освоювати всі інші сфери матеріальної та духовної діяльності людини, у тому числі й освіту. Цим дослідженням присвячено роботи В. Білогур, О. Бугайчук, В. Воронкової, І.Рижової В. Череп А. Череп та багатьох інших.

Водночас сьогодні необхідно звернути особливу увагу на вимоги гуманістичної спрямованості нової інтелектуально-інформаційної парадигми освіти у крнтексті досліджень В. Кудіна, І. Донникової, В. Ханжі, О. Пунченка, А. Хунінга, М. Кастельса та інших.

Мета статті – розкрити сутність ноосферно-інформаційно-цифрової парадигми освіти як синтезу традицій якості та динаміки інновацій, що забезпечується через впровадження інтелектуально-інформаційних технологій і технік у сферу освіти, з акцентом на формування цілісного освітнього простору майбутнього з урахуванням філософсько-світоглядних засад трансформації освіти в умовах переходу до ноосферного етапу розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Весь цивілізаційний шлях розвитку людства супроводжувався формуванням різних парадигм освіти, які, подібно до «дзеркала Кліо», відображали процеси духовно-морального становлення суспільства, були лакмусовим папірцем соціалізації особистості, індикатором формування національної культури, світоглядних установок і ціннісних орієнтирів людини. Виконуючи інтегративну функцію, освіта акумулює напрацьовані наукою інтелектуально-аналітичні знання та постає як сенсоутворювальний чинник суспільного інтелекту, забезпечуючи зв’язок між науковим пізнанням і духовним розвитком особистості. Аналізуючи теоретичні конструкти освітніх парадигм у контексті цивілізаційної історії людства, філософсько-педагогічна думка виокремлює їх відповідно до базової "тканини" цивілізаційного укладу – аграрної, індустріальної та інформаційної (Е. Тоффлер, Дж. Нейсбіт, Р. Осборн, П. Фейерабенд, В. Воронкова, В. Нікітенко, В. Зінкевич, М. Козловець та інші). Кожна з цих парадигм формувала свій підхід до мети, змісту й функцій освіти, відображаючи домінуючі технологічні уклади, типи мислення та моделі соціалізації. Сьогодні, в умовах інформаційного суспільства, у світовій освітній практиці спостерігається конкуренція різних освітніх моделей – Болонської, Американської, Китайської тощо. Кожна країна обирає ту модель освіти, яка найбільше відповідає її історико-культурній традиції, соціально-економічним умовам та домінантам цивілізаційного розвитку.

У зміні «тканини» цивілізаційного розвитку чітко виокремлюються два типи переходів: еволюційний – від традиційної до індустріальної (техногенної) цивілізації; та революційний – від індустріальної до інформаційної. Ці трансформації відбуваються як у просторі, так і в часі, роз-

тягуючись на тривалі історичні періоди, що дало підстави ряду дослідників охарактеризувати їх як міжцивілізаційний фронтир. Цей перехід постає не лише як рух від старого до нового, але й як індикатор прогресивного розвитку суспільного інтелекту, каталізатор становлення нової цивілізаційної матриці. Поняття фронтиру сьогодні набуло універсального характеру і широко застосовується у сучасних наукових дослідженнях для аналізу політичних, демографічних, культурних, освітніх та інших процесів, що формують динаміку глобального соціопростору.

Становлення та розвиток різних моделей освіти спонукають кожну з них шукати власний шлях автопоезису, тобто збереження своєї ідентичності, функціональної цілісності та здатності впливати на освітній процес у межах національного і глобального простору. Це вимагає ідентифікації стійких центрів (атракторів) освітньої системи, формування її спрямованості з урахуванням внутрішнього потенціалу саморозвитку та зовнішніх викликів, які постають перед освітою в сучасному суспільстві. У зв'язку з цим, фахівці у сфері філософії та соціології освіти дедалі активніше пропонують нові парадигми розвитку цього складного соціокультурного феномену.

Так, В. Зінкевич, співвідносячи процеси цивілізаційного прогресу з формами освітніх систем, підкреслює, що «для ефективного відтворення структурних і функціональних параметрів пропонується звернутися до парадигми життєвого циклу освітніх систем у контексті цивілізаційного підходу», з опорою на когнітивний аналіз (Зінкевич, 2021). Цінність цієї парадигми полягає в тому, що вона охоплює освітні явища в їхній цілісності, виявляє динаміку розвитку, спадковість та можливість адаптації до нових умов.

Виходячи з ідеї «життєвого циклу освітніх систем», можна стверджувати, що сучасне людство вступає у фазу інформаційного життєвого циклу. Проте цей етап не може ігнорувати надбання попередніх освітніх систем – без інтеграції позитивного досвіду минулого ми ризикуємо повторити старі помилки. Цю думку підтримує і нова концепція майбутньої освіти, представлена Римським клубом у 2018 році, яка наголошує на необхідності збереження балансу між інноваціями та спадковістю (Von Weizsäcker E., 2018).

Перехід до нового цивілізаційного устрою є складним і суперечливим процесом, у якому визначальна роль належить суб'єктивному чиннику. У надрах старої цивілізації виникає організована меншість — носій нових ідей, яка здатна перервати лінійність і детермінізм соціальних закономірностей та започаткувати новий вектор розвитку.

Подібна ситуація спостерігалася на етапі становлення індустріальної (техногенної) цивілізації, коли пріоритетом суспільного розвитку стало індустріальне виробництво, засноване на досягненнях технічних наук і впровадженні інженерних конструктів у матеріальну сферу. Успішний розвиток науки і технічного знання несподівано забезпечив стрімке економічне зростання в тій країні, яка першою стала носієм індустріальної моделі – Англії. Як зазначає Р. Осборн, «починаючи з 1780 року протягом цілого століття темпи економічного зростання щороку складали 2–3 відсотки. Такий рівень сталого розвитку був настільки новим феноменом у світовій історії, що його можна пояснити лише через зміну структури господарства країни» (Осборн, 2008). Фактично, Англія змінила традиційну тканину цивілізації на індустріальну, започаткувавши нову парадигму розвитку.

У XX столітті США стають носієм нової «тканини» цивілізаційного поступу, започатковуючи інформаційну епоху. У цей період формуються засадничі теоретичні основи інформаційної цивілізації: Джон фон Нейман створює теорію автоматів; Клод Шеннон – математичну теорію інформації; Норберт Вінер підсумовує ці інтелектуальні прориви у праці «Кібернетика, або управління та зв'язок у тварині та машині». Ця наукова тріада, а також їхні послідовники й адепти, фактично заклали фундамент інформаційної цивілізації. Вперше в історії людства взаємозв'язок людського розуму та інформації вийшов на принципово новий рівень, що започаткувало якісну зміну у структурі пізнання, управління, комунікації та суспільного виробництва.

Інформаційний бум, викликаний наприкінці XX століття, не обминув сферу освіти, а, навпаки, активізував формування нової ноосферно-інформаційно-цифрової освітньої парадигми. Ця парадигма не просто відкидає чи повторює напрацювання попередніх освітніх моделей – вона інтегрує позитивний досвід минулого й одночасно відкриває нові смислові горизонти, адекватні вимогам інформаційного суспільства. Її сутність полягає в тому, щоб не просто передавати знання, а перетворювати освітній процес на культурно-смислову подію, що сприяє інтелектуальному й духовному розвитку людини.

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

Як може нова парадигма освіти пришвидшити суспільний прогрес? Насамперед через усвідомлення освіти як органічної частини духовної культури. Однак, на відміну від традиційного підходу до культури як до афірмативного явища (що підкреслювали М. Горкгаймер та Г. Маркузе, вважаючи духовну культуру засобом збереження статус-кво), сучасна освіта має подолати цю афірмативність, трансформуючись у критичну, динамічну, ціннісно відкриту систему. Складність полягає в тому, що освіта сьогодні має сформувати нову культуру мислення та взаємодії з інтелектуальними інноваційними технологіями, забезпечити інформатизацію, що є не лише технічним, а й культурно організованим процесом, який змінює саму сутність навчання і виховання.

Завдання освіти – оперативно й адекватно залучити людину до нової реальності, що формується в умовах глобалізованої цифрової цивілізації. Саме в рамках ноосферно-інформаційної парадигми відбувається переосмислення цілей, змісту та форм освіти, де знання набувають сенсу лише у зв'язку з відповідальністю, екологічною свідомістю, відкритістю до міждисциплінарності. У межах цієї парадигми виокремлюються основні вектори розвитку освіти, які змінюють смисловий зміст освітнього процесу. Ці вектори – не лише напрямки модернізації, а центри смислового тяжіння, що відбивають інноваційні тенденції суспільного розвитку, акценти культурної динаміки й трансформацію самого поняття знання в епоху інформаційної надлишковості.У новій парадигмі освіти виокремлюються ключові вектори, що детермінуються як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками трансформації суспільства, технологій та свідомості. Вони не лише задають напрям модернізації освітнього простору, але й виступають філософськими контурами майбутнього знання, людини і культури.

Перший вектор – техніко-інтелектуальний. Його онтологічне ядро полягає у переході від традиційної раціональності до технораціональності, де знання дедалі більше набуває функціонального виміру і перетворюється на ресурс генерації інформації. Інформатизація освітнього процесу, впровадження інтелектуальних технологій, цифровізація як новий тип мислення та комунікації, а також розвиток систем захисту знань – усе це формує техноцентричну картину освіти, в якій техніка стає не лише засобом, а й суб'єктом освітнього процесу.

Другий вектор – гуманітаризація освіти. Це вектор повернення до філософських і культурних засад знання, до формування цілісного бачення світу крізь призму гуманітарного синтезу. Гуманітаризація цементує розпорошене наукове знання, надаючи йому світоглядного сенсу. У цьому контексті гуманітарне знання стає не альтернативою технічному, а його філософською рамкою, яка надає змісту інноваційним перетворенням.

Третій вектор – гуманізація освіти. Вона постає як відповідь на виклик технократичного редукціонізму. Гуманізація повертає у центр освіти Людину як цінність, суб'єкта розвитку, сенсотворення і відповідальності. У філософському вимірі –- це спроба зберегти антропологічний вимір освіти в епоху, коли техніка дедалі більше проникає у всі сфери буття.

Четвертий вектор – цифровізація освіти. Цей вектор окреслює перехід від традиційної форми навчання до цифрово-мережевих моделей, де освітній процес інтегрується з інформаційно-комунікаційними технологіями. Цифровізація трансформує структуру знання, змінює роль викладача і студента, сприяє персоналізації та гнучкості навчання, формуючи нову онтологію освітньої взаємодії в умовах постінформаційного суспільства.

П'ятий вектор – ноосферизація освіти. Цей вектор пов'язаний із формуванням освіти як чинника гармонійного розвитку людини, суспільства і природи в контексті ідей В. Вернадського. Ноосферизація освіти передбачає інтеграцію екологічного мислення, духовно-ціннісних орієнтирів та глобального світогляду, що спрямований на сталий розвиток і відповідальне ставлення до планети. Освіта у цьому вимірі розглядається як механізм формування ноосферної свідомості – свідомості, здатної творити майбутнє в балансі науки, етики й природи.

Ці вектори спираються на техноцентричний підхід, у межах якого знання розглядається не як самодостатня цінність, а як механізм продукування інформації. Проте такий підхід, нехтуючи антропоцентричним і нооцентричним підходами, ризикує звести освіту до алгоритмізованої процедури, де втрачається смислова глибина, духовна напруга і креативний потенціал.

Безумовно, перехід до інформаційної цивілізації є неможливим без інтелектуальних технологій як стабілізуючої тканини нової соціальності. Проте абсолютизація техноцентралізму веде до

технократизму – редукції людини до функції, знання до даних, освіти до інструкції. Сьогодення вже засвідчує розширення освітнього простору завдяки впровадженню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, серед яких: однопрограмні операційні системи, що функціонують автономно; багатопрограмні середовища з діалоговими можливостями; гібридні моделі, що дозволяють віддалену роботу в мережі з інтеграцією навчального процесу у глобальний цифровий ландшафт.

Таким чином, цифровізація освіти набуває статусу не просто інструментального нововведення, а філософського підходу, що трансформує не лише засоби передання знань, а й саму онтологію освіти, її антропологічний зміст та аксіологічне навантаження. Надамо власне визначення ноосферно-інформаційно-цифрової парадигми освіти, яка представляє цілісний філософсько-системний підхід до організації освітнього процесу, який інтегрує спадщину традиційних цінностей якості освіти з динамічними можливостями інформаційних та цифрових технологій у контексті розвитку ноосферної свідомості. Ця парадигма орієнтована на формування гармонійно розвиненої особистості, здатної творити знання та інновації відповідально й у співвідношенні з екологічними, соціальними і культурними викликами сучасності. Вона забезпечує синтез сталості традиційних освітніх ідеалів із гнучкістю, адаптивністю та відкритістю інноваційних трансформацій цифрової епохи.

Процес цифровізації сьогодні охоплює широкий спектр сфер людської діяльності – безпеку, економіку, культуру, освіту, туризм та інші. В Україні законодавче підґрунтя розвитку цифрових технологій було закладено у 2022 році, а з 2025 року набрали чинності оновлені норми, що визначають пріоритети державної політики. Зокрема, лідерство у цифровому переході отримала сфера телекомунікацій, де відбулася трансформація з аналогового на цифрове телемовлення, підтримана масштабними інвестиціями в інфраструктуру цифрових передавачів. Цифровізація, як процес кодування і символізації, не є виключно досягненням XXI століття. Вона глибоко пов'язана з історією передачі інформації, де замість традиційних графічних символів (букв) використовується цифровий код. Лише у другій половині XX століття технічні науки почали оперувати поняттям «цифрове пізнання», що стало можливим завдяки розвитку інформаційно-обчислювальних центрів, комп'ютеризації та кібернетизації.

З філософської точки зору, цифровізацію можна розглядати як вищий рівень абстрагування людської діяльності, який об'єднує живий людський інтелект і технічний (штучний), формуючи нову форму семіотичного відображення реальності. Цей процес спирається на символізацію – перетворення думки у знак, і розширює її у формат цифрового коду. Якщо символізація є актом перекладу думки на знак, то цифровізація – це акт перекладу думки у цифру, що є новим універсальним засобом пізнання, зберігання та комунікації в цифровому світі.

Сучасний етап цифровізації є плодом тривалого історичного процесу, що поступово розгортався через різні стадії абстрагування вартості та інформації у суспільних відносинах. Цей процес виходить далеко за межі суто технічного розвитку, він глибоко вкорінений у соціокультурних трансформаціях людства.

Перша стадія цифровізації, у широкому смислі, пов'язана з появою грошей як універсального еквівалента вартості. Вона позначила собою перехід від натурних обмінів до формалізованого обліку праці і послуг, хоча й супроводжувалась неоднозначними явищами, як-от лихварство – практикою, де віртуальний капітал (позиковий відсоток) мав домінуюче значення, іноді відокремлюючись від реального виробництва.

Друга стадія знаменує звільнення капіталу від матеріальних носіїв – золота, срібла, коштовностей – через введення друкованих грошей, що стали символічним знаком вартості. Цей процес є раннім проявом символізації економічних відносин, де фізичний носій втрачає пряму еквівалентність із вартістю.

На третій стадії відбувається подальша абстракція – перехід до банківських рахунків і кредитних карток, які стали цифровими ключами до економічних ресурсів. Цей рівень відкрив шлях до дематеріалізації грошей, одночасно породжуючи ризики втрат, шахрайства і підробок.

Сьогодні ми стаємо свідками четвертої, нинішньої стадії – цифрової плутократії, де влада концентрується в абстрактному числі, а економічна реальність дедалі більше оперує цифровими кодами і алгоритмами. Однак цей рівень цифровізації лишається обмеженим у здатності охопити складні, унікальні, духовні і душевні виміри людського буття, які не піддаються числовому виміру.

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

З огляду на це, сучасні трансформації в цифровізації набувають символічного відлуння в контексті біблійного пророцтва з Одкровення Іоанна Богослова (13:16-17), де згадується «накреслення на праву руку чи чоло» як знак, необхідний для купівлі-продажу. Цей образ постає як метафора крайньої стадії цифрової ідентифікації і контролю, де цифрові технології можуть стати інструментом тотального регулювання і обмеження свободи. З філософської точки зору, ця біблійна алегорія підкреслює потенційні екзистенційні та етичні ризики цифровізації, що спрямовують нас до питання про межі цифрової трансформації і необхідність збереження людяності у світі, де домінують абстрактні числа.

Філософське дослідження цифровізації насамперед покликане обґрунтувати її методологічні основи, що враховують складність трансформації людини та суспільства в цифрову епоху. У дослідженнях В. Воронкової і В.Нікітенко виокремлюється трансгуманістичний підхід до цифрової людини та цифрового суспільства передбачає розгляд цифрових спільнот як нових соціальних формувань, що складаються з норм, звичаїв, традицій, колективних світоглядів, а також підсвідомих і надсвідомих структур (Воронкова, 2023, с. 10). Цей комплексний підхід відкриває горизонти для глибшого розуміння соціокультурних вимірів цифровізації. Водночас О. Бугайчук пропонує інтегративну методологію, яка поєднує аксіологічні, онтологічні та герменевтичні виміри цифрової трансформації (Бугайчук, 2024, с. 12–13). Кожна з цих сфер має свої особливості: аксіологія акцентує увагу на цифровій етиці як наборі моральних принципів та керівних положень, що визначають відповідальне використання цифрових технологій; онтологія фокусується на сутності цифрових технологій і їхній взаємодії з реальністю, включаючи цифрові об’єкти, алгоритми, програмні компоненти; герменевтика спрямована на інтерпретацію та розуміння цифрових текстів, знаків і смислів, що виникають у цифровому просторі.

Важливо підкреслити, що цифровізація є процесом переведення думки у цифру, що породжує необхідність розробки цифрової методології оцінки: створення шкал, алгоритмів, критеріїв, які б дозволяли квантифікувати моральні, соціальні, культурні та духовні аспекти в цифровому вимірі. У практичній площині такі цифрові шкали вже існують, особливо в економіці, де цифрові технології виражають вартість витраченої праці через соціальні механізми та ресурси, необхідні для розвитку. Як приклад, професор А. Череп розробляє цифрові стратегії в сфері зайнятості, що відображають цей підхід. (Череп, 2024, с. 189).

Оскільки фундаментом сучасного етапу цифровізації стали досягнення науки і техніки, її вплив на освіту виявився неминучим і радикальним. На початку XXI століття цифрові технології почали впроваджуватися в освітній процес, зокрема через рейтингові системи оцінювання знань. Однак такі системи часто були безеталонними, що призводило до формалізації результатів і втрати зв’язку з реальною якістю навчання. Керівництво закладів вищої освіти ставило високі рейтинги вище за глибинну компетентність, що породжувало ілюзію ефективності. Нова парадигма освіти трансформує цифровізацію у комплексний інноваційний процес, який передбачає розробку адаптивних алгоритмів навчання, враховуючи індивідуальні здібності учнів та студентів на основі зворотного зв’язку. Цей підхід виходить за межі механічного оцінювання і спрямований на персоналізацію освітнього процесу. Як підкреслюють Н. Метеленко, В. Нікітенко та інші дослідники, цифрова трансформація освіти – це не просто технічне оновлення, а системний, всебічний процес інновацій, що не лише підвищує якість підготовки фахівців, але й глибоко впливає на суспільство загалом. Сучасний випускник повинен володіти не лише фундаментальними знаннями, необхідними для розуміння виробничих процесів, але й бути інформаційно-технологічно компетентним, здатним користуватися цифровими системами, бути гнучким у адаптації до швидких змін, а також мати навички самоосвіти.

Разом з тим цифрова епоха висуває перед освітою нові виклики. Зокрема, потреба у перепідготовці викладачів вищої школи, адже існує помітний розрив між традиційними знаннями педагогів та цифровою культурою молодого покоління, яке активно використовує новітні технології. Цей розрив підкреслює необхідність постійної професійної трансформації викладачів, аби забезпечити ефективну взаємодію в цифровому освітньому середовищі.

Отже, перед Міністерством освіти та вищими навчальними закладами постає нагальна задача системної організації комплексних програм перепідготовки викладацького складу. Ці програми мають включати різноманітні форми навчання – курси, семінари, обмін досвідом із цифровізації викладання, розробку інноваційних навчально-

методичних комплексів, а також проведення відеоконференцій і вебінарів, що створюють інтерактивний і безперервний освітній простір.

У межах перепідготовки важливо опанувати не лише технічні навички використання цифрових інструментів – проведення презентацій, організація фронтальних опитувань, тренінгів за програмою курсу, автоматизована перевірка знань студентів, але й сформувати педагогічну компетентність, здатну трансформувати традиційний освітній процес у динамічний і персоналізований. Розвиток цифрових технологій у навчанні відкриває нові горизонти: підвищення мотивації студентів до глибокого пізнання, оптимізація темпів роботи з науковою літературою, сприяння формуванню цілісного філософсько-культурологічного світогляду. Особливо важливим є збагачення національної самосвідомості – ключового аспекту гуманітарного циклу наук, що підтримує культурну ідентичність і духовну цілісність особистості. Відтак, ноосферно-інформаційна парадигма освіти не лише потребує, а й вимагає посиленої гуманітаризації навчального процесу. Це особливо актуально для технічних вишів, де спектр застосування методів гуманітарних наук надзвичайно широкий і необхідний для формування гармонійно розвинених фахівців. Адже саме наявність і розвиток технічних знань виступають потужним драйвером економічного прогресу країни, а гуманітарний вимір забезпечує стійкість і відповідальність цього розвитку.

Швидкий розвиток технічного знання значною мірою базувався на його тісному зв'язку з природничими науками, водночас поступово віддаляючись від гуманітарної сфери. Як зауважував П. Фейєрабенд, у розвитку технічної цивілізації відбувся парадоксальний рух «від некомпетентного професіоналізму до професійної некомпетентності», що особливо проявився у другій половині XX століття з появою нової породи інтелектуалів (Фейерабенд, 2010, с. 259). Цей процес посприяв виникненню й посиленню гуманітаризації технічних наук, що знайшло відображення у формуванні етики – ядерної, екологічної, інженерної, біомедичної, комп'ютерної та інформаційно-комунікативної. Важливо також враховувати концепти технічної раціональності, емансипативного інтересу розуму до технічного розвитку, ідеали науковості, а також екоцентричні і техноцентричні підходи у дослідженні техносфери. Разом ці елементи формують складну структуру інженерного мислення, яка прагне інтегрувати знання про техніку з гуманітарними аспектами. Однак, попри наявність цих тенденцій, нині не спостерігається широкої творчої взаємодії між технічним і гуманітарним знанням. Відсутність синтезу свідчить про недостатню гуманітаризацію технічного змісту, що є ключовою вимогою нової парадигми освіти. Сучасна філософська методологія наукового пізнання, розроблена такими мислителями як Л. фон Берталанфі, Г. Хакен, М. Портер та іншими, залишається недостатньо інтегрованою у технічні науки, хоча її застосування могло б позитивно вплинути на розвиток інтелектуально-технічного знання та посилити його гуманітарний вимір.

У цьому контексті людина зі своїми світоглядними засадничими позиціями та соціально-індивідуальними цінностями залишається в «тіні» техніко-наукових процесів, що вказує на потребу нового етапу гуманітаризації. Проте сама гуманітаризація технічного знання є недостатньою для досягнення органічної єдності системи «людина – техніка». Найсуттєвішим чинником цієї інтеграції виступає гуманізм. Будь-яка цивілізаційна технологічна політика без гуманістичних ідеалів і моралі втрачає свій внутрішній стрижень. У теорії тафономії є поняття квантового переходу свідомості – якісної зміни, що настає, коли індивіди переходять від особистісного его-їзму до колективної відповідальності. Цей гуманістичний імператив постає сьогодні як ключова умова формування гармонійного, етичного і сталого технологічного суспільства, де техніка служить людині, а не підпорядковує її.

У традиційній і техногенній цивілізаціях освіта мала, переважно, афірмативний характер, позбавлений глибинного морального фундаменту – внутрішнього стрижня, що визначає її справжню цінність і спрямованість. Ця відсутність моральних підвалин стала однією з причин криз і трагедій, які переживали ці цивілізації, особливо техногенна, де розрив між технічним і гуманістичним векторами розвитку став катастрофічним. Відтак нова парадигма освіти неможлива без її гуманізації – без звернення до прогресивних вчень про культурну спадщину минулого, яка відображає принцип людино-міру суспільного розвитку. Як зазначає Пунченко (2017), гуманізм передбачає єдність загальнокультурного, соціально-морального та професійного розвитку особистості. Гуманізація освіти покликана зробити інтелект не лише раціональним інструментом, а й духовно-моральним принципом управління майбутнім.

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

Йдеться про формування комплексної органічної єдності інтелектуальності, моральності та духовності людини. Гуманізм – це динамічна система цінностей і поглядів, яка історично змінюється, але завжди визнає фундаментальне право людини на свободу, розвиток та вільне проявлення здібностей. Він базується на ключових принципах рівності, справедливості, толерантності та людяності, що мають стати незмінним фундаментом сучасної освіти.

Дослідження феномена людяності передбачає глибоке вивчення концепту «бути людиною» як фундаментального і детермінуючого поняття у філософії. Різноманітні підходи до цього поняття можна простежити в працях видатних мислителів – від Будди, Конфуція, Платона, Аристотеля до Вольтера, Руссо, Дідро, Паскаля, Канта, Фіхте та інших. Формування стійких соціально значущих характеристик індивіда, яке веде до створення особистості, завжди було центральним завданням філософського людинознавства. Особистість, у цьому контексті, розглядається як носій соціально важливих якостей і одночасно як унікальна цілісність психіки, здатна до саморозвитку та творчої діяльності. Лише така цілісність відкриває шлях до саморозвитку і творчості. Гуманізм, звертаючись до поняття «бути людиною», пропонує багатогранні позиції. Зокрема, середньовічний філософ Абу-Наср аль-Фарабі наголошував на людяності як сполучному початку між людьми, що визначає необхідність підтримання згоди серед представників людського роду. У сучасних геополітичних реаліях ці слова набувають особливої ваги – мирне співіснування народів стає ключовою умовою виживання і розвитку людства. І. Кант визначав суть «бути людиною» як здатність мати мужність користуватися власним розумом – автономно мислити і приймати відповідальні рішення. У подальшому розвитку цієї ідеї, І. Доннікова, поділяючи підхід В.Франкла, розглядає концепт «бути людиною» як вихід за межі власного «я» – самотрансценденцію. За її словами, сенс існування відкривається в найвищому вимірі, у специфічних людських проявах: у відданості справі, людині, якій віддаєш любов, або Богу, якому служиш (Доннікова, 2020, с. 234–235). Хоча підхід Доннікової можна вважати ідеалізованим, він підкреслює фундаментальну мету освіти – формування людяності, яка проявляється у міжособистісних відносинах, дотриманні етичних норм, традицій і правил спілкування. Гуманізм у цьому контексті виступає як ідейний комплекс найвищих загальнолюдських цінностей: людинолюбство, свобода, справедливість, гідність особистості, працьовитість, рівність, колективізм тощо. Орієнтованість на ці принципи зумовлена інтересами й потребами людини, що є центральними у розвитку освітньої парадигми.

Ноосферно-інформаційна парадигма освіти формується на двох глобальних векторах – інтелектуально-інформаційно-технічному та гуманістичному, які спільно становлять її фундаментальну силу знання. Як зауважує В. Кудін, «сила знання завжди полягала в тому, що воно розкріпачує людину, звільняє від пут невдачі та мороку невігластва. Але знання набуває ні з чим незрівнянної сили, коли помножено на високу моральність, коли зігріте високими ідеалами гуманізму, людинолюбства».

Відтак нова парадигма освіти спрямована на досягнення таких ключових цілей: Розвиток інформаційно-інтелектуальних технологій та систем має служити вдосконаленню людини, а не лише технічному прогресу. Використання природних ресурсів повинно мати гуманний характер, інакше порушується гармонійна система «людина – світ», що веде до втрати творчого натхнення. Рівність усіх людей і цінність кожної особистості – це основа для утвердження соціального миру і стабільності. Людина є рушійною силою технічних перетворень, які повинні здійснюватися з урахуванням гуманістичних принципів і моральних норм. Нова парадигма освіти має потужний гуманістичний потенціал, який забезпечує загальнокультурний, соціально-моральний та професійний розвиток особистості, відповідаючи викликам сучасності та формуючи свідомого, відповідального громадянина. Сутність ноосферно-інформаційно-цифрової парадигми освіти полягає у синтезі традицій якості освіти та динаміки інновацій, що забезпечується впровадженням інтелектуально-інформаційних технологій і технік у навчальний процес. Цей синтез формує цілісний освітній простір майбутнього, який базується на філософсько-світоглядних засадах трансформації освіти, відповідаючи викликам і можливостям ноосферного етапу розвитку суспільств.

Висновки. Нова парадигма освіти являє собою комплекс науково-технічних і соціально-ідеологічних трансформацій, пов’язаних із впровадженням інтелектуальних та інформаційних технологій, а також операційних систем у навчальний

процес. Особлива увага в ній приділяється ефективній інтеграції гуманітарного та технічного знання як необхідній умові сталого розвитку освіти. Ноосферизація освіти неможлива без звернення до гуманістичного вектору – прогресивного вчення, що відображає людиноцентричність і морально-ціннісні засади суспільства. Нова парадигма багатовекторна, але ключовими є два основні напрями: інформаційно-інтелектуальний, що ґрунтується на новітніх технічних рішеннях і технологіях, та гуманістичний, що формує духовний та етичний фундамент освіти. Креативна єдність цих векторів становить ядро нової парадигми, відображаючи здатність особистості до творчості, саморозвитку та створення нового у світі знань.

Список використаних джерел

Бугайчук О. В. Філософські засади цифрової стратегії організації: аксіологічні, онтологічні, герменевтичні підходи. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2024. 19 (96). P. 9–18.

Білогур В., Сивохоп Е., Маріонда І. Розробка моделі цифрового спорту як інноваційної форми фізичного виховання, зміцнення здоров'я та підвищення фізичної активності. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2024. 19 (96). P. 109–121.

Воронкова В., Нікітенко В. Проблема трансформації людини у контексті трансгуманізму: методологія цифрової антропології. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2023. 16 (93). P. 9–17.

Доннікова І.А. Освіта, знання, освіченість: людиностворювальний контекст / в кол. монографії «Створювальна сила знання». Одеса: Фенікс, 2020. 250 с.

Запорожан В. Н., Донникова И. А., Ханжи В.Б. Между добром и злом: нравственное самоопределение человека. Одесса: ОНМедУ, 2020. 264 с.

Зінкевич В. І. Аналіз життєдіяльності освітніх систем в контексті цивілізаційного розвитку планетарного світу. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2021. 7 (84). P. 15–21.

Иоанн Богослов. Откровения: 13: 16–17.

Метеленко Н., Нікітенко В. Васильчук Г., Кагановв Ю., Воронкова В. Цифрова трансформація освіти як тенденція розвитку освітніх реформ та процес соціальних та культурних змін. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2023. 16 (93). P. 122–134.

Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Образование в системе философских ценностей. Одесса: Печатный дом, Друк «Південь», 2010. 506 с.

Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Образование как ценностно-смысловой модус духовного бытия социума. В кол. монографии «Образование в пространстве философских проблем современности». Киев.: Кафедра, 2013. С. 11–71.

Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Археология ноосферного образования. Одесса: Друкарський Дім, Друк «Південь», 2017. 452 с.

Рижова І., Павлюк О., Зроя О., Северин К., Бобровський І. Вплив цифровіх технологій на освіту в епоху Хетвертої промислової революції. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2023. 16 (93). P. 144–159.

Череп А., Воронкова В., Череп О. Калюжна Ю., Андрюкайте Р. Роль цифрових технологій у сфері зайнятості як чинник ефективної антідискримінаційної політики в Європі. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica»*, 2024. 19 (96). P. 177–189.

Von Weizsacker E., Wijkman A. Come on! Capitalism, short-termism, Population and the Destruction of the planet. Springer, 2018. 220 p.

References

Buhaychuk O. V. (2024). Filosofs′ki zasady tsyfrovoyi stratehiyi orhanizatsiyi: aksiolohichni, ontolohichni, hermenevtychni pidkhody. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica». 19 (96). 9–18.

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

Bilohur V., Syvokhop E., Marionda I. (2024). Rozrobka modeli tsyfrovoho sportu yak innovatsiynoyi formy fizychnoho vykhovannya, zmitsnennya zdorov″ya ta pidvyshchennya fizychnoyi aktyvnosti. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica». 19 (96). 109–121.

Voronkova V., Nikitenko V. (2023). Problema transformatsiyi lyudyny u konteksti trans·humanizmu: metodolohiya tsyfrovoyi antropolohiyi. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica».16 (93). 9–17.

Donnikova I. A. (2020). Osvita, znannya, osvichenist′: lyudynostvoryuval′nyy kontekst / v kol. monohrafiyi «Stvoryuval′na syla znannya». Odesa: Feniks. 250.

Zaporozhan V. N., Donnykova Y.A., Khanzhy V.B. (2020). Mezhdu dobrom y zlom: nravstvennoe samoopredelenye cheloveka. Odessa: ONMedU. 264.

Zinkevych V. I. (2021). Analiz zhyttyediyal′nosti osvitnikh system v konteksti tsyvilizatsiynoho rozvytku planetarnoho svitu. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica», 2021. 7 (84). 15–21.

Yoann Bohoslov. Otkrovenyya: 13: 16–17.

Metelenko N., Nikitenko V. Vasyl′chuk H., Kahanovv YU., Voronkova V. (2023). Tsyfrova transformatsiya osvity yak tendentsiya rozvytku osvitnikh reform ta protses sotsial′nykh ta kul′turnykh zmin. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house «Helvetica».16 (93). 122–134.

Punchenko O. P., Punchenko N. O. (2010). Obrazovanye v systeme fylosofskykh tsennostey. Odessa: Pechatnyy dom, Druk «Pivden′». 506.

Punchenko O. P., Punchenko N. O. (2013). Obrazovanye kak tsennostno-smyslovoy modus dukhovnoho bytyya sotsyuma. V kol. monohrafyy «Obrazovanye v prostranstve fylosofskykh problem sovremennosty». K.: Kafedra. 11–71.

Punchenko O. P., Punchenko N. O. (2017). Archeology of noosphere education. Odessa: Printing House, Printing "South", 2017. 452 p.

Ryzhova I., Pavlyuk O., Zroya O., Severyn K., Bobrovsky I. (2023). The impact of digital technologies on education in the era of the Fourth Industrial Revolution. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house "Helvetica". 16 (93). 144–159.

Cherep A., Voronkova V., Cherep O. Kalyuzhna Yu., Andryukayte R. (2024). The role of digital technologies in the employment sector as a factor of effective anti-discrimination policy in Europe. Humanities Studies. Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia, Publishing house "Helvetica". 19 (96). 177–189.

Von Weizsacker E., Wijkman A. (2018). Come on! Capitalism, short-termism, Population and the Destruction of the planet. Springer. 220.

OLEG, PUNCHENKO – Doctor of Philosophic Scinces, Professor, Professor Department of automated systems and information-measuring technology, Odesa State Academy of Technical Regulation and Quality (Odesa, Ukraine)
E-mail: olegpetr02.09@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2694-6841

VALENTYNA, VORONKOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Management of Organizations and Project Management, Engineering educational and scientific Institute of Zaporizhzhia National University, Editor-in-Chief (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com.
ORCID iD: http://orcid.org/ 0000-0002-0719-1546

NATALIA, PUNCHENKO – Candidate of technical Science Heed of the information technology department. Asso-Professor PhD Odessa State Agrarian University (Odesa, Ukraine).
E-mail: iioonn24.01@gmail.com.
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-1382-4490

NOOSPHERIC-INFORMATIONAL-DIGITAL PARADIGM OF EDUCATION AS A SYNTHESIS OF TRADITIONS OF QUALITY AND DYNAMICS OF INNOVATION

Abstract

The article explores the essence of the noosphere-information-digital paradigm of education as a synthesis of traditions of quality and dynamics of innovation. The purpose of the article is to reveal the essence of the noosphere-information-digital paradigm of education as a synthesis of traditions of quality and dynamics of innovation, which is ensured through the introduction of intellectual and information technologies and techniques into the sphere of education, with an emphasis on the formation of a holistic educational space of the future, taking into account the philosophical and worldview principles of the transformation of education in the context of the transition to the noosphere stage of society's development. The paradigm is based on a combination of two key vectors – information-intellectual and humanistic, which ensures the formation of a holistic educational space of the future. The role of intellectual and information technologies in the transformation of the educational process is considered, as well as the importance of a humanistic approach to preserving the moral and value foundations of education. The new paradigm of education appears as a multi-vector complex of scientific, technical and socio-ideological changes that create conditions for the development of a creative, morally conscious and socially responsible personality in the context of the transition to the noospheric stage of development of societies. The noospheric vectors of the educational paradigm of the 21st century are studied, its basic components are characterized, the key among which is the informatization of the educational fabric through the introduction of intelligent information technologies, among which attention is paid to single-program, multi-program and hybrid operating systems. The introduction of these systems into the educational process requires students to quickly master and have a deep knowledge of digital technologies, the elements of which – gadgets, decisive software devices and others – are widely used in the process of acquiring knowledge. The feasibility of ensuring the humanization and humanization of education is analyzed. The humanization of education is justified as a process and a necessary condition for the unity of the system of scientific knowledge, humanization – through the process of forming humanity, as well as through the concept of "Being a person". Based on the implementation of these components, the innovativeness of the new paradigm of education positions itself as its determining trend. The new paradigm of education is a complex phenomenon that combines scientific and technical innovations and socio-ideological transformations. The noosphere-information-digital paradigm of education is based on two fundamental vectors: information-intellectual, which is based on the achievements of modern science and technology, and humanistic, which ensures the preservation of moral and ethical values and humanity in education. It is the creative interaction of these vectors that forms a holistic educational space of the future, capable of educating a creative, responsible and socially conscious personality, capable of meeting the challenges of the noosphere stage of human development.

Key words: noosphere-information-digital education, informatization, innovation, digitalization, humanization. digitalization of education, intellectual information technologies, humanistic vector of education, transformation of education, integration of humanitarian and technical knowledge, noosphere stage of society development.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 17.03.2025
Accepted date 13.04.2025
Published date 17.05.2025

How to cite: Пунченко, Олег, Воронкова, Валентина, & Пунченко, Наталія. Ноосферно-інформаційно-цифрова парадигма освіти як синтез традицій якості та динаміки інновацій. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 188–198.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-20

© Олег, Пунченко, Валентина, Воронкова, Наталія, Пунченко, 2025

УДК 1:37.01:316.7:81’24
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-21

ФІЛОСОФІЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: МІЖКУЛЬТУРНА МОБІЛЬНІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЦИФРОВА ЕТИКА

САМЧУК, ЗОРЕСЛАВ[1]

Анотація
Стаття присвячена філософському обґрунтуванню інтегрованої моделі мовної підготовки вчителів у європейському освітньому просторі, що синтезує патріотичний, транскультурний і соціально-етичний виміри через призму цифрової трансформації освіти. У контексті зростання міжкультурної мобільності, розширення цифрових середовищ навчання та потреби формування демократичних цінностей мова розглядається не лише як інструмент комунікації, а як ключовий механізм конструювання ідентичності й соціальної інтеграції. Метою дослідження є розроблення теоретично цілісного й практично адаптованого підходу до мовної підготовки педагогів, здатного поєднати національні освітні пріоритети з європейськими стандартами багатомовності та соціальної справедливості. Методологію формують міждисциплінарні засоби соціальної філософії, критичної педагогіки, прикладної лінгвістики й цифрової етики, які реалізуються через порівняльний аналіз програм мовної підготовки, контент-аналіз нормативних документів і якісні емпіричні методи (фокус-групи, напівструктуровані інтерв’ю). Запропоновано три філософські принципи: ціннісно-патріотичної інтеграції, транскультурної мобільності та соціально-етичної відповідальності й цифрової критичності. Обґрунтовано, що поєднання культурно-національного змісту з критичною цифровою грамотністю й гендерною чутливістю істотно підвищує здатність учителів фасилітувати інклюзивний діалог, запобігати мовним і соціальним ієрархіям та ефективно працювати у змішаних і віртуальних форматах. Результати засвідчують кореляцію між емансипативними підходами до мови та зростанням учнівської автономії й критичного мислення, що сприяє укріпленню демократичної культури й соціальної згуртованості. Перспективи подальших розвідок пов’язані з емпіричною верифікацією моделі в різних регіонах, розробленням алгоритмів оцінювання трансмедійних компетентностей педагогів і дослідженням етичних аспектів використання великих мовних моделей у навчанні. Узагальнюючи результати, можна констатувати, що запропонована філософська модель мовної підготовки вчителів інтегрує три ключові виміри – ціннісно-патріотичний, транскультурний та соціально-етичний.

Ключові слова: мовна підготовка вчителів, філософія освіти, багатомовність, транскультурна мобільність, патріотичне виховання, соціальна справедливість, цифрова грамотність, ідентичність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мовна підготовка сучасного вчителя постає як складний міждисциплінарний феномен, що інтегрує філософський, педагогічний, соціокультурний та технологічний виміри. Зростання міжкультурної мобільності, інтенсивні процеси європейської інтеграції та швидкі цифрові трансформації змінюють традиційні уявлення про функції мови у шкільному середовищі. Перед освітніми системами стоїть завдання сформувати педагогів, які здатні забезпечити не лише передачу знань, а й розвиток критичного мислення, формування демократичних цінностей і підтримку багатомовності. В основі такої підготовки лежить філософська рефлексія над мовою як засобом взаєморозуміння та конструювання ідентичності, що вимагає перегляду методологій викладання та ролі вчителя в полікультурному класі. Важливо забезпечити баланс між патріотичним вихованням і специфічними потребами глобалізованого суспільства, де мова стає інструментом не лише комунікації, а й соціальної справедливості. Переорієнтація освітньої парадигми на людиномірний, інноваційний та етичний характер сприяє глибокому усвідомленню педагогами значення мовної різноманітності. Водночас розширюються вимоги до вчительських компетентностей, що охоплюють цифрову грамотність, медіаекологічну обізнаність та гендерну сенситивність. Вчитель мусить володіти навичками фасилітатора діалогу і медіатора міжкультурного простору, здатного долати бар’єри нерівності й упереджень. Саме тому мовна підготовка потребує філософського переосмислення на змістовному й технологічному рівнях, забезпечуючи інтеграцію індивідуальних та суспільних цінностей у шкільну практику.

[1] Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна)
E-mail: z.samchuk@nas.gov.ua
ORCID ID: http://orcid.org/ 0000-0002-7247-186X

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Філософські засади сучасної мовної підготовки вчителя формуються на перетині патріотично-європейської місії української освіти та загальноєвропейського курсу на демократичну, інклюзивну й цифрову школу. У фундаментальній праці В. Андрущенка наголошено, що українська система освіти, виконавши історичну місію формування покоління захисників держави, гостро потребує модернізації змісту й організації з урахуванням цінностей перемоги і євроінтеграції, що безпосередньо переосмислює мовну підготовку як інструмент патріотичного та людиноцентричного виховання (Андрущенко, 2025). Таке бачення резонує з дослідженням В. Воронкової, Ю. Каганова та Н. Метеленко, де мова розглядається не лише як засіб комунікації, а й як ядро формування «цифрової людини» в епоху INDUSTRY 4.0, коли компетентний учитель має інтегрувати в мовні практики критичне мислення про дані й алгоритми (Воронкова, Каганов і Метеленко, 2022). Паралельно класична традиція Дж. Д'юї нагадує, що демократичне суспільство потребує здатності учасників освітньої взаємодії вести змістовний діалог; мова вчителя постає тут як головний канал учнівського залучення до участі у спільноті та прийняття відповідальності (Д'юї, 2003). Проте амбівалентна природа інформаційної відкритості та маніпулятивності глобалізму, описана О. Рафальським і З. Самчук, висуває вимогу до мовної підготовки готувати педагогів, які зможуть протистояти спрощеним світоглядним схемам і формувати у школярів культурно-критичні позиції (Рафальський і Самчук, 2018), що узгоджується з висновками З. Самчука про зв'язок світоглядної зрілості й якості освіти (Самчук, 2015). Освітні ландшафти, осмислені С. Терепищим як динамічні простори під впливом мобільності та технологій, потребують від учителя мультилінгвального й міжкультурного протягу, де мова служить гнучким навігатором у швидкоплинних середовищах (Терепищий, 2016). Критичний аналіз влади та дисциплінарних механізмів М. Фуко, спрямований на деконструкцію ієрархічних практик, підкреслює: мовна підготовка має відходити від нормативного підкорення, надаючи педагогу інструменти для емансипації учнів і власної професійної агентності (Фуко, 1998).

Другий вектор досліджень сфокусований на зв'язку мови та ідентичності, який задає нові орієнтири для підготовки вчителя. Емпірика демонструє, що інтернаціональні студенти сприймають власний немісцевий акцент не як дефіцит, а як ресурс, що перекидає місток до переосмислення акцентологічних упереджень у шкільних аудиторіях і ставить запитання про цінність різноманітних мовних репертуарів учителя (Boonsuk & Fang, 2022). Б. Нортон розкриває мову як поле боротьби за символічний капітал, у якому учасники здобувають або втрачають соціальне визнання; отже, педагогічна мовна практика має враховувати потенціал учня до самоідентифікації через мовне вираження (Norton, 2013). І. Піллер, досліджуючи лінгвістичну різноманітність у площині соціальної справедливості, доводить, що без свідомого подолання мовних ієрархій освіта відтворюватиме економічну та культурну нерівність, а отже вчитель мусить володіти дискурсом соціального захисту та рівноправності (Piller, 2016). Варіативність гендерних ролей і латентних владних структур у класі, яку окреслила Дж. Сандерленд, вимагає, щоб у мовній підготовці зверталися до критичної гендерної лінгвістики для запобігання відтворенню стереотипів (Sunderland, 2006). Таким чином, концепт мови як простору взаємодії й ідентифікації виходить далеко за межі технократичної «компетентності», трансформуючись у комплексний вимір критичної чутливості педагога до соціальних нерівностей.

Нарешті, транснаціональний мобільнісний контекст європейської освіти підсилює потребу в межеперехресних підходах до мовної підготовки. П. Вітковскі показав ефективність орієнтаційних та транзитних програм, які полегшують інтеграцію іноземних студентів; це відкриває перспективи для розробки модулів наставництва, де майбутні вчителі навчаються підтримувати новоприбулих учнів у полікультурних класах (Witkowsky, 2024). Дослідження П. Юін про «borderland subjectivities» висвітлює творчу «стан між» як ресурс саморозвитку, що відгукується на потребу вчителя гнучко перемикатися між культурними кодами, допомагаючи учням обирати власні траєкторії ідентичнісного зростання (Yin, 2023). У межах українського академічного поля це підкріплює аналіз В.Заїчко, яка концептуалізує лінгвістичний плюралізм як ключ до поєднання національної й європейської ідентичностей у вищій школі, задаючи орієнтири мовної політики для педагогічних факультетів (Zaichko, 2023). У сукупності ці дослідження демонструють перехід від вузького розуміння мовної підготовки до інтегрованої моделі «мовної компетент-

© Зореслав, Самчук, 2025

ності-ідентичності», що охоплює патріотичні, демократичні, соціально-справедливі та цифрові компоненти й робить учителя агенсом міжкультурного діалогу та критичної емансипації у європейському освітньому просторі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Невирішеною лишається проблема інтеграції мовної підготовки вчителів у контексті одночасної дії трьох взаємопов'язаних чинників: швидкої цифрової трансформації освіти, посилення міжкультурної мобільності в європейському просторі та потреби формувати критично мислячих громадян, чутливих до мовної та соціальної різноманітності. Недостатньо з'ясованими залишаються питання поєднання патріотичного й європейського вимірів у змісті мовних курсів, методичні засади розвитку трансмедійної та алгоритмічної грамотності вчителів, а також механізми запобігання відтворенню мовних і соціальних ієрархій у полікультурному класі. Відсутня узгоджена концепція, що одночасно охоплює філософські, лінгвістичні та етико-правові аспекти мовної підготовки, зокрема практичні моделі фасилітації міжкультурного діалогу та інструменти оцінювання мовленнєвих досягнень у змішаних і віртуальних форматах. Отже, стаття спрямована на теоретичне осмислення та практичне конструювання цілісної моделі мовної підготовки, здатної відповісти на виклики постінформаційного суспільства й водночас підтримати формування автономної, соціально відповідальної особистості вчителя.

Методологічну основу становить міждисциплінарний підхід, що поєднує засоби соціальної філософії, критичної педагогіки, прикладної лінгвістики та цифрової етики. Використано порівняльний аналіз нормативних документів європейського освітнього простору, контент-аналіз чинних навчальних програм з мовної підготовки педагогів, а також елементи якісного емпіричного дослідження (напівструктуровані інтерв'ю з викладачами та фокус-групи зі студентами педагогічних спеціальностей). Експлікація філософських категорій здійснюється методом концептуальної реконструкції, що дозволяє виявити приховані аксіологічні та ідеологічні передумови мовної політики у вищій школі.

Об'єкт дослідження – процес мовної підготовки майбутніх учителів у європейському освітньому просторі.

Предмет дослідження – філософські засади, методичні стратегії та інструменти формування міжкультурної, цифрової й етично орієнтованої мовної компетентності педагогів.

Мета статті – уточнити філософські принципи моделі мовної підготовки вчителів, що інтегрує патріотичні, європейські та соціально-етичні пріоритети.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати існуючі концепції мовної підготовки педагогів у межах європейського простору та визначити їхні сильні й слабкі сторони.

2. Розкрити аксіологічні та соціокультурні чинники, що впливають на формування мовної компетентності вчителя у контексті цифрової трансформації та міжкультурної мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Встановлено, що сучасна мовна підготовка вчителя формується у полі напруження між патріотичним самоствердженням національної освіти та вимогами європейської інтеграції, які посилюються цифровою революцією. Освітня система, описана як «розумна, інформаційно насичена й людиноцентрична», потребує оновлених мовних курсів, здатних підтримати ідентичнісну стійкість учнів і вільне володіння лінгвофранкою (Андрущенко, 2025). Одночасно Industry 4.0 диктує включення в мовні програми елементів даних, алгоритмічної грамотності та практик кіберетики, що підсилює роль учителя як цифрового медіатора (Воронкова, Каганов і Метеленко, 2022). Те, що Дьюї називав «мовою демократії», сьогодні трансформується у вимогу формувати через мову здатність до критичного реверсу інформаційних потоків, аби запобігти маніпулятивній поляризації шкільних спільнот (Д'юї, 2003). Відтак, мова вчителя має бути спрямована не лише на передавання змісту, а й на фасилітацію дискусій, які віддзеркалюють багатомовність та різноманіття поглядів. У цьому контексті поєднання ціннісного й інноваційного вимірів створює підґрунтя для нової концепції підготовки педагогів, де володіння кількома мовами підкріплюється здатністю аналізувати цифрові сліди комунікації. Отримані результати підтверджують, що така інтегративна модель відкриває перед учителем перспективу виступати довіреним провідником учнів у просторах гібридної реальності.

Цивілізаційні дисонанси й інформаційна амбівалентність сучасного суспільства зумовлюють потребу вчителя вирощувати в учнів здатність критично позиціонуватися щодо домінантних мовних ідеологій. У цьому аспекті виразною стає напруга між «спрощеною стратегічною течією»

глобалізму та вимогою особистісної суб'єктності, коли педагог має водночас підтримувати автономію учня й захищати його від поверхових наративів (Рафальський і Самчук, 2018). Світоглядна зрілість корелює з якістю освіти, тому програми мовної підготовки повинні передбачати методи саморефлексії та діалогічного аналізу дискурсу, що допомагає майбутнім учителям унеможливлювати відтворення стереотипів (Самчук, 2015). Поняття «освітніх ландшафтів» підкреслює динамічність навчальних середовищ і потребу в мобільних лінгвістичних стратегіях, які адаптуються до швидкоплинних культурних конфігурацій класу (Терепищий, 2016). Порівняльний аналіз навчальних планів показав, що модулі, де мова поєднується з елементами проєктної роботи та медіааналізу, істотно підвищують здатність студентів педагогічних спеціальностей розпізнавати пропагандистські пастки. Важливо, щоб усі компоненти цієї підготовки ґрунтувалися на системній етичній рамці, що враховує багатошарові ідентичності учасників освітнього процесу. Таким чином, мовна підготовка вчителя набуває характеру практики критичної самосвідомості, що гармонізує національний і європейський горизонти освітньої політики.

Критична перспектива влади та дисциплінарних практик, викладена в аналітиці «наглядати й карати», актуалізує необхідність переходу від нормативного до емансипативного мовного курсу, який зміщує фокус зі слухняності на інтелектуальну свободу (Фуко, 1998). Водночас лінгвістичні упередження, пов'язані з «невідповідними» акцентами, у навчальному дискурсі потребують деконструкції через залучення педагогів до рефлексії над власними акцентологічними судженнями (Boonsuk & Fang, 2022). Досліди над гендерними векторами мови свідчать, що залучення критичної гендерної лінгвістики до підготовки вчителя знижує ризик відтворення стереотипів і сприяє більш інклюзивному класу (Sunderland, 2006). Порівняльний аналіз показує, що інститути, де мова подається як простір соціальної дії, досягають кращих результатів у формуванні в учнів навичок протидії дискримінації. Виявлено, що емансипативні підходи корелюють із підвищенням учнівської автономії та мотивації до співпраці, що демонструє цінність критичної педагогіки для мовної освіти. Далі, включення теми влади у лінгвістичний курс допомагає учителям відчитувати соціальні відносини, закладені у мовних практиках шкільної спільноти. Таким чином, поєднання критичного аналізу влади з акцентологічною та гендерною чутливістю створює основу трансформаційного мовного курсу.

Мова та ідентичність залишаються діалектично пов'язаними, відтак педагогічна програма повинна враховувати потенціал учнів до конструювання «я» через мовне самовираження. Емпіричні спостереження показують, що студенти, які вивчають мову в умовах підтримки символічного капіталу власного культурного ресурсу, демонструють вищу академічну залученість (Norton, 2013). Концепт мовної справедливості розкриває ризики посилення економічної нерівності через дискримінацію за мовними ознаками, що ставить перед учителем завдання формувати етику лінгвістичної солідарності (Piller, 2016). Порівняльний аналіз випадків «borderland subjectivities» свідчить, що учні, яких підтримують у позиції «між» культурами, розвивають гнучкіші стратегії адаптації та більш критично осмислюють глобальні процеси (Yin, 2023). Здатність педагога стимулювати ці процеси корелює з рівнем його підготовки до керування багатомовними дискусіями та мистецтвом рефлексивного слухання. У цьому контексті включення дискурсу соціальної справедливості в мовні курси формує вчителя, який бачить мову як ресурс емансипації, а не конкурентне поле. Отримані результати доводять, що інтеграція ідентикійного виміру значно підвищує ефективність мовної підготовки та сприяє формуванню учнівської автономії. Це підтверджує доцільність трансформації мовних програм у бік плюралізму та критичної освіти.

Підтримка студентів, які перетинають культурні й академічні кордони, потребує нових сценаріїв наставництва. Орієнтаційні та транзитні програми, що охоплюють культурну адаптацію і мовне занурення, довели свою ефективність у зниженні рівня стресу та підвищенні академічної успішності іноземних здобувачів, а досвід таких програм може бути інтегрований у мовну підготовку вчителя як педагогічний інструмент «першого контакту» (Witkowsky, 2024). Лінгвістичний плюралізм університетів України, спрямований на поєднання національної ідентичності та європейської багатомовності, виокремлює модель, де мова держави, лінгвофранка й рідні мови студентів взаємодіють, підвищуючи когнітивну гнучкість учасників навчального процесу (Zaichko, 2023). Порівняння цих підходів показує, що університети, які системно впроваджують багатомовні середовища, демонструють

© Зореслав, Самчук, 2025

не лише кращі мовні результати, а й розвиток міжкультурної емпатії. Залучення аспірантів до фасилітації мовних клубів і peer-learning підсилює ефект соціального капіталу та створює умови для горизонтальних академічних мереж. Важливо, щоб ці моделі супроводжувалися інституційною підтримкою: наявністю ресурсних центрів, тренінгів і гнучких програм академічної мобільності. Інтеграція таких практик у підготовку вчителя сприяє формуванню його здатності працювати в умовах постійних культурних перетинів. Отже, модель мовної підготовки має спиратися на досвід наставництва як ключовий компонент інтеркультурної компетентності.

Принцип **ціннісно-патріотичної інтеграції** передбачає, що мова виконує подвійну функцію: укорінює учня у національному культурному просторі та водночас відкриває його до європейського діалогу. Педагогічна програма має поєднувати літературно-культурні коди державної мови з практиками критичного зіставлення різних наративів, формуючи у вчителя вміння підтримувати патріотизм без ксенофобії (Андрущенко, 2025). Лекційно-семінарські блоки з історії мови доповнюються проєктними завданнями, де студенти відстежують трансформації мовної політики у процесі євроінтеграції, що актуалізує їхній досвід культурного перекладу (Zaichko, 2023). Принцип спирається на ідею етико-громадянської відповідальності, де кожен мовний акт тягне за собою моральний вибір і впливає на цілісність громадянського суспільства. Методологічно реалізація здійснюється через портфоліо-підходи, які відображають персональну траєкторію мовного розвитку студента, оцінену за критеріями автентичності та демократичної чутливості. Таким чином, поєднуючи патріотичний елемент з європейською відкритістю, освіта формує учителя-медіатора між локальними й глобальними ідентичнісними просторами. Це забезпечує цілісне виховання громадянина, здатного вбачати у мові ресурс діалогу, а не інструмент домінування. Результатом стане підвищення легітимності освітньої системи серед різних соціальних груп та укріплення національно-європейської єдності.

Принцип **транскультурної мобільності** вимагає, щоб мовна підготовка готувала вчителя до стрімкого переміщення між культурними та медійними режимами. Модульні заняття з міжкультурної комунікації мають симулювати сценарії, де педагог оперативно адаптується до складу класу, укладає «мовні контракти» з учнями і модерує взаємозбагачувальні обміни досвідом, що особливо важливо для класів з високим відсотком новоприбулих учнів (Witkowsky, 2024). Підсилює цю мобільність розвиток навичок «перекодування» культурних сигналів через аналіз кейсів «стану між», якими характеризуються студенти-мігранти, що формують перспективу гнучких ідентичностей (Yin, 2023). Навчальна програма пропонує мікростажування у школах різних регіонів та віртуальні обміни, де студенти-педагоги співпрацюють над спільними проєктами, використовуючи ресурси відкритих освітніх платформ. Освоєння інструментів аналітики навчальних даних дозволяє майбутньому вчителю відслідковувати динаміку мовних потреб учнів і коригувати стратегії підтримки. Виробляється компетентність багаторівневого моделювання уроків, де мова стає одночасно об’єктом і засобом дослідження. Принцип установлює, що педагог-«мобільний навігатор» має володіти когнітивною гнучкістю та готовністю трансформувати власні переконання. Це сприяє формуванню у школярів досвіду полікультурної співпраці й підвищує їхню конкурентоспроможність у європейському соціокультурному просторі.

Принцип **соціально-етичної відповідальності й цифрової критичності** визначає, що мовна компетентність учителя повинна включати здатність розпізнавати дискурсивні механізми нерівності, гендерні упередження та алгоритмічні маніпуляції. Освітній курс забезпечує інтеграцію тренінгів з медіа-освіти, де студенти аналізують новинні та соціальні платформи, виявляють мову ворожнечі й відпрацьовують стратегії педагогічної інтервенції (Piller, 2016). Відповідно, блок з цифрової етики та дата-грамотності пропонує вправи з критичної інтерпретації великих мовних моделей та оцінки алгоритмів оцінювання, що допомагає уникнути дискримінації у навчальних аналітиках (Воронкова, Каганов, Метеленко, 2022). Гендерна чутливість закріплюється через рольові ігри, які висвітлюють латентні ієрархії мовної взаємодії, спрямаючи педагогів до побудови інклюзивного класного дискурсу (Sunderland, 2006). У процесі роботи над груповими проєктами студенти розробляють кодекси етичного використання ШІ, що переводить нормативні принципи в практичну площину. Інституційна підтримка принципу забезпечується політиками відкритих даних і прозорими процедурами зворотного зв’язку між учнями й учителями. Такий підхід підвищує довіру до шкільної спільноти та сприяє формуванню цифро-

вої громадянської культури. Зрештою, поєднання соціальної справедливості та алгоритмічної грамотності гарантує, що вчитель виховує покоління, здатне відповідально діяти у складних комунікативних екосистемах.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Узагальнюючи результати, можна констатувати, що запропонована філософська модель мовної підготовки вчителів інтегрує три ключові виміри – ціннісно-патріотичний, транскультурний та соціально-етичний. Виявлено, що поєднання національної ідентичності з європейськими практиками багатомовності, підкріплене критичною цифровою грамотністю й гендерною чутливістю, істотно підвищує здатність педагогів фасилітувати інклюзивний діалог у полікультурних класах, протидіяти мовним і соціальним ієрархіям та ефективно працювати у змішаних та віртуальних форматах. Застосування міждисциплінарної методології дало змогу обґрунтувати зв'язок між емансипативними підходами до мови й зростанням учнівської автономії та критичного мислення, що, у свою чергу, сприяє утвердженню демократичних цінностей і соціальної згуртованості в освітньому середовищі.

Подальші розвідки доцільно спрямувати на емпіричну верифікацію запропонованої моделі через експериментальні дослідження в різних національних і регіональних контекстах, а також на розроблення стандартизованих інструментів оцінювання медійної грамотності педагогів.

Список використаних джерел

Андрущенко В.П. *Просвітницька одіссея розуму*. Київ : Знання України. 2025. 524 с.

Воронкова В.Г., Каганов Ю.О., Метеленко Н.Г. Формування цінностей цифрового суспільства і цифрової людини в умовах глобалізації та INDUSTRY 4.0. *Humanities studies*. 2022. Випуск 11 (88). С. 16–25.

Д'юї Д. *Демократія і освіта*; пер. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.

Рафальський О. О., Самчук, З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України, 2018, 688 с. https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/4480

Самчук З.Ф. Причинно-наслідкові зв'язки світоглядної зрілості та якісної освіти, *Автономія та врядування у вищій освіті: збірник наукових праць*, 2015, Київ : ІВО НАПН України, 236 с.

Терепищий С. О. *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.

Фуко М. *Наглядати і карати*. пер. з фр. П. Таращука. К.: Основи, 1998. 392 с.

Boonsuk Y., Fang F. Perennial language learners or competent language users: An investigation of international students' attitudes towards their own and native English accents. *RELC Journal*, 2022, *53*(1), pp. 40–55.

Norton B. *Identity and Language Learning*. Bristol : Multilingual Matters, 2013. 224 p.

Piller I. *Linguistic Diversity and Social Justice: An Introduction to Applied Sociolinguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2016. 240 p.

Sunderland J. Language and Gender: An Advanced Resource Book. Abingdon : Routledge, 2006. 304 p.

Witkowsky P. Supporting International Students Through Transition. In: Roberts D.L., Ammigan R. (eds). *Supporting International Students in US Higher Education*. Cham : Palgrave Macmillan, 2024.

Yin P. Scaling and the formation of borderland subjectivities: A study of identity construction among Chinese international students in the United States. Asia Pacific Education Review. 2023.

Zaichko V. Linguistic Pluralism and the Shaping of Identity: A Philosophical Examination of Language Policy in Ukrainian Higher Education. *Studia Warmińskie*, 2023, 60, pp. 135-144. https://doi.org/10.31648/sw.9568

References

Andrushchenko, V. P. (2025). *Prosvitnytska odysseia rozumu* [The Odyssey of Enlightened Reason]. Kyiv: Znannia Ukrainy.

Boonsuk, Y., & Fang, F. (2022). Perennial language learners or competent language users: An investigation of international students' attitudes towards their own and native English accents. *RELC Journal, 53*(1), 40–55. https://doi.org/10.1177/00336882211035883

Dewey, J. (2003). *Demokratiia i osvita* [Democracy and Education] (M. Oliinyk, I. Bosak, & H. Pekhnyk, Trans.). Lviv: Lytopys. (Original work published 1916)

Foucault, M. (1998). *Nahliahaty i karaty* [Discipline and Punish] (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy. (Original work published 1975)

Norton, B. (2013). *Identity and language learning* (2nd ed.). Bristol: Multilingual Matters.

Piller, I. (2016). *Linguistic diversity and social justice: An introduction to applied sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

© Зореслав, Самчук, 2025

Rafalskyi, O. O., & Samchuk, Z. F. (2018). *Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva* [Civilizational Crossroads of Contemporary Society]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/4480

Samchuk, Z. F. (2015). Prychynno-naslidkovi zviazky svitohliadnoi zrillosti ta yakisnoi osvity. In *Avtonomiia ta vriaduvannia u vyshchii osviti: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: IVO NAPN Ukrainy.

Sunderland, J. (2006). *Language and gender: An advanced resource book*. Abingdon: Routledge.

Terepyshchyi, S. O. (2016). *Suchasni osvitni landshafty* [Contemporary Educational Landscapes]. Kyiv: Feniks.

Voronkova, V. H., Kahanov, Y. O., & Metelenko, N. H. (2022). Formuvannia tsinnostei tsyfrovoho suspilstva i tsyfrovoi liudyny v umovakh hlobalizatsii ta Industry 4.0. *Humanities Studies, 11*(88), 16–25.

Witkowsky, P. (2024). Supporting international students through transition. In D. L. Roberts & R. Ammigan (Eds.), *Supporting international students in US higher education* (pp. xx–xx). Cham: Palgrave Macmillan.

Yin, P. (2023). Scaling and the formation of borderland subjectivities: A study of identity construction among Chinese international students in the United States. *Asia Pacific Education Review, 24*. https://doi.org/10.1007/s12564-023-09995-0

Zaichko, V. (2023). Linguistic pluralism and the shaping of identity: A philosophical examination of language policy in Ukrainian higher education. *Studia Warmińskie, 60*, 135–144. https://doi.org/10.31648/sw.9568

ZORESLAV, SAMCHUK – Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
E-mail: z.samchuk@nas.gov.ua
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0002-7247-186X

PHILOSOPHY OF LANGUAGE TEACHER TRAINING IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL AREA: INTERCULTURAL MOBILITY, IDENTITY AND DIGITAL ETHICS

Abstract

The article is devoted to the philosophical substantiation of an integrated model of language teacher training in the European educational space, which synthesizes patriotic, transcultural and socio-ethical dimensions through the prism of digital transformation of education. In the context of increasing intercultural mobility, the expansion of digital learning environments and the need to form democratic values, language is considered not only as a tool of communication, but also as a key mechanism for constructing identity and social integration. The aim of the study is to develop a theoretically coherent and practically adapted approach to language training of teachers, capable of combining national educational priorities with European standards of multilingualism and social justice. The methodology is formed by interdisciplinary means of social philosophy, critical pedagogy, applied linguistics and digital ethics, which are implemented through comparative analysis of language training programs, content analysis of regulatory documents and qualitative empirical methods (focus groups, semi-structured interviews). Three philosophical principles are proposed: value-patriotic integration, transcultural mobility and socio-ethical responsibility and digital criticality. It is substantiated that the combination of cultural and national content with critical digital literacy and gender sensitivity significantly increases the ability of teachers to facilitate inclusive dialogue, prevent linguistic and social hierarchies and work effectively in mixed and virtual formats. The results demonstrate a correlation between emancipatory approaches to language and the growth of student autonomy and critical thinking, which contributes to the strengthening of democratic culture and social cohesion. Prospects for further exploration are related to the empirical verification of the model in different regions, the development of algorithms for assessing teachers' transmedia competencies, and the study of ethical aspects of the use of large language models in teaching. Summarising the results, it can be stated that the proposed philosophical model of language teacher education integrates three key dimensions: value and patriotic, transcultural and socio-ethical.

Key words: language training of teachers, philosophy of education, multilingualism, transcultural mobility, patriotic education, social justice, digital literacy, identity.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 15.05.2025

How to cite: Самчук, Зореслав. Філософія мовної підготовки вчителів у європейському освітньому просторі: міжкультурна мобільність, ідентичність і цифрова етика. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 199–205.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-21

УДК [37.013.73:316.77]:17.022.1
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22

ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В ОСВІТІ ЯК ПРОСТІР ДОБРОЧЕСНОСТІ: ПОТЕНЦІАЛ ДИЗАЙНУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У СПРИЯННІ ЕТИЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

ТРИНЯК, МАЙЯ[1]

Анотація
У XXI столітті глобалізаційні трансформації, зростання культурного різноманіття, посилення мобільності в освітніх системах висунули нові вимоги до характеру комунікації між учасниками освітнього процесу. Метою дослідження є філософське осмислення ролі дизайну освітнього середовища як чинника, що сприяє доброчесній міжкультурній взаємодії в сучасному освітньому просторі, а також виявлення етичних, комунікативних і культурно-антропологічних аспектів, що визначають характер цієї взаємодії. Зростаюча складність соціокультурних викликів сучасності змушує переосмислити самі підвалини освітньої взаємодії як простору зустрічі різних культур, цінностей і традицій. У цих умовах освіта дедалі частіше розглядається не лише як процес передавання знань, а як ціннісний простір формування діалогу між різними культурами, ідентичностями. Водночас стрімка динаміка міжкультурних контактів супроводжується загрозами непорозумінь, викривлень смислів, втрати етичних орієнтирів. Ці виклики унаочнюють необхідність переосмислення підходів до інтеркультурної комунікації в освіті крізь призму етичних засад. Варто зауважити, що ціннісні й моральні виміри освіти не існують у порожнечі, вони формуються, репрезентуються та підкріплюються через середовище. Просторово-візуальна організація освітнього простору, дизайн аудиторій, інтерфейси цифрових платформ, візуальні символи і форми взаємодії – усе це є чинниками, які впливають на етику міжкультурного порозуміння. Освітній простір більше не лише будівля або класна кімната. Він функціонує як своєрідна мережа зв'язків, у якій точка зору, культурна ідентичність і мовна належність учасників взаємодіють у динаміці. Простір школи чи університету не є «порожнім», у ньому завжди присутні сліди ієрархій, символічних розмежувань і прихованих бар'єрів. Для освітнього дизайну це має надзвичайне значення, кожне його рішення, від планування аудиторій до інтерфейсу цифрової платформи, репрезентує певну модель світу, яка або підтримує інклюзію та діалог, або, навпаки, закріплює сегрегацію й культурні ієрархії. Становлення освітнього середовища як простору доброчесної інтеркультурної взаємодії є не лише виявом гуманістичних орієнтирів сучасної педагогіки, але й відповіддю на глибокі цивілізаційні трансформації, що відбуваються в контексті глобалізації, мобільності та культурного розмаїття.

Ключові слова: інтеркультурна комунікація, доброчесність, дизайн, освітнє середовище.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Попри декларовану відкритість сучасної освіти до культурного різноманіття, міжкультурна взаємодія в освітньому середовищі часто залишається поверховою, фрагментарною або уніфікованою під домінантні культурні матриці. У багатьох випадках освітній простір не лише не сприяє глибокому взаєморозумінню, а й може репродукувати упередження, закритість до Іншого та структурну нерівність. Формальна доброчесність, зведена до запобігання плагіатові або до декларативних кодексів поведінки, не охоплює глибшого виміру етичної взаємодії в умовах культурного плюралізму. При цьому естетичний, просторовий і комунікаційний виміри освіти, зокрема дизайн навчального середовища, залишаються недостатньо осмисленими з огляду на їхню роль у формуванні доброчесної міжкультурної комунікації. Дизайн, що символізує цінності, структурує досвід взаємодії, часто виключається з етичної аналітики, хоча саме через нього здійснюється "мовчазна" трансляція норм, ієрархій та очікувань. Таким чином, проблематика дослідження полягає в тому, що в умовах глобалізації та зростаючої міжкультурної присутності в освіті залишається недостатньо розробленим етико-філософський і комунікативний потенціал дизайну освітнього середовища як чинника сприянню доброчесній взаємодії між представниками різних культур.

Метою дослідження є філософське осмислення ролі дизайну освітнього середовища як чинника, що сприяє доброчесній міжкультурній взаємодії в сучасному освітньому просторі, а також виявлення етичних, комунікативних і культурно-антропологічних аспектів, що визначають характер цієї взаємодії.

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

© Майя, Триняк, 2025

Огляд наявного стану дослідження у літературі. У фокусі сучасних гуманітарних досліджень дедалі більше опиняється проблема доброчесної комунікації в освітньому просторі як фундаменту гармонійного співіснування в умовах культурного плюралізму. Філософські засади такої взаємодії ґрунтуються на ідеях діалогу культур (В. Біблер), філософії діалогу (М. Бубер, Ф. Розенцвейг), феноменології інтерсуб'єктивності (Е. Гуссерль, А. Шюц), а також екзистенційної традиції (К. Ясперс), що актуалізують проблему відповідального співбуття з Іншим. У сфері комунікативної філософії ключовими є концепції Ю. Габермаса, К.-О. Апеля та А. Хоннета, які акцентують на нормативних умовах етичної взаємодії.

Питання міжкультурної взаємодії та етики освітнього простору посідають важливе місце в сучасному українському гуманітарному знанні. Комунікація в її культурному, філософському та глобалізаційному вимірах досліджується у працях Є. Бистрицького, Р. Зимовця, А. Єрмоленко. С. Пролеєва, які акцентують на значенні культури діалогу та смислотворення в умовах плюрального світу. У свою чергу, тематика ціннісних аспектів формування академічного середовища, зокрема у зв'язку з ідеєю свободи, відповідальності й культури взаємодії знайшла відображення в роботах В. Андрущенка, М. Бойченка, М. Култаєвої, Н. Родіонової, Л. Панченко, Д. Свириденка. Ці дослідження перегукуються з філософсько-антропологічними підходами до доброчесності, представленими у працях Н. Хамітова, В. Жулай, В. Зінченка, а також із ширшими етичними студіями, в яких доброчесність розглядається як умова стійкої ідентичності та моральної самореалізації (зокрема в роботах Я. Любивого, О. Пономаренко, М. Степико, Н. Черенеко). Дизайн середовища в контексті освіти досліджується переважно в інтердисциплінарних студіях – освітній архітектурі (A. Taylor), просторовій педагогіці (D. Gruenewald). Водночас питання етичної складової дизайну освітнього простору залишається малодослідженим, особливо в контексті інтеркультурної комунікації. Таким чином, актуальним є подальший розвиток філософського осмислення дизайну як морального середовища, в якому формуються доброчесні міжкультурні практики взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростаюча складність соціокультурних викликів сучасності змушує переосмислити самі підвалини освітньої взаємодії як простору зустрічі різних культур, цінностей і традицій. В епоху глобалізованих міграцій, цифрових трансляцій знання та гібридних ідентичностей саме освіта дедалі більше постає як простір співіснування, де формуються засади етичного співбуття. Така взаємодія вимагає особливої чутливості до культурної різноманітності, а також готовності до діалогу, взаємоповаги і доброчесного ставлення до Іншого. Ще у 1967 році Мішель Фуко, окреслюючи зміну способу сприйняття світу, зауважував: "Ми живемо в епосі одночасності: ми живемо в епосі сусідства, епосі близького й далекого, поряд розташованого, розпорошеного. Ми перебуваємо в моменті, коли наше переживання світу полягає менше у відчутті довгого життя, що розгортається у часі, ніж у сприйнятті мережі, яка з'єднує точки й перетинається із власним плетивом" (Фуко, 1967). Це "плетиво" не лише метафора глобального світу, а й характеристика сучасної освітньої дійсності, в якій кожен акт комунікації має потенціал як взаємного збагачення, так і непорозуміння чи виключення.

Вже з кінця XX століття в науковій думці актуалізується усвідомлення того, що культурна різноманітність не є загрозою цілісності освітнього простору, а навпаки виступає ресурсом його морального збагачення. За такого підходу, практики освітнього діалогу постають не як інструментальний обмін, а як форма морального співбуття, у якій реалізується потенціал таких чеснот, як повага, терпіння, розважливість і відкритість до навчання. У цьому контексті надзвичайно важливо осмислити потенціал освітнього простору як середовища формування доброчесної інтеркультурної взаємодії, що має ґрунтуватися на принципах поваги, справедливості та академічної доброчесності. Ці принципи дедалі чіткіше артикулюються в національних і міжнародних нормативних документах, що регламентують діяльність закладів освіти. Зокрема, Загальна декларація прав людини (ООН, 1948) та Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (ООН, 1960) утверджують право кожного на освіту без дискримінації за ознаками раси, етнічного походження, мови чи релігії. У європейському контексті ключовим орієнтиром є Європейська хартія з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (Рада Європи, 2010), яка наголошує на формуванні компетентностей, необхідних для життя в плюралістичному суспільстві, зокрема навичок діалогу, рефлексії та етичної

відповідальності. В Україні нормативне забезпечення доброчесної міжкультурної взаємодії окреслюється такими документами, як Закон України «Про освіту» (2017), де у ст. 6 проголошено принцип недискримінації, академічної доброчесності та поваги до різноманіття. Аналогічно, Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018) підкреслює важливість виховання толерантності, поваги до інших культур і готовності до діалогу у багатокультурному середовищі. Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасні нормативні документи закладають комплексне розуміння доброчесної міжкультурної взаємодії як інтегрованої частини освітнього процесу. Вони визначають її не лише як дотримання юридичних норм, але й як етичну відповідальність академічної спільноти щодо підтримки інклюзивного, безпечного й діалогічного середовища.

У сучасному освітньому дискурсі все більше уваги приділяється просторовій організації навчального середовища як одному з ключових чинників формування етичної культури взаємодії. Архітектура школи, дизайн класів, організація навчальних маршрутів і символічна структура простору можуть бути або платформою для етичного діалогу, або бар'єром, що фіксує розриви між «своїм» і «чужим». Формування інтеркультурної комунікації в освіті потребує розгляду не лише на рівні цінностей, а й на рівні форм організації середовища тих форм, які уможливлюють або унеможливлюють доброчесне співіснування. Простір у навчальному закладі більше не сприймається як нейтральна фізична площина – він виступає своєрідним «мовчазним вихователем», який структурує поведінку, комунікацію та навіть світогляд учасників освітнього процесу. У цьому контексті особливо показовими є приклади інноваційного дизайну навчального середовища, подані в праці Енн Тейлор "Linking Architecture and Education: Sustainable Design for Learning Environments" (2012). Так, Harbor City International School (Міннесота, США) є прикладом школи, яка повністю відмовилася від традиційного поділу на класи та коридори. Її простір організовано у вигляді відкритих зон різного функціонального призначення: тихі місця для індивідуальної роботи, кластери диванів для групових обговорень, презентаційні майданчики для публічного представлення ідей. Така структура відповідає не лише логіці персоналізованого навчання, але й логіці етичної взаємодії, заснованої на довірі, відповідальності та визнанні іншості. Як зазначає Тейлор, «дизайн школи втілює смерть класної системи й народження навчального середовища, орієнтованого на потреби кожного учня» (Taylor, 2012). Значущим є й зв'язок школи з локальною громадою: навчальні програми реалізуються у співпраці з бібліотекою, телестудією, океанаріумом, спортивними центрами.

Однією з найяскравіших педагогічних моделей, у якій дизайн освітнього простору має глибоке етичне та комунікативне значення, є Реджіо-педагогіка, заснована італійським педагогом і психологом Лорісом Малагуцці. В основі філософії реджіо-педагогіки лежить переконання, що освіта є насамперед процесом співпраці, самовираження і пошуку сенсів. У цьому контексті просторові рішення школи спрямовані не лише на забезпечення функціональності, а й на створення атмосфери довіри, відкритості та спільної відповідальності. Як підкреслюють автори праці "The Hundred Languages of Children", «наша мета – побудувати дружню школу, де діти, педагоги та родини почуваються як удома. Така школа потребує ретельного осмислення процедур, мотивацій та інтересів. Вона має втілювати способи спільного існування, посилення взаємозв'язків між трьома головними учасниками та активізацію участі й дослідження» (Edwards, Gandini, & Forman, 2022, с. 43). Особливу увагу у цій педагогіці приділено дизайну приміщень, у яких перебувають діти. Класи повинні створювати відчуття захищеності, підтримувати потребу в усамітненні й водночас простір для соціальної гри та пізнавальної діяльності. Усі елементи середовища – від різнопланових зон, куточків і будиночків до відкритих шафок, ящиків і численних дзеркал продумані як засоби самовираження, дослідження й діалогу. Особливе місце займає творча зона – ательє, яка є не лише майстернею, а своєрідною лабораторією естетичного досвіду. За її роботу відповідає спеціальний фахівець – художник-ательєрист, який не навчає у традиційному сенсі, а сприяє виявленню внутрішнього світу дитини через образ, матеріал і жест. Усе це створює середовище, яке водночас є інклюзивним, відкритим, естетично продуманим. Дизайн у цій системі стає не декоративною деталлю, а філософією простору, що сприяє формуванню довірливої, доброчесної й діалогічної взаємодії з Іншим у найширшому сенсі слова.

У процесі проєктування освітнього середовища дедалі нагальнішою стає потреба у врахуванні соціокультурного й географічного кон-

© Майя, Триняк, 2025

тексту, в якому це середовище функціонуватиме. Освітній простір – це не лише архітектурна конструкція чи інтерфейс платформи, але насамперед середовище взаємодії, яке формує і підтримує певні педагогічні, моральні та культурні практики. Саме тому дизайн такого середовища не може бути універсальним або нейтральним, він має бути чутливим до контексту, до «конкретної ситуаційності» людей, які в ньому перебувають. Д. Грюневальд (David A. Gruenewald) у праці "The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place" наполягає на тому, що дизайн освітнього простору повинен враховувати множинність досвідів і позицій, з яких його мешканці: учні, педагоги, громади, сприймають світ. Адже, як зазначає дослідник: "Складність у розробці подібної освітньої рамки полягає в тому, що різноманітний соціальний досвід породжує різноманітні й подекуди суперечливі погляди на культурну та екологічну політику. Географічне розташування, раса, гендер, клас – комбінації цих та інших культурних факторів зумовлюють те, що соціальні й екологічні проблеми часто сприймаються та ієрархізуються по-різному різними групами» (Gruenewald, 2003, ст. 3–12). Таким чином, освітній дизайн має не лише зважати на ці відмінності, а й підтримувати рефлексію над ними, стимулюючи глибше усвідомлення власної локальності у взаємозв'язку з глобальними викликами. Цю ідею переконливо ілюструє дизайн школи Квернхусет у місті Фредрікстад (Норвегія), спроєктованої архітектурною студією Pir II Arkitektkontor AS. Тут створено простір, у якому педагогіка стає діалогом із ландшафтом, а сама земля – учителем. Природне середовище і навчальний процес перебувають у гармонії: органічні форми меблів у навчальних крилах, які слугують своєрідними «домашніми базами», наслідують структуру листя на лісовій підлозі – впорядковану і водночас випадкову. Внутрішній та зовнішній простори не намагаються підкорити місцевість, а навпаки – розкривають її характер, зберігаючи первинну текстуру скель і лісу. Архітектурні рішення тут не абстрактні – вони глибоко вкорінені у контекст: шлях до школи проходить через міст над ставком, три навчальні «будинки» буквально врізані у камінь, а брили граніту, вилучені під час будівництва, повернуті у простір як матеріал для головного залу. Учні були залучені до зняття кори з дерев, які стали колонами для підтримки зеленого даху. Ця участь у формуванні простору – не лише естетичний жест, але й ціннісний досвід доброчесної взаємодії з довкіллям, де людина не споживає, а співтворить. (Taylor, 2012). Такий підхід формує не споживача, а учасника екосистеми – з чутливістю до світу, до іншого, до обмежень і краси простору. Етика тут не нав'язується, вона втілюється у самому середовищі, яке стає середовищем етичної дії. Наведені приклади демонструють, що дизайн освітнього простору може і має бути носієм цінностей доброчесності: поваги до особистості, відкритості до різноманіття, співпраці замість контролю. Простір у таких школах стає моральним медіатором – він не лише підтримує навчання, а й перевтілює його у процес міжкультурної етичної взаємодії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Становлення освітнього середовища як простору доброчесної інтеркультурної взаємодії є не лише виявом гуманістичних орієнтирів сучасної педагогіки, але й відповіддю на глибокі цивілізаційні трансформації, що відбуваються в контексті глобалізації, мобільності та культурного розмаїття. Принципи поваги до різноманіття, академічної доброчесності та діалогу вже закріплені в низці національних і міжнародних нормативних документів, які дедалі частіше визначають освітній простір як етичну платформу співжиття різних культур. Втім, реалізація цих принципів стикається з низкою викликів. Етична взаємодія в освітньому середовищі не може бути зведена до нормативного припису, вона потребує постійної підтримки у просторі, що заохочує відкритість, довіру й рефлексію. Сучасні експерименти із новими моделями шкільного простору демонструють приклади дизайну освітнього середовища, який втілює ідеї прозорості, співучасті, повагу до множинності голосів, враховує багатоманіття точок зору, з яких його мешканці: учні, вчителі, батьки сприймають і осмислюють світ. Проте просторові зміни не працюють без активної участі самої спільноти. Освітній простір лише тоді стає етичним середовищем, коли учні, педагоги, батьки, громада включені в процес співтворення, коли вони несуть відповідальність за підтримку доброчесної атмосфери. Відтак, виникає потреба у формуванні нової культури залучення та співдії, яка не зводиться до декларацій, а потребує сталого інституційного супроводу. Ще однією суттєвою проблемою залишається фінансово-матеріальне забезпечення змін у дизайні освітнього простору. Побудова справді етичного середовища, не лише символічного, а й фізичного

вимагає значних ресурсів: як інфраструктурних, так і кадрових. Брак цих ресурсів часто зводить добрі наміри до рівня декларацій. Попри ці труднощі, приклади освітніх ініціатив, де простір виступає моральним медіатором, не лише підтримує навчання, а й трансформує його у процес міжкультурної етичної взаємодії, засвідчують, що там де природне середовище і навчальний процес перебувають у гармонії, доброчесність перестає бути лише правилом, а стає способом співбуття.

Список використаних джерел

Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. Architecture /Mouvement/ Continuité, October 1984. ("Des Espace Autres," March 1967). Translated from the French by Jay Miskowiec. URL: https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf

Загальна декларація прав людини. ООН, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. ООН, 1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text.

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини. Рада Європи, 2010. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education.

Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 38–39. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text.

Edwards C., Gandini L., Forman G. The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Experience in Transformation. Third edition. Santa Barbara: Praeger, 2012. In collaboration with Reggio Children and Innovations in Early Education: The International Reggio Exchange. 412 p.

Taylor A. Linking Architecture and Education: Sustainable Design for Learning Environments. With Katherine Enggass. Foreword by Andrew Pressman. Santa Barbara: University of New Mexico Press, 2009. 262 p.

Gruenewald David A. The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place // Educational Researcher. Vol. 32, No. 4. May, 2003. P. 3–12. Published by American Educational Research Association. URL: http://www.jstor.org/stable/3700002

References

Foucault, M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. Architecture /Mouvement/ Continuité, October 1984. ("Des Espace Autres," March 1967). Translated from the French by Jay Miskowiec. Available at: https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf

Universal Declaration of Human Rights. United Nations, 1948. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Convention against Discrimination in Education. United Nations, 1960. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text

Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Council of Europe, 2010. Available at: https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education

Law of Ukraine "On Education". Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2017, No. 38–39. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

Concept of Civic Education Development in Ukraine. Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 3, 2018, No. 710-p. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text

Edwards, C., Gandini, L., Forman, G. The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Experience in Transformation. Third Edition. Santa Barbara: Praeger, 2012. In collaboration with Reggio Children and Innovations in Early Education: The International Reggio Exchange. 412 p.

Taylor, A. Linking Architecture and Education: Sustainable Design for Learning Environments. With Katherine Enggass. Foreword by Andrew Pressman. Santa Barbara: University of New Mexico Press, 2009. 262 p.

Gruenewald David A. The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place // Educational Researcher. Vol. 32, No. 4. May, 2003. P. 3–12. Published by American Educational Research Association. URL: http://www.jstor.org/stable/3700002

© Майя, Триняк, 2025

Maya, Trynyak – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Philosophy,
G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv,
Ukraine (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN EDUCATION AS A SPACE OF INTEGRITY: THE POTENTIAL OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT DESIGN IN PROMOTING ETHICAL INTERACTION

Abstract

In the 21st century, globalization, increasing cultural diversity, and rising mobility within educational systems have introduced new demands for the nature of communication among participants in the educational process. The purpose of the study is to philosophically understand the role of educational environment design as a factor that promotes virtuous intercultural interaction in the modern educational space, as well as to identify the ethical, communicative, cultural and anthropological aspects that determine the nature of this interaction. The growing complexity of the socio-cultural challenges of our time makes it necessary to rethink the very foundations of educational interaction as a space for meeting different cultures, values and traditions.Translated with DeepL.com (free version) Under these conditions, education is increasingly viewed not only as a process of knowledge transmission but also as a value-laden space for cultivating dialogue between different cultures and identities. At the same time, the rapid dynamics of intercultural contact are accompanied by risks of misunderstanding, distortion of meaning, and the loss of ethical orientation. These challenges highlight the need to reconsider approaches to intercultural communication in education through the lens of ethical principles. It is important to note that the value-based and moral dimensions of education do not exist in a vacuum – they are shaped, represented, and reinforced through the environment. The spatial and visual organization of educational settings, classroom design, digital platform interfaces, visual symbols, and modes of interaction are all factors that influence the ethics of intercultural understanding. Educational space is no longer merely a building or a classroom. It functions as a dynamic network of relationships in which perspectives, cultural identities, and linguistic affiliations interact.The space of a school or university is never "neutral"; it always contains traces of hierarchies, symbolic boundaries, and hidden barriers. For educational design, this is of critical importance: every design decision – from classroom layouts to the interface of a digital platform – represents a certain worldview, one that either supports inclusion and dialogue or, conversely, reinforces segregation and cultural hierarchies. The formation of the educational environment as a space of virtuous intercultural interaction is not only a manifestation of the humanistic guidelines of modern pedagogy, but also a response to the profound civilisational transformations taking place in the context of globalisation, mobility and cultural diversity.

Key words: intercultural communication, integrity, design, educational environment.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 09.03.2025
Accepted date 19.04.2025
Published date 09.05.2025

How to cite: Триняк, Майя. Інтеркультурна комунікація в освіті як простір доброчесності: потенціал дизайну освітнього середовища у сприянні етичній взаємодії. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 206–211.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА
PHILOSOPHY OF LAW

UDC 349.2(474.5):314.151.3-053.2
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-23

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF BENEFITS AND GUARANTEES PROVIDED FOR IN THE LITHUANIAN LABOR CODE TO EMPLOYEES RAISING CHILDREN

PERKUMIENĖ, DALIA[1]
ROKSĖTA, REKLAĖTYTĖ[2]
VIOLETA, NAUJOKIENĖ[3]

Abstract

In modern society, ensuring a work-life balance for employees is an integral part of a sustainable social policy and a modern work culture. Technological progress, changing public expectations and increased attention to employee well-being have made this aspect one of the most important for both employees and employers. Social guarantees and benefits for employees raising children and employee protection are of particular importance, as they help maintain employee productivity and loyalty and, at the same time, maintain social cohesion in the labor market. Economically strong and democratic states strive to ensure that citizens' rights are effectively implemented. Economic stability, a strong social security system and the effective work of state institutions form the basis for properly caring for vulnerable groups of the population. The importance of this topic is emphasized by demographic aging in Lithuania, and low birth rates indicate the need to promote birth rates in the country. This article aims to analyze the problematic aspects of the legal regulation of the application of benefits and guarantees provided for in the Labor Code to employees raising children. Research objectives. Currently, the issue of the relevance and application of benefits and guarantees provided to employees raising children is increasingly raised. The discussions cover various aspects of these measures, from their impact on the well-being of families to the economic and social consequences for employers and the entire labor market. Particular emphasis is placed on how these benefits contribute to work-life balance, gender equality and financial stability of families. To achieve the goals and objectives of the work, the following research methods were used in the final work: analysis of documents, comparative, generalizing, system analysis and methods of empirical research (qualitative research, semi-structured interview). Results. The legal guarantees for employees raising children are broadly defined, but their application in practice raises problems and challenges. In some cases, employers do not fully ensure these rights or employees are not properly informed about their guarantees. In addition, although legal acts provide benefits for employees raising children, ensuring work schedule flexibility often depends on the employer's goodwill. The diversity of opinions of the experts participating in the study shows that while the current legal acts essentially ensure the rights and legitimate interests of employees raising children, problems arise when applying the legal acts in practice.

Key words: employees, employers, social guarantees and benefits for employees, children, social security system.

Introduction. Relevance of the topic. Groups such as the disabled, seniors, children and families raising children are particularly dependent on state benefits and social guarantees and other support, therefore it is important that they can fully exercise their rights (Administrative Offences Division of the Supreme Court of Lithuania, 2023). Vulnerable persons also include the unemployed, women during pregnancy and childbirth, and parents who are committed to raising children at home (Gálvez, et. al., 2020). Since the family is considered the foundation of society, social security is designed so that the state provides the necessary assistance when it is necessary to ensure the well-being of the family (Balčiūnaitė, 2022). One of the most vulnerable groups in employment relations are persons with family responsibilities, such as pregnant women, women who have recently given birth, and parents on parental leave or raising

[1] *Corresponding author: E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
Lithuanian College of Engineering| Higher Education Institution (Kaunas, Lithuania)
E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt
ORCID ID: https://orcid.org 0000-0003-4072-3898
[2] University of Kazimieras Simonavičius (Vilnius, Lithuania)
E-mail: reklaityteroksita@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0007-3896-0946
[3] Kaunas University of Applied Sciences Higher Education Institution (Kaunas, Lithuania)
E-mail: violeta.naujokiene@go.kauko.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-8648-0414

© Dalia, Perkumienė, Roksïta, Reklaïtytė, Violeta, Naujokie, 2025

children (Skubiejūtė, 2021). The state regulates this area by establishing principles and rules binding on employment relations. The importance of this topic is emphasized by demographic aging in Lithuania, and low birth rates indicate the need to promote birth rates in the country (Kuzmicka, 2022).

The legislative authority has provided additional benefits and guarantees to this category of labor law subjects and has established legal norms in labor law aimed at protecting the interests of employees raising children. Article 39 of the Constitution of the Republic of Lithuania provides that the state shall protect families raising and educating children, providing them with support under the conditions established by law (Tamunomiebi and Oyibo, 2020). State protection is manifested in additional guarantees and established restrictions related to dismissal from work during pregnancy, childbirth and parental leave (Zenkevičius, 2021).

Problem Statement. Currently, the issue of the relevance and application of benefits and guarantees provided to employees raising children is increasingly being raised. Discussions cover various aspects of these measures – from their impact on the well-being of families to the economic and social consequences for employers and the entire labor market. Particular emphasis is placed on the issues of how these benefits contribute to ensuring work-life balance, gender equality and financial stability of families.

Problematic situations regarding the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children and the assurance and proper implementation of legal relations in this area can be assessed by distinguishing the following main problems:

First, the practical application of benefits and guarantees to employees raising children may be ambiguously interpreted by both employers and employees and cause disagreements between the parties. Although the Labor Code clearly establishes certain guarantees and benefits for employees raising children, in practice disagreements arise between employers and employees due to different understandings of how these provisions should be applied in a specific situation. For example, an employee may believe that he is entitled to flexible working hours or the possibility of working remotely, while the employer believes that these benefits can only be applied under special conditions. Such misunderstandings often arise from insufficient legal information and inconsistent interpretations of laws.

Secondly, there are certain discrepancies between the establishment of guarantees and benefits provided for by law for employees raising children and their actual application, for example, employees are not always properly informed at the workplace about their rights and the benefits and/or guarantees they are entitled to and therefore cannot properly use them.

Thirdly, another important challenge is the reconciliation of work and family obligations, when employees raising children face obstacles in exercising their rights to shorter working hours or more flexible working hours. Employers often resist such requests from employees due to a decrease in employee productivity or organizational reasons. At the same time, there are problems with ensuring benefits and guarantees and their actual implementation and control to protect the interests of employees.

The purpose of the article. To analyze the problematic aspects of the legal regulation of the application of benefits and guarantees provided for in the Labor Code to employees raising children.

Research objectives. To define the concept of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children and their significance for social policy. To examine the aspects of the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children. Having assessed the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children, case law and the insights of the experts participating in the study, to identify aspects of the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children in Lithuania that need to be improved.

Methodology of investigation. In order to achieve the goal and objectives of the work, the following research methods are used in the final work: document analysis, comparative, generalization, systematic analysis and empirical research (qualitative research semi-structured interview) methods. Document analysis is the main scientific research method used in the work. Using this method, the Lithuanian labor law doctrine was analyzed, identifying the problems of legal regulation of granting benefits and guarantees to employees raising children. Using the comparative analysis method, the final work provides explanations of problematic issues related to the legal regulation of granting benefits and guarantees to employees raising children. This method was used to highlight judicial practice and legal doctrine on

the most important issues of employee protection in the field of labor law, as well as to compare Lithuanian judicial practice and its consistency. The generalization method was used to summarize all the legal literature examined in the research question related to the regulation of granting benefits to employees raising children. The summary method is one of the most important research tools, allowing you to structure and synthesize a large amount of information in order to highlight the main aspects of the topic under consideration.

1. The concept of applying benefits and guarantees to employees raising children

One of the main duties of the state is to ensure the social and economic protection of citizens. This is a fundamental goal of a democratic, modern and legal state. In order to protect social rights and fundamental human rights, these rights are enshrined in international legal acts, the Constitution of the country and national legal acts (Birmontienė, 2022). The International Labour Organization (ILO) Convention, the European Social Charter, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and other legal acts ensure minimum benefits and social guarantees for workers raising children both at the national and international levels (Bagdanskis, 2021). It is important not only to ensure that these international principles are observed, but also to guarantee their real implementation, and not just declarative consolidation (Paukštė, 2023). The mere fact that the protection of workers raising children is provided for in legal acts is not enough – it is necessary to ensure that socially vulnerable groups, such as subjects of maternity and paternity protection, can actually use these rights and protection at the national level.

Maternity and paternity are related to childcare in order to properly ensure the needs of the child, his or her rights and freedoms. The Constitution of the Republic of Lithuania pays attention to the protection of motherhood and fatherhood (family). Based on the resolution of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of February 6, 2012, the Constitution of the Republic of Lithuania (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), Article 39, paragraph 1, establishes the state's obligation to families raising and educating children at home, a guarantee that arises from the more general state obligation to protect and care for the family, motherhood, fatherhood and childhood, Article 38, paragraph 2, of the Constitution of the Republic of Lithuania (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), and cannot be interpreted separately from the right and duty of parents, established in Article 38, paragraph 6, to raise their children as honest people and loyal citizens, and to support them until adulthood.

2. The principle of ensuring the employer's obligation to take measures to assist the employee in fulfilling his family obligations

The employer must create favorable conditions for employees to reconcile work and family life. This obligation of the employer arises from various legal acts, including national legal acts, such as the Labor Code and international conventions. This principle is based on respect for human rights, ensuring equal opportunities and the idea of social solidarity. As for international obligations, the UN conventions and recommendations should be mentioned (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1995): The United Nations Convention on the Rights of the Child provides for the obligation of states and employers to ensure that parents have sufficient time and means to fulfill their family responsibilities.

International Labor Organization (ILO) norms: ILO Convention No. 156 on Workers with Family Responsibilities encourages the adoption of legal acts ensuring the compatibility of family and work.

Article 24 of the Lithuanian Labor Code provides for the employer's obligation to ensure gender equality and non-discrimination. Article 40 of the Lithuanian Labor Code (Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2016) provides that employees raising children have the right to request more favorable working conditions (e.g., changing working hours or teleworking). Employees have the right to request flexible working hours, part-time work or teleworking if they are raising children or caring for other family members. The employer has a legal obligation to consider these requests and provide a reasoned refusal if it is not possible to satisfy them.

The Equal Opportunities Act promotes measures that ensure equal opportunities for men and women to combine work and family life.

Employees raising children are also entitled to additional paid or unpaid leave for raising children. The Lithuanian Labor Code also provides that employees with children under 12 years of age are entitled to additional days of leave (Zakarienė, 2021).

Employees raising children may not be discriminated against based on their family responsibilities. Employers may not dismiss employees or change their working conditions based on their family responsibilities (Vaikų priežiūros paslaugos Lietuvoje, 2023). Employers must ensure that col-

© Dalia, Perkumienė, Roksita, Reklaitytė, Violeta, Naujokie, 2025

lective agreements provide for measures to ensure employees' family responsibilities. Employers may provide childcare facilities, support family members' healthcare, or provide opportunities for flexible working hours during family needs (Valstybinė darbo inspekcija, 2025). The State Labor Inspectorate ensures that employers comply with legal acts relating to employees' rights and obligations (Darbo ginčų komisija..., 2025). An employee who has encountered violations of rights may apply to a labor dispute commission or court. Employers must also inform employees about changes in labor law and employees' rights to family guarantees and anti-discrimination protection. The state may provide tax incentives to companies that apply family-friendly policies. The employer's obligations to assist employees in fulfilling their family responsibilities are based on the principles of legal regulation, social dialogue, and responsibility. The implementation of these obligations not only ensures the right of the employee to reconcile work and family but also contributes to the sustainability of the labor market and social justice (Zakarienė, 2021). Partnerships between employers and the state in this area can create a supportive environment for employees and increase their loyalty and productivity.

In Canada, the obligation of employers to help employees fulfill family responsibilities is based on human rights laws and labor law principles that promote a balance between family and work (Parmar, et. al., 2024). Family responsibilities are protected under the Canadian Human Rights Act and provincial legislation (e.g., the Ontario Human Rights Code).

3. Research methodology

In order to confirm or refute the defense statement raised in the final thesis that "the provisions of the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children are not fully regulated from the point of view of protecting labor law subjects, therefore they do not ensure the rights and legitimate interests of employees, and at the same time their children, therefore, appropriate legal regulation of this issue is important" and to reveal the challenges encountered in practice, identifying fundamental problems related to the legal regulation and application of benefits and guarantees for employees raising children, a qualitative study was conducted in January – March 2025 – semi-structured interviews with experts, labor law specialists working in the field of labor law. This study was used to obtain expert insights and identify problems encountered in practice.

Object of the study: provisions of the legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children.

The aim of the study is to identify problems related to the application of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children.

Research objectives:

1. To conduct an empirical study of selected interest groups (experts) using semi-structured interviews and to summarize the results obtained.

2. To provide proposals and recommendations for improving legal regulation in the field of application of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children.

Research hypothesis. The currently valid legal regulation of benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children does not ensure the needs of different interest groups in the context of sustainable development. The qualitative research method chosen for the study was a semi-structured interview. This method aimed to obtain data that met the objectives of the qualitative study. The semi-structured interview method was based on an interview plan that included specific questions and a pre-planned sequence of their presentation, with the expectation that additional questions not included in the plan could be asked during the course of the study to strengthen the study. The semi-structured interview method is a suitable way to obtain accurate answers from individuals with practical experience who are familiar with the benefits and guarantees provided for in the Labor Code for employees raising children, as well as aspects of the regulation of the legal situation. The basis of a qualitative semi-structured interview is open-ended questions to which it is expected to obtain as detailed and accurate answers as possible, formulated and presented by the research participant himself.

Research process. Interviews with experts were conducted in January-March 2025.

Research ethics. Maintaining the requirements of research ethics, the questions were formulated in order not to affect the responses of the research participants and their preconceived opinions. The research participants were informed in advance of the right not to answer any question, and they also had the right to deviate from the questionnaire and express their observations that seemed important to them, revealing the topic of the research. The research participants were also asked spontaneous additional questions that arose during the interview, in response to the thoughts they expressed. The research was con-

ducted in accordance with ethical principles, ensuring the privacy and confidentiality of the participants.

Summarizing the results obtained, it can be stated that the rights and obligations of employers in applying benefits and guarantees to employees raising children are provided for in the Lithuanian Labor Code, other legal acts and international documents. Creating favorable conditions for working parents is one of the main obligations of employers. This obligation of employers was indicated by most experts participating in the study. Summarizing the obtained research results, it can be stated that if an employer does not comply with the benefits and guarantees provided to employees raising children, this is considered a violation of labor law. The legal consequences of such violations and the possibilities for employees to defend their rights are provided for in Lithuanian legislation. The employer may face legal consequences, for example, administrative liability. According to experts, an employer may be subject to administrative fines under the Code of Administrative Offences of the Republic of Lithuania for violations of labor law, including failure to provide benefits and guarantees to employees raising children. The amount of the fine depends on the nature of the violation and the size of the employer. For example, fines ranging from several hundred to several thousand euros may be imposed for illegal working hours or violation of vacation procedures. Repeated violations or deliberate disregard for employee rights may result in higher sanctions.

Conclusions. Summing up the results of the study, it can be stated that the legal guarantees for employees raising children are broadly defined, but their application in practice raises problems and challenges. In some cases, employers do not fully ensure these rights or employees are not properly informed about their guarantees. In addition, although legal acts provide benefits for employees raising children, ensuring work schedule flexibility often depends on the employer's goodwill. The diversity of opinions of the experts participating in the study shows that while the current legal acts essentially ensure the rights and legitimate interests of employees raising children, problems arise when applying the legal acts in practice. Experts identified the following problematic aspects related to the practical application of benefits and guarantees for employees raising children: employers' reluctance to apply more flexible conditions: some employers avoid providing legitimate benefits (e.g., flexible work schedules or remote work), fearing a decrease in labor productivity or administrative challenges. Another problem identified by experts is discrimination in the labor market: employees raising children (especially women) face discrimination when hiring or assessing career opportunities. This is especially evident in smaller companies, lack of information: employees are not always aware of the benefits and guarantees they are entitled to, and therefore do not use them or employers ignore them, problems also arise due to improper implementation of laws: although the legal system provides for numerous guarantees, their implementation is not properly controlled in practice, especially in smaller cities and regions, insufficient financial support: many financial benefits or tax benefits do not fully cover family needs, especially in the case of single parents or families with many children, conflicts between employees and employers: employees seeking their rights (e.g. additional leave) often experience pressure or a negative attitude from the employer.

References

Bareikytė, S., Deviatnikovaitė, I., Jacevič, B., & Paužaitė-Kulvinskienė, J. (2023). Administrative Courts in Lithuania: History, Evolution, the Present, and Perspectives. *Miscellanea Historico-Iuridica*, *22*(2), 11–42.

Bagdanskis, T. (2021). Darbo sutarties nutraukimas darbdavio valia. *Teisė*, Nr. 118, p. 32–46.

Balčiūnaitė, N. (2022). *ES socialinių teisių ramsčio įgyvendinimo perspektyvos Lietuvoje* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 32.

Birmontienė, T. (2022). Žmogaus teisės ir laisvės. Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. Trečioji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022, 8 skyrius. ISBN 9786094880360.

Darbo ginčų komisija. Online access: https://vdi.lrv.lt/lt/darbo-gincai/?lang=lt, [visited 2025 03 12].

Gálvez, A., Tirado, F., & Martínez, M. J. (2020). Work–life balance, organizations and social sustainability: Analyzing female telework in Spain. *Sustainability*, T. 12(9), p. 35.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

Kuzmicka, I. (2022). *Gerovės valstybės vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 45.

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992 m. lapkričio 30 d. Nr. 220-0). *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603). *TAR,* 2016-09-19, Nr. 23709.

© Dalia, Perkumienė, Roksïta, Reklaïtytė, Violeta, Naujokie, 2025

Parmar, J., L'Heureux, T., Lobchuk, M., Penner, J., Charles, L., St. Amant, O., ... Anderson, S. (2024). Double-duty caregivers enduring COVID-19 pandemic to endemic:"It's just wearing me down". *Plos one*, T. 19(4), p. 42.

Paukštė, R. (2023). *Vaikų vienišų tėvų šeimose gyvenimo kokybės užtikrinimas* (doctor thesis). Vilnius: Vilniaus universitetas.

Stankevičienė, A., Tamaševičius, V., Diskienė, D., Grakauskas, Ž., & Rudinskaja, L. (2021). The mediating effect of work-life balance on the relationship between work culture and employee well-being. *Business Economics and Management* (JBEM), 22(4), 988–1007.

Tamunomiebi, M. D., and Oyibo, C. (2020). Work-life balance and employee performance: A literature review. *European Journal of Business and Management Research*, T. 5(2).

Skubiejūtė, G. (2021). *Paramos šeimai politika Lietuvoje ir vienų motinų šeimos* (doctor thesis). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 28.

Vaikų priežiūros paslaugos Lietuvoje, (2023). Vaikų priežiūros paslaugų įvairovės ir prieinamumo Lietuvoje galimybių studija. Vilnius: VšĮ Lietuvos socialinių inovacijų klasteris.

Valstybinė darbo inspekcija. Online access: https://vdi.lrv.lt/lt/?lang=lt, [visited 2025 03 12].

Zenkevičius, D. (2021). *Lietuvos gyventojų senėjimas ir jo poveikis ekonomikos augimui.* Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 37.

Zakarienė, J. (2021). Žmogiškieji ištekliai–esminis įmonių konkurencinio pranašumo šaltinis. *Studijos kintančioje verslo aplinkoje*, p. 23–30.

ПЕРКУМЕНЕ, ДАЛЯ – професор, д-р, Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісового господарства (Каунас, Литва)
E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt
ORCID iD: http://orcid.org/0000-0003-4072-3898.

РЕКЛАТІТЕ, РОКСІТА – магістр права, Університет Казімераса Сімонавічюса (Вільнюс, Литва),
E-mail: reklaityteroksita@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0007-3896-0946.

НАУЙОКЄНЕ, ВІОЛЕТА – викладач Каунаський університет прикладних наук, Вищий навчальний заклад (Каунас, Литва)
E-mail: violeta.naujokiene@go.kauko.ltб
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-8648-0414

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПІЛЬГ ТА ГАРАНТІЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ У ТРУДОВОМУ КОДЕКСІ ЛИТВИ, ДО ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ

Анотація

Актуальність теми. Такі групи, як інваліди, люди похилого віку, діти та сім'ї, які виховують дітей, особливо залежать від державних виплат, соціальних гарантій та іншої підтримки, тому важливо, щоб вони могли повною мірою здійснювати свої права (Відділ адміністративних правопорушень Верховного суду Литви, 2023). До вразливих осіб також належать безробітні, жінки під час вагітності та пологів, а також батьки, які зобов'язані виховувати дітей вдома (Gálvez et. al., 2020). Оскільки сім'я вважається основою суспільства, соціальне забезпечення розроблено таким чином, щоб держава надавала необхідну допомогу, коли це необхідно для забезпечення благополуччя сім'ї (Balčiūnaitė, 2022). Однією з найбільш вразливих груп у трудових відносинах є особи з сімейними обов'язками, такі як вагітні жінки, жінки, які нещодавно народили дитину, та батьки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною або виховують дітей (Skubiejūtė, 2021). Держава регулює цю сферу, встановлюючи принципи та правила, обов'язкові для трудових відносин. Важливість цієї теми підкреслюється демографічним старінням у Литві, а низький рівень народжуваності вказує на необхідність сприяння його підвищенню в країні. Законодавча влада передбачила додаткові пільги та гарантії цій категорії суб'єктів трудового права та встановила правові норми у трудовому праві, спрямовані на захист інтересів працівників, які виховують дітей. Стаття 39 Конституції Литовської Республіки передбачає, що держава захищає сім'ї, які виховують та навчають дітей, надаючи їм підтримку відповідно до умов, встановлених законом (Tamunomiebi та Oyibo, 2020). Державний захист проявляється у додаткових гарантіях та встановлених обмеженнях, пов'язаних зі звільненням з роботи під час вагітності, пологів та відпустки у зв'язку з доглядом за дитиною. Мета дослідження. Дати визначення поняттю пільг та гарантій, передбачених Трудовим кодексом для працівників, які виховують

дітей, та їх значення для соціальної політики. Розглянути аспекти правового регулювання пільг та гарантій, передбачених Трудовим кодексом, для працівників, які виховують дітей. Оцінивши правове регулювання пільг та гарантій, передбачених Трудовим кодексом для працівників, які виховують дітей, судову практику та висновки експертів, які брали участь у дослідженні, визначити аспекти правового регулювання пільг та гарантій, передбачених Трудовим кодексом для працівників, які виховують дітей у Литві, які потребують удосконалення. Задачі дослідження. Наразі все частіше порушується питання актуальності та застосування пільг і гарантій, що надаються працівникам, які виховують дітей. Обговорення охоплюють різні аспекти цих заходів – від їхнього впливу на добробут сімей до економічних та соціальних наслідків для роботодавців та всього ринку праці. Особливий акцент робиться на питаннях, як ці пільги сприяють забезпеченню балансу між роботою та особистим життям, гендерної рівності та фінансової стабільності сімей.Проблемні ситуації щодо правового регулювання пільг та гарантій, передбачених Трудовим кодексом, для працівників, які виховують дітей, та забезпечення й належної реалізації правовідносин у цій сфері можна оцінити, виділивши такі основні проблеми: По-перше, практичне застосування пільг та гарантій для працівників, які виховують дітей, може неоднозначно тлумачитися як роботодавцями, так і працівниками та спричиняти розбіжності між сторонами. Хоча Трудовий кодекс чітко встановлює певні гарантії та пільги для працівників, які виховують дітей, на практиці між роботодавцями та працівниками виникають розбіжності через різне розуміння того, як ці положення повинні застосовуватися в конкретній ситуації. **Методологія.** Для досягнення мети та завдань роботи у підсумковій роботі використано такі методи дослідження: аналіз документів, порівняльний, узагальнюючий, системний аналіз та методи емпіричного дослідження (якісне дослідження, напівструктуроване інтерв'ю). Аналіз документів є основним науковим методом дослідження, що використовується в роботі. За допомогою цього методу було проаналізовано доктрину трудового права Литви, виявлено проблеми правового регулювання надання пільг та гарантій працівникам, які виховують дітей. Використовуючи метод порівняльного аналізу, у заключній роботі наведено пояснення проблемних питань, пов'язаних з правовим регулюванням надання пільг та гарантій працівникам, які виховують дітей. Цей метод було використано для висвітлення судової практики та правової доктрини з найважливіших питань захисту працівників у сфері трудового права, а також для порівняння судової практики Литви та її узгодженості. Для узагальнення всієї дослідницької літератури, що стосується регулювання надання пільг працівникам, які виховують дітей, було використано метод узагальнення. Метод конспектування є одним з найважливіших інструментів дослідження, що дозволяє структурувати та синтезувати великий обсяг інформації з метою виділення основних аспектів теми, що розглядається.

Ключові слова: працівники, роботодавці, соціальні гарантії та пільги для працівників, діти, система соціального забезпечення.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.03.2025
Accepted date 20.04.2025
Published date 10.05.2025

How to cite: **Dalia, Perkumienė, Roksita, Reklaitytė, Violeta, Naujokienė**. Problems of legal regulation of the application of benefits and guarantees provided for in the Lithuanian Labor Code to employees raising children. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 212–218.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-23

© Dalia, Perkumienė, Roksïta, Reklaïtytė, Violeta, Naujokie, 2025

UDC 349.2:331.11(474.5)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-24

CHALLENGES OF REST TIME LEGAL REGULATION CASE OF LITHUANIA

DALIA, PERKUMIENĖ[1]
JURGİTA, SAVİCKĖ[2]

Abstract

In recent decades, more and more attention has been paid to the well-being of employees and the regulation of work and rest time. Proper legal regulation of rest time contributes to the improvement of employees' health and productivity, and at the same time to the modern needs of the labor market. The human right to rest time is ensured in a complex manner both at the national and international levels, emphasizing the importance of proper rest for employees' health, personal life and work capacity. The right to rest from work, provided for in Article 48 of the Constitution of the Republic of Lithuania, is a constitutional right of every working person. Its inclusion in the Constitution demonstrates the importance of this right and the state's approach to its implementation and protection. This right is considered one of the main objectives of labor law, helping to ensure a balance between the distribution of work and rest time. Proper regulation of rest time shows that work has a direct impact on the employee's health, his material and spiritual well-being and other areas of life. Unbalanced working time can lead to serious consequences, such as reduced work productivity, alertness, and a higher risk of accidents and occupational diseases. It is recognized that the employee, as the weaker party in the employment relationship, does not have sufficient opportunities to protect himself from excessive fatigue, exploitation or abuse of overtime, especially if the duration of work is not properly regulated and remunerated. Therefore, it is necessary to create and implement an effective system at the state level to ensure the right of employees to rest and leisure. Since a person spends most of his time working, performing the duties provided for in the employment contract, it is therefore important that employees are guaranteed sufficient rest time, without violating the requirements of maximum working time and minimum rest time. This article aims to analyze to analyze the challenges of legal regulation of rest time and present possible solutions to the legal situation. Research objectives: to define the concept of rest time and discuss individual types of rest time. To analyze the aspects of the legal regulation of rest time. to identify the main problems related to the legal regulation of rest time and its implementation, to present proposals and possible solutions for improving the legal situation. One of the most sensitive areas is the incorrect calculation of compensation for unused annual leave upon termination of an employment contract. Such cases indicate not only shortcomings in the accounting or application of legal acts by employers, but also a lack of awareness among employees about their rights. The disputes that often occur in the case law reflect the wider problems of the employment relationshipm, therefore, need for stricter control over the accounting of work and rest time, strengthening information about employees about their rights, and improving the enforcement of employers' responsibility for compliance with legal acts and it is necessary to improve the clarity of legal acts and create conditions for their more effective application in practice.

Key words: employees, employers, well-being of employees, rest time, maximum working time and minimum rest time.

Introduction. Relevance of the topic. Inadequate organization of work and rest time encourages people to defend their violated rights. Analyzing the data provided by the State Labor Inspectorate (VDI), which reflects the number of complaints submitted regarding the improper organization of work and rest time, people defend their violated rights quite actively. In 2020, 118 such complaints related to the improper organization of work and rest time were received. In 2021, this number increased slightly, i.e. to 122 complaints. In 2022, the number of complaints increased to 135. In 2023, an even greater increase in the number of complaints was observed – 155 complaints were received, i.e. 18 complaints more than in previous years. In 2024, a decrease in complaints to 139 complaints was recorded. As shown by the statistical information provided, the number of complaints regarding the improper organization of work and rest time changes every year. Analysis of statistical data on the number of cases of improper organization of work and rest time substantiates the relevance of this topic and the need for deeper research. Even though the legal regulation of rest time is established in detail both at the national and international levels, non-compliance with these legal norms still occurs frequently. It is not possible to clearly identify one country as the main offender, since both employers and employees often ignore the requirements

[1] *Corresponding author: E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
Lithuanian College of Engineering| Higher Education Institution. (Kaunas, Lithuania)
E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4072- 3898
[2] University of Kazimieras Simonavicius (Vilnius, Lithuania)
E-mail: jurgasavicke@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-2059-863X

for proper regulation of rest time. This situation is determined not only by abuse on the part of economic entities, but also by improper interpretation and application of rest and working time regulations, ambiguities in the norms and their mutual incompatibility. According to the State Labor Inspectorate, about 80 percent of labor disputes arise due to unpaid wages, and most complaints are related to violations of the organization of work and rest time. In addition, according to the European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, more than 20 percent of Lithuanian employees work more than 40 hours per week, and 31 percent of employees regularly work more than 10 hours per day. Moreover, 40 percent of employees work an unequal number of hours each day, and 15 percent of employees work more than 10 hours per day. must work on holidays or during free time to fulfill work duties. These statistics reveal that employees are often not guaranteed sufficient rest time and their rights to favorable working conditions and uninterrupted free time are not properly protected.

Problem Statement. Even though the legal regulation of rest time is established in detail both at the national and international levels, non-compliance with these legal norms still occurs frequently. It is not possible to clearly identify one country as the main offender, since both employers and employees often ignore the requirements for proper regulation of rest time (Valstybinė darbo inspekcija..., 2025). This situation is determined not only by abuse on the part of economic entities, but also by improper interpretation and application of rest and working time regulations, ambiguities in the norms and their mutual incompatibility (Lasek-Markey, 2024). According to the State Labor Inspectorate, about 80 percent of labor disputes arise due to unpaid wages, and most complaints are related to violations of the organization of work and rest time. In addition, according to the European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, more than 20 percent of Lithuanian employees work more than 40 hours per week, and 31 percent of employees regularly work more than 10 hours per day (Labour Code of the Republic of Lithuania, 2016). Moreover, 40 percent of employees work an unequal number of hours each day, and 15 percent of employees work more than 10 hours per day. Must work on rest days or during free time to fulfill work duties. These statistical data reveal that employees are often not guaranteed sufficient rest time and their rights to favorable working conditions and uninterrupted free time are not properly protected.

The current situation makes it necessary to analyze in more detail the peculiarities of the legal regulation of rest time, paying attention to how these norms are interpreted and applied in practice. The issues in this area should be assessed from three aspects: the clarity of legal norms, their practical application and mutual compatibility.

First, the norms regulating rest time are not always sufficiently clear or consistent, which creates uncertainties for both employers and employees. This may lead to incorrect interpretation of rest time or their violations due to their improper interpretation. Second, mutual violations of legal norms: not only employers, but also employees themselves sometimes do not comply with the requirements of the established rest norms. Employers often seek to exploit employees as much as possible by forcing them to work longer hours, and employees sometimes ignore their rest due to personal choice or the pursuit of additional income, thus violating their rights. Third, insufficiently effective control over the regulation of rest time. Although the labor inspectorate controls compliance with working and rest time conditions, challenges still arise, especially in smaller companies or informal work environments.

The aim of the article. To analyze to analyze the challenges of legal regulation of rest time and present possible solutions to the legal situation.

Research objectives. To define the concept of rest time and discuss individual types of rest time. To analyze the aspects of the legal regulation of rest time. To identify the main problems related to the legal regulation of rest time and its implementation. To present proposals and possible solutions for improving the legal situation.

Methodology of investigation. In order to thoroughly examine the topic and achieve the goals set in the final thesis, the following research methods were applied: scientific literature analysis, document analysis, systematic analysis, comparative analysis, logical analysis, as well as analytical and generalization methods. The scientific literature analysis method was used to analyze Lithuanian and foreign scientific articles, monographs and other sources related to the legal regulation of rest time. This method allowed collecting information that helped define the concept of rest time, its types and the reasons for legal regulation. The document analysis method was applied in order to obtain comprehensive and reliable information about the legal regulation of rest time. This method qualitatively studied legal acts issued by various institutions regulating employees' rest time,

© Dalıa, Perkumıenė, Jurgita, Savickė, 2025

as well as analyzed court decisions related to the practice of ensuring rest time. The systematic analysis method allowed determining the logical relationships between legal acts and their interaction with the provisions of other legal acts. The disclosure of these connections is extremely important, because the legal norms regulating the same legal relations are distributed not only in different legal acts, but also in different sources of law. The comparative analysis method was applied in order to analyze and compare the legal regulation of rest time in foreign countries. This method made it possible to reveal the differences and similarities of the legal norms of various countries, as well as to assess the practical aspects of their application. The logical analysis method was applied in the final thesis in order to consistently and critically evaluate the legal regulation of rest time. Using this method, structured conclusions were formed based on the analysis of legal acts, scientific sources and practical experience.

1. The concept and types of leisure time

In order to examine in detail the problems of legal regulation of rest time, it is necessary to start with an analysis of the concept of the institute of rest time. Only with a precise definition of the concept of rest time, it is possible to assess whether the current legal mechanism ensures adequate rest for employees, whether the implementation of different types of rest, such as daily rest, weekly rest or annual leave, is properly regulated (Ghorpade, et. al. 2024; Jasiukevičiūtė-Zelenko and Bagdonaitė, 2024).

Without a clear understanding of rest time, there is a risk that legal regulatory measures may be insufficient or ineffective for modern labor market realities (Bagdanskis, 2021; Zugic, 2024). For example, they may not protect against abuse by employers by assigning excessively long working hours, and employees' rights to rest may remain insufficiently protected (Liu, et. al., 2024). A clear concept of rest time also helps to highlight existing gaps, for example, whether overtime work, the frequency of breaks and their duration are properly regulated. In addition, only with a good understanding of the institute of rest time can it be examined how legal norms meet international standards and national needs (Birmontienė, 2022; Darbo ginčų komisija..., 2025). The concept of rest time includes the right of an employee to have a certain period of time during which he is released from the performance of work functions in order to restore his physical and mental strength and maintain his health and working capacity. This concept is closely related to ensuring the well-being of the employee, as properly regulated rest time helps maintain a work-life balance, contributes to productivity, reduces the risk of employee burnout and protects employees from overwork (Kapačinskaitė, 2024). The concept of rest time refers to a period of time during which an employee is released from their work duties and has the opportunity to relax and regain strength. It is an important part of the protection of workers' well-being and health, regulated by both national and international legislation. Rest time can take various forms, such as breaks during work, daily or weekly rest, annual leave or public holidays. Proper regulation of rest time helps to ensure work-life balance and reduces the risk of overwork. The concept of rest time includes not only the period of time when an employee is released from work duties, but also plays an important role in preserving the employee's physical and psychological health. Rest time is necessary not only to restore energy, but also to ensure work-life balance, which contributes to the overall quality of life. It is a period during which an employee can engage in their personal interests, family life, social relationships or simply relax, which is necessary to avoid burnout, reduce stress and ensure long-term work capacity.

In Iceland, annual leave is defined as the legal period of rest for an employee to recover from work, ensuring a proper balance between work and rest. This leave is regulated by Icelandic labour laws and collective agreements.

The regulation of rest time is established by law in order to protect the employee from excessive workload and overwork. For example, international organizations, such as the International Labour Organization (ILO), set minimum standards for rest time that all member states must comply with. These standards include daily and weekly rest, paid annual leave and other forms of rest. National provisions in individual countries' legal documents regulating employment relationships also complement international requirements, ensuring that employees have sufficient time for rest and recovery. Types of rest time may vary in duration and nature (Parmar, et. al., 2024). These can be short-term periods, such as breaks during work, which allow the employee to take a short break and improve their concentration at work, or longer periods, such as paid annual leave, which provide an opportunity to completely withdraw from work and restore physical and emotional strength. Other forms of rest include weekly rest, public holidays and additional breaks in special circumstances, such as health problems or family

events. The concept of rest time is also closely linked to workers' rights and social protection.

2. Requirements for the regulation of minimum rest periods

The Labor Code of the Republic of Lithuania (LR DK) establishes mandatory minimum rest requirements that ensure daily and weekly rest for employees. Article 122, paragraph 2 of the Labor Code of the Republic of Lithuania regulates that the minimum rest period includes three types of rest:

• breaks designed to consider the physiological needs of employees, as well as special breaks that are adjusted to working conditions, occupational risk factors and work requiring high mental or physical stress;

• a break to rest and get tired.

• daily uninterrupted rest time.

Daily rest primarily includes physiological and special breaks that are provided considering the needs of employees or specific working conditions. The Labor Code of the Republic of Lithuania provides that such breaks must be provided to employees, but their duration is not detailed. The duration of special breaks and the conditions for providing them are regulated by the description approved by the Resolution No. 496 of the Government of the Republic of Lithuania of 21 June 2017 and the Lithuanian Hygiene Standard HN 32: 2004 “Work with Video Terminals” approved by the Order of the Minister of Health of the Republic of Lithuania of 12 February 2004. When analyzing these secondary legislation, specific cases are distinguished when special breaks may be granted (see Table 1).

Therefore, an employee who works 8 hours and has a 45-minute lunch break receives six special breaks per day. If the working day lasts 12 hours, the usual 8-hour break procedure applies to the first 8 hours, and for the remaining 4 hours, breaks are granted every hour, extending them to 15 minutes.

Special breaks are also provided for employees working outdoors when the temperature drops below -10 °C, or in unheated premises where the temperature is below +4 °C. In such cases, employees are granted an additional break of at least 40 minutes every hour and a half. The same break is also given to employees working in occupationally hazardous conditions, as well as those whose work requires significant physical or mental strain.

When it comes to additional breaks for employees related to their physiological needs, it is necessary to pay attention to breastfeeding employees and persons under the age of eighteen. Breastfeeding employees are guaranteed an additional break for feeding their baby, which must be provided at least every three hours, and its duration – not less than half an hour. According to Article 37, Part 9 of the Law on Occupational Safety and Health of the Republic of Lithuania, the legislator provides that such breaks,

Table 1

Conditions and duration of special breaks provided

Conditions for granting a break	Duration of the break
Employees who work with video terminals for more than 4 hours a day	A break of at least 5 minutes is provided every hour.
Employees work outdoors when the air temperature is below -10°C or above +28°C, or in unheated rooms when the temperature is < +4°C	A break of at least 10 minutes is provided every hour and a half.
Employees work under occupational risk (physical and/or mental stress, presence of hazardous factors)	A break of at least 10 minutes is provided every hour or hour and a half, depending on the level of risk.
Workers do hard physical work	A break of at least 10 minutes is provided every hour.
Employees perform monotonous work that requires high concentration, or work that involves high risk and/or responsibility	A break of at least 5 minutes is provided every hour.

Source: Compiled by the authors in accordance with the "Description of the duration of special breaks during the working day (shift) and the conditions for their establishment" approved by the Government of the Republic of Lithuania Resolution No. 496 of 21 June 2017 "On the implementation of the Labour Code of the Republic of Lithuania", TAR, 2017-06-27, No. 10853 and the Order of the Minister of Health of the Republic of Lithuania of 12 February 2004 No. V-65 "On the approval of the Lithuanian hygiene standard HN 32:2004 "Work with video terminals. Safety and health requirements", Valstybės žinios, 2004-02-28, No. 32-1027.

© Dalıa, Perkumıenė, Jurgita, Savickė, 2025

at the request of the employee, may be combined with a break for rest and meals, as well as combined or moved to the end of the working day. When moving breaks for feeding the baby to the end of the working day, the working day is shortened accordingly.

3. Case analysis related to problems of rest time regulation

Lithuanian courts most often consider disputes related to: minimum uninterrupted rest time (11 hours between work shifts); weekly rest time; payment for holidays and rest days. For example, according to the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania of 21 May 2019, civil case No. e3K-3-178-684/2019, an employee filed a claim against the employer for improperly provided rest time between work shifts. The court, based on the Labor Code, recognized that the employer violated the employee's rights and ordered compensation for damages. An employee who worked in the trade sector according to the summary accounting of working hours filed a claim against the employer for improperly provided rest time between work shifts. The court found that the employer constantly organized the work schedule in such a way that the mandatory 11-hour uninterrupted rest time was not ensured between work shifts, as provided for in Article 114 of the Labor Code of the Republic of Lithuania. As a result, the employee claimed to have experienced fatigue, stress and health problems. During the court proceedings, it was established that the employer changed work schedules just a few days before the start of the shift, thus violating the deadlines set by law for informing employees about changes in working hours. In addition, the schedules were drawn up in such a way that after a long shift, the employee was sometimes given only 7-8 hours of rest, which did not comply with legal norms. The court, based on the provisions of the Labor Code and established case law, recognized that the employer violated the employee's right to minimum rest time. The decision emphasized that the employer's actions cannot be justified by difficulties in organizing work or seasonal workloads. The court ordered the employer to compensate the employee for non-pecuniary damage in the amount of 3,000 euros for the deterioration of health and stress experienced. It was also ordered to compensate for additional overtime payments, since part of the working time was performed at the expense of overtime. The employer was also ordered to restructure the work organization, ensuring the rest period between work shifts as prescribed by law.

The Supreme Court of Lithuania in 2019 adopted a significant ruling in civil case No. e3K-3-359-701/2019, which examined the issues of working hours, overtime pay, working holidays and rest days for long-distance drivers. In addition, this case discussed in detail the specifics of proof in labor cases, which is relevant for both employees and employers. In this case, a long-distance driver filed a lawsuit against the employer, claiming that: he worked overtime, but was not properly compensated for it, and the requirements for time accounting for work and rest were also violated, especially related to work on holidays and rest days. The employer did not properly record and register the duration of work and rest periods. The court explained that in labor cases, the employee is not just a passive observer of the process. Although the employer usually has the primary responsibility for maintaining and reporting working time records, the employee is not completely relieved of the burden of proof. In this case, the driver did not provide sufficient evidence that he exceeded the prescribed working time at the employer’s request. The court noted that while the employer has a duty to properly organize and record working time, the employee must also provide at least minimal evidence to support his claims. The court emphasized that proper working time records are the employer’s responsibility, but employees must actively cooperate in providing information. If the working time records were irregular or absent, the employee is entitled to rely on other evidence (e.g. travel routes, fuel card statements, GPS data). Court disputes quite often arise regarding compensation for unused vacation. For example, in civil case No. e3K-3-354-701/2019, the Supreme Court of Lithuania clarified what a salary calculation error means, and the court also provided a clear criterion for when amounts overpaid to an employee (for example, compensation for unused vacation) cannot be considered paid incorrectly. According to the case data, the employer filed a lawsuit, requesting to be awarded overpaid compensation for unused annual vacation from the employee. The case established that the employee, who was on parental leave at the time, had accumulated unused vacation days by mistake. Due to this miscalculation, the employee was incorrectly paid more compensation than she was entitled to.

Conclusions. The problems of regulating rest time often become the subject of legal disputes, revealing both violations of labor law and shortcomings in work organization. The main aspects reflected in judicial practice are related to non-com-

pliance with the requirements of minimum rest time, improper accounting of working time and problems with remuneration for work on rest days and holidays. An analysis of judicial practice shows that violations of rest time arise due to employers' improper application of legal norms, accounting shortcomings and insufficient awareness of employees about their rights. Based on the decisions, employers should take stricter work organization measures, ensuring an appropriate balance of work and rest time (Tamunomiebi, et. al., 2020). Meanwhile, it is important for employees to know their rights and actively defend them in legal disputes. Analyzing the case law, it is obvious that a significant proportion of disputes are related to the calculation and payment of wages and other benefits for rest time. One of the most sensitive areas is the incorrect calculation of compensation for unused annual leave upon termination of an employment contract. Such cases indicate not only shortcomings in the accounting or application of legal acts by employers, but also a lack of awareness among employees about their rights. Disputes that often occur in case law reflect broader problems of labor relations. They emphasize the need for stricter control over the accounting of work and rest time, strengthening information about employees about their rights, and improving the enforcement of employers' responsibility for compliance with legal acts. In addition, it is necessary to improve the clarity of legal acts and create conditions for their more effective application in practice.

References

Bagdanskis, T. (2021). Darbo sutarties nutraukimas darbdavio valia. *Teisė*, Nr. 118, p. 32–46.

Birmontienė, T. (2022). Žmogaus teisės ir laisvės. Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. Trečioji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022, 8 skyrius. ISBN 9786094880360.

Darbo ginčų komisija. *Online access: https://vdi.lrv.lt/lt/darbo-gincai/?lang=lt,* [visited 2025 03 12].

Gálvez, A., Tirado, F., & Martínez, M. J. (2020). Work–life balance, organizations and social sustainability: Analyzing female telework in Spain. *Sustainability*, T. 12(9), p. 35.

Ghorpade, Y. ir kt. (2024). Social Protection and Labor Market Policies for the Informally Employed: A Review of Evidence from Low-and Middle-Income Countries. *Social Protection Discussion Papers and Notes*, T. (188471), p. 45.

Jasiukevičiūtė-Zelenko, T., Bagdonaitė, N. (2024). Kai darbuotojai tampa „robotais “: medikų profesinis nuovargis ir su juo siejama psichosocialinės darbo aplinkos rizika pokyčių laikotarpiu. *Public Health*, T. 105(2), p. 49.

Kapačinskaitė, R. (2024). *Darbuotojų pritraukimo į organizacijas gerovės priemonių vertinimas Lietuvoje* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas.

Lasek-Markey, M. (2024). Effective enforcement of the EU framework on the posting of workers: Empirical evidence. *European Labour Law Journal*, 20319525241255601.

Liu, M., Zhang, H., Sui, Y. (2024). Workplace artificial intelligence regulation in China: Between efficiency and social stability. *ILR Review*, T. 77(5), p. 813–824.

Constitution of the Republic of Lithuania (November 30, 1992 No. 220-0). Official Gazette, 1992, No. 33-1014.

Labour Code of the Republic of Lithuania (September 14, 2016 No. XII-2603). Official Gazette, 2016-09-19, No. 23709.

Parmar, J., L'Heureux, T., Lobchuk, M., Penner, J., Charles, L., St. Amant, O., ... Anderson, S. (2024). Double-duty caregivers enduring COVID-19 pandemic to endemic:"It's just wearing me down". *Plos one*, T. 19(4), p. 42.

Tamunomiebi, M. D., and Oyibo, C. (2020). Work-life balance and employee performance: A literature review. *European Journal of Business and Management Research*, T. *5*(2).

Valstybinė darbo inspekcija. *Online access:* https://vdi.lrv.lt/lt/?lang=lt, [visited 2025 03 12].

Zugic, O. (2024). *Labor market segmentation and the politics of investment and compensation* (Doctoral dissertation, Department of Political Science, Stockholm University).

1921 International Labour Organization Weekly Rest (Industry) Convention No. 14. *Online access:* https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312159:NO

ПЕРКУМЕНЕ, ДАЛЯ – професор, д-р, Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісового господарства (Каунас, Литва);
E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4072-3898

© Dalıa, Perkumıenė, Jurgita, Savickė, 2025

ЮРГІТА, САВІЦЬКЕ – магістр, Університету Казимєраса Симонавічюса, (Вільнюс, Литва)
E-mail: jurgasavicke@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-2059-863X

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ НА ПРИКЛАДІ ЛИТВИ

Анотація

Актуальність теми. Неналежна організація часу праці та відпочинку спонукає людей захищати свої порушені права. Аналізуючи дані, надані Державною інспекцією праці (ДІП), які відображають кількість поданих скарг щодо неправильної організації часу праці та відпочинку, люди досить активно захищають свої порушені права. У 2020 році надійшло 118 таких скарг, пов'язаних з неправильною організацією часу праці та відпочинку. У 2021 році ця кількість дещо зросла, тобто до 122 скарг. У 2022 році кількість скарг зросла до 135. У 2023 році спостерігалося ще більше зростання кількості скарг – надійшло 155 скарг, тобто на 18 скарг більше, ніж у попередні роки. У 2024 році зафіксовано зменшення кількості скарг до 139 скарг. Як показує надана статистична інформація, кількість скарг щодо неправильної організації часу праці та відпочинку змінюється щороку. Аналіз статистичних даних щодо кількості випадків неправильної організації часу праці та відпочинку обґрунтовує актуальність цієї теми та необхідність глибшого дослідження. Навіть попри те, що правове регулювання часу відпочинку детально встановлено як на національному, так і на міжнародному рівнях, недотримання цих правових норм все ще трапляється часто. Неможливо чітко визначити одну країну як основного порушника, оскільки як роботодавці, так і працівники часто ігнорують вимоги щодо належного регулювання часу відпочинку. Така ситуація визначається не лише зловживаннями з боку суб'єктів господарювання, але й неправильним тлумаченням та застосуванням правил відпочинку та робочого часу, нечіткістю норм та їх взаємною несумісністю. За даними Державної інспекції праці, близько 80 відсотків трудових спорів виникає через невиплату заробітної плати, а більшість скарг пов'язані з порушеннями організації роботи та часу відпочинку. Крім того, за даними Європейського фонду покращення умов життя та праці, понад 20 відсотків литовських працівників працюють понад 40 годин на тиждень, а 31 відсоток працівників регулярно працюють понад 10 годин на день. Більше того, 40 відсотків працівників працюють нерівну кількість годин щодня, а 15 відсотків працівників працюють понад 10 годин на день. 2. Вони повинні працювати у свята або вільний час для виконання трудових обов'язків. Ця статистика показує, що працівникам часто не гарантується достатній час для відпочинку, а їхні права на сприятливі умови праці та безперервний вільний час належним чином не захищені.

Постановка задачі. Поточна ситуація робить необхідним детальніше проаналізувати особливості правового регулювання часу відпочинку, звертаючи увагу на те, як ці норми тлумачаться та застосовуються на практиці. Питання в цій сфері слід оцінювати з трьох аспектів: чіткість правових норм, їх практичне застосування та взаємна сумісність.

По-перше, норми, що регулюють час відпочинку, не завжди є достатньо чіткими або послідовними, що створює невизначеність як для роботодавців, так і для працівників. Це може призвести до неправильного тлумачення часу відпочинку або його порушень через неправильне тлумачення. По-друге, взаємні порушення правових норм: не лише роботодавці, а й самі працівники іноді не дотримуються вимог встановлених норм відпочинку. Роботодавці часто прагнуть максимально експлуатувати працівників, змушуючи їх працювати довше, а працівники іноді ігнорують їхній відпочинок через особистий вибір або прагнення до додаткового доходу, порушуючи тим самим їхні права. По-третє, недостатньо ефективний контроль за регулюванням часу відпочинку. Хоча інспекція праці контролює дотримання умов часу праці та відпочинку, проблеми все ще виникають, особливо в невеликих компаніях або неформальному робочому середовищі.

Задачі дослідження. Проаналізувати аспекти правового регулювання часу відпочинку. Визначити основні проблеми, пов'язані з правовим регулюванням часу відпочинку та його реалізацією. Запропонувати пропозиції та можливі рішення щодо покращення правової ситуації. **Методологія.** Для ґрунтовного вивчення теми та досягнення цілей, поставлених у дипломній роботі, було застосовано такі методи дослідження: аналіз наукової літератури, аналіз документів, систематичний аналіз, порівняльний аналіз, логічний аналіз, а також аналітичний та узагальнюючий методи. Метод аналізу наукової літератури було використано для аналізу литовських та зарубіжних наукових статей, монографій та інших джерел, пов'язаних з правовим регулюванням часу відпочинку. Цей метод дозволив зібрати інформацію, яка допомогла визначити поняття часу відпочинку, його види та підстави для правового регулювання. Метод аналізу документів було застосовано з метою отримання вичерпної та достовірної інформації про правове регулювання часу відпочинку. За допомогою цього методу було якісно досліджено правові акти, видані різними установами, що регулюють час відпочинку працівників, а також проаналізовано судові рішення, пов'язані з практикою забезпечення часу відпочинку. Метод систематичного аналізу дозволив визначити логічні зв'язки між правовими актами та їх взаємодію з положеннями інших правових актів. Розкриття цих зв'язків є надзвичайно важливим, оскільки правові норми, що регулюють одні й ті ж правовідносини, поширені не лише в різних правових актах, але й у різних джерелах права. Метод порівняльного аналізу було застосовано з метою аналізу та порівняння правового регулювання часу відпочинку в зарубіжних країнах. Цей

метод дозволив виявити відмінності та подібності правових норм різних країн, а також оцінити практичні аспекти їх застосування. У дипломній роботі було застосовано метод логічного аналізу з метою послідовної та критичної оцінки правового регулювання часу відпочинку. За допомогою цього методу було сформовано структуровані висновки на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та практичного досвіду.

Ключові слова: працівники, роботодавці, благополуччя працівників, час відпочинку, максимальний робочий час та мінімальний час відпочинку.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 20.04.2025
Published date 08.05.2025

How to cite: Dalia, Perkumienė, Jurgita, Savickė. Challenges of rest time legal regulation case of Lithuania. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 219–226.

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-24

© Dalıa, Perkumıenė, Jurgita, Savickė, 2025

UDC 349.6(474.5)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-25

CHALLENGES AND PROBLEMS OF HUNTİNG LEGAL REGULATİON: THE CASE OF LİTHUANİA

DALIA, PERKUMIENĖ[1]
RYTĖ, SAMSANAVIČIENĖ[2]
RUSLAN, LIUDSKIJ[3]

Abstract

Hunting is an integral part of the relationship between man and nature, with both cultural and economic significance. In today's society, hunting not only ensures the regulation of wild animal populations, but is also an important means of maintaining the sustainability of ecosystems. Hunting, as one of the oldest areas of human activity, is important both culturally, economically and environmentally. Historically, hunting played a decisive role in human survival, but in modern society hunting has become not only a way to regulate wild animal populations, but also a significant means of nature conservation. Despite its benefits, hunting often raises many ethical, legal and practical issues related to wildlife protection, hunters' rights and public interests. The legal regulation of this activity often faces complex challenges that arise due to changing social, ecological and economic conditions. This article aims to analyze aspects of legal regulation of hunting, identifying theoretical and practical problems. Research objectives. To determine the theoretical aspects of the institute of hunting. To analyze the regulations governing the institution of hunting. To determine the theoretical and practical problems of legal regulation of the institution of hunting. Provide suggestions for improving the legal situation. Methodology. To properly disclose the topic of the dissertation and achieve the set goals and objectives, the following research methods were used: system analysis, logical-analytical, comparative, document analysis and meta-analysis. The method of systematic analysis was used to thoroughly study the conditions and procedure of hunting. This method revealed the logical connections between legal acts and their interaction with other legal norms. The meta-analysis method was used to analyze the publications of both Lithuanian and foreign scientists and provided an opportunity to carefully study the opinions of various authors and systematically evaluate theoretical studies on the use of natural resources and their practical aspects related to the regulation of this sector. Results. In national law, the legal regulation of hunting is not comprehensively and comprehensively regulated to achieve the main goal, therefore it only partially ensures the proper regulation of the activities of this institute. This has proven to be the case, since under the currently valid legal regulation of hunting, hunters often face difficulties in understanding in which cases hunting is legal due to ambiguous provisions in legal acts. The distribution of institutional competencies is insufficiently defined. Hunting helps regulate animal populations to prevent the overpopulation of certain species, which could cause damage to the ecosystem or other species. It also contributes to the regional economy by generating income from licenses, tourism and related activities. The main principles of hunting regulation: balanced management of the population of game animals, protection of biodiversity and natural habitats, compliance with hunting ethics, resolution of conflicts between hunters and society. Courts often examine disputes regarding the boundaries of hunting areas, the procedure for use and the granting of rights to hunting groups.

Key words: hunting, nature, environmental protection, legal regulation, animal protection.

Introduction. Relevance of the topic. The topic is relevant and significant from both an academic and practical point of view. The scientific novelty of the work and the possibilities of practical application are highlighted through the importance and relevance of this topic, since the legal regulation of hunting is directly related to ecological, legal and social challenges. The thoroughly analyzed theoretical and practical aspects and the recommendations provided can be a significant contribution not only to academic research, but also to practical efforts to ensure legality, sustainability and effective management of hunting. The novelty of the work is manifested in the fact that this work systematically examines the theoretical and practical problems of hunting regulation to highlight how legal, social and ecological factors interact with each other. Although individual aspects of hunting have been studied previously, the work focuses on their integrated analysis, covering not only the national but also the international legal context. The conclusions and proposals of the work can be useful for legislators and responsible institutions when preparing new legal acts or improving existing ones, in order to better harmonize

[1] *Corresponding author: E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
Lithuanian College of Engineering. (Kaunas District, Lithuania; E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt, ORCID ID: https://orcid.org 0000-0003-4072-3898.
[2] Kazimieras Simonavicius University, Institute of law and technology (Vilnius, Lithuania);e-mail. ruslan.liudskij@icloud.com; Lithuania ORCID ID: https://orcid.org 02189 0009-0004-0730-2412.
[3] Kazimieras Simonavicius University, Institute of law and technology (Vilnius, Lithuania); E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com; ORCID ID: https://orcid.org D: 0009-0008-8428-7753.

the legal regulation of hunting activities with ecological and social goals.

Problem Statement. When analyzing the Institute of Legal Regulation of Hunting, the following main problems are distinguished:

First, regarding the legal regulation of violations of hunting rules in the territory of the Republic of Lithuania: in the practice of legal regulation of hunting, one of the most prominent and most common problems is violations of hunting rules, which have a negative impact not only on wildlife, but also on the entire hunting management system. These violations can be various – from illegal hunting (poaching) to non-compliance with permit requirements, which indicates that there are gaps in both legal acts and their implementation and control mechanisms.

Second, improper practice of using hunting leaves. Hunting leaves are official documents that record hunting data: hunting location, time, list of hunters, species and quantities of hunted animals, which are necessary to ensure the regulation of animal populations. In practice, legal problems arise due to improper filling out and use of hunting leaves. Hunting leaves are often not filled out immediately after the hunt, so the data provided may be incorrect or inaccurate. For example, there are cases when the number of hunted animals is reduced to conceal violations, or when inaccurate hunting locations are indicated. Such actions not only violate legal acts but also hinder accurate monitoring and regulation of animal populations. There are also cases when hunters falsify documents to conceal illegal hunting or exceeding hunting limits. Supervision of the use of hunting permits is often insufficient. Responsible institutions do not always effectively check whether the data provided in hunting permits corresponds to the real situation, therefore such a situation creates conditions for abuse and paves the way for violations of legal acts.

Thirdly, problems related to the time when hunting is prohibited. Regulation of hunting time is one of the most important elements of the legal regulation of hunting, which is established to protect wild animals at critical stages of their life, for example, during the breeding or raising of young. In Lithuania, hunting rules clearly indicate when and for which species hunting is permitted, but in practice problems often arise related to violations of these rules. One of the main problems is hunting during the closed season, when it is important to ensure peace and protection for certain species of animals.

The purpose of the article. To analyze aspects of legal regulation of hunting, identifying theoretical and practical problems.

Research objectives. To define the theoretical aspects of the hunting institute. To analyze the legal acts regulating the hunting institute.

To identify the theoretical and practical problems of the legal regulation of the hunting institute.

To present proposals for improving the legal situation.

Methodology of investigation. In order to properly reveal the topic of the thesis and achieve the set goal and tasks, the following research methods were used: systematic analysis, logical-analytical, comparative, document analysis and meta-analysis.

The systematic analysis method was applied to thoroughly examine the conditions and procedure of hunting. This method identified logical relationships between legal acts and their interaction with other legal norms. Establishing a logical connection between legal acts is particularly important, since norms regulating similar legal relations are often divided into different legal acts or parts thereof. The logical-analytical method was used to critically assess the area of legal regulation of hunting, analyzing in detail the insights and opinions of various authors on this topic. The comparative analysis method was used to examine in detail and compare the legal features of legal regulation of hunting in different foreign countries. Document analysis method. With the help of the document analysis method, legal acts regulating the legal relations of the hunting institute were thoroughly examined. The meta-analysis method was used to analyze the publications of both Lithuanian and foreign scientists and provided an opportunity to thoroughly examine the opinions of various authors and systematically evaluate theoretical research on the use of natural resources and their practical aspects related to the regulation of this sector.

1. The concept and goals of hunting

Hunting is one of the oldest human activities, the purpose of which since the beginning of human existence has been related to subsistence, ensuring nutrition and defense against wild animals (Hart, 2018). In the modern context, hunting has acquired a much more complex nature – it is not only a way of regulating the relationship between man and nature, but also an important part of nature conservation, population management, recreation and cultural heritage (Mahboubi, et. al., 2024; Meltofte and Tøttrup, 2024). From a legal point of view, hunting is defined as an activity related to the search, tracking, cat-

© Dalıa, Perkumıenė, Rytė, Samsanavıčıenė, Ruslan, Lıudskıj, 2025

ching or hunting of certain species of wild animals in accordance with the established norms of legal acts. In the legal acts of the Republic of Lithuania (Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymas. 2002; Lietuvos Respublikos Konstitucija,1992; Law on the Welfare and Protection of Animals of the Republic of Lithuania, 1997, Code of Administrative Offences of the Republic of Lithuania, 2015), hunting is regulated as a set of actions regulating certain species of animals, designed to protect the balance of the ecosystem, ensure sustainable management of animal populations and reduce the damage that animals can cause to agriculture, forestry or other areas of human activity (Constitutional Court Resolution of 13 May, 2005). Hunting is one of the forms of use of animal resources, which has deep traditions and is considered an ancient type of human activity and a social institute. Game resources in the Republic of Lithuania are part of the natural environment, which the Constitution obliges to protect, rationally use, restore and increase. The Law on Hunting was adopted to regulate public relations related to the protection of game and its rational use in the territory of Lithuania. According to the provisions of this law, game animals living in the wild belong to the state by right of ownership. Meanwhile, game animals that have been caught or shot in accordance with the law become the property of the user of the hunting grounds who caught or shot them, with the exception of hunting trophies – they belong to the person who hunted the animal by right of ownership (Article 3(2) of the Law on Hunting).

The concept of hunting is dynamic and depends on many factors: legal, ecological, social and cultural (Potratz, et. al., 2024). Legal factors of hunting include the influence of laws regulating the procedure for hunting, animal protection and territory management (Strong and Silva, 2020). Ecological aspects are related to the protection of natural resources, the balance of species and the impact of hunting on ecosystems. Social factors include the importance of hunting to communities, its impact on the economy, local traditions and lifestyle (Gudelienė, 2022). Cultural aspects are often associated with historical hunting traditions, moral attitudes and societal attitudes towards nature and wildlife. All this makes hunting a complex phenomenon that is constantly changing in response to the needs and values of modern society.

2. Rights and obligations of users of hunting areas

The rights and obligations of users of hunting areas are regulated by laws and other legal acts to ensure responsible use of natural resources and ecological balance (Gudelienė, 2022). Hunting areas, which usually belong to states, municipalities or private landowners, must be properly managed to maintain the biodiversity balance and ensure that hunting is carried out in accordance with the established rules (Order on the approval of the rules for hunting in the territory of the Republic of Lithuania, 2000).

The rights and obligations of users of hunting areas are regulated by Article 12 of the Law on Hunting of the Republic of Lithuania, according to which users of hunting areas have the following rights:

1. Hunting and use of resources: to hunt and use game animal resources in accordance with the conditions specified in the permit and other forms of wildlife use provided for in the Law on Wildlife (Balčiauskas and Kawata, 2022).

2. Protection and increase of resources: to protect game animal resources, promote their increase and improve their living environment conditions.

3. Biotechnical measures and infrastructure: upon agreement with landowners or managers, implement biotechnical measures, install and use hunting infrastructure (for example, fences, towers) and build enclosures for keeping game animals (Gutauskas, 2024).

4. Financial assistance: in accordance with the Law on the Environmental Protection Support Program and the Law on the Special Program for Municipal Environmental Protection Support, receive funding for the improvement of game animal habitats, the restoration of rare and endangered species, the elimination of outbreaks of infectious diseases of wild animals and other purposes provided for in legal acts (Goldberg, 2020; Harrison, and Chepstow-Lusty, 2024).

5. Extend the permit to use game animal resources in a hunting area unit.

6. Pay fees for the use of game animal resources.

7. Do not hunt on land plots where their owners have decided to prohibit hunting.

Users of hunting areas have the right to hunt in accordance with the established rules and licenses. If the area is owned by private individuals, they have the right to allow or prohibit hunting on their land. Hunting area users have the right to obtain licenses and hunting quotas, which determine what animals can be hunted, how many of them can be hunted, and when it can be done (Krištopaitytė, 2020). If hunting areas have specially equipped infrastructure (e.g., shooting ranges, wildlife observation points), users can use them according to established rules. If

hunting is carried out for commercial purposes (e.g., for tourism or sale), hunting area users are entitled to a corresponding profit. Hunting area users must ensure that hunting does not lead to harmful impacts on ecosystems and biodiversity.

In the United States of America (USA), the rights and obligations of hunting area users are regulated at both the federal and state levels. The US system is unique due to the importance of private landownership and the role of the federal government in protecting wildlife. Hunting grounds can be public (state or federal parks, preserves) or private, and rights and responsibilities depend on the type of ownership and local laws (Bennett and Postigo, 2024). Hunters and users of hunting grounds have the right to hunt on public and private lands, but only after obtaining the appropriate licenses, permits, and in compliance with state-established quotas and hunting season regulations. Private landowners have the right to regulate who can hunt on their lands and when (Wanyonyi Rodgers, 2024). They can also sell hunting rights to other individuals or organizations. Hunters in the United States must respect the rights of private landowners and the rules they have established (Luneburg, 2024). Entering private land without the owner's permission is considered a violation of the law.

3. The problem of legal regulation of the hunting institute in judicial practice

The problematic of legal regulation of the Institute of Hunting in court practice is justified by unclear and ambiguous legal regulation. There are ambiguities in the Law on Hunting of the Republic of Lithuania and other legal acts, which create conditions for different interpretations of norms. For example, disputes regarding the boundaries of hunting areas and the procedure for their use often arise due to imprecise or incomplete regulatory provisions. Legal regulation of hunting often faces a conflict between environmental protection goals, the interests of farmers and the needs of the hunting community (Atalay, et. al., 2024). Court practice often examines disputes regarding damage caused by wild fauna, hunting of protected species or restrictions on hunting areas. Cases considered in courts show that problems often arise regarding the application of legal norms in practice, e.g., cases of illegal hunting, violations of the permit issuance procedure or non-compliance with hunting rules. The problems emerge because of legal gaps, which encourages the search for clearer, systematic regulation and stricter supervision mechanisms to ensure that hunting is carried out legally and in a sustainable manner. Lithuanian court practice has examined several cases related to violations of hunting rules. For example, negligent taking of life in violation of hunting rules. For example, in the Supreme Court (hereinafter referred to as the SCC) criminal case No. 2K-205-489/2024 (Criminal Cases Division of the Supreme Court of Lithuania, 2024. June 21, 2024). According to the circumstances of the case, D. R. was convicted of the fact that, being a member of the Biržai District Būginiai Hunting Club, without having the right to hunt in the hunting area unit of the Biržai District Šilai Hunting Club, on March 31, 2021, from 10:30 p.m. to 23:41, at an unspecified time in the investigation, in the village of Papilis, Biržai district, near the Papilis pond dam, while hunting in the dark, using a searchlight to illuminate the hunting area, not being sure that his shot would not be dangerous to other persons during the hunt, due to criminal negligence, he fired a hunting rifle at an unidentified target and hit A. S., who was spearfishing in the water, in the head. The victim died from a gunshot wound to the head. The Supreme Court of Lithuania (SLC) found D. Rutkauskas guilty under Article 132, Part 3 of the Criminal Code – negligent taking of life in violation of hunting rules. The court found that the hunter was not sure of the identity of the target and shot at an unidentified object, thus violating the principles of hunting safety. This case highlights the obligation of hunters to exercise extreme caution and verify the identity of the target before shooting. Carelessness and disregard for hunting rules can have tragic consequences, for which one must answer under criminal law. A person was fined for hunting without the necessary permit and hunting in prohibited areas, thus violating the Rules for Hunting in the Territory of the Republic of Lithuania. This case confirms that violations of hunting rules can lead to administrative liability, including fines and confiscation of hunting equipment. This highlights the need for hunters to comply with the established rules and have all necessary permits.

Inappropriate use of hunting permits in Lithuania is regulated by legislation, and case law in this area emphasizes the responsibility of the hunting guide for the correct filling in of hunting permits. The Supreme Court of Lithuania has stated that the hunting permit is a document confirming the fact of hunting, and the hunting guide or the individual hunting person is responsible for its correct filling in (Review of the Case Law of the Supreme Court of Lithuania 2023). If an animal is hunted during a hunt, but this is not recorded in the hunting permit, the respon-

© Dalıa, Perkumıenė, Rytė, Samsanavıčıenė, Ruslan, Lıudskıj, 2025

sibility lies with the hunting guide. For example, in a case where a male red deer was hunted during a hunt, but this was not recorded in the hunting permit, the court found that the responsibility lies with the hunting guide, and not with other persons participating in the hunt (Administrative Offences Division of the Supreme Court of Lithuania, 2023). The panel of judges in this case explained that, according to the Hunting Rules, the illegality of hunting, causing damage to nature, is determined not by the fact of hunting the animal itself, but by the failure to enter the relevant data about the hunted animals in the hunting sheet in accordance with the established procedure before they are transported from the hunting area unit where they were hunted, or before their processing begins. Paragraph 23 of the Rules establishes that the hunting leader or an individual hunter is responsible for the correct completion of the hunting sheet in accordance with the requirements of Paragraph 22 of the Rules, and the hunter must inform the hunting leader about the hunted animal. The Supreme Court of Lithuania indicated that during the hunt, in which the person held administratively liable participated, an injured male red deer was hunted, but the hunting of the animal was not recorded in the hunting sheet in accordance with the established procedure. The person held administratively liable, being a hunter, was not the leader of this hunt, and moreover, the fact that he participated in the hunt without a firearm is not denied. The leader of the hunt was another person who, according to the data established in the case, hunted the wounded male red deer with a hunting firearm himself, was himself near the hunted animal, and therefore knew about this case; it was he who was obliged to properly fill out the hunting sheet.

Conclusion. In national law, the legal regulation of hunting is not comprehensively and comprehensively regulated to achieve the main goal, therefore it only partially ensures the proper regulation of the activities of this institute. This has proven to be the case, since under the currently valid legal regulation of hunting, hunters often face difficulties in understanding in which cases hunting is legal due to ambiguous provisions in legal acts. The distribution of institutional competencies is insufficiently defined. Hunting helps regulate animal populations to prevent the overpopulation of certain species, which could cause damage to the ecosystem or other species. It also contributes to the regional economy by generating income from licenses, tourism and related activities.

Users of hunting areas have the right to hunt according to established rules and licenses. If the area belongs to private individuals, they have the right to allow or prohibit hunting on their land. Users of hunting areas have the right to obtain licenses and hunting quotas, which determine which animals can be hunted.

The main principles of hunting regulation: balanced management of the population of game animals, protection of biodiversity and natural habitats, compliance with hunting ethics, resolution of conflicts between hunters and society.

Courts often examine disputes regarding the boundaries of hunting areas, the procedure for use and the granting of rights to hunting groups. For example, inconsistent land register data or inaccurate definitions of legal acts cause conflicts between the hunting community and other interested parties. In cases regarding hunting during prohibited times and with prohibited means, courts emphasize that legal acts are not sufficiently clear regarding certain conditions for issuing permits, which often becomes the cause of violations.

References

Atalay, A., Perkumiene, D., Aleinikovas, M., Škėma, M. (2024). Clean and sustainable environment problems in forested areas related to recreational activities: case of Lithuania and Turkey. *Frontiers in sports and active living*, T. 6.

Balčiauskas, L., Kawata, Y. (2022). Red deer in Lithuania: History, status and management. *Sustainability*, T. 14(21).

Bennett, M., Postigo, J. C. (2024). The impacts of United States politics on the Arctic wilderness in Alaska. *Polar Geography*, p. 1–16.

Constitution of the Republic of Lithuania (November 30, 1992, No. 220-0). Official Gazette, 1992, No. 33-1014.

Constitutional Court, 2005. May 13. Resolution. Available online: https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-isvados-ir-sprendimai/138/y2005, [accessed 2025 02 20].

Law on Hunting of the Republic of Lithuania. Official Gazette, 2002, No. 65-2634.

Code of Administrative Offences of the Republic of Lithuania (June 25, 2015, No. XII-1869). TAR, 2015-07-10, No. 11216.

Order on the approval of the rules for hunting in the territory of the Republic of Lithuania. Official Gazette, 2000-06-30, No. 53-1540.

Law on the Welfare and Protection of Animals of the Republic of Lithuania. Official Gazette, 1997-11-28, No. 108-2728. New edition, TAR, 2024-11-01.

Goldberg, E. J. (2020). *In the Manner of the Franks: Hunting, Kingship, and Masculinity in Early Medieval Europe*. University of Pennsylvania Press.

Gudelienė, A. (2022). *Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerijos regionų aplinkos apsaugos departamentų raidos analizė* (daktaro disertacija). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Gutauskas, R. (2024). *Gyvosios gamtos pažeidimų tendencijos Lietuvoje 2015–2022 metais* (daktaro disertacija). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Hart, D. (2018). *Man the hunted: Primates, predators, and human evolution*. Routledge.

Harrison, R. D., Chepstow-Lusty, A. J. (2024). *Mainstreaming biodiversity in forestry: Country case studies*. Food Agriculture Org.

Krištopaitytė, E. (2020). *Medžioklę ir žvejybą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimų dinamika 2009 m. –2019 m. Kauno regione* (daktaro disertacija). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Luneburg, W. V. (2024). The legal context of environmental protection in the United States. An Introduction to Environmental Epidemiology, CRC Press, p. 15.

Mahboubi, A., Luong, K., Aboutorab, H., Bui, H. T., Jarrad, G., Bahutair, M., Gately, H. (2024). Evolving techniques in cyber threat hunting: A systematic review. *Journal of Network and Computer Applications*, T. 104.

Meltofte, H., Tøttrup, A. P. (2024). Danish hunting in the light of unique citizen science bag statistics spanning 80 years. *European Journal of Wildlife Research*, T. 70(6).

Potratz, E. J., Holt, R. D., Brown, J. S. (2024). Ecology of Fear: Acclimation and Adaptations to Hunting by Humans. *Sustainability*, T. 16(3).

Review of the Case Law of the Supreme Court of Lithuania (2023). Available online: https://www.lat.lt/data/public/uploads/2023/06/lat_aktuali_praktika_balandis_2023.pdf?utm_source=chatgpt.com, [accessed 2025 04 02].

Strong, M., Silva, J. A. (2020). Impacts of hunting prohibitions on multidimensional well-being. *Biological Conservation*, T. 243, p. 108.

Supreme Court of Lithuania, Criminal Cases Division, 2024. June 21. Resolution in Criminal Case No. 2024 m. 2K-205-489/2024. Available online: https://www.lat.lt/naujienos/isnagrineta-byla-del-neatsargaus-gyvybes-atemimo-pazeidziant-medziokles-taisykles/1745, [accessed 2025 04 03].

Wanyonyi Rodgers, M. (2024). Legal, Policy and Institutional Framework for Regulation of UAS in the United States of America (USA). *The Law Regulating Unmanned Aircraft Systems in the United States, South Africa and Kenya: A Civil Aviation Perspective*. Cham: Springer Nature Switzerland.

ПЕРКУМЕНЕ, ДАЛЯ – професор, д-р, Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісового господарства (Каунас, Литва)
E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4072- 3898

САМСАНАВІЧЄНЕ, РИТЕ – Магістр Університета Казимєраса Симонавічюса, (Вільнюс, Литва)
E-mail: ryte.samsanaviciene@stud.ksu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/02189 0009-0004-0730-2412

ЛЮДСЬКИЙ, РУСЛАН – Магістр Університету Казимєраса Симонавічюса, (Вільнюс, Литва)
E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-8428-7753

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛЮВАННЯ: ПРИКЛАД ЛИТВИ

Анотація

Актуальність теми. Полювання, як один з найдавніших видів діяльності людини, має важливе значення як з культурної, економічної, так і з екологічної точки зору. Історично полювання відігравало вирішальну роль у виживанні людства, але в сучасному суспільстві воно стало не лише способом регулювання популяцій диких тварин, а й значним засобом охорони природи. Незважаючи на свої переваги, полювання часто викликає кілька етичних, правових та практичних питань, пов'язаних із захистом дикої природи, правами мисливців та суспільними інтересами. Правове регулювання цієї діяльності часто стикається зі складними викликами, що виникають через зміну соціальних, екологічних та економічних умов. Актуальність цієї теми виявляється також тим, що правове регулювання полювання охоплює багато аспектів – від захисту тварин, збереження природних

© Dalıa, Perkumıenė, Rytė, Samsanavıčıenė, Ruslan, Lıudskıj, 2025

середовищ існування до нагляду за діяльністю мисливців. **Постановка задачі**. При аналізі діяльності Інституту правового регулювання полювання виділяються такі основні проблеми: По-перше, щодо правового регулювання порушень правил полювання на території Литовської Республіки: у практиці правового регулювання полювання однією з найвиразніших та найпоширеніших проблем є порушення правил полювання, які негативно впливають не лише на дику природу, а й на всю систему управління мисливським господарством. Ці порушення можуть бути різноманітними – від незаконного полювання (браконьєрства) до невиконання вимог дозволів, що свідчить про наявність прогалин як у правових актах, так і в механізмах їх реалізації та контролю. По-друге, неправильна практика використання мисливських листків. Мисливські листки – це офіційні документи, в яких фіксуються дані про полювання: місце полювання, час, список мисливців, види та кількість вполювання тварин, що необхідно для забезпечення регулювання популяцій тварин. На практиці правові проблеми виникають через неправильне заповнення та використання мисливських листків. Мисливські листки часто не заповнюються одразу після полювання, тому надані дані можуть бути неправильними або неточними. Наприклад, трапляються випадки, коли кількість вполювання тварин зменшується для приховування порушень, або коли вказуються неточні місця полювання. Такі дії не лише порушують законодавчі акти, а й перешкоджають точному моніторингу та регулюванню популяцій тварин. Також трапляються випадки, коли мисливці підробляють документи, щоб приховати незаконне полювання або перевищення лімітів полювання. Нагляд за використанням дозволів на полювання часто є недостатнім. Відповідальні установи не завжди ефективно перевіряють, чи відповідають дані, наведені в дозволах на полювання, реальній ситуації, тому така ситуація створює умови для зловживань та відкриває шлях для порушень законодавчих актів.По-третє, проблеми, пов'язані з часом, коли полювання заборонено. Регулювання часу полювання є одним з найважливіших елементів правового регулювання полювання, яке встановлено для захисту диких тварин на критичних етапах їхнього життя, наприклад, під час розмноження або вирощування молодняку. У Литві правила полювання чітко вказують, коли і на які види дозволено полювання, але на практиці часто виникають проблеми, пов'язані з порушеннями цих правил. Однією з основних проблем є полювання під час забороненого сезону, коли важливо забезпечити спокій та захист певних видів тварин. **Задачі дослідження**. Визначити теоретичні аспекти інституту мисливства. Проаналізувати нормативно-правові акти, що регулюють інститут мисливства. Визначити теоретичні та практичні проблеми правового регулювання інституту мисливства. Надати пропозиції щодо покращення правової ситуації. **Методологія.** Для належного розкриття теми дисертації та досягнення поставленої мети й завдань було використано такі методи дослідження: системний аналіз, логіко-аналітичний, порівняльний, аналіз документів та метааналіз.Метод систематичного аналізу було застосовано для ретельного вивчення умов та процедури полювання. Цей метод виявив логічні зв'язки між правовими актами та їх взаємодію з іншими правовими нормами. Встановлення логічного зв'язку між правовими актами є особливо важливим, оскільки норми, що регулюють подібні правові відносини, часто поділяються на різні правові акти або їх частини. Логіко-аналітичний метод було використано для критичної оцінки сфери правового регулювання полювання, детально проаналізувавши думки та погляди різних авторів з цієї теми. Метод порівняльного аналізу було використано для детального вивчення та порівняння правових особливостей правового регулювання полювання в різних зарубіжних країнах. Метод аналізу документів. За допомогою методу аналізу документів було ретельно досліджено правові акти, що регулюють правові відносини інституту полювання. Метод метааналізу було використано для аналізу публікацій як литовських, так і іноземних вчених і надав можливість ретельно вивчити думки різних авторів та систематично оцінити теоретичні дослідження щодо використання природних ресурсів та їх практичні аспекти, пов'язані з регулюванням цього сектору.

Ключові слова: полювання, природа, охорона навколишнього середовища, правове регулювання, захист тварин.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 11.03.2025
Accepted date 20.04.2025
Published date 11.05.2025

How to cite: **Dalıa, Perkumıenė, Rytė, Samsanavıčıenė, Ruslan, Ludskıj**. Challenges and problems of hunting legal regulation: the case of Lithuania. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 227–233.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-25

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ
PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

UDC 796.069:005.963:005.332.4
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-26

THE ROLE OF THE MANAGER IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN SPORTS ORGANIZATION

ELIGIJUS, ZGIRSKAS[1],
REGINA, ANDRIUKAITIENE[2]

Abstract

The importance of managerial influence in human resource development (HRD) is acknowledged, but there is still a lack of research showing how managerial capacity to develop employees affects the performance of sport organizations. **The aim of the study** is to determine the role of the manager in the human resource development of a sports organization from the employees' perspective. **Methods.** A qualitative study was conducted. It involved 7 respondents (5 coaches and 2 administrative staff) from a sports organization. The research aimed to find out about the leadership of the organization's manager in employee development, his communication and feedback, the general attitudes of the manager and the personal contribution of the manager to employee development. **Results.** The results of the study showed that the manager of a sports organization is actively involved in the development of the employees. The head of the organization is actively involved in the development of the staff. Respondents mostly described the manager's leadership as democratic, but noted that his leadership style is also autocratic, which allows for clear control and effective decision-making. Communication with the manager is viewed positively as open and supportive, but at the same time, employees miss more proactive communication and more frequent and specific feedback. Although staff are encouraged to learn, there is no systematic way of testing or sharing their learning and development objectives are often self-determined. It was also found that employees are partially involved in the organization's decision-making – suggestions are encouraged, but their actual impact depends on the situation and the manager's decision. **Conclusion.** The sport organization manager plays a key role in human resource development: his/her leadership, personal example, supportive attitude towards continuous learning and ability to create an empowering environment lead to the professional development of staff, the strengthening of the organization's culture and the overall advancement of the organization, although there are still some areas for improvement, such as feedback and the promotion of the sharing of knowledge.

Key words: human resources, leadership, development, sport organization.

Introduction. Relevance of the topic. Human resource management skills are particularly valuable when sport organizations face a variety of challenging conditions. The role of managers in sport organizations becomes crucial as they influence employee motivation, job satisfaction and organizational performance (Collins, 2020). In recent years, sport organizations have been challenged by the impact of the pandemic, financial difficulties and the continuous increase in the level of competition (Dirani, et al., 2020). In this challenging context, the role of managers becomes even more important, as their ability to effectively manage and motivate the team can be a crucial factor for the survival and development of the organization. Understanding the role of the manager in a sport organization is important for more effective human resource management.

Ongoing research explores relevant issues by focusing on the analysis of manager's skills to develop employees for organizational effectiveness (Haron et al., 2021). In modern organizations, including sport organizations, there is a strong emphasis on employee well-being and emotional and psychological well-being through the use of empowering leadership (Chelladurai & Kim, 2022), and therefore the ability of managers to develop their employees to provide a supportive working environment is becoming increasingly important. **Problem Statement**. Although the importance of managerial leadership in human resource development is well recognized,

[1] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: eligijus995@gmail.com
ORCID iD:https://orcid.org/0009-0002-4963-7400

[2] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

© Eligijus, Zgirskas, Regina, Andriukaitiene, 2025

limited research has explored how employees themselves perceive the role of their manager in this process, particularly within sport organizations, which operate in dynamic and often high-pressure environments. In such organizations, managers are not only responsible for achieving performance goals but also for fostering a supportive climate that promotes employee motivation, job satisfaction, and continuous professional growth. Despite the growing focus on leadership competencies such as emotional intelligence, communication, and team-building, there is still insufficient understanding of how these qualities are experienced and interpreted by employees on a daily basis (Garavan, 2023). Moreover, in sport organizations – where staff development is often influenced by limited resources, high expectations, and competitive pressures, the manager's role becomes even more critical. Therefore, gaining insights into employees' perspectives on managerial influence is essential to better understand the effectiveness of leadership practices and to improve human resource strategies tailored to the specific context of sport organizations (Ferreira, Fernandes, Ratten, & Miragaia, 2020).

The aim of the article. The aim of the study is to determine the role of the manager in the human resource development of a sports organization from the employees' perspective. **Research objectives.** To achieve the goal of this paper, the following objectives are set: to analyze the concept of HRD from a theoretical perspective; analyze the role of the manager in human resource development; discuss the role of the manager in the development of human resources in a sports organization; identify the role of the manager in development from the point of view of the employees in a sports organization.

Methodology of investigation. A qualitative study was conducted. Convenience sampling is used to select the respondents. The selection criteria for the interviewees are: at least 2 years of work experience in a sports organization; participation in non-formal sport education activities or coaching. The study involved 7 respondents (5 coaches and 2 administrative staff). The general attitude towards the role of the manager part of the questions seeks to find out whether and how the manager promotes the development of employees in the organization (Goleman et al., 2013). Managerial leadership in employee development The group of questions seeks to explore managerial leadership styles, the demands placed on them and the involvement of employees in important organizational issues (Goleman et al., 2013; Ibarra, Hildebrand & Vinck 2023). The communication and feedback group of questions is designed to find out about the manager's style and its implications, the manager's communication style, his/her communication style, the ways in which he/she communicates important organizational issues, and the frequency and detail with which he/she provides feedback to employees (Ebrahim, Battilana & Mair, 2014; Esenyel & Emeagwali 2019). Manager's personal contribution to staff development – this group of questions is designed to find out about the manager's initiatives, suggestions for improving performance and the impact of the manager's involvement in the professional development of staff (Farmanesh, Zargar, Esenyel & Vehbi, 2021).

Results. *Involvement of the leader in employee development.* The study revealed that all respondents acknowledged the manager's consistent encouragement for professional growth. However, there is no formal system to verify acquired knowledge or encourage systematic knowledge sharing. Only a few employees mentioned occasionally sharing insights with close colleagues, but broader internal knowledge exchange remains underdeveloped. Regarding involvement in decision-making, while suggestions are formally welcomed, only two out of five respondents felt their opinions truly influence decisions. This highlights the presence of a formal but situationally effective inclusion mechanism.

Leadership style and motivational impact. Six out of seven respondents described the leader's style as democratic, with half of them noting additional autocratic elements, such as final decision authority. This mixed style fosters open communication while maintaining leadership control. The manager is seen as a role model, actively involved in the educational process, leading training, and promoting healthy lifestyle values. All participants agreed that the leader's example has a direct positive effect on employee motivation and the organization's performance.

Communication quality and feedback practices. Respondents generally appreciated the leader's open and respectful communication style. However, a number of them pointed out that communication is often initiated by staff rather than the leader, making it somewhat inconsistent. Feedback is recognized as important by all employees, but in practice, it is provided mainly during annual evaluations. Five of the seven respondents felt that the feedback is too general, expressing a need for more regular and detailed performance-related feedback.

Table 1

Leader's role in employee development and involvement

Variable	Active encouragement	No knowledge verification	Occasional knowledge sharing	Real involvement in decisions
Employees (N=7)	100%	100%	43%	40%
Inclusion system effectiveness	High (formal level)	Low (practical level)	Low	Situational

Table 2

Perceived leadership style and influence

Style category	Respondents	Characteristics
Democratic	3	Encourages participation and dialogue
Democratic with autocratic traits	3	Welcomes opinions but final decisions made by leader
Autocratic	1	Clear authority and directive approach
Motivation via example	7/7	Personal involvement inspires employees toward higher standards

Table 3

Communication and feedback

Variable	Positive interaction	Initiated by leader	Regular feedback	Detailed feedback
Perception (N=7)	6/7 (86%)	2/7 (29%)	1/7 (14%)	2/7 (29%)
Feedback frequency	Mainly once per year			

Discussion. The aim of this study was to determine the role of a leader in human resource development within a sports organization from the employees' perspective. The results revealed that the leader's role is multifaceted, encompassing not only formal support for learning but also active personal involvement in employee development. This aligns with Swanson's (2001) definition of HRD as the process of developing competencies through continuous learning and organizational improvement. Employees identified the leader's consistent encouragement of qualification improvement and his favorable attitude toward learning, which is influenced by his academic background. This supports Norrell's (2022) claim that emotional intelligence and education level affect the creation of a learning-friendly environment. Financial support for employee learning was considered mostly sufficient, though some respondents expressed a desire for greater funding. This finding echoes Nazari et al. (2022), who note that sports organizations often operate under financial constraints. The leader's style was primarily described as democratic, yet several respondents noted autocratic traits. Such a hybrid leadership model, as discussed by Aboramadan and Kundi (2020), helps balance authority with collaboration. The leader is also perceived as a strong motivational figure, regularly participating in organizational events, training, and seminars. Decision-making was described as partially inclusive—employees are encouraged to provide suggestions, but their influence on final decisions is limited. This supports Garavan's (2023) notion that centralization remains common in sports organizations, though some progress toward inclusive culture is evident. Communication was rated as open and respectful, but feedback practices were found lacking. Most respondents receive only annual feedback, which is often superficial. As Aguinis and Burgi-Tian (2021) suggest, effective development requires frequent and specific feedback. The leader's personal involvement in the educational process was viewed positively. He actively leads seminars and encourages learning through mentorship, confirming Zubaidah, Haryono and Udin (2021) findings on the importance of leader engagement in employee motivation. The organization offers motivational incentives such as praise, bonuses, and salary adjustments linked to learning outcomes. Employees appreciated the autonomy to choose their learning topics, aligning with Zuzevičiūtė and Teresevičienė (2008), who highlight the importance of self-directed learning in HRD. However, the study also revealed that knowledge sharing remains informal and unstructured. According to Šiugždinienė (2009), such practices are only effective if supported by organizational culture, which was lacking here. In conclusion, the leader's role in HRD within this sports organization reflects many contemporary theoretical

© Eligijus, Zgirskas, Regina, Andriukaitiene, 2025

principles. While areas such as feedback, knowledge sharing, and employee inclusion need improvement, the organization's general direction is positive. The leader's active involvement and commitment to employee development are essential to organizational success.

Conclusions. The development of human resources in a sports organization is inseparable from continuous improvement and strengthening of competencies. The peculiarities of the manager's activity in the development of employees are highlighted through active participation in the learning process, the formulation of clear goals and the provision of feedback. Leadership of the manager is essential for the development of employees. A manager's leadership style, ability to inspire, support, and engage employees has a direct impact on their motivation, professional growth, and organizational loyalty. The role of a manager in the development of human resources of a sports organization from the point of view of employees is multifaceted, as the manager acts as a mentor, motivator, educator and strategist. The head of a sports organization plays an essential role in the development of human resources – leadership, personal example, supportive approach to continuous learning and ability to create an enabling environment lead to professional growth of employees, strengthening of the organizational culture and overall progress of the organization, although there are still areas for improvement in certain areas, such as feedback and the promotion of knowledge sharing, there are still aspects to be improved within the organization. The results of the study showed that the role of the leader in human resource development is associated with active involvement, motivational leadership, and support for continuous learning. A democratic leadership style, combined with clear standards and personal example, encourages employee development. Although areas such as feedback and knowledge sharing need improvement, the leader's consistent support and engagement significantly contribute to a positive learning culture within the organization.

References

Aboramadan, M., & Kundi, Y. M. (2020). Does transformational leadership better predict work-related outcomes than transactional leadership in the NPO context? Evidence from Italy. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 31(6), 1254–1267.

Aguinis, H., & Burgi-Tian, J. (2021). Talent management challenges during COVID-19 and beyond: Performance management to the rescue. BRQ Business Research Quarterly, 24(3), 233–240. https://doi.org/10.1177/23409444211009528.

Chelladurai, P., & Kim, A. C. H. (2022). Human resource management in sport and recreation. Human Kinetics.

Collins, C. (2020). Assessing the impact of chief development officers' leadership style on gift officers' fundraising performance at US private higher education institutions. *Journal of Education Advancement & Marketing*, *5*(1), 73–91.

Dirani, K. M., Abadi, M., Alizadeh, A., Barhate, B., Garza, R. C., Gunasekara, N., ... & Majzun, Z. (2020). Leadership competencies and the essential role of human resource development in times of crisis: a response to Covid-19 pandemic. *Human resource development international*, *23*(4), 380–394. https://doi.org/10.1080/13678868.2020.1780078

Ebrahim, A., Battilana, J., & Mair, J. (2014). The governance of social enterprises: Mission drift and accountability challenges in hybrid organizations. Research in organizational behavior, 34, 81–100.

Esenyel, V., & Emeagwali, O. (2019). The relationship between perceived corporate reputation and employee's positive word of mouth behavior: The mediation effect of trust to managers. Management Science Letters, 9(5), 673–686.

Farmanesh, P., Zargar, P., Esenyel, V., & Vehbi, A. (2021). Linking spiritual leadership and boundary-spanning behavior: The bright side of workplace spirituality and self-esteem. Sage Open, 11(3), 21582440211040775.

Ferreira, J. J., Fernandes, C., Ratten, V., & Miragaia, D. (2020). Sports innovation: A bibliometric study. *Sport Entrepreneurship and Public Policy: Building a New Approach to Policy-making for Sport*, 153–170. https://doi.org/10.1007/978-3-030-29458-8_10.

Garavan, T. (2023). Mapping the next phase of growth for HRDR. *Human resource development review*, *22*(4), 475-493. https://doi.org/10.1177/15344843231213205

Goleman, D., Boyatzis, R., & McKee, A. (2013). *Primal leadership, with a new preface by the authors: Unleashing the power of emotional intelligence*. Harvard Business Review Press.

Haron, R., Nomran, N. M., Abdullah Othman, A. H., Md Husin, M., & Sharofiddin, A. (2021). The influence of firm, industry and concentrated ownership on dynamic capital structure decision in emerging market. Journal of Asia Business Studies, 15(5), 689-709. https://doi.org/10.1108/JABS-04-2019-0109.

Ibarra, H., Hildebrand, C. A., & Vinck, S. (2023). The leadership odyssey. Harvard Business Review, 101(5–6), 102–110.

Nazari, R., Dickson, G., & Rafeei, F. (2022). Providing the strategic behavior model of sports managers. DOI: 10.22103/jnssm.2022.20456.1139.

Norrell, S. (2022). Transforming Instruction Leadership: What 2020 Taught Us About Supporting the Whole Instruction Librarian.

Swanson, R. (2001). Human resource development and its underlying theory. Human Resource Development International 4 (3): 299–312. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13678860110059311.

Šiugždinienė, J. (2009). "Development and Substantiation of the of Human Resource Development Model". Viešoji politika ir administravimas 27: 26–35.

Zubaidah, R. A., Haryono, S., & Udin, U. (2021). The effects of principal leadership and teacher competence on teacher performance: The role of work motivation. Calitatea, 22(180), 91–96.

Zuzevičiūtė, V. ir Teresevičienė M (2008). Suaugusiųjų mokymasis. Andragoginės veiklos perspektyva. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

ЕЛІГІЮС, ЗГІРСКАС – магістр Литовського Університету (Каунас, Литва)
E-mail: eligijus995@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4963-7400

РЕГІНА, АНДРЮКАЙТЕНЕ – доцент, доктор Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА В РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СПОРТУ

Анотація

Важливість управлінського впливу на розвиток людських ресурсів (HRD) визнається, але все ще бракує досліджень, які б показували, як управлінська здатність розвивати працівників впливає на результати спортивних організацій. **Метою дослідження** є визначення ролі керівника в розвитку людських ресурсів спортивної організації з точки зору працівників. **Методи.** Було проведено якісне дослідження. У ньому взяли участь 7 респондентів (5 тренерів та 2 адміністративного персоналу) зі спортивної організації. Дослідження мало на меті з'ясувати лідерство керівника організації у розвитку співробітників, його комунікацію та зворотний зв'язок, загальні установки керівника та особистий внесок керівника у розвиток персоналу. **Результатів.** Результати дослідження показали, що керівник спортивної організації бере активну участь у розвитку своїх співробітників. Керівник організації бере активну участь у розвитку трудового колективу. Респонденти переважно охарактеризували лідерство керівника як демократичне, але зазначили, що його стиль керівництва також є автократичним, що дозволяє здійснювати чіткий контроль та приймати ефективні рішення. Спілкування з керівником позитивно сприймається як відкрите і підтримуюче, але в той же час співробітникам не вистачає більш проактивного спілкування і більш частого і конкретного зворотного зв'язку. Незважаючи на те, що персонал заохочується до навчання, не існує систематичного способу тестування або обміну інформацією про те, що їхні цілі навчання та розвитку часто визначаються самостійно. Також було виявлено, що співробітники частково беруть участь в прийнятті рішень організацією – пропозиції заохочуються, але їх фактичний вплив залежить від ситуації і рішення керівника. **Висновок.** Керівник спортивної організації відіграє ключову роль у розвитку людських ресурсів: його лідерство, особистий приклад, підтримуюче ставлення до постійного навчання та здатність створювати середовище, що розширює можливості, призводять до професійного розвитку персоналу, зміцнення культури організації та загального прогресу організації, хоча все ще є деякі напрямки для вдосконалення, Такі як зворотний зв'язок та заохочення обміну знаннями.

Ключові слова: людські ресурси, лідерство, розвиток, організація спорту.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 19.04.2025
Published date 08.05.2025

How to cite: Eligijus, Zgirskas, Regina, Andriukaitiene. The role of the manager in the development of human resources in sports organization. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 234–238.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-26

© Eligijus, Zgirskas, Regina, Andriukaitiene, 2025

UDC 338.48-6:364-325.8:005.962
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-27

TOURISM SERVICES FOR PEOPLE WITH DISSABILITIES FROM THE PERSPECTIVE OF THE SERVICE PROVIDER

ANDŽELIKA, LABUTIENĖ[1]
REGINA, ANDRIUKAITIENĖ[2]

Abstract

The tourism industry has huge potential to bring huge socio-economic benefits by providing services to disabled travellers (Michalska and Kaczmarek, 2023). There is a need to create more offers for this demographic group, as the needs of people with disabilities are the same as those of all other customers, but organizing tourism for people with disabilities requires more investment and brings fewer economic benefits. The provision of tourism services for people with disabilities poses specific challenges. Depending on the type of disability, there are requirements for the adaptation of infrastructure, the competencies of employees, and measures to ensure the quality of services. Actors in the tourism industry need to recognise these different needs and strive to create a more inclusive and accessible environment. The main tasks for tourism service providers are to improve the infrastructure and adapt it to the needs of different groups of people, to train and prepare employees to serve customers with special needs, to create specially tailored services for the disabled and to integrate into the increasingly growing sector of tourism for the disabled. This is particularly important when the provision of tourism services to people with disabilities will have to be adapted to higher requirements in accordance with the principle of universal design, in order to create tourism conditions adapted to different types of disabilities, be it physical, sensory or mental disabilities. **The aim of the study** is to examine the tourism services for disabled people through perspective of the service providers. Analysis of scientific literature and documents and qualitative research-interview **methods** were used to conduct the research. Six persons who organize or are involved in the organization of tourism services for people with disabilities participated in the study, Their practical experience is more than ten years. **Results.** The analysis of the interview was carried out using the Conten analysis, identified the categories of the researche: types, motives and applications for the provision of services for people with disabilities market for Tourism Services for People with disabilities regulation of tourism services for people with disabilities; problems in organizing tourism services for people with disabilities. Subcategories describing the categories have been identified, problems in the provision of services for people with disabilities have been identified. **Conclusion.** In the provision of services for the disabled, problems arise in the adaptation of transport, accommodation establishments, the adaptation of visited and other service objects and the need to introduce into the adaptation of infrastructure. Another problem is the lack of a skilled workforce and the additional costs of hiring specialists to provide quality services to people with disabilities. However, despite the additional costs, providers receive a lower profit margin in return and are less motivated to provide services to people with disabilities.

Key words: Tourism sector, service providers, people with dissabilities.

Introduction. The relevance of the topic became on official policy and aspiration after changes have been made in the social integration ideology for inclusion of people with dissabilities into sočiety. When integrating disabled people into society it is imperitive to listen to the needs of those with special needs. Firstly, there is a need for easier accesibility of public and private surroundings. For example, in 2016, the United Nations Organization showed great interest in the matter.After numerous disscusions, it came to a conclusion that there is no need to create separate services for the dissabled people, rather, there must be universal access for everyone in public and private spaces. Furthermore, evidence showed that countries which provided universal access for all had seen an increase of tourism by people with dissabilities. (Martin-Fuentes et al., 2021). Tourism can benefit the dissabled people enormously and have an exceptional impact for their quality of life. One of the most popular solution for integration of people with disabilities into the toursim sector is a universal design. Although, unfortunately, it is only applied in the most economically strong countries (Švagždienė et. al., 2021) In the EU, tourism of disabled people makes up 9% of the market and is an area which is not commonly explored, which could bring additional value to whole of the society. **Problem statement.** Problems that providers encounter when organizing tourism services for people with disabilitie. **The aim of the researches.** Examine the tourism services

[1] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania), E-mail: anzelika.labutiene@lsu.lt,
ORCID iD: https://orcid.org/0009-00061765-3958
[2] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania), E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt,
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

for disabled people through perspective of the service providers. **The research objectives:** highlight the features of organising tourism for people with disabilities, evaluate the complexity when providing such specific services; reveal the attitude of service providers towards the needs of people with dissabilities and their posibilities to participate in tourism activities. **Methodology of investigation:** Analisys of scientific literature and documents; qualitative investigation – interview. Qualitative research conducted using the interview method. Šuminas (2020) argues that qualitative research methods allow for a deeper understanding of participants' experiences and perspectives by providing contextual information. A semi-structured interview questionnaire was used, which includes four groups of questions and suggestions submitted by the subjects. The questionnaire has been compiled on the basis of the authors' studies indicated in the table 1 and the documents regulating tourism for people with disabilities.

Six persons who organize or are involved in the organization of tourism services for people with disabilities participated in the study. The practical experience of the respondents from the age of 10 and more provided an opportunity to answer the research questions, allowing them to draw logical and consistent conclusions.

Results. The analysis of the interview was carried out using the Conten analysis.Table 2 shows the categories and subcategories of the researche.

After the investigation, the interview, the main tendencies have emerged. When interviewing the representatives of the businesses – no systematic discrimination or negative attitudes towards the disabled people were discovered. The main divide between the businesses was their ability to adapt their services for disabled people. The bigger the business – the more it adapted. Also, the larger businesses showed greater knowledge and understanding for those with disabilities. Regardless, all of the respondents showed a universal level of understanding, that people with dissabilities require the same services as people without dissabilities and the importance of accessability was highlighted and ensured mostly by the local governments and EU collaboration. In none of the interviews it was mentioned, that legal regulation would be an obstacle to participate in the tourism sector for people with dissabilities. Again, the larger businesses were more acquainted with the activities of World Tourism Organisation and have implemented their recommendations into their activities. Another key point to highlight was that the larger the business – the more it depends on EU financing (directly or indirectly). Larger businesses also attract more attention and involvement from governments, science and transport sectors and associations of people with dissabilities. Smaller businesses, generally, hold tourism of people with dissabilities a sector in which one has to invest a lot, and in return there is little financial benefit, unless there is a financial incentive from goverments or international organisations. The main reason the larger businesses invest in tourism for people with dissabilities is diversification of the income and establishment of positions in the mentioned market. General problem in the market of toursim for people with dissabilities is human resources. Some businesses try to attract potential employees and invest in their

Table 1

Structure of the questionnaire

Question groups	**Authors used to compile the questionnaire**
Group 1 Types, motives and applications for the provision of services for people with disabilities	De Matteis et al., 2021; Gonda, 2021; Švagždienė et. al., 2021; Martin-Fuentes et al., 2021; Darcy&Pegg, 2011; Zaluska, et al., 2022; Carneir, 2024; Kastenholz, 2015; Figueiredo&Silva, 2018; Zajadacz, 2015; Ozcan, et al., 2021; Zaluska et al., 2022; Truyols, 2023.
Group 2 Market for Tourism Services for People with Disabilities	Zaluska et al., 2022; Švagždiene et al., 2021; Martin-Fuentes et al., 2021; Michalska & Kaczmare, 2023; De Matteis et al., 2021; Figueiredo&Silva, 2018; Gonda, 2021; Gumelar, 2022; Bak&Krug, 2022; Arslan&Yildirim, 2021.
Group 3 Legal regulation of tourism services for people with disabilities	ISO, 2021; Popiel, 2016; Zajadac, 2015; LRV, 2022; UNWTO, 2013; ENAT 2022; LRS Neįgaliųjų asmenų teisių apsaugos įstatymas (XIV-1722), 2023; LRS Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo pakeitimo įsakymas (XIV-1722), 2024; Ponasiuk A. & Wszendybyl-Skulska E., 2021.
Group 4 Problems in organizing tourism services for people with disabilities	Arslan&Yildirim, 2021; Bak&Kruk, 2022; Domingues Vilaet al., 2024; Carneiro et al, 2022; Gonda, 2021; Gumelar, 2022; Krajewski&Kaczmarek, 2022;Martin-Fuentes et al., 2021; Matteis et al. 2021; Mischalska&Kaczmare, 2023, Švagždienė et al., 2021.

© Andželika, Labutienė, Regina, Andriukaitienė, 2025

Table 2

Categories and subcategories of the research

Categories of the research	Subcategories of the research
Types, motives and applications for the provision of services for people with disabilities	Type of services provided
	Reasons for the provision of services for the disabled
	Adaptation of services according to the types of disability.
	Adaptation of public infrastructure for disabled tourism.
Market for Tourism Services for People with Disabilities	Market size
	Demand
	Government policy
Legal regulation of tourism services for people with disabilities	Legal obstacles
	WHO World Tourism Organization Recommendations and Guidelines
	Legal regulation in the Republic of Lithuania
	European Union support
Problems in organizing tourism services for people with disabilities	Cooperation proposals
	Involvement of service providers: additional funds and risks
	Service Provider Engagement: Benefits of Service Demand for Investment in Disabled Tourism
	Involvement of service providers : The scale of the requirements for a business providing this type of service.
	Reluctance to invest
	Adaptation of services for people with disabilities
	Staff training

training, others are giving just an in-house training. The lack of competencies to serve people with disabilities is a challenge for service providers. Some comments and recommendations were received from the performed interviews. One of the most reoccuring themes was that there is lack of cooperation from the side of bureaucrats, who seemingly do not fully comprehend nor understand the expectations of the businesses, especially the businesses that work in a fast-paced market where speed is crucial when striving for profit.

Discussion. The aim of the research was to investigate the tourism services for people with dissabilities from the point view of service providers. The need of the research from this point of view came from the lack of resources in the scientific field. The disregard for the scientific evidence often led to a tendency to conclude that there is a lack of involvement from the business side. The results of the scientific research help to understand the motivation of the businesses whether or not to participate in the toursim sector for people with dissabilities; it highlights the difficulties encountered when organizing such services and provides the best practices which help business to grow. Previous cases raised the question why the participation of people with dissabilities in the toursim sector is low and the answer was that noone takes into account expectations of the disabled people and it causes negative experiences and opiniona of tourism between the mentioned group (Darcy & Pegg, 2011). The results of the ivestigation provided insights of tourism sector of people with dissabilities from the perspective of businesses that were not researched before. In the previous researches other authors went deeper into investigating physical barriers which were seen as the main obstacle for travel of the aforementioned (Kastenholz, Eusebio and Figueiredo, 2015). Another issues in some previous cases mentioned the high need of specially trained personnel, who had a lack of competencies for the needs of people with dissabilities and that influences the quality of services. This was the main reason to investigate the problem from the view point of business, what issues they encountered when recruitting and educating employees. An investigation was conducted into the area of toursim of disabled people through the lense of social organisations as intermediaries between tourism industry and people with disabilities, its influence in improving accessibilty. However, results in the conclusion had similar issues – financial difficulties, lack of trained personnel and infrastructure (Carneir, 2022). Researchers previously made a hypothesis, that the tourism sector for people with dissabilities was ignored due to service providers‘ failure to implement an inclusion model and receive the profit if it were implemented (Buhalis&Darcy,

2011). The results from the interviews with business representatives has revealed that larger businesses are better prepared to apply an inclusivity model meanwhile gaining profit at the same time.

The economic benefit for the business was researched by Michalska and Kaczmarek (2023) who looked closer into the relationship between inclusive tourism and social development.The main argument of these authors is that the toursim industry has a great potential to bring great social and economic benefit when providing services for people with dissabilities. As a result the previously mentioned authors state, that there is a need for services to create more services for the discussed group. During the performed interviews it was necessary to ask business representatives about the economic benefit and adaptation of services for people with dissabilities. The result was, that business has the understanding of what services people with dissabilities want, which are basically the same as the rest of society. But on the other hand, organising tourism services for people with disssabilities require more investment and provide less profit.

This reasearch concluded that the larger businesses had established their position in the tourism sector. Due to their strong financial standing, they were able to invest in and have obtained better position when providing services of people with dissabilities. The future researches could be based on the question why smaller businesses lack of readiness to involve into tourism of people with dissabilities and what challenges the goverments and other organisations encounter when encouraging smaller businesses to involve into the aformentioned market. This problem is particularly acute due to the requirement for the application of universal design principles in the field of tourism. Universal Design seeks to create tourism conditions that are adapted to different types of disabilities, be they physical, sensory or mental disabilities. The provision of tourism services for people with disabilities will have to be adapted to higher requirements. The universal design principles implemented ensure that the environment, products and services are adapted for use by all individuals.

Conlusion. Organization of tourism services for people with disabilities looks the same as for the rest of population, but problems arise when trying to adapt services to specific forms of disabilities. The main problems start with organizing transport due to accessibility of buses, airplanes, ships and other forms of transportation. Service providers have to work additional hours to ensure there will not be any transport related issues for customers with disabilities. Even though the public information states that accessibility for all is ensured, but there is always a risk that a service will not be suitable for the disabled. Similar misleading information problem occurs in hotel services, when infrastructure is not adapted properly for customers with different forms of disabilities. Accessibility issues remain in tourism destinations mainly due to historical heritage status of an area or other obstacles that inhibits every tourism destination to adapt for every form of disability, causing discrimination for those with disabilities in how they can access tourist attractions in comparison to those without mobility issues. Another problem is lack of qualified workforce and additional spending when hiring specialists. Some companies try to cut corners and provide short in-house training to tick a box for training given on the topic of disabilities reality, the lack of competences are felt greatly. Organizers of tourism services for people with disabilities encounter additional costs when ordering additional services to provide quality service for people with disabilities. Despite additional costs, service providers in return receive smaller profit margin and are less motivated to provide services to people with disabilities.

The business representatives that participated in the research unanimously expressed positive opinion for providing services to people with disabilities. Not even a single respondent discriminated the disabled people, they do not wish to discriminate or decline their services to them. Main problem arises from business adaptation to provide services to people with dissabilities. Larger the business, like rehabs or tourism organizers, the better prepared to provide services for dissabled people and have better knowledge of disabled people tourism market and follow World Tourism Organisation‘s recommendations and European Union‘s guidelines and use financial support given by the EU. As the research showed the smaller businesses have a lack of information and knowledge, they lack motivation and cannot see financial gains in adapting their services for people with dissabilities.All of the business representatives agree that legal regulation is not a problem to get involved in the tourism sector for disabled people and on the contrary goverments ensure accesability to tourism locations and enable businesses to provide services to disabled people. Research also shows that people with dissabilities request and desire same services as the rest of population. Larger business tend to respond better to the needs of disabled customers and show greater initiatives to involve disabled people in the tourism market, while there is, unfortunately, a lack of initiative from smaller businesses.

© Andželika, Labutienė, Regina, Andriukaitienė, 2025

References

Arslan, M., & Yildirim, H. (2021). Determinants of travel participation and experiences of the wheelchair users traveling to the Bodrum region: A qualitative study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(1), 1–15. https://doi.org/10.3390/ijerph18010001

Bak, M., & Kruk, A. (2022). Traveling from perspective of persons with disabilities: Results of an international comparative study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(3), 1–15. https://doi.org/10.3390/ijerph19030567

Buhalis, D., & Darcy, S. (2011). *Accessible tourism: Concepts and issues*. Channel View Publications.

Burnett, J. J., & Bender-Baker, H. (2001). Assessing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer. *Journal of Travel Research, 40*(1), 4–12. https://doi.org/10.1177/004728750104000103

Carneiro, M. J., Alves, J., Eusébio, C., Saraiva, L., & Teixeira, L. (2022). The role of social organizations in the promotion of recreation and tourism activities for people with special needs. *European Journal of Tourism Research, 30*, 3013–3013.

Darcy, S., & Pegg, S. (2011). Disability, tourism, and the future: A review of literature. *Tourism Review, 66*(4), 970–972.

Domínguez Vila, T., Rubio-Escuderos, L., & Alén González, E. (2024). Accessible tourism: Using technology to increase social equality for people with disabilities. *Tourism Review*. https://doi.org/10.1108/TR-08-2023-0197

ENAT. (2022). *Code of good conduct for accessible tourism*. European Network for Accessible Tourism. Retrieved from https://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.enat-code-of-good-conduct

Figueiredo, Silva C. (2018). Cultural influences on accessible tourism. *Journal of Tourism and Cultural Change, 16*(1), 1-18. https://doi.org/10.1080/14766825.2017.1303186

Gonda, T. (2021). Traveling habits of people with disabilities. *Geo Journal of Tourism and Geosites, 37*(3), 844–850.

Gumelar, A. (2022). Tourism experiences of people with disabilities. *Sustainability, 14*(20), 6820. https://doi.org/10.3390/su14206820

ISO. (2021). *ISO 21902:2021 Tourism and related services – Accessible tourism for all – Requirements and recommendations*. International Organization for Standardization. Retrieved from https://www.iso.org/standard/72126.html

Kastenholz, E., Eusébio, C., & Figueiredo, E. (2015). Contributions of tourism to social inclusion of persons with disability. *Disability & Society, 30*(8), 1259–1281. https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1061531

Krajewski, K., & Kaczmarek, A. (2022). Barriers to accessible tourism: Perspectives from people with disabilities. *Tourism Management Perspectives, 43*, 100–109. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100761

Lietuvos Respublikos Seimas. (2023). *Neįgalių asmenų teisė sapsaugos įstatymas (XIV-1722)*. Retrieved from https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/008499d2a59e11ee8172b53a675305ab?jfwid=-1czju8m4o

Lietuvos Respublikos Seimas. (2024). *Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas (XIV–1722)*. Retrieved from https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b891853285db11edbdcebd68a7a0df7e?jfwid=-mmidcp7yu

LRV. (2022). *Prieinamas turizmas Lietuvoje: iniciatyvos ir progresas*. Retrieved from https://lrv.lt/en/activities/accessibility-and-inclusiveness-in-tourism/

Martin-Fuentes, E., Mostafa-Shaalan, S., & Mellinas, J. P. (2021). Accessibility in inclusive tourism? Hotels distributed through online channels. *Societies, 11*(2), 34. https://doi.org/10.3390/soc11020034

Matteis, De, Notaristefano, F., & Bianchi, P. (2021). Public–private partnership governance for accessible tourism in marine protected areas (MPAs). *Sustainability, 13*(15), 8455. https://doi.org/10.3390/su13158455

Michalska, L., &Kaczmare, A. (2023). Inclusive tourism and social development: Opportunities and challenges. *Journal of Tourism and Cultural Change, 21*(1), 45-62. https://doi.org/10.1080/14766825.2022.2083021

Panasiuk, A., &Wszendybył-Skulska, E. (2021). Social aspects of tourism policy in the European Union: The example of Poland and Slovakia. *Economies, 9*(1), 16. https://doi.org/10.3390/economies9010016

Poria, Y., Reichel, B., & Brandt, Y. (2015). The role of service providers in accessible tourism. *Tourism Management, 31*(4), 564-572. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.02.001

Salee, A., Mostafa, S., Rasoolimanesh, S. M., & Kusumo, C. (2022). Tourism impacts on destinations: Insights from a systematic review of literature. *Sustainability, 14*(19), 10945. https://doi.org/10.3390/su141910945

Šuminas, A. (2020). Tyrimo metodai socialiniuose moksluose. *Socialiniai mokslai*, 20, 11–25.

Švagždienė, B., Perkumienė, D., & Dagytė, R. (2021). Prieinamo turizmo neįgaliesiems su judėjimo negalia vertinimas: Patirtis ir galimos kliūtys. *Viešoji politika Ir administravimas, 20*(3), 382–396.

Zajadac, A. (2015). Evolution of models of disability as a basis for further policy changes in accessible tourism. *Journal of Tourism Futures, 1*(3), 189–202. https://doi.org/10.1108/JTF-04-2015-0015

Zaluska, U., Kwiatkowska-Ciotucha, D., & Grzeskowiak, A. (2022). Traveling from perspective of persons with disability: Results of an international survey. *Tourism Management Perspectives, 40*, 100763. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100763

АНЖЕЛИКА, ЛАБУТЕНЕ – магістр Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
E-mail: anzelika.labutiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0009-00061765-3958

РЕГІНА, АНДРЮКАЙТЕНЕ – доцент, доктор Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

ТУРИСТИЧНІ ПОСЛУГИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ З ТОЧКИ ЗОРУ ПОСТАЧАЛЬНИКА ПОСЛУГ

Анотація

Туристична індустрія має величезний потенціал для того, щоб принести величезні соціально-економічні вигоди, надаючи послуги мандрівникам з обмеженими можливостями (Michalska and Kaczmarek, 2023). Існує потреба у створенні більшої кількості пропозицій для цієї демографічної групи, оскільки потреби людей з інвалідністю такі ж, як і у всіх інших клієнтів, але організація туризму для людей з інвалідністю потребує більших інвестицій та приносить менше економічної вигоди. Надання туристичних послуг для людей з інвалідністю ставить конкретні виклики. Залежно від виду інвалідності існують вимоги до адаптації інфраструктури, компетенцій працівників, заходів щодо забезпечення якості послуг. Суб'єкти туристичної галузі повинні визнавати ці різні потреби та прагнути створити більш інклюзивне та доступне середовище. Основними завданнями для постачальників туристичних послуг є вдосконалення інфраструктури та її адаптація до потреб різних груп людей, підготовка та підготовка працівників для обслуговування клієнтів з особливими потребами, створення спеціально адаптованих послуг для людей з обмеженими можливостями та інтеграція у все більш зростаючий сектор туризму для обслуговування клієнтів з особливими потребами. Це особливо важливо, коли надання туристичних послуг людям з обмеженими можливостями має бути адаптоване до більш високих вимог відповідно до принципу універсального дизайну, з метою створення туристичних умов, адаптованих до різних видів інвалідності, будь то фізичні, сенсорні або розумові вади. **Метою дослідження** є розгляд туристичних послуг для людей з обмеженими фізичними можливостями з точки зору постачальників послуг. Для проведення дослідження було використано аналіз наукової літератури та документів, а також якісні методи дослідження-інтерв'ю. У дослідженні взяли участь шість осіб, які організовують або займаються організацією туристичних послуг для людей з обмеженими можливостями, їх практичний досвід становить понад десять років. **Результати.** Аналіз інтерв'ю був проведений з використанням аналізу Контена, виявлено категорії дослідження: види, мотиви та сфери застосування послуг для людей з обмеженими можливостями, ринок туристичних послуг для людей з інвалідністю, регулювання туристичних послуг для людей з інвалідністю; проблеми організації туристичного обслуговування людей з інвалідністю. Визначено підкатегорії, що описують категорії, виявлено проблеми у наданні послуг для людей з обмеженими можливостями. **Висновок.** При наданні послуг для інвалідів виникають проблеми в адаптації транспорту, закладів розміщення, адаптації відвідуваних та інших об'єктів сфери послуг і необхідності впровадження в адаптацію інфраструктури. Ще однією проблемою є нестача кваліфікованої робочої сили та додаткові витрати на найм спеціалістів для надання якісних послуг людям з обмеженими можливостями. Однак, незважаючи на додаткові витрати, надавачі отримують натомість нижчу норму прибутку та менш мотивовані надавати послуги людям з обмеженими можливостями.

Key words: Tourism sector, service providers, people with dissabilities.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 07.03.2025
Accepted date 17.04.2025
Published date 07.05.2025

How to cite: Andželika, Labutienė, Regina, Andriukaitienė. Tourism services for people with dissabilities from the perspective of the service provider. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 239–244.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-27

© Andželika, Labutienė, Regina, Andriukaitienė, 2025

УДК 005.52(075.8)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-28

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДИСЦИПЛІНИ «УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ» У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТА КАТЕГОРІЇ

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ[1]
ВЕНГЕР, ОЛЬГА[2]

Анотація

У статті здійснено концептуалізацію дисципліни «Управління проєктами» як ключової складової сучасного освітнього та управлінського процесу. Метою статті є концептуальне осмислення дисципліни «Управління проєктами» в контексті сучасних викликів, а також виявлення ключових понять і категорій, які формують методологічне підґрунтя ефективної та інноваційної проєктної діяльності. У фокусі – аналіз іноземного досвіду, його адаптація до українських реалій, розкриття практичного значення управління проєктами для сталого розвитку, цифрової трансформації, освітніх процесів, післявоєнного відновлення країни. Стаття спрямована на вироблення нових підходів до викладання дисципліни, формування сучасного понятійного апарату та пошуку шляхів інтеграції інновацій у проєктну діяльність. Завдання дослідження: 1) проаналізувати ключові поняття та категорії дисципліни «Управління проектами»; 2) з'ясувати світову практику розробки сучасних підходів управління проєктами та її адаптація до України; 3) обгрунтувати інноваційність проєктної діяльності у контексті нових викликів. Розглянуто основні поняття, категорії та підходи, що формують зміст проєктного менеджменту в умовах глобалізації, цифрової трансформації та післявоєнного відновлення. Проаналізовано зарубіжний досвід, зокрема провідні методології (PMBOK, Agile, Scrum, PRINCE2), та окреслено шляхи їх адаптації до українського контексту. Окрему увагу приділено інноваційності проєктної діяльності, її практичному значенню для сталого розвитку, освітньої модернізації та державного управління. Запропоновано уточнений понятійний апарат дисципліни та виокремлено проблемні аспекти, які потребують подальших наукових досліджень. Управління проєктами у сучасних умовах постає не лише як прикладна дисципліна, а як міждисциплінарна концепція, що поєднує знання з менеджменту, інновацій, цифрових технологій, гуманітаристики та глобального управління. Аналіз ключових понять і категорій дозволив поглибити розуміння структури проєктної діяльності, її методологічних засад і практичної цінності. Актуальність подальших досліджень полягає у необхідності адаптації світових стандартів до локального контексту, розвитку методів викладання дисципліни, а також впровадження ефективних цифрових інструментів управління.

Ключові слова: управління проєктами, концептуалізація, проєктна діяльність, інновації, цифрова трансформація, методологія, зарубіжний досвід, стратегічне управління, український контекст.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах стрімкої цифровізації, глобальної конкуренції та постійних соціально-економічних змін актуалізується необхідність удосконалення підходів до організації та управління проєктною діяльністю. Попри значний науковий і практичний доробок, досі існує низка проблем, пов'язаних із недостатньою адаптованістю класичних методів управління проєктами до нових викликів, як невизначеність зовнішнього середовища, швидкоплинність технологічного розвитку, зростання ролі людського капіталу та необхідність міждисциплінарної інтеграції. Особливої ваги набуває питання концептуалізації управління проєктами як наукової дисципліни – з чітким визначенням ключових понять, категорій, методологій та принципів. Саме це забезпечує надійну основу для формування нових освітніх стандартів, розробки інноваційних управлінських практик і створення гнучких, адаптивних систем реалізації проєктів. Зазначена проблема має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки ефективне управління проєктами є критичним чинником для сталого розвитку державних інституцій, бізнесу, освітніх і наукових установ, а також для відбудови країни в умовах поствоєнного відновлення. Відтак, дослідження концептуальних засад і новітніх тенденцій проєктної діяльності безпосередньо пов'язане з вирішенням важливих наукових і практичних завдань сучасності (Бабаєв, 2006).

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-6757-3124
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vengerolya14@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Аналіз сучасного наукового дискурсу засвідчує, що проблема інноваційного управління проєктною діяльністю та її концептуалізації активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед найвпливовіших досліджень варто відзначити роботи Г. Керцнера, який сформував класичні підходи до управління проєктами та ввів стандартизовані поняття й моделі, що є базовими для сучасного проєктного менеджменту. Його праці стали основою для таких міжнародних стандартів, як PMBOK (Project Management Body of Knowledge), PRINCE2 та Agile-методології. В українському контексті наукові дослідження у цій галузі здійснюються такими вченими, як М. Ажажа, В. Воронкова, В. Нікітенко, які аналізують адаптацію міжнародних підходів до національних умов, а також розробляють нові методики викладання дисципліни «Управління проєктами» у вищій освіті. Значна увага приділяється також практичним аспектам реалізації проєктів у сфері державного управління, цифрової економіки, інфраструктурної розбудови, освітніх ініціатив (Петренко, Кустріч, Гоменюк, 2015).

Окрему категорію досліджень становлять праці, присвячені інноваційним технологіям та цифровим інструментам у проєктній діяльності, зокрема, дослідження використання хмарних платформ, штучного інтелекту, систем візуалізації проєктів (Trello, Asana, Jira) та впровадження Agile і Scrum як реакції на потребу гнучкого управління в умовах невизначеності.

Серед зарубіжних науковців, чиї дослідження стали основою для розвитку сучасного управління проєктами, варто виокремити наступних авторів: 1) Г. Керцнер (Harold Kerzner) – один із найвідоміших фахівців у сфері проєктного менеджменту, автор концепції стратегічного управління проєктами. У своїх роботах він наголошує на важливості системного підходу та впровадження стандартів, таких як PMBOK. 2) Б. Вільямс (Brian W. Williams) досліджує застосування Agile-методів і Lean-підходів у гнучкому управлінні проєктами, акцентуючи на швидкості адаптації до змін середовища. 3) Д. Сазерленд (Jeff Sutherland) та К. Швабер (Ken Schwaber), автори методології Scrum, що відіграє важливу роль у розробці інноваційних і цифрових продуктів. Їхні підходи базуються на гнучкості, командній співпраці та коротких ітераціях. 4) Т. Стюарт (Thomas A. Stewart) акцентує увагу на управлінні знаннями як ключовому ресурсі проєктного менеджменту, підкреслюючи роль нематеріальних активів у досягненні успіху. 5) А. Нієто-Родрігес (Antonio Nieto-Rodriguez) розвиває ідею «проєктного суспільства», де управління проєктами виступає як основна форма організації майбутнього. Ці вчені зробили вагомий внесок у розвиток методологічної бази управління проєктами, що нині широко впроваджується у світовій та українській практиці.

Таким чином, розв'язання проблеми концептуалізації проєктної діяльності спирається на глибоку базу наукових напрацювань, водночас вимагаючи подальшої адаптації та інноваційного осмислення в контексті нових викликів сьогодення, зокрема, цифрової трансформації, повоєнного відновлення України та інтеграції до європейського простору (Логачова Л., Логачова О., 2023).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значну кількість досліджень у сфері управління проєктами, низка важливих аспектів залишається недостатньо розробленою. Зокрема, наукова література не повною мірою висвітлює: 1) Інтеграцію інноваційних цифрових технологій у контексті національних освітніх і управлінських систем, зокрема в Україні, що перебуває на етапі повоєнного відновлення та реформ. 2) Аксіологічні та гуманітарні виміри проєктної діяльності, пов'язані з ціннісними орієнтирами, культурним контекстом, соціальною відповідальністю та людським капіталом, що потребують філософського та міждисциплінарного осмислення. 3) Переосмислення понятійного апарату дисципліни «Управління проєктами» з урахуванням сучасних викликів, таких як глобальна невизначеність, війна, екологічні загрози, стрімка цифровізація. 4) Вивчення досвіду адаптації світових проєктних методологій (Agile, Scrum, PRINCE2, Lean) до українських реалій, включно з публічним управлінням, освітніми проєктами та проєктами у сфері культури, науки, екології. Дана стаття спрямована на заповнення цих прогалин через узагальнення понять, критичний аналіз зарубіжного досвіду та формулювання сучасного бачення інноваційної проєктної діяльності в умовах трансформації українського суспільства**.**

Метою статті є концептуальне осмислення дисципліни «Управління проєктами» в контексті

© Наталя, Метеленко, Ольга, Венгер, 2025

сучасних викликів, а також виявлення ключових понять і категорій, які формують методологічне підґрунтя ефективної та інноваційної проєктної діяльності. У фокусі – аналіз іноземного досвіду, його адаптація до українських реалій, розкриття практичного значення управління проєктами для сталого розвитку, цифрової трансформації, освітніх процесів, післявоєнного відновлення країни. Стаття спрямована на вироблення нових підходів до викладання дисципліни, формування сучасного понятійного апарату та пошуку шляхів інтеграції інновацій у проєктну діяльність.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати ключові поняття та категорії дисципліни «Управління проєктами»; 2) з'ясувати світову практику розробки сучасних підходів управління проєктами та її адаптація до України; 3) обґрунтувати інноваційність проєктної діяльності у контексті нових викликів.

Методологія дослідження

Дослідження концептуалізації дисципліни «Управління проєктами» у сучасному науковому дискурсі ґрунтується на комплексному методологічному підході, який поєднує якісні та кількісні методи, що забезпечують всебічний аналіз ключових понять, категорій і теоретичних моделей. Основна мета методології – не лише визначити та класифікувати базові поняття управління проектами, а й окреслити їх еволюцію та практичне значення в сучасних умовах. 1) Контент-аналіз застосовується для глибинного дослідження текстового матеріалу з метою виділення тем, повторюваних концепцій і логічних зв'язків між поняттями. Він дає змогу: кількісно оцінити частоту вживання ключових термінів і понять; визначити домінуючі тенденції в підходах до управління проектами; виявити нові та перспективні ідеї, що з'являються у наукових публікаціях. 2) Порівняльний аналіз здійснюється порівняння різних теоретичних моделей, підходів та стандартів управління проектами, зокрема PMBOK, PRINCE2, Agile, Scrum тощо. Цей метод дозволяє виявити спільні риси та відмінності між підходами; оцінити ефективність і доцільність застосування окремих методик у різних контекстах; обґрунтувати вибір методологічних інструментів для практичного впровадження. 3) Індуктивний і дедуктивний методи: індукція використовується для формування нових гіпотез і теоретичних конструкцій на основі аналізу емпіричних даних і теоретичних джерел. Дедукція, навпаки, застосовується для перевірки сформульованих гіпотез, логічного виведення наслідків і підтвердження теоретичних припущень. Така комбінована стратегія забезпечує цілісність і логічність наукового дослідження; здатність системно аналізувати наявний матеріал і формувати власні теоретичні положення. 4) Системний підхід для аналізу управління проєктами розглядається як складна система, що включає взаємопов'язані елементи: цілі, ресурси, процеси, управлінські функції і зовнішнє середовище. Застосування системного підходу дозволяє: визначити структуру та функціональні зв'язки між основними компонентами управління проектами; оцінити вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на успішність проектів; розробити рекомендації щодо оптимізації управлінських процесів. Поєднання зазначених методів забезпечує комплексний, обґрунтований і сучасний підхід до вивчення концептуалізації управління проектами, дозволяє сформувати цілісне уявлення про стан і перспективи розвитку дисципліни в науковому дискурсі, а також сприяє розробці практичних рекомендацій для її подальшого вдосконалення (Микитюк, Брич, Микитюк, Труш, 2021).

Agile-метод в управлінні проєктами – це гнучкий підхід до управління проектами, який акцентує увагу на ітеративній розробці, адаптивності до змін і тісній співпраці між учасниками проекту. Методологія Agile виникла у відповідь на потребу швидко реагувати на динамічні вимоги бізнесу і технологічного розвитку, особливо в сфері IT. Основні принципи Agile: 1) ітеративність та інкрементальність, у контексті яких проєкт розбивається на короткі цикли (ітерації або спринти), у кінці яких створюється робочий продукт, що може бути продемонстрований замовнику; 2) гнучкість та адаптивність, у контексті яких Agile дозволяє швидко реагувати на зміни вимог навіть на пізніх етапах проекту; 3) тісна комунікація, в основі якої постійна взаємодія між командою розробників, замовниками і зацікавленими сторонами; пріоритет людини над процесом, у контексті якого важливішою є ефективна співпраця і компетентність команди, ніж суворе дотримання формальних процедур. 4) постійне вдосконалення, так як команда регулярно оцінює власну роботу та шукає шляхи підвищення продуктивності. Основні практики Agile: 1) спринти, щоденні стендапи, ретроспективи, робочий беклог, інкрементальний реліз. Agile у проєктному менеджменті забезпечує високу гнучкість і швидкість адаптації до змін; знижує ризики завдяки

регулярній перевірці результатів і зворотному зв'язку; підвищує залученість клієнта у процес розробки; покращує якість кінцевого продукту за рахунок безперервного тестування і вдосконалення. Методологія Agile є потужним інструментом управління проектами, особливо в умовах невизначеності і швидких змін. Вона дозволяє організаціям бути більш адаптивними і клієнтоорієнтованими, що відповідає сучасним викликам наукового і практичного дискурсу в управлінні проектами (Ноздріна, Ящук, Полотай, 2019).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. **Ключові поняття та категорії дисципліни «Управління проектами»**

Управління проектами сьогодні є однією з найважливіших дисциплін, що забезпечують ефективне досягнення цілей у різних сферах діяльності – від бізнесу й державного управління до науки, освіти та ІТ-технологій. Зростаюча складність і динамічність сучасного середовища, високий рівень конкуренції, а також швидкий розвиток технологій ставлять перед організаціями завдання швидко адаптуватися, впроваджувати інновації та оптимізувати ресурси. Саме тому система управління проектами набуває ключового значення для успішного функціонування та розвитку будь-якої організації. Актуальність концептуалізації дисципліни управління проектами полягає в необхідності систематизації основних понять, категорій і принципів, що лежать в її основі. Чітке визначення ключових термінів, моделей та інструментів управління проектами дає змогу створити науково обґрунтовану базу для практичної діяльності, сприяє уніфікації підходів у різних галузях і підвищує ефективність управлінських процесів. Крім того, концептуалізація дозволяє окреслити межі дисципліни, її взаємозв'язок з суміжними науками та практиками (наприклад, стратегічним управлінням, управлінням ризиками, ресурсами), а також формує основу для подальшого розвитку методологій і технологій управління проектами (Петренко Кустріч, Гоменюк, 2019).

В умовах цифровізації, глобалізації та зростання ролі інноваційних технологій у бізнесі та суспільстві питання удосконалення теоретичних засад і практичних підходів у цій сфері стає особливо актуальним. Отже, концептуалізація дисципліни управління проектами – це не просто теоретичне завдання, а життєво необхідний крок для підвищення якості управлінських рішень, оптимізації ресурсів та забезпечення конкурентоспроможності організацій у сучасних умовах. Управління проектами як окрема галузь знань має власний понятійний апарат, що включає низку ключових категорій, без яких неможливо ефективне застосування практик проектного менеджменту. Проаналізуємо основні поняття та категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові поняття та категорії дисципліни «Управління проектами»

Категорія чи поняття	Тлумачення змісту
1	2
Проєкт	Тимчасове підприємство, спрямоване на створення унікального продукту, послуги або результату. Ключовими характеристиками проєкту є: обмеженість у часі (має початок і кінець); чітко визначені цілі та результати; наявність бюджету та ресурсних обмежень; міждисциплінарність і координація дій різних учасників. У світовій практиці (зокрема, за стандартами PMI) проєкт визначається як засіб реалізації стратегічних змін у бізнесі, державі чи суспільстві. В умовах України, проєкти часто пов'язані з модернізацією, цифровізацією, реформами, інфраструктурною відбудовою.
Управління проєктом	Застосування знань, навичок, інструментів і методів до діяльності проєкту з метою досягнення його цілей. Управління проєктами – це застосування знань, навичок, інструментів і методів до діяльності проєкту з метою досягнення його цілей. Воно охоплює такі ключові процеси:ініціювання, планування, виконання, моніторинг і контроль, завершення. Це комплексна діяльність, яка включає в себе управління часом, вартістю, якістю, ризиками, комунікаціями, закупівлями, командою, стейкхолдерами тощо.
Проєктне середовище	Це сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на реалізацію проєкту: внутрішні (організаційна структура, корпоративна культура, ресурси, ІТ-системи); зовнішні (економічна ситуація, законодавство, конкуренція, політична стабільність, соціальні очікування). В умовах України проєктне середовище часто є нестабільним, що потребує адаптивного управління й гнучких методологій.

© Наталя, Метеленко, Ольга, Венгер, 2025

Продовження таблиці 1

1	2
Методологія управління проєктами	Методологія – це структурований підхід до планування та реалізації проєкту, що включає процеси, інструменти, шаблони, стандарти. Найпоширеніші методології: PMBOK (Project Management Body of Knowledge) – класичний підхід (США); PRINCE2 – процесно-орієнтований (Велика Британія); Agile – гнучкий, ітеративний підхід, Scrum, Kanban, Lean – популярні в IT та цифрових проєктах. В Україні активно впроваджуються гібридні моделі управління, особливо у сфері IT, державного управління, освіти, міжнародних програм.
Дорожня карта проєкту (Roadmap)	Графічне зображення ключових етапів і залежностей між задачами, ресурсами, ризиками, контрольними точками. Використовується як стратегічний інструмент комунікації для залучення стейкхолдерів.
Життєвий цикл проєкту	Життєвий цикл проєкту – це послідовність фаз, які проходить проєкт від початку до завершення. Зазвичай виділяють такі етапи: ініціація, планування, реалізація, контроль і моніторинг, завершення. Розуміння життєвого циклу допомагає структурувати діяльність і забезпечити досягнення результату в межах строків і бюджету.
Управління всіма стадіями проєкту	У міжнародних організаціях (ЄС, Світовий банк) застосовується Project Cycle Management (PCM) – це управління всіма стадіями проєкту: Ідентифікація, формулювання, фінансування, реалізація, моніторинг, оцінка, завершення, повторне використання досвіду.
Обґрунтування проєкту (Business Case)	Це документ або аналітична записка, що пояснює: для чого запускається проєкт, які його вигоди та ризики, які альтернативи існують. У європейській практиці обґрунтування є обов'язковим перед стартом проєктів, що фінансуються з бюджету або міжнародних фондів. В Україні ця практика поступово стає нормою в проєктах державно-приватного партнерства, грантових програмах тощо.
Портфель проєктів	Портфель – це сукупність проєктів і програм, які реалізуються в межах однієї організації чи напрямку. Портфельне управління забезпечує пріоритезацію, розподіл ресурсів і узгодження проєктів із стратегічними цілями організації.
Проєктна документація	Це сукупність усіх документів, що супроводжують проєкт: технічне завдання (TOR), календарний план, бюджет, матриця відповідальності, план управління ризиками, звітність. У міжнародних грантових проєктах (наприклад, EU, UNDP, USAID) проєктна документація має бути стандартизованою, прозорою та верифікованою.
Обсяг проєкту (Scope)	Визначення меж проєкту, включаючи його цілі, завдання, результати та роботи, необхідні для досягнення цілей.
Ресурси проєкту	Сукупність матеріальних, людських, фінансових та інформаційних засобів, які використовуються для реалізації проєкту.
Часове управління	Система методів та інструментів для планування, оцінки та контролю тривалості виконання проєкту.
Управління вартістю	Процес планування та контролю бюджету проєкту, що включає оцінювання витрат, складання кошторису та управління витратами.
Управління ризиками	Ідентифікація, аналіз та реагування на можливі події, які можуть вплинути на успішне досягнення цілей проєкту.
Стейкхолдери проєкту (зацікавлені сторони)	Особи чи організації, які мають інтерес до результатів проєкту або впливають на його виконання. Це усі особи, групи або організації, що мають інтерес до проєкту або впливають на його результати. До них можуть належати: замовники, підрядники, інвестори, громадськість, органи влади.
Ефективне управління стейкхолдерами	Ключовий чинник успіху будь-якого проєкту, особливо в державному або соціальному секторі. Це особи або організації, які впливають або на яких впливає реалізація проєкту. Види стейкхолдерів: внутрішні (учасники команди, керівництво, інвестори); зовнішні (замовники, громади, місцева влада, ЗМІ). У сучасному контексті управління очікуваннями стейкхолдерів набуло особливого значення через підвищену прозорість, соціальну відповідальність та медіаактивність.
Програма	Програма – це сукупність взаємопов'язаних проєктів, які разом забезпечують досягнення стратегічної мети, яку не можна реалізувати окремим проєктом. Наприклад: програма цифровізації освіти, програма енергоефективності в громадах.

Закінчення таблиці 1

1	2
Команда проєкту	Група осіб, яка безпосередньо виконує завдання проєкту. Управління командою передбачає розподіл ролей, мотивацію, комунікацію та розвиток персоналу.
Критичний шлях	Найдовша послідовність залежних завдань у проєкті, яка визначає мінімальний час його завершення. Зміни на критичному шляху безпосередньо впливають на строк реалізації проєкту.
PMBOK (Project Management Body of Knowledge)	Стандарт, що описує узагальнені підходи до управління проектами, затверджений Project Management Institute (PMI), який є одним із основоположних документів у цій сфері.
Гнучке управління проектами (Agile)	Підхід до управління, що передбачає ітеративне планування та гнучке реагування на зміни, часто використовується в IT-сфері.
Ризик	Це невизначена подія або умова, яка у разі настання може вплинути на цілі проєкту. Управління ризиками передбачає їх: ідентифікацію, оцінювання, планування заходів реагування, моніторинг і контроль. У контексті України, управління ризиками має особливе значення, враховуючи безпекові, економічні та політичні виклики.
Проєктний менеджер	Це особа, відповідальна за досягнення цілей проєкту, яка організовує роботу команди, координує ресурси, приймає управлінські рішення. У міжнародному контексті роль проєктного менеджера вимагає сертифікованих компетенцій (наприклад, PMP, IPMA, Scrum Master). В Україні ця професія стає все більш затребуваною у зв'язку з масштабними реформами, інвестиційними проєктами та діджиталізацією.
Трикутник проєкту (Iron Triangle)	Це базова модель, яка демонструє взаємозв’язок трьох основних обмежень проєкту: час (строки виконання), вартість (бюджет), якість/Обсяг (результат). Будь-яка зміна одного елементу неминуче впливає на інші. Проєктний менеджер має балансувати між цими трьома змінними для досягнення успіху.
Ключові показники ефективності (KPI)	KPI – це кількісні та якісні метрики, за якими оцінюється успішність реалізації проєкту. Наприклад: дотримання строків, досягнення цільових показників, відповідність бюджету, задоволення стейкхолдерів.
Аналіз зацікавлених сторін	Метод управління стейкхолдерами, що включає: ідентифікацію учасників; аналіз рівня впливу та зацікавленості; розробку стратегії взаємодії. Цей підхід часто застосовується у проєктах розвитку територій, реформах, міжнародних ініціативах.
Гібридне управління проєктами	Поєднання класичних (Waterfall) та гнучких (Agile) підходів. Приклад: стратегічна частина планується традиційно, а реалізація здійснюється ітеративно. В Україні така модель ефективна в державному секторі, де поєднуються бюрократичні вимоги з потребою швидкої адаптації.
Цифрові інструменти управління проєктами	До таких інструментів належать: MS Project, Jira, Asana, Trello, Monday.com – для планування, моніторингу, колаборації; Power BI, Tableau – для аналітики й візуалізації; CRM/ERP-системи – для інтегрованого управління ресурсами, фінансами, комунікацією. У сучасній Україні спостерігається активне впровадження цифрових інструментів у проєктах електронного урядування, реформ освіти, міжнародної технічної допомоги.

Таблиця 1 (сформована автором)

Це лише основні категорії, які формують каркас дисципліни. Їх системне розуміння дає змогу точно визначати цілі проєкту, прогнозувати результати, ефективно координувати дії та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Саме на основі цих понять формуються сучасні підходи, методології та стандарти управління проектами у глобальному контексті.

Зокрема, вони лежать в основі таких провідних систем і стандартів, як PMBOK Guide (Project Management Body of Knowledge), PRINCE2 (Projects IN Controlled Environments), Agile, Scrum, Lean Project Management, а також IPMA ICB (Individual Competence Baseline). Кожен з цих підходів розробляє власну концептуальну модель управління проектами, що враховує специфіку галузі, рівень складності проекту, масштаби діяльності та рівень ризику. Наприклад, PMBOK, що розроблений Інститутом управління проектами (PMI, США), базується на знаннях і практиках, які структуровані за групами процесів (ініціація, планування, виконання, моніторинг і завершення) та сферами управління (обсяг, час, вартість, якість, ризики тощо). PRINCE2, який

© Наталя, Метеленко, Ольга, Венгер, 2025

є широко використовуваним стандартом у країнах Європи, зосереджується на процесному підході до управління та орієнтований на контроль усіх етапів проекту через управлінські рішення. У свою чергу, гнучкі методології, як-от Agile і Scrum, набули великої популярності у сфері цифрових технологій та ІТ-застосунків. Вони акцентують увагу на ітеративності, гнучкості до змін, активному залученні замовника та постійній адаптації до нових умов.

Таким чином, саме чітке тлумачення ключових понять, як "проєкт", "обсяг", "результат", "ризик", "ефективність", "життєвий цикл" забезпечує можливість адаптації управлінських стратегій до сучасного глобалізованого та високотехнологічного середовища. Уніфікація та систематизація цих понять дозволяють забезпечити спільне розуміння між усіма учасниками проєктного процесу, сприяють підвищенню якості управлінських рішень, покращують комунікацію та формують єдині стандарти професійної підготовки фахівців у сфері проектного менеджменту на міжнародному рівні (Управління проектами: вітчизняний і зарубіжний досвід, 2015).

2. Світова практика розробки сучасних підходів управління проєктами та її адаптація до України

У світовій практиці управління проєктами набула широкого поширення концептуалізація дисципліни через уніфіковані стандарти, професійні сертифікаційні системи та розробку методологій, адаптованих до галузевої специфіки. Основними центрами розробки сучасних підходів до управління проєктами є Сполучені Штати Америки, Велика Британія, країни Європейського Союзу, Японія та Канада.

Одним із найвпливовіших міжнародних стандартів є PMBOK Guide, який розроблений Project Management Institute (PMI, США). Цей стандарт акцентує увагу на процесному підході та містить докладний опис знань, навичок, інструментів і методів, що застосовуються до управління проєктами. PMI також запровадив міжнародну сертифікацію PMP (Project Management Professional), яка є визнаним підтвердженням компетентності проєктного менеджера в усьому світі.

У Великій Британії активно використовується система PRINCE2, яка була розроблена з ініціативи уряду Великої Британії для забезпечення ефективного управління державними проєктами. PRINCE2 базується на чіткій структурі ролей, процесів і принципів управління, що забезпечують прозорість, контроль і адаптивність проєктів у різних сферах.

У країнах Європейського Союзу активно впроваджуються підходи IPMA (International Project Management Association), які базуються на ICB – Individual Competence Baseline. Цей підхід враховує не лише технічні аспекти управління, а й поведінкові та контекстуальні компетенції, що дозволяє гнучко адаптувати моделі управління до культурних, регіональних і професійних особливостей.

Японський досвід управління проєктами вирізняється інтеграцією принципів кайдзен, TQM (Total Quality Management) та філософії безперервного вдосконалення. Особливу увагу приділено командній роботі, якості продукції, процесному мисленню та глибокій взаємодії з усіма зацікавленими сторонами.

Скандинавські країни (зокрема Швеція, Норвегія, Данія) демонструють приклад поєднання цифрових технологій та соціально орієнтованих підходів до управління проєктами, активно впроваджуючи Agile, Scrum, Lean у публічному секторі, інфраструктурних проектах та сфері освіти.

Важливо також зазначити активну інтеграцію цифрових інструментів (Trello, Jira, MS Project, Asana, Monday.com, Wrike тощо) у проєктну практику в усьому світі, що значно підвищує гнучкість, прозорість і результативність реалізації проєктів. Зарубіжний досвід демонструє, що ефективне управління проєктами потребує не лише технічного володіння інструментами, а й філософського осмислення процесу управління, орієнтації на сталий розвиток, інновації, міжкультурну взаємодію та професіоналізацію проєктного менеджменту. Саме тому вивчення світового досвіду є необхідною передумовою модернізації національної системи управління проєктами.

У сучасних умовах інтеграції України до європейського та світового простору особливої актуальності набуває вивчення й адаптація зарубіжного досвіду управління проєктами. Глобальні стандарти, такі як PMBOK (США), PRINCE2 (Велика Британія), ICB IPMA (ЄС), Agile та Scrum (США/ЄС) формують методологічну основу для розвитку проєктного менеджменту в Україні, зокрема в сферах державного управління, будівництва, освіти, оборони, цифровізації, екологічної трансформації, післявоєнної відбудови тощо (Управління проектами: вітчизняний і зарубіжний досвід, 2015).

Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та початку процесів децентралізації, європейські практики управління проєктами почали все активніше впроваджуватися в реалізації міжнародних технічних допомог, інфраструктурних проєктів, реформ у сфері охорони здоров'я, освіти, енергоефективності, цифрового врядування тощо. Проєкти, що реалізуються за підтримки Світового банку, ЄБРР, USAID, GIZ, Програми розвитку ООН та інших міжнародних партнерів, передбачають обов'язкове дотримання сучасних принципів управління: планування, контролю, управління ризиками, оцінки ефективності та досягнення результатів.

У контексті відновлення України після масштабної агресії РФ, проєктний підхід стає визначальним у реалізації політик швидкої реконструкції, а також за рахунок інвестиційних і грантових механізмів міжнародних донорів. У цих проєктах активно застосовуються такі цифрові інструменти, як Jira, Asana, Microsoft Project, а також інструменти геоінформаційного моніторингу, блокчейн-технологій і BIM-моделювання. Особливу роль відіграє впровадження в Україні систем сертифікації проєктних менеджерів, таких як PMP (Project Management Professional), IPMA Level C/D, а також Scrum Master і Agile Coach, що підвищує якість управлінських кадрів, сприяє інтеграції українських фахівців у глобальний ринок та підвищенню конкурентоспроможності українських компаній. Важливим викликом для України є подальша інституціоналізація проєктного менеджменту в публічному секторі – як на рівні міністерств, так і в місцевих громадах. Наразі ведеться активна робота над створенням єдиної системи управління проєктами державного значення, яка буде узгоджена зі стандартами ЄС і забезпечить прозорість, результативність та ефективність використання державних і міжнародних ресурсів (Промисловий потенціал складних соціально-економічних систем цифрового суспільства: макро-, мезо- та мікрорівень, 2022). Таким чином, інтеграція зарубіжного досвіду в український контекст створює нову парадигму управління проєктами, засновану на принципах сталого розвитку, відкритості, цифровізації, інновацій та міжсекторальної співпраці. Це особливо важливо в умовах поствоєнної трансформації держави, коли проєкти стають основним інструментом структурних змін, модернізації економіки та розвитку людського капіталу.

3. Інноваційність проєктної діяльності у контексті нових викликів

Інноваційність проєктної діяльності полягає в її здатності адаптуватися до нових викликів, інтегрувати сучасні технології та формувати нові підходи до організації праці, ресурсів і управлінських процесів. У сучасному глобалізованому світі проєктна діяльність виходить за межі традиційного управління, трансформуючись у динамічну систему, що орієнтована на створення нової цінності, ефективне досягнення цілей та стійкий розвиток. Її інноваційність виявляється у впровадженні цифрових технологій (штучного інтелекту, хмарних сервісів, big data), застосуванні гнучких методологій (Agile, Scrum, Lean), розвитку кросдисциплінарної взаємодії, використанні дизайн-мислення та управління знаннями. Проєктна діяльність стає не просто інструментом досягнення цілей, а платформою для інновацій, співпраці та розвитку креативного потенціалу. Інноваційний підхід до управління проєктами дозволяє швидше реагувати на зміни, ефективніше використовувати ресурси, мінімізувати ризики та підвищити результативність. У державному, бізнесовому та освітньому секторах України інноваційна проєктна діяльність сприяє цифровій трансформації, розвитку людського капіталу та інтеграції в європейський простір. Таким чином, інноваційність проєктної діяльності забезпечує не лише ефективність реалізації окремих ініціатив, а й формує основу для сталого розвитку організацій, регіонів і країни в цілому.

Інноваційність управління проєктами включає перехід від технократичного до системного підходу. Сучасне управління проєктами ґрунтується не лише на плануванні та контролі, а й на гнучкості, комунікації, ціннісному підході до результатів, інтеграції соціальних, екологічних і цифрових вимірів. В основі інноваційності управління проєктами – інтеграція цифрових технологій, що включає використання штучного інтелекту, Big Data, хмарних сервісів, віртуальної реальності, автоматизованого прогнозування та цифрових платформ трансформує спосіб управління проєктами. Це дозволяє: зменшити ризики, підвищити точність оцінок, забезпечити прозорість і підзвітність (Сазерленд, 2016). Широке впровадження гнучких підходів (Agile, Scrum, Kanban) дозволяє швидко адаптуватися до змін, використовуючи Agile- та Lean-культуру, що фокусуватися на створенні цінності, а не про-

© Наталя, Метеленко, Ольга, Венгер, 2025

сто на дотриманні плану. Концепція сучасного управління проєктами включає знання з менеджменту, психології, комунікації, фінансів, інформаційних технологій та навіть культурології (для міжнародних проєктів). Управління проєктами охоплює не лише виконання, але й вплив проєкту після його завершення – соціальний, економічний, екологічний, культурний. Системна концептуалізація формує у фахівців цілісне бачення проєктної діяльності, дозволяє гнучко реагувати на виклики, ухвалювати обґрунтовані рішення та працювати в складних середовищах. Завдяки сучасним підходам управління проєктами, державні, освітні, цифрові та соціальні реформи реалізуються швидше, контрольованіше та результативніше. Приклад: проєкти цифрової трансформації України (Дія, Prozorro, eHealth) реалізовані завдяки проєктному підходу. Українські організації можуть брати участь у грантах ЄС, UNDP, USAID, якщо володіють сучасними інструментами проєктного менеджменту. Запровадження проєктного мислення формує культуру планування, відповідальності, результативності, співпраці.

Як свідчить аналіз, проєктне управління стимулює інновації через створення нових продуктів, сервісів, послуг, особливо в IT, освіті, урбаністиці, креативних індустріях. Сучасне управління проєктами дозволяє більш ефективно використовувати ресурси, скорочувати витрати, запускати інноваційні ініціативи. Отже, інноваційність проєктної діяльності виступає ключовим чинником ефективного розвитку в умовах цифрової трансформації, глобалізації та динамічних змін. Вона забезпечує впровадження нових технологій, стимулює міждисциплінарну взаємодію, підвищує конкурентоспроможність організацій і держави загалом. Завдяки гнучким підходам, цифровим інструментам та орієнтації на цінності, проєктне управління трансформується в потужний механізм стратегічного розвитку, що сприяє створенню інноваційного середовища, стійкого зростання та успішної інтеграції у світовий економічний і науковий простір.

Крім того, інноваційна проєктна діяльність формує нову культуру управління, що ґрунтується на принципах відкритості, гнучкості, партнерства та соціальної відповідальності. Вона сприяє підвищенню якості управлінських рішень, удосконаленню процесів планування й реалізації проєктів, створенню сприятливого середовища для генерації та впровадження ідей. Особливо важливою є її роль у розвитку людського потенціалу – проєктна діяльність стимулює професійне зростання, формує нові компетенції, розвиває критичне мислення та креативність. В умовах сучасної України, що стоїть перед завданнями відновлення, модернізації та інтеграції до європейського простору, інноваційна проєктна діяльність є не лише інструментом реалізації політик і програм, а й основою для формування нової моделі управління розвитком держави та суспільства.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Дисципліна «Управління проєктами» вимагає концептуального переосмислення у зв'язку з глобальними викликами – цифровізацією, змінами соціальної структури, потребою в інноваційних підходах та післявоєнним відновленням. Ключові поняття та категорії проєктного менеджменту, такі як «цілі проєкту», «ресурси», «ефективність», «ризики», «інноваційність» та «цифрові інструменти», мають бути адаптовані до сучасного контексту та реалій України. Зарубіжний досвід (PMBOK, PRINCE2, Agile, Scrum) становить важливу методологічну основу, однак його ефективне впровадження потребує врахування національних особливостей та культурно-організаційного середовища.Інноваційність проєктної діяльності виступає каталізатором модернізації управлінських практик, сприяє підвищенню гнучкості, адаптивності та результативності проєктів (A Guide to the Project Management Body of Knowledge, 2017).

Рекомендації. Запроваджувати міждисциплінарний підхід до викладання дисципліни «Управління проєктами» в університетах, поєднуючи економіку, соціологію, IT та філософію. Розробити методичні рекомендації з урахуванням успішного міжнародного досвіду, адаптованого до українських умов. Підвищити рівень цифрової компетентності управлінців через впровадження сучасних IT-інструментів (Trello, Jira, Asana, MS Project тощо) у навчальний процес.Підтримувати розвиток проєктної культури в органах публічного управління, освіті, бізнесі та громадському секторі. Акцентувати увагу на ціннісному вимірі проєктної діяльності як умови орієнтації на сталий розвиток, етичність, прозорість та соціальну відповідальність.

Список використаних джерел

Бабаєв В.М. Управління проектами: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Управління проектами». Харків: ХНАМГ, 2006. 244 с.

Петренко Н. О., Кустріч Л. О., Гоменюк. М. О. Управління проектами : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 244 с.

Логачова Л.М., Логачова О.М. Управління проєктами : навч. посібник. Київ : Університетська книга. 2023. 208 с.

Микитюк П. П., Брич В. Я., Микитюк Ю. І., Труш І. М. Управління проектами: підручник. [для студ. вищ. навч. закл.]. Тернопіль, 2021. 416 с.

Ноздріна Л. В., Ящук В. І., Полотай О. І. Управління проєктами : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 432 с.

Петренко Н.О., Кустріч Л.О., Гоменюк Н.О. Управління проєктами : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2019. 244 с.

Сергієнко Т.І., Козуб О.О. Планування проектної діяльності. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 8.18010013 «Управління проектами» та 7.18010013 «Управління проектами» ЗДІА денної та заочної форм навчання кафедри менеджменту організацій та управління проектами / Укл.: Т.І.Сергієнко, О.О. Козуб. Запоріжжя, 2015. 114 с.

Управління проектами: вітчизняний і зарубіжний досвід: [монографія] Під ред. С.Чернова, В.Воронкової, А.Двигун, О.Сосніна та ін. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2015. 356с.

Промисловий потенціал складних соціально-економічних систем цифрового суспільства: макро-, мезо- та мікрорівень; колективна моногрфія / за ред. д.філософ.н., проф. Воронкової В. Г., д,е.н., проф. Метеленко Н. Г. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 480 с.

Сазерленд Д. SCRUM навчись робити в двіче більше за менший час. 2016. 280 с.

Хінгі Д. Основи управління проектами. Фабула. 2020. 272 с.

A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) / Project Management Institute, Inc. ; Sixth Edition, 2017. 756 p.

References

Babayev V.M. (2006). Project Management: A Textbook for Students of the “Project Management” Specialty. Kharkiv: KhNAMG, 244.

Petrenko N. O., Kustrich L. O., Homenyuk. M. O. (2015).Project Management: A Textbook. Kyiv: “Center for Educational Literature”. 244.

Logachova L. M., Logachova O. M. (2023). Project Management: A Textbook. Kyiv: University Book. 208.

Mykytyuk P. P., Brych V. Ya., Mykytyuk Yu. I., Trush I. M. (2021). Project Management: A Textbook. [For Students of Higher Education]. Ternopil. 416.

Nozdrina L. V., Yashchuk V. I., Polotay O. I. (2019). Project Management: A Textbook. Kyiv: Central Library. 432.

Petrenko N.O., Kustrich L.O., Homeniuk N.O. (2019). Project management: a manual. Kyiv: TsUL. 244.

Sergienko T.I., Kozub O.O. (2015). Planning project activities. Educational and methodological manual for students of the specialty 8.18010013 "Project Management" and 7.18010013 "Project Management" of the ZGIA of full-time and part-time forms of study of the Department of Organizational Management and Project Management / Compiled by: T.I. Sergienko, O.O. Kozub. Zaporizhzhia.114.

Project management: domestic and foreign experience: [monograph] (2015) Ed. S. Chernova, V. Voronkova, A. Dvygun, O. Sosnina, etc. Zaporizhzhia: RVV ZDIA 356.

Industrial Potential of Complex Socio-Economic Systems of Digital Society: Macro-, Meso- and Micro-Levels; Collective Monograph (2022) / Ed. Ph.D., Prof. Voronkova V. G., Ph.D., Prof. Metelenko N. G. Lviv-Torun: Liha-Press. 480.

Sutherland D. (2016). SCRUM Learn to Do Twice as Much in Less Time. 280.

Hingi D. (2020). Fundamentals of Project Management. Fabula. 272.

A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) (2017) / Project Management Institute, Inc. ; Sixth Edition.756.

NATALYA, METELENKO – Doctor of Economics, Professor, Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: natalia.metelenko@gmail.com

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-6757-3124

© Наталя, Метеленко, Ольга, Венгер, 2025

OLGA, VENGER – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Management of Organizations and Project Management, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vengerolya14@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891

CONCEPTUALISATION OF THE DISCIPLINE «OF PROJECT MANAGEMENT» IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE : KEY CONCEPTS AND CATEGORIES

Abstract
The article conceptualises the discipline of Project Management as a key component of the modern educational and management process. The purpose of the article is to conceptualise the discipline of Project Management in the context of modern challenges, as well as to identify key concepts and categories that form the methodological basis for effective and innovative project activities. The focus is on analysing foreign experience, adapting it to Ukrainian realities, and revealing the practical importance of project management for sustainable development, digital transformation, educational processes, and post-war reconstruction of the country. The article is aimed at developing new approaches to teaching the discipline, forming a modern conceptual framework, and finding ways to integrate innovations into project activities. Research objectives: 1) to analyse the key concepts and categories of the discipline 'Project Management'; 2) to find out the global practice of developing modern project management approaches and its adaptation to Ukraine; 3) to substantiate the innovativeness of project activities in the context of new challenges. The basic concepts, categories and approaches that form the content of project management in the context of globalisation, digital transformation and post-war reconstruction are considered. Foreign experience, in particular leading methodologies (PMBOK, Agile, Scrum, PRINCE2), is analysed and ways to adapt them to the Ukrainian context are outlined. Special attention is paid to the innovation of project activities, their practical importance for sustainable development, educational modernisation and public administration. The author proposes a clarified conceptual apparatus of the discipline and identifies problematic aspects that require further research. In today's context, project management is emerging not only as an applied discipline, but also as an interdisciplinary concept that combines knowledge of management, innovation, digital technologies, humanities, and global governance. The analysis of key concepts and categories allowed us to deepen our understanding of the structure of project activity, its methodological foundations and practical value. The relevance of further research lies in the need to adapt global standards to the local context, develop methods of teaching the discipline, and introduce effective digital management tools.

Key words: project management, conceptualisation, project activity, innovation, digital transformation, methodology, foreign experience, strategic management, Ukrainian context.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025
Accepted date 18.04.2025
Published date 18.05.2025

How to cite: Метеленко, Наталя, & Венгер, Ольга. Концептуалізація дисципліни «Управління проєктами» у контексті сучасного наукового дискурсу: ключові поняття та категорії. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 245–255.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-28

УДК 631.95:004.9:502.131.1
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-29

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ[1]
СВІНЦОВА, НАДІЯ[2]
НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА[3]

Анотація

У сучасних умовах глобальних кліматичних змін, виснаження природних ресурсів та зростаючого попиту на продовольство питання впровадження зелених технологій у сільське господарство набуває надзвичайної важливості. У статті розглянуто актуальну проблему впливу цифровізації на впровадження зелених технологій у сільському господарстві з метою забезпечення його сталого розвитку. Сільське господарство є одним із ключових секторів, який водночас і потерпає від наслідків екологічних проблем, і значною мірою впливає на навколишнє середовище. Саме тому інтеграція екологічно безпечних практик є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку галузі. **Мета статті**: сформувати ефективну концепцію цифровізації аграрного сектору як інструмент впровадження зелених технологій у контексті сталого розвитку. Завдання статті: 1) визначити ключові цифрові інструменти, які сприяють сталому розвитку сільського господарства; 2) проаналізувати основні види зелених технологій в агровиробництві; 3) сформулювати практичні рекомендації щодо інтеграції цифрових технологій у національну аграрну екологічну політику. Методологія дослідження. Становлення і розвиток організацій вивчається з використанням міждисциплінарних підходів, що включають елементи соціології, психології, економіки, менеджменту та інших наук Окреслено сучасні глобальні та національні виклики, пов'язані з екологічною безпекою, змінами клімату та необхідністю трансформації аграрного сектору відповідно до принципів «зеленої» економіки. Проаналізовано потенціал цифрових технологій – таких як штучний інтелект, Інтернет речей (IoT), великі дані, дрони та блокчейн – у підвищенні ефективності використання природних ресурсів, зниженні викидів вуглецю та оптимізації виробничих процесів. Наведено результати останніх досліджень і міжнародного досвіду, зокрема приклади Китаю, ЄС та України, які свідчать про тісний взаємозв'язок між цифровою трансформацією та впровадженням екологічно чистих аграрних практик. Зроблено висновки щодо необхідності комплексного підходу до інтеграції цифрових рішень у систему управління сільським господарством задля досягнення цілей сталого розвитку.

Ключові слова: цифровізація аграрного сектору, зелені технології, сталий розвиток, ключові цифрові інструменти, агровиробництво, основні види зелених технологій.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасних умовах глобальних кліматичних змін, виснаження природних ресурсів та зростаючого попиту на продовольство питання впровадження зелених технологій у сільське господарство набуває надзвичайної важливості. Сільське господарство є одним із ключових секторів, який водночас і потерпає від наслідків екологічних проблем, і значною мірою впливає на навколишнє середовище. Саме тому інтеграція екологічно безпечних практик є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку галузі. Цифровізація відкриває нові можливості для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та зниження його негативного впливу на довкілля. Завдяки цифровим технологіям, таким як Інтернет речей (IoT), штучний інтелект, дрони, блокчейн, супутниковий моніторинг, big data та автоматизація – аграрії отримують інструменти для точного землеробства, ефективного управління ресурсами (водою, енергією, добривами) та запобігання деградації ґрунтів. Особливої актуальності тема набуває у контексті глобальних стратегій, зокрема Європейського «Зеленого курсу», Цілей сталого розвитку ООН та необхідності адаптації національних аграрних політик до нових викликів. В Україні, як аграрно орієнтованій державі, питання цифрової трансформації сільського гос-

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-6757-3124
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: nadin8.zp.ua@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0009-0002-3204-721X
[3] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

подарства з екологічним акцентом є вкрай важливим як для економічної стабільності, так і для збереження природного середовища. Дослідження впливу цифровізації на впровадження зелених технологій є не лише науково обґрунтованим, а й стратегічно необхідним кроком до побудови інноваційної, конкурентоспроможної та екологічно відповідальної аграрної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Останні роки характеризуються зростаючим інтересом до інтеграції цифрових технологій у сільське господарство з метою сприяння сталому розвитку та впровадження зелених технологій. Нижче представлено огляд ключових досліджень та публікацій, які започаткували розв'язання цієї проблеми та на які спираються сучасні дослідники. AgroTech Sectoral Development Strategy: Розроблена Міністерством цифрової трансформації України спільно з IT Ukraine Association, ця стратегія є частиною глобальної інноваційної стратегії WINWIN 2030. Вона передбачає впровадження штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT) та автономних систем для підвищення ефективності аграрного сектору та сприяння сталому розвитку. Digital Transformation as a Tool for Implementation of the "Green Deal" Concept in the National Economy of Ukraine: Дослідження, опубліковане у SpringerLink, аналізує роль цифрової трансформації у впровадженні концепції «Зеленої угоди» в національну економіку України, зокрема в аграрному секторі. Дослідження, опубліковане в журналі «Sustainability, Digital Pathways to Sustainable Agriculture: Examining the Role of Agricultural Digitalization in Green Development in China» розглядає, як цифровізація сільського господарства в Китаї сприяє зеленому розвитку, зокрема через підвищення загальної факторної продуктивності та зниження викидів вуглецю. Harnessing Digital Technology for Green and Low-Carbon Agricultural Practices підкреслює важливість цифрових технологій у сприянні сталому та низьковуглецевому сільському господарству, з акцентом на політичні ініціативи та інфраструктурні проекти в Китаї. Farmers are using IoT to take the guesswork out of growing описує, як фермери використовують технології Інтернету речей для підвищення ефективності та зниження витрат, що сприяє більш сталому сільському господарству. Artificial Intelligence in Sustainable Vertical Farming аналізує роль штучного інтелекту в сталому вертикальному фермерстві, підкреслюючи потенціал AI у оптимізації використання ресурсів та автоматизації процесів.

Artificial intelligence in climate smart in agricultural: toward a sustainable farming future розглядає використання штучного інтелекту в кліматично розумному сільському господарстві, акцентуючи на адаптації до змін клімату та підвищенні продуктивності. Digital technologies in the grain sector of Ukraine аналізує рівень впровадження цифрових технологій у зерновому секторі України, виявляючи бар'єри та можливості для подальшого розвитку. Towards a methodology to consider the environmental impacts of digital agriculture пропонує методологію для оцінки екологічного впливу цифрового сільського господарства, підкреслюючи необхідність врахування потенційних негативних наслідків цифровізації. Стаття в журналі Science and Innovation аналізує взаємозв'язок між цифровою та зеленою економікою, вказуючи на потенційні суперечності та необхідність гармонізації стратегій. Сучасні дослідження та публікації свідчать про зростаючу роль цифровізації у впровадженні зелених технологій у сільському господарстві. В Україні та світі реалізуються стратегічні ініціативи, спрямовані на інтеграцію цифрових рішень для досягнення сталого розвитку. Проте, важливо враховувати потенційні виклики та критичні аспекти, пов'язані з цифровізацією, щоб забезпечити екологічно безпечний та ефективний розвиток аграрного сектору. Проблематику зелених технологій для сталого розвитку розробляють Т. Василенко, О. Гудзинська О.Жиляєва, В. Курило, М. Медведєва, О. Гудзинська, В. Пилипенко, Л. Романенко, В. Трегубенко; проблему зеленого менеджменту, зеленої економіки та зелених технологій розробляють В. Воронкова, В. Нікітенко., Н. Метеленко, В. Оглобліна, А. Череп, Д. Ріфкін (Jeremy Rifkin), Д. Прітті (Jules Pretty), В. Шива (Vandana Shiva). Організація Об'єднаних Націй (ООН), FAO, UNEP розробили документи (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН), в яких акцентують акцентують увагу на необхідності агроекологічного підходу до сталого землеробства, зеленої трансформації та Четвертої промислової революції.

Методологія дослідження. Становлення і розвиток організацій вивчається з використанням міждисциплінарних підходів, що включають елементи соціології, психології, економіки, менеджменту та інших наук. Це дозволяє отри-

мати більш цілісне розуміння процесів організації агровиробництва як складної соціальної та економічної системи, що динамічно розвивається в умовах цифровізації. Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: 1) Загальнонаукова методологія, що включає методи аналізу і синтезу, узагальнення, переходу від конкретного до абстрактного і навпаки, що дають можливість представити цілісне бачення впливу зелених технологій на агровиробництво; виявлення загальних закономірностей та перспектив їх впровадження. 2) Аналіз наукової літератури та джерел, вивчення публікацій, наукових статей, звітів міжнародних організацій (FAO, UNEP тощо), аналіз нормативно-правових документів щодо сталого агровиробництва. 3) Статистичний аналіз, в основі якого опрацювання статистичних даних щодо впровадження зелених технологій в агросекторі; порівняння показників традиційного та екологічного землеробства. оцінка рівня впровадження зелених технологій в Україні та інших країнах, зокрема аналіз економічних показників: врожайність, собівартість, окупність. 4) Порівняльний метод, що включає зіставлення досвіду різних країн у впровадженні зелених технологій; оцінка ефективності різних технологічних рішень, порівняння традиційного та екологічного підходів у сільському господарстві; виявлення переваг і недоліків кожного підходу. 5) Системний підхід, що включає розгляд агровиробництва як частини екологічної, економічної та соціальної систем; інтегральне бачення наслідків впровадження нових технологій. Системний підхід націлений на розгляд аграрного виробництва як частини складної соціо-еколого-економічної системи дозволяє оцінити довгострокові наслідки застосування технологій; виявити взаємозв’язки між економічною ефективністю, екологічною безпекою та соціальною відповідальністю. 6) Історико-логічний аналіз, в основі якого простеження етапів розвитку зелених технологій; вивчення трансформації аграрної політики в контексті екологічної безпеки. Використовуючи ці методи, дослідження формує обґрунтовані висновки щодо доцільності та ефективності впровадження зелених технологій у сільське господарство. Така методологія дозволяє не лише виявити сучасний стан впровадження зелених технологій, а й обґрунтувати шляхи їх активізації в агросекторі України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Попри значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам цифровізації та сталого розвитку в аграрному секторі, існує низка важливих питань, що залишаються недостатньо опрацьованими та потребують подальшого наукового аналізу: 1) Недостатній аналіз взаємозв'язку між цифровими та зеленими трансформаціями, більшість досліджень розглядають ці процеси окремо, тоді як у практиці вони мають синергічний ефект. Необхідно глибше дослідити, як цифрові технології (наприклад, big data чи AI) можуть прискорити впровадження екологічно чистих рішень у сільське господарство. 2) Відсутність адаптованих моделей для країн із трансформаційною економікою (зокрема України), так як наявні міжнародні підходи часто не враховують специфіку українського аграрного ринку, зокрема структуру земельної власності, рівень цифрової грамотності фермерів, доступ до фінансування тощо. 3) Обмеженість практичних кейсів щодо ефективного застосування цифрових зелених інновацій на малих і середніх фермах, так як більшість досліджень зосереджені на великих агрохолдингах, тоді як малі агровиробники часто не мають доступу до інноваційних технологій через вартість або відсутність інфраструктури. 4) Невизначеність нормативно-правової бази та стимулювання цифрово-зелених ініціатив, так як на сьогодні бракує чітких стратегічних орієнтирів, які б інтегрували цифровізацію в державну екологічну політику у сільському господарстві; 5) неузгодженість між темпами технологічного розвитку та екологічними стандартами, так як швидкий розвиток цифрових інструментів не завжди супроводжується відповідними екологічними оцінками та регуляторними нормами. У даному дослідженні ми маємо на меті не лише узагальнити наявні дослідження, а й зосередити увагу на цих малодосліджених напрямах, що є критично важливими для формування сталого аграрного майбутнього.

Мета та формування цілей статті: сформувати ефективну концепцію цифровізації аграрного сектору як інструмент впровадження зелених технологій у контексті сталого розвитку. **Завдання статті:** 1) визначити ключові цифрові інструменти, які сприяють сталому розвитку сільського господарства; 2) проаналізувати основні види зелених технологій в агровиробництві;

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

3) формулювати практичні рекомендації щодо інтеграції цифрових технологій у національну аграрну екологічну політику.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Ключові цифрові інструменти концепції, які сприяють сталому розвитку сільського господарства.

Сучасне сільське господарство стикається з викликами кліматичних змін, деградації ґрунтів, виснаження ресурсів та необхідністю забезпечення продовольчої безпеки. У цих умовах сталий розвиток аграрного сектору стає стратегічним пріоритетом, а цифровізація виступає потужним інструментом для екологізації та модернізації галузі. Цифрові технології – включно з Інтернетом речей (IoT), великими даними (Big Data), штучним інтелектом (AI), блокчейном, дистанційним зондуванням (drones, супутники) = дозволяють перейти до точного, ресурсоощадного та екологічно відповідального агровиробництва. У рамках концепції сталого розвитку цифровізація забезпечує: раціональне використання природних ресурсів (вода, добрива, енергія); зниження шкідливих викидів і хімічного навантаження на довкілля; зростання ефективності виробництва та прибутковості без шкоди для екосистем; прозорість і простежуваність агроланцюгів завдяки цифровому моніторингу; посилення кліматичної стійкості через прогнозування ризиків 9 Воронкова, Нікітенко, Метеленко, Оглобліна, 2025, с. 22–30). Структурні складові концепції: 1) Теоретичний базис включає сталий розвиток, зелена економіка, цифрова трансформація; 2) Аналітичний блок, що включає аналіз ефективності цифрових технологій у різних країнах і в Україні; 3) Практичні інструменти, в основі яких опис технологій smart farming, precision agriculture, agro-IT систем; 4) Механізми впровадження, що включають державну підтримку, публічно-приватні ініціативи, цифрову освіту фермерів; 5) Очікувані ефекти, в оснві яких екологічні, економічні, соціальні переваги для регіонів та нації. У межах даної концепції цифровізація не лише розглядається як інноваційний тренд, а як ключовий каталізатор зеленої трансформації сільського господарства, що дозволяє поєднати технологічний прогрес із екологічною відповідальністю. У рамках концепції цифрової трансформації аграрного сектору з метою впровадження зелених технологій виокремлюються такі ключові цифрові інструменти (табл. 1).

Усе це доводить, що цифровізація – це не лише технологічна модернізація, а стратегічний інструмент екологічної перебудови агросектору в умовах глобальних викликів. Ці цифрові інструменти дозволяють не лише зменшити екологічне навантаження, а й забезпечити економічну ефективність і соціальну стабільність в аграрному секторі – що і є основою сталого розвитку. Практична цінність цифрових інструментів у "зеленому" грoвиробництві у наступному: оптимізація витрат, в основі яких зменшення споживання пального, води, агрохімікатів; захист екосистем, націлений на мінімізацію втручання в природні процеси та забруднення; підвищення прозорості, що включає цифровий контроль якості, сертифікація та простежуваність продукції; соціальний ефект, в основі якого доступність знань і технологій для малих фермерів, цифрова інклюзія сільських громад; інтеграція у глобальні ланцюги вартості, що включають відповідність міжнародним стандартам сталого виробництва (Воронкова, Череп., Череп., 2002, с. 130–133).

2. Основні види зелених технологій в агровиробництві.

У сучасних умовах глобальних екологічних змін, вичерпання природних ресурсів та поглиблення кліматичної кризи, аграрна сфера стикається з необхідністю переосмислення підходів до виробництва. Традиційні методи інтенсивного землеробства часто супроводжуються деградацією ґрунтів, забрудненням води, виснаженням екосистем та надмірним використанням хімічних засобів. У цьому контексті впровадження зелених технологій в агровиробництво стає не лише актуальним, а й критично необхідним напрямом для забезпечення сталого розвитку сільського господарства, екологічної безпеки, підвищення продуктивності та якості сільськогосподарської продукції. Такі технології дозволяють зберігати природні ресурси, адаптувати агросектор до змін клімату, знижувати викиди парникових газів та формувати нову культуру виробництва – відповідальну, екологічно збалансовану та економічно ефективну. Особливої актуальності це набуває для України, яка водночас має потужний аграрний потенціал і потребує інноваційних рішень для повоєнного відновлення та інтеграції у європейський простір сталого розвитку. Використання європейського досвіду зеленого агровиробництва сприятиме гармонійному поєднанню економічних цілей із збереженням довкілля та добробуту населення. У контексті глобальних екологічних

Таблиця 1

Ключові цифрові інструменти концепції, які сприяють сталому розвитку сільського господарства

Ключові цифрові інструменти	Їх характеристика та напрями використання
Інтернет речей (IoT)	Датчики в полі, теплицях та на фермах відстежують вологість ґрунту, температуру, рівень освітлення, концентрацію речовин. Забезпечує точне землеробство, зменшує перевитрати води та добрив.
Big Data (великі дані)	Збирання, обробка і аналіз великих обсягів аграрних даних. Дає змогу прогнозувати врожайність, ризики, оптимізувати сівозміну. Підтримує екологічне планування виробничих циклів.
Штучний інтелект (AI)	Автоматизоване прийняття рішень на основі аналізу даних. Виявлення хвороб рослин, шкідників, визначення найефективніших методів обробки. Знижує залежність від хімікатів.
Дрони та супутниковий моніторинг	Візуалізація стану посівів, моніторинг земельних ресурсів. Виявлення проблемних ділянок без залучення великої кількості ресурсів. Забезпечують оперативне реагування без шкоди для довкілля.
Блокчейн	Технологія простежуваності ланцюгів постачання. Підвищує транспарентність агровиробництва, підтверджує екологічну чистоту продукції.
Геоінформаційні системи (GIS)	Картографування агроугідь, моделювання природних процесів. Використовується для екологічної оцінки територій та планування.
Мобільні додатки та платформи управління	Дистанційне управління технікою, подачею води, контролем витрат. Сприяють зменшенню викидів CO_2 і економії ресурсів.
Хмарні технології (Cloud Computing)	Забезпечують зберігання та обробку аграрних даних у реальному часі. Дають змогу фермерам, науковцям і агробізнесу спільно використовувати інформацію для раціонального управління агросистемами.
Роботизація та автономна техніка	Автономні трактори, роботи для збирання врожаю або внесення добрив працюють точно й енергоефективно. Зменшують антропогенний тиск на землю та викиди від традиційної техніки.
Системи підтримки прийняття рішень (DSS)	Поєднують дані IoT, AI та Big Data для надання рекомендацій у режимі реального часу. Дозволяють приймати зважені екологічні та економічні рішення (наприклад, коли і де поливати, удобрювати чи обробляти посіви).

Таблиця 1 (сформована авторами)

викликів, змін клімату, виснаження природних ресурсів та зростання населення світу, питання сталого розвитку сільського господарства набуває особливої важливості. Традиційні методи агровиробництва, засновані на інтенсивному використанні хімічних засобів захисту рослин і добрив, призводять до деградації ґрунтів, забруднення води та зниження біорізноманіття. Зелені технології в аграрному секторі є відповіддю на ці виклики, адже спрямовані на збереження екологічного балансу, підвищення ефективності виробництва та забезпечення екологічно чистої продукції. Їх використання дозволяє поєднувати інновації з природозберігаючими практиками, що відповідає принципам сталого розвитку та європейського "зеленого курсу". Особливо актуально впровадження зелених технологій для України, яка має потужний аграрний потенціал і водночас гостро потребує відновлення довкілля внаслідок воєнних дій. Впровадження екологічно безпечних агротехнологій є ключовим фактором не лише економічного, а й екологічного та соціального відновлення країни в повоєнний період (Метеленко, Нікітенко, Воронкова, 2024, с. 230–235). Розглянемо основні види зелених технологій в агровиробництві (табл. 2).

Зелені технології знижують екологічне навантаження на природу, зберігають ресурси, підвищують якість продукції та сприяють сталому розвитку сільських територій. Зелені інноваційні технології дозволяють вирощувати сільськогосподарські культури у багатоярусних спорудах, часто в міських умовах. Зелені технології в агровиробництві – це не лише засіб захисту довкілля, а й потужний інструмент для підвищення продуктивності, покращення якості життя на селі, адаптації до кліматичних змін і забезпечення продовольчої безпеки (Метеленко, Воронкова, Нікітенко, Оглобліна, Бєлоконь, 2025, с. 50–68). Їх впровадження сприятиме побудові сталого аграр-

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

Таблиця 2

Основні види зелених технологій в агровиробництві

Основні види	Їх характеристика та напрями використання
Органічне землеробство	Використання природних добрив (гній, компост, біогумус). Відмова від хімічних пестицидів і гербіцидів. Ротація культур для збереження родючості ґрунтів.
Агроекологічні технології	Впровадження методів, що базуються на екологічних процесах (наприклад, біологічна боротьба зі шкідниками). Застосування мульчування, компостування, сидератів. Підтримка біорізноманіття у полях та ландшафтах.
Точне землеробство (Precision Agriculture)	Використання GPS, дронів, супутникових знімків, сенсорів. Моніторинг стану ґрунтів, вологи, рослин у режимі реального часу. Раціональне внесення добрив і води лише там, де це потрібно.
Використання відновлюваних джерел енергії	Сонячні панелі для живлення ферм. Біогазові установки для переробки відходів. Вітрові турбіни для забезпечення енергетичної незалежності.
Раціональне водокористування (Water-Smart Farming)	Крапельне зрошення та автоматизовані системи поливу. Збір і повторне використання дощової води. Технології очищення і фільтрації стічних вод.
Використання біотехнологій	Виведення стійких до посухи чи шкідників культур без ГМО. Біопрепарати: біостимулятори, мікориза, мікробні добрива.
Зелена упаковка та логістика	Екоупаковка для продукції (біорозкладна тара). Зменшення викидів у процесі транспортування продукції.
Вертикальні ферми та міське агровиробництво	Використовуються енергоефективні LED-лампи, закриті системи водопостачання (гідропоніка, аеропоніка).Дає можливість вирощувати продукцію з мінімальними витратами ресурсів і без хімікатів.
Агрволтаїка (AgriPV)	Комбінування сільськогосподарського виробництва з установками сонячних панелей. Дозволяє одночасно використовувати землю для вирощування культур і виробництва "зеленої" електроенергії. Захищає ґрунти від перегріву, зменшує випаровування вологи.
Екологічно чисте тваринництво	Використання безвідходних технологій для переробки гною (біогазові установки). Удосконалення умов утримання тварин згідно з принципами добробуту тварин (Animal Welfare). Виробництво кормів із мінімальним вмістом антибіотиків і стимуляторів росту.
Переробка аграрних відходів	Виробництво біопалива (біоетанол, біогаз) з решток рослин. Компостування відходів для одержання екологічно чистих добрив. Створення упаковки та побутових матеріалів із рослинних залишків.
Smart-технології управління фермами (AgTech, Smart Farming)	Інтеграція IoT, Big Data, AI для оптимізації всіх процесів – від підготовки ґрунту до збору врожаю. Прогнозування кліматичних ризиків і планування ресурсів. Мінімізація втрат і підвищення ефективності без шкоди для довкілля.

Таблиця 2 (сформована авторами)

ного сектору, що відповідає викликам XXI століття (табл. 3).

Отже, світовий досвід демонструє, що зелені технології в агровиробництві є не лише відповіддю на екологічні виклики, а й важливим інструментом економічного зростання, продовольчої безпеки та сталого розвитку. Розвинуті країни реалізують комплексні державні стратегії, що поєднують інновації, цифровізацію, підтримку фермерів та міжнародну співпрацю (Свінцова, Воронкова, 2024, с. 216–220).

Для України, яка прагне відновлення після війни та інтеграції до європейського простору, впровадження таких практик є стратегічним пріоритетом. Орієнтація на екологічно безпечне, інноваційне, соціально відповідальне агровиробництво дозволить не лише підвищити конкурентоспроможність сільського господарства, але й сприяти формуванню нової аграрної культури у гармонії з природою. У своєму дослідженні ми аналізуємо те, що може взяти Україна з цього досвіду: 1) Розвиток державної стратегії

Таблиця 3

Світовий досвід впровадження зелених технологій в агровиробництві

Країна	Напрями розвитку
Німеччина	Біоенергетичні ферми: широке використання біогазових установок на базі сільськогосподарських відходів. Агрволтаїка (Agri-PV): поєднання вирощування культур із сонячними панелями на полях. Субсидії для сталого агровиробництва: держава активно підтримує фермерів, які переходять на органічне землеробство та точні технології.
Нідерланди	Один із світових лідерів у вертикальному фермерстві та тепличному землеробстві, з мінімальним використанням води та пестицидів. Інноваційна агрополітика: тісна співпраця між урядом, університетами та бізнесом для впровадження smart-рішень у агросектор. Кліматично-нейтральне сільське господарство до 2040 року – стратегічна мета країни.
Франція	Агроекологія як державна стратегія: популяризація сівозмін, біологічного захисту рослин, підтримка фермерських господарств. Використання дронів та IT-технологій для моніторингу стану ґрунтів і посівів. Податкові стимули для аграріїв, які інвестують у зелені технології.
США	Активна підтримка точного землеробства (GPS, сенсори, AI). Державні гранти та програми USDA для фермерів, які впроваджують сталу практику землеробства. Фермерські кооперативи з обміну досвідом та інноваціями в екоагротехнологіях.
Данія	Повна відмова від хімічних пестицидів на багатьох територіях. Виробництво органічної продукції становить понад 12% агроринку. Розвинена біоенергетика з агровідходів (солома, гній).
Японія	Використання роботизованих систем для висадження, збору врожаю та обробітку ґрунту. Активне застосування гідропоніки та аеропоніки в умовах обмежених земельних ресурсів. Smart-ферми в мегаполісах – частина національної програми цифровізації агросектору.
Китай	Масштабні інвестиції у зелені агротехнології, зокрема сонячні ферми, еко-добрива, вертикальні ферми. Державна політика "зеленої модернізації" сільського господарства в рамках Стратегії екологічної цивілізації. Розвиток цифрових платформ для контролю за використанням водних ресурсів та якості ґрунтів.
Ізраїль	Провідна країна в галузі точного зрошення (крапельне зрошення – ізраїльський винахід). Створення інноваційних систем рециркуляції води та біофільтрації. Сильний науково-дослідний сектор, що генерує ефективні рішення для сухого клімату.
Швеція	Використання біомаси з відходів агровиробництва для обігріву та електроенергії. Кліматично нейтральне фермерство – частина державної стратегії до 2045 року. Впровадження екологічного маркування продукції (eco-labels) для споживачів.
Фінляндія	Активне використання цифрових сервісів для моніторингу стану полів і погодних умов. Розвиток агроплатформ для обміну зеленою інновацією між аграріями. Підтримка молодих фермерів у переході на органічне та кліматично стійке виробництво.

Таблиця 3 (сформована авторами)

зеленої трансформації сільського господарства. 2) Підтримка кооперацій фермерів для обміну технологіями та ресурсами. 3) Інвестування в освітні програми для аграріїв щодо сталого господарювання. 4) Стимулювання використання відновлюваних джерел енергії на фермах. 5) Запровадження податкових пільг або субсидій для впровадження зелених рішень (Свінцова, Воронкова, 2024, с. 960–964).

3. Практичні рекомендації щодо інтеграції цифрових технологій у національну аграрну екологічну політику

Інтеграція цифрових технологій у національну аграрну екологічну політику є ключовим чинником підвищення ефективності природокористування, адаптації до змін клімату та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Практичні рекомендації щодо цього процесу мають враховувати як технічні, так і організаційно-інституційні аспекти. По-перше, необхідно забезпечити розвиток національної цифрової інфраструктури для збору, обробки та аналізу екологічних і аграрних даних. Це передбачає створення єдиної інформаційної платформи, яка акумулює дані з різних джерел: супутникового моніторингу, безпілотних літальних апаратів, сенсорів на сільськогосподарських угіддях, метеорологічних станцій та ін. Важливо, щоб така платформа була відкритою для

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

наукових установ, державних органів, фермерів та інших зацікавлених сторін. По-друге, слід інтегрувати цифрові технології у процес прийняття рішень в агроекологічній політиці. Для цього доцільно використовувати інструменти штучного інтелекту, машинного навчання та геоінформаційні системи (ГІС) з метою прогнозування наслідків управлінських рішень, моделювання агроекосистем та виявлення екологічних ризиків. Важливо також розробити нормативно-правову базу, яка регламентуватиме використання таких технологій, з урахуванням етичних та безпекових аспектів (Череп, Воронкова, Нікітенко, Череп, 2023, с. 40–62). По-третє, слід сприяти цифровій освіті та підвищенню цифрової грамотності серед аграріїв і державних службовців, що працюють у сфері екології та сільського господарства. Необхідне впровадження навчальних програм, тренінгів та сертифікацій, орієнтованих на використання цифрових інструментів у моніторингу, оцінці впливу та плануванні природокористування. По-четверте, важливо забезпечити фінансову та технічну підтримку для малих і середніх господарств у впровадженні цифрових рішень. Це може реалізовуватись через державні субсидії, гранти, партнерські проєкти з приватними компаніями, а також за допомогою консультаційних сервісів. І нарешті, інтеграція цифрових технологій повинна супроводжуватись постійним моніторингом ефективності політики, її адаптацією до нових викликів та активною участю громадськості у прийнятті рішень. Залучення стейкхолдерів до процесу цифрової трансформації аграрної екологічної політики підвищить її прозорість, довіру до неї та практичну реалізованість (Череп, Воронкова, Нікітенко, Череп, 2023, с. 96–113).

Інтеграція цифрових технологій у національну аграрну екологічну політику є стратегічно важливим напрямом для досягнення сталого розвитку сільського господарства, збереження природних ресурсів та ефективного управління екологічними ризиками. Запровадження цифрової інфраструктури, використання аналітичних інструментів і штучного інтелекту, розвиток цифрової грамотності, а також державна підтримка інновацій створюють підґрунтя для формування гнучкої, адаптивної та ефективної політики. Системний підхід до цифровізації дозволить підвищити рівень екологічної безпеки, сприяти кліматичній адаптації та зміцнити конкурентоспроможність аграрного сектору на міжнародному рівні.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Результати проведеного дослідження підтверджують, що цифровізація аграрної екологічної політики є ключовим чинником удосконалення управління природними ресурсами, підвищення ефективності агровиробництва та забезпечення сталого розвитку сільських територій. Встановлено, що застосування цифрових технологій – таких як геоінформаційні системи, аналітика великих даних, дистанційне зондування Землі та штучний інтелект – дозволяє більш точно моніторити стан агроекосистем, оперативно реагувати на екологічні загрози та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Водночас, дослідження засвідчило наявність низки бар'єрів, зокрема недостатній рівень цифрової грамотності, обмежене фінансування інноваційних технологій та фрагментарність нормативно-правового забезпечення. Подолання цих викликів потребує системної політики на рівні держави, міжгалузевої координації та активної участі всіх зацікавлених сторін.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі охоплюють: розроблення моделей адаптації цифрових рішень до умов конкретних природно-кліматичних регіонів України; аналіз впливу цифрових технологій на екологічну ефективність та економічну результативність аграрного виробництва; вивчення соціальних аспектів цифровізації агросектору, зокрема впливу на зайнятість, освітній рівень та інституційну довіру; створення пілотних проєктів з цифрового моніторингу та управління агроекосистемами з подальшим масштабуванням успішних практик. Комплексне дослідження цього напряму має стати науковим підґрунтям для розробки ефективної, адаптивної й інноваційної агроекологічної політики, що відповідатиме викликам XXI століття.

Список використаних джерел

Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Метеленко Н. Г., Оглобліна В. О. Зелена цифрова трансформація як драйвер сталого розвитку регіонів у повоєнному відновленні. Educational discourse : collection of scientific papers / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko. Kyiv : LLC "Scientific Information Agency "Science-technologies-information", 2025. Volume 52(1-2). С. 22–30.

Воронкова В., Череп А., Череп О. Нова парадигма регенеративної економіки та управління людськими ресурсами у вимірах системності. Системний аналіз в управлінні: міжгалузеві дослідження: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародної участі 26–27 травня 2022 року. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Ореол-Сервіс, 2022. С. 130–133.

Метеленко Н.Г., Нікітенко В.О., Воронкова В.Г. Реалізація зеленої стратегії у контексті парадигми ESG (ENVIRONMENTAL, SOCIAL, GOVERNANCE). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Green Construction» («Зелене будівництво»). Київ : Київський національний університет будівництва і архітектури, 2024. С. 230–235.

Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В.О., Оглобліна В. О., Бєлоконь К. В. Синергія цифровізації та екологічної стійкості: моделі впровадження зелених технологій у регіональний розвиток. Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С. 50–68.

Свінцова Н. А., Воронкова В. Г.. Розробка моделі зелених технологій для сталого розвитку сільськогосподарської галузі екоміста. Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2024 року / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкова. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 216–220.

Свінцова Н. А., Воронкова В. Г. Технологічний розвиток у Нідерландах як один з найбільш вражаючих в Європі. Інженерні інновації та розбудова національної економіки : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю. М. Потебні (09–10 травня 2024 року, м. Запоріжжя) / наук. ред. Н. Г. Метеленко ; Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 960–964. https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/conf10/zbirnyk_24.pdf

Череп А.В., Воронкова В.Г., Череп О.Г., Нікітенко В.О. Зелена економіка, економіка замкнутого циклу або низьковуглецева економіка як моделі економічного розвитку. Education and sciences in the period of global crisis and conflicts in tne XX1 c entury. Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. С. 40–62.

Череп А.В., Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Череп О.Г. Концепція циркулярної (кругової) або економіки замкнутого циклу як різновиду нового типу економіки. “Vectors of the development of science and education in the modern world” («Вектори розвитку науки і освіти на сучасному світі») / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. С. 96–113.

References

Voronkova V. G., Nikitenko V. O., Metelenko N. G., Ogloblina V. O. (2025). Green digital transformation as a driver of sustainable development of regions in post-war reconstruction. Educational discourse : collection of scientific papers / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko. Kyiv: LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”. Volume 52(1-2). 22–30.

Voronkova V., Cherep A., Cherep O. (2022). A new paradigm of regenerative economy and human resource management in the dimensions of systematization. System analysis in management: interdisciplinary research: materials of the IV All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation May 26–27, 2022. National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Kyiv: Aureol-Service. 130–133.

Metelenko N.G., Nikitenko V.O., Voronkova V.G. (2024). Implementation of a green strategy in the context of the ESG paradigm (ENVIRONMENTAL, SOCIAL, GOVERNANCE). Materials of the III International Scientific and Practical Conference “Green Construction”. Kyiv: Kyiv National University of Construction and of Architecture. 230–235.

Metelenko N. G., Voronkova V. G., Nikitenko V. O., Ogloblina V. O., Belokon K. V. (2025). Synergy of digitalization and ecological sustainability: models of introducing green technologies into regional development. Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services. 50–68.

Svintsova N. A., Voronkova V. G. (2024). Development of a model of green technologies for the sustainable development of the agricultural sector eco-city. Formation of the concept of digital transformation of education and a socially responsible digital citizen in the context of European experience : collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference November 21–22, 2024 / editor-compiler: Dr. Philosoph. S., Prof. V. G. Voronkova. Lviv – Torun: Liha-Press. 216–220.

Svintsova N. A., Voronkova V. G. Technological development in the Netherlands as one of the most impressive in Europe. Engineering innovations and development of the national economy: materials of the 1st International scientific and practical conference of the Yu. M. Potebny Engineering Educational and Scientific Institute (May 9–10, 2024,

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

Zaporizhzhia) / scientific editor N. G. Metelenko; Yu. M. Potebny Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University. Odesa: Helvetica Publishing House, 2024. P. 960–964. https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/conf10/zbirnyk_24.pdf

Cherep A.V., Voronkova V.G., Cherep O.G., Nikitenko V.O. (2023). Green economy, closed-cycle economy or low-carbon economy as models of economic development. Education and sciences in the period of global crisis and conflicts in the 21st century. Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California: GS Publishing Services. 40–62.

Cherep A.V., Voronkova V.G., Nikitenko V.O., Cherep O.G. (2023). The concept of a circular (circular) or closed-cycle economy as a variety of a new type of economy. "Vectors of the development of science and education in the modern world" ("Vectors of the development of science and education in the modern world") / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services. 96–113.

NATALYA, METELENKO – Doctor of Economics, Professor, Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-6757-3124

NADIIA, SVINTSOVA – first (bachelor's) degree student Specialty 073 "Management", Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: nadin8.zp.ua@gmail.com
ORCID iD: http://orcid.org/0009-0002-3204-721X

Vìtalina, NIKITENKO – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

DIGITALIZATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AS A TOOL FOR IMPLEMENTING GREEN TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

In the current context of global climate change, depletion of natural resources and growing demand for food, the issue of introducing green technologies in agriculture is becoming extremely important. The article addresses the topical issue of the impact of digitalization on the introduction of green technologies in agriculture in order to ensure its sustainable development. Agriculture is one of the key sectors that both suffers from the consequences of environmental problems and has a significant impact on the environment. That is why the integration of environmentally friendly practices is a prerequisite for ensuring the sustainable development of the sector. The purpose of the article is to formulate an effective concept of digitalization of the agricultural sector as a tool for implementing green technologies in the context of sustainable development. Objectives of the article: 1) to identify the key digital tools that contribute to the sustainable development of agriculture; 2) to analyze the main types of green technologies in agricultural production; 3) to formulate practical recommendations for the integration of digital technologies into national agricultural environmental policy. **Research methodology**. The formation and development of organizations is studied using interdisciplinary approaches that include elements of sociology, psychology, economics, management and other sciences The current global and national challenges related to environmental safety, climate change and the need to transform the agricultural sector in accordance with the principles of the green economy are outlined. The potential of digital technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), big data, drones, and blockchain to increase the efficiency of natural resource use, reduce carbon emissions, and optimize production processes is analyzed. The results of recent research and international experience, including examples from China, the EU, and Ukraine, are presented, which demonstrate the close relationship between digital transformation and the implementation of environmentally friendly agricultural practices. Conclusions are drawn about the need for an integrated approach to integrating digital solutions into the agricultural management system to achieve the goals of sustainable development.

Key words: digitalization of the agricultural sector, green technologies, sustainable development, key digital tools, agricultural production, main types of green technologies.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 03.04.2025
Accepted date 13.04.2025
Published date 21.05.2025

How to cite: Метеленко, Натля, Свінцова, Надія, & Нікітенко, Віталіна. Цифровізація аграрного сектору як інструмент впровадження зелених технологій у контексті сталого розвитку. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 256–266.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-29

© Наталя, Метеленко, Надія, Свінцова, Віталіна, Нікітенко, 2025

UDC 005.35:640.4:330.131.7
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-30

DETERMINANTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN ACCOMMODATION COMPANIES IN TIMES OF CRISIS

SUČKOVA, ANASTASIJA[1]
ANDRIUKAITIENE, REGINA[2]

Abstract

Relevance of the topic. The application of corporate social responsibility (CSR) in this period is inextricably linked to the quality of the activities of companies providing accommodation services, although this practice is not mandatory and is chosen by the company's management as one of its business management strategies. It is important to note that CSR actions are voluntary actions of companies responsible for compliance with applicable legislation (e.g. environmental legislation, employee requirements or rights, etc.) (Achmad and Yulianah, 2022). CSR focuses not only on the company's profit and customer relations, but also on relations with employees, the community and environmental protection. CSR actions of tourism companies are related to the responsible use of natural resources, employees, suppliers and guests (Achmad and Yulianah, 2022). When implementing social responsibility, it is important to pay attention to all its components so that the company receives recognition from members of society and attracts more stakeholders. It is very important to support its employees and provide them with opportunities for professional and personal growth; to support community initiatives and contribute to their life; given the rapid development of sustainable tourism, a more sensible approach to the use of natural resources remains very important. All these aspects of CSR must remain important for accommodation companies, not only in stable times, but also in times of crisis. In this new scenario, companies must reaffirm their CSR strategies to promote business commitments to society and vulnerable groups, especially those closest to them, namely the local environment associated with the companies or territories where the companies operate and have a greater presence (García-Sánchez and García-Sánchez, 2020). This topic is important for research because we are not living in the most peaceful times, but in an unstable and ever-changing economic situation in which accommodation service companies can unexpectedly and at any moment face a crisis. It is important to find out how to properly implement CSR practices in normal times and how they can be adapted when a accommodation service company faces a crisis. Problem statement. The novelty of this study is that this topic is most often considered from the perspective of implementing CSR in stable economic periods for companies, using data taken from statistics. Wut, Xu and Wong (2021) confirmed the statement that most studies related to CSR have considered the impact of socially responsible practices in stable times, while research on CSR in unstable times is quite limited. Research objectives. To analyze the determinants of social responsibility in a company providing accommodation services during a crisis, as well as to identify the determinants of CSR in company X, providing accommodation services, during a stable period and during a crisis, and to provide suggestions for operational management. Methodology. Respondents were selected using convenient sampling. Respondents are colleagues working in company X, which provides guest accommodation in Portugal. There were four participants in total: operations manager, coworking administrator, project and programming manager, and reception administrator. Interviewees had to meet criteria based on their administrative duties and work experience in the company, i.e. they had to have at least six months of experience in the company where the research was conducted. The research includes the following stages: analysis of theoretical literature, development of an interview tool, conducting interviews, analysis of research data (content method), discussion of research results, and formulation of final conclusions and recommendations.

Key words: corporate social responsibility (CSR), factors, assessment, accommodation company, crisis period.

Introduction. Relevance of the topic. The application of corporate social responsibility (CSR) during this period is inseparable from the quality of accommodation company operations, although this practice is not mandatory and is chosen by company management as one of its business management strategies. It is important to note that CSR actions are voluntary actions by companies responsible for compliance with applicable laws (e.g., environmental laws, employee requirements or rights, etc.) (Achmad and Yulianah, 2022). CSR focuses not only on the company's profits and customer relations, but also on relations with employees, the community, and environmental protection. The CSR actions of tourism companies are related to the responsible use of natural resources, employees, suppliers, and guests (Achmad and Yulianah, 2022). When applying social responsi-

[1] *Corresponding author: E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: anastasija.suckova@stud.lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-2083-1550

[2] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

bility, it is important to pay attention to all its components so that the company gains recognition from members of society and attracts more interested parties. It is very important to support your employees and provide them with opportunities for professional and personal growth; to support community initiatives and contribute to community life; with the rapid development of sustainable tourism, a more intelligent approach to the use of natural resources remains very important. All these aspects of CSR must remain important for accommodation companies not only in stable times but also in times of crisis. Under this new scenario, companies must confirm their CSR strategies in order to contribute to business commitments to society and vulnerable groups, especially those which are closest to them, namely the local environment related to the companies or territories where the companies operate and have a greater presence (García-Sánchez and García-Sánchez, 2020). After the global pandemic, more scientific literature has emerged examining the application of social responsibility in accommodation companies during periods of instability, but the topic remains new, and this research paper will not focus specifically on the pandemic period, but on any possible period of crisis that an accommodation company may face. This topic is important to explore because we are not living in the most peaceful of times, with an unstable and constantly changing economic situation in which accommodation companies may face a crisis unexpectedly and at any time. It is important to find out how to properly establish CSR practices during normal times and how they can be adapted when an accommodation company faces a crisis.

The aim of the article. To identify the determinants of CSR in the accommodation company "N" in times of stability and crisis.

Research objectives. To analyse the determinants of social responsibility in accommodation company during the crisis period and to identify the determinants of CSR in the accommodation company "N" in a stable and crisis period and to make proposals for operational management.

Methodology of investigation. Respondents were selected using convenience sampling. Respondents are colleagues that work at accommodation company X in Portugal. There were four participants in total: operations manager, coworking space administrator, project and programming manager, and reception administrator. The interview participants had to meet the criteria based on their job responsibilities in administration and length of service at the company, i.e., they had to have at least six months of internship experience at the company where the study was conducted. The research includes the following stages: theoretical literature analysis, interview instrument development, interview conduct, research data analysis (content method), discussion of research results, and formulation of summary conclusions and recommendations.

CSR in stable times. Before the interview, each participant was presented with the purpose of the study, the concept of CSR was described, and they were familiarised with the topic of the upcoming interview. The study was conducted at an accommodation company in Portugal. The aim of the interview was to find out how the company's employees understand the content of CSR and its application in the accommodation company. After the interviews, the audio recordings were transcribed, content analysis was applied, and subcategories and categories were identified. The first section discusses the determinants of CSR in accommodation company X during a stable period (table 1).

CSR during crisis times. The second subsection of this chapter discusses the determinants of CSR in accommodation company X during the crisis period (table 2).

Discussion. The aim of the study is to analyse the determinants of CSR in accommodation company during the crisis period and to identify the most effective measures for introducing social responsibility into company activities. The novelty of this research is demonstrated by the fact that this topic is most often examined from the perspective of CSR implementation during stable economic periods for companies, with data taken from statistics. Wut, Xu and Wong (2021) confirmed the claim that most CSR-related studies examined the impact of socially responsible practices in stable times, while CSR studies in turbulent times are rather limited. Most authors that did researches on similar topics relied on statistical data, and if a case study was conducted, the data was taken from accommodation company managers, so without a personal employee survey, it is difficult to say whether company employees are actually involved in socially responsible company activities and familiar with them. In this case the data was collected from employees of an accommodation company whose workplace is experiencing a crisis. The research participants were selected from the employees of accommodation company N in Portugal and each of the four respondents represented a different department of the institution in

© Anastasija, Sučkova, Regina, Andriukaitiene, 2025

Table 1

"Determinants of CSR in accommodation N company during stable times"

Categories	Subcategories
The concept and importance of CSR in the hospitality industry from the perspective of stakeholders	Compliance with CSR standards
	The importance of CSR in the hospitality industry
	Understanding ethical, legal, and philanthropic responsibility
	CSR strategy
	Understanding the expression of CSR in one's activities
Environmental sustainability	Company actions to reduce environmental impact
	Waste reduction, energy, and water consumption management in the organisation
	Involvement of customers in the resource conservation process
Employee well-being and development	Ensuring employee well-being
	Training and development programmes for employees
	Ensuring employee involvement in informal activities
	Diversity, equality, and inclusion in the workplace
Social responsibility and community involvement	Community involvement initiatives in the company

Table 2

"Determinants of CSR in accommodation X company during crisis times"

Categories	Subcategories
Solving challenges of CSR	Challenges encountered in implementing CSR practices
	Balancing CSR, financial and philanthropic goals during a crisis
Consequences of CSR during a crisis	Consequences of the crisis
	Application of CSR principles in an organisation during a crisis
	Measures to survive a crisis
Retaining employees during a crisis	Impact of the crisis on employees
	Employee safety, well-being, and psychological support
	Managing employee needs
	Maintaining employee trust
Maintaining customer relations during a crisis	Change in attitude towards customer service
	Maintaining customer trust
Maintaining public relations during the crisis	CSR in maintaining contact with the local community
	The impact of the crisis on sustainability goals and commitments
	The company's involvement in support and charity activities

order to observe whether the respondents' answers depended on their position at work. There were differences between the answers. Employees in higher positions at the accommodation company are more familiar with CSR. However, when delving into the finer details of CSR structures, it was possible to obtain more detailed responses from all participants.

Before the crisis, CSR was given more attention in accommodation establishments, which contradicts the qualitative study conducted by Alsheyab, Filimon and Fusté-Forné (2023) with Jordanian hotel managers on the application of CSR during the pandemic crisis. The conclusions of their study show that it is important to continue researching CSR practices in the hospitality sector and in the post-COVID-19 period and to compare them with those before and during the pandemic to determine whether interest in CSR issues has increased or not due to the crisis. In the case of Hotel N, the opposite happened, and CSR indicators did not improve. One of the respondents said that during the crisis it is still important to pay attention to socially responsible activities, but if previously they could afford to carry out these activities outside the hotel, with limited finances this is no longer possible. As authors Chintrakarn, Jiraporn, and Treepongkaruna (2021) argue when discussing investment in CSR during a crisis, the unnecessary use of resources and investments in CSR may be tolerated during non-crisis periods, which is why management is reviewing its position on these activities and reducing investments. According to the same authors, in critical situations

it is important to hire independent managers who specialise in crisis management to help implement CSR as effectively as possible and help the company survive difficult economic times. This was confirmed by the analysis of cases of respondents from accommodation company N. The hotel manager was hired by representatives of a global company to manage the unstable economic period. According to her in order to survive and recover from the crisis, it is necessary to temporarily abandon the CSR standards of the global company that are irrelevant for that period and focus on solving problems on the spot, gaining the trust of customers and the local community, and building stronger relationships, offering more affordable prices, and not forgetting their employees and their well-being.

Here are the main results of the study. In terms of customers, only the variety of customer experiences at the N hotel itself was affected due to limited budgets, but customers were still offered alternative experiences from representatives of the local community. Due to limited finances, there is a great need for local businesses to help by sending their customers to other community businesses for cultural experiences, creating new partnerships and proving that the company is interested in surviving difficult times and supporting its customers and neighbours even in the most difficult periods. Therefore, one of the main CSR values cherished by this hotel remained its connection with the community. According to the respondents' answers, the global company's social responsibility goals for sustainability differed from those actually applied in this particular location due to a lack of investment even during economically stable periods, so during the crisis, no emphasis was placed on sustainability. According to respondents from accommodation company N, the local manager's attitude towards employees and their requests did not change during the crisis, while the global company and its representatives distanced themselves from supporting the employees of this institution. Meanwhile, the interview responses suggest that employees who do not hold management positions are not educated on the topic of social responsibility and are often unaware of the CSR strategies implemented by the company during calm or crisis periods.

After further analysis, we believe that the topic of CSR determinants in accommodation companies, both during normal times and in times of crisis, should be studied more extensively among its employees. Such qualitative research and analysis take more time, but it shows the true picture of whether CSR is applied in all accommodation company activities and whether employees are familiar with such practices. This would help company leaders and managers understand the real situation in their workplace and establish high-quality CSR activities.

Conclusions. Due to the challenges posed by the crisis, attention to socially responsible and environmental activities has declined. The hotel's customer experience was affected mainly in terms of the programme, but management adapted it to the new financial situation by offering experience-enhancing activities in cooperation with local businesses and promoting their events. The most relevant factors for the hotel remained community engagement, employee equality, and quality customer service. It is also important for companies to establish socially responsible activities without waiting for a crisis and to identify the most relevant strategies for them so that, when faced with a crisis, the most important values remain in place and the company does not stray from its goals. Managers should also maintain a supportive attitude toward staff regardless of economic difficulties, ensuring employees always feel safe and understood at work.

References

Achmad, W., & Yulianah, Y. (2022). Corporate social responsibility of the hospitality industry in realizing sustainable tourism development. Enrichment: Journal of Management, 12(2), 1610–1616. https://doi.org/10.35335/enrichment.v12i2.447

Alsheyab, M., Filimon, N., & Fusté-Forné, F. (2023). Hospitality management in times of crisis: a corporate social responsibility perspective. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, *16*(5), 873–891. https://doi.org/10.1108/IMEFM-03-2022-0122

Appiah, J. K. (2019). Community-based corporate social responsibility activities and employee job satisfaction in the U.S. hotel industry: An explanatory study. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 38, 140–148. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.01.002

Aydogan, M., de Esteban Curiel, J., Antonovica, A., & Cetin, G. (2024). Characteristics of crises resilient organizations in the hospitality and tourism industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *36*(4), 1432–1453. https://doi.org/10.1108/IJCHM-12-2022-1630

© Anastasija, Sučkova, Regina, Andriukaitiene, 2025

Carroll, A. B. (2021). Corporate social responsibility: Perspectives on the CSR construct's development and future. *Business & Society,* 60 (6), 1258–1278. https://doi.org/10.1177/00076503211001

Chintrakarn, P., Jiraporn, P., & Treepongkaruna, S. (2021). How do independent directors view corporate social responsibility (CSR) during a stressful time? Evidence from the financial crisis. *International Review of Economics & Finance*, *71*, 143–160. https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.08.007

García-Sánchez, I. M., & García-Sánchez, A. (2020). Corporate social responsibility during COVID-19 pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *6*(4), 126. https://doi.org/10.3390/joitmc6040126

Lee, S. (2022). Corporate social responsibility and COVID-19: Research implications. *Tourism Economics*, *28*(4), 863–869. https://doi.org/10.1177/1354816620978

Wong, A. K. F., Kim, S., & Hwang, Y. (2022). Effects of perceived corporate social responsibility (CSR) performance on hotel employees' behavior. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, *23*(6), 1145–1173. https://doi.org/10.1080/15256480.2021.1935390

Wut, T. M., Xu, J. B., & Wong, S. M. (2021). Crisis management research (1985–2020) in the hospitality and tourism industry: A review and research agenda. *Tourism Management*, *85*, 104307. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104307

АНАСТАСІЯ,СУЧКОВА – бакалавр Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
E-mail: anastasija.suckova@stud.lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-2083-1550

РЕГІНА, АНДРЮКАЙТЕНЕ – доцент, доктор Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

ДЕТЕРМІНАНТИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ГОТЕЛЬНИХ КОМПАНІЯХ У ПЕРІОД КРИЗИ

Анотація

Актуальність теми. Застосування корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) у цей період нерозривно пов'язане з якістю діяльності компаній, що надають послуги з розміщення, хоча ця практика не є обов'язковою і обирається керівництвом компанії як одна з її стратегій управління бізнесом. Важливо зазначити, що дії в рамках КСВ є добровільними діями компаній, відповідальних за дотримання чинного законодавства (наприклад, екологічного законодавства, вимог або прав працівників тощо) (Achmad and Yulianah, 2022). КСВ зосереджується не тільки на прибутку компанії та відносинах з клієнтами, але й на відносинах з працівниками, громадою та охороні навколишнього середовища. Дії КСВ туристичних компаній пов'язані з відповідальним використанням природних ресурсів, працівниками, постачальниками та гостями (Achmad і Yulianah, 2022). При застосуванні соціальної відповідальності важливо звертати увагу на всі її складові, щоб компанія отримала визнання від членів суспільства та залучила більше зацікавлених сторін. Дуже важливо підтримувати своїх працівників та надавати їм можливості для професійного та особистого зростання; підтримувати ініціативи громади та сприяти її життю; з урахуванням швидкого розвитку сталого туризму, більш розумний підхід до використання природних ресурсів залишається дуже важливим. Усі ці аспекти КСВ повинні залишатися важливими для компаній, що надають послуги з розміщення, не тільки в стабільні часи, але й у кризові періоди. За цього нового сценарію компанії повинні підтвердити свої стратегії КСВ, щоб сприяти зобов'язанням бізнесу перед суспільством і вразливими групами, особливо тими, які є найближчими до них, а саме місцевим середовищем, пов'язаним з компаніями або територіями, де компанії працюють і мають більшу присутність (García-Sánchez і García-Sánchez, 2020). Після глобальної пандемії з'явилося більше наукової літератури, що досліджує застосування соціальної відповідальності в компаніях, що надають послуги з розміщення, в періоди нестабільності, але ця тема залишається новою, і ця наукова робота не буде зосереджуватися конкретно на періоді пандемії, а на будь-якому можливому періоді кризи, з яким може зіткнутися компанія, що надає послуги з розміщення. Ця тема важлива для дослідження, оскільки ми живемо не в найспокійніші часи, а в умовах нестабільної та постійно мінливої економічної ситуації, в якій компанії, що надають послуги з розміщення, можуть несподівано та в будь-який момент зіткнутися з кризою. Важливо з'ясувати, як правильно запровадити практики КСВ у звичайні часи та як їх можна адаптувати, коли компанія, що надає послуги з розміщення, стикається з кризою. **Постановка задачі**. Новизна цього дослідження полягає в тому, що ця тема найчастіше розглядається з точки зору впровадження КСВ у стабільні економічні періоди для компаній, з використанням даних, взятих зі статистики. Wut, Xu і Wong (2021) підтвердили твердження, що більшість досліджень, пов'язаних з КСВ, розглядали вплив соціально відповідальних практик у стабільні часи, тоді як дослідження КСВ у нестабільні часи є досить обмеженими. Більшість авторів, які проводили дослідження на подібні теми, покладалися на статистичні дані, а якщо проводилося дослідження конкретного випадку, дані

бралися від керівників компаній, що надають послуги з розміщення, тому без особистого опитування співробітників важко сказати, чи дійсно співробітники компанії беруть участь у соціально відповідальних заходах компанії та чи знайомі з ними. У цьому випадку дані були зібрані від співробітників компанії, що надає послуги з розміщення, робоче місце яких переживає кризу, кожен з чотирьох респондентів представляв різний відділ установи, щоб спостерігати, чи залежали відповіді респондентів від їхньої посади на роботі. **Задачі дослідження.** Проаналізувати визначальні фактори соціальної відповідальності в компанії, що надає послуги з розміщення, в період кризи, а також визначити визначальні фактори КСВ в компанії «Х», що надає послуги з розміщення, в стабільний період і в період кризи, та надати пропозиції щодо оперативного управління. **Методологія.** Респонденти були відібрані за допомогою зручного відбору. Респонденти – це колеги, які працюють у компанії Х, що займається розміщенням гостей у Португалії. Загалом було чотири учасники: операційний менеджер, адміністратор коворкінгу, менеджер проектів і програмування та адміністратор рецепції. Учасники інтерв'ю мали відповідати критеріям, заснованим на їхніх посадових обов'язках в адміністрації та стажі роботи в компанії, тобто вони мали мати щонайменше шість місяців стажу в компанії, де проводилося дослідження. Дослідження включає такі етапи: аналіз теоретичної літератури, розробка інструменту інтерв'ю, проведення інтерв'ю, аналіз даних дослідження (метод content), обговорення результатів дослідження та формулювання підсумкових висновків і рекомендацій.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність (КСВ), фактори, оцінка, компанія з надання послуг розміщення, кризовий період.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.04.2025
Accepted date 20.04.2025
Published date 08.05.2025

How to cite: Anastasija, Sučkova, Regina, Andriukaitiene. Determinants of corporate social responsibility in accommodation companies in times of crisis**.** HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 267–272.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-30

© Anastasija, Sučkova, Regina, Andriukaitiene, 2025

UDC [005.8:174]:005.35
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-31

ETHICAL PROJECT MANAGEMENT: CHALLENGES AND PROSPECTS

SHAVKUN, IRYNA[1]
DYBCHYNSKA, YANA[2]

Abstract

The importance of studying ethical issues in project management is driven by several factors that highlight the ethical aspect as a crucial and inseparable element of contemporary business and society. Key factors include: the increasing complexity of projects and globalization, greater focus on corporate social responsibility, the influence on project efficiency and success, the rising interest in ethical leadership, and the development of a company's reputation. The aim of the study is shaped by an attempt to identify key resources, comprehend major issue and systematize the contributions of both domestic and international experts regarding the conceptualization of ethical project management. This goal involves identifying and analyzing the key ethical challenges in project management, assessing their influence on project effectiveness, and developing recommendations for integrating ethical principles into project management practices. The above-mentioned accounts for the following tasks to be addressed: analyzing ethical issues in project management (such as conflicts of interest, unfair competition, and confidentiality protection); defining the role of corporate ethics and values in project management; investigating the impact of ethical principles on project effectiveness and participant engagement; developing recommendations for fostering moral behavior among project team members; assessing the risks associated with ethical violations and their effect on project success. Analysis and synthesis as systematic approaches in the study of ethical problems in project management help to better understand the nature of ethical conflicts, identify their causes and develop effective solutions to prevent them. Key findings indicate that ethical principles enhance project management success. Ethics impact decision-making tends to make more transparent and responsible decisions, reducing risks and fostering a positive project environment. Conflict management is crucial to maintaining trust and harmony within the team. Sustainability and social responsibility tend to create more long-term value for society.

Key words: project management, code of ethics, social responsibility, ethical leadership.

Introduction. When you're managing a project, it's super important to think about ethics. It sets the tone for how everyone should act and builds trust, which is really important for getting things done right. Focusing on ethics creates an environment where everyone feels comfortable being honest and taking responsibility.

Trust makes it easier for people to communicate and work together, which is essential for meeting project goals. Everyone also needs to be accountable for their actions. When project managers and team members take responsibility for their roles, it makes it easier to fix problems and keeps things on track. Being honest means sticking to your values, even when no one's around. This builds trust in the project because everyone can see that decisions are being made fairly.

Literature review. Ethics in project management plays an important role in building trust, ensuring transparency and effective interaction between all participants (Ljungblom, 2018; Jónasson, et al. 2024; Helgadóttir, 2008; Cojoacă, 2023). Researchers view it as a set of principles that allow project managers to make informed decisions, reduce the risks of conflicts of interest and maintain the business reputation of the organization. Key issues of research are project management culture, ethical standards and codes, conflicts of interest and their resolution, the role of a leader in compliance with ethical standards, and the impact of digitalization and artificial intelligence on management ethics (Alexandrova, 2020; Bevan, 2020; Najm, et al, 2023; El Khatib, et al, 2020; Бочарова та ін., 2024).

Corporate culture really matters when it comes to making project management work better in today's companies. Researchers want to see if project-based businesses are creating a unique culture and how values and behaviors are changing to fit the new environment. A key guideline from the Project Management Institute (PMI) is the Code of Ethics and Professional Conduct, which lays out the ethical rules that all PMI members and project managers should follow (Хіґні, 2020; Dong, et al, 2022).

The ISO 21502:2020 standard, put together by the International Organization for Standardization,

[1] *Corresponding author: E-mail: shavkun@znu.edu.ua
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
E-mail: shavkun@znu.edu.ua
ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0003-2227-9754
[2] Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0002-0992-7326
E-mail: yanasd73@gmail.com

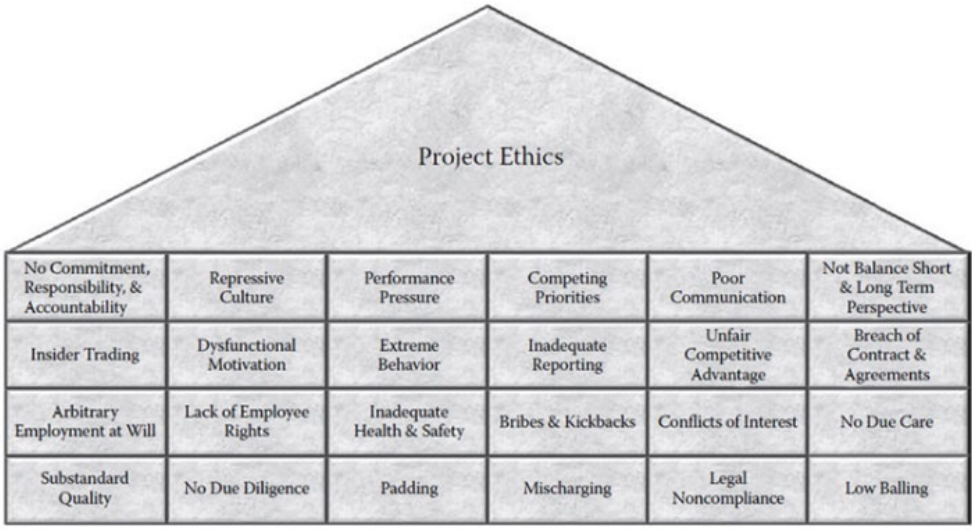

Fig. 1. Common ethical problem involved in any project

Source: (based on Kliem, 2012)

Fig. 2. Ethical Leadership in Project Management

Source: (based on Importance of ethics and ethical issues in Project Management, 2024)

has some fresh updates about project management practices that reflect what's going on these days. The ethical side of the PRINCE2 method has also played its part in making it a go-to standard in social projects (Islam, et al, 2020; Pawar, et al, 2017).

Studying how organizational culture and project culture interact, and how this affects project management success, involves looking at various global companies. This helps identify what makes projects succeed, how corporate culture influences them, and what's important for cultural integration, especially in the global market.

When problems come up in project management, they can damage a company's reputation, make it tough to deal with contractors and the media, and cause stress among the team. All of these can have negative effects on the business and its employees. Researchers say that changing deadlines and budgets can really hurt projects. They also point out that corruption poses a big risk to both the company and its employees (Cui, et al., 2024; Carboni, et al, 2024; Blampied, et al, 2023).

Leadership depends upon the ethical choice you make. Ethics and leadership can add moral dimensions to decision making process for success. All organizational operations are permeated with ethics. An analysis of ethical leadership and its impact on project culture helps answer a key question: can the application of a values-based approach, including the skills, principles and values of ethical leadership, improve the effectiveness of project management, especially in industries with a predominantly project-based organization of work? Michel Ombrophyte (PMP and chair of PMI Ethics Member Advisory Group) states that "Ethics lead to trust, which leads to leadership, which in turn leads to project success" (Klein, 2024; Plummer, et al, 2021).

Managing large-scale modern projects and programs is impossible without using a set of information systems that make up a corporate project management system. These days, you can use AI tools to automate a lot of tasks for managing projects,

© Iryna, Shavkun, Yana, Dybchynska, 2025

programs, and portfolios (Мохонько та ін., 2023; Симонов, 2024).

Despite all the problems we're facing, experts seem to agree on some straightforward steps we can take. We should set up a way to keep an eye on ethical risks, provide training and certification on ethical standards, and make it easy for folks to give feedback or report problems anonymously.

Ethical aspects of digitalization and the implementation of artificial intelligence include issues such as the impact of automated systems on the process of making ethical decisions, algorithm bias, ensuring data privacy, and compliance with the principles of digital ethics.

Modern research emphasizes the need to integrate ethical standards into corporate strategies, which contributes to the long-term sustainable development of companies in the context of globalization and digitalization.

Paper objective

The purpose of the study is to identify and analyze the main problems of ethical project management, determine their impact on the effectiveness of project management and develop recommendations for the implementation of ethical principles in the practice of project management.

Methodology

Looking at ethical issues in project management through analysis and synthesis can really help us grasp what's going on with these conflicts. It allows us to spot the reasons behind them and come up with practical ways to avoid similar problems in the future.

To address the mentioned research problems the analysis involves a detailed study of ethical issues by breaking them down into components. The main areas of analysis: identifying sources of ethical problems; assessing the consequences of violations of ethical standards; identifying factors that contribute to the emergence of problems. Synthesis involves generalization and integration of analysis results to form an ethical risk management strategy. Main focus points: creating ethical standards, adding ethical principles into business practices, and building a culture of responsibility.

These methods work well together: analysis helps break down the issue into smaller parts, while synthesis brings it all together into one clear view.

Analysis and discussion

According to the PMI "Ethics is about making the best possible decisions concerning people, resources and the environment. Ethical choices diminish risk, advance positive results, increase trust, determine long term success, and build reputations. Leadership is dependent on ethical choices" (Project Management Institute, 2021).

When you're running a project, you often have to make tough decisions that impact the project and the people involved. Project managers regularly run into tough situations due to mixed interests, vague directions, or the push to finish on time, which can sometimes make them choose the wrong path. It's crucial to recognize these challenges to maintain your integrity and support your team well.

Conflict of interest.

A conflict of interest in project management occurs while in a clash of personal or professional interests. This can hurt how well the project is managed, create distrust, and put the project's success at risk. There are a few reasons why these conflicts come up. Often, it's because someone wants to boost their own gains at the expense of the project's budget, like making choices that benefit their own companies for personal profit.

The difference in goals gets really obvious in cases where one person has multiple roles. For instance, if a project manager is also providing a service, it can lead to biased decisions. Conflicts can arise between customers, contractors, investors, and others involved. For example, the management of a company may focus on long-term prospects, while the project manager strives to achieve short-term results.

The Product Owner might push for a quick product launch, while the development team is more focused on making sure it's high quality. This mismatch can lead to some people taking too many risks and others being too cautious. For instance, shareholders want to see returns fast, while the team is all about long-term growth. Different approaches, like Agile versus Waterfall, or formal versus informal management styles, can cause some tension too.

To top it all off, politics as an external pressure factor, for example, can force teams to make decisions that are not actually in line with the project's goals. To avoid these kinds of conflicts, it's key to make sure everyone knows their roles, keep processes clear, and have good ways to handle any disputes that come up.

The consequences of such conflicts are multifaceted. On the one hand, a decrease in the effectiveness of project management can lead to financial losses and legal problems. On the other hand, the loss of trust among project participants creates reputational risks for the company.

Given the complex nature of the problem, approaches to managing conflicts of interest also vary. An important step is identifying and recognizing the conflict, which allows early detection of potential risks. Separation of powers helps to avoid combining incompatible functions. Implementation of ethical standards and development of a code of conduct contributes to the formation of strict rules aimed at preventing conflicts of interest. Getting an independent audit is super important. It gives a fresh perspective on major decisions and keeps things fair. When we handle conflicts of interest properly, we can reduce risks and boost the chances of the project doing well.

Transparency and Honesty in Project Management

Lack of information or deliberate concealment of data can lead to serious consequences, including budget overruns, missed deadlines, and infringement of the rights of project participants. Ethical and legal risks manifest themselves in the form of hidden agreements, corruption, nepotism, and inconsistencies between the values of the organization and the personal beliefs of employees.

Transparency and honesty in project management are important conditions for the successful achievement of goals. Transparency is all about keeping everyone in the loop with project updates. This means giving clear, timely info on progress, the budget, deadlines, and the resources being used, as well as any risks that come up. It also means being open about how decisions are made and what gets prioritized. Honesty is about following ethical standards and not allowing distortion of information.

Clear and honest communication among everyone involved in a project is key. It's important to avoid making empty promises and setting unrealistic expectations. Being able to own up to mistakes and fix them quickly also matters.

These are the factors that create trust within the team and contribute to effective project management, providing the company with significant competitive advantages. Confidence of employees and customers in the transparency of processes strengthens their trust. Access to information allows you to make informed decisions and act more effectively. Addressing potential problems and avoiding conflicts helps reduce risks. When employees feel included and appreciated by the company, it raises their motivation.

To ensure transparency and honesty in work, it is important to implement measures such as documenting key decisions, openly discussing the criteria for selecting contractors, and other similar initiatives. Among the most effective methods, the following can be highlighted. Holding regular working meetings, preparing reports on the current status of the project, and using management systems such as JIRA, Trello, Asana help ensure transparency, receive feedback, and involve the team in the process of open communication.

Defining areas of responsibility, developing and implementing a code of ethics, as well as monitoring its compliance, help establish clear rules and standards of work. The use of digital tools allows for the automation of management processes and provides access to relevant data in real time. Regular audits, monitoring of activities and implementation of anti-corruption measures are important for maintaining accountability and independent control.

Thus, transparency and honesty contribute to the formation of a healthy working atmosphere, increase the effectiveness of the project and reduce the likelihood of conflicts. These principles should become an integral part of the corporate culture and be organically integrated into management processes.

Corruption in project management

Public administration and construction projects often deal with corruption, which can create a lot of issues and damage trust. When bribery enters the picture, it can mess up how well projects are run, leading to unfair practices and financial problems. This might result in wasted money, poor quality work, and potential legal troubles down the line.

Corruption happens when folks abuse their jobs for personal gain or to help a company. Bribery is when someone gives or takes money or gifts to influence decisions or get an unfair edge. In project management, corruption can occur in various forms.

Favoritism happens when friends, relatives, or business partners get promoted to important jobs without really having the right skills. Kickbacks are when someone gets paid illegally for signing contracts or picking specific suppliers. Tender manipulation involves raising costs, cooperating with other participants, or changing the rules of competition in a company's favor. Hiding information is equal to concealing facts as far as deadlines, money, or the quality of work are concerned. Misuse of resources results in tackling project funds as personal belongings as well as purchasing unnecessary or expensive equipment and materials.

Corruption in project management negatively affects the effectiveness and sustainability, as well as the reputation of the organizations involved in

© Iryna, Shavkun, Yana, Dybchynska, 2025

their implementation. The anti-corruption policy of an organization is a set of interrelated principles, procedures and specific actions aimed at preventing and minimizing corruption risks that may negatively affect the company. Having clear divisions of responsibilities, using online procurement systems, regular audits, and independent checks, along with building a strong company culture and set procedures, can help stop corruption and make anti-corruption efforts work better.

This includes, first and foremost, open tendering, access to cost information, and regular reporting. Implementing a code of ethics, anti-corruption contract reviews, multi-party control over decisions, and using digital platforms to monitor and prevent fraud all help prevent corruption risks. Employee training and anonymous reporting mechanisms increase staff awareness and create channels for reporting violations (e.g. anti-corruption hotlines). The fight against corruption and bribery is the foundation of successful and stable project management. Openness, accountability and independent oversight help reduce risks and build confidence in the project.

Environmental Responsibility in Project Management

Environmental responsibility is an integral part of the effective management of industrial and infrastructure projects, given their potential impact on the environment.

Industrial and infrastructure projects can greatly affect the environment. Failing to comply with environmental regulations and standards can lead to serious consequences, particularly amid global climate change and increasing environmental awareness. Environmental responsibility encompasses various aspects of operations. Looking at possible environmental risks like carbon emissions, water and air pollution, and damage to ecosystems helps figure out how a project might affect the environment.

Reducing environmental impact requires creating strategies and implementing actions to mitigate harm, such as using environmentally friendly technologies and encouraging waste recycling. Following environmental rules and standards is really important for companies to act responsibly.

Corporate accountability also involves keeping local communities and stakeholders informed about potential environmental risks and the measures taken to address them. Sustainability and environmental considerations should be embedded in every phase of project management, from planning through to completion.

Environmentally responsible project management can be demonstrated through initiatives like installing solar panels and wind turbines, which contribute to lowering carbon emissions. Getting green certifications like LEED or BREEAM pushes for energy-saving technology and eco-friendly materials. Using green practices in project management has some real benefits: it can lower operating costs, improve your company's reputation, reduce legal risks, and support sustainable development while helping fight climate change.

Managing environmental impact is not only an ethical obligation but also a strategic business priority. Sustainable practices promote long-term success, minimize risks, and enhance the company's public image.

Conclusion. Ethics matter a lot in project management. They help you hit your goals and do things the right way. Following ethical principles keeps things running smoothly, builds trust among the team, and helps avoid issues down the line. Addressing current challenges and advancing ethical standards can be achieved through the adoption of international standards, the promotion of corporate culture, and the integration of modern technologies. The advancement of ethical standards in project management remains a vital and evolving area, driven by emerging challenges, technological advancements, and growing public awareness of social responsibility. Key directions for further development include the following. Greater emphasis on sustainable development. In the future, environmental and social responsibility will play an increasingly significant role in project management. Sustainability and eco-friendly principles will not only shape corporate strategies but also become integral to professional standards in the field. Integration of digital technologies with ethical standards. Advancements in artificial intelligence, big data, and process automation will create new opportunities for improving efficiency and transparency in project management. We might face some ethical issues like data privacy, responsible use of technology, and protecting human rights. This means we'll need to come up with new standards and guidelines. Enhancing anti-corruption measures. Combating corruption will remain a critical focus, particularly in public sector and large infrastructure projects. The adoption of advanced transparency tools, such as blockchain technology and real-time monitoring systems, will help reduce corruption risks and promote greater accountability. Flexibility and adaptability of ethical standards. In a rapidly changing global, economic, and political landscape,

ethical standards will need to become more adaptable. This will require continuous updates and adjustments to ensure they align with emerging challenges and evolving industry demands. Embedding ethical principles into corporate culture. Organizations will increasingly prioritize the integration of ethical standards into all levels of their operations. To promote good ethics in how projects are carried out, those values should be at the heart of the company's culture. Ethical values will be key in company culture, pushing for strong moral standards in every step of getting projects done.

Education and professional development. Educating project managers and their teams on ethical standards is a key aspect of training specialists. Ethical standards are the essence of the preparation and training of project managers and their teams. It is the ethical principles in project management programs that serve as a guarantee of the development of specialists capable of applying these standards in their practical activities. Transparency and stakeholder engagement. In the future, it's going to be really important to keep things clear at every stage of a project. Getting local communities and other people involved in decision-making will matter a lot, especially for big public works. Overall outlook for ethical standards in project management. The future development of ethical standards will focus on promoting a responsible, sustainable, and socially oriented approach to project management. This shift will contribute to creating more effective, transparent, and ethical processes on a global scale.

References

Bocharova Yu. G.., Kozhukhova T. V., Ishchenko O. V., Lyzhnyk Yu. B. (2024). Determinants of project management effectiveness. Trade and market of Ukraine. 1 (53). URL: https://doi.org/10.33274/2079-4762-2023-53-1-7-16.

Code of ethics and professional conduct. Ukrainian Project Management Association "UKRNET" / Ukrainian Project Management Association "UPMA". URL: http://upma.kiev.ua/en/main/

Mohonko G. A., Khoronzhuk D. (2023). IN. Artificial intelligence in project management. The 12 th International scientific and practical conference "Modern research in world science"(February 26–28, 2023) SPC "Sci-conf. com. ua". Lviv. P. 908.

Guide to Project Management Body of Knowledge and Project Management Standard. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/274061/mod_resource/content/1/PMBOK7_Ukr_ForPersonalUseOnly.pdf

Simonov V. (2024). The impact of the use of artificial intelligence on risk management in projects: opportunities and challenges. Computer-integrated technologies: education, science, production. No. 54. 268–277.

Heagney J. (2020). Basics of project management. Kyiv: Fabula. 272 p.

Alexandrova M.(2020). Impact of organizational culture on project portfolio management. *Hradec Eco. Days.* 10. URL: https://www.researchgate.net/publication/340407295_Impact_of_Organizational_Culture_on_Project_Portfolio_Management

Bevan D. (2020). The Business Ethics Pioneers Project. *Business & Professional Ethics Journal.* 39 (3). 271–285. DOI: 10.5840/bpej2021403120

Blampied N. et al. (2023). In search of project management principles. *Project Management Journal.*54 (6). 588–606. URL: https://doi.org/10.1177/8756972823115826

Cojoacă D. M. (2023). The Integration of Ethical Principles into Project Management. International Conference on Economic Scientific Research-Theoretical, Empirical and Practical Approaches. Cham : Springer Nature Switzerland. 483-493. DOI: 10.36647/IJSEM/11.12.A003

Cui Z. et al. (2024). Assessing the Institutional-and Project-Level Determinants of Corruption in Infrastructure Projects: Evidence from World Bank–Funded Projects. *ASCE OPEN: Multidisciplinary Journal of Civil Engineering.* 2 (1), 04024005. URL: https://ascelibrary.org/doi/full/10.1061/AOMJAH.AOENG-0009

Carboni J. et al. (2024). Sustainable Project Management: The GPM Practice Guide. GPM Global. URL: https://www.ucipfg.com/Repositorio/MAP/MAPD-11/Version-2017/Unidad-01/lecturas/02.pdf

Dong H. et al. (2022). Understanding Agile in Project Management. URL: https://eprints.soton.ac.uk/455475/1/understanding_agile_in_project_management.pdf

El Khatib M. et al. (2020). Sustainable Project Management: Trends and Alignment. *Theoretical Economics Letters.* 10 (06). P. 1276. URL: https://www.scirp.org/html/8-1502223_105834.htm

Pawar R. P., Mahajan K. N. (2017). Benefits and Issues in Managing Project by PRINCE2 Methodology. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering.* 7 (3). DOI: 10.23956/ijarcsse/V7I3/0134

Helgadóttir H. (2008). The Ethical Dimension of Project Management. *International Journal of Project Management*. 26 (7). 743–748.

URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0263786307001809

© Iryna, Shavkun, Yana, Dybchynska, 2025

Islam S., Evans N. (2020). Key Success Factors of PRINCE2 Project Management Method in Software Development Project: KSF of PRINCE2 in SDLC. *International Journal of Engineering Materials and Manufacture.* 5 (3). 76–84. https://doi.org/10.26776/ijemm.05.03.2020.02.

Jónasson, H. et al. (2024). Project Management Research Ethics. In Design Methods and Practices for Research of Project Management. Routledge. 50–60.

URL: https://utsepress.lib.uts.edu.au/site/chapters/e/10.5130/pmrp.ipmarc2017.5639/

Klein M. (2024). Ethical Issues in Project Management & How to Handle Them. Project Management Articles. August 27. URL: https://project-management.com/ethical-issues-related-to-project-management/

Kliem P. R. L (2012). Ethics and Project Management (1st ed.). Auerbach Publications, 2012. URL: https://doi.org/10.1201/b11213

Ljungblom M. (2018). Virtues and Vices in Project Management Ethics – An Empirical Investigation of Project Managers and Project Management Students. *Project Management Journal.* 2018. 49 (3).

URL: https://www.researchgate.net/publication/325988898_Virtues_and_Vices_in_Project_Management_Ethics_-_An_Empirical_Investigation_of_Project_Managers_and_Project_Management_Students#fullTextFileContent

Najm N. A. et al. (2023). Project Management Ethics and Corporate Reputation: the Mediating Role of Employee Satisfaction. *International Journal of Productivity and Quality Management.* 39 (3). 409–429.

Plummer F. B., DarConte F. X. (2021). Leadership, Ethics, and Project Execution: An Evidence-based Project Success Model. Routledge. 374p.

URL: https://doi.org/10.1201/9781003129943

Project Management Institute (2021). A guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® guide). Seventh edition and the standard for project management. Project Management Institute. URL: https://www.pmi.org/

Importance of ethics and ethical issues in Project Management: 2024 (2024). Henry Harvin Student's Reviews. URL:https://www.henryharvin.com/blog/ethics-to-consider-in-project-management/

ІРИНА, ШАВКУН – доктор філософських наук, професор, декан факультету менеджменту,
Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: shavkun@znu.edu.ua
ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0003-2227-9754

ЯНА, ДИБЧИНСЬКА – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри ділової комунікації
Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0002-0992-7326
E-mail: yanasd73@gmail.com

ЕТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація

Актуальність вивчення етичних проблем проєктного менеджменту зумовлена не лише внутрішніми потребами організацій, а й зовнішніми вимогами суспільства, нормативного середовища та очікуваннями стейкхолдерів, що зростають. Спроба виявлення ключових ресурсів, усвідомлення основних проблем та систематизації внеску як вітчизняних, так і міжнародних експертів у концептуалізацію етичного управління проєктами зумовила мету дослідження: виявлення та аналіз основних проблем етичного проєктного менеджменту, визначення їх впливу на ефективність процесу та розробка рекомендацій щодо впровадження етичних принципів у практику проєктного менеджменту. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити низку завдань: аналіз етичних проблем в управлінні проєктами (конфлікти інтересів, недобросовісна конкуренція, захист конфіденційності); визначення ролі корпоративної етики та цінностей в управлінні проєктами; вивчення впливу етичних принципів на ефективність проєкту та залучення учасників; розробка рекомендацій щодо формування етичної поведінки членів команди проєкту; оцінка ризиків, пов'язаних з порушенням етичних норм, та їхнього впливу на успішність проєкту. Гналіз та синтез як системні підходи в дослідженні етичних проблем у менеджменті проєктів сприяють кращому розумінню природи етичних конфліктів, виявленню їхніх причин та ухваленню ефективних рішень щодо їхнього запобігання. Основні висновки показують, що етичні засади підвищують успішність управління проєктами. Етика впливає на ухвалення більш прозорих та відповідальних рішень, що призводить до зниження ризиків та створення позитивного проєктного середовища. Управління конфліктами є ключовим чинником підтримки довіри та гармонії в команді. Сталість і соціальна відповідальність створюють довгострокову цінність суспільству. У майбутньому буде дуже важливо зберігати прозорість на кожному етапі проекту. Залучення місцевих громад та інших людей до процесу прийняття рішень матиме велике значення, особливо для великих громадських робіт.

Майбутній розвиток етичних стандартів буде зосереджений на просуванні відповідального, сталого та соціально орієнтованого підходу до управління проектами. Цей зсув сприятиме створенню більш ефективних, прозорих та етичних процесів у глобальному масштабі.

Ключові слова: управління проєктами, кодекс етики, соціальна відповідальність, етичне лідерство.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 12.03.2025
Accepted date 12.04.2025
Published date 15.05.2025

How to cite: Shavkun, Iryna, Dybchynska, Yana. Ethical project management: challenges and prospects. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 273–280.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-31

© Iryna, Shavkun, Yana, Dybchynska, 2025

РЕЦЕНЗІЇ
REVIEWS

DOI https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-32

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА АНДРУЩЕНКА «ПРОСВІТНИЦЬКА ОДІССЕЯ РОЗУМУ». КИЇВ : ЗНАННЯ УКРАЇНИ. 2025. 524 С.

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ[1]

Для української інтелектуальної спільноти Віктор Андрущенко є взірцем розуму, академічної освіченості, людяності, патріотичності та незламності у пошуках свободи. Кожна його праця не тільки інтелектуальний виклик науковій і освітянській спільноті, але й цілісна надсучасна програма місії і візії вітчизняної освіти. Монографія Віктора Андрущенка – «Просвітницька одіссея розуму», безсумнівно як і кожна праця одного із найяскравіших філософів сучасності, формує теоретичну, методологічну та світоглядну основу розвитку освіти та освітньої політики в цілому в післявоєнний час, на засадах авторського прозорливого розуміння «педагогіки перемоги». Аналізуючи суперечливі умови сьогодення, соціокультурні контури якого не в останню чергу визначає військова агресія російської федерації проти України, висловлює непорушний і дієвий оптимізм, що освіта врятує націю. Адже, освіта за переконливою думкою В. Андрущенка, не лише спосіб трансляції знань від покоління до покоління, але й своєрідний трамплін для духовно-інтелектуального та цивілізаційного самовизначення українського народу. Тож не варто, навіть у стані кризи спричиненої війною, недооцінювати рушійний потенціал освіти і науки.

Ключовий концепт книги – «розум», відсилає уважного читача до європейської традиції філософських пошуків, метафорично визначеної автором, як «просвітницька одіссея розуму». Сучасна людина озброєна розумом подібно до античного Одіссея, перемагає випробування і долає перешкоди у пошуках домівки, де стверджуються її надії, її свобода – відчувати розумом і мислити серцем. Автор, творчо переосмислюючи еволюцію розуму крізь призму мудрих настанов Платона, Аристотеля Еразма Ротердамського, І. Канта, Г. Гегеля та ін., пропонує зосередитися на «хитрощах розуму», що протягом століть творить і створює новітню українську націю.

Перший розділ книги «Прозріння перед майбутнім» присвячений переосмисленню колоніального минулого України, крізь оптику подолання спадщини радянської ідеології, яка виявилася досить живучою у політиках державотворення. Як влучно зазначив В. Андрущенко, розпочинаючи процес очищення від «радянщини» «наступили на ті ж самі граблі», залишивши сферу «духу» «на потім» (с. 74). Між тим, процес очищення від радянського спадку, першочергово треба розпочинати з подолання духовної та інтелектуальної залежності, з боротьби на ідеологічному фронті. Ця теза є центральною не тільки в книзі, але й в життєтворчості В. Андрущенка.

Другий розділ «Розвіяти хмари, що затьмарюють розум» присвячений аналізу руйнівних наслідків від занепаду критичного мислення та моральної відповідальності. Архітектоніку розділу визначає загальновідоме, завдяки Ф. Гойї, іспанське народне прислів'я «сон розуму породжує чудовиськ». Здійснюючи герменевтичний екскурс, В. Андрущенко зазначає, що періоди відхилення від розуму час від часу зустрічаються в історії, коли «ігнорування його апробованих, вивірених історичним досвідом рекомендацій заводили людей у глухий кут, спонукали їх до кривавих зіткнень….Найбільш помітно цей регрес розгортається у нинішній путінській росії» (121–122). «Сучасна війна, яку веде проти України та всього цивілізованого світу російська федерація», – пише В. Андрущенко, – «уособлює всі можливі й неможливі негативи людської природи – підлість, цинізм, злобу, брехливість, безчестя, злодійство» (182). Саме тому, автор пропонує чітку, логічну і виважену стратегію системної

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-7624-5539

протидії агресору на духовному фронті через «пробудження розуму».

Центральною тезою монографії є концепція «розумної освіти», детально розкрита у третьому розділі – «Розумна освіта» як пріоритет XXI століття (191–256). Автор, задаючи питання, яку роль відіграє світоглядна орієнтація освітян та чи дієвою є негласно існуюча заборона для педагога на релігійний фанатизм, нігілізм, позанаукове знання, вимальовує обрис авторського концепту «розумна освіта». На думку автора, розум виконує функцію духовного компаса, а також розширення діапазону логічного ряду людина-освіта-наука-суспільство. Висловлюючись дещо метафорично: в час коли сучасна доба вимагає від нас вміння здійснювати селекцію хибного й справжнього знання, бути активними у справі служіння освіті і Батьківщині, «хибна освіта», як і «сплячий розум» спотворюють людину. Виходячи із такого розуміння автор формулює низку орієнтирів, які фактично утворюють програму оновлення вітчизняної освіти. Він пише: «Як основний інститут соціалізації особистості освіта приречена бути розумною. Задля цього вона має опиратись і стати продовженням великої науки і культури, соціальної практики й елементарно-індивідуального людського досвіду, спиратись на справжні надбання людства, бути провідником національних та загальнолюдських цінностей, утверджувати ідеали миру, справедливості і свободи» (с. 211).

У розділах, присвячених європейському вектору розвитку України («Європейський вектор розвитку освіти» та «Освіта у стратегії цивілізаційного розвитку Європи»), простежується чітка переконаність автора у тому, що майбутнє України значною мірою залежить від інтеграції її освітньої системи до європейського освітнього простору. Такий доленосний вибір України, наголошує автор, в першу чергу обумовлений привабливістю європейських демократичних цінностей та можливістю їх інтеграції в вітчизняну освітню систему (С. 284–298). В цьому контексті автор зауважує, що «аксіологія Болонського процесу має яскраво виражений людиноцентричний характер» (с. 325), тож для України проєвропейський вибір означає «підвищення якості освіти, надійності й конкурентоздатності фахівців» (с. 320). Європейський досвід підготовки конкурентоспроможного вчителя, на думку автора, заслуговує на особливу увагу, але водночас В. Андрущенко застерігає, не варто орієнтувати студентів на виїзд із країни, а слід формувати з них патріотів, у світогляді яких інтегруються європейські цінності з етичними пріоритетами вітчизняної культури. Ця «творча адаптація» передбачає глибинну інтеграцію до європейського освітнього простору за одночасного збереження української мови, історії, наукових і освітніх традицій.

Книга завершується низкою міркувань про післявоєнне відновлення України – шостий розділ «Післявоєнний світ науки, освіти і культури України». Наскрізною лінією цього розділу є теза: «Духовна звитяга людини і громадянина є найбільш вагомою її опорою у будь-якій, навіть найбільш драматичній ситуації» (с. 377). Виходячи із цих переконань, автор вводить поняття «педагогіка перемоги», підкреслюючи, що післявоєнна освіта повинна не просто відбудовувати інфраструктуру, а й формувати нову генерацію громадян, здатних відповідати на виклики нового світу. Адже, остаточна перемога досягається не тільки на полі бою, а й у свідомості громадян, здатних до інтелектуальної творчості та солідарності. «Звісно, миротворчий, миролюбний дух не народжується самоплинно, не передається спадкоємно…», – зауважує В. Андрущенко, – «він виховується велетенською армією духовних провідників людства…. Основне навантаження за його зрощення і впровадження в практику повсякденної поведінки людини покладається на школу і вчителя…» (с. 418). Саме розум, «розумна освіта» згідно концепції В. Андрущенка, має забезпечити єднання суспільства, дієву демократію й підстави для тривкого миру.

У висновках автор локалізує ключову ідею книги влучною тезою, яка наскрізь пронизана педагогічним і громадянським оптимізмом Андрущенка-Людини: «магістралі людського розвитку прокладає розум, який зрощується освітою» (с. 490).

Загалом, книга Віктора Андрущенка «Просвітницька одіссея розуму» є важливим науковим внеском у сучасну філософію освіти, що поєднує глибокий теоретичний аналіз з практичними рекомендаціями. Автору вдалося створити цілісну освітню концепцію, яка відповідає сучасним українським реаліям і водночас відкриває нові горизонти для інтеграції України у глобальний освітній простір.

Ця праця буде цікава і корисна широкому колу читачів – науковцям, педагогам, студентам, освітнім менеджерам, а також всім, хто цікавиться проблемами розвитку освіти в умовах глобальних та національних криз.

© Наталія, Радіонова, 2025

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.03.2025
Accepted date 15.04.2025
Published date 15.05.2025

How to cite: Радіонова Наталія. Рецензія на монографію Віктора Петровича Андрущенка «Просвітницька одіссея розуму». Київ : Знання України. 2025. 524 с. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). С. 281–283.
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-32

НАШІ АВТОРИ
LIST OF AUTHORS

АНДРЮКАЙТІЄНЕ, РЕГІНА – Доктор соціальних наук (управління), доцент кафедри спортивного та туристичного менеджменту, професор Литовського університету спорту; науковий співробітник, Академія сільського господарства, Науково-дослідний інститут біоекономіки, Вітаутас Магнус Університет; Академік Академії наук вищої освіти України (Каунас Литва)

Regina, Andriukaitienė – Doctor of Social Sciences (Management), Associate Professor of Sports and Tourism Management, Professor of Lithuanian University of Sport; Researcher, Academy of Agriculture, Research Institute of Bioeconomics, Vytautas Magnus University; Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine(Kaunas, Lithuania)

E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com; regina.andriukaitiene@lsu.lt

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

АРАБАДЖИЄВ, ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ – доктор політичних наук, професор, начальник науково-дослідної частини, професор кафедри бізнес-адміністрування та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Dmytro, Arabadzhyiev – doctor of political sciences, professor, head of the research department, professor of the department of business administration and management of foreign economic activity of the Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: dimariy026@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4772-081X

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна Zaporizhzhia National University, Dniprovska str. 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

БІЛОГУР, ВЛАДА ЄВГЕНІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Vlada, Bilohur – Doctor of Philosophy, professor of Department of physical education

Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: bilogurvlada@gmail.com

ORCID ID: http//orcid.org/0000-0003-1053-2716

Ужгород,Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017 Україна

Uzhhorod, Uzhhorod National University, str. Mytna, 29, 88017 Ukraine

---

БОБРАКОВ, ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Volodymyr, Bobrakov – PhD student, specialty 073 “Management”, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: crazybobry@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-0480-730X

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ISSN 2708-0404 (Online), ISSN 2708-0390 (Print). Humanities Studies. 2025. Випуск 23 (100)

ВЕНГЕР, ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Olga, Venger – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Management of Organizations and Project Management, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vengerolya14@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВЕРЛОС, НАТАЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права, заступник декана з навчальної роботи юридичного факультету, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Natalia, Verlos – Doctor of Laws, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: verlos79@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3598-2721

Запорізький національний університет, просп. Соборний, 74, 69063, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 74 Soborny Avenue, 69063, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВЕРСТИН, АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ – аспірант спеціальності «Філософія», Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Andriy, Verstyn – PhD candidate (Doctor of Philosophy), Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

E-mail: andriiverstyn8@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-6958-852X

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76000

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, 76000

ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА – доктор філософських наук, професор, Академік академії наук вищої освіти України, завідувачка кафедри управління та адміністрування, Академік Академії наук вищої освіти України, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Valentyna, Voronkova – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Management and Administration, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-0719-1546

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ГАРБАР, ГАЛИНА АНАТОЛІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри готельно- ресторанної справи та організації бізнесу, Миколаївський національний аграрний університет (Миколаїв, Україна)

Halina, Harbar – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business and Business Organization, Mykolaiv National Agrarian University (Mykolaiv, Ukraine)

E-mal: garbargalina12@gmail.com

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-4750-3361

Миколаївський національний аграрний університет, вулиця Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, 54000

Mykolaiv National Agrarian University, 9 Heorhii Gongadze str., Mykolaiv, 54000

ГРАМЧУК, МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка спеціальності 033 «Філософія» кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Marina, Gramchuk – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration,Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: marinagramchuk@gmail.com

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-6655-6114

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ГРИЦЕНКО, МАРИНА ВАСИЛІВНА – кандидат філософських наук, спеціаліст навчально-наукової лабораторії «Філософія освіти та освітньої політики», Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

Maryna, Hrytsenko – PhD in Philosophy, Specialist at the Educational and Research Laboratory «Philosophy of Education and Educational Policy», Drahomanov Ukrainian State University

E-mail: m.v.hrytsenko@udu.edu.ua

ORCID ID: http://orcid.org/0009-0004-2820-3093

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, 01601, Київ, Україна

Drahomanov Ukrainian State University, Pirogova str. 9, 01601, Kyiv, Ukraine

---

ГРИЦЕНКО, СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

Serhii, Hrytsenko – Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Drahomanov Ukrainian State University

E-mail: s.m.hrytsenko@udu.edu.ua

ORCID ID: http://orcid.org/0009-0006-0223-2309

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, 01601, Київ, Україна

Drahomanov Ukrainian State University, Pirogova str. 9, 01601, Kyiv, Ukraine

---

ГРИША, СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Serhii, Hrysha – PhD student, specialty 073 "Management", Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: Zp.gagarin@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0000-9736-9242

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат історичних наук, доцент, старший викладач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медико-фармацевтичного університету (Запоріжжя, Україна)

Viktoriia, Denysenko – PhD in History, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Department of Social Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: den.vikta@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8019-9256

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, Запоріжжя, проспект Маяковського 26, Україна 69035

Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University Maiakovskoho Ave., Zaporizhzhia Ukraine 69035

ДИБЧИНСЬКА, ЯНА СЕРГІЇВНА – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри ділової комунікації, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Yana, Dybchynska – D. in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Business Communication, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: yanasd73@gmail.com

ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0002-0992-7326

69063, м. Запоріжжя, вул. Університетська, 55 А (VI корп., к. 409)

55 A Universytetska str., Zaporizhzhia, 69063 (VI building, room 409)

ДРОБОТЕНКО, МАРЯНА – доктор філософських наук; доцент кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

Mariana, Drobotenko – Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultayeva, H.S. National Pedagogical University

E-mail: marianadrobotenko@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-8053-5595

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 29, вул. Алчевських, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine

---

ЗГІРСКАС, ЕЛІГІЮС – магістр Литовського Університету Спорте (Каунас, Литва)
Zgirskas, Eligijus – master's students of Department of Sports and Tourism Management, Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: eligijus995@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4963-7400
Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва
Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

КИВЛЮК, ОЛЬГА ПЕТРІВНА – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (Київ, Україна)
Olga, Kyvliuk – Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine)
E-mail: panyolga@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», Харківське шосе, 210, 02121, Київ, Україна
Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy", Kharkivske Shosse 210, 02121, Kyiv, Ukraine

---

КОЛОМОЄЦЬ, ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
Tetiana, Kolomoets – Doctor of Laws, Professor, Dean of the Faculty of Law, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Lawyer of Ukraine, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: T_deputy@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1101-8073
Запорізький національний університет, просп. Соборний, 74, 69063, Запоріжжя, Україна
Zaporizhzhia National University, 74 Soborny Avenue, 69063, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЛАБУТЕНЕ, АНЖЕЛИКА – магістр Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)
Anželika, Labutiene – masters student of Department of Sports and Tourism Management, Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: anzelika.labutiene@lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-1765-3958
Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва
Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

ЛАВРІВСЬКИЙ, ВАДИМ ВАДИМОВИЧ – аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи ,факультет соціології та менеджменту, Запорізький національний уніерситет (Запоріжжя, Україна)

VADIM, LAVRIVSKY – PhD student, Department of Philosophy, Public Administration and Social Work, Faculty of Sociology and Management, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: poradce.kv@seznam.cz

ORCID ID: http //orcid.org/ 0009-0001-6070-5948

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 6906,1 Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЛЮДСЬКИЙ, РУСЛАН – Магістр, Інститут права та технологій, Університет Казимєраса Симонавічюса (Вільнюс, Литва)

Ruslan, Liudskij – Master student, Kazimieras Simonavicius University, Institute of Law and Technology (Vilnius, Lithuania)

E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com

ORCID ID: https://orcid.org D: 0009-0008-8428-7753

Університет Казимєраса Симонавічюса, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Вільнюс, Литва

Kazimieras Simonavičius University, Vilnius, Lithuania, Dariaus and Gireno str., 21, LT-02189 (Vilnius, Lithuania)

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ ГЕОРГІЇВНА – доктор економічних наук, професор, академік АЕНУ, директорка, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Natalya, Metelenko – Doctor of Economics, Professor, Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: natalia.metelenko@gmail.com

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-6757-3124

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

МОРОЗОВА, ЛЮДМИЛА ПЕТРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри гуманітарних, економічних та фінансово-облікових дисциплін «Вінницякий кооперативних інститут» (Вінниця, Україна)

Ludmyla, Morozova – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Humanities, Economics and Financial Accounting Disciplines, Vinnytsia Cooperative Institute (Vinnytsia, Ukraine)

E-mail: morozovaludmila9249@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-8106-8264

Вінницький кооперативний інститут. Україна, 21000, Вінницька обл., м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 59.

Vinnytsia Cooperative Institute Ukraine, 21000, Vinnytsia region, Vinnytsia, 59 Akademika Yangela str.

НАУЙОКЄНЕ, ВІОЛЕТА – викладач, Каунаська колегія., Вищий навчальний заклад (Каунас, Литва)

Violeta, Naujokienė – lecturer at Kauno Kolegija Higher Education Institution (Kaunas, Lithuania)

E-mail: violeta.naujokiene@go.kauko.lt

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-8648-0414

Каунаська колегія, Вищий навчальний заклад, пр. Pramones 20, LT-50468 (Каунас, Литва)

Kauno Kolegija, Higher educational institution, avenue. Pramones 20, LT-50468 (Kaunas, Lithuania)

НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Vitalina, **Nikitenko** – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vitalina2006@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М.Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Viktoriia, Ogloblina – PhD in Economics, Docent, of the Department of Information Economics, Entrepreneurship and Finance, Engineering Education and Scientific Institute of Y. M. Potebnya, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: va.ogloblina@gmail.com

ORCID: http: orcid.org/0000-0001-6627-0255

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ПЕРКУМЕНЕ, ДАЛЯ – професор, д-р, Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісового господарства (Каунас, Литва)

Perkumiene, Dalia – Assoc. Prof. Dr. at Lithuanian College of Engineering| Higher Education Institution (Kaunas District, Lithuania)

E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt

ORCID: http: orcid.org/0000-0003-4072-3898.

Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісівництва, вул. Liepų 1, LT-53101 Girionys (Каунаський район, Литва)

Lithuanian College of Engineering Higher Education Institution Department of Landscape Engineering and Forestry, street Liepų 1, LT-53101 Girionys (Kaunas District, Lithuania)

ПУНЧЕНКО, ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, Одеська державна академія технічного регулювання та якості (Одеса, Україна)

Oleg, Punchenko – Doctor of Philosophic Scinces, Professor, Professor Department of automated systems and information-measuring technology, Odessa State Academy of Technical Regulation and Quality (Odesa, Ukraine)

E-mail: olegpetr02.09@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2694-6841

Одеська державна академія технічного регулювання та якості, вул. Ковальська 15, 65020 Одеса, Україна

Odessa State Academy of Technical Requlation and Quantity, Kovalska str., 15, 65020 Odesa, Ukraine

---

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

Nataliia, Radionova – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy, G. S. Skovoroda National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: radionova_natali@i.ua

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-7624-5539

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 29, вул Алчевських, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine

---

РИЖОВА, ІРИНА СТАНІСЛАВІВНА – доктор філософських наук, професор, кафедри дизайну Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

Iryna, Ryzhova – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Head of the Department of Design of the National University, Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: 17design2017@gmail.com

ORCID ID: http://orcid.org/ 0000-0002-9562-200X

Національний університет «Запорізька політехніка», Україна, 69063, Запорізька обл., м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64

National University «Zaporizhia Polytechnic», Ukraine, 69063, Zaporizhzhia region, Zaporizhia city, str., Zhukovsky, 64

РЕКЛАТІТЕ, РОКСІТА – магістр права, Університет Казімераса Сімонавічюса (Вільнюс, Литва)

Roksita, Reklaitytė – Master of Lawst, Kazimieras Simonavicius University (Vilnius, Lithuania)

E-mail: reklaityteroksita@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-3896-0946

Університет Казимєраса Симонавічюса, Вільнюс, Литва Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Вільнюс, Литва

Kazimieras Simonavičius University, Vilnius, Lithuania, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189 (Vilnius, Lithuania)

САВІЦЬКЕ, ЮРГІТА – Магістр, Університет Казимєраса Симонавічюса (Вільнюс, Литва)

Jurgita, Savickė – Master of law, Kazimieras Simonavicius University (Vilnius, Lithuania)

E-mail: jurgasavicke@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-2059-863X

Університет Казимєраса Симонавічюса, Вільнюс, Литва, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189

Kazimieras Simonavičius University, Vilnius, Lithuania, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189 (Vilnius, Lithuania)

САМСАНАВІЧЄНЕ, РІТЕ – Магістр, Університет Казимєраса Симонавічюса (Вільнюс, Литва)
Rytė, Samsanavičienė – Master student, Kazimieras Simonavicius University (Vilnius, Lithuania)
E-mail: ryte.samsanaviciene@stud.ksu.lt
ORCID ID: https://orcid.org 02189 0009-0004-0730-2412
Університет Казимєраса Симонавічюса, Вільнюс, Литва, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189
Kazimieras Simonavičius University, Vilnius, Lithuania, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189 (Vilnius, Lithuania)

САМЧУК, ЗОРЕСЛАВ ФЕДОРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна)
Zoreslav, Samchuk – Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
E-mail: z.samchuk@nas.gov.ua
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-7247-186X
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН 01011, Київ, вул. Генерала Алмазова, 8
I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01011, Kyiv, General Almazov str., 8

СВІНЦОВА, НАДІЯ АНАТОЛІЇВНА – здобувачка першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти Спеціальність 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
Nadiia, Svintsova – first (bachelor's) degree student Specialty 073 “Management”, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: nadin8.zp.ua@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0002-3204-721X
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання, факультет здоров’я та фізичного виховання, Ужгородський наці- ональний університет (Ужгород Україна)
Natalia, Semal – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-1998-3460
Ужгородський національний університет, пл. Народна,3, 88000, Ужгород, Україна Uzhhorod National University, pl. Narodna, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

---

СИВОХОП, ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету здоров'я та фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Eduard, Sivohop – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Physical Education (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: http//orcid.org/0000-0001-8939-8446

Ужгород,Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017 Україна

Uzhhorod, Uzhhorod National University, str., Mytna, 29, 88017 Ukraine

---

СЛЮСАРЬ, МИКИТА ЮРІЙОВИЧ – аспірант спеціальності 033 «Філософія» кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Mykyta, Slyusar – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration,Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: Slusarnikita18@gmail.com

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-6423-9155

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, пр. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Oleksandra, Sorokina – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Sociology Department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: sorokina.soc@gmail.com

ORCID https://orcid.org/0000-0003-0058-1848

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061 Запоріжжя, Україна Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061 Zaporizhzhia, Ukraine

---

СУЧКОВА, АНАСТАСІЯ – бакалавр зі спорту та туристичного менеджменту, Литовський Університет Спорту (Каунас, Литва)

Anastasija Sučkova – bachelor of Sports and Tourism Management, Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)

E-mail: anastasija.suckova@stud.lsu.lt

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-2083-1550

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва

Lithuanian Sports University, 6, str., Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

ТРИНЯК, МАЙЯ ВІКТОРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Maya, Trynyak – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Philosophy, G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 29, вул Алчевських, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine

---

ШАВКУН, ІРИНА ГРИГОРІВНА – доктор філософських наук, професор, декан факультету менеджменту, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Iryna, Shavkun – Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Management, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: shavkun@znu.edu.ua

ORCID ID: http//orcid.org/ 0000-0003-2227-9754

69063, м. Запоріжжя, вул. Університетська, 55 А (VI корп., к.409)

55 A Universytetska str., Zaporizhzhia, 69063 (VI building, room 409)

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ
REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES

"Humanities Studies"
humstudies.com.ua
Періодичність збірника – до 2–4 випусків на рік
Мова – українська, англійська, польська
Профіль журналу "Humanities Studies"
https://scholar.google.ru/citations?hl=uk&pli=1&user=YjqLf1gAAAAJ

Засновник: Запорізький національний університет (код за ЄДРПОУ 02125243)

Збірник «Humanities Studies» є продовженням випуску Збірника наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» і входить до списку друкованих періодичних видань.

Збірник «Humanities Studies» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б». Додаток 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409.

Спеціальність ДАК: Філософські науки

Повні тексти та бібліографічний опис всіх статей збірника наукових праць представлено у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (Нукова періодика України)

Збірник наукових праць розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим МОН України.

У разі передруку посилання на Збірник наукових праць «Humanities Studies» обов'язкове.

Усі статті отримують номер DOI.

Редакційна колегія приймає до друку статті, які характеризуються оригінальністю, високою мірою наукової новизни і практичною значущістю, раніше не публікувалися та відповідають вимогам МОН.

Структура наукової статті повинна містити такі елементи:

Індекс УДК (універсальний десятинний класифікатор) розташовують перед заголовком статті, окре мим рядком, у лівому верхньому куті. Визначає індекс УДК автор. Заголовок статті. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Великі літери, окремий абзац без відступів першого рядка з вирівнюванням по центру. Анотація подається українською, англійською та російською мовами. Анотація повинна викладати істотні факти роботи і не повинна перебільшувати або містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Обсяг анотації – 1800 знаків.

Ключові слова – слова з тексту, які з точки зору інформаційного пошуку несуть змістовне наванта ження, подаються у називному відмінку; загальна кількість ключових слів – до 7–10.

Стаття повинна містити:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Мета та формування цілей статті (постановка завдання)

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Структурні елементи статті необхідно виділити напівжирним шрифтом.

Висновки повинні супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описа ними в статті.

Обсяг статті – від 10–24 сторінок (кегль 14, Times N Roman, інтервал – 1,5; текст повинен бути надрукований з одного боку аркуша; формат сторінки: А4 (210×297 мм); верхнє, нижнє, ліве, праве поле – 20 мм.; текст набирається без переносів, на всю ширину сторінки; сторінки без нумерації;

Вимоги до оформлення наукових статей.

Необхідно використовувати парні лапки (««); при наборі тексту слід розрізняти символи дефісу (-) і тире (–). Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком. Список використаних джерел і виконується мовою оригіналу. Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: (Воронкова, 2021): (Воронкова, & Нікітенко, 2022). Список використаних джерел оформляється згідно References з урахуванням ДСТУ 8302:2015, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. та міжнародного стилю APA. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів. За оригінальність, науковий рівень і технічне оформлення статті відповідає автор (и). Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Редакція здійснює власне рецензування статей. Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандар- тів якості. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин. Редакція має можливість перекладати анотації та статті.

Назви файлів латинськими літерами – із текстом статті та анотацій з ключовими словами, з розширеними відомостями про автора (ів), рецензія (відсканований варіант), авторський реферат статті англійською мовою (авторський реферат статті повинен містити: прізвище та ініціали автора; звання або посаду; місце роботи або навчання; назву статті; відомості про автора (авторів) двома мовами (українською, англійською) – прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання (довідка про автора), домашня адреса, контактні телефони, емейл, № відділення «Нової пошти» для отримання збірника надсилати до редакції.

З питань опублікування статей звертатися до редакції збірника наукових праць за адресою: Редколегія збірника наукових праць «Humanities Studies», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, пр. Соборний, 226, ауд. л 323, м. Запоріжжя, 69006, Україна

Контактні телефони: (050) 6372768 (095) 0216546

Відповідальний секретар: **Нікітенко Віталіна Олександрівна** – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування Інженерного навчально-наукового інсти туту ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету

E-mail: vitalina2006@ukr.net

Електронний варіант статті подається електронною поштою за адресою:

E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

МІЖНАРОДНА ІНДЕКСАЦІЯ ЖУРНАЛУ

1. Index Copernicus Journals Master List – польська міжнародна наукометрична база даних, що включає індексування, ранжирування, реферування журналів і статей.
2020 – COPERNICUS ICV – 91,58
https://journals.indexcopernicus.com/search/formjml

2. Directory of Open Access scholarly Resources (ROAD) – служба, розроблена Міжнародним центром ISSN у співпраці з Сектором комунікації та інформації UNESCO. Служба ROAD пропонує вільний доступ до сегменту Реєстру ISSN

3. CrossRef – це асоціація наукових видавців, яка розробляє спільну інфраструктуру для підтримки більш ефективних наукових комунікацій. Ця мережа посилань на цитати сьогодні охоплює понад 68 мільйонів статей журналів та інших предметів змісту (розділи книг, дані, тези, технічні звіти) від тисяч наукових та професійних видавців по всьому світу

4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського – найбільша за обсягом фонду та площі приміщень бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави, науково-дослідний інститут відділення історії, філософії та права НАН України

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=humst

5. РЕЄСТР наукових фахових видань України – довідково-інформаційний ресурс, призначений для інформування наукової громадськості та покращення доступу до відомостей про українські наукові видання з різних галузей знань

6. Korea Open Access Platform for Researchers (KOAR) – Корейська платформа відкритого доступу для дослідників, що дозволяє будь-якому корейському досліднику здійснювати пошук і використовувати статті у відкритому доступі з усього світу чи з будь-яким бар'єром

7. Scilit – це база даних наукових робіт, яка розроблена і підтримується видавцем відкритого доступу MDPI, який використовує новий метод зіставлення даних та індексації наукового матеріалу

8. Dimensions – це пошукова служба, яка є одним з потужних постачальників актуальних даних про наукові публікації європейських вчених

9. wizdom.ai – це всеосяжне програмне забезпечення для управління дослідженнями, призначене для дослідників, вчених і студентів

10. The Open Ukrainian Citation Index (OUCI) – це пошукова система і база даних наукових цитувань, які надходять від усіх видань, що використовують сервіс Cited-by від Crossref та підтримують Initiative for Open Citations

11. ScienceGate – академічна пошукова система, яка почала працювати у 2019 році, охоплює понад 123 мільйони наукових документів, включаючи статті академічних журналів, книги, документи конференцій, розділи, набори даних, дисертації, препринти, технічні звіти та ін.

12. Safe

Інформація про журнал **“Humanities Studies”**
на сайті Запорізького національного університету
https://www.znu.edu.ua/ukr/university/11929/12623/12761

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

HUMANITIES STUDIES

№ 23 (100) 2025

ГЕЛЬВЕТИКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 28.05.2025.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 34,88.
Замов. № 0725/572. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.